T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

İKİNCİ MEŞRUTİYET VE MÜTAREKE DÖNEMİNDE SERBESTİ GAZETESİ (1908-1920)

Ahmet Aykut HORASANLI

DOKTORA TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Mehmet BEŞİRLİ

Çankırı – 2023

T.C.

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

İKİNCİ MEŞRUTİYET VE MÜTAREKE DÖNEMİNDE SERBESTİ GAZETESİ (1908-1920)

Ahmet Aykut HORASANLI

ORCİD: 0009-0008-5810-1134

DOKTORA TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Mehmet BEŞİRLİ

Çankırı – 2023

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ....iii
TEZ KABUL VE ONAY....iv
ÖNSÖZ....v
ÖZET....vii
ABSTRACT....viii
KISALTMALAR....ix
1. GİRİŞ....1
2. SERBESTİ GAZETESİ: GENEL ÖZELLİKLERİ, KRONOLOJİK TAKİBİ VE RESMİ ORGANLARLA İLİŞKİSİ.... 24
2.1. Serbesti Gazetesinin Genel Özellikleri....25
2.1.1. Sayfa Düzeni, Sayfa Sayısı, Basıldığı Matbaalar ve Fiyatlandırma....25
2.1.1.1. Birinci Dönem (16 Kasım 1908-23 Nisan 1909)....25
2.1.1.2. Paris....26
2.1.1.3. Mısır....27
2.1.1.4. İkinci Dönem (29 Temmuz 1912-23 Şubat 1913)....27
2.1.1.5. Üçüncü Dönem (24 Teşrin-i Sani 1918-25 Teşrin-i Sani 1920)....29
2.2. Devlet Takibindeki Serbesti....31
2.3. Serbesti'nin Resmi Makamlar Üzerindeki Etkisi....37
3. MEVLANZADE RIFAT BEY'İN HAYATI....45
3.1. Meşrutiyet Öncesi Rıfat Bey (Mehmed Rıfat bin Nacim)....45
3.1.1. Ailesi ve Kökeni....46
3.1.2. Sürgün Öncesi....48
3.1.3. Sürgün Yılları....50
3.2. Meşrutiyet Yılları....62
3.2.1. Meşrutiyetin İlanı ve İstanbul'a Dönüş....62
3.2.2. Paris....66
3.2.3. Mısır....71
3.2.4. Atina....75
3.2.5. İstanbul'a İkinci Dönüş....80
3.3. Mütareke Dönemi....86
3.4. Yeniden Kaçak Hayatı....92
3.4.1. Köstence-Atina-Suriye....92
3.4.2. Son Yıllarında Mevlanzade Rıfat: "İkili Siyaset"....96
3.5. Eserleri Işığında Mevlanzade Rıfat....98
4. GENEL HATLARIYLA SERBESTİ GAZETESİ'NİN DÜNYA GÖRÜŞÜ 105
4.1. Mesleğin Tanımı ve Ahlaki Sınırlar....105
4.2. Meşrutiyet ve Liberal Yönetim Anlayışı....108
4.3. Eğitime Dair Görüşler....127
4.4. Yaşama ve Hürriyet Hakkı....131
4.5. Adalet Kavramı ve Kanunun Üstünlüğü....134
4.6. İdari Alana Dair Görüşler....137

4.7. Millet Olma Bilinci, Anâsır ve İttihâd-ı Anâsır.....141
4.8. Düvel-i Muazzama ve İngiltere'ye Dair Düşünceler.....150
4.9. Askerlik Kurumu.....154
4.10. Devr-i İstibdat/Devr-i Hürriyet.....159
4.11. Balkan Harbi.....167
4.11.1. Harbin Müsebbipleri.....170
4.11.2. Balkan ve Trablusgarp Harplerinin Manevi Cephesinin Oluşmasında Serbesti'nin Mücadelesi.....172
4.11.3. Avrupa'nın Harbe Bakışı.....176
4.11.4. Balkan Müttefiklerinin Mezâlimi.....178
4.11.5. Harp ve Zenginler.....180
4.12. Cihan Harbi'nin Getirdiği Yıkım.....182

5. SERBESTİ GAZETESİNDE MUHALEFET.....192

5.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti.....192
5.1.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Tanımı ve Ülkedeki Konumu.....197
5.1.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Müdahaleci Tavrı.....202
5.1.3. Cemiyet'in Tehditkâr Tutumu.....209
5.2. Hasan Fehmi Bey Cinayeti ve 31 Mart Vakası.....213
5.2.1. Hasan Fehmi Bey Cinayeti.....213
5.2.2. 31 Mart Vakası.....229
5.3. Gazetenin Kürt-Ermeni Meselesine Bakışı.....241
5.3.1. Kürt Kimliğini Oluşturma Çabaları.....244
5.3.2. Kürt-Ermeni Çatışması.....249
5.3.3. Kürtlerin Uğradıkları Haksız Muameleler.....256
5.3.4. Bağımsız Kürdistan'ın Teşekkülüne Dair.....259
5.4. Serbesti'nin Osmanlı Basını'na Bakışı, Basındaki Yeri ve Matbuat Nizamnamesi'nin Değerlendirilmesi.....266
5.4.1. Gazetenin Osmanlı Basınına Bakışı ve Basındaki Yeri.....266
5.4.2. Matbuat Nizamnamesi'nin Serbesti Gazetesindeki Yankıları.....273
5.5. Bürokrasi ve Bürokratlar.....281
5.5.1. Liyakatin Esas Alınmaması.....281
5.5.2. Devlet Dairelerdeki Düzensizlikler.....285
5.5.3. İstibdat Mirası: Kişiler ve Yolsuzlukları.....289
5.6. Ekonomik Başarısızlık.....295
5.7. Kabineler.....303
5.7.1. Kamil Paşa Kabinesi.....304
5.7.2. Hüseyin Hilmi Paşa.....318
5.7.3. Gazi Ahmet Muhtar Paşa.....329
5.7.4. Ahmet Tevfik Paşa.....335
5.8. Serbesti'nin Milli Mücadele Karşıtlığı.....338

6. SONUÇ.....349

KAYNAKÇA.....366

EKLER.....408

ÖZGEÇMİŞ.....415

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Doktora tezi olarak hazırladığım *İkinci Meşrutiyet ve Mütareke Döneminde Serbesti Gazetesi (1908-1920)* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

22/04/ 2023

İmza

Ahmet Aykut Horasanlı

TEZ KABUL VE ONAY

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

[Ahmet Aykut Horasanlı] tarafından hazırlanan *[İkinci Meşrutiyet ve Mütareke Döneminde Serbesti Gazetesi (1908-1920)]* başlıklı bu çalışma, *[20/06/2023]* tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *[oybirliğiyle]* başarılı bulunarak jürimiz *tarafından [Tarih]* Anabilim Dalı'nda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman	: Prof. Dr. Mehmet BEŞİRLİ	İmza: ……..
Üye	: Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN	İmza: ……..
Üye	: Prof. Dr. Rahman ADEMİ	İmza: ……..
Üye	: Prof. Dr. İsmet ÜZEN	İmza: ……..
Üye	: Doç. Dr. Tunç BORAN	İmza: ……..

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ...../..../ 2023 tarih ve ..... sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Coşkun POLAT

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

II. Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı Devleti'nin yaklaşık 600 yıllık tarihinde sosyal alandan askeri alana, ekonomiden yapısal reformlara kadar birçok değişikliği bünyesinde barındırmaktadır. 1908 yılından itibaren halk iradesinin nispeten de olsa yönetime yansıması, padişah iradesinin dışında yeni seslerin duyulmasına olanak sağlamıştır. Bu olanağı sağlayan araçlardan biri meclis, diğeri de basın olmuştur. Yasama, yürütme ve yargının yanında basının dördüncü bir güç olarak ön plana çıkması, şüphesiz onun sahip olduğu kitleleri etkileyebilme gücünden ileri gelmiştir. Dolayısıyla modern zamanlarda basının bir hükümeti kurup bir diğerini yıkabilme yeteneğine kaynaklık eden faktörü burada aramak gerekir.

II. Meşrutiyet'in başlarında basın dünyasına adım atan Serbesti gazetesi de bu gücü arkasına alarak oldukça geniş bir kitleye hitap etmiş ve zaman zaman onu yönlendirmeyi de başarmıştır. Padişah'ın yetkilerinin bir kısmını meclise devrettiği günlerde ortaya çıkan Serbesti, diğer tüm basın kuruluşları gibi özgürlüğü sonuna kadar kullanarak mevcut düzende gördüğü hemen her aksaklığı dile getirmiştir. Fakat Serbesti'nin muhalefeti diğerlerinden bir noktada ayrılır: O, hemen her iktidara eleştiri oklarını yöneltmiş; Sultan II. Abdülhamid'i müstebitlikle suçlarken İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin daha da despot bir yönetim sergilediğini söylemiştir. Aynı şekilde Kamil Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa ve diğer kabineleri de eleştirmekten geri durmamıştır.

Bu çalışmada Serbesti gazetesinin on bir yılı aşan basın hayatı incelenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde Serbesti'nin imtiyaz sahibi Mehmed Rıfat bin Nacim, basın dünyasındaki ismiyle Mevlanzade Rıfat Bey'in hayatı ele alınmıştır. İkinci bölümde Serbesti gazetesinin fiziki özellikleri, basım ve dağıtımı, gazetenin geçirdiği aşamalar ve resmi makamlarla ilişkisi değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde Serbesti'nin meslek etiği, hürriyet, adalet, eğitim vb. gibi genel hatlarıyla dünya görüşü aktarılmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde ise gazetenin faaliyetleri, mücadele ettiği kişi, kurum ve cemiyetler ele alınmış, bunlara getirdiği şiddetli eleştiriler ve bu eleştirilerin sebepleri değerlendirilmiştir.

Çalışmada karşılaşılan en büyük zorluk, Serbesti gazetesi ve Mevlanzade Rıfat Bey'e dair bugüne kadar yazılanların eksik, hatalı ve taraflı olmasıdır. Şöyle ki: Serbesti'nin yayına başladığı tarihten, kaç sayı çıktığına, yayının ne zaman bittiğine kadar birçok yerde hatalı bilgiler verilmiş, bir sonraki çalışmalar da bu hatalı bilgiler üzerine inşa

edilmiştir. Bu sebeple, özellikle Serbesti gazetesi hakkında bugüne kadar yapılmış çalışmaların üzerine bir katkı yapmaktan ziyade, temel yanlışları düzeltip en baştan inşa etmek gerekmiştir. Yaşanılan bir diğer zorluk, gazetenin tarih ve numaralandırma sistemindeki hatalardır. Rıfat Bey, gazetesini numaralandırırken tarihsel sıralamaya riayet etmediğinden birçok defa tereddüt hâsıl olmuştur.

Çalışmamın en kritik noktalarında müdahale ederek kıymetli bilgilerini benimle paylaşan değerli danışman hocam Prof. Dr. Mehmet BEŞİRLİ'ye teşekkürü bir borç bilirim. Yine çalışmamın başından sonuna kadar evimin ve çocuğumun tüm sorumluluğunu üzerine alarak bana serbest bir çalışma alanı yaratan kıymetli eşim Reyhan GÜNEY HORASANLI'ya teşekkür ederim.

22/04/ 2023

Ahmet Aykut HORASANLI

ÖZET

Tezin Başlığı : İkinci Meşrutiyet ve Mütareke Döneminde Serbesti Gazetesi (1908-1920)
Tezin Yazarı : Ahmet Aykut HORASANLI
Danışman : Prof. Dr. Mehmet BEŞİRLİ
Anabilim Dalı : Tarih
Tezin Türü : Doktora
Kabul Tarihi : 20.06.2023

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, 16 Kasım 1908 tarihinde yayına başlayan Serbesti gazetesi, döneminin en şiddetli muhalefetini yaparak ön plana çıkmıştır. Gazete, meşrutiyetin ilanından önceki 33 yılı bir esaret olarak değerlendirmiş, bu sebeple her fırsatta Sultan II. Abdülhamid ve istibdat olarak değerlendirdiği dönemini eleştirmiştir. Meşrutiyetin ilanından sonraki dönem için de bazen ülkeyi doğrudan yöneten, bazen de dolaylı olarak yönetime müdahale eden İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni hedef almıştır. Üstelik Cemiyet'e yönelttiği eleştiriler daha şiddetli ve daha keskin olmuştur. Gazetenin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yönelttiği eleştiriler, Cemiyet'in gazeteye gönderdiği tehdit mektuplarıyla karşılık bulmuşsa da Serbesti eleştiriden geri durmamıştır. Bu muhalefet, tarihe ilk basın şehidi olarak geçen Hasan Fehmi'nin öldürülmesine sebep olmuş, devamında ise 31 Mart Vakası'yla sonuçlanmıştır. Dolayısıyla 31 Mart Vakası'nda Serbesti'nin yayın politikası önemli bir kilometre taşı olmuştur.

Serbesti gazetesi, Balkan Harbi sıralarında orduya ve askere ciddi anlamda destek vermiştir. Fakat Milli Mücadele döneminde aksi istikamette hareket ederek Kuvâ-yi Milliye, Mustafa Kemal Paşa ve onun yol arkadaşlarına olanca gücüyle saldırmış; bağımsızlık mücadelesinin karşısında durmuştur. Kürt milliyetçiliğinin en ateşli savunucularından olan gazete, Kürtlere yeni ve müstakil bir kimlik oluşturmada büyük çaba harcamış; aynı zamanda bağımsız bir Kürt devleti kurulması için çok çalışmıştır. Bunların yanında, Serbesti yayın hayatında kaldığı on bir yılı aşkın sürede, eğitim, adalet, hürriyet ve temel insan hakları gibi konuları işlemiş, ülkede meydana gelen kanunsuz eylemlere, yolsuzluklara sütunlarında çokça yer vermiştir.

Bu çalışmanın amacı, Serbesti gazetesinin ilk çıktığı günden, son sayısına kadar geçirdiği aşamaları, düşünce dünyasındaki değişimleri ve neden bu derece şiddetli bir muhalefete ihtiyaç duyduğunu anlatmaktır. Bu kapsamda gazetenin elde edilen tüm sayıları dikkatli bir incelemeye tabi tutulmuş, bunun yanında dönemin diğer gazeteleri ve arşiv belgeleri de değerlendirilmiştir. Netice itibarıyla, Serbesti'nin muhalefet politikasının altında yatan temel faktörler ortaya çıkarılmış, tarihe damga vuran önemli olaylarda Serbesti'nin ne derece etkisinin olduğu anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Serbesti, Mevlanzade, Muhalefet, II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki.

ABSTRACT

Thesis Title **:** Serbesti Newspaper in the Second Constitutional and Armistice Period (1908-1920)
Author **:** Ahmet Aykut HORASANLI
Supervisor **:** Prof. Dr. Mehmet BEŞİRLİ
Department **:** History
Thesis Type **:** Ph.D
Date **:** 20.06.2023

After the declaration of the Second Constitution, Serbesti which started publication on November 16th, 1908, became prominent among its peers as making a strong criticism.

Serbesti approached thirty-three years of the pre-second constitutional era as bondage, and because of this approach criticized the period of Sultan Abdulhamid regarding the period as oppression. During the Second constitutional era, the Committee of Union and Progress which determined country politics directly or sometimes indirectly, became the newspaper's target of criticism. Its feracious criticism against the committee, being more severe and sharper, was retaliated with menaces. This opposition led to the murder of Hasan Fehmi, who is the first press martyr in the history of Turkey, and then triggered events leading to the March 31st Incident. Therefore, the editorial policy of Serbesti became an important milestone in the March 31st Incident.

During the Balkan War, the Serbesti newspaper gave serious support to the army and soldiers. However, during the National Struggle, Serbesti acted in the opposite direction and strongly attacked the Kuva-yi Milliye, Mustafa Kemal Pasha and his companions, stood against the struggle for independence. Serbesti, becoming one of the most ardent defenders of Kurdish nationalism, made great efforts to create a new and independent identity for the Kurds; also worked passionately establishment of an independent Kurdish state. In addition to these, Serbesti has covered subjects such as education, justice, freedom, and fundamental human rights for more than eleven years in its publication life, and has given a lot of space to violation of laws and corruption in its columns.

This study aims to explain the changes in the worldview of the Serbesti newspaper from its first day to its last issue and why it needs such fierce opposition. In this context, all the obtained issues of Serbesti are examined, and other newspapers and archive documents of the period are also evaluated. As a result, the main factors underlying Serbesti's opposition policy are revealed, and the extent of the influence of Serbesti on important events in history is explained.

Keywords: Serbesti, Mevlanzade, Opposition, Second Constitutional Era, the Committee of Union and Progress.

KISALTMALAR

A.}MTZ.(05).	Sadaret Mısır
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
a.g.z.	Adı geçen zabıt
BCA.	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BEO.	Bab-ı Ali Evrak Odası
Bkz.	Bakınız
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DH.EUM.THR.	Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi
DH.MB.HPS.M.	Dahiliye Nezareti Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik
DH.MKT.	Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH.MUİ.	Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
DH.ŞFR.	Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi
DH.TMIK.M.	Dahiliye Nezareti Muamelat Kalemi
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
HR.İM.	Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı
HR.HMŞ.İŞO.	Hariciye Nezareti İstişare Odası
HR.SFR(04).	Hariciye Nezareti Paris Sefareti
HR.TH.	Hariciye Nezareti Tahrirat Kalemi

HSDHADB.	Hacı Adil Bey Evrakı
İ.	İçtima
İ.AS.	İrade Askeri
İ.HUS.	İrade Hususi
MF.MKT.	Maarif Nezareti Mektubi Kalemi
ML.EEM.	Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti
MMZC.	Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
s.	Sayfa
s.s.	Sayfa Sayısı
Sad.	Sadeleştiren
ŞD.	Şura-yı Devlet
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
Yay.	Yayınlayan
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan
Y.B.	Yer Bilgisi
Y.EE.	Yıldız Esas Evrakı
Y.PRK.AZJ.	Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal
Y.PRK.BŞK.	Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzatı
ZB.	Zaptiye Nezareti

1. GİRİŞ

Erken Yeniçağ döneminde Avrupa seçkinleri bilginin kendilerine ait olduğunu varsayarlardı. Bu sebeple, bunlar Kardinal Richelieu'nün *Siyasi Vasiyet* eserinde dediği gibi, toplumdaki yerlerinden rahatsız olmamaları için bilginin halka ulaşmaması gerektiğini düşünmüşlerdir.[1] Bir sınıflandırmaya gidilecek olursa burada seçkin ve bilgi bir sınıfı temsil ederken halkın bunların dışında bir sınıfı, görece daha aşağı olanı temsil etmesi kaçınılmaz olur. Bu düşünce bilgiyi bir sınıfa hasretse de günümüz dünya düzeni bilgiye erişimi öncesine nispetle daha mümkün kıldığından bugün "seçkinlerin bilgisinden" bahsetmek pek mümkün değildir. İşte burada bilginin taşınması konusu gündeme gelmektedir. Sadece seçkinlerin sahip olduğu bilgi bugün nasıl olmuş da halka kadar ulaşabilmiştir? Bu soruyu cevaplandırmak için bilgiyi taşıyan araçları, onların tarihsel süreçteki gelişim çizgisini takip etmek gerekir.

Bilginin taşınmasında devrim niteliğinde bir gelişme sağlayan şüphesiz matbaanın icadıydı. Matbaanın ilk olarak Çin ve Kore'de ortaya çıktığı bilinse de tam olarak tarihlendirmek güçtür. Batı'da icat edilen matbaanın Uzak Doğu'dan etkilenmiş olduğuna dair elimizde bir veri olmamakla birlikte, Doğu'da ilk kâğıt kullanımının İsa'dan sonra 105 olduğu bilindiği gibi, bunun Batı'ya gidişi ise yaklaşık bin yıl sürmüştür.[2] Matbaanın icadı Doğuya mı yoksa Batıya mı mal edilmelidir sorusu çok tartışılmıştır. Batı nazarıyla bu icadı Johann Gutenberg'in gerçekleştirdiğini söylemek gerekir. İlk eserinin tarihi ise 1444-1447'dir.[3] Doğu'da matbaa çok önceleri icat edilmiş olsa da Türkiye için Avrupa'daki matbaanın önemi daha fazladır. Zira Türkiye matbaayı Doğu'dan değil, Batı'dan almıştır.[4] Matbaanın icadıyla beraber Avrupa'da ilk kitap basma teşebbüsü 1440'lı yıllarda ortaya çıktığında hurafeleri yıkarak yeni bir devrin inkişafına kapı aralanmıştır. Ne var ki bu teşebbüs bizde üç asırlık bir gecikmeyle gerçekleşmiştir.[5]

---

[1] Peter Burke, *Bilginin Toplumsal Tarihi*, (Çev: Mete Tunçay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. 14.
[2] Osman Ersoy, *Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler,* Güven Basımevi, Ankara 1959, s. 10.
[3] Ersoy, *a.g.e.,* s. 13.
[4] *a.g.e.,* s. 13.
[5] Server R. İskit, *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış,* Milli Eğitim Basımevi, Ankara 2000, s. 17. Matbaanın icadı üç asırlık gecikmeye uğrarken litografya, yani taşa yazı yazma usulü ile basım tekniği Avrupa'da bulunmasından hemen 35 yıl sonra, 1831'de Mehmet Hüsrev Paşa'nın gayretiyle Osmanlı Devleti'nde uygulanmıştır. Litografya hakkında geniş bilgi için bkz. Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Taş Basmacılığı,* Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 7.

Gazetenin doğuşu şüphesiz insanın haber alma ihtiyacından doğmuştur.[6] Bilgiyi/haberi taşıması bakımından haber kâğıtları ve haber mektupları gazetenin öncüsü olarak 14. yüzyılda Avrupa'da başlar. 17. yüzyılda ise yine Avrupa'da ilk gazete örneğini görürüz.[7] Avrupa'da ilk gazetelerin çoğunlukla din kaynaklı savaşlar hakkında haber alma ihtiyacından doğduğu bilinmektedir.[8] Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki varlığı ise bu ihtiyacın artmasına, dolayısıyla gazetelerin çıkışının hızlanmasına etki ettiği görülür.[9]

Osmanlı topraklarında uzun uğraşlar sonunda Sait Mehmet Efendi ile Müteferrika İbrahim Efendi'nin girişimleriyle 1727'de Müteferrika'nın konağında ilk matbaa tesis edilmiştir.[10] Arap harfleriyle ilk Türkçe eser ise 1729'da basılmıştır.[11] Müteferrika 1727'den, ölüm tarihi olan 1745'e kadar 16 kitap, toplamda 21 cilt basmıştır.[12] Bu sayı 1839'a kadar (cilt hesabıyla) 500'ü aşmıştır. Avrupa'ya nazaran matbaanın tesisi ve kitap basımı üç asırlık gecikme yaşarken Osmanlı Devleti'nde gazetenin ortaya çıkışı da aynı akıbete uğrayarak iki asrı aşkın bir süre gecikmeye uğramıştır.

Osmanlı Devleti'nde toplum içi bilgi (enformasyon)[13] akışının ehemmiyeti oldukça geç bir dönemde fark edildiğinden bu akışın başlıca araçlarından olan gazeteyle de ancak 19. yüzyıl ortalarına doğru tanışma imkânı bulundu. Osmanlı Devleti'nde ilk gazetenin (azınlık gazeteleri hariç tutulmak üzere) 1831'de çıkarılan ve resmi hüviyete sahip olan Takvim-i Vekayi olduğu ve 1709'da sadece Londra'da çıkan gazete sayısının 19'a[14] ulaştığı hesaba katılırsa bu tespitin haksız olmadığı ortaya çıkar. Kaldı ki 1836 yılında Paris'te yayımlanan 59 gazetenin yıllık 42 milyon,

[6] Oya Tokgöz, *Temel Gazetecilik*, İmge Kitabevi, 12. Baskı, Ankara 2017, s. 140.
[7] Tokgöz, *a.g.e.*, s. 69.
[8] Tokgöz, *a.g.e.*, s. 70.
[9] Bazı kaynaklar ilk gazetenin 1609'da Augusburg'da yayımlanan Avis Relation Oder Zeitung olduğunu söylerken bazıları 1605'te Hollanda'da yayımlanan Niuewe Tijdingen olduğunu söyler.; Tokgöz, *a.g.e.*, s. 72.
[10] İskit, *a.g.e.*, s. 19.
[11] İskit, *a.g.e.*, s. 20.
[12] İskit, *a.g.e.*, s. 21.
[13] Burke eserinde "enformasyon" ile "bilgi"yi ayrı tutmuş, enformasyonu çiğ, özgül ve pratik olanı anlatmak için, bilgiyi ise pişmiş ya da düşünceyle sistemleştirilmiş olarak değerlendirmiştir. Burke, *a.g.e.*, s. 12.
[14] Aslında tek sayfalık da olsa gazetenin ticari bir meta halini alması ve yaygınlaşması Avrupa'da 1600'lerden sonra başlamış, 18. Yüzyıl başlarından itibaren ise oldukça yüksek seviyelere ulaşmıştır.; Burke, *a.g.e.*, s. 169.

Londra'da ise 42 gazetenin 39 milyon tirajlara ulaştığı düşünülürse aradaki uçurumun ne denli büyük olduğu görülür.[15]

Osmanlı Devleti'nde ilk gazete Fransız elçiliği tarafından 1795'te İstanbul'da çıkarılan Bulletin des Nouvelles (Haberlerin Bülteni) isimli gazetedir.[16] Devletin kendisi ise bu tarihlerde henüz bu araca yabancıdır veya gerek görmemiştir. Ne var ki yenileşme hareketleriyle başlayan ve her geçen gün güçlenen basın, Batı'da birtakım fikir ve düşünceleri yavaş yavaş Doğu'ya aktarmış, böylelikle demokratik düşünce anlayışı topluma nüfuz ederek yeni ihtiyaçları doğurmuştur.[17] Ruslarla imzalanan Edirne Antlaşması sonrası toplanan ıslahat komisyonunda hükümet tarafından gazete çıkarılması fikri ortaya atılmış, II. Mahmut ise bunu olumlu karşılamıştır.[18] *"Şer-i şerife ve nizama asla dokunur yeri olmadığından maada mülküme pek çok menafii olacaktır."* diyen II. Mahmut, Takvim-i Vekayi'nin yayımlanmasına izin vererek Osmanlı Devleti'nde basının ortaya çıkmasına ön ayak olmuştur. Haftalık çıkarılan gazete ilk aşamada beş bin olarak basılıp İstanbul'da ve taşrada olan memur ve elçilere gönderilmiştir.[19]

Tarihler 1839'u gösterdiğinde mutlakiyeti bir nebze de olsa sınırlandırması bakımından Tanzimat Fermanı önemli bir yer işgal eder.[20] Tanzimat'ın ilanıyla beraber, bu dönemde doğmuş, yeni açılan okullarda okumuş, gelişmekte olan Osmanlı basınından etkilenmiş ve iyi derecede Fransızca bilen bir Tanzimat kuşağı ortaya çıkmıştır. Böylelikle Tanzimat kendi kuşağını doğurmuştur. Bu kuşağın getirdiği yeni fikirler mutlakiyet yanlısı iktidar çevrelerinin hoşnutsuzluğuyla karşılaşmış, böylelikle basına karşı yeni ve sert tedbirler almak zorunluluğu doğmuştur.[21]

Aslında devletin basılı materyal karşısındaki ilk tedbiri daha ilk basamakta, yani matbaa aşamasında başlar. Şöyle ki: 1857'de matbaa açacak kişinin talebi önce Maarif Nezareti ile Zaptiye Nezareti'ne gönderilir. Buralarca tetkik edildikten sonra Maarif Nezareti'nce Sadaret'e, buradan da izin çıkarsa Zaptiye Nezareti tarafından kişiye

[15] Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2015, s. 18.
[16] Nuri Kayış, Serhat Hürkan, *Sansürsüz Sansür Tarihi (1795-2011),* Sinemis Yayınları, Ankara 2012, s. 7.
[17] Alpay Kabacalı, *Türk Basımında Demokrasi,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 4.
[18] M.Nuri İnuğur, *Türk Basınında İz Bırakanlar,* Der Yayınevi, İstanbul 1988, s. 29
[19] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856),* cilt: 5, Türk Tarih Kurumu, 8. Baskı, Ankara 2007, s. 162.
[20] Kabacalı, *a.g.e.*, s. 13.
[21] Kabacalı, *a.g.e.*, s. 14.

matbaa açması için mezuniyet vesikası verilir.[22] Bu denetim ileride de görüleceği üzere çok daha ciddi boyutlara ulaşacaktır. Denetimin ne şekilde arttığını görmek için tezimize konu olan Serbesti gazetesinin çıkışına kadar birkaç gazetenin hareket kabiliyetini tetkik etmek gerekir.

İlk özel sermaye ile 1860'ta kurulan Tercüman-ı Ahval'in kurucusu Agah Efendi'dir. Babıali Tercüme Odası'nda yetişen Agah Efendi, bir dönem Paris'te bulunmuş; burada Şinasi ile tanışmış ve gazete çıkarma fikri de burada oluşmuştur. Ceride-i Havadis gibi Babıali'ye bağlı olacağı düşünülen Tercüman-ı Ahval'in ilk sayısında Şinasi, yabancı uyrukluların hukuklarından fazla hakka sahip olmalarının yanında hâkim unsurun aynı özgürlüğe sahip olmadığını yazar.[23] Tercüman-ı Ahval, yabancı azınlık basınının yanlı haberler yaptığını belirterek bir tartışma başlatır ve şunları söyler:

> *"Avrupa gazetelerinden alınan haberler yanlıdır. Hangi ülkeden gelirse o ülkenin düşünsel yapısını, eğilimini taşır. Vatanımızın haberlerini Avrupa'dan dilenmeyelim. İstanbul'daki Fransızca, İngilizce, Rumca, Ermenice gazeteler Millet-i Hakime'den daha serbest olarak her şeyi yazabilmektedirler. Eşitlikten yoksun olan azınlıklar değil, hâkim millettir, o sesini hiç işittirememektedir."*[24]

Gazete o güne kadar pek işitilmemiş olan Avrupa'dan alınan borçlar üzerinde dönen dolaplardan, sarraf hilelerinden, eğitim sisteminden ve Tanzimat'ta imzalanan anlaşmaların yerli sanayiciyi olumsuz etkilemesinden bahseder.[25] Tercüman-ı Ahval'in bu tutumu, ona ancak altı ay yaşama hakkı tanımış, 1861 yılında gazete iki hafta süreyle kapatılmıştır.[26] Gazetenin kapatılma sebebi Ziya Paşa'nın eğitimi eleştiren yazılarıdır.[27]

Tercüman-ı Ahval'den ayrılan Şinasi 27 Haziran 1862'de Tasvir-i Efkâr'ı çıkarır. Daha ilk sayıda o güne kadar dile getirilmeyen ulus, özgürlük, kamuoyu gibi kelimeler sarf eder. Ülke sorunları hakkında halkın da söz söyleme salahiyetinin olması gerektiğine işaret eden Şinasi'ye göre, devlet ulusu temsil etmektedir. Buna göre halk sözlü ve yazılı olarak düşüncelerini beyan edebilmelidir.[28] Yeni Osmanlıların fikir babası olan Şinasi'nin gazetesi kısa zamanda aydınları etrafına toplar. Tirajı 24 binlere

---

[22] İskit, *a.g.e.,* s. 43.
[23] Tevfik Çavdar, *İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler,* İmge Kitabevi, Ankara 2007, s. 22.
[24] Çavdar, *a.g.e.,* s. 23.
[25] Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi,* Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973, s. 23
[26] Koloğlu, *a.g.e.,* s. 46.
[27] Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi,* Remzi Kitabevi, 7. Basım, İstanbul 2003, s. 118.
[28] Çavdar, *a.g.e.,* s. 25.

kadar ulaştığı söylenen gazetede Şinasi'nin yazıp yayımlayamadığı yazıları, yayımladıklarından daha fazladır.[29] Takvim-i Vekayi ve Ceride-i Havadis gibi gazeteler sadece padişaha övgü mektuplarını yayınlarken Şinasi Tasvir-i Efkâr'ın sütunlarını halka, yani gerçek okuyucuya açar.[30] 1865'te Paris'e kaçması üzerine gazetenin başına Namık Kemal geçerek gazeteyi aynı doğrultuda yayımlamayı sürdürür.[31]

1866'ya gelindiğinde Ali Süavi Filip Efendi'nin imtiyazını kullanarak (azınlıklar daha kolay imtiyaz alıyorlardı) Muhbir'i çıkarmaya başladı. İlk sayısından itibaren Girit sorununu yazdığı için hükümet ve Padişah tarafından hoş karşılanmadı.[32] Satır aralarında özgürlük vurgusu yapan Ali Suavi'nin Muhbir'i bu dönemin en önemli gazetelerindendi. Maarif Nazırı Ahmed Kemal tarafından hükümet aleyhine zihinleri bulandırması ve yasaya aykırı uygunsuz şeyler yaptığı gerekçesiyle ilk olarak 1867'de bir emirnameyle gazetesi geçici olarak kapatıldı.[33] Daha sonra yeniden çıkmaya başladıysa da 55 sayının ardından tekrar kapatıldı ve Ali Süavi de yurt dışına kaçtı.[34]

Meşrutiyet öncesi son olarak Namık Kemal ve gazetesi İbret'ten bahsetmek gerekir. Namık Kemal ve İbret'in Yeni Osmanlılar hareketinde özel bir yeri vardır. Kısa süren yayın hayatında 12 bin tirajın altına düşmeyen İbret, ilk sayısından itibaren Padişah ve Sadaret'in dikkatini çekmiştir.[35] Namık Kemal değişik sürelerde kapatma cezaları alan İbret'in sütunlarından en şiddetli yazılarını yazmış, tekrar kapatma cezası almıştır.[36] 1 Nisan 1873'te Namık Kemal'in Vatan Yahut Silistre'si İstanbul'da büyük bir tesir yaptığından İbret kapatılarak kendisi ve arkadaşları da sürülmüştür.[37]

Öyle görünüyor ki haberin toplum içindeki yayılımını en seri biçimde sağlayan gazete Osmanlı Devleti'ne geç geldiği gibi, gelişim süreci de sancılı ve uzun olmuştur. Süreç sancılıdır, çünkü bilginin yayılım hızı ile siyasal iktidarın çıkarları her zaman örtüşmez. Ortaya çıkan bu çıkar çatışması ise toplumun hayatına yeni bir kavram sokar: "Sansür". Özgür ve sansürlü basın arasındaki fark ise iki ayrı dünyayı temsil

[29] Koloğlu, *a.g.e.,* s. 47.
[30] Koloğlu, *a.g.e.,* s. 47.
[31] Çavdar, *a.g.e.,* s. 28.
[32] Çavdar, *a.g.e.,* s. 29.
[33] Kabacalı, *a.g.e.,* s. 19.
[34] Topuz, *a.g.e.* s. 25.
[35] Çavdar, *a.g.e.,* s. 30.
[36] Koloğlu, *a.g.e.,* s. 54.
[37] Koloğlu, *a.g.e.,* s. 55.

eder ki Karl Marx'ın deyişiyle: *"Özgür basının özü, karakterli, rasyonel, özgürlüğün ahlaki özüdür. Sansürlenmiş basının özü, esaretin karaktersiz canavarıdır; o uygar bir canavar, süslenmiş bir kürtajdır."*[38] Sansürün bu menfi tanımı, basının üstlenmiş olduğu ehemmiyetli bir vazifeden ileri gelir. Zira basın, bağımsızlığı nispetinde güvenilir olur ve ancak böylelikle önemli bir "toplum rehberliği" vazifesini ifa etmiş sayılır. Toplumumuzda ise sansür her ne kadar Sultan Abdülhamid ile anılıyor olsa da aslında Osmanlı basınının evveliyatının da pek özgürlükçü olmadığı ortadadır.

II. Meşrutiyet'e değin, basının diğer tüm kesimlerle olan ilişkilerini düzenlemesi bakımından karşımıza ilk olarak 1858 tarihli Ceza Kanunu çıkar. Bu kanunun 138 ve 139. maddeleri matbuat yoluyla işlenen suçların ne şekilde cezalandırılacağına ilişkindir.[39] Gazetelerde satır aralarında halkların hakları gibi kavramların görülmeye başlanmasıyla birlikte ilk Basın Nizamnamesi ortaya çıkar. 1864 tarihli olan Matbuat Nizamnamesi III. Napoleon'un yaptırdığı Fransız Basın Yasası'ndan çevrilmiştir. Bu nizamname gazete çıkarmak isteyenlere ruhsat şartı getirirken basın yoluyla işlenen suçlara da verilecek cezaları kapsar.[40] 12 Mart 1867'de ise gazetelere Kararname-i Âli gönderilir. Kararname, gazetelerin hayırlı görevler yapması gerektiği ve fikirleri birleştirmeleri gerekirken zihinleri bulandırdıkları, çatışmayı körüklediklerinden bahsetmektedir. Bunun için -basınla ilgili hükümler dışında olarak- uygunsuzluk yapanların ayrıca cezalandırılacağı bildirilir. Ebuzziya Tevfik bunun için *"Artık bundan sonra beynin işlemesi hükümsüz kalacaktı. Çünkü açığa vurma olanağı böyle bir kısıtlamaya düştükten sonra düşünmekten ne yarar beklenebilirdi"* diye söyler.[41]

Basının üzerindeki bu kara bulutlar 1876 tarihli Kanun-ı Esasi ile son bulur. Kanun-ı Esasi'nin 12. maddesi "*Matbuat kanun dairesinde serbesttir."* hükmü ile basını güvence altına alır.[42] Fakat ne var ki bu rahatlama kısa sürede son bulur. Kanun-ı Esasi'nin 36. maddesi meclisin aktif olmadığı zamanlarda vekiller heyetince verilen kararların kanun kuvvetinde olduğunu hüküm altına almıştır.[43] Sultan Hamid ise bu maddeye dayanarak bir kararname ile hükûmetin zihinleri karıştıracak yayın yapan

[38] Karl Marx, *Basın Özgürlüğü Üzerine*, (Çev: Önder Kulak-Kurtul Gülenç), Dipnot Yayınları, Ankara 2012, s. 73.
[39] Kayış ve Hürkan, *a.g.e.,* s. 10.
[40] Kabacalı, *a.g.e.,* s. 17.
[41] Kabacalı, *a.g.e.,* s. 21.
[42] Şeref Gözübüyük, Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri 1839-1980,* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 2. Bası, Ankara 1982, s. 28.
[43] Gözübüyük ve Kili, *a.g.e.,* s. 31.

gazeteleri kapatmaya yetkili olduğu yönünde kararname yayımlatmıştır.[44] Böylelikle II. Meşrutiyetle beraber Kanun-ı Esasi'nin 12. maddesindeki *"Matbuat kanun dairesinde serbesttir"* hükmüne ek olarak *"hiçbir veçhile kable't-tab' teftiş ve muayene edilemez"* hükmüne[45] kadar, basın oldukça sancılı bir dönem yaşamıştır. Ahmet İhsan Tokgöz, sansürün en şiddetli dönemini Hıfzı Bey denilen birinin Matbuat Müdürlüğü zamanında yaşadığını söyler. Hıfzı Bey'in konağına giden gazete provaları burada tetkik edilir, bazen birkaç satır, bazen yazının tamamı çizilerek yayımlanmasına izin verilmezdi.[46]

Görüldüğü üzere, özgürlüğün sınırları bağlamında ifrat ve tefrit eşiğinde hayatta kalma çabasını sürdüren basın, bir toplum için ne ifade eder ve neden bu kadar önemlidir şeklinde bir soru akıllara gelir. Konunun ilerleyen aşamaları için de bu sorunun yanıtlanması, bu hususun önemini daha açık ve anlaşılır hale getirecektir. 19. yüzyıl Batı toplumlarında yasama, yürütme ve yargı birbirinden ayrılmış; bu bağımsız işleyişin yürürlükte olmadığı toplumlarsa modern sayılmamıştı. Yasamanın meclis, yürütmenin hükümet, yargının da adliye gibi kendilerini ifade ettikleri birer temsil organları olduğu halde, birey böyle bir araçtan yoksundu. İşte basın, bireyin kendini ifade ettiği bir araç olarak devlet mekanizmasında yasama, yürütme ve yargının yanında dördüncü güç olarak varlık bulmuş ve bireyin sesi olarak bu öneme haiz olmuştu. [47] Üstlenmiş olduğu bu önemli vazifeyle basın, yöneten ve yönetilen arasında bir köprü görevi görmüş, bu görevi etik kurallar çerçevesinde yerine getiren kuruluşlar ahlaki bir tutum ortaya koyarken türlü sebeplerle bu kurallar dışına çıkarak iktidarın direktifleriyle hareket edenlerse tarafsızlık esasına göre sınıfta kalmıştır. Böylelikle *Kamuoyunun bağımsız temsilcileri*[48] olması bakımından basına yüklenen bir bekçi yahut gözcü rolü belirdi. Bu uğurda basın, iktidarın kötüye kullanımını toplum adına denetleme sorumluluğuyla öne çıktı.[49]

Çalışmamıza konu olan Serbesti gazetesinde de bu denetleme mekanizmasına verilen önem sıkça karşımıza çıkar. II. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamında doğan Serbesti, bu özgürlüğü sonuna kadar kullanarak toplum adına eski iktidarın kritiğini

[44] Cevdet Kudret, *Abdülhamid Döneminde Sansür I,* Yeni Gün Yayıncılık İstanbul 2000, s. 17.
[45] Alpay Kabacalı, *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul 1990, s. 83.
[46] Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım,* İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 70.
[47] Koloğlu, *a.g.e.,* s. 26.
[48] Tokgöz, *a.g.e.,* s. 156.
[49] Oğuzhan Taş, *Gazetecilik Etiğinin Mesleki Sınırları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 52.

yaparken yeni iktidarı da denetleme vazifesini üstlenmiştir. Gazete bu görevi ifa ederken sıklıkla şedit bir üslupla ön plana çıkmış, II. Meşrutiyet döneminde adından çokça söz ettirmiştir.

Serbesti gazetesi, birkaç farklı açıdan değerlendirilmesi gereken sıra dışı bir gazete olmakla öne çıkar. Popüler kültürde de adından çokça söz ettirmiş olması hasebiyle, teferruatlı bir incelemeye tabi tutulmayı hak etmektedir. Serbesti'yi hem bu kadar önemli, hem de sıra dışı yapan birkaç hususu ayrı ayrı ele almak gerekir.

İlk olarak Serbesti gazetesi uzun soluklu bir gazetedir. 20. yüzyıl başlarında, özellikle II. Meşrutiyet sonrasında bir hevesle matbuat âlemine atılan, daha birkaç sayı olmadan kapanan onlarca gazete nazara alınırsa Serbesti'nin 1909 yılından başlayarak aralıklı da olsa 1920 yılına kadar çıkarılabilmiş olması kayda değer bir başarıdır. Sınırlı bir kadro, siyasi baskılar, maddi yetersizlikler ve sürgünlerle mücadele edilirken tüm bunlara rağmen gazetenin yayını yaklaşık on bir yıl sürdürülmüştür. Gazetenin imtiyaz sahibi ve mesul müdürü Mevlanzade Rıfat Bey, bu mücadeleyi İstanbul'la sınırlandırmamış, neredeyse gittiği hemen her yerde gazeteyi çıkarmayı başarmıştır.

İkinci olarak Serbesti'nin muhalefet politikası göze çarpar. Şöyle ki: Sultan II. Abdülhamid'e veya o dönemin tabiriyle "Devr-i Sabık'a" muhalefet eden gazetelerle birlikte, yeni dönemin öne çıkan iktidarı İttihat ve Terakki'ye muhalefet eden birçok gazete mevcuttur. Fakat Serbesti'yi bunlardan ayıran hem II. Abdülhamid'e hem de İttihat ve Terakki'ye aynı zamanda muhalefet etmiş olmasıdır. Sultan'a muhalefet eder; çünkü ülkenin otuz üç yıllık esaretini, devlet kurumlarının çürümüşlüğünü, jurnalciliği, sürgünleri ve ülke yönetiminde liyakatin gözetilmemesini ona bağlar. İttihat ve Terakki'ye ise tüm bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak şöyle dursun, arttırarak sürdürdüğü için muhalefet eder. Üstelik bu muhalefet basit bir kalem kavgasından öte, oldukça şiddetlidir. Ayrıca İttihat ve Terakki'nin ülkedeki konumunu gündeme getirerek kamuoyunda yeni bir tartışmanın kapısını aralar.

Üçüncü olarak yapılan şiddetli muhalefetin bir sonucu ortaya çıkar: "İlk Basın Şehidi". Serbesti gazetesini bugün popüler kültürde tanınır kılan hususlardan biri de bu olaydır. Matbuat âleminde o güne kadar basın şehidi kavramı yokken gazetenin İttihat ve Terakki'ye karşı takındığı mütecaviz tutum ve Cemiyet'in buna karşılık olarak Hasan Fehmi Bey'i öldürmesi, ilk defa olarak bu kavramı doğurmuştur. Serbesti sütunlarından devamlı olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhine yazılar kaleme

alınmış, Cemiyet ise gazete idarehanesine tehdit mektupları göndermiş ise de gazete tarafından dikkate alınmamıştır. Fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti bu denli eleştiriye müsamaha gösterebilecek bir yapıda değildir. Zira bu mektuplardan sonra Hasan Fehmi Bey faili meçhul bir cinayete kurban gitmiştir. Her ne kadar bu cinayetin İttihat ve Terakki tarafından yapıldığı resmi kanallarla kanıtlanmamış olsa da kamuoyu olayı İttihat ve Terakki'ye mal etmiş; Serbesti gazetesi yazarı Hasan Fehmi Bey tarihe ilk basın şehidi olarak geçmiştir. Sonuçları itibarıyla adi bir cinayet vakasının çok daha ötesinde olmasından ötürü, Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi adi bir adli vaka olarak değerlendirmemelidir. Çünkü 31 Mart gibi ciddi bir olayın arifesinde Hasan Fehmi'nin öldürülmesi, 31 Mart Vakası'nda önemli bir basamak teşkil etmiştir. Dolayısıyla 31 Mart Vakası'nda Serbesti'nin hem doğrudan hem de dolaylı olarak etkisini anlayabilmek için gazete ve vakayı incelemek bir kat daha önem kazanmıştır.

Dördüncü olarak Serbesti'yi önemli kılan hususlardan biri de onun Mütareke dönemindeki ayrılıkçı Kürt milliyetçiliği politikasıdır. Sütunlarını Kürt elitlerine açan Serbesti, birlikten ve bütünlükten yoksun olduğu düşünülen Kürt halkına bir bilinç kazandırma gayreti göstermiştir. Çünkü Serbesti'ye göre Kürt halkı, Kürtlüğünün bilincinde değildir. Bu sebeple önce bir Kürt kimliği inşa etmek gerektiğini düşünerek Kürt dili, Kürt tarihi, Kürt sanat ve edebiyatı gibi konuları işlemiştir. Bunu yaparken de Kürtleri sadece İslam çatısı altında değil, Kürt ve İslam olarak ayrı ayrı değerlendirmek gerektiğini söylemiştir. Çünkü tek bir İslam çatısı, Kürt kimliğini ortadan kaldırarak millet olma bilincinin oluşmasını engellemektedir. Günümüze dahi ışık tutması bakımından o dönem Kürt aydınlarının kalemlerinden çıkan ve bir amaca hizmet eden bu yazıların tetkiki ayrıca önem arz etmektedir.

Beşinci olarak Serbesti'nin incelenmesi gereken Milli Mücadele karşıtlığıdır. Serbesti, Sevr Muahedesi'nin öncesi ve sonrasında kaleme aldığı yazılarla Milli Mücadele'ye, bu mücadelenin mimarı olan Mustafa Kemal Atatürk ile en ön safta yer alan arkadaşları ve bağımsızlık adına savaşan her bir ferde en çirkin hakaretleri savurmuş; tüm varlığıyla bu mücadelenin karşısında durmuştur. Bir ulusun kaderini tayin eden böylesi bir mücadelenin karşısında durmak elbette onun bugün dahi pek de hoş olmayan duygularla anılmasına sebep olmuştur. Başlatılan mücadelenin hüsranla sonuçlanacağından emin olan Mevlanzade Rıfat Bey'in neden bu türden bir

muhalefete başladığı, bundan ne gibi fayda umduğu, Serbesti'nin bu süreçte ne derece başarılı olduğu gibi konuların aydınlatılması yine kanaatimizce oldukça önemlidir.

Son olarak Serbesti'nin işlemiş olduğu, her biri ayrıca ehemmiyete sahip temel hak ve hürriyetler, eğitim, adalet, basın özgürlüğü, meşruti yönetim vb. konular ilmi açıdan da değerlidir. İnsanın en önemli hakkının yaşama hakkı olduğunu söyleyen Serbesti, kesinlikle idam cezasına karşı durmuş; bunun için de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni ayrıca eleştirmiştir. Basın özgürlüğü ise yine en fazla kalem oynattığı konuların başındadır. Meşhur 31 Mart Vakası öncesinde düzenlediği mitinglerle başı çeken Serbesti, 1909 Matbuat Kanunu'nun yasalaşmaması için elinden geleni yapmıştır. Yine adalet vurgusu da Serbesti sütunlarında çokça rastlanılan kavramların başında gelir. İstibdat mağduru olarak öne çıkan Mevlanzade Rıfat, Serbesti sütunlarından çekilen bunca acının müsebbibi olarak işlemeyen kanunları gösterir. Bu sebeple adalet mekanizmasının temel dayanağı olan meşruti yönetimin anlaşılması, halka iyi anlatılması gerektiğini defaatle vurgular. Dolayısıyla 20. yüzyıl başlarında adalet, eğitim, halk iradesi, düşünce özgürlüğü gibi kavramların ne anlam ifade ettiği, 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında yaşanan hadiseler ışığında değerlendirildiği zaman, bu kavramlara atfedilen önemin daha iyi anlaşılacağı, bu sebeple gazeteyi bir de bu pencereden değerlendirmek gerektiği düşünülmelidir.

Görüldüğü üzere yukarıda arz edilen tüm bu sebepler bize göstermektedir ki Serbesti gazetesini teferruatlı bir incelemeye tabi tutmak hem 20. yüzyıl başlarındaki Osmanlı'yı anlamak hem de geçmişten günümüze birçok kavram ve kurumun gelişim çizgisini takip etmek bakımından oldukça önemlidir.

Bugüne kadar Serbesti gazetesi üzerine yapılmış olan çalışmalar incelendiğinde ise yukarıda bahsedilen hususların tam anlamıyla aydınlatılamadığı görülmüştür. Bu çalışmalardan ilk olarak Seid Veroj'a ait *Mewlanzade Rıfat U Serbesti*[50] isimli eseri ele alabiliriz. Seid Veroj bu eserin birinci kısmında Rıfat Bey'in hayatını kronolojik olarak ele almış, yer yer Serbesti alıntıları yapmıştır. Eserin ikinci kısmı ise seçilmiş Serbesti makalelerinin çevirilerinden ibarettir. Dar kapsamlı olan bu çalışma, daha çok bir konu üzerine yoğunlaşmış; Rıfat Bey'in özellikle Kürt kimliği ön plana çıkarılmıştır.

[50] Seid Veroj, *Mewlanzade Û Serbesti*, İsmail Beşikçi Vakfı, İstanbul 2021.

Bir başka kitap çalışması Ali Birinci'nin *Tarihin Gölgesinde Meşahiri Meçhuleden Birkaç Zat*[51] isimli kitabıdır. Burada Mevlanzade Rıfat'ın hayatını konu alan bölümde Rıfat Bey'in hayatı anlatılırken aynı zamanda Serbesti gazetesine de değinilmiştir. Fakat küçük çaplı olan bu biyografi çalışmasında Serbesti asıl konu olmadığından gazeteye dair kayda değer bir bilgi bulunmamaktadır.

Kaleme alınan makalelerden ise ilk olarak Murat Issı'nın iki makalesine değinmek gerekir. *Mevlanzade Rıfat Bey ve Kürdistan*[52] isimli makalede Rıfat Bey'in Kürt milliyetçiliği yaptığı dönem ele alınmış; Serbesti'nin sadece birkaç sayısı aktarılmıştır. *Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı-Kürt Aydını Mevlanzade Rıfat Bey*[53] isimli makalede ise Rıfat Bey'in tüm hayatı ele alınmış; yine Serbesti'den çok sınırlı bir şekilde bahsedilmiştir.

Doğrudan Serbesti'yi konu alan Mesud Serfıraz'a ait *Celadet Ali Bedirxan ve Serbesti gazetesi(1918-1919)*[54] isimli makale Serbesti'yi ele almışsa da sadece gazetede 1918-1919'da yayınlanan Celadet Ali'ye ait makaleler değerlendirilmiştir. Celadet Ali'nin Kürt ve Kürdistan konulu yazı dizisinin anlatıldığı makalede Serbesti'nin oldukça sınırlı bir dönemi ve konusu ele alınmıştır.

Yine Rıfat Bey'in hayatını konu alan Ersin Müezzinoğlu'na ait *Siyasi ve İdeolojik Kimliğiyle Mevlanzade Rıfat Bey*[55] isimli makalede Rıfat Bey'in görüşleri esas alınarak Serbesti gazetesi dayanak gösterilmiştir. Fakat gazetenin sadece 9 sayısının kullanıldığı görülmektedir. Başka birkaç makale daha görülmüş ise de gazetenin ancak birkaç sayısı üzerinden bir değerlendirme yaptıkları görüldüğünden burada ayrıntısına girilmemiştir.

Gazeteyle alakalı olarak yapılan tez çalışması ise 5 adet yüksek lisans tezinden ibarettir. Bunlardan Hasan Fehmi Demir'e ait *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Serbesti*

---

[51] Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşahir-i Meçhûleden Birkaç Zat*, Dergah Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2020.

[52] Murat Issı, "Mevlanzade Rıfat Bey ve Kürdistan", *Kürt Tarihi Dergisi*, sayı: 8, Ağustos Eylül 2013, ss. 56-61.

[53] Murat Issı, "Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı-Kürt Aydını Mevlanzade Rıfat Bey", *Toplumsal Tarih*, sayı: 196, Nisan 2010, ss. 2-10.

[54] Mesud Serfıraz, "Celadet Ali Bedirxan ve Serbesti Gazetesi (1918-1919)", *Kürt Tarihi Dergisi,* sayı: 26, Eylül-Ekim 2016, ss.60-64.

[55] Ersin Müezzinoğlu, "Siyasi ve İdeolojik Kimliğiyle Mevlanzade Rıfat Bey", *İnsan ve Toplim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, sayı: 3, 2017, ss. 1976-1997.

Gazetesi ve Başyazarı Hasan Fehmi'nin Misyonu[56] isimli tezde daha çok Hasan Fehmi Bey'in kaleme aldığı konular anlatılmış olmakla birlikte, her ne kadar tez başlığı "Serbesti gazetesi" şeklindeyse de gazeteden ancak otuz kadar sayının görülerek tezin hazırlandığı anlaşılmaktadır.

Ceylan Özkur'a ait *Serbesti Gazetesi İnceleme ve Seçilmiş Metinler (1-100)*[57] isimli tezde ise gazetenin ilk 100 sayısı esas alınarak bir çalışma yapılmıştır. Çalışmada gazetede yayımlanan makalelerin yazar ve konularına göre ayrılarak bir fihristinin çıkarıldığı görülmektedir. Bir konunun hangi sayıda kim tarafından işlendiği hususunda araştırma yapacaklar için faydalı bir çalışma olmuştur. Ne var ki bir fihrist çalışması olması sebebiyle içeriğe ilişkin bir veri bulma imkânı yoktur.

Musa Ali Armutcu'ya ait *Serbesti Gazetesi ve Ahrar Fırkası*[58] isimli tezde yine yukarıda bahsedilen tezde olduğu gibi fakat daha dar kapsamlı olmak üzere bir fihrist çalışması yapılmış, makale başlıkları çıkarılmıştır. Tez birçok bölümden oluşmakla birlikte sadece bir bölümünde Ahrar Fırkasından bahsedilmiş, üstelik bu bölümde de Serbesti gazetesinden hiçbir şekilde faydalanılmamıştır.

Bir başka çalışma, Hasan Yalvaç'a ait *II. Meşrutiyet Döneminde Muhalif Bir Gazete: Serbesti (1908-1909)*[59] isimli tezdir. Bu teze bakılacak olursa: İlk olarak isminden de anlaşılacağı üzere yalnızca gazetenin birinci dönemi yani 31 Mart Vakası'na kadar olan kısım ele alınmıştır. Daha çok gazetenin çıktığı dönem gelişen olayların kronolojik takibinin yapıldığı anlaşılmakla birlikte, diğerlerine nazaran kapsamlı bir çalışma olmuştur. Ne var ki kısa bir dönemi ele almasının yanında, Serbesti'nin düşünce dünyasını anlamak için yeterli veriyi barındırmamaktadır.

Son olarak Mustafa Coşkun'a ait *Mevlanzade Rıfat Bey'in Gazetecilik Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri*[60] isimli tez mevcuttur. Bu çalışma Rıfat Bey'in hayatına ilişkin (birkaç

---

[56] Hasan Fehmi Demir, *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Serbesti Gazetesi ve Başyazarı Hasan Fehmi'nin Misyonu,* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.

[57] Ceylan Özkur, *Serbesti Gazetesi İnceleme ve Seçilmiş Metinlar (1-100)*, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muş 2022.

[58] Musa Ali Armutcu, *Serbesti Gazetesi ve Ahrar Fırkası,* Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2020.

[59] Hasan Yalvaç, *II. Meşrutiyet Döneminde Muhalif Bir Gazete: Serbesti (1908-1909),* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüklek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

[60] Mustafa Coşkun, *Mevlanzade Rıfat Bey'in Gazetecilik Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri,* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

noktada eksik hususlar olmakla birlikte) birçok noktayı aydınlatmaktadır. Fakat isminden de anlaşılacağı üzere çalışma Rıfat Bey'in hayatını merkeze aldığından Serbesti'ye ilişkin yeterli bilgi mevcut değildir. Sayılan bu çalışmalar dışında elbette küçük çaplı makale ve köşe yazıları mevcuttur.

Yukarıda bahsedilen çalışmaların bazıları Mevlanzade Rıfat Bey'e odaklanırken bazıları Serbesti gazetesinde sadece bir veya birkaç konuyu ele almış, bazıları ise sadece dönemin önemli olaylarının Serbesti gazetesindeki kronolojik takibini yapmıştır. Gazetenin adalet, hürriyet, düşünce özgürlüğü, meslek ahlakı vb. gibi soyut kavramlara dair fikir dünyası tam anlamıyla incelenmemiştir. Görülen bir diğer eksiklik Serbesti idarehanesinin "yeni bir toplum" inşa etmeye çalıştığı fakat Serbesti'ye dair yapılan çalışmalarda bu konunun üzerinde durulmadığıdır. Yeni bir toplum ifadesini kullanmaktaki maksat, dönemin Kürt aydınlarının Kürtleri bir toplum olarak görmemesidir. Onlar açısından harcanan çabanın en meşakkatli tarafı da zaten budur. Çünkü tarihsel süreç içerisinde ortak bir uygarlığa ve ortak çıkarlara sahip olması gereken Kürtlerin bundan haberdar olmadıklarını, kendilerini Osmanlı ve İslam çatısı altında gördüklerini düşünürler. Fakat onlara göre Kürtler İslam olmakla beraber, aynı zamanda müstakil bir Kürt milletidir.

Son olarak ve belki de en önemli eksiklik, Serbesti gazetesinin bugüne kadar bir bütün olarak değerlendirilmemiş olmasıdır. 1909'dan başlayarak 1. dönem, Mısır, Paris, 2. ve 3. dönemi birlikte ele alan herhangi bir çalışma olmadığından gazetenin bir konu hakkında hangi görüşü ileri sürdüğü eksiksiz bilinememektedir. Mesela Serbesti gazetesinin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı övgü dolu sözler söylemesi pek düşünülemez. Fakat gerçek öyle değildir. Şayet gazete bir bütün olarak değerlendirilirse gazetenin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne övgülerde bulunduğu görülür. Yine gazetenin birinci dönemine bakarak ülkeyi 31 Mart Vakası'na götüren süreç ile Hasan Fehmi'nin katilinin Sultan II. Abdülhamid olduğu Serbesti'nin son sayılarındaki sütunlara yansımıştır. Ne var ki bu tutum ileride değişmiş, sorumlu olarak farklı adresler gösterilmiştir. Verilen bu iki örnek çok daha fazla arttırılabilir. Gazetenin bir bütün olarak ele alınması gerektiğinin ifade edilmesi bu sebepledir.

Serbesti gazetesi üzerinde yapılan inceleme, günümüzde hala problem teşkil eden bazı hususların değerlendirilmesi bakımından geçmişten günümüze ışık tutmaktadır. Serbesti ve daha birçok gazetenin hangi süreçlerin mahsulü olduğu ise bu topraklarda

basının nasıl doğup geliştiğiyle ilgilidir. Bu açıdan, bilgiyi taşıyan bir araç olması bakımından basının tarihsel sürecine bakmak gerekir.

Bu çalışma dört bölümden oluşmuştur. Çalışmanın birinci bölümünde Serbesti gazetesinin genel özellikleri anlatılmıştır. Gazetenin şekil özellikleri, basıldığı matbaalar, yazar kadrosu, tiraj, dağıtım, reklam gibi bilgileri muhtevi bu bölümde, her dönemi ayrı ayrı değerlendirilmiştir. 31 Mart sürecinden başlayarak çok defa kapatılan ve yasaklanan gazetenin yurda giriş ve dağıtımını engellemek adına sürekli takibi ve gazetenin resmi makamlarla ilişkisi incelenmiştir. Bu bölümde son olarak "Serbesti'nin Resmi Makamlar Üzerindeki Etkisi" başlığı altında gazetede yapılan haberler ve bu haberlere devlet kurumlarınca verilen tepkiler ele alınmıştır.

İkinci bölümde Serbesti gazetesi sahibi Mehmed Rıfat bin Nacim, daha çok bilinen adıyla Mevlanzade Rıfat ele alınmıştır. Rıfat Bey'in II. Meşrutiyet öncesi pek az bilinen hayatı elde edilen veriler ışığında aydınlatılmıştır. Kendisinin İstanbul'da bazı resmi görevlerde çalıştığına dair yazılanların yanlış olduğu tespit edilirken İstanbul dışında yapmış olduğu bazı resmi görevlerin de bugüne değin yazılmamış olduğu anlaşılmıştır. Önce Kastamonu, Sinop, Kayseri ve Yemen ikametleri, akabinde II. Meşrutiyet'le beraber İstanbul günleri ele alınmıştır. Daha sonra ise Mütareke dönemi ve sonrasındaki faaliyetleri anlatılmıştır.

Üçüncü bölüm genel hatlarıyla Serbesti gazetesinin dünya görüşünü anlatmaktadır. Gazetecilik mesleğinin tanımı, meşruti yönetim, maarif, adalet, temel hak ve hürriyetler gibi kavramların değerlendirildiği bu bölümde, gazetenin dünya görüşüne yer verilmiştir. Üçüncü bölüm on alt başlık altında değerlendirilmiş olup, burada amaç meydana gelen bir olaya verilen tepkiden ziyade, anılan soyut kavramlara ilişkin gazetenin düşünce dünyasını anlatmak olmuştur.

Dördüncü bölüm, döneme damgasını vuran olaylar, kişiler ve kurumların değerlendirildiği, gazetenin daha çok muhalif çizgisinin ortaya çıktığı bölümdür. Burada İttihat ve Terakki Cemiyeti, basın özgürlüğü, Kürt-Ermeni ilişkileri, kabineler, vd. anlatılmıştır. Çalışmada da görüleceği üzere gazetenin görüşünde birden fazla defa değişim yaşanmış olduğundan başlangıcından sonuna kadar gazetenin tamamı üzerinden değerlendirme yapmak oldukça zor görünmektedir. Gazetenin önce Balkan Harbi, sonra Cihan Harbi ve akabinde Milli Mücadele'ye bakış açısı önemlidir. Zira Mevlanzade Rıfat Bey'in geçirdiği değişim ve dönüşüm bu savaşlara Serbesti

sütunlarından verdiği tepkilerle görülebilmektedir. Balkan Harbi'nde bir Osmanlı aydını olan Rıfat Bey ile aynı amaca hizmet eden Serbesti sütunları, Milli Mücadele'de bir Kürt milliyetçisi ve bağımsız Kürdistan'ın teşekkülüne hizmet eden gazete halini almışlardır.

İkinci Meşrutiyet'in siyaset sahnesinde baş aktör olan İttihat ve Terakki Cemiyeti ve ona muhalif grupların ortaya çıkışı ise şöyleydi: Sultan II. Abdülhamid'in tahta oturduğu yıllarda Osmanlı Devleti sıkıntılı bir dönemden geçiyordu. Sultan Abdülaziz'in şüpheli ölümü, tahta oturur oturmaz ve istemeyerek girmiş olduğu Rus Harbi'nin faciayla sonuçlanması, Babıali'de büyük bir nüfuza sahip olan Mithat Paşa'nın sadaret makamında oturması gibi etmenler II. Abdülhamid'i daha ihtiyatlı bir yönetime sevk etmişti. Saltanatının ilk yıllarında yaşadığı bazı olaylar (Çırağan Vakası[61], Cleanthi Scalieri – Aziz Bey komitesi[62] vb.) vehmini[63] iyice arttırmış, Sultan'ı ülkeyi tek elden ve daha sıkı bir biçimde yönetme politikasına itmişti. İsmail Hami Danişmend, Sultan'ın bu vehmini en büyük kusuru olarak görmüş ve şöyle tarif etmiştir: *"İkinci Abdülhamid'in bir takım büyük kusurlarıyla çok kötü icrââtına mukabil, çok büyük meziyyetleriyle birçok iyilikleri de vardır. Kusurlarının en meşhuru vehimdir ve hatta bütün taksiratının menbaı işte budur."*[64] Sultan Hamid ise bunu kusurdan ziyade *"Şüphe basiretin başıdır"* diyerek bir meziyet olarak ifade ediyordu.[65]

---

[61] Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Ali Suâvi ve Çırağan Sarayı Vak'ası", *Belleten,* cilt: 8, sayı: 29, ss. 71-119.

[62] Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "V.Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri – Aziz Bey Komitesi", *Belleten,* cilt: 8, sayı: 30, ss. 245-329.

[63] Sultan II. Abdülhamid'in kuşkucu mizacı ve hediye vermek konusundaki gönül zenginliği, tüm ülkenin başına bela olan jurnallerin yağmur gibi yağmasına sebep olmuş, bu mesele kitabet dairesini de bıktırmıştır. Başkitabette görevli Ali Ekrem Bolayır, hatıralarında jurnalden duyulan nefreti şöyle nakleder: *"İşte şimdi, şu dakika hafızama müracaat edince vatanımın bugün düştüğü izmihlâl kuyularını kazan şeyâtîn-i mel'anet arasında yüzlerce vâcibü'l-katl casusun iğrenç suratları o kapalı-açık dâmen der-miyanlarından zuhûr ediyor: jurnaller o sahâif-i târihimize yapışan alçaklık bereleri, yaralarda kan pıhtıları gibi belirip duruyor."*; Ali Ekrem Bolayır, *Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları,* (Haz. M. Kayahan Özgül), Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2013, s. 308.

[64] İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osamanlı Tarihi Kronolojisi,* cilt: 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s. 286.

[65] Danişmend, *a.g.e.,* aynı sf. Sultan'ın bu kusurlarına değinen Danişmend, daha sonra mabeyn kâtibi olarak görev yapan ve eski nazırlardan olan Reşid Bey'in hatıratından aldığı ve bizzat kendisinden dinlediği olayları örnek göstererek Sultan'ın iyi meziyetlerinden de bahseder. Bunlara göre Sultan, çok parlak bir zekâya sahip olup, muazzam bir hafızası da vardır. Bunu düşmanları dahi teyit etmektedir. Ayrıca oldukça namuslu olan Sultan, kesinlikle kimsenin ne malına ne kesesine göz dikmemiştir. Saltanatı boyunca önüne gelen yüzü mütecaviz idam hükmünden yalnızca birine, anne ve babasını katleden bir canavarın idamına hükmetmiş, bu kararda kullandığı kalemi kırarak sobaya atmıştır. Darağaçları Sultan'ın tahttan indirilmesinden sonra kurulmuştur. Tüm bunların yanında ekonomideki ihtiyatı, israftan kaçınması, çalışkanlığı, yorulmak bilmeyen bir bünyesi vardır.

Ülke yönetimindeki katı politika, tabii olarak basın ve ifade özgürlüğünde kısıtlamalara sebep olmuş; işin doğası gereği bir muhalefet doğurmuştu. Ülkenin Avrupa karşısında günden güne eriyerek parçalanıyor olmasına kendince çözüm arayan[66] eğitimli bir kitle, bu çözülmeye çareler aramış, fakat ülkedeki baskı ortamından dolayı bu düşüncelerini dile getirememişlerdi. 1889 yılında bu düşünceler etrafında gizlice bir araya gelen tıbbiyeli beş genç, İshak Sükuti, Mehmet Reşit, Abdullah Cevdet, İbrahim Temo, Hüseyinzade Ali, daha sonraları İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alacak olan İttihadı Osmani adında bir cemiyet teşkil etmişlerdi.[67] İlerleyen zamanlarda ülkenin kaderini tayin edecek olan bu gençler, Jön Türkler üzerine ayrıntılı çalışmalar yapan isimler tarafından farklı birkaç tanıma tabi tutulmuşlardır. Jön Türkleri Feroz Ahmad: "orta – alt ve yeni doğmakta olan profesyonel sınıf", Henry Elisha Allen: "genç subaylar", Stanford Shaw: "alt ve tebaa sınıf", Bernard Lewis: "çoğunluğu asker olan Müslüman Türkler ve " yönetici elitler", Sina Akşin ise bu tanımları kapsayan bir biçimde: "burjuva zihniyetine sahip Batı tarzı eğitim almış Türkler, gençler, yönetici sınıf üyeleri" olarak adlandırmışlardır.[68]

Böyle bir yapının oluşmasına, sadece ülkenin içinde bulunduğu fiziki koşulları hesaba katarak bir çıkarımda bulunmak bizleri yanlış sonuca götürecektir. Aslında eleştirinin odak noktası, bir aydınlanma fikri etrafında birleşen bu insanların tasavvur ettikleri ideal toplumla, içinde bulundukları toplum arasındaki değer uyuşmazlığıydı.[69] Burada önemli bir nokta da, Jön Türkler'in yaratmayı amaçladıkları ideal toplum düzeni için öncelikle idareyi, yani idareciyi hedef almalarıydı. Terakkinin önünde engel olarak görülen Sultan Hamid'in hedef alınması ise mücadele eden toplum tabanının söz konusu Padişah'ın şahsı olunca ona hürmet göstermelerine, hareketin yavaşlamasına, ilk aşamada tabandan gelen desteğin azalmasına sebep olmuştur.[70] Yani Osmanlı

[66] Çözümün konuşmak değil, faaliyet geçmekte olduğunu söyleyen İbrahim Temo, İshak Sukuti'ye kurulacak cemiyetin de fitilini ateşleyen şunları söylemişti: *"Gel arkadaş, düşündüklerimi sana biraz anlatayım. Aziz vatanın bugünkü durumu ve idare tarzıyla yok olup gideceğini hepimiz biliyoruz. Bu hususta her vakit ve heman her serbest saatlerimizde birbirimizle dertleşip duruyoruz; fakat bu tehlikenin giderilmesi için bir çare düşünüp bulamıyoruz. Bence böyle kuru mülahazalar ve mütalealarda dert yanacağımıza, faaliyete geçmek lazımdır.";* İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Anıları,* (Yay. İbrahim Demirbaş), Arba Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2000, s. 13.

[67] Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1980, s. 16

[68] Eric Jan Zürcher, *Osmanlı İmparatorluğundan Atatürk Türkiyesine Bir Ulusun İnşası Jön Türk Mirası,* (Çev: Lütfi Yalçın), Akılçelen Kitaplar, Ankara 2015, s. 148-149.

[69] Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, 21. Baskı, İstanbul, 2017, s. 19.

[70] Şerif Mardin, *Siyasal ve Sosyal Bilimler,* (Der. Mümtazer Türköne, Tuncay Önder) İletişim Yayınları, İstanbul 1990, s. 141.

Devleti'nde köktenci bir değişimin, halk nazarında hürmete şayan olan Padişah/Halife makamına karşı olması, bu muhalefetin temelden bir eksiklikle işe başlaması demekti.

Meydana gelen bu muhalefet grubu, ülkede ilk defa ortaya çıkmış değildi. Daha önce bu neslin, fikirleri ile beslendikleri ve Yeni Osmanlılar olarak adlandırılan aydın zümre vardı ki aralarından Namık Kemal'ler, Ziya Paşa'lar çıkmış; 1889'da yetişen bu mektepli gençleri eserleri ile beslemişlerdi. Bu gençler 1830'lardan beri açılmakta olup, özellikle II. Abdülhamid döneminde hız ve yaygınlık kazanan mekteplerde öğrenim görmüşlerdi. Gördükleri bu çağdaş eğitim sayesinde ülkenin askeri, mali ve idari mekanizmasının çürümüş olduğunu, monarşist bir yönetim anlayışıyla bu sorunların üstesinden gelinemeyeceğini, yönetim alanında olduğu gibi, diğer bütün alanlarda bir reforma ihtiyaç olduğunu hissediyorlardı. II. Abdülhamid gibi mutlakıyet yanlısı bir padişah, eğitimde yaptığı bu büyük atılımın iktidarı açısından zararlı olabileceğinin farkında olmakla birlikte, ülkenin kurtuluşunun ancak bu sayede olabileceğinin de farkındaydı.[71]

İttihat ve Terakki'yi teşkil eden bu gençleri tetikleyen bir unsuru daha burada anmakta fayda vardır. Mustafa Fazıl Paşa'nın 1867 yılında Sultan Abdülaziz'e gönderdiği bir mektupta Osmanlı Devleti'nin çöküşünün altında yatan sebepler anlatılmış, çözülmeyi engelleyebilmek adına yapılabilecekler gündeme getirilmiştir. Bu, basit bir mektup olmaktan öte, kayda değer ses getirmiştir. Ali Suavi, sabık bir Osmanlı yöneticisinin padişaha sunulmak üzere böyle bir mektup yazmaya cesaret etmesini bir moral vesilesi olarak görmüştür. Yeni Osmanlılar tarafından broşürler haline getirilerek İstanbul'da dağıttırılan bu mektup tüm yurtta bir dalga etkisi yaratmıştır. Ebüzziya ise bu mektubun, Türkiye'de "siyaset yazarlığının temel taşı" olduğunu belirtmiştir.[72] 1867'de yazılan bu mektubun 1890'larda Jön Türkler'e ilham kaynağı olduğu, ülke yöneticilerini aynı şekilde layihalar ile uyarmaya çalışmaları, bu hususta bir kamuoyu oluşturma çabalarından anlaşılmaktadır.

---

[71] Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, 7. Baskı, Ankara 2014, s. 43. İkinci Abdülhamid dönemi maarif politikası, tanzimat döneminden beri süregelen modernleşmenin bir meyvesi olarak ortaya çıkmıştır. Zira 1839'dan itibaren modernleşme adına maarif alanında atılan adımlar, II. Abdülhamid döneminde geri dönülemez konuma gelmiş, rüştiye sayısı 250'den 600'e, idadiler 5'ten 104'e, darülmualliminler 4'den 32'ye, iptidai okulları 200'den 4-5 bin seviyelerine ulaşmıştır.; Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi,* 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 164.

[72] Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu,* (Çev: Mümtazer Türköne vd.), İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 309.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluş maksadı nedir gibi bir soru sorulacak olsa buna cemiyet nizamnamesinin birinci maddesi cevap olarak verilebilir. Birinci maddede: Esas maksadın memleketi içinde bulunduğu bu kötü vaziyetten kurtarmak, milleti esaretin zalim pençesinden çekip almak, ırk ve din fark etmeksizin insanlara, insanlık onuruna yaraşır surette yaşama hakkı vermek için Kanun-ı Esasinin tatbikinden ibaret olduğu yazılmıştır.[73] İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir üyesi olarak Kazım Karabekir de bu cemiyeti zaruretlerin doğurduğunu söylemiştir.[74] Kazım Karabekir'e göre İttihat ve Terakki, Sultan Abdülmecit'ten itibaren başlayan israf, lüks saray hayatı, devletin içinde barındırdığı unsurlara karşı Türklerin yalnız bırakılması ve devleti askeri güçten yoksun bırakan bir dizi yanlış politika sonucunda, vatansever gençlerin bir araya gelerek kurdukları cemiyettir.[75] Mardin ise İtihat ve Terakki'nin modern dünyada usta-çırak, pir-mürit, padişah-kul gibi ilişkileri çağ dışı olarak gördüklerini, harbiyeli bu gençlerin *"mesleklerini, iş başında olanlardan daha iyi bildikleri kanısında"* olduklarını söyler.[76] Cemiyetin neden Askeri Tıbbiye Mektebinde kurulduğu ise meselenin bir başka boyutudur. O günün Osmanlı toplumunda, Avrupa standartlarına yakın bir tıp eğitimi, parçalanmak üzere olan devlet için farklı bakış açıları geliştirmelerine sebep olmuştur. Bu sebeple biyolojik materyalizme evrilen eğilimleri ve toplumu terakkiden mahrum bıraktıklarını düşündükleri "dinsel dogmaları" yıkmak istemişlerdir.[77]

Cemiyet kurulduktan sonra uzunca bir müddet çok önemli faaliyetlerde bulunamadı. Cemiyet üyeleri belirli zamanlarda toplanıp fikri eserler okumak, Cemiyet'e üye kazandırmak gibi faaliyetlerle meşgul oldu. 1895 yılında Ermenilerin Babıali yürüyüşü (1889 ve 1893'te de bu tür gösteriler düzenlemişlerdi) ve akabinde gelişen kanlı çatışmalar sonrasında, artık Cemiyet faaliyetlerine hız kazandırmış, bildiriler yazarak İstanbul'da dağıtmıştır. Çünkü Ermenilerin bu faaliyetleri karşısında kendilerinin bir şey yapmadıklarını fark etmişler ve bu başkaldırılara sebep olarak da Sultan'ın kötü yönetimini sorumlu tutmuşlardır.[78] 1895 yılı bu açıdan Cemiyet için bir

[73] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, Hürriyet Vakfı Yayınları, Genişletilmiş İkinci Baskı, İstanbul 1988, s. 50.
[74] Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s. 25
[75] Karabekir, *a.g.e.*, s. 31.
[76] Mardin, *Türk Modernleşmesi*, s. 99.
[77] Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi,* Üçdal Neşriyat, İstanbul 1981, s. 21.
[78] Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 55.

dönüm noktası olarak kabul edilmelidir. Çünkü bu tarihe kadar yavaş olan Cemiyet eylemleri, bu tarihten sonra hız kazanmış, dolayısıyla Babıali'yi daha sıkı tedbirler almaya sevk etmiştir. Cemiyet üyelerine karşı başlatılan takip sürgünlerle sonuçlanmış, birçok üyenin yurt dışına kaçmasına, mücadelenin daha geniş bir coğrafyadan yürütülmesine sebep olmuştur.

İttihat ve Terakki'nin girmiş olduğu mücadele, içine almış olduğu aydın-yazar kadrosu ve askeri kanadın da dâhil olmasıyla 1908'e değin inişli çıkışlı bir biçimde devam etmiştir. 1908 yılı Temmuz ayına gelindiğinde Cemiyet'in faaliyetleri ateşli bir şekilde hız kazanmıştır. Bunun en büyük sebeplerinden biri olarak Feroz Ahmad, Reval'deki görüşmeyi işaret etmektedir. Temmuz ayında Reval'de Rus Çarı ile İngiltere Kralı'nın görüşmeleri, Cemiyet'e mensup kişilerce Makedonya'nın taksimi üzerine yapılan bir toplantı olarak yorumlanır. Bunun üzerine asker büyük devrimi başarıp, mevcut yönetimi devirerek Balkan coğrafyasında yapacakları ıslahat sayesinde bu parçalanmanın önüne geçmeyi planlar. Fakat Makedonya Mali Komisyonu Fransız Delegesi M. Steeg, İttihatçıları harekete geçiren asıl sebebin Makedonya'da yapılacak bir ıslahattan ziyade yozlaşmış yönetimin devrilmesi amacını taşıdığını yazar.[79] Karabekir'in ise meşrutiyetten önce Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki durumuna dair tespiti şu şekildedir: Gayrı Türkler sıkı bir eğitim sürecinden geçerken Türklerin eğitimine hiç önem verilmemiştir. Gayrı Türk çocukları milli bir bilinçle yetiştirilmiş; bir amaç için yekvücut olmuşken Türklerin vatan ve millet kelimelerini kullanmaları dahi suç sayılmıştır. Askeri alanda ise ordunun durumu çok vahimdir. Teçhizat çok eski, ordu disiplinden yoksun, kumandanlar yaşlı ve beceriksizdir. Saray ise bütün bunları görmezden gelmekte, hakikati bir türlü kabul etmemektedir.[80] Tüm bu menfi durumların biriktirdiği itirazlar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile zirveye ulaşmıştır.

[79] Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, (Çev: Nurdan Yavuz), Kaynak Yayınları, 5. Basım, İstanbul 1999, s. 17-18. Balkanların taksimi muhtemeldir ki Jön Türkler'in en hassas olduğu noktadır. Zira Toynbee, Makedonya'nın Osmanlı Devleti'nden koparılıp ayırma korkusunu 1908 ihtilalini ateşleyen temel dayanak noktası olarak görür. Toynbee'ye göre Türklerin azınlıkta oldukları bu bölge, devletin iktisadi ve idari gücünü zayıflatmaktaydı. Çünkü etrafı eskiden Osmanlı Devleti'ne bağlı Hıristiyan, bağımsız ve milli tebaalarca çevrilmiş olduğundan bunlar Makedonya üzerinde hak iddia ediyor, Osmanlı topraklarına çete faaliyetleriyle tecavüzde bulunarak buraların devamlı surette karışık bir vaziyyette bulunmasına sebep oluyorlardı. Jön Türkler ise II. Abdülhamid yönetimini sonlandırarak bu topraklardaki unsurları kardeş yapmak ve onları Osmanlıcılık esasına göre bir bütünün parçaları haline getirmeyi istiyorlardı.; Arnold J. Toynbee, *Türkiye I Bir Devletin Yeniden Doğuşu,* (Çev: Kasım Yargıcı), Yenigün Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 65.

[80] Karabekir, *a.g.e.,* s. 243.

1908 yılında Cemiyet, Padişah'ın elinde bulundurduğu geniş yetkiyi, Kanun-ı Esasi çerçevesinde meclisle paylaşmasını cebri yollarla teklif edecek olgunluğa erişmiştir. Teklif usulü artık cebridir; çünkü asker Rumeli'den saraya gönderdiği telgraflarla Padişah'tan bir lütuf beklenilmediğini, ülkenin selameti için meşrutiyetin ilan edilmesini salık vermektedir. Zira 9 Temmuz 1324 (22 Temmuz 1908) tarihli telgrafta, Meclis-i Mebusan'ın pazar gününe kadar açılmaması halinde *"Rızâ-yı şehriyârilerine muhâlif ahvâlin vuku'"* bulacağı yönünde bir tehdit savrulmaktadır.[81] II. Abdülhamid o zamana kadar hala durumun kontrol altına alınabileceğini düşünmüş olacak ki bu son telgraflar neticesinde Vükela Heyetine meşrutiyetin ilanı için mazbatanın yazılması emrini vermiştir.[82]

Olayın 22 Temmuz'da birden kontrolden çıkmasının dönüm noktalarından biri, sarayın Rumeli'ye olayları kontrol altına alması için gönderdiği Şemsi Paşa'nın öldürülmesiydi. Şemsi Paşa 7 Temmuz'da Manastır'da öldürülmeseydi büyük ihtimalle isyanı bastıracaktı. Fakat sarayın en çok güvendiği paşalardan birinin öldürülmesi isyanın tabana daha fazla yayılmasına ve Padişah'ın otoritesine büyük bir darbe vurulmasına sebep oldu.[83] Resneli Niyazi'nin hatıratında Atıf Kamçıl tarafından gerçekleştirilen bu olayı anlatış biçimi, askerin davasındaki kararlılığını gözler önüne sermektedir. Şemsi Paşa'nın öldürülme anı şöyle nakledilir:

> *"... iki araba telgrafhane önünde durdu. Biraz sonra da Şemsi Paşa kapıda göründü. Arabaya girmek üzereydi, yerimden fırladım, bir dakika bile durup düşünmeden bana verilen cemiyetimin mukaddes emrini yerine getirecektim. Kolaylıkla elim tetiğe gitti ve koskoca herif yere yıkılıverdi. İşte bu kadar."*[84]

Bu hadise meşrutiyete giden süreçte belki de en önemli safhayı teşkil etmektedir. Çünkü Şemsi Paşa vurulmadan birkaç dakika önce posta haneye girmiş, saraya her şeyin kısa zaman sonra hallolacağına dair teminat vermiş, saraya bağlılığını bildirmiştir. Mizaç olarak astığı astık, kestiği kestik bir paşaydı. Etrafı özel Arnavut kuvvetlerinden müteşekkil bir grupla çevrili olduğu halde, bir mülazımın anlık cesareti neticesinde öldürülmüştü. Şayet Paşa öldürülemeseydi, saraydan aldığı talimat

[81] Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Sarayı Hatıraları*, Genç Osman Yayınları, 2. Baskı, Isparta 2018, s. 384.
[82] Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s. 388.
[83] Ahmad, *a.g.e.*, s. 23.
[84] Resneli Niyazi, *Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı*, Panama Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara 2018, s. 184.

doğrultusunda (ki tam yetkiyle donatılmıştır) önce Niyazi Bey ve iki yüz kadar asiyi ortadan kaldıracak, sonra Enver Bey ve dağlardaki tüm isyancılar üzerine gidecektir. Paşa'nın sarayla görüşmesinden hemen birkaç dakika sonra tekrar sarayla iletişime geçilmiş ve Paşa'nın öldürüldüğü haberi verilmiştir. Haliyle bu hadise sarayda şok etkisi yaratmıştır.[85] Fakat bu türden bazı münferit olaylar vuku bulmuş ise de yine de hürriyetin ilanı bir tehdit ve iktidarın ihtiyatı sonucu elde edilmiştir. Lütfi Simavi bu hususu hatıratında şöyle nakleder: *"Diğer memleketlerde milletin kanı pahasına alınan hürriyet bizde bir blöf neticesi olarak elde edildi."*[86] François Georgeon ise İttihat ve Terakki'nin isteklerini Abdülhamid'in kolayca kabul ettiğini, böylelikle İttihat ve Terakki'nin beklemediği bu ani zafere karşı hazırlıksız yakalandığını ifade eder.[87]

Rumeli'de vuku bulan bu olaylar neticesinde Padişah'ın emri üzerine 23 Temmuz 1908'de meşrutiyet ilan edilmiş, ülkenin birçok yerinde kutlamalar yapılmıştır. Elbette buna en çok sevinen ve en çok sevinmeyi hak eden de Cemiyet üyeleri olmuştur. Cemiyet meşrutiyeti ilan ettirmesinden sonra, hem Padişah'ın otoritesi ülke çapında sarsılmış hem de Cemiyet'in saygınlığı bir o kadar artmıştı.[88] Peki, meşruti yönetim bu dönemde neyi ifade ediyordu? 21. yüzyıl Türkiye'sinde halk iradesi ya da meclis üstünlüğü gibi kavramlar, zihinlerde olağan ve alışıldık görülse de 20. yüzyıl başlarında belirli bir eğitimden geçmiş olan ve ülkenin selametini ancak böyle bir yönetimde gören gençler için bunlar, ulaşılması en güç, en değerli ve en kutsal bir hazine niteliği taşıyordu. Bu dönemin tanıklarından Hüseyin Cahid Yalçın, meşrutiyet için şöyle diyordu:

> *"Meşrutiyet! Çocukluğumuzu, gençliğimizi hep bu umut içinde avutmuştuk. Onun uğrunda hapislere giriliyor, sürgünlere gönderiliyor,*

[85] Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa,* cilt: 1, Remzi Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul 1983, s. 536-537.
[86] Simavi, *(Osmanlı Sarayı 1909-1919)*, s. 177. Meşrutiyetin beklenilenden önce, sürpriz bir şekilde elde edildiğini sekiz aydır tutuklu bulunduğu hapishanede haber alan Ahmet Bedevi Kuran'da haber kâğıdını okuyunca şöyle bir tepki verir: *"Bu kâğıt, Kanun-ı Esasi'nin kabulünü müjdeleyen bir beyanname idi. Gözlerime inanamadım. Bütün gaye ve emellerimiz bu kadar çabuk gerçekleşsin, nihayet Kanun-ı Esasi ve hürriyet ilan edilsin, bu nasıl olurdu."*; Ahmet Bedevi Kuran, *Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi,* Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, s. 98. Meşrutiyetin ilanı bu kadar çabuk beklenilmezken idarenin tebdili ise imkânlar dâhilinde görülmüyordu.
[87] Paul Dumont- François Georgeon, *Bir İmparatorluğun Ölümü 1908-1923,* (Çev: Server Tanilli), Yenigün Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 7.
[88] Ahmad, *a.g.e.*, s. 32.

ölümlere göğüs geriliyordu. Ama o bir ılgım gibi gözden kaçıyor, bir türlü yurdun ufkunda doğan bir güneş gibi gerçek olmuyordu."[89]

Ülkede meşrutiyet ilan edilmiş, Cemiyet üyeleri, Cemiyet taraftarları, aydın-yazar kadroları, gazeteciler ve II. Abdülhamid'e muhalif olan kim varsa büyük bir memnuniyetle karşılamıştı. Çünkü meşrutiyetin ilanıyla birlikte ülkedeki çözülmenin sona ereceği, kötü giden ne varsa meşrutiyetin bir panzehir gibi iyileştirileceğine inanılmıştı. Fakat Said Halim Paşa'nın da belirttiği üzere, II. Meşrutiyet ile beraber, otuz yıllık sıkı bir istibdattan sonra anayasanın özgür, erdemli ve namuslu insanlar doğuracağına, mucizevi bir şekilde ülkeyi her anlamda kalkındıracağına inanılmış ise de daha meşrutiyetin ilk yıllarından itibaren, bütün bunların sadece tatlı birer hayal olduğu anlaşılmıştır.[90]

[89] Hüseyin Cahid Yalçın, *Siyasal Anılar*, (Haz. Rauf Mutluay), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1976, s. 3.
[90] Said Halim Paşa, *Bütün Eserler*, (Haz. N. Ahmet Özalp), Anka Yayınları, İstanbul 2003, s. 35.

2. SERBESTİ GAZETESİ: GENEL ÖZELLİKLERİ, KRONOLOJİK TAKİBİ VE RESMİ ORGANLARLA İLİŞKİSİ

Bu bölümde Serbesti gazetesinin temel özellikleri, başlangıcından son sayısına kadar kronolojik takibi ve devletin gazeteye yaklaşımı ele alınacaktır. Gazetenin fiziki özelliklerinde sayfa düzeni, sayfa sayısı vb. özellikleri anlatılacak olup, kronolojik takibinde ise gazetenin tarihsel süreçte ne tür değişim ve gelişim gösterdiği değerlendirilecektir. Ayrıca devlet organlarının sürekli takibine olması sebebiyle, yaptığı haberlerin resmi kurumlarda ne tür yansımalarının olduğu, buna ilişkin resmi makamlarca neler yapıldığından bahsedilecektir.

Gazetenin yazar kadrosuna ilişkin ayrıca bir başlık açmaya gerek görülmemiştir. Şöyle ki gazetenin ilk döneminde Hasan Fehmi, Şerafettin Mağmumi, Ali Ulvi, Muammer Ferdi, Avanzade Süleyman ve zaman zaman yazı gönderen Abdullah Cevdet gibi yazarların birden fazla makalesi olması münasebetiyle, yazar kadrosuna dahil edilebilse de bunların dışında çok sayıda kişinin gazeteye yazılar gönderdiği, fakat bunların bir veya birkaç makaleden ibaret olduğu görüldüğünden bu kadroya dahil edilemeyeceği kanaatindeyiz. Ayrıca bazı devlet memurlarının bazen kendi isimleriyle, fakat genelde müstear adlarla yazılar gönderdiği, genel itibarıyla mensup olduğu kurum veya bakanlığın eksikliklerini veya yolsuzluklarını yazdığı görülür. Yine bunların da bu kadroya dahil edilemeyeceği ortadadır.

Kadroya dâhil edilebilecek olanlardan, ilk dönem için Hasan Fehmi'den bahsedebiliriz. Onun yönetime, özellikle İttihat ve Terakki'ye yönelik eleştirel yazıları göze çarpar. Şerafettin Mağmumi ise Kahire'den gönderdiği yazılarla ülkenin siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunlarına dikkat çekmiştir. Son dönem için de özellikle Bedirhan ailesinden bahsedilebilir. Celadet ve Kamran Beyler, Kürt kimliği, Kürt tarihi ve bağımsız bir Kürdistan'ın teşekkülüne yönelik yazılarıyla, bu konuda bir kamuoyu oluşturmayı başarmaları bakımından önemlidir. Mevlanzade Rıfat'ın tüm yazıları çalışma boyunca değerlendirileceğinden burada ayrıca bahsetme gereği görülmemiştir.

2.1. Serbesti Gazetesinin Genel Özellikleri

Rıfat Bey, ismiyle özdeşleşen ve uzun yıllar ona büyük bir şöhret kazandıracak olan Serbesti'yi çıkarmak için 12 Kasım 1908'de Matbuat Müdürlüğüne başvurmuş,[91] 16 Kasım 1908'de ise Serbesti'nin ilk sayısını[92] yayımlamıştır. Bu tarihten sonra Serbesti, 1. dönem, Paris dönemi, Mısır dönemi, 2. dönem ve 3. dönemde olmak üzere beş defa yayımlanmıştır.

2.1.1. Sayfa Düzeni, Sayfa Sayısı, Basıldığı Matbaalar ve Fiyatlandırma

2.1.1.1. Birinci Dönem (16 Kasım 1908-23 Nisan 1909)

Serbesti'nin birinci dönemi olarak adlandırdığımız ve 16 Kasım 1908'de başlayan bu dönem 23 Nisan 1909 tarih ve 157 numaralı nüsha ile sona ermiştir. *"Meşrûtiyet-i idâreye ve bilâ tefrîk cins ü mezheb Osmanlıların hukûkuna hâdim yevmî gazetedir"* başlığından da anlaşıldığı üzere günlük olarak çıkarılan Serbesti'nin 16-20 Kasım 1908 tarihleri arasında eksiksiz bir şekilde çıktığı görülür. 21-22 Kasım 1908'de ara verilmiştir. 23 Kasım 1908'de ise 7 ve 8. sayıların çıkarıldığı görülür. Bunda basıma yetiştirilemeyen 21 Kasım tarihli sayıyı telafi etmek düşüncesinin olduğu varsayılabileceği gibi maddi bir hata olduğu da düşünülebilir. Benzer şekilde 4 ve 5 Ocak 1909'da da gazete yine çıkarılmamıştır. 49. sayı 3 Ocak 1909 iken 50. Sayı 6 Ocak 1909'da çıkarılmıştır. Bunların dışında gazetenin birinci dönemi itibarıyla, 157. sayı da dâhil olmak üzere, çıkarılmadığı bir güne rastlanılmamıştır. Tirajına ilişkin ise Tarık Mümtaz Göztepe, 31 Mart hadisesinde Serbesti'nin altmış bin satış yaparak rekor kırdığını belirtir.[93]

Gazete birinci döneminde 2 yaprak 4 sayfa olarak çıkarılmıştır. İstisna olarak 1 Nisan 1325'te (14 Nisan 1909) 1 yaprak 2 sayfa olarak basılmıştır. 31 Mart hadisesinin yarattığı kargaşada bunun sebebi 1 Nisan tarihli sayı ile *"Dün mürettiblerimizin ba'zıları isbât-ı vücûd etmediğinden bi'z-zarûre iki sahife olarak neşredilmişdir."*[94] şeklinde izah edilmiştir.

[91] BOA, DH.MKT, 2655/77.
[92] *Serbesti*, 1. sayı, 3 Teşrin-i Sâni 1324.
[93] Göztepe, *Vahdeddin Gurbet Cehenneminde,* s. 159.
[94] "İ'tizâr", *Serbesti*, 148. sayı, 1 Nisan 1325, s. 4.

Sayfaların 5 sütun olarak tasarlandığı, yalnızca son sayfada verilen reklamlar sebebiyle sütun sayısının değiştiği görülür. Basılan büyük bir reklam sebebiyle sütun sayısı sayfanın altlarında 3'e kadar düşmüştür.

"Yeni Postahâne Karşısında Ferruh Bey Hanında Dâ'ire-i Mahsûsa" adresinde kaim olan gazetenin 1. sayıdan itibaren fiyatı 10 Paradır. Abonelik ise Memalik-i Osmaniye ile Bulgaristan, Bosna Hersek, Mısır, Kıbrıs ve Girit için senelik 150, altı aylık 80 Kuruş'tur. Yurt dışına senelik 38 Frank, İstanbul için seneliği 108 Kuruş'tur.[95] Bu fiyatlandırma 1. dönemin sonuna kadar aynı kalmıştır.

Gazetenin basıldığı matbaalara bakıldığı zaman, 1. sayıda Selanik Matbaası iken 2. sayıda matbaa belirtilmez. Gazetenin 3. sayıdan 16. sayıya kadar İkbal Matbaası'nda basıldığı görülür. 17. sayıdan itibaren 103. sayıya kadar Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası'nda basılır. 104. sayıdan itibaren birinci dönemin sonuna kadar yine matbaa belirtilmez.

2.1.1.2. Paris

Paris dönemi 16 Temmuz 1325'te (29 Temmuz 1909) 156-1. sayı ile başlar.[96] Gazetenin sayfa düzeninin aynı kaldığı görülür. Yalnızca son sayfadaki reklamlar kaldırılmış, gazete reklamsız olarak yayımlanmıştır.

Adres kısmında *"26 Rue du Delta. Paris"* yazılıdır. *"Meşrutiyet-i idâreye ve bilâ tefrîk cins ü mezhep Osmanlıların hukûkuna hâdim haftada bir neşr olunur gazetedir"*[97] ibaresinden haftalık çıkarıldığı anlaşılan gazetenin 1, 2, 9 ve 10. sayıları elimizde olup, bu sayılar için düzenli ve haftalık çıktığını söylemek mümkündür.

Gazete yine 2 yaprak 4 sayfa olarak çıkarılmış olup, nüshası 1. döneminde 10 para iken bu kez *meccânen*, yani parasız olarak dağıtıldığı görülür. Yalnızca senelik aboneliği her yer için 50 Frank yapılmıştır. İstanbul'da aboneleri olduğu anlaşılan gazetenin 156-9 sayılı nüshasında şöyle bir duyuruya yer verilmiştir:

"İstanbul'daki idârehânemiz haczedilmiş olduğundan gazetemize evvelce abone kayd olunan zevâtdan ekserisinin adresi mechûlümüz kalmışdır. Binâenaleyh lütfen gazetemize aboneleri olan muhterem kârîlerimizden -irsâlâtda devâm edebilmek için- buraya tekrâr adreslerini göndermeleri ricâ olunur."[98]

---

[95] *Serbesti*, 1. sayı, 3 Teşrîn-i sâni 1324, s. 1.
[96] *Serbesti,* 156-1. sayı, 29 Temmuz 1909.
[97] *Serbesti,* 156-1. sayı, 29 Temmuz 1909, s. 1.
[98] "Ricâ-yı Mahsûs", *Serbesti,* 156-9. sayı, 17 Eylül 1325, s. 4.

Paris dönemi boyunca fiyatlandırma aynı şekilde kalmıştır.

2.1.1.3. Mısır

Mısır'da Yeni Serbesti adıyla yayınlanan gazetenin tek nüshası elimizde mevcuttur. Serbesti'nin politika ve periyodunu belirten *"Meşrûtiyet-i idâreye ve bilâ tefrîk cins ü mezheb Osmanlıların hukûkuna hâdim yevmî gazetedir"* ibaresinden tek farkı *usbû'î,* yani haftalık olmasıdır. Yeni Serbesti Fransızca ve Osmanlıca olarak yayımlanmıştır. Yine 2 yaprak 4 sayfa olarak çıkarılan gazetenin 2 sayfası Osmanlıca, 2 sayfası ise Fransızcadır.[99]

Gazete incelendiğinde mesul müdürünün Henry Goze olduğu, Mevlanzade Rıfat Bey'in gazetede idari bir görevinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Gazetenin imtiyaz sahibine ilişkin bir ibare söz konusu değildir. *"Mısrü'l-Kahire Şâriü'l-Cenîne Numero 8"* adresini kullanan gazetenin yine nüshası parasız, her yer için senelik aboneliği 50 Frank'tır. Her iki sayfası da 5 sütun olarak düzenlenen gazetenin Paris'te olduğu gibi yine reklam almadığı görülür.

2.1.1.4. İkinci Dönem (29 Temmuz 1912-23 Şubat 1913)

29 Temmuz 1912'de 157. sayıyla[100] İstanbul'da yeniden yayımlanmaya başlayarak 22 Şubat 1913'te 227. sayıyla son bulan Serbesti'nin bu sayıları tarafımızca ikinci dönem olarak adlandırılmıştır. Gazetenin ikinci döneminde de sayfa düzenine ilişkin bir değişiklik görülmez. Yine yazılar 5 sütuna yerleştirilmiş durumdadır. 31 Mart hadisesinden bu yana reklamsız çıkarılan gazetenin artık az da olsa reklam aldığı görülür. Fakat reklamlar artık sayı olarak daha az ve hacim olarak da daha mütevazıdır.

Nüshası hala 10 para olan gazetenin abonelik fiyatında değişiklik olmuştur. Her yer için seneliği 100, altı aylığı 60 Kuruş olan gazetenin memalik-i saire için senelik fiyatı 40 Frank'tır.[101] İkinci dönemde 157. sayıdan itibaren *"Binbirdirek'de Daire-i Mahsusa"* adresi kullanılmıştır. Bu husus gazetenin Ahali ismiyle yayımlandığı dönem için de geçerlidir. 157. sayıdan 196. sayıya kadar matbaa belirtilmezken 197.[102] sayı itibarıyla Serbesti Matbaası'nın kullanıldığı görülür. Ayrıca gazetenin önceki

[99] *Yeni Serbesti*, 1. sayı, 4 Kânûn-ı sâni 1325.
[100] Aslında Serbesti gazetesinin birinci dönemi 157. sayıyla son bulmuştur. Tekrar aynı sayıyla başlaması maddi bir hatadan veya verilmek istenilen bir mesajdan ileri gelmiş olabilir.
[101] *Serbesti*, 157. sayı, 16 Temmuz 1328, s. 1.
[102] *Serbesti*, 197. sayı, 11 Kânûn-ı sâni 1328, s. 4.

dönemlerden farklı olarak başlığını *"Meşrûtiyet-i idâreye ve bilâ tefrîk cins ü mezheb Osmanlıların hukûkuna hâdim hür ve bî-taraf"*[103] şeklinde güncellediğini görürüz. Gazetenin hür ve tarafsız olduğu ayrıca vurgulanmak istenmiştir.

Serbesti ilk döneminde oldukça nizami bir şekilde çıkarılsa da bu dönem için aynısını söylemek mümkün değildir. 29 Temmuz 1912'de 157. sayıyla yayın hayatına başlayan gazete 1 Eylül 1912 tarih ve 191. sayıya kadar düzenli çıksa da 1 Eylülden 13 Kasım 1912'ye kadar yayın hayatı durmuştur. 13 Kasım 1912'de 192. sayıyla Ahali ismini alarak tekrar yayımlanmaya başlamıştır. 192, 193, 194, 195,196. sayılar Ahali ismiyle çıkarılmıştır.[104] 197. sayıdan 227. sayıya kadar yine nizami çıkan gazetenin ikinci dönemi 227. sayı ile son bulmuştur.

Yukarıda birkaç defa zikredildiği üzere gazetenin Ahali ismiyle çıkarılmış olmasına ayrıca değinmek gerekir. Evet, Ahali her ne kadar Ohannes Ferit'e ait bir gazete ise de eğer dikkatli bir incelemeye tabi tutulursa aslında bu gazetenin (bu döneme mahsus olmak üzere) Serbesti olduğu görülecektir ki biz bu çalışmamızda Ahali adıyla çıkan 5 sayıyı Serbesti gazetesi olarak değerlendirdik. Şöyle ki: Serbesti gazetesinin 19 Ağustos 1328 tarihli sayısının numarası 191'dir. 192. sayı ise Ahali adıyla 31 Teşrin-i Evvel 1328'de çıkmış ve başmuharriri ise Mevlanzade Rıfat olmuştur. Ahali 192, 193, 194, 195, 196. sayılarda Mevlanzade Rıfat'ın başmuharrirliğinde, Serbesti'nin idarehanesinde çıkmıştır. 197. sayıda ise yine Serbesti ismine geri dönülmüştür. Yani arada çıkan 5 sayı tamamıyla Mevlanzade Rıfat'ın güdümünde, Serbesti idarehanesinde çıkarılmış ve sadece Serbesti yerine Ahali adıyla yayımlanmıştır. Bu sebeple Mevlanzade Rıfat Bey bir dönem Ahali Gazetesi'nde yazmıştır demek yerine, Ohannes Ferit'in gazetesi bir dönem Serbesti gazetesinin yerine çıkarılmıştır demenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz.[105]

---

[103] *Serbesti*, 158. sayı, 17 Temmuz 1328, s. 1. Bu durum Ahali ismiyle yayımlandığı döneme kadar sürmüş, bundan sonra sadece: *"Hergün neşr olunur"* ibaresi yazılmıştır; *Ahali*, 192. sayı, 31 Teşrîn-i evvel 1328, s. 1. 219. sayıdan sonra ise: *"Hergün sabahlar neşr olunur."* ibaresine çevrilmiştir; *Ahali*, 219. sayı, 3 Şubat 1328, s. 1.

[104] Bu dönem Ahali ismiyle çıkarılan Serbesti'nin nizami olduğu görülür. Fakat 196. sayının tarihi 4 Teşrin-i Sani 1328 olması gerekirken maddi bir hata sonucu yine bir önceki günün tarihi yani 3 Teşrin-i Sani 1328 yazıldığı görülür.

[105] Serbesti'den Ahali'ye ve sonra yine Ahali'den Serbesti'ye geçiş için bkz. *Serbesti*, 191. sayı, 19 Ağustos 1328; Ahali, 192. sayı, 31 Teşrîn-i evvel 1328; Ahali, 193. sayı 1 Teşrîn-i sâni 1328; Ahali, 194. sayı, 2 Teşrîn-i sâni 1328; Ahali, 195. sayı, 3 Teşrîn-i sâni 1328; Ahali, 196. sayı, 4(sehven 3 Teşrîn-i sâni 1328 yazılmıştır) Teşrîn-i sâni 1328; *Serbesti*, 197. sayı, 11 Kânûn-ı sâni 1328.

2.1.1.5. Üçüncü Dönem (24 Teşrin-i Sani 1918-25 Teşrin-i Sani 1920)

Serbesti gazetesinin 3. dönemini Hakkı Tarık Us koleksiyonu ve Beyazıt Kütüphanesi'nde bulunan nüshalardan takip etmek mümkündür. Bunlardan 169. sayıya kadar olan gazeteleri burada bulmak mümkün olmamışsa da arşiv kayıtlarında 159. sayı bulunmuştur. Hakkı Tarık Us koleksiyonunda ise bulunan nüshalardan ilki 9 Kanun-ı Evvel 1918 tarih ve 169. sayıdır. Dolayısıyla 24 Teşrin-i Sani 1918 tarih ve 157. sayı ile başlayıp, 25 Teşrin-i Sani 1920 tarih ve 770. sayıyla son bulan bu dönem tarafımızca üçüncü dönem olarak adlandırılmıştır.[106] 169 numaralı ve 9 Kanun-ı Evvel 1918 tarihli Serbesti 16 Kanun-ı Sani 1919 tarih ve 207 sayılı numaraya kadar devam eder. Rıfat Bey, 17 Kanun-ı Sani 1919'da Hukuk-ı Beşer Gazetesi'nin ilk sayısını çıkarır. Sahip ve müdürü Mevlanzade Rıfat Bey'dir.[107] Rıfat Bey'in gazetenin sahip ve müdürü olduğu son sayı (Hakkı Tarık Us koleksiyonuna göre) 14. sayıdır. 14. sayıdan sonra gelen ilk sayı ise 27 numaralı ve 20 Şubat 1919 tarihli gazetedir. Bu sayıdan itibaren gazetenin sahip ve müdürü Ali Sacid Bey olmuştur.[108] Serbesti'nin 21 Şubat 1919'da 208 numarası ile tekrar yayın hayatına geri döndüğü görülür. Dolayısıyla Serbesti'nin 16 Kanın-ı Sani 1919'dan 21 Şubat 1919'a kadar neden yayımlanmadığı anlaşılmış olur.

Gazete incelendiğinde ilk olarak sayfa düzenindeki değişiklik göze çarpar. Sayfa sütunu 5'ten 6'ya çıkarılmıştır. 27 sayı 6 sütun devam etmiş olup, 208. sayı itibarıyla yine 5 sütuna düşürülmüştür. Ayrıca 2 yaprak 4 sayfa olan gazete tek yaprak 2 sayfaya düşürülmüştür.[109] Fakat 22 Nisan 1920 tarih ve 597 numaralı nüsha ile birlikte tekrar 2 yaprak, 4 sayfaya çıkarılmıştır.

Gazetenin 169. sayıdan itibaren *"Divanyolunda Kadınlar Dünyasında Daire-i Mahsusa – Posta Kutusu 346 – Telefon 2427"* adres ve telefonunu kullandığı görülür. Matbaaya ilişkin ise 169. sayıdan 210. sayıya kadar herhangi bir bilgi mevcut değilken 210. sayıdan itibaren Kadınlar Dünyası Matbaası'nda basıldığı belirtilir. 22 Nisan 1920 tarih ve 597. sayıda adres olarak *"Divanyolunda Daire-i Mahsusa"* yazılıdır.

---

[106] Hasan Duman'ın kataloğunda aktardığına göre Rıfat Bey 24 Kasım 1918'de 157 numaralı nüshası ile Serbesti'yi tekrar yayın hayatına sokmuştur. Ne var ki 157 ve 158. sayılara ulaşılamamıştır.; Hasan Duman, *Osmanlı Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928),* cilt: 2, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2000, s. 739.
[107] *Hukuk-ı Beşer*, 1. sayı, 17 Kânûn-ı Sani 1919.
[108] *Hukuk-ı Beşer*, 27. sayı, 20 Şubat 1919.
[109] *Serbesti*, 169. sayı, 9 Kânûn-ı evvel 1918, s. 1.

Fakat posta kutusu ve telefonun aynı kaldığı görüldüğünden aynı yer olduğu anlaşılmıştır. Yine 597. sayı itibarıyla matbaa hususunda da herhangi bir şey belirtilmez.

Fiyatı 1 Kuruş olan Serbesti'nin günü geçmiş nüshasının fiyatı ise ilginç bir biçimde 5 Kuruş'tur. Tersi olması gerekirken neden böyle bir fiyatlandırma yapıldığına dair bir bilgi yoktur. Yazım hatası olarak değerlendirmek de güçtür. Zira 208. sayıya kadar bu şekildedir. Abone fiyatı ise dâhilde seneliği 340, altı aylığı 180 Kuruş'tur. Hariçte ise seneliği 460, altı aylığı 220 Kuruş'tur. 208. sayı itibarıyla gazetenin fiyatı 2 Kuruş'a çıkarılır. Abone fiyatı ise dâhilde seneliği 650, altı aylığı 350 Kuruş'tur. Hariçte ise seneliği 790, altı aylığı 400 Kuruş'tur. Kırk günlük bir zaman diliminde fiyatlarda yaklaşık %100'lük bir artış söz konusudur. Bir sonraki fiyat değişimine 22 Nisan 1920 tarih ve 597. sayıda rastlanılır. Nüshası 100 Para olan gazetenin İstanbul ve taşra için senelik abonelik fiyatı 850, altı aylığı 450 Kuruş'tur.[110] Gazetenin 3. döneminde reklam konusunda sıkıntı çekmediği görülür. Özellikle doktor ve diş hekimi gibi muayenehane reklamları sık sık yer alır.[111]

Bu dönem Serbesti'nin numaralandırılma sistemi incelendiğinde şöyle bir hata göze çarpar: 245 sayılı Serbesti'nin tarihi 31 Mart 1919'dur.[112] 1 Nisan 1919 tarihli nüshasının numarası ise birden 456'ya çıkar[113]. Fakat ilk sayfada numara 456 yazılsa da 2. sayfada 246 yazıldığı görülür. Zaten 4 (٤) rakamının üstünün çizilerek 2 (٢) yazıldığı görülmektedir. Üstelik bu hata tek sayıya mahsus olmayıp, bundan sonraki numaralandırma 456, 457 şekilde devam etmiştir. Ayrıca 457. sayıya 2 Nisan 1919 tarihinin atılması gerekirken 192 Nisan 19 tarihinin yazıldığı görülür. Yine 5 Mayıs 1919 tarih ve 486 numaralı nüshanın ikinci sayfasındaki tarih 5 Nisan 1912'dir.[114] İkinci sayfada yapılan hata sonraki sayılarda da 6 Nisan 1912, 7 Nisan 1912 şeklinde devam etmiştir. Tüm bunlar matbaada teknik sorunlar yaşandığını yahut yeni ve tecrübesiz mürettiplerle işin yürütülmeye çalışıldığı ihtimallerini akıllara getirmektedir.

[110] *Serbesti*, 597. sayı, 22 Nisan 1920, s. 1.
[111] *Serbesti*, 209. sayı, 22 Şubat 1919, s. 2.
[112] *Serbesti*, 245. sayı, 31 Mart 1919.
[113] *Serbesti*, 456. sayı, 1 Nisan 1919.
[114] *Serbesti*, 486. sayı, 5 Mayıs 1919.

474. sayı da dâhil olmak üzere *"Radikal Avam Fırkası'nın Mürevvec-i Efkârı"* başlığını kullanan gazetenin 476. sayıdan itibaren *"Yevmi Gazete"* başlığını,[115] 597. sayı itibarıyla *"Yevmi, Siyasi, Akşam Gazetesi"*,[116] 705. sayı itibarıyla *"Hergün Akşamları İntişâr Eder Siyâsi Gazetedir"*[117] başlığını kullandığı görülür.

Serbesti'nin İstanbul'daki üç dönemi ile birlikte Paris ve Mısır dönemleri de dikkate alınarak kaç sayı çıktığına ilişkin bir değerlendirme yapmakta fayda vardır. Her ne kadar Serbesti gazetesinin 770 sayı yayımlandığı bilinse de[118], yukarıda da değinildiği üzere tarih ve numaralandırmada hatalar yapıldığı aşikârdır. Gazetenin 245. sayıdan 456. sayıya geçtiği nazara alınırsa arada 211 sayı atladığı anlaşılmaktadır. Elde edilemeyen diğer tüm sayıların tam olduğu varsayılsa dahi İstanbul'da 557 sayı ve 1 ek, Paris'te 12 sayı ve Mısır'da 7 sayı olmak üzere toplam 579 sayı çıkarıldığı görülmektedir. Yapılan inceleme ve hesaplamalarda hata yapılmış olması ihtimaline binaen, birkaç sayının eksik veya fazla olabileceği düşünülecek olsa bile 770 sayısından çok uzak olduğu ortadadır.

Son olarak Serbesti'nin numaralandırılma sisteminden bahsetmek gerekir. Gazetenin numaralandırılma şekline aşina olmayan bir kişi, tabii olarak tarih ve sayının doğru orantılı büyümesi gerektiğini düşüneceğinden hata yaptığını düşünebilir ve takip etmekte güçlük çeker. Serbesti'nin hiçbir dönem nizami bir şekilde numara almadığını söylemek gerekir. Nasıl ki birinci dönemi 157. sayıyla bitirip, Paris'i 156-1. sayıyla başlatmışsa, ikinci dönemini de 227. sayıyla bitirip (elde edilenlere göre), üçüncü dönemine 157. sayıyla başlamıştır. Bu sebeple Serbesti gazetesini numarasından ziyade tarih esasına göre takip etmek daha doğru bir yöntem olacaktır.

2.2. Devlet Takibindeki Serbesti

Meşum 31 Mart Vakası sonrasında Mevlanzade Rıfat Bey yurt dışına kaçmış, Serbesti ise kapatılmıştır.[119] Rıfat Bey birkaç durak sonra Paris'e gelerek gazeteyi burada[120] tekrar yayın hayatına sokmayı başarmıştır. Ne var ki gazetenin tekrar yayına başlaması

[115] *Serbesti*, 476. sayı, 25 Nisan 1919.
[116] *Serbesti*, 597. sayı, 22 Nisan 1920.
[117] *Serbesti*, 705. sayı, 9 Ağustos 1920, s. 1.
[118] Duman, *a.g.e.*, s. 739.
[119] BOA, BEO, 3571/267790, lef 1.
[120] Stamboul'un haberine göre 13 Nisan olaylarında kapatılan Serbesti Paris'te tekrar ortaya çıkarak hükümet aleyhine çok şiddetli yazılar yazmaktadır. *Stamboul*, 194. sayı, 13 Ağustos 1909, s. 2.

her şeyin halledildiği anlamına gelmez. Zira daha 156-1[121] numaralı Serbesti Paris'in ilk sayısı yayınlanır yayınlanmaz Osmanlı Devleti yetkilileri gazetenin takipçisi olur. Dâhiliye Nezareti'nin Matbuat Müdürlüğü'ne yazdığı yazı ile Serbesti'nin Paris'te tekrar neşre başlamış olduğu ve ülkeye dahi sokulması planlandığından gerekli tedbirin alınması hususu bildirilir.[122] Yine İstanbul Polis Müdürlüğü'nden Zaptiye Nezareti'ne aynı hususa dair bilgi verilerek lazım gelen tedbirin alınması istenilir.[123] Fakat devlet ne kadar takip edip tedbir de alsa da Serbesti'nin yurda girişine mani olamaz. Aşağıda görüleceği üzere Serbesti bir şekilde ülkeye girmeyi başarmış, resmi kurumlara dahi ulaşmıştır.

Zaptiye Nezareti'ne gönderilen 9 Ağustos 1909 tarihli yazıda Serbesti'nin kapalı zarflarla gazino ve kıraathanelere sokulduğundan takibinin pek müşkül olduğu, bu sebeple ülkeye girişinin yasaklanması gerektiği bildirilir.[124] Buna ilişkin Serbesti'nin yurda girişinin yasaklandığına dair 10 Ağustos 1909'da Meclis-i Vükela tarafından karar alınır.[125] Fakat önemli olan meclis kararının ne derece uygulanabilir olduğudur. Zira 11 Ağustos 1909'da Dâhiliye Nezareti'nden Zaptiye Nezareti'ne bildirildiğine göre: Serbesti gazetesi mektup şekline sokularak kapalı zarflar içinde ülkeye sokulup dağıtımı yapılmaktadır.[126] 17 Ağustos 1909'da (4 Ağustos sene 1325) Adana Valiliği'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda: Vali Vekili Cemal Bey Serbesti'nin Adana Vilayeti'nde tüm konsolosluklara ve hatta din adamlarına talep olmaksızın gönderildiğini bildirerek ne tür tedbir alınması gerektiğini sorar.[127] Emniyet-i Umumiye Müdürlüğünden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 18 Ağustos 1909 (5 Ağustos sene 1325) tarihli yazıda ise gazetenin eski Stockholm Sefiri Şerif Paşa tarafından finanse edildiği ve ayrıca bir komitenin teşekkül olunduğundan bahsedilir.

> *"Memâlik-i Osmaniye'ye duhûlü taht-ı menmû'iyete alınan Serbesti gazetesinin İstokholm Sefîr-i sâbıkı Şerif Paşa tarafından idâre ve bunun için hayli masârıf ihtiyâr olunduğu ve mûmâileyh tarafından hükûmet-i hâzıraya hilâf-gîr olarak kezâlik Paris'de teşekkül eden bir komiteye riyâset edildiği ve bu komitenin hey'et-i tahrîriyesi Mazlum ve Ali Kemal Beğler'le Haşim Paşa'nın oğlu Fazlı Paşa'dan mürekkeb olub Panciri*

[121] *Serbesti*, 156-1. sayı, 16 Temmuz 1325.
[122] BOA, DH.MKT, 2892/97, lef 3.
[123] BOA, ZB, 335/97.
[124] BOA, ZB, 335/115.
[125] BOA, ZB, 25/10. Kararın Adana Vilayeti'ne tebliği için bkz. BOA, DH.MUİ, 12-2/22.
[126] BOA, DH.MKT, 2897/23, lef 2.
[127] BOA, DH.MUİ, 12-2/22, lef 2.

Beğ'le ba'zı ecânibin de komiteye dâhil oldukları istitlâ'ât ve istihbârât-ı vâkı'adan anlaşılmağla arz-ı keyfiyet mübâderet olunur."[128]

21 Ağustos 1909'da (8 Ağustos sene 1325) Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazı ile: Yozgat Posta Müdürü'nün Serbesti'nin ülkeye girişinin yasak olduğunu bilmediğini bahane ederek Serbesti nüshasının dağıtımını yaptığı bildirilir.

"Ba'zı posta merâkizince iğmâz ve tecâhül olunmakda bulunduğuna delâlet eylediğinden bunun ne derece câlib-i dikkat olduğu muhtâc-ı beyân olmadığı cihetle mezkûr gazeteyi memnû'iyet-i mezkûre hilâfında tevzî'e cür'et eyleyen Yozgad Posta Müdîri hakkında îcâb eden mu'âmele-i kânûniyenin icrâsıyla berâber cerîde-i mezkûrenin men'-i duhûlüne fevka'l-âde i'tinâ ve dikkat olunması husûsunda bi'l-umûm posta me'mûrlarına tekrâren ekîden teblîği ve Yozgad merkezi müdîri hakkında ittihâz ve icrâ buyrulacak mu'âmele netîcesinin de inbâsı ma'rûzdur."[129]

19 Ağustos 1909'da Serbesti'nin yabancı postaneler tarafından da ithalinin yasaklanmasına dair Dâhiliye Nezareti'nin usulen tebligat yapması gerektiği bildirilir.[130] 24 Ağustos 1909'da (11 Ağustos sene 1325) Maliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı ile:

"Mevlanzade Rıfat tarafından Paris'de çıkarılan Serbesti hezeyannâmesinin yigirmi otuz nüshası bir paket sûretinde konsoloslar nâmına vürûd etmekde olduğundan ve devr-i sâbıkda memâlik-i Osmaniye'ye duhûlü men' olunan cerâ'idin konsoloslar nâmına gelen nüshalarından üç adedinin kendilerine i'tâsı usûl îcâbından bulunduğundan bahisle..."[131]

denilerek şu an konsoloslar namına gelen postalara bakılamadığı bildirilmekle beraber, her kim adına gelirse gelsin, ülkede intişarı men olunan gazetelerin tevkifi hakkında karar kılındığı buna göre işlem yapılması gerektiği anlatılır. 28 Ağustos 1909'da (15 Ağustos sene 1325) ise Dâhiliye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne gönderilen yazıda:

"Postahaneye vürûd eden ba'zı kapalı zarfların memâlik-i Osmaniyeye dühûlü taht-ı memnu'iyete alınan Paris'de münteşir Serbesti gazetesini muhtevi bulunduğuna şübhe olunursa mürsel-i ileyhlerine tevzî'yle berâber derhâl zâbıtaya ma'lûmat i'tâsı"[132]

---

[128] BOA, DH.MUİ, 11.3/24, lef 6.
[129] BOA, DH.MUİ, 11.3/24, lef 8.
[130] BOA, *Hariciye Nezareti İstişare Odası* [HR.HMŞ.İŞO], 62/48.
[131] BOA, *Hariciye Nezareti Tahrirat Kalemi* [HR.TH], 380/30.
[132] BOA, DH.MUİ, 11.3/24, lef 9. Aynı hususta bir başka yazışma için bkz. BOA, DH.MKT, 1301/34, lef 2.

denilerek en azından şüpheli evrakın tesliminden sonra alıcısıyla beraber derdest olunması planlanır. Takibatın yapılabilmesi için ise dağıtımı yapan müvezzilerin hangi kolluk yetki sınırları içindeyse oranın görevli olması gerektiği bildirilir.[133] Bazen de yabancı postanelerine ağızları açık bir şekilde gelen paketler içinde Serbesti gazetesinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Dâhiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne bu hususa dikkat edilmesi için mezkur postanelere tebligat yapılması hususu yazılır.[134]

9 Eylül 1909'da Manastır Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan yazıda: Manastır Vilayeti Draç Metropolidi'nde Serbesti gazetesi olduğu anlaşılan 9 nüsha gazetenin sahiplerine verilene kadar takip ve gözetimde tutulması mı, yoksa ele geçirilerek imha mı edilmesi hususunda tereddüdün hâsıl olduğu, ne yapılması gerektiğinin taraflarına bildirilmesi hususu sorulur.[135] Suriye Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda ise ülkeye girişi yasak olan Serbesti'nin engellenmesi için şüphelenilen kapalı zarfların açılarak mahalli idareye haber verilmesi istenilmiş ise de *"Suriye gibi hâli pek nâzik olan bir kıt'ada intişârını men' edecek ciddi bir tedbîrin seri'an emr u iş'ârı buyrulması"* diyen Vali İsmail Fazıl, bu tedbirlerin Suriye gibi bir coğrafyada işe yaramadığını, başka ciddi tedbirlerin alınması gerektiğini bildirir.[136]

Serbesti'nin sadece kendisi değil gazeteden ayrı olarak çalışanlarının da devleti zor durumda bıraktığını görmek mümkündür. Bu husus, 21 Ekim 1909 (8 Teşrîn-i evvel sene 1325) tarihli İstihbarat Müdürlüğüne gönderilen yazıya şöyle yansır:

> *"Sadâ-yı Millet gazetesinin yigirmi kadar Rumlar'ın ittihâdıyla intişâr edeceğini evvelce arz etmişdim. Hatta bunlar Serbesti gazetesinin mürettiblerini de elde etmişlerdi. Makâle yazmak husûsunda mu'âvenet edenlerin Fırka-i Ahrar'a mensûb ve Serbesti'nin muharrirleri olduğu anlaşılmışdır. Herhâlde bunların kimlerden ibâret olduğunu da tahkîk ederek arz edeceğim bedîhidir."*[137]

O dönem yazışmalarında Sada-yı Millet gazetesinin de yasaklandığını görebiliriz. Serbesti muharrirleri kendi gazeteleri aracılığıyla olmasa da başka gazeteler vasıtasıyla fikirlerini duyurmaya çalışmışlardır.

[133] BOA, DH.MUİ, 11.3/24, lef 10.
[134] BOA, HR.TH, 380/8.
[135] BOA, DH.MUİ, 8-2/20, lef 2.
[136] BOA, DH.MUİ, 11-3/24, lef 17.
[137] BOA, *Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi* [DH.EUM.THR], 11/18.

10 Kasım 1909'da (28 Teşrîn-i evvel sene 1325) Dâhiliye Nezareti'nden Şurayı Devlet'e gönderilen bir yazıda: Serbesti'nin Şurayı Devlet'e kadar ulaştığı, hatta masalar üzerinde Serbesti gazetesinin görüldüğü bildirilir.

> *"Memâlik-i Osmaniye'ye idhâli taht-ı memnû'iyete alınan Paris'de münteşir Serbesti gazetesi birçok zevât nâmına ecnebi postalarıyla vürûd ederek devâ'ir-i resmiyede masalar üzerinde görülmekde olduğundan ve bu hâl-i memnu'iyet vâkı'aya mugâyir bulunduğundan bahisle mezkûr gazetenin her kîm nâmına vürûd ederse masalar üzerinde bırakılmayarak me'mûrîn-i zâbıtaya teslîm edilmesi Emniyet-i Umûmiye Müdîriyeti'nin iş'ârı üzerine bi'l-umûm devâ'ir-i merkeziyeye teblîğ edilmiş olmağla nezâret-i celîlelerince de ona göre îcâb edenlere îfâ-yı vesâyâ buyurulması bâbında."*[138]

Gazetenin yurt dışından gelerek kimler vasıtasıyla dağıtıldığı ise Emniyet İstihbarat Şube Müdürlüğü'nün Emniyet Genel Müdürlüğü'ne gönderdiği 29 Kasım 1909 (16 Teşrîn-i sânî 1325) bir yazıya şöyle yansır:

> *"Memâlik-i Osmaniye'ye duhûlü memnû' olan Serbesti, Yeniyol ve emsâli gazetelerin İstanbul'a idhâliyle tevzî'ine Beğoğlu kitâbcılarının vesâtat etdiği haber verilmekde olmağla bu husûsda Beğoğlu Zâbıtası'nın nazar-ı dikkatini celb etmek lüzûmu arz olunur efendim."*[139]

Tabi Beyoğlu kitapçıları vasıtalardan sadece biridir. Daha doğrusu, bu kitapçılar dağıtımdaki ilk basamağı teşkil etmektedirler. Asıl iş yine müvezzilerin sırtındadır. Mesela Kadıköy İskelesinde bir Rum çocuğunun kapalı zarf içinde Serbesti gazetesi taşıdığı tespit edilir. Çocuk, bu gazeteden bir tanesini Erkan-ı Harbiye-i Umumiye dairesinde memur Binbaşı İrfan Bey'in validesine teslim etmiştir. İstanbul Polis Müdürlüğü, Emniyet Genel Müdürlüğü ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'ye çocuğun evsaf ve eşkâlinin tespiti için binbaşının ikametine giderek validesinden sorulması için müsaade ister.[140] Kime teslim edildiğinden ziyade, kimin teslim ettiği araştırılmaktadır.

Görüldüğü üzere memurlara, askerlere, hatta resmi dairelere ulaşan Serbesti, öğrenciler arasında da okunmaktadır. Emniyet Müdürlüğü'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen yazıda: Sultan Mahmut Türbesi civarında bulunan Leyli İdadisi öğrencileri yurda girişleri yasak olan Serbesti ve Yeniyol gazetelerini temin ederek aralıklarda ve helalarda birbirlerine okudukları bildirilir. Yazıya göre henüz genç yaşta

[138] BOA, ŞD, 26/3. Bu yazı Şurayı Devletle beraber diğer kurumlara da gönderilmiştir. Maarif Nezareti'ne gönderilen yazı için bkz. BOA, *Maarif Nezareti Mektubi Kalemi* [MF.MKT], 1145/80.
[139] BOA, DH.EUM.THR, 13/63.
[140] BOA, DH.EUM.THR, 93/14, lef 2.

olduklarından fikirlerinin bu zararlı neşriyatla dolmaması gerekmektedir. Ayrıca önü alınmazsa diğer mekteplere de yayılması muhtemeldir. Yasak olan bu gazeteler Fransız Kütüphanesi aracılığıyla ve bazen de İran Sefareti vasıtasıyla yayılmaktadır. Buna karşı gerekli tedbirin alınması istenilir.[141] Maarif Nezareti verdiği cevabi yazıda: Mektep öğrencilerinin bu tür gazeteleri temin etmemeleri için araştırma, soruşturma yapmanın ahkâma mugayir olacağı, fakat dersleri haricinde siyasetle iştigal eden öğrencilere münasip şiddetle cezalar verilmesi yolunda mekteplere yazı yazıldığını bildirir.[142] Öğrencilerin de dâhil olduğu Serbesti ağının iki aracısı daha bu yazıda ortaya çıkmaktadır: Fransız Kütüphanesi ve İran Sefareti. İstihbarat Müdürlüğü'ne gönderilen bir yazıda ise Sultan Ahmet Belediyesi bahçesindeki kahvehanede bir takım kişilerin toplu olarak Serbesti gazetesini okuyup mütalaa ettikleri ve takipte olunduğu yazılır.[143] Görüldüğü üzere Serbesti'nin Paris sayıları, türlü engelleme girişimlerine rağmen yine de ülkeye girmeyi başarmış ve her kesimden insana ulaşmıştır. Serbesti hiçbir zaman vazgeçmediği gibi resmi makamlar da engellemek adına her türlü yolu denemişlerdir.[144]

Serbesti Mısır'da çıktığı dönem,[145] bir süreliğine Paris'e taşınmıştır. Bu tarihlerde Yeni Serbesti namıyla yayımlanan gazetenin yine ülkeye girişi yasaklanmıştır. İstanbul Polis Müdürlüğü'nün Emniyet Genel Müdürlüğüne bildirdiğine göre *"Paris'de tab' olunub memâlik-i Osmaniye'ye duhûlü memnû' olan Serbesti gazetesinin Tan Gazetesi derûnunda vürûd"* etmektedir.[146] Emniyet Genel Müdürlüğü'nce verilen cevapta ise: Serbesti gazetesinin sadece Tan gazetesi değil muhtelif Fransız gazeteleri içinde ülkeye sokulduğu, buna göre tahkikat icrasıyla, gazetenin ülkeye girişinin engellenmesi gerektiği bildirilmektedir.[147] Dâhiliye Nezareti Posta ve Telgraf ve Telefon Müdüriyet-i Umumiyesi'ne gönderdiği yazıda: Tan ve Matin gazetelerinin içlerine Serbesti gazetesinin konularak gönderildiğinin

[141] BOA, MF.MKT, 1145/80, lef 2.
[142] BOA, MF.MKT, 1145/80, lef 4.
[143] BOA, DH.EUM.THR, 9/10.
[144] Paris'te tekrar neşre başlamış olan Serbesti gazetesinin ülkeye girişinin engellenmesi, resmi dairelere sokulmaması, görüldüğü yerde zabıtaya haber verilmesine dair ayrıca yapılan yazışmalar için bkz. BOA, DH.EUM.THR, 91/94, BOA, ZB, 25/110, BOA, *Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti* [ML.EEM], 771/9.
[145] *Yeni Serbesti*, 1. sayı, 4 Kânûn-ı sâni 1325.
[146] BOA, DH.EUM.THR, 46/56, lef 2.
[147] BOA, DH.EUM.THR, 46/56, lef 1.

anlaşılmış olduğunu, mezkûr gazetelerin içlerine bakılarak Serbesti gazetesi alındıktan sonra sahiplerine teslimi hususu bildirmektedir.[148]

2.3. Serbesti'nin Resmi Makamlar Üzerindeki Etkisi

Serbesti gazetesinin devamlı surette resmi makamlarca takip edildiğine dair elimizde birçok delil mevcuttur. Gazetenin birinci dönemi nazara alınırsa devlet dairelerince sıkı bir takibe uğraması gayet doğaldır. Çünkü Serbesti II. Abdülhamid'e muhalif olduğu gibi aynı zamanda hükumete nüfuz etmiş olan İttihat ve Terakki'ye de muhaliftir. Dolayısıyla devleti temsil eden tüm organlara mesafeli bir duruşu söz konusudur. Böylelikle sütunlarına taşıdığı her bir bilginin doğruluğu teyit edilmek istenilmiştir.

Bu tarz haberlerin ilkine 17 Kasım 1908'de, yani daha ikinci sayısında rastlanılır. *Muzırrü'l-Sıhha Yağlar* başlıklı yazıyla yağ iskelesinde imal edilen ve gümrüklere gönderilen yağların muayene edilerek zararlı olanların tevkif edilse de dâhilde sarf edilenlerin hiçbir muayeneye tabi tutulmadığı söylenir.[149] Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti'nden Şehremaneti'ne yazılan yazıda: *"Yağ iskelesinde i'mâl edilen bir takım yağların dâhilde sarf olunan kısmı mu'âyene edilmemekde olduğuna dair Serbseti gazetesinde 4 Teşrîn-i sâni sene [1]324 târihli nüshasında muharrer makale..."*[150] denilerek haberin tahkiki istenilir. Fakat devamına ilişkin bir bilgi yoktur.

Bundan bir gün sonra Diyarbakır hapishanesinde senelerden beri daha tahkikatları dahi neticelendirilmemiş mahkûmların bulunduğu ve bunların kötü koşullarının Adliye Nazırı tarafından bilinmesi gerektiğine dair haber yapılır.[151] Dâhiliye Nezareti meselenin tahkiki için Diyarbakır Valiliği'ne 22 Kasım 1908 (9 Teşrîn-i sâni sene 1324) tarihli şu yazıyı gönderir: *"Dersa'âdet'de neşr olunan Serbesti gazetesinde vilâyet hapishânesinde tahkîkâti netîce-i kânûniyeye iktirân etdirilmemiş birçok mevkûf bulunduğu ve me'mûrîn tarafından ahâliye zulm..."*[152] Haberin ne derce doğru olduğu bilinmese de Serbesti meseleyi gündeme taşımayı başarmıştır.

---

[148] BOA, DH.MUİ, 138/41, lef 2.
[149] "Muzırrü'l-Sıhha Yağlar", *Serbesti*, 2. sayı, 4 Teşrîn-i sâni 1324, s. 2.
[150] BOA, DH.MKT, 83/2.
[151] "Feryâd-ı Mazlûmeyn – Â'id Olanların Nazar-ı Dikkatine", *Serbesti*, 3. sayı, 5 Teşrîn-i sâni 1324, s. 4.
[152] BOA, DH.MKT, 2666/48, lef 2.

Özellikle din ve ülkede kain diğer unsurlar konusunda hassasiyet gösteren Serbesti, bir problemin ortaya çıkarılmasıyla, bu doğrultuda bir kamuoyu oluşturması bakımından birçok haber örneği sergilemiştir. Bunlardan ilki 12 Aralık 1908 tarihli *Vahşet* haberidir. Serbesti, Selanik'te münteşir Yeni Asır Gazetesi'nin haberini aktarır. Habere göre: Selanik'te Ustrumca'ya bağlı Köleş köyünde bir kısım halk Protestan mezhebine geçmiş, bunun için bir rahiplik kadrosu ihdas edip, bir de ibadethane yapmışlardır. Ekseri Rum olan köy halkı buraya saldırarak yıkmış ve sonra ateşe vermiştir.[153] Yine Dâhiliye Nezareti konunun nezaketine binaen 15 Aralık 1908'de (2 Kânûn-ı evvel sene 1324) Selanik Vilayeti'ne yazarak meselenin tahkiki ve neticesinin bildirilmesini istemiştir.[154] Bu hususta bir başka örnek yine Hıristiyanlar hakkındadır. *Yine mi Makedonya!* başlıklı haber şöyledir:

> *"Görice Hıristiyan vatandaşlarımız eşrâf-ı beldeden müteşekkil bir komite tarafından kiliselerinin, mekteblerinin kapadılmasından şikâyet ediyorlar. Bu gibi yolsuz mu'âmelelerle Hıristiyan vatandaşlarımızı rencide etmek cehâlet ve hâ'inlikden başka hiçbir şeye atf olunamaz. Mutasarrıf Beğ ile me'mûrîn-i hükûmet ne yapıyorlar?"*[155]

Dâhiliyeden Manastır Vilayeti'ne gönderilen 3 Şubat 1909 (21 Kânûn-ı sâni 1324) tarihli yazıda güya Hıristiyanların kilise ve mekteplerinin kapatıldığına ilişkin Serbesti gazetesinde çıkan haberin araştırılması istenilir.[156]

Serbesti'nin halkın sefaletini anlatmak adına yaptığı bir haberde ise doğruluğu yine bilinmemekle beraber daha keskin ifadeler kullandığı görülür. *Manzume-i Efkardan* başlıklı haberde:

> *"Hınıs'da kaht dehşetli sûretde devâm etmekdedir. Bu yüzden yedi kişi vefât etmişdir. Geçenlerde şehrin bir yerinde bir hayvan lâşesi bırakılır. Evlâd ve ıyâliyle bir parça ekmek yüzü bile görmeyen bir zavallı peder hayvan lâşesi ile def'-i cev' eylemişdir."*

denilerek halkın kıtlıktan hayvan leşi yemeye başladığını bildirir.[157] Yine bu hususta da Dâhiliye Nezareti'nden Erzurum Vilayeti'ne 3 Şubat 1909'da (21 Kânûn-ı sâni 1324) gönderilen yazıyla haberin doğruluğunun teyit edilmesi istenilir.[158]

---

[153] "Vahşet", *Serbesti*, 27. sayı, 29 Teşrîn-i sâni 1324, s. 4.
[154] BOA, DH.MKT, 2684/10, lef 2.
[155] "Yine mi Makedonya!", *Serbesti*, 67. sayı, 10 Kânûn-ı sâni 1324, s. 3.
[156] BOA, DH.MKT, 2728/15, lef 2.
[157] "Manzûme-i Efkârdan:", *Serbesti*, 67. sayı, 10 Kânûn-ı sâni 1324, s. 3.
[158] BOA, DH.MKT, 2728/15, lef 2.

Yolsuzluk iddiasının gündeme getirildiği bir haberde ise Biga Belediyesi hedef alınır. *Yüz Kırk Bin Guruşa İğmaz*[159] başlıklı haberde Biga Belediye Reisinin yapmış olduğu yolsuzluk anlatılır. Dâhiliye Nezareti 21 Ocak 1909'da (8 Kânûn-ı sâni 1324) Biga Mutasarrıflığı'na yazı yazarak Serbesti gazetesinin 2 Kânûn-ı sâni 1324 tarih ve 59. sayısında yer alan Biga Belediyesi'nde yolsuzluk yapıldığına ilişkin haberin araştırılarak neticesinin bildirilmesini ister.[160]

28 Aralık 1908'de ise dâhili haberleri içinde yer alan habere göre Gönen Kazası'ndan Levgeroğlu Osman on yerinden vurulur. Gülhane Hastanesi'ne götürülür fakat orada vefat eder. Gönen'den alınan mektuplarda katillerin ortalıkta gezmekte oldukları bildirilir. Serbesti: *"Dahiliye ve Adliye Nezâretlerinin nazar-ı dikkatini celb ederiz"* diyerek resmi makamları göreve çağırır.[161] Bunun üzerine 30 Aralık 1908'de (17 Kânûn-ı evvel sene 1324) Dâhiliye Nezareti'nden Hüdavendigar Vilayeti'ne şu telgraf çekilir:

> *"Yigirmi gün mukaddem Gönen'de Levgeroğlu Osman'ın rovelver ile on yerinden cerh olunub vefât eylediği ve kâtillerinin serbestce gezmekde oldukları Serbesti gazetesinde görülmüşdür. Bâ tahkîk hakîkat-i hâlin inbâsı ve vakı'a sahîh ise kâtillerin derdestleriyle haklarında ta'kîbât-ı kânûniyenin icrâsı."*[162]

Bir cinayet haberi de Karadeniz'den verilir. 134 numaralı Serbesti'de Kastamonu'da beş altı kişinin katledildiğine dair haber yapılır. Fakat bu haber 135. sayıda tashih edilerek:

> *"Dünkü nüshamızda Samsun'da vukû'a gelen tecâvüz-i fecî'-i yazdığımız esnâda sehven Kastamonu denmiş ise de Rusya Konsolosunun bile müdâhalesini mûceb olan bu mes'elenin Samsun'da cereyân etdiği ve mütecâviz-i aliyye olan eşhâsın (Paçuri) familyasına mensûb oldukları bilâhare anlaşılmışdır."*[163]

denilir. Haberin doğru olup olmadığını araştıran Dâhiliye Nezareti, Trabzon Vilayeti'ne 1 Nisan 1909 (19 Mart sene 1325) tarihli şu telgrafı gönderir: *"Samsun'da Paçuri familyasından birkaçının hânesi basılarak beş altı kişinin katledildiği ve Rusya*

[159] "Yüz Kırk Bin Guruşa İğmâz", *Serbesti*, 59. sayı, 3 Kânûn-ı sâni 1324, s. 3.
[160] BOA, DH.MKT, 2714/58, lef 2.
[161] *Serbesti*, 43. sayı, 15 Kânûn-ı evvel 1324, s. 4.
[162] BOA, DH.MKT, 2642/87, lef 2.
[163] "Tashih", *Serbesti*, 135. sayı, 19 Mart 1325, s. 3.

Konsolosunca işe müdâhale olunduğu Serbesti gazetesinde görülmeğle hakîkat-i hâlin serî'ân iş'ârı mütemennâdır."[164]

Fakat hemen ertesi gün Trabzon Valiliği haberin asılsız olduğuna dair 2 Nisan 1909 (20 Mart sene 1325) tarihli telgrafı Dâhiliye Nezareti'ne gönderir:

> *"19 Mart 1325 istifsâr buyrulan vukûâtın mâhiyet-i hakîkiyesi evvelce 12 Mart 1325 târihli telgrâfnâme-i çâkerileri ile arz edilmişdi. Serbesti gazetesinin sâlifü'l-arz telgrâfnâmeden fâzıla olan neşriyâtın külliyen bî-esâs olduğu el-yevm Canik Mutasarrıflığı'na cevâben bildirilmişdir."*[165]

Asılsız nitelendirilen bu habere ilişkin herhangi bir yaptırım uygulanıp uygulanmadığı ise belli değildir. Yine bir başka haberde Zaho telgrafhanesini eşkıyanın bastığı, kasayı ve mevcut nakdi alarak firar ettikleri bildirilmiş; buna ilişkin Dâhiliye Nezareti'nden Musul Vilayeti'ne 6 Nisan 1909 (24 Mart sene 1325) tarihli yazı[166] gönderilmiş ise de akıbeti hakkında bir bilgi mevcut değildir.

Gazetenin bazen de bir bürokrat yahut kurum hakkında yazı dizisi çıkararak var olduğunu iddia ettiği yolsuzluk veya idaresizliği ele aldığı görülür. Şayet bu yazılar bir yerlere dokunursa karşı yaptırımlara da maruz kalır. Bununla alakalı olarak 1920 Haziran'ında Dersaadet Tevkifhane İdaresi hakkında üst üste haber yapılır. Tevkifhanelerdeki memur fazlalığı, maaşların kabarıklığı, fazlaca pişirilen yemekler, memurların bu yemeklerden ve ekmeklerden istifade etmesi hususu eleştirilmektedir. Üstelik faal bir müdür ve birkaç müstahdem ile idare edilebileceği, zira devletin imaret olmadığı söylenir. Serbesti'ye göre tevkifhane başka, hapishane başka kurumlar iken İstanbul Tevkifhane Müdürü hapishanenin de satın alma komisyonunu ele geçirme gayreti içindedir. Bunun mümkün olmayacağı aşikârdır. Fakat mezkûr şahıs her türlü girişimde bulunmaktadır. *"Hey'et-i teftişiye-i mülkiyece tahkîkât icrâsına başlanmış. Bu komisyonlarda acabâ neler var? Bu ısrârın ısrârı nedir?"* İttihat ve Terakki hükumeti zamanında Hapishane Umumi Müdürlüğü'nde bulunan İbrahim Bey hakkında teftiş heyetince bir soruşturma başlatılmışsa da neticelendirilmemiştir. Ve bir sonuca ulaşması için hiçbir çaba yoktur. Hatta evrakın imha edildiğine dair haberler dahi alınmaktadır. Gazete neden bu hususun saklandığını sorar.[167]

---

[164] BOA, DH.MKT, 2783/7, lef 2.
[165] BOA, DH.MKT, 2783/7, lef 3.
[166] BOA, DH.MKT, 2787/68, lef 2.
[167] "Yine Tevkîfhânedeki Yolsuzluklar", *Serbesti*, 609. sayı, 3 Mayıs 1920, s. 4.

Hapishane muhasebe kâtibi Şerafeddin Bey ve eski Tevkifhane Müdürü Necmeddin Efendi haklarındaki tahkikatta neticelendirilmemiştir. Serbesti bu kişiler için:

> *"Böyle kânûn ve nizâmı ayak altına alınmak sûretiyle himâye edilmekde devâm olunursa tevkifhânelerde ne sû'i-isti'mâlâtın, ne de katl, cerh..."* eksik olmayacaktır diye yazar. *"Kavânîn ve nizâmâta mugâyir olan bu himâyekârlıklar üzerine hem Adliye, hem de Dâhiliye Nezâretlerinin nazar-ı dikkatlerini celbi vazîfe-i vicdâniyeden addeyleriz."*[168]

Bu hususlar gazetenin 639. sayısında da devam eder. Yine yapılan yolsuzluklar ve bu yolsuzluklar hakkındaki tahkikatın neticesiz kaldığı anlatılır.[169] 644. sayıda ise hapishane öğretmeni olan Efzeleddin Bey tarafından atanan Neşet Bey ele alınır. Zatın hapishaneye gelmediği, sadece maaşını almak ve hapishaneden ekmek götürmek için uğradığı dile getirilir.[170] Yayınlanan bu üçüncü yazından sonra Hapishane Genel Müdürlüğü cevap olarak Serbesti'de şu yazıyı yayınlatır:

> *"Gazetenizin 8 Hazîrân sene 1336 târihli nüshasında Sâzende mi Me'mûr mu? ünvânı altında Habishâne-i Umûmi mu'allimi Neşet Beğ hakkındaki satırları okudum. Neşet Beğ hergün sâ'ât-ı mesâ'î zamânlarında vazîfesi başında isbât-ı vücûd eder. Ve vazîfesini îfâ etdikden sonrada hüsn-i hatta mâlik olduğu için fazla olarak tahrîrât kaleminde mübeyyizlik eder. Habishânenin oldukca kıdemli bir me'mûrudur. Kendisinin habishânede yemek ve ekmek istihkâkı olmadığından yemek yediği ve ekmeğini koltuğunun altına alıb çıkdığı hakkındaki neşriyâtın hilâf-ı hakîkat olduğunun ve yalnız sâ'ât-ı mesâ'î hâricinde ne ile meşgûl bulunduğundan müdîriyetin ma'lûmâtı olmadığının ve bu bâbda îcâb eden tahkîkâta tevessül edildiğinin gazetenizle dercini ricâ ederim efendim."*[171]

Fakat Serbesti yine de yazı dizisini durdurmaz. Daha önce tevkifhane ve hapishaneler hakkında tahkikat yapılmış, müfettiş tarafından birçok yolsuzluk tespit edilmiş ise de Efzeleddin Bey tarafından her kapıya başvurmak suretiyle tahkikatın yarım bıraktırıldığını dile getirir. Ayrıca müfettişe işten el çektirilerek başka bir kişinin bu işe memur edilmesini sağlamıştır. Ancak önceki müfettişin verdiği raporlar gün yüzüne çıkarılırsa gerçek ortaya çıkacaktır.[172] Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti olaya el atarak makalelerin gerçeği yansıtmadığının anlaşıldığından Serbesti'nin tavzih yayınlaması gerektiğine dair Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi'ne 13 Haziran 1920 (13 Hazîrân sene 1336) tarihli şu yazıyı gönderir:

---

[168] a.g.m., *Serbesti*, s. 4.
[169] "Tevkifhâne", *Serbesti*, 639. sayı 2 Haziran 1920, s. 2.
[170] "Sazende mi Mu'allim mi?", *Serbesti*, 644. sayı, 8 Hazîrân 1920, s. 2.
[171] "Dersa'âdet Habishâne-i Umûmi Müdîriyetinden", *Serbesti*, (numarasız), 9 Haziran 1336, s. 4.
[172] "Tevkifhânelere Da'ir", *Serbesti*, 648. sayı, 12 Hazîrân 1920, s. 2.

"Serbesti gazetesinde bir müddetten beri Dersa'âdet Tevkifhâne İdâresi aleyhine bir tâkım makâleler yazılmakda ve bu vesîle ile Habishaneler İdâresi Müdîr-i Umûmisi'ne karşı ba'zı gûnâ isnâdâtda bulunulmakdadır. Neşriyât ve isnâdât vâkı'a-i hakâyık-ı ahvâl ile gayr-ı kâbil-i te'lîf görüldüğünden bu tavzîhnâmenin matbu'ât kânûnunun bahşetdiği hak ve selâhiyete istinâden mezkûr gazetenin aynı sütûnuna derci esbabının te'mîni muktezîdir."[173]

Hapishane müdürüne ve hapishanenin denetimi ile alakalı olarak yapılan haberlerin yanlış olduğu, müfettiş teftişinin yapılarak ilgili makamlara raporunu verdiğini, dolayısıyla yapılan haberin hatalı olduğu bildirilir. Ayrıca isnat edilen suçlamalara muhatap olan hapishanenin, henüz teşkilatı tamamlanmamış olan hapishane olduğu yazılır.[174]

Serbesti'nin resmi makamlarca ne derece dikkate alındığına ilişkin bir de Maarif Nezareti örneği mevcuttur. Gazetenin 26 Kasım 1918 tarihli *Mekteblerdeki Nevakıs* başlıklı yazısında mekteplerdeki eksiklikler ve yapılması iktiza eden işler madde madde anlatılır. Maarif Nezareti ise Telif ve Tercüme Müdüriyeti'ne 26 Kasım 1918 (27 Teşrîn-i sâni sene 1334) tarihli yazı ile Serbesti gazetesinin 26 Teşrin-i Sani 1334 tarihli ve 159 numaralı nüshasında bulunan *Mekteplerdeki Nevakıs* başlıklı yazının 1, 2, 3, 4, 5 ve 6. fıkraları hakkında gerekli tahkikatın yapılarak acele izahatını talep eder.[175] Gazetenin ilgili yazısı ise şöyledir: *"Mektebler olmayınca Ma'ârif Nezâretine ihtiyâc yokdur. Ma'ârif i olmayan bir millet, bir memleket hakk-ı hayatı yokdur."*

Mekteplerde ihtiyaç duyulan düzenlemelerin tamamı sayılacak olsa ciltler teşekkül edeceği söylenir ve şöyle devam edilir:

"Bilmem ki belki bu feryâdımıza kulak asılıb da fi'iliyâta âcilen girişilmeyecek olursa cildlerle bu milli derdi anlatmağa mecbûr olacağız. Şimdilik bunlardan birkaç numûne göstermekle iktifâ edeceğiz.

1- *Her sınıfda sene-i tedrîsiye ibtidâsında ve ba'zen sene ortasında ders kitâblarının değişmesi cidden pek mü'ellim bir vâsıta-i te'hir ve inhitâddır.*
2- *Bir sınıfda okunan bir fen kitâbının ta'kîb eylediği usûl diğer sınıfda ve ba'zen aynı sınıfda okudulan diğer bir kitâbın usûlune muğâyir bulunması şâkirdânın iz'ânını tağlîd, gayretini kesr ve tahsîlini ihlâl edeceği şübhesizdir.*
3- [Sehven 5 yazılmıştır] *Sene-i tedrîsiye Eylül ibtidâsında başladığı halde okunacak kitâbların bir kısmı Teşrîn-i evvel'de ta'yîn etmiş ve bir kısmı inanır mısınız senenin hemân bir nısfı geçdiği hâlde ta'yîn etmemişdir.*

[173] BOA, *Dahiliye Nezareti Müteferrik* [DH.MB.HPS. M], 43/15, lef 1.
[174] BOA, DH.MB.HPS. M, 43/15, lef 1.
[175] BOA, MF.MKT, 1236/69, lef 5.

Böyle olunca sene nihâyetindeki imtihân-ı umûmide veyâ husûsi imtihânlarda o talebeyi nasıl muvâhaza edebilirsiniz?

4- *Mekteblerde mûsiki dersinde notalar do, re, mi, ila ahir hurûfatla okuduluyor. Mu'allimlerin nota bilmediklerinden mi, usandıklarından mı bilmem? Talebeye Çince okutma notayı hurûfatla ezberlemekden pek çok ehvendir.*

5- *Mevsûkan aldığımız habere göre bu birkaç gün içinde mekteblere olunan teblîgâtda ya gönderilen bir çeki odunla umûm mektebin teshînine gayret olunması, ya odun bedeli nâmıyla her mekteb şâkirdânından birkaç bin guruşun toplanması yâhud o bir çeki odun bitince mektebin ta'tîli lüzûmu bildirilmişdir. Bu bâbda muhtâc-ı tedkîk cihetler az değildir.*

6- *Mekteblerin hiçbirinde mu'allim ve mu'allimeler devâm etmiyor. Bunu muhtasar geçelim. Mübâlağa kat'iyyen yokdur. Hey'et-i ta'lîmiyesi on üç zâtdan ibâret olan bir mektebde birkaç gün evvel öğleye kadar mu'allimlerin hiçbiri mektebe uğramamışdır. Ve öğleden sonra yalnız biri gelmişdir.*

Nâzır Beğ Efendi hazretleri ihtiyâr-ı külfet buyurub tedkîk etdikleri takdîrde (silik) *vâkıf olurlarsa icrâ'âtlarından haberdâr olabilsek izhân-ı umûmiyeyi tenvîr edeceğimiz tabî'idir."*[176]

Genel itibarıyla cezasız kalan cinayet, gasp, kurumlardaki yolsuzluk veya mezhepsel çatışmalar gibi halkın heyecanını artırma ihtimali bulunan haberlerin takip edildiği görülür. Fakat bazen de merkezi, hatta doğrudan hanedanı konu alan haberler yapılır ki bunlar çok daha dikkatli takip edilerek ehemmiyetine binaen tafsilatlı malumat istenilir. Örneğin Serbesti'nin *Menfur Bir Cüret* başlıklı haberinde iki gece üst üste Veliaht Reşad Efendi'nin Beşiktaş'taki konağına sahil tarafından pencerelere çakmak kadar bir cisim ile taarruzda bulunulduğu yazılır.[177] Konu ile alakalı olarak Zaptiye Nezareti'nden bilgi istenilir. Zaptiye Nezareti 16 Aralık 1908'de (3 Kânûn-ı evvel sene 1324) Dahiliye Nezareti'ne yaptığı tahkikatın neticesini şu yazı ile bildirir:

"Devletlü necâbetlü Reşad Efendi Hazretleri'nin ikâmet etdikleri dâ'ireye evvelki gece bir şahıs tarafından ta'arruz edildiği şâyi' olmasıyla icrâ etdirilen tahkîkâtda leyle-i mezkûrede sâ'at beş buçuk râddelerinde müşârileyh hazretleri mahdûmları necâbetlü Necmeddin ve İbrahim Hilmi Efendiler huzerâtıyla berâber dâ'irelerinin deniz cihetinde ve orta katda bir odada oturmakdalar iken zemînden iki buçuk metre irtifâ'atda bulunan balkondan odanın penceresi karışdırılmak gibi bir hâl hissedilmesi üzerine pencerenin perdesi kaldırıldıkda balkonda siyah sakallı etine dolgunca bir kimsenin bulunduğu görülerek câriyeler tarafından edilen feryâd üzerine şahs-ı merkûmun bağçeye atlayub ağaçların altına gizlenmiş ve ahiren sâvuşmuş gitmiş olduğu anlaşılarak merkûmun kim olduğu hakkında tahkîkâta devâm olunmakda bulunduğu Beğoğlu Mutasarrıflığından ve mezkûr ta'arruzun hâricden olmayub dâhilden

[176] "Mekteblerdeki Nevâkıs", *Serbesti*, 159. sayı, 26 Teşrîn-i sâni 1918, s. 2.
[177] "Menfur Bir Cür'et", *Serbesti*, 31. sayı, 3 Kânûn-ı evvel 1324, s. 1.

vuku‘ bulduğu ve dâhilde bulunan tüfenkcilerden şübhe edildiği Jandarma Birinci Teşkilât Taburu Kumandanlığı iş‘ârına atfen Dersa‘âdet Jandarma Alayı Kumandanlığı’ndan izbâr edilmiş ve Beşiktaş ve Çırağan Sarayı Hümâyunlarının muhafazası İkinci Fırka-i Hümâyun’a mahûl bulunduğu cihetle mezkûr sarâyların İkinci Fırka-i Hümâyun Kumandanlığı’na kemâl-i ehemmiyetle iş‘âr olunmuş olmağla.”[178]

Kötü niyetli olacağı varsayılan bir şahsın, Osmanlı Veliahdının dairesinin penceresine kadar sokulabilmiş olması oldukça ilginç bir durumdur. Fakat daha ilginç olanı, tüm bu tahkikatın Serbesti gazetesinde çıkan bir haber üzerine cereyan etmiş olmasıdır.

Serbestinin yapmış olduğu bir haber ise Padişah’ı üzmüş olduğundan yine resmi yazışmaya konu olmuştur. Yapılan haberle ilgili Yıldız’dan Sadaret’e gönderilen 1 Nisan 1909 (19 Mart 1325) tarihli yazının bir kısmı şöyledir:

“Serbesti gazetesinin bugün neşrolunan (135) numrolu nüshası bâ irâde-i seniyye-i mülukâne leffen sû-i sâmi-i sadâret-penâhilerine irsâl kılındı. Mezkûr gazetenin baş makâlesi taraf-ı eşref-i şâhâneden kemâl-i te’essürle mütâla‘a buyrulmuş ve halîfe-i e‘âzımımız pâdişâhımız efendimiz hazretlerini bu misallü tecâvüzât-ı gayr-ı muhikk pek ziyâde müte’essif ve müte’essir etmekde bulunmuş olub ...”[179]

Serbesti’nin baş makalesi Sultan Hamid’i ziyadesiyle üzmüş, bu misalden makalelerin hem devleti hem milleti ileride zor durumda bırakacağından endişeye kapıldığını dile getirmiştir. *Cem’iyyet-i Hafiyye ve Dürûğ-ı Maslahat-ı Âmiz* isimli baş makalede Sultan’ı üzen konu ise İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin hükümete nüfuz etme meselesidir. Gazete bunu zaten defalarca dile getirmiş, hükümeti yönetenin de yönlendirenin de İttihat ve Terakki olduğunu söylemiştir. Fakat Cemiyet’in bu rolünü inkâr eden sadrazama yüklenen Serbesti, bu inkârın hiçbir manasının olmadığını söyler. Serbesti, Cemiyet’in devlet erkânını ağırladığı Pera Palas’taki ziyafeti sırasında Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey’in *“Mâdem ki bu ziyâfetde mevcûd olan zevâtın hemân kâffesi İttihad ve Terakki Cem’iyyeti’ne mensûbdur, binâenaleyh bu bâbda söz söylemeğe hâcet görmem. Zîrâ Cem’iyyet’imizin hidemâtını zamân gösterdi ve gösterecekdir.”* sözlerini inkâr edilemeyecek bir delil olarak sunmuştur.[180]

[178] BOA, DH.MKT, 2686/27, lef 1.
[179] BOA, *Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzatı* [Y.PRK.BŞK], 79/107.
[180] “Cem’iyyet-i Hafiyye ve Dürûğ-ı Maslahat-ı Âmiz”, *Serbesti*, 135. sayı, 19 Mart 1325, s. 1.

3. MEVLANZADE RIFAT BEY'İN HAYATI

İkinci Meşrutiyet ve Milli Mücadele Dönemi'nde adına sıkça rastlanılmasına rağmen, hakkında oldukça az bilgiye sahip olduğumuz simaların başında Mevlanzade Rıfat Bey gelmektedir. Hâlbuki hayatı incelendiğinde görülür ki II. Meşrutiyetten itibaren Milli Mücadele dönemine değin hemen her hareketin içinde Rıfat Bey vardır. II. Abdülhamid'in en çetin düşmanlarından olduğu gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne de aynı duyguları beslemiş, belki de daha şiddetli düşmanlığı Mustafa Kemal Paşa'ya göstermiştir. Tüm bu düşmanlıkları gizli saklı değil, alenen Serbesti sütunlarından haykırmıştır. Bunların yanında bizzat dâhil olduğu siyasi girişimler vardır ki bu girişimlerle müstakil bir devlet kurmayı amaçlamıştır. Hakkında bu kadar az araştırma yapılmış olmasının ilginç tarafı işte bu noktadadır. Popüler kültürde Hasan Fehmi Bey denildiğinde dahi Mevlanzade Rıfat Bey'den daha çok tanınır ve daha çok ilgi görür. Bunda ilk basın şehidi olarak anılmasının elbette payı vardır. Fakat unutulmamalıdır ki Hasan Fehmi Bey'in kaleme aldığı makaleler, Rıfat Bey'in sahibi olduğu gazetede neşredilmiştir. Rıfat Bey bir Osmanlı aşığı, sıkı bir Osmanlıcılık savunucusu, aynı zamanda en ateşli Kürt milliyetçilerinden biridir. İşte tüm bunlar kendisi ve gazetesi hakkında daha teferruatlı inceleme yapmayı zaruri kılar. Bu bölümde Rıfat Bey'in başından sonuna değin hayatı, basındaki konumu ve siyasi faaliyetleri ele alınacaktır.

3.1. Meşrutiyet Öncesi Rıfat Bey (Mehmed Rıfat bin Nacim)

Mevlanzade Rıfat Bey hakkında Meşrutiyet Dönemi ve sonrasına dair oldukça fazla bilgi ve belge bulunmasına karşın, ailesi, kökeni ve gençlik yılları sınırlı sayıda belgeye dayanılarak yazılmıştır. Bize ulaşan sınırlı sayıdaki bu belgeler de öyle anlaşılıyor ki babasının meşhur bir Osmanlı aydını olmasından ileri gelmektedir. Zira babası Abdurrahman Nacim'e dair belgeler olmasa Rıfat Bey'in ne doğum yeri ne de kökeni bilinemezdi. Burada Rıfat Bey'in izlerine rastlayabileceğimiz Meşrutiyet öncesine ait belgeler ele alınacak olup, Rıfat Bey eserlerinde zaman zaman özel hayatından bahsettiğinden bu bilgiler üzerinden de bir çıkarım yapmak mümkün olacaktır.

3.1.1. Ailesi ve Kökeni

Mevlanzade Rıfat, tam adıyla Mehmed Rıfat bin Nacim, Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde görev yapmış ve aynı zamanda ilk kütüphaneci olarak tanınmış olan Abdurrahman Nacim Efendi'nin oğludur.[181] Bu bilgiye Ali Birinci'nin eserinden ulaşıyor olmakla birlikte, Osmanlı arşivinden elde edilen bir belge ile de teyit edilmiştir. Rıfat Bey'in Kayseri Mutasarrıflığına gönderdiği bir dilekçenin sonunda Mevlanzade isminin hemen yanındaki mühürde *"Mehmed Rıfat bin Nacim"* isminin yazılı olduğu görülmüştür.[182]

Rıfat Bey'in doğum tarihine ilişkin ise elimizde iki adet vesika bulunmaktadır. Bunlardan ilki Rıfat Bey'in Sinop Hapishane Müdürü olarak görev yaptığı zamana ait bir şikayet dilekçesidir. İleride ayrıntılı anlatılacak olan bu dilekçede Sinop Mutasarrıfı, Rıfat Bey'den *"Yirmi beş yaşında Rıfat nâmında biri"* diye söz etmiştir.[183] Dilekçe tarihinin 9 Eylül 1895 olduğu hesaba katıldığında Rıfat Bey'in 1870 doğumlu olduğu anlaşılmaktadır. Doğum tarihine ilişkin diğer vesika ise Rıfat Bey'in hatıralarında bahsettiği bir mektuptur. Atina Sefiri Nabi Bey'e gönderdiği bu mektup, Amerika'ya[184] gitmek üzere almaya çalıştığı pasaportla ilgilidir. Rıfat Bey, Nabi Bey'e hitaben:

> *"... bugün 40 yaşına vardığım halde yine o istibdadın haksızlığı, yolsuzluğu ve zulmü nedeniyle maişetimi temin etmek şöyle dursun; elimdekini avucumdakini bile gaspa ve müsadereye uğratmış olduğum halde Meşrutiyet devrinde, millete, vatan hürriyete yapmış olduğum namusluca büyük hizmetlerimin takdiri sayesinde kimseye minnet etmeden geçimimi sağlamayı başarmıştım"*

diyerek kaleme aldığı bu yazıda kırk yaşında olduğunu belirtmektedir. 15 Haziran 1909 tarihli bu mektuba göre Rıfat Bey'in 1869 doğumlu olduğunu söylemek iktiza eder.[185] Rıfat Bey'in nüfus kaydına ilişkin herhangi bir veri bulunmadığından net bir tarih tespit etmek güçtür.

---

[181] Birinci, *a.g.e.,* s. 381. Nacim Efendi hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Birinci, "Nacim Efendi", TDV İslam Ansiklopedisi, cilt: 32, İstanbul 2006, s.274. Ayrıca bkz. Ali Birinci, "Abdurrahman Nacim", *Müteferrika*, sayı: 8-9, Bahar Yaz 1996, ss. 109-116.

[182] Başbakanlık Osmanlı Arşivi[BOA], *Bâb-ı Âli Evrak Odası* [BEO], 2299/172401, lef 7.

[183] BOA, *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı* [DH.MKT], 431/1, lef 1.

[184] Atina gazeteleri, Rıfat Bey'in Osmanlı Suriyelilerinin daveti üzerine Amerika Arkansas'a giderek onlara eğitim vereceğini yazmıştır. Fakat gittiğine ilişkin daha sonra ne bir haber ne de anılarında kayıt bulunmamaktadır.; *Stamboul*, 143. sayı, 15 Haziran 1909, s. 2.

[185] Mevlanzade Rıfat, *Sürgün Hatıralarım,* (Yay. Haz. Mithat Kutlar), Avesta Yayınları, İstanbul 2009, s. 69.

Doğruluğu tam olarak kanıtlanamayacak bir diğer husus, Rıfat Bey'in İstanbul doğumlu olmasıdır. Her ne kadar Ali Birinci, Nacim Bey'in görev tarihi itibarıyla Mevlanzade'nin İstanbul doğumlu olması gerektiğini belirtmişse de bu tahminden ileri gidemeyecektir. Murat Issı da bu konuda bir arşiv belgesini delil olarak getirmiştir. Fakat burada geçen Rıfat'ın hangi Rıfat olduğu belli değildir.[186]

Bir diğer mesele ise Mülkiye Tekaüt Sandığı'nın, Nacim Bey'in ailesi ile ilgili aldığı bir kararda Rıfat Bey'in adının geçmiyor olmasıdır. Şöyle ki: Abdurrahman Nacim Efendi'nin ailesi Mülkiye Tekaüt Sandığı'na maaş tahsisi için başvuruda bulunmuş, bunun üzerine Tekaüt Sandığı komisyonunca alınan karar ile aileye maaş tahsisi yapılmıştır. Bu belgede aile efradının: Zevceleri Fatma Huriye ve Şerife Vesile ile mahdumu Hibetullah Efendi'den ibaret olduğu görülmektedir. Komisyon tarafından alınan kararda da *"Zevcelerinden Şerife Vesile Hanım'a yüz seksen üç ve diğerine yüz seksen iki ve mahdumuna üç yüz altmış guruş isâbet eylediği görülmüş olmağla..."* ifadesi yer almaktadır.[187] Burada Rıfat Bey'den hiç bahsedilmemektedir. Belge tarihi 20 Nisân 1312 (2 Mayıs 1896) olduğu göz önüne alınırsa Rıfat Bey bu tarihte yaklaşık olarak 25-26 yaşlarındadır. Yani Sinop Hapishanesi'ndeki görevinden hemen sonrasına denk gelir. Rıfat Bey'in bu tarihte henüz yeni Kayseri'ye sürgüne gönderilmiş olması muhtemeldir. Kendisinin siyasi bir cürüm sebebiyle gönderilmiş olmasından dolayı, maaş bağlanmamış olma ihtimali vardır. Bir ihtimal de yaşının büyük olmasından dolayı maaş bağlanmamasıdır. Bir diğer ihtimal ise sandığın bizzat başvuruları kabul ediyor olması, dolayısıyla resen maaş tahsisi yapmamış olmasıdır.

Görüldüğü gibi Rıfat Bey'in aile efradından yaşına ve hatta doğum yerine varıncaya kadar hiçbirinde bir kesinlik yoktur. Kesin olan, belgede "Mehmed Rıfat bin Nacim" ifadesi uyarınca Nacim Bey'in oğlu olduğu, dolayısıyla Süleymaniye kökenli[188] olduğudur.

---

[186] Issı, "Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı-Kürt Aydını Mevlanzade Rıfat Bey", s. 2. Issı'nın gösterdiği BOA, DH.MKT, 759-14 numaralı belgede Rıfat Bey'in kardeşinin yaş tahsisi ile alakalı olarak Küçükçekmece Kaymakamlığı'na başvuruda bulunduğu görülmektedir. Fakat yukarıda da değinildiği üzere bu Rıfat'ın hangi Rıfat olduğu belli değildir. Ayrıca belge tarihinin 3 Eylül 1903 olduğu göz önüne alınırsa Rıfat Bey zaten bu tarihte İstanbul'da değil, sürgündedir. Üstelik burada bahsi geçen kardeşin ismi Haydar'dır. Yine yukarıda da görüleceği üzere Mülkiye Tekaüt Sandığı kararında Haydar diye bir kardeşten bahsedilmemiştir. Dolayısıyla belgede geçen Rıfat'ın Mevlanzade Rıfat olma ihtimali yoktur.
[187] BOA, *Şurayı Devlet* [ŞD], 944/87.
[188] Birinci, "Nacim Efendi", s. 274. Rıfat Bey'in Mevlanzade ismi de Süleymaniye'de bulunan Şeyh Mevlana Halid Bağdadi'nin Nakşibendi tarikatına mensup olan dedesinden gelir.; Issı, "Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı-Kürt Aydını Mevlanzade Rıfat Bey", s. 9.

3.1.2. Sürgün Öncesi

Dr. Kemal Kahraman ve Murat Issı, Rıfat Bey'in Mekteb-i Hukuk-ı Şahane mezunu olduğunu, ilk olarak Matbuat-ı Ecnebiyye Kaleminde memurluk yaptığını, buradan terfi ile Beyoğlu Mutasarrıflığı Tahrirat Kalemine geçtiğini belirtirler.[189] Fakat görüleceği üzere bahsi geçen Rıfat Bey, Mevlanzade Rıfat değildir. Arşiv belgelerinde "Mevlanzade" isminin geçtiği, dolayısıyla kesin olarak Mevlanzade Rıfat olduğunu anladığımız kişi ilk olarak Sinop Hapishane Müdürü[190] olarak ortaya çıkmaktadır. Buradan geriye doğru giderek Sinop'tan önceki görevinin Ayancık Kaymakam Vekilliği olduğu anlaşılmaktadır. Böylelikle söylenebilir ki Rıfat Bey'in ilk görev yeri Ayancık Kaymakam Vekilliğidir. Kastamonu Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan 29 Mayıs 1895 (17 Mayıs sene 1311) tarihli yazıdan bu husus açıkça anlaşılmaktadır:

> *"Sinob Habishâne-i umûmisi müdîri olub akdemce taht-ı muhâkemeye alınmış olan Tevfik Beğ'in 27 Ağustos sene [1]310 târihinden i'tibâren işden el çekdirilerek yerine sene-i merkûme Kânûn-ı evvelinin on yedinci gününe kadar Hasan Efendi ve sene-i hâliye Martı gâyesine değin Şerif Beğ vekâleten bâ-ta'yîn îfâ-yı me'mûrîn etdirilmiş ise de bunların her ikisinin de âdem-i idâresi âhiren bâ-tahakkuk anlaşılmasına ve habishâne mu'âmelâtının bir hâl-i intizâm ve mazbûtunda bulundurulması mültezem olmasına nazaran müdîriyet-i mezkûreye iktidâr ve liyâkati mücerreb olan Ayancık Kazâsı Kâ'immakâm Vekîli ref'etlü Rıfat Beğ'in ta'yîni bâ-tensîb 1 Nisân sene [1]311 târihinden i'tibâren mübâşeret etdirilerek mahallince ve muhâsebe-i vilâyetce ol sûretle mu'âmele-i kaydiyeleri icrâ edilmiş olmağla nezâret-i celîlelerince iktizâsının îfâ ve inbâsı husûsuna müsâ'ade-i celîle-i cenâb-ı nezâret-penâhîlerine şâyân buyrulması bâbında."*[191]

Dosyanın ilk evrakında Rıfat Bey'in hapishane müdürlüğü için uygun görüldüğü bildirilmiş olup, ikinci evrakında Dâhiliyeden Rıfat Bey'in Tercüme-i Hal varakası

---

[189] Issı, a.g.m., s. 2. Dr. Kemal Kahraman'da Türkiye İnkılabının İç Yüzü adlı eseri yayına hazırlarken eserin giriş kısmında Mevlanzade Rıfat hakkında bir ön bilgi vermiş, Rıfat Bey'e ait olduğunu düşündüğü BOA, DH.MKT, 2078/14 numaralı belgeyi sunmuştur. Fakat yine tarihler göz önüne alındığında buradaki Rıfat'ın Mevlanzade Rıfat olmadığı ortadadır. Öyle anlaşılıyor ki Kahraman da, Issı'yla paralel düşünmüş, Rıfat'ları karıştırmıştır. Mevlanzade Rıfat, *Türkiye İnkılabının İç Yüzü,* (Yay. Haz. Dr. Kemal Kahraman), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2017, s. 9.

[190] BOA, DH.MKT, 2651/31. Belgede Sinop Hapishane Müdürü iken önce Kayseri'ye daha sonra Yemen'e gönderilen Mevlanzade Rıfat ibaresi yer almaktadır. Hapishane müdürü olarak görev yapan Rıfat'ın Mevlanzade Rıfat Bey olduğu bu belge ile kesinlik kazanmıştır. Böylelikle hapishane görevi merkeze alınarak Mevlanzade Rıfat Bey'in takibi mümkün olmaktadır.

[191] BOA, DH.MKT, 400/56, lef 1.

istenmiştir.[192] Birinci evrakın tarihi 28 Mayıs 1895, ikincisinin tarihi ise 21 Temmuz 1895'tir. Buna göre Rıfat Bey en erken 1895 yılı Temmuz sonu veya Ağustos başında Sinop Hapishane Müdürü olmuştur. Çünkü arşivde bunlardan sonra karşımıza çıkan ilk evrakın tarihi 9 Eylül 1895'tir ve burada Rıfat Bey Hapishane Müdürü'dür.

9 Eylül 1895 tarihli bu belge iki açıdan önemlidir. İlki, Rıfat Bey'in sürgün öncesi son memuriyeti olması, ikincisi ise gerçekliği bilinememekle birlikte bize Rıfat Bey'in karakterine ilişkin ipuçları vermesidir. Belgede Sinop Mutasarrıfı Fazlı Bey Rıfat Bey'den şikâyet eder ve onun bu göreve liyakat gözetilmeksizin atandığını söyler. Mutasarrıf Fazlı Bey'den Sadaret'e gönderilen 9 Eylül 1895 (28 Ağustos sene 1311) tarihli telgraf şöyledir:

> *"Vâli-i vilâyet kendi adamını kayırmak ümîdiyle mukaddemâ çâkerilerinin tebdîlini Bâb-ı Âli'ye arz etmiş ise de müsmir olamaması üzerine muğber olarak livânın umûruna sekte getirüp bendenizi kabâhatli düşürmek maksadıyla muvahharan Sinob'a gelüb birçok nizâmsız mu'âmelede bulunmuş ve şimdiye kadar ihtiyâr-ı sükûd edilmiş ise de mazbata ile arz olunduğu üzere mehcûr-ı nâmûs ve sıfat-ı me'mûriyeti vikâya etmez müşârileyhin hemşehrisi ve emekdârı yigirmi beş yaşında Rıfat nâmında birini hapishâne-i umûm müdîrliğine ta'yîn ve bu zât vâli-i müşârileyhe güvenerek serkeşâne ve muhâlif-i nizâm harekâtıyla haysiyet ve icrâat-ı hükûmeti ihlâl etmekde olduğu ve işbu harekâtı vilâyete defa'atle arz olundukca mûmaileyhi telgrâfhâneye celble bi'l-muhâbere onun nizâmsız mu'âmelâtı tervîc olunub livâdan hey'etce vâki' olan iştikâ müsmir olamamakda olduğundan vilâyetin livâya olan haksız mu'âmelesinin men'iyle müdîr-i mûmaileyhin bir an evvel tebdîlini hasbe'l-sadaka arz eyler olmadığı sûretde diğer bir livâ mutasarrıflığa tahvîlimi dilerim"*[193].

Belgeden anlaşılıyor ki Mevlanzade henüz yirmi beş yaşında, nizamsız hareketleri olan ve makama uygun bir kişi değildir. Genç yaşına rağmen hapishaneye müdür olarak atanmıştır. Fakat daha da önemlisi, aslında Fazlı Bey'in yerine Sinop Mutasarrıfı olarak atanması düşünülmüştür.

Ali Birinci, Mevlanzade Rıfat'ın Kastamonu Valisi Halit Bey'in hususi kâtipliğini yaptığını belirtirken[194] Murat Issı, yukarıda belirtilen makalesinde Ali Birinci'nin bu tespitini yanlış bularak Birinci'nin Rıfatları karıştırdığını söyler[195]. Fakat sunulan bu

[192] BOA, DH.MKT, 400/56, lef 2. Ayancık Kaymakam Vekili Rıfat Bey'in taltifinin istenildiği belge için bknz. BOA, DH.MKT, 363/8, lef 1. Talebin uygun görülerek rütbe-i rabia ile taltifi için bkz. aynı belge lef 2.
[193]BOA, DH.MKT, 431/1, lef 1.
[194] Birinci, *Tarihin Gölgesinde*, s. 381.
[195] Issı, a.g.m., s. 9.

belge ile Mevlanzade'nin Kastamonu Valisi Halit Bey'in "emektarı" olduğu anlaşılmaktadır. Ziya Demircioğlu da Kastamonu Valilerini anlattığı eserinde bu hususu doğrular.[196] Kaldı ki ileride bahsedileceği üzere, bulunan başka birçok belgede Mevlanzade'den *"Kastamonu Valisi Halit Bey'in husûsi kitâbetinde bulunan Rıfat Bey"* olarak bahsedilir. Ayrıca Rıfat Bey'in kendisinin kaleme aldığı *Açık Arîza* başlıklı makalede geçen şu ifade de bu hususa ayrıca bir kesinlik kazandırır:

> *"Zât-ı Hazret-i Pâdişâhiye*
>
> *Şevketlü Pâdişâhım*
>
> *Veli'ahd-ı saltanat devletlü necâbetlü Reşad Efendi Hazretlerine mensûbiyet töhmetiyle Kastamonu vâli-i esbâkı Halil Halid Beğ merhûm ile merhûmun husûsi kâtibi olan bendenizin Kayseriye bilâ ma'âş zecren nefy olunduğumuz hâtır-ı nişân-ı hümâyunları olmak gerekdir."*[197]

3.1.3. Sürgün Yılları

Rıfat Bey 31 Mart hadisesi sonrasında mahkemenin kendisi hakkında verdiği karar üzerine, mahkemeye bir mektup yazmış ve burada *"Ben bugün yüksek Osmanlı tahtında oturmakda olan Sultan Mehmed Reşad Hazretlerinin adamı olmak suçlamasıyla 12 seneyi çeşitli hapishane ve zindânlarda azap ve yokluklar içinde geçirmiş bir mağdûrum."*[198] ifadesini kullanmıştır. Rıfat Bey'in kendi ifadesiyle on iki sene sürgüne gönderilmesinin sebebi, Sultan Reşad'ın adamı olduğu bilgisi muhtemeldir ki bu ifadeden yayılmıştır. Buna dair bir başka işareti Ali Cevat Bey'in fezlekesinde görmekteyiz. Ali Cevat, *Abdülhamid'in Gazetecilerden Şikayeti* başlığı altında Sultan'ın bir gün gazetecilerden dert yandığı aktarır. Sultan:

> *"Bu gazeteciler ne acîb adamlar beş on güne gelinceye kadar saraydan maaş ve tahsisat isterler ve alırlardı. Şimdi hiç olmazsa biraz hayâ etsinler. Bu Serbestî gazetesi bizim büyük biraderin gazetesidir. Mevlanzade Rifat onun adamıdır. Birâderin bir başkâtibi vardır. Gayet zeki ve muktedir bir adamdır. Bu gazeteleri hep o idare ediyor. Sen hiçbir şey yapmıyorsun."*

---

[196] Ziya Demircioğlu, *Kastamonu Valileri 1881-1908,* Doğrusöz Matbaası, Kastamonu 1973, s. 52. Demircioğlu eserinde, Halit Bey'in öldükten sonra kendisine ait olan 400 altının Rıfat Bey'e verilmesini vasiyet ettiğini yazar. Fakat buna dair hiçbir bilgi ya da belge elde edilememiştir.

[197] "Açık Arîza", *Serbesti,* 26. sayı, 28 Teşrîn-i sâni 1328, s. 1.

[198] Mevlanzade Rıfat, *Mevlanzade Rıfat'ın Anıları*, (Yay. Haz. Metin Martı), Arma Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 1992, s. 62.

diye şikâyet eder.[199]

Sultan Reşad ile Mevlanzade Rıfat arasında doğrudan bir bağlantı tespit edilememiş ise de Rıfat Bey'in Sinop Hapishanesi'ndeki görevinden Kayseri'ye sürgüne gönderilmesi olayında bu bağlantı dolaylı yoldan gün yüzüne çıkarılabilmiştir. Şöyle ki: Rıfat Bey'i Sinop Hapishanesi'ne müdür olarak tayin eden Kastamonu Valisi Halit Bey'dir. Halit Bey ise Sultan Reşad'ın Farsça hocalığında bulunmuştur.[200] Halit Bey'in Sultan Reşad ile olan bu bağlantısını bilen Sultan II. Abdülhamid, bir de Halit Bey'in Rusya'ya kaçacağından şüphelenmesi üzerine, O'nu Kayseri'ye sürgüne göndermiş, onunla beraber hususi kâtibi Rıfat Bey'i de Kayseri'ye sürmüştür. Sinop'taki vazifesinden sonra Rıfat Bey'in izine rastladığımız ilk belge, Kayseri'de memur olan Kadri'den merkeze gönderilen bir telgraftır. Telgrafta Rıfat Bey'in sürgün sebebi olan Halit Bey ve dolayısıyla Sultan Reşad bağlantısının artık sona erdiği belirtmektedir. 17 Eylül 1900 (4 Eylül sene 1316) tarihli telgraf şöyledir:

> *"Kayseri'de ikâmete me'mûr Hâlid Beğ'in yedi seneden beri husûsi kitâbetinde bulunan Rıfat Beğ müşârileyh ile tamâmıyla kat'-i alâka ile bîkes kalan vâlide ve birâderleri nezdinde bulunmak üzere Dersa'âdet'e gideceğinden bahisle hükûmet-i mahalliyeden mürûr tezkeresi taleb ediyor. Mûmâileyhin Dersa'âdet'e azîmetinde bir gûnâ mahzûr olub olmadığı ve tezkere verilib verilmeyeceği arz olunur."*[201]

Rıfat Bey'in bu talebi Ankara Valiliği'ne bildirilmiş, Ankara Valiliği de bu hususu Dâhiliye Nezareti'ne arz ederek izin verilip verilmeyeceğini sormuştur.[202] Dâhiliye Nezareti'nin mürur tezkiresine izin vermediği, Mevlanzade'nin 1902'de talebini yinelemesinden anlaşılmaktadır. Ankara Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne tekrar 24 Şubat 1902 (11 Şubat sene 1317) tarihli şu ariza gönderilir:

> *"Rıfat Beğ Halid Beğ merhûmun husûsi kitâbetinde bulunub geçen sene vukû' bulan mürâca'atı üzerine Dersa'âdet'e azîmetinde be'is olub olmadığı mâbeyn-i hümâyûn-ı mülûkâne bâşkitâbet-i celîlesinden istifsâr olunarak alınan 18 Eylül [1]317 târihli telgrâfnâme cevâbında mûmâileyhin Dersa'âdet'e de azîmetinin men'i lüzûmu irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhi iktizâ-yı âlîsinden bulunduğu iş'âr buyrulmuş olduğu ve mûmâileyhin bir gûnâ sû-i hâli görülmediği sâye-i hazret-i pâdişâhide me'mûriyetiyle iktidâr olunmak üzere Dersa'âdet'e azîmetine*

---

[199] Ali Cevat, *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi, II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesi*, (Yay. Haz. Faik Reşit Unat), Türk Tarih Kurumu, 4. Baskı, Ankara 2014, s. 51.
[200] Demircioğlu, *a.g.e.*, s. 51.
[201] BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal* [Y.PRK.AZJ], 40/115.
[202] BOA, *Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi* [DH.ŞFR], 251/56.

müsâ'ade buyrulması istid'asında bulunduğu Kayseriye mutasarrıflığından cevâben alınan şifreli telgrâfnâme üzerine ma'rûzdur"[203].

Ne kadar İstanbul'a gitmek için mürur tezkiresi talebi yinelense de Rıfat Bey'e istediği izin verilmemiştir.

Rıfat Bey'in Kayseri sürgünü esnasında bir aralık evinin basılarak evraklarına el konulduğu, kendisinin de tutuklandığı anlaşılıyor. O da sesini İstanbul'a duyurmaya çalışmış, haksız yere tutuklandığını, sorgu sualsiz mevkuf bulunduğunu ve bir an evvel yargılanması gerektiğini defalarca yazmıştır. 24 Nisan 1902 tarihli Dâhiliyeden Sadarete yazılan yazı ile Rıfat Bey'in *"ba'zı ihbârât-ı garezkârâne üzerine bilâ-sû'al mevkûf bulunduğundan",* usulüne uygun olarak tahkikat icrası talep ettiği, Kayseri'den çekilen telgraftaki taleplerin evvelce de iletildiği bildirilir.[204] 24 Nisan 1902 tarihli bu yazı göstermektedir ki Rıfat Bey daha önceden de tahkikat talep etmiş, fakat yine bir netice alamamıştır. Rıfat Bey'in adaletle yargılanma talep ettiği arzuhâli şu şekildedir:

"Evvelce de arz olunduğu vechile hâlâ bilâ-su'âl mevkûfum. Sâ'ye-i adâlet-vâye-i cenâb-ı hilâfet-penâhîde te'essüs eden mehâkim-i adliye mezâlimin ref'i ile emr-i adâletin te'mîni esâsına mebnîdir. Kullarının istid'â ve istirhâmı da kânun dâ'iresinde tahkîkât icrâsıdır. Mesmû'âta göre tevkîf-i kemterâneme sebeb burada hafiye bulunan bir sefihin Halid Beğ Efendinin vuku'-ı vefâtı üzerine ma'âşdan kalurım havfına müyânede sebk eden bir münâza'nın garezi dahi munzam olmağla tahkîk olunmaz fikr-i sakîmiyle Dersa'âdet'deki mürcîf bir takım ihbârât-ı kâzibe ve garez-kârânede bulunması üzerine şeref sudûr eden irâde-i pâdişâhi hâkem-i münîfidir ki bu hâl kemterlerinin mazîk-i tevkîfinde ma'sûmiyetden dolayı dûçâr (okunamadı) ızdırâbdan daha büyük bir te'essüf tevlîd etmişdir nasıl te'essüf etmemişlerdir ki bir tâcidâr-ı a'zamın her dakikası bir ihyâ-yı mülk ve millet için ma'rûf olacağından anı hilâf-ı hakîkat terviç garez için gasb tasavvûr olunabilen cinâyât-ı azîmenin a'zamı olup sarf-ı tahkîk olunmaz fikriyle buna cür'et en büyük cinâyet ve hıyânetdir. Kullarının meskeremi pâdişâhiye sadâkat ve itâ'at-ı devletime müsbet ve hidmetdir. Binâenaleyh ma'rûzât-ı mebsûtadan ma'lûm olunduğu vechile bir iftiraya hedef olarak telâfisi mümkün olamayan mazîk-i tevkîfde bulunduğundan usûlü dâ'iresinde tahkîkât ısrar hâlinde ma'zumetim tahakkuk edecek ki (okunamadı) dahi burada evvelce vukû' bulup iftirâsından havfen kapadılmış olan cinâyât-ı müdhişe-i sâ'iresi dahi tab'iyiyle meydana çıkacağı ve bu yüzden..."[205]

[203] BOA, DH.ŞFR, 278/13.
[204] BOA, BEO, 1838/137828, lef 1.
[205] BOA, BEO, 1838/137828, lef 2.

Rıfat Bey'in talebi Sadaret'e arz edildiğinde Sadaret, mezkûr zatın ne için mevkuf bulunduğunu Dâhiliye Nezareti'nden sorar. Dâhiliye Nezareti, Ankara Valisi Cevad Bey'den aldığı malumat uyarınca verilen 3 Mayıs 1902'de *"başkitâbet-i celîlesinden 21 Mart [1]318 târihli telgrâfnâme ile teblîğ buyrulan emr ü fermân-ı hazret-i hilâfet-penâhi mantûk-ı âlîsince taht-ı tevkîfe alındığı"*nı[206] bildirir. Öyle anlaşılıyor ki Rıfat Bey'in Kayseri'deki evinin basılması ve tutukluluk haline sebep, 3 Nisan 1902 (21 Mart *[1]318*) tarihli doğrudan Padişah'tan gelen emir üzerine olmuştur. Rıfat Bey daha sonra bunu Serbesti'nin sütunlarında yukarıda *Açık Arîza* başlığı altında verilen makalede uzunca yazmıştır.[207]

Rıfat Bey'in merkeze devamlı surette yazdığı dilekçeler neticesinde Sadaret, Ankara Vilayeti'nden Mevlanzade Rıfat'ın ne için tutuklu bulunduğunu sormuş; Ankara Vilayeti 24 Ağustos 1903 (11 Ağustos sene 1319) tarihli cevap ile:

> *"21 Mart [1]318 târihli telgrâfnâme ile Kayseriye mutasarrıflığına emr ve teblîğ buyrulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhi iktizâ-yı âlisine bulunacağı ve o vakitden beride mûmâileyhin mevkûf kaldığı anlaşılmış olduğu ..."*[208]

bilgisini vermiştir. Mevlanzade Rıfat ise gönderdiği 11 Ağustos 1903 tarihli dilekçesinde özetle, ben hakkımı nerede arayayım diyerek tekrar yardım talep etmiştir.[209]

Ankara Valisi Cevad Bey, 23 Eylül 1903 ve 20 Ekim 1903 tarihlerinde Rıfat Bey'in dilekçelerini tekrar ekte gönderir ve ekler:

> *"Ba'zı ta'bîrât-ı nâ-münâsibeyi hâvi olarak cânib-i sâmi-i sadâret-penâhilerine çekdiği telgrâfnâme sûretinin naklîyle mûmâileyhin başka mahalle kaldırılması lüzûmu Kayseriye mutasarrıflığından gelen şifre telgrâfnâmede iş'âr olunmuş..."*[210]

Rıfat Bey'in başka bir mahalde muhafazasının daha doğru olacağı bildirilir. Bir buçuk senedir masum olduğunu söyleyen Mevlanzade'nin bir dilekçesi ise şöyledir:

---

[206] BOA, BEO, 1838/137828, lef 4. Aynı konudaki Dahiliye Nezareti ile Ankara Vilayeti'nin yazışmaları için bkz. BOA, DH.MKT, 494/16 lef 1 ve lef 2.
[207] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
[208] BOA, BEO, 2139/160422, lef 2.
[209] BOA, BEO, 2139/160422, lef 4.
[210] BOA, BEO, 2139/160422, lef 5.

"Bir hükûmet ki kavânîn-i mevzû'asını muhâfaza edemez istiklâli ile berâber teb'asının hukûk ve ırzını zâyi' eder. Biz ki Osmanlıyız hilâfet gibi mu'azzam bir nâm ile Kurân-ı celîlü'ş-şânı rehber ederiz. Zulm ü gadr hukûka tecâvüz bizden firâr etmelidir. İşte ben dahi Osmanlıyım İslâm olmağla müftehir bir ferdim mazlûm olduğumu kuvve-i kânûniyeden mahrûm edilmiş bulunduğumu bir buçuk senedir sağırlara bile esmâ' edebilecek bir sadâ-yı İslâmi ile arz etmekde iken semere bulamamak bi'l-ihtiyâr fehm-i ubûdiyetden la'net gelmesini te'essüflerle gözyaşı ile çıkartmakda olduğu ma'rûzdur."[211]

Rıfat Bey, 20 Ağustos 1903 tarihli dilekçesinde ise iki seneden beri günahsız yere süresiz bir hapis yattığını, kendisinin bu durumunun mahalli müfettişlerce dahi tespit ile merkeze bildirildiğini, iş bu haldeyken hala tutukluluğunun nasıl devam ettiğini akılların almadığını söyler.[212] Rıfat Bey'in Sadaret'e gönderdiği 23 Eylül 1903 (10 Eylül sene 1319) tarihli bir diğer dilekçesi ise şudur:

"Kâinât içinde insân nâmıyla vücûdumu hissetmekde iken insana müretteb her tâ'ifden anlayamadığım tecâvüz ile mahrûm edilmiş bulunduğumu görüyorum. Esâs-ı hilkate muğâyir bu harekât-ı gayr-ı muntazamanın menşe'ini bulamadığımdan giriftâr olduğum hayretden lütfen tahlîse mürüvvetleri müsterhamdır."[213]

Rıfat Bey yine bir başka dilekçede *"Kış yine çâtdı. Mübârek Ramazan da geldi sefâlet dehşetle artdı."*[214] diyerek yine yardım talebinde bulunur. Sadaret'e gönderilen ve son defa sitem içeren 20 Ekim 1903 (7 Teşrîn-i evvel sene 1319) tarihli dilekçesi şöyledir:

"Ashâb-ı hak istihsâl-i hak yolunda (okunamadı) fikriyelerini ketmeneden mecbûrdur benim gibi hayât ve şahsiyeti ağrâz-ı erzâl ile mahv edilmekte bulunan biçâregân taleb-i hakdan mahrûm edilir mi? Hasta iken muhtâcı bulunduğum ciyâdan hava yerine ta'affünân içine atılıb öldürülüyoruz insâf-ı adâlet."[215]

Artık bu tarihten sonra Rıfat Bey'in üslup ve talebinde değişim başlar. Öyle görülüyor ki bir nebze kaderine razı olur ve Kayseri'de ikameti kabul eder. Eğer tahliye edilirse Kayseri'den bir yere ayrılmayacağına dair yemin ettiği ve bir miktar tahsisat talep ettiği 8 Kasım 1903 (26 Teşrîn-i evvel sene 1319) tarihli Kayseri Mutasarrıflığı'na gönderdiği dilekçesi şöyledir:

"Hıfz-ı hak ve hayât niyet-i meşrû'âsıyla devâm etmekde olan tazarru' ve istirhâmât-ı âcizânemin tarz-ı ifâdesi münâsib görülemediğine dâ'ir dün vukû' bulan vesâyâ-yı aliyye-i mutasarrıfilerine teşekkürler ederim. Ancak

---

[211] BOA, *Dahiliye Nezareti Muamelat Kalemi* [DH.TMIK.M], 156/26, lef 2.
[212] BOA, DH.TMIK.M, 156/26, lef 9.
[213] BOA, DH.TMIK.M, 156/26, lef 3.
[214] BOA, DH.TMIK.M, 156/26, lef 7.
[215] BOA, DH.TMIK.M, 156/54.

her nereye baksam bir ye's her nereye mürâca'at etsem bir nevmîdi çehresini benim gibi karartub durmakda olduğunu görüyorum ki beni hayâtımdan cidden bezdiriyor. Bilâ-ihtiyâr mütevenni' feryâdlara sevk eyliyor. Mülâhaza buyrunuz! Velîni'metimiz bulunan pâdişâhımıza devletimize mülkümüze medyûnu bulunduğumuz hidemât-ı kâbiliyetimiz nisbetinde edâ edebilmek emeliyle çalışıb çabaladım. Gözlerimi kör edercesine göz nûru dökdüm. Beynimi eritircesine beyin patlatıb ta'allüm ve tefennün etmiş iken nâ'il-i emel olamadan bir sefîhin iftirâsı üzerine hayât ve memât bir zahî demek olan habishâneye atılıb hükûmetce güç olamıyacağı tabî'i bulunân izhâr-ı hakîkat istirhâmâtına mecbûren başladım. Zîrâ bî-günâh olarak iki seneye takarrüb eden müddet-i tevkîf maddî ve ma'nevî olarak beni acınacak hallere dûçâr eylemiş olduğunu ufak bir mülâhaza gösterir. Ben merhâmet ve adâlet-i pâdişâhiyi isticlâb için tazallüm hâlde bulunuyorum. Zîrâ şevket-m'eâb efendimiz hazretlerinin aktâr-ı cihânı ihâta eden ulüvv-i merhâmet ve adâlet-mülûkânelerinden mahrûm bırakılacağıma emînim. Ancak O makâm-ı mu'azzama kadar re'sen arz-ı hakîkate kadar mefkûd olduğu gibi vesâ'it dahi bulamamakdayım. Hâlbuki ben şimdiye kadar sadâkatden inhirâf etmemiş olduğum gibi bundan böyle dahi inhirâf etmeyeceğim bedîhîdir. Bu cihetle yemîn ile de te'mîn ederim. Binâenaleyh hiç bir tarafa gitmemek üzere Kayseriye'de idâreten ikâmetim lâzım görülüyorsa bâri bu yolda bulundurulmakda olanlar gibi zâbıtanın taht-ı nezâretinde olarak münâsib bir tahsîsât i'tâsıyla bulundurulub habishâneden tahliye-i âcizâneme müsâ'ade-i aliyye-i mutasarrıfîleri müsted'âdır."[216]

Rıfat Bey'in Mehmed Rıfat bin Nacim imzasıyla Kayseri Mutasarrıflığı'na gönderdiği bir sonraki dilekçesi 28 Kasım 1903 (15 Teşrîn-i sâni sene 1319) tarihlidir ve yine tahliyesini talep etmektedir:

"Ma'lûm-ı âli-i mutasarrıflarıdır ki idâme-i hayâta zarûri olan ihtiyâcâtın def'i mâddi sa'y ü amele mütevakkıfdır. Hâl-i mahbûsiyet sa'y ü ameli ta'tîl edici felâket-i müdhişe câlibdir. Kavânîn-i ilâhiye ve medeniye-i hukûka fuzûli ta'arruz nâhîdir. Kemterleri suçum cürmüm vezâ'ife-i tâbi'iyet ve ubûdiyete münâfi bir hâl ve hareketim bulunmadığı hâlde her nasılsa iki seneden beri bilâ-su'âl ve hükm mahbesde bulundurulub acınacak bir sefâlete atıldım. Birçok tazarrû' ve istirhâmât-ı âcizâne netîcesi olarak hükûmet-i âdile-i sînemize de bî-günâh bulunduğuma kanâ'at geldiğine ve telâfî-i mâ-fât yolunda belâ-yı habisden tahliyemle berâber esbâb-ı tesrîr kemterânemde mürüvvet buyrulacağı teblîgât-ı müte'addide-i resmiyeden istitmâm edilmiş idi. Mağdûriyet-i bendegânemin lehülhamd makâmât-ı âliyece de tahakkuk ve tezâhürü sadâkat-ı mülûkânemi müsbet olmağla bâ'is-i meserret olmuş iken hâl-i mevkûfeyn elân devâmı da mûcib-i hayret olsa becâdır. Bî-günâh bir bendenin mazlûmiyeti hükûmetce tahakkuk etmiş iken bu yolda mahbesde mahvına, evâmir-i ilâhiye ve senet-i seniyye-i nübüvviyeyi her bir fi'il ve hareketde rehber edinib hatta bir karıncanın incinmesini istemeyen makâm-ı mu'azzam hilâfet elbet kâ'il değildir. Binâenaleyh tahakkuk eden

[216] BOA, BEO, 2299/172401, lef 6.

mağdûriyet-i bendegâneme mebnî bir an evvel tahliye-i âcizânemin telgrâfla istihsâline delâlet-i aliyyelerinin dirîğ buyurulması veya îcâb edecek ebvâb-ı adâlete esmâ'-ı mazlûmiyet-i mülûkânem için tazarru' ve feryâd-ı me'yûsâneme müsâ'ade buyurulması bâbında."[217]

Merkez ile Ankara ve Kayseri arasında bu kadar yazışma yapılmış ve Rıfat Bey defalarca dilekçe göndermiş olmasına rağmen, Sadaret 23 Mart 1904'de ilginç bir şekilde, münasip bir miktar yevmiye yahut muayyen bir maaş talep eden Mevlanzade Rıfat'ın neden tutuklandığını Dâhiliye Nezareti'nden tekrar sorar.[218] Ve neden tutuklandığına dair aynı yazışmalar tekrar eder.

17 Ekim 1904'de (4 Teşrîn-i evvel sene 1320) Rıfat Bey Ankara Valiliği'ne bir dilekçe daha gönderir ve bu sefer münhal bulunan Kayseri müstantikliğine talip olur:

"27 Teşrîn-i evvel [1]309 târih ve 14 numrolu müstantiklik intihâb-nâmesini hâ'izim. Birçok da hidemâtım vardır. Bingazi müstantikliğinden ma'zeretime mebnî isti'fâ etmişdim. Bî-kusûrum. Son derece huzûruna dûçâr oldum. Sadâkatle îfâ-yı hidmetten ayrılmayacağım ve Kayseri'den bir yere gitmeyeceğime nâmûs üzerine söz veririm. Çünkü ilticâgâh-ı yegânem merhâmet ve âtıfet-i seniyyedir. Binâenaleyh merhâmeten bu def'a inhilâl eden Kayseriye müstantikliğine ta'yînimle emr-i terfîhim inâyet ve delâlet-i fehîmânelerinden müsterhâmdır."[219]

Dilekçeye göre Rıfat Bey daha öncesinde Bingazi Müstantikliğinde bulunmuştur. Ayrıca *"birçok da hizmetim vardır"* dediğinden bu görevi başka yerlerde de yaptığı anlaşılmaktadır.[220]

20 Ekim 1904'de Rıfat Bey'in bu talebi Ankara'dan Dâhiliye Nezâreti'ne bildirilir.[221] Dâhiliye Nezareti, trajikomik bir biçimde boş bulunan Kayseri Sancağı Müstantikliğine tayinini isteyen Kayseri'de ikamete memur Mevlan Rıfat'ın hüviyetinin dahi anlaşılamadığını, Çorum'da ikamete memur edilen Rıfat olup olmadığını ve Kayseri'ye nereden verilen emir üzerine memur kılındığının bildirilmesini ister.[222] Bu kadar yazışmadan sonra hala Rıfat Bey'in hüviyetinin

[217] BOA, BEO, 2299/172401, lef 7.
[218] BOA, DH.TMIK.M, 156/26, lef 9.
[219] BOA, DH.MKT, 915/23.
[220] Fakat yedi yıl Halil Halit Bey'in hususi kitabetinde, sonra Ayancık Kaymakam vekilliğinde, daha sonra Sinop Hapishane müdürlüğünde çalışmış ve henüz 33-34 yaşında olan biri, nasıl olur da birçok defa da müstantiklik görevini de yapmış olur? Üstelik Sinop Hapishane Müdürü iken henüz 25'li yaşlardadır ve öncesinde yedi yıl hususi kâtiplik ve kaymakam vekilliği yapmıştır. Zaten Sinop görevi sonrasında sürgün ve hapis cezası başlar. Dolayısıyla Rıfat Bey her ne kadar birçok defa müstantiklik görevini yaptım dese de ne derece gerçeği yansıttığı bilinememektedir.
[221] BOA, DH.MKT, 915/23, lef 2.
[222] BOA, DH.MKT, 915/23, lef 3.

anlaşılamaması çok ilginçtir. Üstelik Rıfat Bey adi bir suçtan değil bizzat Sultan Reşad'ın adamı olmak ve netice itibarıyla Sultan Abdülhamid'e muhalefetten cezaevindedir. Ayrıca bizzat başkitabetten gelen emir üzerine tutuklanmış ve 2 yılı aşkın süre cezaevinde kalmıştır.

Rıfat Bey'in beklediği haber ancak 21 Ocak 1905 tarihli yazı ile bildirilir. Mevlanzade Rıfat Bey'e 5 kuruş yevmiye tahsis edildiğine dair Dâhiliye Nezâreti'nden Ankara Vilayeti'ne yazı yazılır.[223] Daha sonra 6 Şubat 1905'de ise bu tahsisatın Ankara Vilayet emvalinden karşılanacağına ilişkin yazı gönderilir.[224]

Tarihler 22 Ocak 1906'yı gösterdiğinde Rıfat Bey'in tutukluluk halinin kaldırılmış ve kendisine yevmiye tahsis edilmiş olduğu görülür. Fakat Kayseri'de kalacağına dair yeminler eden Rıfat Bey, sözünde durmayarak Kayseri'den kaçmış, ne var ki Ankara'da zabıta tarafından yakalanmıştır. Ankara Valiliği'ne gönderilen 22 Ocak 1906 (9 Kânûn-ı sâni sene 1321) tarihli yazı şöyledir:

> *"Kastamonu Vâli-i esbâkı müteveffa Halid Beğ'in kâtib-i husûsisi olub Kayseriye'de ikâmete me'mûr iken gaybûbet müte'âkiben Ankara'ya müvâsalat etmesiyle zâbıta nezâretine alındığı 19 Teşrîn-i sâni [1]321 târihli ve şifreli telgrafnâme-i aliyyesinde izbâr buyrulan Rıfat tarafından bu kere Kayseriye'ye gönderilen mektubun sûreti leffen tesyâr kılınmış olmağla bu bâbdaki merkûmun nezâret-i kaviyye mütemâdiye altında bulundurularak kat'iyyen bir tarafa firârına meydân ve imkân verilmemesi husûsunda himem-i aliyye-i vilâyet-penâhileri şâyân buyrulmak bâbında."*[225]

Daha sonra İstanbul'a nakledildiği anlaşılan Mevlanzade hakkında 15 Aralık 1906'da (2 Kânûn-ı evvel sene 1322) doğrudan Yıldız Sarayı'ndan bir yazı gönderilir ve onun Yemen'e gönderilmesi gerektiği bildirilir:

> *"Beşiktaş Zâbtiyesi'nde mevkûf bulunan Halid Beğ'in kitâbet-i husûsisi Rıfat Beğ ile Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dâ'iresi ketebesinden Mehmed Bekir Efendi'nin firarlarına meydan verilmemek ve birkaç yüz guruş ma'âşla hallerine münâsib hidmetlerde kullanılmak üzere mahfûzen Yemen'e gönderilmeleri şeref-südûr buyrulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhi îcâb-ı âlîsinden olmağla.."*[226]

Rıfat Bey hakkında son gönderilen yazılarda özellikle firarına meydan verilmemesi gerektiğine dair emirlerin geldiği dikkat çekmektedir. Son yazı ile anlaşılıyor ki Ocak

[223] BOA, DH.MKT, 927/3, lef 1.
[224] BOA, DH.MKT, 927/3, lef 2.
[225] BOA, *Zaptiye Evrakı* [ZB], 397/90.
[226] BOA, *İrade Hususi* [İ.HUS], 140/80.

1906'da yakalanan Rıfat Bey hakkında 15 Aralık 1906'da (2 Kanun-ı Evvel 1322) Yemen'e gönderilmesine dair karar çıkmıştır. Yani yaklaşık bir yıl Ankara veya İstanbul'da bekletildiği anlaşılmaktadır. 2 Şubat 1907'de ise Rıfat Bey hakkında ne şekilde muamele olunacağına dair Dersaadet İstinaf Mahkemesi Müdde-i Umûmiliği'nden görüş alınmış, mezkûr daire verdiği cevapta İzmit Müdde-i Umûmi Muavinliği ile Beşiktaş Zabıtası arasındaki muhaberatın gönderilmesi gerektiğini bildirmiştir.[227] Bu yazışma bize gösteriyor ki 2 Şubat 1907'de Rıfat Bey hala Yemen'e gönderilmemiştir. Bu tarihten yaklaşık kırk gün sonra yani 12 Mart 1907'de Yemen Vilayeti'ne yazı yazılarak Rıfat Bey'in firarına meydan vermeden oraca ikametinin temini hususu bildirilir. Zaptiye Nezareti'nden Yemen Vilayeti'ne gönderilen 12 Mart 1907 (27 Şubat sene 1322) tarihli yazı şöyledir:

> *"Halid Beğ'in kâtib-i husûsisi Rıfat Beğ ile Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dâ'iresi ketebesinden Mehmed Bekir Efendi'nin firârlarına meydan verilmemek ve birkaç yüz guruş ma'âşla hallerine münâsib hidmetlerde kullanılmak üzere mahfûzen Yemen'e gönderilmeleri şeref-südûr buyrulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî iktizâ-yı celîlinden bulunduğu taraf-ı sâmi-i sadâret-penâhiden tebliğ ve izbâr buyrulub ahiren bunlardan Mehmed Bekir Efendi'nin Fizan'a teb'îdi husûsuna irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-südûr buyrulmasıyla merkûmândan Rıfat Efendi terfîkân ve mahfûzen ol cânibe i'zâm ve ol bâbda Dâhiliye Nezâret-i celîlesinden savb-ı sâmi-i dâverîlerine muharrer tahrîrât leffen irsâl kılınmış olmağla ber-mantûk emr ü fermân-ı hümâyûn-ı mülûkâne icrâ-yı îcâbıyla merkûm orada ikâme olunarak Dersa'âdet'e avdetine ve bir tarafa firârına meydân verilmemesi ve vüsûlünün iş'ârı husûsuna müsâ'ade-i aliyye-i vilâyet-penâhîleri şâyân buyrulmak bâbında."*[228]

Zaptiye Nezareti'nden 14 Kasım 1907'de (1 Teşrîn-i sani sene 1323) Cidde Valiliği'ne gönderilen yazıda ise Rıfat Bey'in Cidde yoluyla Hudeyde'ye gideceği bildirilir:

> *"Mahfûzen Yemen'e gönderilmesi muktezâ-yı irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhi bulunân Rıfat Beğ terfîkân ol cânibe i'zâm ve Hudeyde mutasarrıflığına yazılan tahrîrât leffen irsâl kılınmış olmağla merkûmun firâr edemeyecek suretde mahfûzen ve mezkûr tahrîrâtın ma'lan Hudeyde mutasarrıflığına irsâl ve teslîmi ile keyfiyetin inbâsı husûsuna himem.*
>
> *Hudeyde Mutasarrıflığına*
>
> *Cidde Vâli-i Kâ'immakâmlığı vâsıtasıyla me'mûra terfîkân ol cânibe i'zâm ve Yemen Vilâyeti vekâlet-i celîlesine yazılan tahrîrât leffen irsâl kılınmış olmağla merkûmun firâr edemeycek sûretde mahfûzen vilâyet-i müşârileyhaya irsâl ve teslîmi ile keyfiyet inbâsı husûsuna himem."*[229]

[227] BOA, ZB, 473/132.
[228] BOA, ZB,464/88.
[229] BOA, ZB, 479/100.

Rıfat Bey'in Hudeyde'de iki aya yakın bir süre kaldığı anlaşılmaktadır. Yemen Vali Vekili ve Liva-yı Umumi Kumandanı, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 6 Ocak 1908 (24 Kânûn-ı evvel sene 1323) tarihli yazı ile Rıfat Bey'in Sana'ya, beraber sürgüne gittikleri Mehmed Bekir Efendi'nin ise Fizan'a gönderilmesine dair iradenin yerine getirildiğini bildirir:

> *"Yemen'e tağrîbleri irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhi muktezâ-yı âlisinden idüğü şeref-vârid olan 3 Kânûn-ı evvel [1]322 tarihli ve üç yüz seksen numrolu tahrirât-ı aliyye-i nezâret-penâhilerinden izbâr buyrulan Halid Beğ'in kâtib-i husûsîsi Rıfat ve Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dâ'iresi ketebesinden Mehmed Bekir Efendilerden Rıfat Efendi bu kere mahfûzen San'â'ya dâhil olub nezâret-i mütemâdiye ve ciddiyede bulundurularak firârına meydân verilmemesi lâzım gelenlere tenbîh edilmesi ve Mehmed Bekir Efendinin Fizan'a i'zâmı muktezâ-yı irâde-i seniyyeden bulunduğu Zabtiye Nezâret-i celîlesinden iş'âr buyrularak mumaileyhin Fizan'a gönderilmiş olacağı tabî' bulunmuş olmağla."*[230]

Rıfat Bey'e haline münasip bir vazife verilmesi ve bir miktar maaş ödemesi yapılması yönünde Yemen Vilayeti'ne yazı yazılmış ise de Yemen Vali Vekili'nden Dahiliye Nezareti'ne gelen 27 Ocak 1908 (14 Kânûn-ı sâni sene 1323) tarihli yazıda boş bir kadronun bulunmadığı, dolayısıyla nezaretçe yevmiye tahsis edilmesi gerektiği bildirilir:

> *"Beşiktaş Zâbıtası'nda mevkûf iken bâ irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhi mahfûzen Yemen'e i'zâm buyrulmuş olan Halid Beğ'in kâtib-i husûsîsi Rıfat Beğ'in birkaç yüz guruş ma'âşla hâline münâsib bir hidmetde kullanılması şeref-vârid olan 3 Kânûn-ı evvel [1]322 tarihli ve üç yüz seksen numrolu tahrirât-ı aliyye-i nezâret-penâhilerinden emr ve izbâr buyrulmuş ise de merkez vilâyetinde hâline münâsib ve münhal şimdilik hidmet ve me'mûriyet olmadığından yedi sekiz yüz guruşluk me'mûriyet taleb etmekde olduğundan ileride münhal vuku' bulduğunda istihdâm edilmek ve şimdilik medâr-ı ma'işeti olmak üzere mûmaileyhin münâsib mikdâr yevmiye tahsisiyle havâlesinin i'tâsına müsâ'ade-i aliyye-i nezâret-penâhilerinin peyderpey buyrulması bâbında."*[231]

Bu konuda Sadrazam Kamil Paşa 25 Şubat 1908 (12 Şubat sene 1323) tarihli yazı ile Dâhiliye Nezareti'ne münasip miktar yevmiyenin tahsisi hususunu bildirir:

> *"Fart-ı zarûrete dûçâr olduğundan ve kendisine tahsîs edilecek yevmiye mikdârının vilâyetce nezâret-i celîlelerinden istifsâr edildiğini istihbâr eylediğinden bahisle Sana'da mukîm Mevlanzâde Mehmed Rıfat Efendi tarafından isti'tâf edilmiş olmağla mumaileyhe münâsib mikdâr yevmiye*

[230] BOA, DH.MKT, 1158/63, lef 1.
[231] BOA, DH.MKT, 1158/63, lef 3.

tahsîs ve i'tâsı esbâbının istikmâline himmet buyrulması siyâkında tezkere-i senâveri terkîm kılındı efendim."[232]

Fakat Dâhiliye Nezareti'nden 8 Mart 1908'de (24 Şubat sene 1323) Sadaret'e ve Yemen Vilayeti'ne cevap olarak Rıfat Bey ve onun misali sürgünler için nezaretçe bir tahsisat yapılmadığını, Yemen Vilayeti'nin uygun bir işle vazifelendirerek maaş vermesi gerektiğini, uygun bir vazife çıkana kadar iaşesinin belediyece karşılanması gerektiğini bildirir:

"Fart-ı zarûrete dûçâr olduğundan ve kendisine tahsîs edilecek yevmiye mikdârı vilayetce nezâret-i âciziyeden istifsâr edildiğinden bahisle isti'tâfda bulunan Sana'da mukîm Mevlanzade Mehmed Rıfat Efendi'ye münâsib mikdâr yevmiye tahsîsi resîde-i dest-i tefhîm olan 12 Şubat [1]323 târihli ve üç bin üç yüz yirmi numrolu tezkere-i sâmiye-i sadâret-penâhilerine izbâr buyrulmuşdur. Mûmâileyh 2 Kânûn-ı evvel [1]322 târihli tezkere-i sâmiye-i fehîmâneleriyle teblîğ buyrulan irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhi mûceb-i âlisince birkaç yüz guruş ma'âş ile hâline münâsib bir hidmetde kullanılmak üzere mahfûzen Yemen'e i'zâm olunan Hâlid Beğ'in kâtib-i husûsisi Rıfat Beğ olub gerçi makâm-ı vilâyete vârid olan tahrîrâtda kendisi yedi sekiz yüz guruş ma'âşlı bir me'mûriyet taleb eylediği ve şimdilik hâline münâsib bir hidmet bulunamadığı beyânıyla mikdâr-ı ma'âş yevmiye tahsîsi iş'âr kılınmış ise de bu misallüler için nefiyler yevmiyelerinin mevkûf bulunan mebâliğ nezâret-i âciziye ma'lûmât i'tâ edilerek diğer cihete tahsîs etdirilmesiyle yevmiye tahsîsine imkân kalmamış ve ma'mâfih zabt olunan akçe emr u fermân-ı hümâyûn cenâb-ı mülûkâne mantuk-ı münîfine nazaran kendisine yevmiye tahsîsine mahal olmayub oraca münâsib bir hidmetle tavzîfi ve istihdâmına kadar belediyece i'âşesi lâzım gelerek vilâyete de o yolda îfâ-yı teblîgât edilmiş olmağla arz-ı keyfiyyet ibtidâr kılınmağla.

14 Kânûn-ı evvel [1]323 târihli ve yüz kırk yedi numrolu tahrîrât-ı aliyye-i dâverileri cevabıdır. Mukaddemâ Sana'ya i'zâm kılınmış olan Rıfat Efendi birkaç yüz guruş ma'âşla hâline münâsib bir hidmetde istihdâmı emr u fermân hümâyûn-ı cenâb-ı mülûkâne iktizâ-yı aliyyesinden olmasına nazaran mumaileyhe yevmiye tahsîsine mahal olmayub oraca münâsib bir hidmetle tavzîfi ve istihdâmına kadar belediyece i'âşesi lâzım geleceğinin beyânına ibtidâr kılınmağla."[233]

Rıfat Bey, Yemen'in bu talepleri Dâhiliye Nezareti'ne bildirmesini istemektedir. Dâhiliye ve Sadaret arasındaki yazışmalar sürmüşse de görüldüğü kadarıyla Rıfat Bey'in maddi sıkıntısı giderilememiştir. Orada geçimini ne ile sağladığı hususunda elimizde hiçbir belge bulunmadığından buna dair bir malumat vermek zordur. Fakat

[232] BOA, DH.MKT, 1158/63, lef 4.
[233] BOA, DH.MKT, 1158/63, lef 5. Aynı hususta diğer bir yazı için bkz. BOA, BEO, 3256/244152, lef 2.

Mart 1907'den yine Mart 1908'e kadar süren bu yazışmalardan herhangi bir netice elde edilemediği kesindir.

Ayancık Kaymakam Vekilliğinden itibaren takip edebildiğimiz kadarıyla Rıfat Bey anılarında da bahsettiği üzere zor ve macera dolu bir hayat yaşamıştır. Kayseri sürgününden itibaren gerçekten de hep adalet arayışında olmuş ve maddi sıkıntılarla baş etmeye çalışmıştır. Bununla birlikte, kısa bir süreliğine de olsa yaşadığı her şeyi unutturacak, Osmanlı aydınıyla beraber onun da heyecanla beklediği meşrutiyet en sonunda ilan edilmiştir. Siyasi suçluların affedilmesiyle beraber Rıfat Bey de soluğu İstanbul'da alır. Rıfat Bey, yıllar sonra yaşadığı tüm bu sıkıntıları *Açık Ariza* isimli makale ile anlatır. Doğrudan Padişah'ı muhatap alarak yazdığı makalesinde, kendisinden gasp edilen değerli eserlerin iadesini ister. Fakat asıl amacı yıllardır çektiği ıstırabı Padişah'ın bizzat görüp okumasıdır. Makalenin tam metni şöyledir:

> *"Şevketlü pâdişâhım*
>
> *Veliahd-ı saltanat devletlü necâbetlü Reşad Efendi hazretlerine mensûbiyet töhmetiyle Kastamonu vâli-i esbakı Halil Halid Beğ merhûm ile merhûmun husûsi kâtibi olan bendenizin Kayseri'ye bilâ ma'âş zecren nefy olunduğumuz hâtır-ı nişân-ı hümâyunları olmak gerekdir.*
>
> *Gerçekten serfirâzân-ı hamiyyet-mendân olan müşârileyh 1317 senesi evâhirinde nazarında bir esâret zindânı hükmünde olan dünyâyı terk etdi. O vücûd-ı mu'azzezden ebediyyen ayrılmakdan mütehassıl elâm tahammül-fersâyı tahfîfe daha meydân bulamadan 1318 Mart'ının on sekizinde doğrudan doğruya Kayseri mutasarrıflığına teblîğ buyrulan irâde-i mülûkâneleriyle tevkîf ve hânem basılarak taharri edildi. Bu tevkîf ve taharrinin Kabasakal Mehmed Paşa'nın perverdelerinden olub elyevm matbû'ât kaleminde müstahdem olan Kadri'nin veliahd-ı saltanat Reşad Efendi hazretlerinin nezd-i âcizânemde bir kıt'a fotoğrafı mevcûd olduğu hakkındaki jurnalinden neş'et etdiği bi'l-âhire tahakkuk etdi. Senelerle devâm eden müddet-i mevkûfiyetimde yüzlerce telgrâflarla muhâkeme olmaklığım husûsundaki taleb ve istirhâmın isâfi şöyle dursun hatta Halid Beğ'in inşâ-yı kabri bâ vasiyyet bana tevdî' edilmişken merhûma îfâ edilecek şu mukaddes borcun edâsını hükûmet bi'l-müdâhale men' eyledi.*
>
> *Mevkûfiyetimin imtidâdından me'yus olub devr-i sâbıkda ma'lûm olan vesâ'it-i gayr-ı meşrû'a ile hak-ı meşrû'am bulunan tahliyeme muvaffak olarak Avrupa'ya firâr teşebbüsünü fiile çıkarmak sırasında iken tekrâr taht-ı tevkîfe alındım. Hânem yine bi'l-taharri bi'l-cümle kitâblarım ve evrâkım ve bu meyânda mahsûl-i ömr-i teteyyüm olan "Maziden İbret" ünvanlı iki cild târih ile felsefeye müte'allık "Esrâr-ı Kâinât" nâm eserim "Bedreka-i İrşad" tesmiye etdiğim ehâdis-i nebeviyye tercümesi bi'l-müsâdere sarây-ı hümûyunlarına gönderildi.*
>
> *Sonu gelmeyen mevkûfiyetimden me'yûs olarak vâki' olan musırrâne şikâyâtım üzerine muhâkemenin icrâsına irâde-i seniyyeleri sâdır olmuş*

ise de Kayseri'de muhâkemeye cür'et olunamamakla İstanbul'a i'zâm edildim. Mahkeme-i cinâyâtda ba'de'l-muhâkeme berâ'at eylemekle berâber yine kahren ve cebren bilâ me'mûriyet bir buçuk sene daha mevkûf kaldıkdan sonra yine nefy ve teb'îd olundum.

Şevketlü pâdişâhım

Mahsûl-ı fikr ve tetebbu' olan eserlerin sâhibi nezdindeki kıymet ve ehemmiyeti ma'lûm-ı şâhânenizdir. Erbâb-ı ma'rifet zâde-i tab'ını, evlâda teşbiye eylemişlerdir. Ben zât-ı hümâyûnlarından âsârımı ya'ni evlâdımı bana i'âde buyurmanızı ricâ ediyorum. Bütün kabâhatlarin mecbûren ma'füvv görüldüğü şu devr-i hürriyetde elbette onlarında afv olunacağı şübhesizdir. Zabt ve müsâdere olunan âsârımın bana i'âdesine irâde buyurmanızı istirhâm eylerim. Mevlanzade Rıfat"[234]

3.2. Meşrutiyet Yılları

3.2.1. Meşrutiyetin İlanı ve İstanbul'a Dönüş

Meşrutiyetin ilanı sırasında Mevlanzade Rıfat Yemen'in Sana şehrindedir. Meşrutiyetle beraber gelen umumi af onu da sürgünden kurtarmış, o da diğer siyasi sürgünler gibi İstanbul'un yolunu tutmuştur. Bu durumu anılarında şöyle anlatır:

> *"Gerçekten önemli bir milli bayram olan 10 Temmuz 1324 tarihi yüceltilmeye layıktır. Bu yevm-i muazzezin yaşam aşılayan rüzgârı, bizi de binlerce mağdurin-i siyasiye gibi tam on iki sene mahpustan mahpusa, menfadan menfaya sürükledikten sonra son sürgün yerimiz olan Yemen'den, Yemen'in San'a şehrinde, mahrumiyet içinde geçen yaşantımızdan kurtardı. Bütün siyasi mağdurlar gibi biz de İstanbul'a, o zalim, keşf-i istibdat letafet-i tabiyesini kaybetmeye yüz tutan payitaht şehrimize bir an önce kavuşmak için dayanılmaz derecede şitâb etdik."*[235]

Rıfat Bey, kendisi gibi siyasi mağdur olan iki yoldaşı ile beraber yola çıkmıştır. Bunlardan biri Kasidecizade Ziya Molla Bey, diğeri Kemal Paşazade Sait Bey'dir. İstanbul yolunda üzerinde yoğunlaştıkları tek konu ise Abdülhamid'in hal meselesidir. Zira onlara göre meşrutiyet ilan olunsa bile Sultan'ın tahtta kalması demek, ileride kanlı olayların tekrar vuku bulacağı anlamına gelmektedir. Üç arkadaş da Abdülhamid'in tahttan indirilmesi için yeminler ederek İstanbul'a vasıl olurlar. Rıfat Bey'in kendi deyimiyle önce İzmir'de fevkalade bir topluluk ve daha sonra İstanbul'da sayıları yüzbinlere varan insan topluluğu onları alkışlarla karşılamıştır.[236] Sabah gazetesi sürgünden dönenlerin haberini yapmışsa da haberde Rıfat Bey'in ismi

[234] "Açık Arîza Zât-ı Hazret-i Pâdişâhiye", *Serbesti*, 26. sayı, 28 Teşrîn-i sâni 1324, s. 1.
[235] Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, s. 19-20.
[236] Rıfat, *a.g.e.*, s. 20.

geçmemektedir.[237] Bu elbette gayet doğaldır, çünkü Rıfat Bey o tarih itibarıyla sadece küçük çaplı birkaç devlet memuriyetinde bulunmuş; bu sebeple İstanbul'da henüz tanınmış bir kişi değildir.

Rıfat Bey'in İstanbul'da ilk icraatı İttihat ve Terakki Merkezi'ne giderek yıllarca çektiği tüm eziyetlerin müsebbibi olarak gördüğü Sultan Abdülhamid'in ne şekilde tahttan uzaklaştırılacağı hususunu görüşmek olur. Ne var ki beklediği ilgiyi göremediği gibi mevcut düşüncenin Abdülhamid'i tahttan indirmek olmadığını anlar.[238] O da kurulan ilk yarı siyasi cemiyet olan Fedakaran-ı Millet Cemiyeti içinde yer alır ve akabinde Cemiyet'in yayın organı olan Hukuk-ı Umumiye gazetesinin mesul müdürlüğünü üstlenir.[239] 5 Ekim 1908 tarihli yazıya göre Hukuk-ı Umumiye gazetesinin mesul müdürü olan Necib Nadir Bey'in bir memuriyete tayini neticesinde, Mevlanzade Rıfat Bey gazetenin mesul müdürü olarak seçilmiş olup, buna dair Dâhiliye Nezareti'ne kefalet senedi takdim olunmuştur.[240] Fakat bu görevde 40 sayı kadar kaldıktan sonra, Cemiyet içindeki kaynaşmadan ötürü istifa ederek ayrılmıştır. Mevlanzade Rıfat Bey'in yerine Hüsnü Paşazade Doktor Ali Saib Bey'in seçildiğine dair Matbuat Dahiliye Müdürü'nden Matbuat Müdürlüğüne yazılan 11 Kasım 1908 (29 Teşrîn-i evvel sene 1324) tarihli resmi yazı şöyledir:

> *"Fedâkârân-ı Millet Cem'iyyeti re'isi Mehmed Avnullah Kazımi Beğ tarafından takdîm edilib idâre-i çâkeriye havâle buyrulan arzuhâlde cem'iyyet-i mezkûrece neşr edilmekde olan Hukûk-ı Umûmiye gazetesinin müdîr-i mes'ûlü Rıfat Beğ'in tebdîliyle yerine Hüsnü Paşazâde Doktor Ali Sâib Beğ intihâb olunduğundan bahisle îfâ-yı muktezâsı istid'â kılınmış olmağla matbû'ât nizâmnâmesinin üçüncü ve dördüncü maddesinin fıkra-i ulâlarına tevfîkân mûmâileyh Ali Saib Beğ hakkında mu'âmele-i lâzıme îfâsıyla netîcesinin inbâsı husûsunun Zabtiye Nezâret-i aliyyesine iş'âr buyrulması bâbında."*[241]

Rıfat Bey'in aklında olan şey ise kendisine asıl ününü kazandıracak olan Serbesti gazetesini çıkarmaktır. Bu hususta gerekli başvuruyu yapmış, Matbuat Dahiliye Müdürlüğü lazım olan tahkikatın icrası için Zaptiye Nezareti'ne 12 Kasım 1908 (30 Teşrîn-i evvel sene 1324) tarihli aşağıdaki yazıyı göndermiştir:

> *"Siyâsâtdan bahsolunmak üzere Serbesti nâmıyla yevmi bir gazete neşrine ruhsat i'tâsı Mevlanzade Mehmed Rıfat imzâsıyla takdîm olunub idâre-i*

[237] "Said Beğ Efendi", *Sabah*, 6801. sayı, 18 Ağustos 1324, s. 3.
[238] Birinci, *Tarihin Gölgesinde*, s. 382.
[239] Birinci, *a.g.e.*, s. 382.
[240] BOA, ZB, 326/146. Aynı konuda diğer yazışmalar için bkz. BOA, DH.MKT, 2623/47.
[241] BOA, DH.MKT, 2654/69.

çâkeriye havâle buyrulan arzuhâlde istid'â kılınmışdır. Müsted'î-i mûmâileyh hakkında matbû'ât nizâmnâmesinin üçüncü ve dördüncü maddelerine tevfîkân mu'âmele-i lâzıme icrâsıyla netîcesinin iş'ârı husûsunun Zabtiye Nezâret-i aliyyesine emr u iş'âr buyrulması bâbında."[242]

Rıfat Bey'in matbuat âlemi ve siyasi hayattaki ilk adımları böyleyken bir yandan da yıllarca acısını çektiği sürgünü unutmaz; alamadığı maaşları için başvuruda bulunur. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne 10 Kasım 1908 (28 Teşrîn-i evvel sene 1324) aşağıdaki yazı gönderilir:

"Sinob Habishânesi müdîri iken Kayseriye'ye ve bilâhare Yemen'e tebîd edildiğinden ve i'lân olunan afv-ı umûmi üzerine Dersa'âdet'e avdet eylediğinden bahisle mezkûr habishâne müdîriyetinde almakda olduğu bin beş yüz guruşun karâr-ı vâki' dâ'iresinde tesviyesi Mevlanzade Rıfat Beğ tarafından istid'â olunmuşdur. Mûmâileyhin fi'l-vâki' bin beş yüz guruş ma'âşla Sinob Habishanesi müdîriyetinde istihdâm olunduğu sicil-i ahvâl müdîriyetinin derkenârından ve Kayseriye'de bulunduğu sırada bir aralık kendisine beş guruş yevmiye tahsîs olunmuşdur. Mezkûr yevmiye bilâhare başkasına verilib en son teb'îd olunduğu Yemen'de ma'âş ve yevmiye almadığı kayıddan anlaşılmış olduğundan iktizâsının îfâsı husûsunun muhâsebe ifâdesiyle beyânına ibtidâr ve zikr olunan arzuhâl leffen dâverîlerine tesyâr kılındı."[243]

Rıfat Bey, böylelikle en azından maddi zararını bir nebze olsun karşılayabilmiştir.

Bu dönem Rıfat Bey, ileride ismiyle özdeşleşecek olan Serbesti gazetesiyle meşgul olmaktadır. Serbesti, keskin bir muhalefetle öne çıkmış; İstanbul'un en çok satan gazeteleri arasına girmeyi başarmıştır. Kısa zamanda büyük bir üne kavuşan Mevlanzade Rıfat, ülkenin 31 Mart Vakası'na sürüklendiği günlerde ön saflarda yer alarak asker-sivil üzerinde zaman zaman etkili olmuştur. Bu etki sebebiyle Rıfat Bey askeri mahkemece suçlu bulunmuşsa da o zaten karar öncesinde İstanbul'u terk etmiştir. Rıfat Bey hakkında ilan niteliğindeki Sadaretten Adliye Nezareti ile Defter-i Hakani'ye yazılan 9 Haziran 1909 (27 Mayıs sene 1325) tarihli yazı ile on gün içinde Divan-ı Harb-ı Örfi'ye gelmesi, gelmediği takdirde gıyabında karar verileceği ve mallarının haczedileceği bildirilmiştir.

"İhtilâl-i askeriyenin müretteb ve müşevviklerinden oldukları iddi'âsıyla maznûn-ı aleyh olub hâl-i firârda bulundukları anlaşılan ve elyevm derdest edilemeyen İkdam gazetesi sâhib-i imtiyâzı Ahmed Cevdet ve ser muharriri Ali Kemal ve Serbesti gazetesi sâhibi Mevlanzade Rıfat Beğler'in kânûna itâ'atle Dîvân-ı Harb-i Örfi'ye gelmeleri için cânib-i

[242] BOA, DH.MKT, 2655/77.
[243] BOA, DH.MKT, 2651/31. Buna dair bir başka yazı için bkz. BOA, BEO, 3462/259633.

riyâsetden kendilerine on gün mehl i'tâ kılınmış ve mehl-i mu'ayyen zarfında gelmedikleri hâlde kânûna itâ'at etmemiş nazarıyla bakılarak hukûk-ı medeniyeden bi'l-iskât mahallerinin taht-ı hacze alınacağı ve gıyâben muhâkemeleri icrâ kılınacağı evrâk-ı havâdisle i'lân olunduğu ve mahall-i mezkûr mürûr etdiği hâlde Dîvân-ı Harb'e gelmemiş oldukları cihetle gıyâben muhâkemelerinin icrâsı mukarrer bulunduğundan mûmâileyh Ahmed Cevdet ve Ali Kemal ve Mevlanzade Rıfat Beğler'in uhdelerindeki emvâl ve emlâkın usûlü dâ'iresinde haciz altına alınması lüzûmu Birinci Dîvân-ı Harb-i Örfî riyâsetinin istiş'ârına atfen Hareket Ordusu Kumandanı Birinci Ferîk ulûfetlü Mahmud Şevket Paşa hazretlerine bâ tezkere bildirilmiş olmağla icrâsı îcâbına himmet."[244]

Daha sonra Rıfat Bey hakkında gıyaben şu karar verilir:

"Hâl-i firârda bulunan ve mahal-i kânûni i'tâsıyla vukû' bulan da'vete icâbet etmeyen Mevlanzade Rıfat Beğ'in Dîvân-ı Harb-i Örfî'ce gıyâben icrâ edilen muhâkemesi netîcesinde Serbesti gazetesi ittihâz eylediği meslek îcâbınca avâm-pesendâne neşriyât ve makâlat ile efkâr-ı câhile-i umûmiyeyi hükûmet aleyhine sevk ederek kuvve-i icrâ'iye-i hükûmetin za'af ve tereddüdüne sebeb vermiş olub buna sâhib ve nâşiri bulunan mûmâileyh Rıfat Beğ'in gerçi ihtilâl ve irticâ' ile bir münâsebet ve iştirâki anlaşılamamış ise de ta'kîb eylediği meslek efkâr-ı fâside ve müheyyice erbâbından ve binâenaleyh şübheli gürûhdan olduğuna delâlet etmesine binâ'en mûmâileyh matbû'ât nizâmnâmesinin yüz otuz sekizinci maddesine tevfîkan matba'asının bütün bütün kapadılmasına ve idâre-i örfiye karârnâmesinin altıncı maddesine tatbîkân her ne zamân ahz u girift olunursa on sene müddetle nefyine karâr verildiği Dîvân-ı Harb-i Örfî riyâsetinden alınan tezkerede beyân olunmuş ve ta'kîben teblîgât-ı lâzıme icrâ kılınmış olmağla nezâret-i behiyyelerince îcâb-ı hâlin icrâsına himmet buyurulacağı bâbında."[245]

Kararda bir nokta önemlidir. Rıfat Bey'in ihtilal ve irtica ile bir münasebet ve iştiraki anlaşılmamış ise de denilerek yine de takip ettiği neşriyat itibarıyla suçlu bulunmuştur. Bu demek oluyor ki Rıfat Bey doğrudan bir hüküm giymiş değildir. Serbesti'nin takip ettiği politika sebebiyle, yani dolaylı olarak suçlu bulunmuştur. Evrak bir mahkeme kararı olarak değerlendirildiğinde birkaç noktada açıkları tespit edilebilirse de Rıfat Bey'in bizzat eline silah alarak değil, yine gazetesinin sütunları aracılığıyla bu isyanı körükleyeme çalıştığı ortadadır. Zaten böyle kritik bir dönemde bir gazetecinin yapabilecekleri aşağı yukarı bununla sınırlıdır. Dolayısıyla halkı heyecana sürükleyerek hükümet aleyhine isyana teşvik suçlamasıyla hakkında yakalama çıkarılır. Ayrıca gazetesi kapatılarak tevkifi halinde on sene sürgüne gönderilmesine

[244] BOA, BEO, 3571/267790, lef 1.
[245] BOA, DH.MKT, 2896/25.

karar verilir. 11 Haziran 1909 tarihli Stamboul gazetesinin[246] haberine göre İkdam'ın sahibi Ahmed Cevdet, Ali Kemal ve Mevlanzade Rıfat 15 gün içinde askeri mahkemeye çıkmazlarsa gıyaben yargılanacak ve malları müsadere olunacaktır. [247] Fakat zaten 21 Nisan 1909 günü İstanbul'dan ayrılan Rıfat Bey,[248] 26 Nisan'da İskenderiye[249], oradan Kahire[250], daha sonra Atina[251] ve son olarak Paris'e gider.[252] İskenderiye, Kahire ve Atina'daki yaşamı hakkında şimdilik bilgi yoktur.

3.2.2. Paris

Rıfat Bey Paris'e Prens Sabahaddin Bey'in daveti üzerine gitmişse de Sabahaddin Bey henüz Paris'te olmadığından Şerif Paşa'nın[253] daveti üzerine onunla görüşür.[254] Şerif Paşa, Rıfat Bey'in şahsi masrafları da dâhil olmak üzere, Serbesti'nin basım ve dağıtımını karşılayacağını bildirir. Böylece Serbesti Paris'in neşrine karar verilir.[255] Rıfat Bey, her bir sayı için Şerif Paşa'yla 400 franka anlaşır. Ayrıca aralarında bir de sözleşme imzalanır. Sözleşme metni şöyledir:

> *"1-Şerif Paşa gazete Osmanlı toprakları dışında bulunmaya mecbur kaldıkça her çeşit masraflarına karşılık olmak üzere aylık 2500 Frank vermeyi taahhüt ve gazetenin aşağıdaki programı izlemesini talep eder.*
>
> *2-Serbesti gazetesi Paris'te haftada bir yayınlanması.*
>
> *3-Meşrutiyetin muhafazasını daima müdafaa etmesi ve meşrutiyetin hükümlerini halka açık lisanla öğretmesi.*

---

[246] 1875 yılında yayın hayatına giren Stamboul birçok kez kapatılmasına rağmen, Türkiye'de en uzun süre yayımlanan Fransızca gazete olması bakımından önemli bir yere sahiptir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Korkmaz Alemdar, *İstanbul(1875-1964)*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara 1980.

[247] *Stamboul*, 140. sayı, 11 Haziran 1909, s. 1. Gazetenin 22 Temmuz tarihli haberine göreyse askeri mahkeme dün gıyaben Mevlanzade Rıfat Bey'i mahkûm etmiş, kendisinin 10 yıllık sürgününe ve matbaasının kapatılmasına karar vermiştir. *Stamboul*, 175. sayı, 22 Temmuz 1909, s. 2.

[248] Rıfat, *Mevlanzade Rıfat'ın Anıları*, s. 56.

[249] Rıfat, *a.g.e.*, s. 59. Rıfat Bey'in bu sıralarda hasta olduğu anlaşılıyor. Stamboul gazetesinde aktarılan bir konuşmada onun hasta olduğu, hala iyileşemediği belirtilmektedir.; *Stamboul*, 133. sayı, 3 Haziran 1909, s. 1.

[250] Bir Kahire gazetesi Mevlanzade Rıfat ile Sinop Mebusu Rıza Nur'un Kahire'ye geldiğini duyurmuştur.; *Stamboul*, 107. sayı, 5 Mayıs 1909, s. 1.

[251] Rıfat, *a.g.e.*, s. 61.

[252] Rıfat, *a.g.e.*, s. 70.

[253] Kürt Şerif Paşa olarak da bilinen, eski Hariciye Nazır ve Şura-yı Devlet Reisi Kürt Said Paşa'nın oğludur. Hem yurtdışına kaçan muhaliflere finansörlük yapmış hem de İttihatçılara muhalefet etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Birinci, "Mehmed Şerif Paşa", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, cilt: 39, İstanbul 2010, s. 1-2.

[254] Rıfat, *a.g.e.*, s. 70.

[255] Rıfat, *a.g.e.*, s. 70.

4- Subayların ve bütün askerlerin siyaset ile uğraşmalarını kınama ve yasaklanması gereğini ihtar etmesi.

5- Gizli örgütlerin bulundurulmaması ve hükümet işlerine kesinlikle karıştırılmaması hususunda engellemelerde bulunması.

6- Hükümet işlerine karışmamak şartıyla açık programlara bağlı siyasi partilerin tarifi.

7- Meclis-i Mebusan seçimlerinin müdahaleler nedeniyle gayrimeşru olduğundan feshiyle yeniden icrası gereğini talep etmesi.

8- Askerin Avrupa usulü gereğince seçme hakkına sahip olmaması.

9- Askerden milletvekili adayı olup seçilenlerin askerlik mesleğinden istifa etmelerinin kanuna bağlanması.

10- Padişah'a, meşrutiyetin verdiği hukuk ve yetkilere yapılacak saldırıya karşı, padişahın hukukunun korunması.

11- Namusu şüpheli hiçbir kişinin gazeteye yapacağı para yardımının ve yazısının kabul edilmemesi.

12- Dışarıdan gelecek abone miktarından tarafların bilgili olması.

İşbu mukavelename hükümlerine uymayı taraflar namus üzerine taahhüt eder ve imzadan sonra geçerlidir. Paris fi 27 Temmuz sene 1909 (10 Ağustos 1325) Şerif"[256]

Yapılan sözleşme uyarınca işe başlayan Rıfat Bey, Serbesti'nin Paris sayılarından ilkini, yani 156-1 sayısını 29 Temmuz 1909'da çıkarır. Gazetenin buradaki sayılarından elde edilebilenler 156-1, 156-2, 156-9 ve 156-10 numaralı nüshalardır.

Rıfat Bey, gazetenin ilk sayısının baş makalesinde şunları söyler: *"Serbesti bugün vatanından uzak fakat hür bir toprakda, hürriyet-i hakîkatin tamâmen anlaşıldığı bir muhit içinde vatanına arz-ı hidmete başlıyor."*[257] Rıfat Bey, meşakkatli olan bu işe atılmasının sebeplerini ise şöyle anlatır: *"Serbesti bugün kemâl-i serbestî ile vatan-ı azîzinde hakîki bir meşrûtiyet-i idârenin istikrârına çalışacak ve ihânetde bulunanları her kim olursa olsun muvâhaza ve icrâ'at-ı reddiye ve keyfiyeyi şiddetle tenkîd eyleyecekdir."*[258]

1. sayının ilk sayfasında bu ve bunun gibi amaca yönelik ifadelerle beraber, Osmanlı halkına hitaben hükümetin ihanette olduğu, dâhiliyenin ve adliyenin bozukluğu anlatılarak tüm bunların Serbesti sütunlarından dile getirileceği duyurulur.[259] Yine aynı sayıda *Ricâ-yı Mahsûs* namı altında İstanbul'daki idarehanenin haczedildiği,

[256] Rıfat, *a.g.e.*, s. 74.
[257] "İfâde-i Mahsûsa", *Serbesti*, 156-1. sayı, 16 Temmuz 1325, s. 1.
[258] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
[259] "Millete Hitâb", *Serbesti*, 156-1. sayı, 16 Temmuz 1325, s. 1.

evvelce adresleri kayıtlı olan abonelerin hiç birin adresinin şuan mevcut olmadığı ve bundan dolayı gazetenin yeni adresine (Paris) abonelerin adreslerini ulaştırmaları rica olunur.[260]

Fakat Serbesti'nin tekrar neşrine başlanacağı hususu İstanbul'un takibinden kaçmaz. İstanbul Polis Müdürü Zaptiye Nezareti'ne gönderdiği 5 Ağustos 1909 (*23 Temmuz [1]325*) tarihli yazıda: Rıfat Bey'den "rezil-i merkûm" diye bahseder ve Serbesti nüshalarının İstanbul'a da gönderildiğini, ülkeye girişinin engellenmesi yolunda gerekli tertibatın alınmasını bildirir.

> *"Paris'de bulunan Mevlanzade Rıfat'ın yine Serbesti nâmında bir varaka neşrederek posta ile dersaâdetde ba'zı zevâta göndermekde olduğu istihbâr edildiğinden ve rezîl-i merkûmun hezeyânnâmesi münderecâtı kendi denâ'atinin tercümânı olarak pek cür'etkârâne bulunduğu ve varaka-i mezkûreden vilâyât-ı Osmâniye'ye dahi gönderilmesi melhûz olduğundan bu bâbda postahânelerce takayyüdât-ı lâzıme icrâsıyla men'-i dühûlü esbâbının istikmâli zımnında îcâb edenlere ta'mîmen teblîgât-ı muktezî icrâsı husûsunun Dâhiliye Nezâret-i celîlesine izbâr buyurulması bâbında."*[261]

Yine 10 Ağustos 1909 (*28 Temmuz [1]325*) tarihli Dâhiliye'den Zaptiye Nezareti'ne gönderilen bir başka yazıda Serbesti'nin mevcut hükümet aleyhine neşriyatta bulunarak halkı zehirlediği, Matbuat Kanunu'nun 35. maddesi uyarınca ülkeye giriş ve dağıtımının meclis tarafından yasaklandığı, lazım gelen tedbirin alınması gerektiği bildirilir.

> *"23 Temmuz [1]325 târihli tezkereye zeyldir. Paris'de Mevlanzade Rıfat tarafından neşrine başlanılan Serbesti gazetesinin hükûmet-i hâzıra-i meşrûta aleyhine efkâr-ı (okunamadı) zehirleyecek bir takım makâlât-ı garezkârâneyi muhtevi olduğu gönderilen nüshalarından anlaşılmasına binâen matbû'ât kânûnunun otuz beşinci maddesine tevfîkan memâlik-i şâhaneye men'-i dühûl ve intişârı zımnında tedâbir-i lâzıme ittihâzı meclis-i mahsûsa-i vükelâca bâ-tezekkür îcâb edenlere îfâ-yı teblîgât olunduğu bâ tezkere-i sâmiye cevâben izbâr buyrulmuş ve keyfiyyet şehremânet-i behiyyesine de teblîğ edilmiş olmağla mezkûr gazetenin men'-i dühûl ve intişârı esbâbının nezâret-i behiyyelerini dahi istikmâline himmet buyrulması bâbında."*[262]

Rıfat Bey her ne kadar büyük bir heves ve tüm bu zorluklara rağmen Serbesti'nin neşrine başlamışsa da bir zaman sonra Şerif Paşa ile aralarında anlaşmazlıklar baş

[260] "Ricâ-yı Mahsûs", *Serbesti*, 156-1. sayı, 16 Temmuz 1325, s. 1.
[261] BOA, ZB, 335/97.
[262] BOA, ZB, 25/10. Serbesti'nin Paris dönemi ve devletin ne şekilde kontrol altına almaya çalıştığına ilişkin bir sonraki bölümde teferruatlı bilgi verilecektir.

göstermeye başlar. Başlarda anlaşmazlığın kaynağı maddi sebepler olarak görünse de daha sonra Rıfat Bey'in belirttiği üzere *"Şerif Paşa'yı nüfuzları altında bulundurup servetinden istifâde etmekte olanların kıskançlığı…"*[263] aralarını bozmaya başlar. Rıfat Bey, bu kıskanç kişilerin iblisane hileleri nedeniyle Şerif Paşa'dan bin türlü zorluk gördüğünü söyler. Bu sırada Şerif Paşa'nın İttihat ve Terakki ile uzlaşma çabaları sürmektedir ve eğer Serbesti yayınına ara verirse kendisine istediği sefirliğin verileceği vadedilmiştir. Rıfat Bey, kıskanç kişilerin telkinlerine bir de makam hırsı eklenince işlerin daha fena bir merhaleye girdiğini söyler.[264] Sonuç olarak Rıfat Bey tarafından Şerif Paşa hesabına çalışan Nihat Bey'e gönderilen bir mektupta Rıfat Bey bir hesap tablosu çıkarır ve sözleşmenin feshiyle yenisinin akdedilmesi gerektiğini bildirir. Şerif Paşa bunu, sözleşmeyi bozma sebebi sayar ve Serbesti'nin Paris baskısı sona erer. Nihat Bey'e gönderilen mektupta 13. sayının henüz çıkmadığı bildirildiğinden Serbesti gazetesinin Paris'te 12 sayı yayımlandığı anlaşılmaktadır. Şerif Paşa ile anlaşma sona erdiğinden artık gazetenin masraflarını karşılayamayan Rıfat Bey, Paris'ten Mısır'a gider.[265]

Rıfat Bey'in Paris'te bulunduğu sırada Şerif Paşa tarafından kurulan Islahat-ı Esasiye Fırkası içerisinde de yer aldığını belirtmek gerekir. Ayrıca Yapıcılar Cemiyeti ile de bir münasebeti söz konusudur.[266] Rıfat Bey, bu meseleye hatıralarında da şöyle yer verir:

> *"Biz Paris'te bu tür güçlükler içinde yaşarken bir taraftan da sırf şahsi gayretimizle Osmanlı Yapıcılar Fırkası'nın teşkilatını genişletip tanzim ederek Kanun-ı Esasi'nin her bir Osmanlı'ya bahşeylediği talep etme hakkını iyi kullanmak suretiyle meşruti idareyi zorba ellerden kurtarmaya ve memleketi, eski unsurlardan tasfiyeye çalışıyorduk."*[267]

Burada Şerif Paşa ile Rıfat Bey'in anlaşmazlık meselesine bir de Şerif Paşa'nın penceresinden bakmak gerekir. Her ne kadar Rıfat Bey Şerif Paşa'yı suçlarsa da Şerif Paşa anılarında tüm kabahatin Rıfat Bey'de olduğunu söyler. Öncelikle Rıfat Bey'in mektubundan bahisle sözleşmeyi önce kimin bozduğunu sorar. Daha sonra Rıfat Bey'in safahat içerisinde yaşadığını, lüzumun üzerinde harcama yaptığını belirtir. Bir diğer husus, en ihtiyaç duyulduğu zamanda, hiç gereği yokken bir seyahat

[263] Rıfat, *a.g.e.*, s. 79.
[264] Rıfat, *a.g.e.*, s. 80.
[265] Birinci, *Tarihin Gölgesinde*, s. 382.
[266] Birinci, *a.g.e.*, s. 382.
[267] Rıfat, *a.g.e.*, s. 79.

uydurduğunu ve temelli usandırdığını vurgular. Şerif Paşa'ya göre şimdiyse Rıfat Bey, İttihat ve Terakki'nin çatısı altındadır. Hakarete varan sözlerle bu hususu şöyle anlatır:

> *"İttihad ve Terakki çetesinin himayesi altında şimdi yazmakta olduğu hezeyannamede söylediği gibi vaktiyle ihvan-ı mazisinin aleyhine idi. Sonra birden bire istihaleye uğradı, bu yeni efendilerinin, yani o eski ihvanın pek değersiz bir meddahı oluverdi.*
>
> *Millet ve meşrutiyet yolunda şimdiye kadar ihtiyar eylediğimiz teşebbüsleri türlü şekillere sokmak, türlü renklerle boyamak suretiyle ahlaki mahiyetlerini pek güzel gösteren yeni ve eski hasımlarımızın hakkımızda bir lahza olsun vicdana, imana müracaat etmeden tecavüze cüret etmeleri ne müstekrehtir. Zamanın ilcasıyla kendilerinden bahsetmek tenezzülünde bulunduğumuzdan dolayı cidden müteessiriz. Yoksa bütün bunlar, bu şahıslar, bu şahsiyetler anmaya değmez hüviyetsizler: manen, maddeten derin bir süfliyet çukuruna düşmüş ahlaksızlardır. Yalnız bu meseleleri, hakikati açığa çıkarmış olmak için mecburen söz konusu ettik, işte o kadar. "*[268]

Serbesti'nin Paris'te yayınlanan dört sayısını incelediğimizde tarafımızda oluşan kanaat, Rıfat Bey'in yalnızca İttihat ve Terakki'ye muhalefet ettiğidir. Gazetenin genel itibarıyla yayın politikası elbette muhalefet eksenlidir, fakat öncesinde memleketin iktisadi, içtimai birçok noksanını da dikkate alırken Paris'te sadece Cemiyet'i eleştirmeye odaklanmıştır.

Burada Rıfat Bey açısından çok daha önemli bir husus söz konusudur. Dördüncü bölümde ayrıntılarıyla anlatılacağı üzere Rıfat Bey, gazeteci kimliğiyle yazdığı onlarca yazıda kalemin ancak ve ancak milletin hizmetinde olması gerektiğinin altını çizmiştir. Ne var ki Nihat Bey'in Rıfat Bey'e gönderdiği bir mektupta Şerif Paşa'nın:

> *"Tanin'in Fikr-i Haysiyet ünvanlı başmakalesini okuduktan sonra Ahmet Rıza Bey'in 31 Mart hadisesinden sonra ikinci bir seçim olmaksızın başkanlık makamını işgal etmesi fikr-i haysiyet ile kabil-i telif olduğuna dair bir makale yazmanızı, New York Herald'da Rıfat Paşa'ya ait olan fıkrayı tercüme ederek hükümetin aşağılıklığı ve beceriksizliğinden bahis buyurmanızı rica ediyorlar..."*[269]

sözleri, Rıfat Bey'in bu konuda ne derece hassasiyet gösterdiğinin kanıtı niteliğindedir. Mektuptan da anlaşılacağı üzere Rıfat Bey kalemini halkın değil Şerif Paşa'nın hizmetine sunmuştur. Gazetecilik mesleğinin çıkmazlarından olan tarafsız ve özgür yayın ilkesi, sipariş üzerine makale kaleme alarak bizzat Rıfat Bey tarafından

---

[268] Şerif Paşa, *Bir Muhalifin Hatıraları İttihat ve Terakkiye Muhalefet,* Nehir Yayınları, İstanbul 1990, s. 61.
[269] Rıfat, *a.g.e.*, s. 79.

çiğnenmiştir. Anılarında bahsi geçen mektuptaki bu ibareye yönelik hiçbir eleştiri yapmadığı gibi Şerif Paşa'nın istediği şeyleri yazamayacağına dair bir işaret de yoktur.

3.2.3. Mısır

Rıfat Bey Paris'ten sonra tekrar Mısır'a dönünce *"mürüvvet ve hamiyet sahibi vatansever kişilerin yardımlarına"* kavuştuğunu söyler. Burada Yeni Serbesti namıyla tabettiği gazetesini 7 sayı çıkarabilmiştir.[270] Fakat Rıfat Bey'in gazete çıkarma girişimi Mısır Fevkalade Komiseri başta olmak üzere birçok Osmanlı yetkilisi tarafından engellenmeye çalışılır. İlk olarak Mısır Fevkalade Komiserliği'nden Dâhiliye Nezareti'ne 3 Ocak 1910'da Mevlanzade Rıfat Bey'in bir aydır Mısır'da olduğu, ne yaptığına ilişkin gözetlendiği, gazetesini neşretmeye çalıştığı ve bunun için bazı yerel memurlara başvurduğu bildirilir. Aynı telgrafta bazı gazetelerde makale yazdığı ve kendisine Mısır'da Serbesti'nin intişarına müsaade edilmeyeceğine dair tebligat yapıldığı yazılır.[271] Rıfat Bey'in gazete çıkarma girişimi her ne kadar engellenmeye çalışılmış ise de[272] daha sonra Mısır Fevkalade Komiseri Şerif Mehmed Rauf tarafından Yeni Serbesti'nin çıktığına dair Sadaret'e 25 Ocak 1910 (12 Kânûn-ı sâni sene 1325) tarihli şu yazı gönderilir: *"6 Kânûn-ı sâni [1]325 târihli telgrâfnâme-i âcizî ile men'-i intişârı hakkında arz-ı ma'lûmât etdiğim Yeni Serbesti gazetesinin ilk numerosu leffen huzûr-ı sâmi-i cenâb-ı vekâlet-penâhilerine takdîm kılınmağla."*[273]

Sadaret'e ekte gönderilen Yeni Serbesti'nin birinci sayısının tarihi 17 Ocak 1910'dur. Rıfat Bey'in Mısır'daki düşünce yapısını anlayabilmek için gazete üzerinde yapılan incelemede ise yine kuvvetli bir İttihat ve Terakki eleştirisi göze çarpar. *Birkaç Söz* başlığıyla yazılan baş makalede İttihat ve Terakki'nin türlü yolsuzlukları anlatılır. Gizli bir çete olarak nitelendirilen İttihat ve Terakki, Mısır'da da Paris'tekine benzer eleştirilere maruz kalır.

> *"Hafiyy bir çete on Temmuz muhtedîleriyle vatanı tahrîbe, emvâl-i milleti yağmaya koyulmuş, te'mîn-i talân için lisân-ı milleti kilidliyor. Cebren kurduğu Dîvân-ı Harb'ler ma'rifetiyle asıyor, hânmânlar söndürüyor. Meb'ûsân da, millet de, hatta hırs-ı vatan olan asker de pâdişâhlarıyla bunlara sükûtla bakıyor... Bu hafiyy çete dürlü nâmlarla topladığı paralardan başka birçok i'âne tarh ederek cebren tahsîlde devâm ediyor.*

[270] Rıfat, *a.g.e.*, s. 87.
[271] BOA, DH.ŞFR, 416/67.
[272] BOA, *Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi* [DH.MUİ], 1-3/24, lef 23.
[273] BOA, *Sadaret Mısır* [A.}MTZ.(05)], 5/201, lef 60.

Bu hafiyy çete istediği gibi imtiyâzât bahş ederek menâfi‘-i milliyeyi paraya mukâbil satıyor. Bu hafiyy çete Kânûn-ı Esâsi’yi ayaklar altında eziyor hakk-ı hâkimiyet-i milliyeyi pâmâl ediyor.”[274]

17 Ocak 1910’da Yeni Serbesti’nin ilk sayısını çıkaran Rıfat Bey, tüm engellemelere rağmen gazetenin ikinci sayısını da çıkarmaya muvaffak olur. Bu hususta 28 Ocak 1910’da (15 Kânûn-ı sâni sene 1325) Mısır Fevkalade Komiseri Şerif Mehmed Rauf, Sadaret’e aşağıdaki yazıyı sadarete gönderir:

“12 Kânûn-ı sâni [1]325 târihli ve 76 numrolu arîza-i âcizi ile ilk nüshası huzûr-ı hazret-i sâmi-i âsafîlerine leffen takdîm kılınan Yeni Serbesti gazetesi hükûmet-i Mısriye cânibinden resmen intişârdan men‘ olunub tab‘ edildiği matba‘anın etrâfında bulundurulan zâbıta me’mûrları vâsıtasıyla hârice çıkarılan nüshaları toplatdırılmakda olmasına âdem-i tevzî‘ hakkında Posta Nezâreti’ne ve müdîriyetlere evâmir-i lâzıme ısdâr edilmiş bulunmasına rağmen yine ikinci numerosu tab‘ edilüb tahdîs-i izhân eylemesine ve sâhib-i matba‘anın bir Fransız olmasından nâşi matba‘anın kapadılamamasına binâ’en husûl-ı maksad içün Dersa‘âdet Fransız Sefâreti nezdinde teşebbüsât-ı lâzımenin icrâsı mütevakkıf irâde-i seniyye-i cenâb-ı vekâlet-penâhileri bulunmağla.”[275]

Anlaşıldığı kadarıyla komiser gazetenin neşrine mani olamamış, gazeteyi basan matbaa sahibinin de Fransız olması sebebiyle, hakkında herhangi bir işlem yapamamıştır. Dolayısıyla müdahalenin ancak merkez tarafından yapılabileceğini bildirmektedir. Ayrıca Mısır’da Yeni Serbesti’nin intişarına müsaade edilmese de *“Mevlanzade Rıfat bir Fransız bulub müdîr-i mes’ûl vazîfesini ona tevdî‘ ile...”* gazetenin neşrine muvaffak olmuştur.[276]

Gazetenin en azından bu aşamada ülkeye girişini engelleme çabasında olan Dâhiliye Nezareti, Serbesti’nin ülkeye girişinin yasaklanması hususunda Meclis-i Vükela tarafından bir karar alınmasını talep eder. Dâhiliye Nazırı namına müsteşarın Sadaret’e yazdığı 31 Ocak 1910 (18 Kânûn-ı sâni sene 1325) tarihli yazısı şöyledir:

“Serbesti gazetesinin memâlik-i sâ’ire-i Osmâniye’ye men‘-i duhûlüne dâ’ir bir karâr ittihâzı hakkında;

Mevlanzade Rıfat tarafından Paris’de neşr edilen Serbesti gazetesinin münderecât-ı garezkârânesine binâ’en memâlik-i Osmâniye’ye men‘-i duhûlü 26 Temmuz [1]325 târihinde meclis-i vükelâca taht-ı karâra alınmış ve ta‘mîmen teblîgât icrâ olunmuşdu. Mezkûr gazetenin bu kere Mısır’da neşrine başlandığı ve memâlik-i Osmaniye’ye idhâline çalışılmakda bulunduğu istihbâr olunduğundan tereddüde mahal

[274] “Birkaç Söz”, *Yeni Serbesti*, 1. sayı, 4 Kânûn-ı sâni 1325, s. 1.
[275] BOA, A.}MTZ.(05), 5/201, lef 57.
[276] BOA, A.}MTZ.(05), 5/201, lef 53.

kalmayacak sûretde her tarafa teblîgât icrâ olunabilmek ve mu'âmele-i kânûna tevfîk edilmiş olmak üzere Mısır'da intişâra başlayan Serbesti gazetesinin dahi sâ'ir memalik-i Osmaniye'ye duhulünün men'i hakkında Matbu'ât Kânûnu'nun otuz beşinci maddesine tevfîkân meclis-i vükelâca bir karâr ittihâz buyrulması bâbında."[277]

1 Şubat 1910'da (19 Kânûn-ı sâni sene 1325) Mehmed Rauf Bey Sadaret'e tekrar yazı yazarak yeni gelişmeler hakkında şu bilgileri verir:

"Hülâsa: Yeni Serbesti gazetesinin Fransız matba'asında tab' olunmasının men'ine dâ'ir

Yeni Serbesti gazetesi hakkında ne gibi karâr ittihâz olunduğuna dâ'ir taleb-i ma'lûmât içün dün komiserlik bâş kâtibi Hasan Fehmi Beğ Fransız Ceneral Konsoloshanesine gönderilüb mezkûr gazetenin müdîr-i mes'ûlü Belçikalı olduğu tesbît etmesine binâ'en bu bâbda müdâhale edilememekle berâber Fransız tâbi'yetinde bulunan matba'a sâhibi celb edilerek gazeteyi tab' etmemesi emr u tenbîh olunduğu konsoloshâne maslahatgüzârı tarafından mîr-i mûmâileyh ifâde kılındığı ve Mevlanzade Rıfat'ın gazetesini neşr etmek üzere İtalya'ya gideceği ihbâr edilmiş tahkîkatdan müstebân olduğu muhâta'allüm-i âli-i cenâb-ı vekâlet-penâhileri buyruldukda ve kâtib-i ahvâlde."[278]

Görüldüğü üzere Fransız Konsolosluğu gazeteyi basan matbaa sahibini celp ederek gazeteyi basmaması konusunda emir tebliğ etmişse de gazetenin imtiyaz sahibi Belçikalı olduğundan herhangi bir müdahalenin söz konusu olmadığını bildirmiştir. Ayrıca Rıfat Bey'in zaten İtalya'ya gideceği öğrenilmiştir.

Bu sırada Meclis-i Vükela 3 Şubat 1910'da Yeni Serbesti gazetesinin *"münderecâtı muzırr"* olduğundan ülkeye girişinin yasaklanması yönünde karar alır.[279] Bu tarihten 12 gün sonra Tanin gazetesinde Mevlanzade Rıfat Bey hakkında şu habere yer verilir:

"Serbesti sâhib-i ma'rûfu Mısır'da bir matba'a küşâd ederek Serbestiü'-l Cedide nâmıyla bir gazete neşrine başlamış ise de hükûmet-i mahalliye gerek nesh-i matbu'ayı ve gerek âlât ve edâvât-ı tab'iyeyi müsâdere etdikden başka matba'a-i amelesini efendileriyle berâber derdest ve tevkîf etmişdir."[280]

Gazete haberine göre Rıfat Bey tevkif edilmiş, matbaası ise müsadere edilmiştir. Fakat Yeni Serbesti'nin ilk sayısı 17 Ocak 1910'da çıkmış olup, Rıfat Bey'in belirttiğine göre toplamda 7 sayı[281] çıkan haftalık gazetenin Tanin'in haberinde verdiği gibi 15 Şubat'ta kapanmış olması pek mümkün görünmemektedir. Ancak Rıfat Bey'in bir

[277] BOA, A.}MTZ.(05), 5/201, lef 56.
[278] BOA, A.}MTZ.(05), 5/201, lef 58.
[279] BOA, A.}MTZ.(05), 5/201, lef 55.
[280] "Mevlanzade Mevkûf İmiş", *Tanin*, 522. sayı, 2 Şubat 1325, s. 2-3.
[281] Rıfat, *a.g.e.*, s. 86.

dönem Yeni Serbesti'yi Paris'te sürdürdüğü ve bunun için Hidiv Abbas Hilmi Paşa'dan 100 İngiliz Lirası ödenek sağladığı bilinmektedir. Paris'te gazeteyi 4 sayı çıkardıktan sonra bu ödeneği de anlatmak istemediği bir sebepten ötürü kesilen Rıfat Bey tekrar Mısır'a dönmüştür.[282] İşte bu Paris seyahati öncesinde gazete ve matbaasının basılmış olabileceği, Tanin haberinin ancak bu ihtimal doğrultusunda doğru olabileceği mümkündür.

Mısır'a tekrar geri gelen Rıfat Bey, burada Yemen sürgününde edindiği tecrübelere dayanarak kaleme aldığı *"Yemen Hakkında Dâhiliye Nâzırı Talat Bey'e Açık Layiha"* başlıklı bir risale yayınlar. Bu risaleyi çoğaltarak Ayan ve Mebusan Meclisleriyle Osmanlı basınına gönderir. Hatta Tasvir-i Efkâr bunun bir kısmını özetleyerek yayınlar.[283] Daha sonra Şerif Paşa ile aralarındaki anlaşmazlığı anlattığı *"Bilanço"* adlı bir risale ile yine 31 Mart Vakası'nı anlattığı *"İnkılâb-ı Osmani'de bir Yaprak Yâhud 31 Mart 1325 Kıyamı"* isimli eserini yayımlar.[284]

Daha sonra Hidiv Abbas Hilmi Paşa'da Rıfat Bey'den yüz çevirmiştir. Osmanlı Devleti'nin baskısıyla bizzat Abbas Hilmi Paşa tarafından Mısır'ı terk etmeye zorlanan Rıfat Bey'in, Mısır'da bastırdığı 120.000 forma kitaba da ücreti ödenmeden el konulur. Bu husus Fevkalade Komiser Namına Baş Katip Hasan Fehmi tarafından İstanbul'a 26 Mayıs 1910 (13 Mayıs sene 1326) tarihli şu yazı ile haber verilir:

> *"Serbesti gazetesi sâhibi Mevlanzade Rıfat'ın gazetesini âhiren risâle şeklinde hafiyyen basdırub tevzi' etdiği hükûmet-i mahalliyece istihbâr oluması üzerine üç gün olub ikâmetgâhı polis ma'rifetiyle taharri ve teftiş olunarak kitab ve evrâkı zabt ve müsâdere edildiği gibi postaya teslîm etdiği Serbesti nüshaları da tevzî' edilüb müsâdere olunduğu ve merkûmun*

[282] Rıfat, *a.g.e.*, s. 89. Ayrıca bkz. Birinci, *Tarihin Gölgesinde*, s. 382. Tanin, 15 Nisan 1910 tarih ve 582 sayılı nüshasında Mısır muhabirinin gönderdiği *Abdülhamid Devrinin Döküntüleri* levhalı makalesinde Abdülhamid devrinin ne kadar rezil, alçak, ahlaksız kimseleri varsa hemen hepsinin Mısır'da toplandığını yazar. Muhabir niye Mısır'da toplanmasınlar ki diye sürdürür. Çünkü burada her türlü imkâna sahip oldukları gibi bolca ihsan ve maaşa da nail olmaktadırlar. Rıfat Bey'in anılarında bahsettiği 100 lira, o tarihte Tanin haberinde de yer alır. *"Mevlanzade'nin 100 lira ihsân aldığı ve ayrıca ma'âşa nâ'il olduğu göz önündedir."* denilir.; "Abdulhamid Devrinin Döküntüleri", *Tanin*, 582. sayı, 3 Nîsân 1326, s. 2. Rıfat Bey bunu o tarihlerde reddetmektedir. Fakat burada bir karışıklık söz konusu olabilir. Çünkü Rıfat Bey 100 lira almadığını şiddetle reddederken bunu Abdülhamid'den almadığını yazar. *"Tanin hezeyânnâmesinin Mısır muhâbir-i mahsûsuna istinâden yazdığı sözlerin ne gibi bir alçaklığın mahsûlü olduğunu biliriz."* diyerek kendisinin Abdülhamid devrinde ne türlü eziyetlere, işkencelere maruz kaldığını, uzunca dile getirir ve böyle bir ihsanın mümkün olmadığını söyler.; "Tanin'e Cevâb", *Serbesti*, tarihsiz(İkinci Sene), 172. sayı, s. 20.

[283] Rıfat, *a.g.e.*, s. 89.

[284] Rıfat, *a.g.e.*, s. 89.

Avrupa'ya gitmek üzere bugün İskenderiye'ye azîmet etdiği cümle tahkîkât-ı çâkerânemden bulunmağla."[285]

Bunun üzerine çareyi yine yola düşmekte bulan Rıfat Bey bu defa Paris yerine Atina'ya geçer.

3.2.4. Atina

Rıfat Bey Atina'da da yine en iyi bildiği işi, yani gazeteciliği seçer. Bazı Rum asıllı Osmanlı vatandaşlarıyla gazete çıkarmak için anlaşma imzalar.[286] Fakat anlaşma imzaladığı bu kişilerden sadece Sada-yı Millet gazetesi sahibi Sava Elagözoğlu'nun ismini verir.[287] Murat Issı, ismin doğru telaffuzunun Savas Alakuzoğlu (Σάββας Αλακούζογκλου) olduğunu, bu yazımın matbaa hatası olabileceği gibi Mevlanzade'nin de kendisini böyle tanıtmış olabileceğini belirtir.[288] Rıfat Bey burada *Faruk* ve *Cihad*[289] isminde iki gazete çıkarır.

Faruk gazetesinin 2. ve 3. sayıları elde edilebilmiş olup, 2. sayısının tarihi 15 Aralık 1911, 3. sayısının tarihi ise 21 Aralık 1911'dir. Buna göre gazetenin haftalık çıkmış olduğu anlaşılmaktadır. Cihad gazetesinin ise 10. ve 11. sayıları elde edilebilmiştir. 10. sayısının tarihi 16 Şubat 1912, 11. sayısının tarihi ise 23 Şubat 1912'dir. Yine bu gazete de haftalık olarak çıkarılmıştır. Faruk ve Cihad arasındaki zaman dilimi ve Cihad Gazetesinin 10. Sayısının tarihi göz önüne alındığında Faruk'tan hemen sonra Cihad'ın yayınına başlanıldığı anlaşılmaktadır.

Rıfat Bey'in Atina'da bulunduğu sırada hangi fikirler üzerinde yoğunlaştığını anlamak adına çıkardığı gazeteler ve yazdığı yazıları kısaca tetkik etmek gerekir. Rıfat Bey, muhtemelen 8 ya da 9 Aralık'ta çıkarmaya başladığı Faruk Gazetesi'nin muharriri olarak görünür. Gazetenin sorumlu müdürü İvanaki Pasfidi[290], yönetici (*le gerant)* olarak da Sava Alakuzoglou ismi yazılıdır. Fakat gazetede sadece Mevlanzade'nin

---

[285] BOA, A.}MTZ.(05), 5/201, lef 69. 26 Mayıs tarihli bu yazıdan önce aslında Rıfat beyin Atina'ya geçeceği bilinmektedir. Stamboul 11 Mart 1910'da bunu *"Ünlü Serbesti'nin yazarı Mevlanzade Rıfat, Mısır'dan Atina'ya geçip günlüğünü yayınlamaya başlayacak."* haberiyle duyurmuştur. *Stamboul,* 61. sayı, 11 Mart 1910.

[286] Rıfat, *a.g.e.*, s. 89.

[287] Birinci, *Tarihin Gölgesinde*, s. 382.

[288] Murat Issı, "Mevlanzade Rıfat Bey'in Atina'da Çıkardığı Gazeteler Faruk ve Cihad", *Kürt Tarihi Dergisi*, sayı: 44, Nisan-Mayıs-Haziran 2021, ss 30-36, s. 34.

[289] Ali Birinci gazetenin ismini *Ceht* olarak vermişse de doğrusu *Cihad'*dır.; Birinci, *Tarihin Gölgesinde*, s. 383.

[290] The Universty Of Chicago Library, https://www.lib.uchicago.edu/e/collections/mideast/medoc-cat/journals. html, (erişim tarihi 04/11/2022).

adresi antette bulunur. Gazetenin Mevlanzade'nin kaleminden çıktığı, idari vazifelerin ise paylaşıldığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti 1911 sonlarında oldukça kritik bir dönemden geçtiğinden Rıfat Bey de bu konuları sütunlarına taşımış, aşağıda anlatılacağı üzere bir de kendini aklama yoluna gitmiştir. İtalya'nın, bir ültimatom ile Trablusgarp'a asker çıkaracağını bildirmesi, akabinde İbrahim Hakkı Paşa'nın istifası üzerine 30 Eylül 1911'de Said Paşa sadarete getirilir. Said Paşa'da meselenin hallinde bir sonuç alamaz. Bu sırada Hürriyet ve İtilaf Fırkası savaş sorumlusu olarak İttihat ve Terakki'yi gösterdiğinden İttihatçılar siyasi bir manevra olarak meclisin feshini isterler.[291] Bunu yapmanın yolu ise Kanun-ı Esasinin 35. Maddesinden geçmektedir.[292] Rıfat Bey, Atina'dan bu meseleyi şöyle ele alır:

> *"Said Paşa, Kânûn-ı Esâsi'nin 35. maddesinin makâm-ı saltanata kuvvet vermek esâsına göre ta'dîlini taleb ediyor. Bu talebini mu'ârızlar: ekseriyet fırkasına intihâbâtı tekrâr kazândırmak, muhâlifine propaganda için zamân bırakmak yolunda tedbîr farz ediyorlar."*[293]

Rıfat Bey, Said Paşa'nın icra etmeye çalıştığı politikasını şöyle özetler: Said Paşa, mezkûr maddenin tadilini talep edecek, fakat meclis tarafından reddedilecektir. Akabinde Paşa istifa edecek, ikinci defa kabinenin teşkiline memur edilecektir. Talebinde ısrar etmesi üzerine meclis feshedilecek ve böylece Paşa, tekrar ve müstakil olarak başvekâlete geçecektir. Paşa'nın bu politikası takdir edilir ve ayrıca İttihat ve Terakki'ye de bu politikada payı teslim edilir.

> *"Said Paşa'nın Kânûn-ı Esâsi maddesinin ta'dîli vesîlesiyle te'mîn etmek azminde olduğu siyâsete biz, istiğrâb etmedik ve etmiyoruz. Bu siyâsetin mahsûl-i dehâ olduğunu görerek bütün mevcûdiyetimizle takdîr ediyoruz. Hatta zincir-i istibdâdı kırdıran İttihad ve Terakki Cem'iyyeti ricâlinin mahsûl-i zekâsı olarak telakki ediyoruz."*[294]

İlk olarak Hürriyet ve İtilaf eleştirisinin yanında İttihat ve Terakki'ye yapılan güzelleme dikkat çekmektedir. Üstelik yapılmaya çalışılan kanunun tadili ve sürecin sonunda meclisin feshi meselesidir ki Rıfat Bey'in sütunları nazara alındığında en

---

[291] Zekeriya Kurşun, "Said Paşa, Küçük", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, cilt: 35, Ankara 2004, s. 576.

[292] Madde 35: *"Vükelâ ile heyeti mebusan arasında ihtilaf olunan maddelerden birinin kabulünde vükelâ tarafından israr olunupta mebusan canibinden ekseriyeti arâ ile ve tafsilen esbabı mucibe beyanie kat'iyyen ve mükerreren reddedildiği halde vükelânın tebdili veyahut müddeti kanuniyesinde intisap olunmak üzere heyeti mebusanın feshi münhasırran yedi iktidarı hazreti padişahidedir."*; Gözübüyük ve Kili, *a.g.e.*, s.31

[293] "Küçük Said Paşa Büyük Teşebbüs", *Faruk*, 3. sayı, 8 Kânûn-ı evvel 1327, s. 1.

[294] "Küçük Said Paşa Büyük Teşebbüs", *Faruk*, 3. sayı, 8 Kânûn-ı evvel 1327, s. 2.

hassas olduğu noktadır. Buna rağmen İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne desteğini esirgemez.

Gazetenin bir önceki sayısında yine Hürriyet ve İtilaf eleştirisi vardır. Bunun yanında 31 Mart faciasına da değinilir. Dinin siyasete alet edilmesinin ne derece korkunç sonuçlar doğurduğu anlatılır. *"Mesâ'il-i siyâsiyeye 31 Mart fâci'asında görüldüğü gibi diyâneti ihtirâsât-ı siyâsiyeye karışdırub avâmın ta'assubundan cehlinden istifâde ârzû etmek kadar hamiyyetsizlik tasavvur edilemez."*[295]

Bir başka makalede hariçten gelen haberlere göre Said Paşa'nın yerine tekrar Hüseyin Hilmi Paşa'nın başvekâlete getirileceği, böyle nazik bir zamanda Hilmi Paşa gibi birinin bu makama getirilmesinin ne derece yanlış olduğu vurgulanır.[296] Öyle anlaşılıyor ki her konuda birçok defa fikir değiştiren Rıfat Bey, Hilmi Paşa hakkında yine aynı tutumunu sürdürmektedir. Hilmi Paşa'ya olan muhalefet Atina'da da devam etmektedir.

Rıfat Bey'in bir İngiliz asilzadesine yazdığı mektup ise Faruk'ta en dikkat çeken hususlardandır. İngilizlere öteden beri meyli olan Rıfat Bey, burada muhtemelen İngiltere'de neşriyata devam etme veya maddi destek talep etmektedir. Mektuba bir cevap gelip gelmediği belli değildir. Fakat Faruk gazetesinden sonra yine Rum asıllı Osmanlı vatandaşlarıyla Cihad gazetesini çıkardığı bilindiğinden taleplerinden birinin yerine getirilmediği anlaşılmaktadır. Mektup sureti şöyledir:

> *"Lord Giçez Hazretlerine Açık Arîza*
>
> *Görüyorsunuz ki kalemim şarka mahsûs olmağla berâber her yerde kıymeti, şahsımın ise ayrıca i'tibârı vardır. Mısır'da iken mesâ'imi kahren men' etdiler. Gayâlâta iştirâke da'vet eylediler, mahiye yüz İngiliz lirası bir de ma'âş tahsîs etdiler mefâside iştirâk edemedim, vatanımı sevmekden ayrılamadım, fesh-i mukâvele ile matlûbât-ı müterâkimeyi istedim. İşte tasaddimiye sebeb Mısır'dan ihrâcıma âmil budur.*
>
> *Ben İngilizleri dünyânın en medenî kavmi bilirim, ricâlini halden anlar sanırım. Beni bilmezsiniz, ankâ-yı rûhumun her nev'i tenezzülden müstağnî olduğunu farz edemezsiniz. Şarkda istisnâlar bulunabileceğine ihtimâl vermezsiniz. Milord! Posta ile takdîm eylediğim istid'âya iltifâtı işte alenen temennî ediyorum. Adâlet-i kânûniye ve medenîyenin muhâfazasını zât-ı fehîmânelerinden bekliyorum. Mevlanzade Rıfat"*[297]

[295] "Sadık Beğ ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası", *Faruk*, 2. sayı, 2 Kânûn-ı evvel 1327, s. 1.
[296] "Sadâret Şâyi'aları", *Faruk*, 2. sayı, 2 Kânûn-ı evvel 1327, s. 2.
[297] "Lord Giçez? Hazretlerine Açık Arîza", *Faruk*, 2. sayı, 2 Kânûn-ı evvel 1327, s. 4.

Rıfat Bey'e göre Mısır'dan çıkış sebebi vatanına olan aşkıdır. Her ne kadar daha sonra anılarında bunu farklı anlatsa da bu aşamada ihraç sebebini böyle izah eder.

Faruk gazetesinden sonra Cihad gazetesinde devam eden Rıfat Bey, bu gazetenin sahip ve muharriri olarak görünür. Cihad'da da Faruk'a benzer konuları işlenir. 16 Şubat 1912 tarihli 10. sayıda yine konu Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile din-siyaset ilişkisidir. Siyasete dini alet etmenin toplumlar için ne büyük facialara sebep olduğu anlatıldıktan sonra şöyle devam edilir: *"Bunun bir numûnesi bizde, bu devr-i dilârâ-yı meşrûtiyetimizde müteveffâ Ahrar Fırkası'nın 31 Mart 1325 fâci'asında görüldü."* Bu faciadan bir ders çıkarılmamış gibi Hürriyet ve İtilaf Fırkası da bugün Ahrar gibi aynı silahı kullanmaya meyletmiştir. Rıfat Bey, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na dini siyasete alet etmeye çalıştığından şiddetle muhalefet eder.[298] Rıfat Bey'e göre 31 Mart faciasının en temel dinamiği din-siyaset ilişkisidir. Buna doğrudan ya da dolaylı olarak sebep olan kişilerin başında da şu isimleri verir:

> *"Sabahaddin Beğ, Kamil Paşa ve mahdûmu Said Paşa, Nazım Paşa, Hüsnü Paşa mahdûmu Kemal Beğ, A'yân Re'isi Said Paşa, Cemaleddin Efendi ve mahdûmu Muhtar Beğ, İstokholm sefîr-i esbakı Şerif Paşa, İsmail Kemal Beğ, Ali Kemal Beğ, Fazlı Beğ, Doktor Nihad Reşad Beğ, Ahmed Cevdet Beğ, Zühdü Beğ, Murad Beğ, Rıza Nur Beğ, Vahdeti Efendi, Kasidecizâde Ziyâ Molla ve sâ'ire."*[299]

31 Mart tertipçilerinden olarak Şerif Paşa'yı gösteren Rıfat Bey, Şerif Paşa'nın da bu hususu doğruladığını, Meşrutiyet gazetesinde *"Bir Hatıra-i İbret"* adlı yazıyla kendisiyle beraber Kamil Paşa'yı işaret ettiğini söyler. Yazdıklarına inanmayanlara onun yazılarını bir vesika olarak gösterir. Rıfat Bey'e göre Küçük Said Paşa ile Kamil Paşa, Şerif Paşa aracılığıyla anlaşmışlardır. Fakat isyan başlayınca ahvalin aldığı rengi gören Said Paşa vazgeçerek İttihat ve Terakki'ye sığınmıştır.[300]

Gazetenin 11. sayısında Kamil Paşa'nın Mısır'dan Padişah'a hitaben bir ariza gönderdiği ve bütün İstanbul gazetelerinin bu haberle çalkalandığı, basının bilmeden Kamil Paşa propagandası yaptığı anlatılır. Buna sebep, Hidiv'in Kamil Paşa'ya verdiği maddi ve manevi destektir. Kamil Paşa'nın arizasından bir kısım şöyledir:

"Rumeli kıt'ası elden gidiyor, çünkü Cem'iyyet tarafından Mısır'da hizbü'l-vatanî tahrîk edilmesinden dolayı Hidviyet-i Mısriye Cem'iyyetden münfe'al! ve İngiltere

[298] "Tevhîd Âyîn-i Edyân ve Mücma' Hürriyet ve İ'tilâf", *Cihad***,** 10. sayı, 3 Şubat 1327, s. 1.
[299] "31 Mart Fecâyi'inden Bir Safha", *Cihad***,** 10. sayı, 3 Şubat 1327, s. 1-2.
[300] a.g.m., *Cihad*, s. 1-2.

dahi aynı halden dilgîr! olduklarından..." Kamil Paşa, Rumeli gidecek, bunu gören diğer bağlı bölgeler aynı politikayı izleyeceklerdir diye söyler. Cemiyetin hariçte tesirli bir politikası olmadığından bağlı bölgelerin kıyam etmesi halinde Cemiyet ne yapabilecektir? Rusya ise şimdiden boğazlara gözünü dikmiş haldedir. O zaman Anadolu'nun durumu ne olacak?[301] Rıfat Bey bu arizanın yazılma sebebini ise şöyle açıklar: *"İşte Kamil Paşa'ya Mısır'ın telkînâtıyla yazdırılıb dizdirilmiş olan bu mütâla'ât öteden beri istiklâl sevdâsında, hilâfet hastalığında bulunan Hidiv Abbas Hilmi Paşa'nın âmâli ve hayâlatına propagandadır."*

Rıfat Bey, Hidiv Abbas Hilmi Paşa'nın kendisine bizzat anlattığı bir anıyı da şöyle aktarır:

> *"Birkaç sene evvel Avrupa'dan avdetimde Sofya istasyonunda Ferdinand hoşâmedî için trene gelmişdi. Bana pek garîb bir îmâda bulunarak demiş idi ki sizi bekliyoruz. Hak-ı kıdemânız vardır. Hâlbuki Ferdinand bizi beklemedi Bulgaristan Krallığı'nı i'lân etdi. Hidiv hazretlerinin bu mütâla'ası beni mebhût etmişdi."* Rıfat Bey bu anıya istinaden, *"Bu zâtın bu harîs-i hilâfetin hükûmet matbû'asına karşı beslemekde olduğu hissiyâtı anlayınca bizi âlet etmek fikrinde olduğunda başkaları gibi gaflet etmedim. Ana göre ihtiyâtı elden bırakmadım."*[302]

Söylediğine göre Rıfat Bey, Hidiv'in kötü niyetini anlamış ve onun bu kötü düşüncelerine alet olmamıştır. Fakat Mısır bölümünde anlatıldığı üzere gerçekler böyle değildir.

Aynı makalede Tanin'den alıntı yapılarak Kamil Paşa-İttihat ve Terakki ihtilafının çıkış sebebi anlatılır. Tanin'den aktarılan bu makaleye göre: Meşrutiyet'in başlarında Kamil Paşa Cemiyet'le gayet iyi anlaşmıştır. Fakat Kamil Paşa'nın oğlu Said Paşa, Çakırcalı[303] ile yürüttüğü işleri İstanbul'da da devam ettirmeye çalışmış, İttihat ve Terakki de buna mani olmuştur. Said Paşa'nın harice bir memuriyete gönderilmesi istendiği zaman Kamil Paşa Cemiyet'e düşman olmuştur. Bu iddiaya göre Kamil Paşa-İttihat ve Terakki sürtüşmesi sadece şahsi menfaatten ileri gelmektedir.

---

[301] "Hidiv-i Mısır ve Kamil Paşa", *Cihad***,** 11. sayı, 10 Şubat 1327, s. 1-2.
[302] a.g.m., *Cihad,* s. 1-2.
[303] Kamil Paşa'nın oğlu Said Paşa hakkında, İzmir civarında ortaya çıkan bir çete reisi Çakırcalı Mehmet'e yardım haberleri yayılmıştır. Said Paşa hakkında ortaya çıkan rüşvet ve çetecilere yardım iddiası sonrası Kamil Paşa ile İttihat ve Terakki'nin arasının bozulduğu iddia edilir. Devleti yaklaşık on yıl müşküle sokan Çakırcalı Mehmet için bkz. Serap Tabak, "İzmir'de II. Meşrutiyet Döneminin Başlarında İç Siyaset", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* XX/2. sayı, Aralık 2005, ss. 113-132.

Faruk ve Cihad gazetelerindeki birçok makale gösteriyor ki Rıfat Bey'in bu dönem İstanbul'a dönme fikri kafasında oluşmuştur. Gözden kaçırılma ihtimali olan satır araları saklı kalmak kaydıyla, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne hiçbir olumsuzluk atfedilmemiş, onun ne bugünü ne de dünü irdelenmemiştir. Her ne kadar Rıfat Bey için *"Atina'dan sonra artık dönecek bir yeri olmadığından mecburen"* İstanbul'a dönerek polis müdürlüğüne teslim olmuştur denilse de kanaatimizce Rıfat Bey zaten İstanbul'a dönmeye öteden beri karar vermiş, Yunan hükümetinin baskısı da bir sebep olmuştur. Böylece Yemen sürgününden sonra ikinci defa İstanbul'a geri dönmüştür.

3.2.5. İstanbul'a İkinci Dönüş

Rıfat Bey, anılarında İstanbul'a döndüğünde doğrudan polis müdürlüğüne gittiğini, Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından verilen karar gereğince Bursa'da ikamete memur edildiğini söyler.[304] Bursa'da ne yaptığına ilişkin bir bilgi vermezken ilan edilen umumi affa binaen İstanbul'a tekrar geri gelmiştir. Fakat İstanbul'a geldiği, teslim olduğu ve Bursa'ya gönderildiği tarihlere ilişkin kesin bir bilgi yoktur. Sadece şöyle bir çıkarım yapılabilir: 11 sayı çıkan Cihad gazetesinin[305] 11. sayısının tarihi 23 Şubat 1912'dir. 3 Mayıs 1912 tarihli bir belgede ise Midilli'de emekli bir subay olan Hüseyin Ferid'in, Rıfat beyin affedilmesi için aracı olmaya çalıştığı görülür. Hüseyin Ferid, İttihat ve Terakki'ye hitaben bir mektup kaleme alarak affedilmesinin ne şeran ne de kanunen bir sakıncası olmayacağını belirtir.[306] Dolayısıyla tarihi tam belli olmamakla birlikte, Mayıs 1912'den sonra Rıfat Bey affedilmiş ve İstanbul'a avdet etmiştir.[307] Stamboul'un 27 Mayıs 1912'de aktardığına göreyse Proodos (Rum gazetesi), affedilen Mevlanzade'nin birkaç gün içinde Serbesti'yi yeniden çıkarmaya başlayacağını bildirir.[308]

Rıfat Bey ilk iş olarak gazetesini neşre çalışır fakat muvaffak olamaz. Bu durumu kendisi şöyle anlatır:

> *"Gazetemizin yayını için izin istedik, vermediler. Yoruma açık birçok neden sundular ve bize memurluk, mutasarrıflık teklif ettiler. Biz bu idare-*

[304] Rıfat, *a.g.e.*, s. 90. Stamboul gazetesi *"Pazartesi sabahı gemiyle gelişinin ardından tutuklandığını duyurduğumuz Serbesti'nin eski genel yayın yönetmeni Mevlanzade'nin Bursa'ya sürgüne gönderileceği açıklandı."* diyerek bu bilgiyi teyit eder. *Stamboul*, 70. sayı, 21 Mart 1912, s. 2.
[305] Birinci, *Tarihin Gölgesinde*, s. 383.
[306] BOA, DH.MUİ, 157/24.
[307] Rıfat, *a.g.e.*, s. 90.
[308] *Stamboul*, 126. sayı, 27 Mayıs 1912, s. 1.

i maslahatı kabul etmedik. Gazeteci kalmak, mesleğimizde tarafsızca fikirlerimizi savunmaya devam etmek kararlılığında olduğumuzu anlattık. İşte böyle bir durumda ve hayat tarzının izindeyken idarede ani bir tebdildâr meydana geldi. İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümetten çekildi. Bazı yerlerden inkılap, ikinci inkılap sesleri yükselmeye başladı. Basın camiasında da bir serbest dönem havası görünür gibi oldu. İşte bu devirden biz de istifade ettik. 16 Temmuz 1328'de (29 Temmuz 1912) Serbesti'yi yeniden yayınladık."[309]

Gazetesini çıkarmayı başaran Rıfat Bey'i bu defa da başka sorunlar beklemektedir. Dâhiliye'den Sadaret'e gönderilen bir yazıda Serbesti'nin 31 Mart hadisesi sonrası tatil edildiğinden 5 Mart 1328 tarihi esas alınarak Matbuat Kanunu'ndaki değişiklik mucibince teminat akçesine tabi olması gerektiği bildirilir. Ayrıca yayınlandığı tarihte beyanname ita olunmadığından kanun gereği gazetenin derhal tatil edilmesi gerektiği düşünülmüş olmakla birlikte, keyfiyetin Sadaret makamında olduğu yazılır.[310] Rıfat Bey, bu sorunu aşmak için Dâhiliye Nezareti'ne başvurur ve bu hususta Dâhiliye Nezareti konuyu Sadaret'e bildirir.[311] Sadaret ise karar verilmek üzere 7 Ekim 1912'de konuyu Şurayı Devlet'e sorar.[312] Nihayet Şurayı Devlet 23 Ekim 1912'de (10 Teşrîn-i evvel sene 1328) aşağıdaki kararı alarak Rıfat Bey'in rahat bir nefes almasını sağlar.

"Dâhiliye Nezâreti'nden bi't-takdîm Şûrâ-yı Devlet'e havâle buyrulan 15 Temmuz 1328 târihli ve bin yüz on yedi numrolu tezkere Tanzimât Dâ'iresi'nde kırâ'at olundu.

Mezkûr tezkerede Serbesti gazetesi sâhibi Mevlanzade Rıfat Beğ tarafından i'tâ olunan arzuhâlde idâre-i örfiyece muvakkaten nefy ile gıyâben mahkûm edilmiş ve muvahharan afv-ı âliye mazhar olmuş bulunduğundan gazetesinin tekrâr intişârına müsâ'ade olunması istid'â edilmiş ve Matbû'ât Kânûnu'nun muvakkat ikinci madde-i mü'eddelesi hükmünce yeniden intişâr edecek siyâsi gazetelere te'minât-ı nakdiye i'tâsına ve i'dâdi me'zûnlarından müdîr-i mes'ûl irâ'esine mecbûr ve işbu şerâ'ikden kânûnun intişâr eylediği 5 Mart 1328 târihinde intişâr etmekde olan gazeteler müstesnâ tutulmuş olub Serbesti gazetesi 5 Mart 1328 târihinde hâl-i intişârda bulunmadığı cihetle müsted'îden şerâ'it-i kânûniyeyi îfâ ve ikmâl eylemesi taleb olunmuşsa da kendi gazetesinin Dîvân-ı Harb-i Örfi'ce kapadılmış olduğu için bir kuvve-i mücbire sâ'ikasıyla beş Mart'da hâl-i intişârda bulunamadığını dermiyan eyleyerek bilâ te'minât neşrine müsâ'ade olunmasını taleb ve iddi'â eylemekde bulunmasına nazaran Divân-ı Harbce 5 Mart 1328 târihinden evvel ta'tîl edilmiş bulunan bu ve emsâli gazeteler hakkında ne vechile mu'âmele olunmak lâzım geleceği istizân edilmişdir.

[309] Rıfat, *a.g.e.*, s. 91.
[310] BOA, *Şurayı Devlet* [ŞD], 35/28, lef 2.
[311] BOA, ŞD, 2817/35, lef 5.
[312] BOA, ŞD, 2817/35, lef 7.

Îcâbı lede'l-te'emmül Dîvân-ı Harblerin idâreten ta'tîl etdiği gazetelerin Dîvân-ı Harb-i Örfîlerin ilkâsından sonra intişâr etmesi lâzım geleceği mâni'-i zâ'il oldukda memnû' avdet eder kâ'ide-i umûmiyesi îcâbından olduğu ve binâenaleyh bu sûretle memnû' olan gazetelere münteşir nazarıyla bakmak zarûri bulunduğu cihetle bu gibi gazetelerin başka bir mâni'-i kânûni olmadığı hâlde bilâ te'minât neşr olunabilmesi tabî'i olduğunun nazâret-i müşârileyhâya teblîği tezekkür kılındı."[313]

Karardan da anlaşılacağı üzere Rıfat Bey'in gazetesini neşre hakkı olduğu gibi herhangi bir teminat yatırmasına da gerek görülmemiştir. Ne var ki Rıfat Bey bu rahatlığı ancak 36 gün yaşayabilmiş ve gazetesi tekrar kapatılmıştır. Ona göre hukuksuz olan bu karar Matbuat Müdürü Siret Bey'in keyfi tutumu ve Nazır Bey'in (Daniş Bey) bilgisizliğinden kaynaklanmıştır.[314]

Rıfat Bey'in bu dönem maddi zorluklar içinde olduğu anlaşılmaktadır. Politik duruşunun aksine, ileride de rastlayacağımız üzere İttihat ve Terakki ileri gelenlerinden yardım talep etmektedir. Bu taleplerinden 10 Şubat 1913 (28 Kânûn-ı sâni sene 1328) tarihli olanı şöyledir:

"Muhterem Efendim

Zât-ı âlîlerine karşı olan hürmetin gıyâbi olması kıymeti azaltmaz i'tikâdındayım. Bu i'tikâda istinâd ederek ahvâlimi, derece-i mezâlikemi arz ile def' etdirmek istiyorum. Muhterem Talat Beğ'e, Babanzâde Hikmet Beğ'e mürâca'âtım – bugünlerdeki meşâgilleri hasebiyle – lâyıkıyla takdîr edilemedi. Anlaşılamadı. Tahkîk buyurulsun hâne sâhibi icâr bedelinden doksan lira matlûbu vardır. Mahkemeye mürâca'at etdi. Matba'amı haczetmek üzeredir. Gazetemin devâm-ı intişârı ise ayrıca mu'âvenete müftekirdir. Buna vâki' olacak müzâheretin hebâ olmadığını takdîr buyurursunuz ümîdindeyim ve başkalarına merca' tutarsınız zannındayım. Bâki teveccühât-ı aliyyelerinin tezâyüdünü temenni ederim efendim."[315]

Rıfat Bey, yapılacak yardımın karşılıksız kalmayacağını söylese de mektubun neticesiz kaldığı anlaşılıyor. Zira kısa süren serbestlik yine sona ermiş ve Rıfat Bey tekrar Serbesti'den uzak kalmıştır.

Rıfat Bey'in Serbesti'nin ikinci dönemi itibarıyla Cemiyet erkânına karşı daha yumuşak bir tavır sergilediği ortadadır. Bu durum elbette gözden kaçmaz. Bir de bu türden yardımlar talep etmesi, eski mesai arkadaşlarından da tepki görmesine sebep olmuştur. Bunlardan biri şöyledir: *"Gerek hâricdeki neşriyâtınız ve gerek bugünkü matba'anız İttihad ve Terakki Cem'iyyeti'nin parasıyla vücûda geldiğini ve sizin*

[313] BOA, ŞD, 2817/35, lef 4.
[314] Rıfat, *a.g.e.*, s. 91.
[315] BOA, *Hacı Adil Bey Evrakı* [HSDHADB], 3/56-1.

onlara satıldığınızı işidiyorum." Serbesti'nin eski muharrirlerinden Subhi imzalı bu mektup, Mevlanzade'nin kendisine yaptığı iş teklifi üzerine Subhi Bey'den gelmiştir. Suphi Bey, Rıfat Bey'in takip ettiği neşriyat ve maddi imkânları sebebiyle onu, kalemini İttihat ve Terakki'ye satmakla itham etmiştir. Rıfat Bey ise son zamanlarda masraflarını nasıl karşıladığına ilişkin ve kendini aklamak adına şu cevabı yazar:

> *"Mısır'da, bizi Avusturyalı bir kadın – Hidiv-i Mısır Abbas Hilmi Paşa mahsusâtımızı i'tâ etdiğinden- beslemiş idi. Bu ecnebi kadın Avrupa'daki zengin vandaşlarımın göstermedikleri muhabbeti göstermiş idi. Bugün kendisine seksen İngiliz lirası borcum vardır.*
> *Neşrettiğim kitaba muktezî parayı elyevm İstanbul'da bulunan Basra vâli-i esbakı es-Seyyid Mehmed Arif Beğ Efendi, Prenses Nazlı Fazıl Hanımefendi, Mehmed Şerif Paşa ve emsâli bizi takdîr eden erbâb-ı mürüvvet ve servet cenâblarından alınmışdı.*
> *Mısır'dan Hidiv bizi ihrâc etdiği dakikada evet, servet olarak cebimizde bir mecidîye vardı. Şimendüferde, devr-i sâbık mücâhidînden elyevm İstanbul'da bulunan İbrahim Hakkı Beğ imdâdıma yetişdi ve cebinde bulunan iki lirayı tarafımdan taleb vâki' olmaksızın vermekde kusûr etmedi.*
> *Vapurda dahi en sevdiğim Mısır beğlerinden Zeki Beğ nâmında bir hammiyetli Mısır zâbiti yine taleb vâki' olmaksızın hem kamara biletimi aldı, hem de on lira verdi. Atina'ya o para ile çıkdım. Orada vatandaşlarımdan perîşân kalmış ve elyevm idâre hânemde istihdâm etmekde olduğum Mehmed Efendi'nin delâletiyle iki Rum vatandaşla akd-i şirket etdim ve o sûretle Atina'da neşriyâtda bulundum. Hatta (Faruk) gazetesinin zeyrine –tab'a-i Yunaniyeden olması kânûnen meşrût olmak hasebiyle- Yunan hükûmetince ma'rûf ve Eterya Cem'iyyeti'nce mahsusât-ı mu'ayyene almakda olan (nazar-ı dikkatinizi celb ederim) Sadâ-ı Millet Gazetesi sâhib-i imtiyâzı Sava Elagözoğlu idi.*
> *Atina'da Yunanistan ve ruka-i resmiyesi üzerine akd olunan şirket mukâvelesi bervech âtidir:*
> *Mukâvelenâme*
> *Biz zîrde vâzi'ü'l-imzâ Mevlanzade Rıfat Beğ ile Yuvanaki Yosfidi ve Yorgi Selanikli Efendiler arasında Atina'da Faruk nâmında Türkçe Rumca ve Fransızca şimdilik haftada bir ve ileride görülecek temettü'e göre hatta yevmî olarak bir gazete tahrîr ve neşrine bervech âti şerâ'itle akd-i şirket eyledik.*
>
> 1. *Madde gazetenin mesârifine iktizâ eden nakdî ve hâsılât mesârife tekâbül edinceye kadar Rıfat Beğ'e muktezî-i mesârifât-ı husûsiyeyi karz-ı i'tibâr etmek üzere te'diyeyi Yuvan ve Yorgi Efendiler ta'ahhüd ederler.*
> 2. *Madde Türkçe kısmının tahrîr cihetini Rıfat Beğ ta'ahhüd ve deruhde edecekdir.*
> 3. *Madde idâre müdîriyeti sıfatıyla satış ve hesaba Yuvan Efendi bakmağa müte'ahhiddir.*
> 4. *Madde mesârif ba'de'l* (okunamadı) *hâsıl olacak her nev'i tetemmü' iki hisse i'tibârıyla bir hissesi Rıfat Beğ'e öbür hissesi diğer iki şerîk beyninde mütesavvıran taksîm olunacakdır.*

5. *Madde idârenin kasa hesâbını ve defterini Yorgi Efendi tutmağa müte'ahhiddir.*
6. *Madde gerek tahrîr ve gerek idâre kısmında istihdâm olunacak adam tarafeynin intihâbıyla kabûl edilecekdir.*
7. *Madde bâlâdaki şerâ'iti tarafeyn kabûl etmiş olduğumuzu imzâmızla tasdîk ve üç nüsha olarak te'âti eyledik. 27 Teşrîn-i Sâni [1]327."*
İstanbul'daki matba'a ve sâ'irenin nasıl ve kimin parasıyla tedârik edilmiş olduğunu eski idârehânemiz sâhibi Elkatibzâde Sâlim Beğ'e, Sivas vâli-i esbâkı Nâzım Paşa'ya Pera Palas Kavas merhûm Kürd Bayram Ağa haremi Hidayet Hanım'a mürâca'atla ve bervech-i âti aynen derc etdiğimiz mükâvelenâmenin kırâ'atiyle anlaşılacağından tatvîl-i makâleyi zâ'id görürüm."

Rıfat Bey İstanbul'da Serbesti'yi çıkarmak için yaptığı sözleşmeyi de aynen alır. Bu da Mevlanzade Rıfat Bey ile Giridizâde İzzet Necmeddin Bey arasında imzalanmıştır. İmzalanan sözleşmede kimin hangi konularda yetkisinin bulunduğuna ilişkin maddeler mevcuttur. Gazetenin izleyeceği program ise tarafların müşterek kararı ve zamana göre değişiklik gösterebilecektir. Daha birçok maddenin yer aldığı sözleşme 30 Haziran 1328 tarihlidir.

> *"İşte şu beyânâtımız efkâr-ı umûmiyece, garezkârların, menfa'atperestlerin telkinâtını muhâkemeye ve bizim de hür doğmuş, hür yaşamış, vicdânını mevcûdiyetini, yalnız menâfi'-i milliyeye hasr etmiş, ne satmış, ne de satılmış olmadığımızı iknâ'a kâfî add ederiz. Mevlanzade Rıfat."*[316]

Rıfat Bey'in kendini temize çıkarmak için yazdığı bu uzun yazının arkadaşları nazarında ne derece inandırıcı olduğu bilinmez. Fakat zaten Serbesti'nin ikinci dönemi de kısa süre sonra sona erecektir.

1913 başında meydana gelen Babıali baskını sonrasında tekrar ipleri ele alan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Serbesti'ye da daha fazla yaşama hakkı tanımaz. Serbesti'nin ikinci dönemi olarak adlandırdığımız 1912-1913 döneminin (elde edilen verilere göre) son sayısı 227 numaralı ve 10 Şubat 1328 (23 Şubat 1913) tarihli nüshadır.[317] Rıfat Bey'in bu seferki bekleyişi beş yılı aşkın bir süreyi mütecavizdir. Artık 1918'e kadar Serbesti basın âleminden çekilecek, Mevlanzade Rıfat'ta Cemiyet'e verdiği siyasi neşriyat

[316] "Mahkeme-i Vicdân-ı Umûmiye Beyânât", *Serbesti*, 160. Sayı, 19 Temmuz 1328, s. 2-3.

[317] Ali Birinci, bu dönemin 1 Eylül 1912 tarihi itibarıyla bittiğini, gazetenin bu tarihte tatil edildiğini söylemişse de muhtemelen yalnızca Atatürk Kitaplığı'ndaki verileri göz önünde tutarak bunu söylemiştir.; Birinci, *a.g.e.*, s. 383. Zira 31 Ağustos 1912 tarihli ve 190 numaralı nüshanın devamı olalarak 191 ve 192 itibarıyla Ahali, daha sonra 197. sayıdan 227. sayıya kadar da Serbesti ismiyle devam edilmiştir.

yapmama sözüne istinaden İstanbul'da kalabilecektir.[318] Rıfat Bey verdiği bu sözü tutmuş olacak ki Mütareke dönemine kadar İstanbul'da kalmış ve siyasetten uzak bir hayat yaşamıştır. En azından siyasete dâhil olduğuna ya da olmaya çalıştığına ilişkin elimizde hiçbir veri yoktur.

Rıfat Bey'in İstanbul'da siyasetten uzak kaldığı bu süre zarfında birkaç husus hariç, ne yaptığına ilişkin çok fazla bilgi sahibi değiliz. Bilinenlerden ilki Nuriye Ulviye Hanım'la evlendiğidir. II. Meşrutiyet ortamında gerçek anlamda bir kadın cemiyeti olan Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin başkanı olan Nuriye Hanım, aynı zamanda Kadınlar Dünyası dergisinin de kurucusudur.[319] Alman gazeteci Odette Feldmann, Ulviye Hanım'la bir röportaj yapmış, bu röportajda Ulviye Hanım dergi çıkarma fikrinin kocası Mevlanzade Rıfat Bey'den geldiğini söylemiştir. Üstelik 163. sayı itibarıyla derginin müdürlüğünü Rıfat Bey üstlenmiştir.[320] Rıfat Bey'e dair bilinen ikinci husus Mütareke dönemine değin tüm vaktini Kadınlar Dünyası dergisinin idarehanesinde geçirdiğidir. Üçüncüsü ise Ali Birinci'ye göre Rıfat Bey'in *"eşinin mecmuasına nâzire olarak"* Erkekler Dünyası dergisini çıkardığıdır.[321]

Erkekler Dünyası Dergisi'nin ilk ve tek sayısı 6 Kanun-ı Sani 1329 (19 Ocak 1914) tarihlidir. Derginin 8. Sayfasında mesul müdürü Rıfat olarak yazılıdır. *"Sahâ'ifimiz kadınlığın kadr ve kıymetini ilim ve fen ve edebin ulûvviyetini takdîr eden münevver Osmanlı gençleri âsârına küşâdedir."* sloganıyla basın hayatına atılan Erkekler Dünyası'nın adresi *"Nur-ı Osmaniye Caddesinde Şeref Efendi Sokağı numero 11"*dir.[322]

Dergi incelendiğinde Rıfat Bey'in ikinci sayfada gazetenin çıkarılma maksadını anlattığı görülür. Ali Birinci'nin, eşinin mecmuasına nazire niteliğinde yorumladığı Erkekler Dünyası, bu tür yorumların geleceğini tahmin etmiş olacak ki buna şöyle bir açıklama getirir:

---

[318] Birinci, *a.g.e*, s. 383.

[319] E. Gülcü, S. Tunç , "Osmanlı Basın Hayatında Kadınlar Dünyası Dergisi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 3, sayı: 2, Aralık 2012, ss. 155-176, s. 158. Hanımlara Mahsus Gazete'den sonra dönemin en uzun süre yayımlanan kadın dergisi sayılabilecek Kadınlar Dünyası, kadınların eğitim-öğretim, ticaret, el sanatları vb. alanlardaki üstlenmesi gereken rollerini konu almıştır.; Hatice Özen, *Tarihsel Süreç İçinde Türk Kadın Gazete ve Dergileri 1868-1990,* Graphis Matbaa, İstanbul 1994, s. 27.

[320] Rohat Alakom, *Eski İstanbul Kürtleri,* Avesta Yayınları, İstanbul 1998, s. 126.

[321] Birinci, *a.g.e.,* s. 383.

[322] *Erkekler Dünyası*, 1. sayı, 6 Kânûn-ı sâni 1329.

> *"İhtimâl ki bu isimden, Erkekler Dünyası isminden Kadınlar Dünyası'na kadınların cihâd-ı meşrû'una zıd bir mevki', zıd bir meslek ta'kîb olunacağı zan olunsun, erkeklerin sırf erkeklik, hayâtda sırf erkeklerin mücâdelâtda bulunması maksadları hâtıra gelsin. Hayır, Erkekler Dünyası, bu sakîm fikir ve i'tikâdı ta'kîb etmez ve etmeyecekdir."*[323]

Rıfat Bey, maksadın Kadınlar Dünyası'na zıt bir kutup oluşturmak değil, aksine erkek egemen dünyanın ne şekilde evrildiğini göstermek olduğunu söyler.

> *"Bugün dünyânın her tarafında, hatta Çin'de, Japon'da bile vücûd-ı â'ilenin vücûd-ı milliyenin velhâsıl âdemiyet ve insâniyetin tek bir ayakla kemâlâta, te'âliye doğru yürüyemeyeceği anlaşılmışdır. Kadına dahi erkekler gibi hukûk vermek erkekler gibi mücâdalât-ı hayâtda serbest bırakmak lüzûmu idrâk edilmişdir."*[324]

1914 yılında Erkekler Dünyası isimli ve bir erkek tarafından çıkarılan dergide bu satırların yazılmış olması takdire şayandır. Kadını aktif olarak iş hayatına sokmanın gerekliliğini savunan Rıfat Bey, ancak el ele verilirse bir şeylerin başarılabileceğini vurgular. *"Emîn olalım: kadın ve erkek, kadın ve erkeğin tabaka-i münevveresi el ele vererek çalışırsa memleketimizin muhtâc olduğu inkılâb fikri ve ictimâ'ı kolaylıkla vücûda getirilir."*[325] Kadın haklarına vurgu yapan dergi aile hayatına da değinmiş; *"Mes'ûd Bir Â'ile Nasıl Teşekkül Edilir?"* başlıklı yazıda, bu sorunun cevabını aramıştır.[326]

Erkekler Dünyası'nın ilk ve tek sayısından sonra Rıfat Bey'i 1918 yılına kadar bir daha herhangi bir gazete veya derginin sahip veya mesul müdürü olarak göremeyiz. Ayancık Kaymakam Vekilliği'nden beri takip ettiğimiz Rıfat Bey, ilk defa bu kadar uzun süre izini kaybettirir. Mütareke döneminde ise oldukça farklı düşünce ve söylemleriyle karşımıza çıkar.

3.3. Mütareke Dönemi

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından[327] hemen önce (22 Ekim 1918'de) Rıfat Bey'in izine rastlamak tekrar mümkün olur. Devlet ricalinin feci bir halde ihtiyaçları dahi idrakten uzak bir durumda olduğunu söyleyen Rıfat Bey, kendisinin vaziyeti kavradığını belirtir. Bu sebeple devlet müesseselerinde radikal

---

[323] "İki Söz", *Erkekler Dünyası*, 1. sayı, 6 Kânûn-ı sâni 1329, s. 2.
[324] a.g.m., *Erkekler Dünyası*, s. 2.
[325] a.g.m., *Erkekler Dünyası*, s. 2.
[326] "Mes'ûd Bir Â'ile Nasıl Teşekkül Eder", *Erkekler Dünyası*, 1. sayı, 6 Kânûn-ı sâni 1329, s. 5.
[327] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, İkinci Baskı, Ankara 1989, s. 1.

değişikliklerin lüzumunu gördüğünü belirterek Radikal Avam Fırkasını kurduğunu, bunun yayın organı olarak da İnkılab-ı Beşer gazetesini çıkardığını söyler.[328] Bu tarihte Rıfat Bey Radikal Avam Fırkası'nı kurmakla[329] birlikte, sahibi ve müdürü olduğu İnkılab-ı Beşer Gazetesi'nin de ilk sayısını 26 Ekim 1918'de çıkarır. Bu defa *"Radikal Avam Mesleğinin Mürevvic-i Efkârı [Yevmî Gazete]"* sloganıyla yayın hayatına atılan Rıfat Bey, *Dîvânyolunda (Kadınlar Dünyası)*[330] adresini kullanır. İlk sayısında *"Radikal Avam Mesleği"* başlığı altında fırka ve gazetenin politikasını tayin eder. Mevcut basın organları için: *"Hiçbirisi de mu'ayyen bir meslek takib etmiyor. Bunlar, daha ziyâde hükûmetci birer gazetedir ve halkın bu sıralarda ba'zı gazeteler hakkında söylediği gibi, kimin arabasına binerse onun türküsünü söyler, esâsından ayrılmıyorlar."*[331] diyen Rıfat Bey, kendi mesleğini de şöyle açıklar:

> *"Biz hayâtda en doğru ve bütün hukûk-ı insâniyeyi câmi' , milletlere refâh ve sa'âdet te'mîn edecek mesleğin, Radikal Avam nazariyât-ı idâresi olduğunu kabûl ediyoruz ve idâre-i hükûmetde, siyâsetde, iktisâdiyâtda, ticâretde, hukûkda, hak-ı intihâbda, kadın hukûkunda, ma'ârifde, terbiyede ve hayâtın bi'l-umûm safhalarında Radikal Avam esâslarının tatbîkini tecvîz eyliyoruz. Gazetemiz, hâdisâtı bu nazarla tedkîk edecek ve bu sûretle Radikal Avam efkârını da ta'mîm eyleyecekdir. Ma'mâhif, memleketimizde yeni ta'kîb olunan bu meslek ictimâ'ının hudûd-ı umûmiyesi hakkında ma'lûmât-ı esâsiyenin verilmesi îcâb eder."*[332]

Rıfat Bey Serbesti'de devamlı surette vurguladığı gibi halka doğru haber ulaştırmanın yanında, yeni olarak siyasette de müreffeh bir ülkenin Radikal Avam mesleğinden geçtiğini söylemektedir.

İnkılab-ı Beşer'in ilk sayısının sol alt köşesinde *Hukuk-ı Beşer, Serbesti* başlığı altında ve bir duyuru niteliğinde olan şu habere yer verilir:

> *"Matba'amızın ba'zı nevâkısını ikmâl eder etmez gazetemizin cem'ini tevsî', rüfekâ-yı mesâ'imiz de Sabahaddin Beğ'in Hukuk-ı Beşer, Mevlanzade'nin Serbesti gazeteleri de neşr olunacakdır. Bu gazeteler dahi Radikal Avam Fırkası'nın nâşir-i efkârı olacaklardır.*[333]

---

[328] Rıfat, *Türkiye İnkılabının İç Yüzü*, s. 369.
[329] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler: Mütareke Dönemi 1918-1922*, Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1988, s. 85.
[330] *İnkılab-ı Beşer*, 1. sayı, 26 Teşrîn-i evvel 1918, s. 1.
[331] "Radikal Avam Mesleği", *İnkılab-ı Beşer*, 1. sayı, 26 Teşrîn-i evvel 1918, s. 1.
[332] a.g.m., *İnkılab-ı Beşer*, s. 1.
[333] "Hukuk-ı Beşer, Serbesti," *İnkılâb-ı Beşer*, 1. sayı, 26 Teşrîn-i evvel 1918, s. 1. Devletle neredeyse hiçbir zaman iyi ilişkiler kuramayan Rıfat Bey'in Mütareke döneminde yüklü miktarda avans aldığı anlaşılmaktadır. Stamboul gazetesinin haberine göre İçişleri Bakanlığının gizli fonundan bazı kişilere avans verilmiş, gizli fondan verilen bu avans 1919'da kamuoyuna duyurulmuştur. Kazım Nami, Talat Paşa, Elazığ Valisi ve Tercüman-ı Hakikat gibi şahıs ve basın organlarının olduğu listede Mevlanzade

Haberde bahsedildiği gibi yayın hayatına 24 Kasım 1918'de 157. sayı ile geri dönen Serbesti ile 17 Ocak 1919'da yayın hayatına başlayan Hukuk-ı Beşer gazetelerinin başlıkları *"Radikal Avam Mesleğinin Mürevvic-i Efkârı [Yevmî Gazete]"* şeklindedir.

Bu dönemde Rıfat Bey'in sırasıyla İnkılab-ı Beşer, Serbesti, Hukuk-ı Beşer ve tekrar Serbesti gazetelerinin sahibi ve mesul müdürü olduğu görülür. Artık Mütareke dönemi ile birlikte Rıfat Bey'in sütunlarına taşıdığı fikir ise unsurların birliği değil, bir ulusun müstakil geleceğidir.

Issı'ya göre Kürdistan Teali Cemiyeti üyesi olan Rıfat Bey, bu Cemiyet'in bölünmesinden sonra kurulan Teşkilat-ı İçtimai Cemiyeti'nde yer almamış, daha çok Seyit Abdülkadir'e yakın olmuştur.[334] Bu dönemde Rıfat Bey önemli birkaç faaliyet içerisinde görülür. İlkine Kürt Heyeti ile Osmanlı Devleti yetkilileri arasında gerçekleşen bir görüşmede rastlanır. 10 Temmuz 1919'da gerçekleşen görüşmede hükümet kanadında Haydarizade İbrahim Efendi, Abuk Ahmet ve Avni Paşa, Kürdistan Teali Cemiyeti'nden ise Seyyid Abdulkadir, Emin Ali Bedirhan, Mevlanzade Rıfat, Yüzbaşı Emin ve Binbaşı Avni Bey vardır. Özetle Kürtler ve Kürdistan'ın geleceğinin konuşulduğu görüşmede hükümet kanadı Cemiyet ileri gelenlerini bağımsız bir Kürdistan kurmaya çalışmakla suçlarken Cemiyet yetkilileri de Damat Ferit Paşa'yı Doğu Anadolu'yu Ermenilere vadetmekle suçlar.[335] Paris Konferansı'nda Damat Ferit Paşa'nın Ermeniler lehine açıklama yapmasını talihsiz olarak niteleyen Haydarizade, tashihi için gerekli girişimlerin yapıldığını, Paşa'nın dönüşünü beklediklerini belirtir. Ayrıca Emin Ali Bedirhan'ın *"Bugünden sonra Osmanlı hükumeti Kürdistan'ın varlığını kabul eder, bize otonom bir idare verir mi?"* sorusuna karşılık Avni Paşa'nın cevabı evettir.[336] Rıfat Bey'in Sulh Konferansı kararlarına uymak gerektiğini dile getirdiği görüşmede özerklik meselesine sıcak bakılırken Kürdistan bölgesine Kürt vali ve memurların atanması da kararlaştırılır.[337] Rıfat Bey'in toplantı esnasında Türklerin kendilerini dahi kurtaramadıkları bir

---

Rıfat'ta bulunmaktadır. Meblağlar genel itibarıyla beş, on, yirmi bin kuruş civarlarında olup, Mevlanzade'ye verilen meblağ kırk sekiz bin kuruştur. *Stamboul*, 99. sayı, 23 Nisan 1919, s. 4.

[334] Issı, "Mevlanzade Rıfat Bey ve Kürdistan", s. 57. İngiliz belgelerine göre Kürdistan Teali Cemiyeti'nin propaganda aracı ise Serbesti gazetesidir.; Mesut Yeğen, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958*, Dipnot Yayınları, Ankara 2012, s. 49; Issı, a.g.m., s. 61.

[335] Kutlay, *a.g.e*, s. 324.

[336] Mim Kemal Öke, *İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C. Noel'in Kürdistan Misyonu 1919*, Boğaziçi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1990, s. 71.

[337] Kutlay, *a.g.e.,* aynı sayfa.

dönemde, Kürtlere nasıl özerklik sağlayabileceğini sorması üzerine, ortam gerilmiş, Ahmet Abuk Paşa, kimseye bir karış toprak verilmeyecektir şeklinde sert bir tavır sergilemiştir.[338]

Rıfat Bey'in yer aldığı ikinci önemli faaliyete Nutuk'ta yayımlanan belgelerde rastlarız. Bu belgelerden biri Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'tan Erzurum'da bulunan On Beşinci Kolordu Kumandanlığı ve Ankara Yirminci Kolordu Kumandanlığı'na gönderdiği 9.9.1919 tarihli şifredir. Şifre metni şöyledir:

> *"Müstakil Kürdistan teşkili propagandası yapmakta olan İngiliz Binbaşısı Mister Nowil, yanında Mevlanzâde Rifat, Bedirhanilerden Kâmran, Celâdet ve Cemil Paşazade Ekrem Beyler namındaki zevat ile Malatya'ya gelerek Elâziz Valisi Ali Galip Bey'de kendilerine iltihak ile Bedirhanilerden olan mutasarrıf-ı liva Halil Bey'le müştereken millet ve vatan aleyhinde icraata tevessül eyledikleri ve güya postayı vuranları takip eylemek maksadıyla etraftan Ekrat celbine kalkıştıkları istihbar edildiğinden Harput'tan 15inci Alay Kumandanı makineli tüfekle mücehhez bir müfreze-i askeriye, Aziziye'den iki süvari bölüğü, Siverek'ten Malatya'daki Süvari On ikinci Alaya mensup bölük Malatya üzerine tahrik edilerek mumaileyhimin tevkifleri esbabına tevessü edilmiştir. Netice ayrıca arz olunacaktır."*[339]

Paşa'nın aynı tarihte Malatya' On İkinci Süvari Alay Kumandanlığı'na gönderdiği ikinci şifre ise şöyledir:

> *"Harput valisi ile Malatya mutasarrıfının İngilizlerin âleti olarak vatan ve millet aleyhinde icraata tevessül eyledikleri ve elyevm Malatya'da müstakil Kürdistan teşkili propagandası yapmak üzere gelmiş olan İngiliz Binbaşısı Mister Nowil ve hempaları Kâmran, Celâdet ve Ekrem ve Mevlânzade Rifat Beylerle birleşerek güya postayı vuranları takip eylemek üzere mutasarrıfın civardan müsellâh Ekrat talep eylediği anlaşıldı bu hususta tarafı âlinizden de malûmata intizar ediyorduk. Doğrudan doğruya millet ve ordu aleyhinde bir hareket-i hainane teşkil eden bu teşebbüse karşı alayınız ne tertibat almıştır. Sürati iş'arına muntazırım. Hısnımansurdaki bölüğünüzün takipten sarfınazar ettirilerek hemen Malatya'ya celbi lâzımdır."*[340]

Rıfat Bey, Mustafa Kemal'in Nutuk'ta bu seyahat ile ilgili olarak *"Bir Kürdistan teşkil olunacaktı"* sözlerine karşılık *"Bu seyahate atfedilen ehemmiyet o zaman için katiyyen varid olamazdı."* diye yazar.[341] Mustafa Kemal Paşa'nın müstakil bir Kürdistan teşkili

[338] Bilal N. Şimşir, *Kürtçülük 1787-1923*, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Ankara 2007, s. 313.
[339] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk C.III Vesikalar*, Milli Eğitim Basımevi, Onuncu Basılış, İstanbul 1969, s. 958.
[340] Atatürk, *a.g.e.*, s. 959.
[341] Rıfat, *a.g.e.*, s. 318.

için girişilen faaliyetlerden haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Üst üste telgraflar çekerek bu girişimi engellemeye çalışmasının altında faaliyetin ehemmiyetine haiz olduğu görülmektedir. Fakat Rıfat Bey bu durumu farklı bir gerekçeyle anlatır. Rıfat Bey'e göre Noel'in Kürdistan bölgesine gönderilmesinin sebebi Kürt ve Ermeni nüfusuna ilişkin bir istatistik çıkarmaktan ibaretti ve şüphesiz onun bu incelemesi Osmanlı Devleti'nin lehine çıkacaktı. Çünkü buralarda Ermeniler azınlıkta ekseriyet Kürtlerde idi.[342] Zaten Babıali Noel'in seyahat sebebini biliyordu. Noel, Ermeni komitacıların hayallerini boşa çıkaracağından Babıali ona her türlü desteği vermişti. Noel de refakatinde Celadet, Kamran Ali ve Abdurrahman Bey'le Halep'e gitmiş, orada yanlarına Kürdistan Teali Cemiyeti mensuplarından Diyarbakırlı Cemil Paşazade Ekrem Bey'i de alarak Malatya'ya gitmişlerdi.[343] Bu sırada Milli Mücadele taraftarları Sivas'ta bir kongre planlamışlardı. Rıfat Bey'e göre bu kongreyi dağıtmak üzere Babıali tarafından görevlendirilen Elazığ Valisi Ali Galip Bey'in de bu sırada Malatya'da bulunması Mustafa Kemal'i şüphelendirmiş, Noel ve adamlarının tevkifini istemişse de muvaffak olamamıştı.[344] Noel'in ülkeyi terk etmesi ise Rıfat Bey'e göre güya şöyle olmuştu:

"Major Noel Anadolu'nun durumunu böyle karmakarışık görünce kendi yüzünden siyasi bir sorun çıkmasına meydan vermemek için seyahatine devamdan vazgeçmiş, beraberindekilerle 10 Eylül 1919 tarihinde Malatya'dan serbest olarak çıkıp Halep'e dönmüştü."[345]

Çok kritik bir zamanda yetişmiş bir İngiliz subayı ve beraberinde Kürt ileri gelenlerinin yaptığı bu seyahat, Mustafa Kemal Paşa'nın nazarında böylesi ehemmiyete haizken Rıfat Bey tarafından sadece bir istatistik çalışması şeklinde aktarılır. Fakat alınan tedbirler sayesinde Noel, bu seyahatten bir netice elde edememiş ve toprakları terk etmiştir.

Tarihler 8 Haziran 1920'yi gösterdiğinde ise Rıfat Bey'in Hıyanet-i Vataniye Kanunu kapsamında hakkında takibat yapılmasının kararlaştırıldığı görülür. M. Kemal imzalı karar metni şöyledir:

> *"Hıyânet-i vataniyelerinden dolayı haklarında ta'kîbât-ı kânûniye icrâsına 26 Mayıs [1]336 târihinde karâr verilen Ferid Paşa ve hempâları misallü zîrde esâmisi muharrer eşhâsın dahi ta'kibât-ı kânûniyeye tâbi*

[342] Rıfat, *a.g.e.*, s. 316.
[343] Rıfat, *a.g.e.*, s. 317.
[344] Rıfat, *a.g.e.*, s. 318.
[345] Rıfat, *a.g.e.*, s. 319.

tutulması ve keyfiyetin umûr-ı Adliye Vekâleti'ne teblîği karargîr olmuşdur. 8 Haziran [1]336.

Büyük Millet Meclisi Re'isi M. Kemâl

Rıza Tevfik, Dahiliye Nâzır-ı sâbıkı Adil, Konya Valisi Cemal, Keçecizade İzzet, Mevlanzade Rıfat, Refik Halit, Defter-i Hakani Emini Refik, Tayyar Paşa, Vasfi Hoca, Hamdi Hoca, Hürriyet ve İtilaf Reisi Sadık, Şaban, Saffet, Evrenoszade Sami efendiler"[346]

Mevlanzade Rıfat'ın da aralarında bulunduğu bu kişilerin birçoğu, ileride Romanya'ya da beraber gidecek ve Köstence'de aynı otelde ikamet edeceklerdir.

Rıfat Bey'in yer aldığı bir başka önemli faaliyete Fransız Arşivi'nde ortaya çıkan bir raporda rastlarız. Issı'ya göre bu rapor, Mevlanzade Rıfat'ın el yazısıyla oluşturulmuş 5 sayfa ile 7 sayfalık daktilo yazısından mürekkep, toplam 12 sayfalık bir rapordur.[347] Bu rapora göre: Ajan Noel, Paris Barış Görüşmeleri sonrasında İngiltere'nin Kürdistan'ın çıkarları doğrultusunda bir adım atacağını bildirir. Bu adım kısa zamanda atılır ve 1921 yılı Haziran ayında Yunanistan Elçiliğinden bir görevli Mevlanzade ile bir görüşme ayarlar.[348] Görüşme neticesinde Mustafa Kemal Paşa'ya karşı beraber hareket etme isteği resmi kanaldan bildirilir. Kürt heyeti bu hususta üst düzey bir siyasetçi ile görüşerek taahhüt ister. Devamında içlerinde Mevlanzade Rıfat'ın da bulunduğu 6 kişilik Kürt heyeti İzmir'de Yunan Başbakanı ve Adalet Bakanı olan Dimitrios Gounaris ile görüşür. Görüşme sonrasında geçici yönetim yeri İngilizlerin denetimindeki Musul olan bağımsız bir Kürt Devleti kurma kararı alınır. Fakat Yunan tarafının Kürtleri geç kalmakla suçlamaları, İngiltere'nin ise tarafları oyalamaya çalıştığı söylenir.[349] Yunanistan ve İngiltere'den bir netice alamayan Rıfat Bey,

---

[346] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi[BCA], 30-18-1-1, Y.B: 1-2-9.

[347] CADN, Ministêre des Affaires Etrangêres, Mandat. Syrie-Liban. no. 1054, Kurdes 1923 dosyası içinde "Et Commandement en Chef de l'Armee du Levant. Service des Renseignements, Beyrouth. Le 9 Fevrier 1922, Entretiens dur la Question Kurde avecc Mevlanzâde Refaat Bey (notabilite Kurde revenant du Kurdistan)"; Issı, a.g.m., s. 57.

[348] Issı'ya göre aslında bu görüşme Yunan-Kürt tarafları arasındaki ilk görüşme değildir. Adı geçen makalede bu durum şöyle ele alınır: *"20 Mart 1921 tarihli şifreli bir telegrafta şöyle denmektedir: "General Papoulas'ın emir üzerine, Amasya papazının bizzat kendisinin referans verdiği iki Kürt milliyetçisiyle dün yine görüşüldü. Bu kişiler aşırı anti-Kemalist Mustafa ve Hakkı Beylerdi ve Kemalistler tarafından yakalanma durumları oluştuğu için kendileriyle birlikte 15 Kürdü daha Basra'ya yollamamızı istiyorlardı. Ama bundan evvel Atina ile görüşmek istediklerini söylediler. Bence bu kişiler ve bahsettikleri Kürt örgütüyle görüşmek ve ilişkiye geçmek gerekir. Çünkü Kürdistan Milli Hareketi'ni desteklemek Kemal'i arkadan çevirmek manasına geleceğinden hem mücadelemiz için iyidir hem de gelecekte dost bir ülke kazanmış oluruz." Bkz: Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Diplomatik ve Tarih Arşivi (YDBA), Arheio 1922, Aritmos Fakelou:22, İpofakelou:1, "Embisteftikon Protokollon. Aritmos 2941 H/VI., 20-3-1921, Konstantinoupolis."*: Issı, a.g.m., s. 61.

[349] Issı, a.g.m., s. 58.

Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiserliği ile de görüşür, Fransa kabul ederse onlara bağlı bir Kürdistan kurmayı teklif eder.[350]

Bu girişimler Rıfat Bey'in ülkeyi terk etmeden önceki son faaliyetleridir. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının önderliğinde Türk milletinin başlatmış olduğu büyük mücadele nihayete erince, Mevlanzade Rıfat ve aynı düşünce etrafında toplanan nicelerinin de ülkeyi terke mecbur kaldıkları anlaşılmaktadır. Rıfat Bey'in de aralarında bulunduğu yaklaşık 160 kişi İngiliz elçiliğine sığınır ve İngilizlerin himayesinde bir vapurla Romanya'nın Köstence şehrine giderler.[351] Rıfat Bey artık bir daha geri dönmemek üzere İstanbul'u terk eder.

3.4. Yeniden Kaçak Hayatı

3.4.1. Köstence-Atina-Suriye

Romanya'nın Köstence şehrine gelen Rıfat Bey, burada Bulvar Oteli'ne yerleşir. Bu sırada İsmet Paşa'nın katıldığı Lozan Görüşmeleri 1923 Şubat ayında askıya alınınca, Paşa İsviçre'den Romanya'ya geçer. O'nu karşılamak için Türkiye'den bir grup gazeteci de Köstence'ye gelmiştir.[352] Burada Rıfat Bey'le karşılaşan gazeteciler arasından Saadettin Bey, bu karşılaşmayı 18 Şubat 1923 tarih ve 1584 numaralı Akşam gazetesinde yayınlar. Karşılaşma anı ve aralarında geçen konuşma şöyledir:

> *"Köstence İstanbul'dan kaçan Rum ve Ermenilerle doludur. Köstence'yi dolaşırken arkadaşlardan biri kolumu dürtdü ve önümüzden geçen bir şapkalıyı göstererek Mevlanzade dedi. Tereddüt etdik Köstence Zabıtası bu adamların hepsinin birkaç gün evvel şehri terk etmiş olduklarını sûret-i husûsiyede söylemişdi. Mamafih ansızın seslendim: Rıfat Beğ. Ah o, isminin çağırıldığını işidir işidmez başını çevirdi. O idi, bizi görünce biraz sararır ve şaşalar gibi oldu. Yolumuza devâm etdik. Derhâl sözlerimize başladık. Durunuz dedi. Biz Otel Bulvar'dayız, sâ'at bir de geliniz, görüşelim."*[353]

Gazetecilerle Rıfat Bey arasında otelde bir görüşme gerçekleşir. Rıfat Bey'e ilişkin aktarılanlar şöyledir:

> *"Mevlanzade küstâh bir tavır ile diyor ki: her idârenin tebdîlinde, her devir dönümünde ba'zı insanlar, kim vurduya gider. Ben de 4 Teşrîn-i Sâni inkılâbından sonra kim vurduya gitmemek için husûsi olarak seyâhate*

[350] Issı, a.g.m., s. 59.
[351] Şaduman Halıcı, *Mütareke Döneminin İşbirlikçileri Yüzellilik Gazeteciler,* Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2021, s. 69.
[352] Halıcı, *a.g.e.*, s. 70.
[353] "Köstence Mektûbu"*, Akşam*, 1584. sayı, 18 Şubat 1339, s. 3.

çıkdım. Köstence'de oturuyorum, ilk fırsatda (acaba hangi fırsat?) İstanbul'a avdet edeceğim.

Mamafih beni bilenler, fa'âliyet-i siyâsiye zamânının geldiğinde hükmetdiğim anda harekete geçeceğimden şübhe etmezler. Bugün burada husûsi ve şahsî olarak bulunuyorum fakat yarın kimbilir!!..

Siz gazetecisiniz, istediğiniz gibi yazabilir, aleyhimde bulunabilirsiniz, buna gücenmem. Yarın ben de kalemi elime alınca beni durduracak bir kuvvet yokdur.(peh, peh!..) Fakat şunu söyleyelim ki ben memleketimi severim(!) Ben Kürdüm. Türk'ü Kürd'den ayırmak istedikleri gün Kürd'ü Türk'den ayırırım!!!

Mevlanzade, bir aralık resmini şabka ile çıkaran fotoğrafçıya: Olmadı, dedi. Bilirsin ki bizim muhitde böyle şeylere ehemmiyet verirler. Halbu ki biz burada o kadar münzeviyâne yaşıyoruz ki.. Hatta cemâ'at-ı İslâmiye ile bile temâsımız yok ve en ziyâde nazardan kaçmak için şabka giyiyoruz..."[354]

Parantez içindeki ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Saadettin Bey bu görüşmeyi alaycı bir tavırla yazıya dökmüştür. Fakat Rıfat Bey'in ifadelerine bakılırsa yurttan kaçmak zorunda kalan birinden çok, sanki gerçekten seyahate çıkmış biri gibi konuşmaktadır. Türk'ü Kürt'ten ayırmak istedikleri gün Kürt'ü Türk'ten ayırırım diyen Rıfat Bey, yedi yıl daha sürecek muhalif ve macera dolu hayatından ipucular vermektedir.

Bu karşılaşmadan yaklaşık bir buçuk ay sonra Rıfat Bey, İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimlerinden ve eski Maliye Nazırı olan Cavid Bey'e bir mektup gönderir. Yakında Köstence'den ayrılacağını söyleyerek yine yardım talebinde bulunan Rıfat Bey'in 9 Nisan 1923 tarihli mektubu şöyledir:

"Huzûr-ı tenâum-ı a'zamîlerine

Muhterem Efendim Hazretleri

Bu aralık müzâyaka-i mâliyeden fenâ hâlde muzdaribim. Buradan da hareket niyetindeyim. İnsaniyet ve şahsiyet-i âlilerine karşı olan samîmi merbûdiyetim hasebiyle mu'âvenet-i mütemmimânelerini rica ediyor ve inkisâr-ı hayâle uğramayacağımı zannediyorum. Bâki ta'zimât-ı hâlisanemin kabûlünü rica ederim efendim hazretleri.

Her emrinize mutî'

Mevlanzade

M.Rıfat.

Adres: Mevlanzade Rifaat Bey Hotel Boulevard Constanza Roumanie."[355]

---

[354] a.g.m., *Akşam*, s. 3.

[355] Murat Bardakçı, *İttihadçı'nın Sandığı*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s. 71.

Bardakçı, Rıfat Bey'in senelerce hakaret ettiği İttihatçı Cavid Bey'den yardım istemesini, onun kişiliğine yormuştur. Tarihler Mayıs 1923'ü gösterdiğinde Rıfat Bey'in hala Köstence'de olduğu anlaşılıyor. Akşam gazetesinin haberine göre *"ale'l-acâ'ib şabkasıyla dolaşmakda"* ve Ermeni kahvehanelerine gitmektedir.[356]

26 Ağustos 1923'te Sofya Başşehbenderliği'nden Varna Şehbenderliği'ne yazılan yazıyla Rıfat Bey'in yine bir oluşuma dâhil olduğu anlaşılmaktadır.

> *"Maslûb dâmâd Sahil Paşa'nın adamlarından Selim, Mevlanzade Rıfat, Said Molla, Dâhiliye Nâzır-ı sâbıkı Mehmed Ali ve Üsküdâr ahâlisinden boya ticâretiyle iştigâl eden Samson Arzoni nâmındaki Ermeni'nin merkezi Sofya olmak üzere Türkiye Vatandaşlar Cem'iyyeti nâmıyla bir Cem'iyyet teşkîl ve Rusçuk Varna Bükreş ile Tuna sâhilinde kâ'in ba'zı yerlerde şu'beler küşâd etdikleri ve bu Cem'iyyet'e Ermeni fedâ'ileri kayd ve kabûl muhtelif lisânlarla bir beyânnâme neşr ederek Türkiye aleyhindeki ahâli-i siyâsiyelerini i'lân ve izhâr eyledikleri ve muhâbere merkezinin Bükreş'de olduğu istihbâr kılınmışdır.*
>
> *Ta'kibât ve tedkîkâtda bulunarak beyânnâmelerin bir nüshasından elde edilerek sür'at-i irsâl ve fa'âliyet ve teşebbüsât ve if'aları hakkında istihsâl olunacak ma'lûmât-ı mütemmimenin serî'ân iş'ârı muktezîdir."*[357]

Türkiye Vatandaşları Cemiyeti adı altında Türkiye aleyhine çalıştığı anlaşılan Rıfat Bey'in, Türk makamlarınca da adım adım izlendiği görülmektedir.

Stamboul gazetesinin 17 Ocak 1924 tarihli haberine göre: Rıfat Bey, Yahudilerden bahsettiği, Ermenileri ve Rumları savunduğu ve Türkiye'ye saldırdığı Türkiye Siyonistleri adlı bir eser yayımlamışsa da Romanya hükümeti, nüshalarına el konulan bu eserin satışını yasaklar.[358]

1925 Mart'ında Yunanistan'a geçen Rıfat Bey burada Çerkes Ethem ile birleşerek yeni bir plan üzerine yoğunlaşır. Yeni plana göre Suriye'deki Çerkes'lerle birleşerek Kürtlerle beraber Kürt bölgesine gideceklerdi. Fransız ve İngiliz konsolosluklarına vize ettirilen pasaportlarda Rıfat Bey'in pasaportu "Tüccardan Abdurrahman Rıfat" olarak düzenlenmişti.[359] 19 Mayıs'ta Halep'e[360] geldiği ve burada Kürt/Türk Hilafet

---

[356] "Köstencede Muhâlifler", *Akşam*, 1655. sayı, 1 Mayıs 1339, s. 2. Rıfat Bey'in *Devlet-i Osmaniye ve Siyonistler Türkiyeyi Yıkan Yahudiler* isimli kitabını da Köstence'de yazdığı anlaşılmaktadır. Zira kitabın giriş kısmında adres olarak *"Köstence'de Bulvarud Oteli'nde Mevlanzade Rıfat Bey"* yazılı olduğu görülür; Mevlanzade Rıfat, *Devlet-i Osmaniye ve Siyonistler Türkiyeyi Yıkan Yahudiler*, (Yay. Haz. Ali Birinci), Derin Tarih Kültür Yayınları, İstanbul 2013.
[357] BOA, *Hariciye Nezareti Paris Sefareti* [HR.SFR(04)], 926-115, lef 7.
[358] *Stamboul*, 17. sayı, 19 Ocak 1924.
[359] Halıcı, *a.g.e.*, s. 71.
[360] Halıcı, *a.g.e.*, s. 72.

Cemiyeti'ne üye olduğu anlaşılan Rıfat Bey'in 11 Haziran 1925 tarihli belgeye göre Halep'ten ayrılmakta olduğu görülür. Dâhiliye Vekili'nin Baş Vekâlet'e gönderdiği yazı şöyledir:

> *"Haleb Şehbenderliğinden mevrûd bir telgrâfnâmede Mevlanzade Rıfat ile Çerkes Edhem'in Suriye'yi terk etmeleri Haleb'deki Fransız delegesi tarafından kendilerine teblîğ edildiğini bizzat Şehbender nezdine gelen Mevlanzade'nin söylediği ve gûyâ hükûmetzedeler orada ta'lîmât intizâr etdiklerini ilâve etdiği beyân olunduğu Hâriciye Vekâlet-i celîlesinden bildirilmişdir. Arz-ı keyfiyet olunur efendim."*[361]

Temmuz 1925'te Dâhiliye Vekâleti'nin Hariciye'den bildirdiğine göre Çerkes Ethem Fransızlar tarafından Suriye hududu haricine çıkarılmış, Mevlanzade ile Çerkes Ethem'e Beyrut İngiliz konsolosu tarafından beş yüz İngiliz lirası verilmiştir.[362]

Çerkes Ethem ile birlikte Musul'a geçen Rıfat Bey, buradaki büyük kongreye katılmıştır.[363] Bu kongre 1917 yılında Mısır'da Şerif Paşa, Arif Paşa ve Bedirhanilerin katılımıyla yapılan kongrenin devamı niteliğindedir.[364] Kongre on gün sürmüş, bazı önemli kararlar alınmıştı. Kürt-Çerkes birliği teşkil edilecek, bu birliğin hanedan ile temasını da Rıfat Bey sağlayacaktı.[365] Toplantıdan sonra Atina'ya dönen Rıfat Bey'e Kürt-Çerkes-Hanedan iş birliğini sağlamak üzere şu belge verilmişti:

> *"Hamil-i varaka Kürt Mevlanzade Rıfat, Kürt ve Çerkes Komitesi tarafından bazı vazife ile Kürdistan'dan geliyor. Konuşup anlaşınız. İştiraksiz geçirilen zamanın telafisi güç olacaktır. Bütün muhalefeti vahdete davet zor görünüyor. Ve bu vazife size terettüp ediyor. Düşman çok kavi ve mecnun. İstifade sizi salaha götürebilir. Tafsilat Rıfat'tadır. Hanedan-ı Âli-i Osman Çerkesçe [okunamadı] dır. Ve en son nazariye ile Türk'ten ziyade Çerkes'tir. Kendilerine olan ihtiyacı Rıfat gibi biz de takdir ederiz."*[366]

Rıfat Bey daha sonra Atina'dan ayrılmış, San Remo'ya Sultan Vahdeddin'i ziyarete gitmiştir. Tarık Mümtaz Göztepe bu ziyareti şöyle aktarır: *"Sultan Vahdeddin'i en zayıf yerinden avlayarak en büyük vurgunu çarpmağa muvaffak olan İntak-ı Hak'cılardan sonra, San Remo'ya sıcağı sıcağına ve ilk damlayan politika goygoycusu, meşhur Mevlanzade Rıfat olmuş."*[367] Üstelik bu, Rıfat Bey'in ilk gelişi

---

[361] BCA, 30-10-0-0, K:106, 695, 29.
[362] BCA, 30-10-0-0, K:106, 695, 30.
[363] Halıcı, *a.g.e.*, s. 73.
[364] Halıcı, *a.g.e.*, s. 72.
[365] Halıcı, *a.g.e.*, s. 74.
[366] Halıcı, *a.g.e.*, s. 75.
[367] Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişah'ı Vahdeddin Gurbet Cehenneminde*, Sebil Yayınevi, İstanbul 1978, s. 159. Göztepe aynı yerde Rıfat Bey'in kişiliğine dair de şunları ekler:

değildir. Göztepe, bu olaydan yaklaşık altı ay kadar önce San Remo'ya gelerek yanındaki kişiyi Yunanistan'daki iktidarı ele alan General Plastiras'ın temsilcisi bir miralay olarak tanıtmış, Ankara hükumetine karşı Yunanistan'la Sultan Vahdeddin arasında bir iş birliği teklif etmiştir. Bu gelişinde Sultan Vahdeddin tarafından Hoca Zahit'e gönderilmek üzere bir mektup ve 100 İngiliz lirası almış, bunu da Atina barlarında yemiştir.[368]

Halıcı'nın aktardığına göre 1925 yılında Atina'da olan Mevlanzade, kendisiyle röportaj yapan bir gazeteciye Kürtler ve Kürdistan hakkında kahramanlık hikâyeleri anlatmaktadır. Kürdistan'daki ihtilalin akıbeti, Şeyh Sait isyanının bitiremediği işin bu sefer bitirileceği, Hakkâri ili Şemrinan mevkiinde Türk kuvvetlerinin Ethem kuvvetlerince nasıl kırıldığı, Kürtlerin artık hürriyet için nasıl canlarını feda edeceklerini, Mustafa Kemal'e aslında bütün Türklerin karşı olduğunu, yine Mustafa Kemal'in ahvalinin pekiyi olmadığını anlatmıştır.[369] Ne var ki bunlar gerçeği yansıtmaktan ziyade, sadece Mevlanzade'nin beklentilerinden ibaret gibi görünmektedir.

3.4.2. Son Yıllarında Mevlanzade Rıfat: "İkili Siyaset"

Rıfat Bey'in Atina'dayken bağımsızlık savaşı veren bir Kürt siyasetçisi gibi politika izlediği görülse de aynı zamanda Atina'daki Türk Konsolosluğu'na bilgi aktardığı anlaşılıyor. Rıfat Bey: Şeyh Abdullah, Çerkes Ethem ve beraberindekilerin Van'a saldırı düzenleyeceklerini, amacın bağımsız bir Kürt Hükümeti teşkil etmek olduğunu, aynı zamanda Erzurum'a da bir saldırının düzenleneceği, İzmir ve Adana'da bir isyan

---

"Dumanlı havalardan son derece büyük bir sürat ve maharetle istifade etmesini bilen bu adam, ihtiyarlığına rağmen alabildiğine keyif ehli zevk ve sefahate düşkün bir tıynette idi." Ayrıca Rıfat Bey, Sultan Vahdeddin'den aldığı paralarla Yunanistan'da keyif sürmüş, San Remo'da Vahdeddin hesabına kaldığı Otel Londra'nın borç hesabını kabarık bir şekilde bırakmıştır; Göztepe, *a.g.e.,* aynı yer.

[368] Göztepe, *a.g.e.,* s. 166. Göztepe bu ziyaretle ilgili de şunları söyler; *"Bu adamda pişkinliğin derecesine bakmalı ki o katmerli ve çeşitli dolandırıcılık hikâyelerinden sonra ve sıcağı sıcağına San Remo'ya gelerek Sultan Vahdeddin'i bambaşka bir taktik ile yeniden yere vurmak arzusundan kendini alamamış fakat bu sefer bütün kapıları kapalı bularak geldiği yere yani Atina'ya dönmeğe mecbur kalmıştı."*; Göztepe, *a.g.e.;* s. 166. Göztepe bir başka eserinde Rıfat Bey'e dair şunları aktarır: Mütareke döneminde bir gazete çıkarıp, o gazete vasıtasıyla biraz para kazanan kimse, ardından bir bahaneyle gazetesini kapattırır ve kazandığı para yanına kar kalırdı. Sait Molla Bey'in, sadrazam hakkında methiyelerle dolu yazısı sansür heyetinden geçmese de o, bu makaleyi bastırmış ve gazetesi kapatılmıştı. Sadrazam, bu hilenin iç yüzünü öğrendiği zaman üzülmüş fakat aynı hileye tekrar düşmüştü. Göztepe'nin "yaman politika kurdu" diye tarif ettiği Mevlanzade, Serbesti'yi iki sayı çıkardıktan sonra, gazetesini sansüre kapattırmıştı. Fakat Sait Molla gibi o da Sadrazam'a sokularak beş, altı yüz lira koparmıştı.; Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişah'ı Vahdeddin Mütareke Gayyasında,* Sebil Yayınları, İstanbul 1969, s. 367.

[369] Halıcı, *a.g.e.,* s. 76.

çıkarmak için hazırlık yapıldığını, hareket için karın yolları kapatmasını beklediklerini aktarır. Konsolos Rıfat Bey'in ileride işe yarayabileceğini belirterek Türk yetkililerden yeterli miktarda ödenek talep etmiştir.[370] Aynı Rıfat Bey'in, 1926 yılında Halep'e geçerek Çerkes Ethem'le birlikte çalıştığını, 1926 Ağustos ayında Çerkes Ethem, Seyyid Hüseyin, Rasim Hurşit, Reşit, Şeyh Mahmut gibi kişilerle Kürt nüfusu kışkırtmaya çalıştığı görülür.[371] Bu dönem Ağrı İsyanını yeniden başlatılmak istendiği anlaşıldığından Türk makamlarınca, Rıfat Bey'in yine Kürtçü hareket içinde olduğu belirtilerek dikkatli olunması istenilir.[372]

Rıfat Bey'in bu ikili siyaseti Türk yetkililerinin şüphelerini arttırır. Bu dönemde Halep'te yayınladığı *Türkiye İnkılabının İç Yüzü* isimli kitabı da hoş karşılanmaz. Eserde Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gönderilme meselesini bir kurgu üzerine inşa eden Rıfat Bey, teferruata girerek Paşa'nın Vahdeddin tarafından planlı olarak Anadolu'ya nasıl gönderildiğini ele almıştır.

Çerkes Ethem'in anılarını bastırmak üzere Mevlanzade'ye teslim etmiş olması, ona gerçekten güvendiğini göstermektedir. Fakat Rıfat Bey, bu anıları yayımlatmamış, üstelik ikili siyaseti gereği Türkiye'nin Halep Konsolosu'na teslim etmiştir. Bunun karşılığı olarak da aylık yetmiş Türk Lirası almıştır.[373] Böylelikle yeniden muhbirlik yapmaya başlayan Rıfat Bey, Halep Konsolosluğu'na para karşılığında Kürtler hakkında bilgiler vermiştir. Tüm teferruatıyla Hoybun Örgütü hakkında malumat ve Kiraz Hamdi, Mehmet Ali gibi firariler arasındaki haberleşmeyi içerir evrakları bir kitap haline getirmeyi düşündüğünü söyleyen Rıfat Bey, bunun için yine Türk makamlarından 100 altın istemiş,[374] kitap meselesi kabul görmese de verdiği yararlı bilgiler karşılığında para verileceği bildirilmiştir.[375]

Son günlerini bir muhbir gibi geçirdiği anlaşılan Rıfat Bey, 1930 yılı Eylül ayında Halep'te vefat etmiştir. Vakit Gazetesi *Bu Vatansız Halep'te Füc'eten Öldü* başlıklı haberiyle Rıfat Bey'in ölüm haberini şöyle vermiştir: *"Vaktile İstanbul'da Serbesti*

[370] Halıcı, *a.g.e.,* s. 77.
[371] Halıcı, *Ethem,* s. 351; *a.g.e.,* s. 77. Stamboul gazetesi haberinde de 150'liliklerden olan Mevlanzade Rıfat'ın, Çerkes Ethem'in kardeşi Reşid ile görüştükten sonra Bağdat'tan Atina'ya, oradan da Bükreş'e gittiklerini, bu kişilerin ülkede bazı hareketleri kışkırtmaya çalıştıkları bildirilir; *Stamboul*, 355. sayı, 22 Aralık 1925.
[372] Halıcı, *a.g.e.,* s. 77.
[373] Halıcı, *a.g.e.,* s. 79.
[374] Halıcı, *a.g.e.,* s. 80.
[375] Halıcı, *a.g.e.,* s. 80.

isminde bir gazete neşrederek muhalefet yapmış olan yüz elliliklerden Mevlanzade Rıfat'ın Suriye'de Kürtler ve Ermenilerle birlikte aleyhimizde çalıştığı bir kaç defa yazılmıştı. Bu vatansız, Halep'te füc'eten ölmüş, Türkiye bir düşmanından daha kurtulmuştur."[376]

3.5. Eserleri Işığında Mevlanzade Rıfat

Rıfat Bey gazeteleri haricinde geriye 5 adet basılı eser bırakmıştır. *Bilanço Yahud Vatan Uğrunda Çektiklerim* ve *Hakk-ı Vatan Yahud Tarik-i Mücahedede Hakikat Ketmedilemez* isimli eserleri sadeleştirilerek *Mevlanzade Rıfat'ın Anıları* veya *Sürgün Hatıralarım* isimleriyle yayımlanmıştır. Hayatı hakkında en fazla bilgiyi bu eserde bulabiliriz. Rıfat Bey, eseri II. Meşrutiyet'in ilanıyla başlatmış, akabinde Yemen sürgününden dönüşünü anlatmıştır. Kitapta sırasıyla matbuat âlemine girişi, 31 Mart Vakası ve ardından yurt dışı, Paris'te Serbesti'nin yayımlanması, Şerif Paşa ile olan akdin bozulması sonrasında Mısır'a geçmesi, burada tekrar Serbesti'yi çıkarma girişimi yer almaktadır. Devamında Rıfat Bey, Atina günleri ve *Faruk* ile *Cihad* gazetelerini yayımlaması, son olarak tekrar İstanbul'a dönerek teslim olması ve tekrar Serbesti'yi çıkarma girişimini yazmıştır. 1912 yılına değin hayatının bir özetini çıkaran Rıfat Bey, o güne kadar yaptıklarını ve yazdıklarını yer yer değiştirerek kaleme almıştır.

Yemen Hakkında Dâhiliye Nâzırı Talat Beğ Efendi'ye Açık Lâyiha isimli 16 sayfadan ibaret olan risalesi ise 1911'de[377] Kahire'de yayımlanmıştır. Rıfat Bey bu risaleye sürgün olarak yaşadığı Yemen hakkındaki tecrübelerini aktarmıştır. Beyefendi diyerek başladığı risalede ilk olarak Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen valiliği sırasında yaptığı yanlış uygulamalardan söz eder. Rıfat Bey'e göre, Hilmi Paşa'nın yaptığı değişiklikleri, ondan sonra gelen Tevfik Bey ortadan kaldırmıştır. Böylece halkın nazarında sıkıntıya giren Osmanlı hükumetinin itibarı iyice vahim bir hal almıştır. Çünkü halk Tevfik Bey'deki idaresizliği anlamış, merkezi yönetime karşı şımarık bir tutum takınmıştır. Böylelikle bölgede önemli bir nüfuza sahip olan İmam Yahya'nın konumu giderek daha da güçlenmiştir. Meşrutiyet'ten sonra Kamil Paşa İmam Yahya'nın görüşme talebini ne reddetmiş, ne de kabul etmiştir. Oyalama taktiği

[376] "Bu Vatansız Halep'te Füc'eten Öldü", *Vakit*, 4560. sayı, 18 Eylül 1930, s. 2.
[377] Mevlanzade Rıfat, *Yemen Hakkında Dâhiliye Nazırı Talat Beyefendiye Açık Layiha,* 18 Kanun-ı Sani 1326 Kahire. Eserin sonunda 18 Kânûn-ı sâni 1316 yazılmış ise de 1326 yerine sehven 1316 yazıldığı anlaşılmaktadır.

kullanarak zaman kazanmışsa da sonra gelen Hüseyin Hilmi Paşa resmi görüşmeyi kabul ederek yine İmam Yahya'nın konumunu takviye etmiştir. Rıfat Bey, şimdilerde ise Talat Bey tarafından bölgeye 50 tabur askerin sevk edildiğini haber aldığını belirterek bu miktarın yeterli olmakla birlikte, karışıklık hususunda sadece Yemen'e odaklanılmış olmasını yanlış bulur. Çünkü bu hal tüm Arap coğrafyasına sirayet edecektir diyen Rıfat Bey, daha sonra Sana ve Hudeyde gibi şehirlere yapılan askeri tahkimlerin ne şekilde yapılması gerektiğine dair bir dizi tavsiyede bulunur. Son olarak Arap coğrafyasında olan Zeydilik, Vehhabilik gibi mezheplere birer müftü tayin edilmesi ve bunlara bol maaş dışında bir şey verilmemesi gerektiğini söyler.

Rıfat Bey'in bir diğer kitabı 31 Mart Vakası'nı ayrıntılarıyla anlattığı *İnkılâb-ı Osmaniden Bir Yaprak yahud 31 Mart 1325 Kıyamı* isimli eserdir. Eserde: 31 Mart Vaka'sında II. Abdülhamid'in kesinlikle bir dahlinin söz konusu olmadığı, hatta olayı en çok onun engellemeye çalıştığını belirten Rıfat Bey, Sultan'ın olayın neticesinden korktuğu için engellemeye çalıştığını da ekler. Ona göre bu olayı tertipleyen Sultan'ı tahttan indirmek isteyen Prens Sabahaddin'dir. 31 Mart Vakası bölümünde ayrıntıları verildiğinden burada tekrar bahsine gerek görülmemiştir.

Yahudi aleyhtarlığıyla öne çıkan Rıfat Bey'in, bu düşüncelerini kaleme aldığı eseri ise *Devlet-i Osmaniye ve Siyonistler Türkiyeyi Yıkan Yahudiler*'dir. Çalışmamızda bahsedilmeyen bu eserin ayrıntılarına biraz bakmak faydalı olacaktır. Eserinde tüm olumsuzlukların kaynağı olarak Yahudileri gösteren Rıfat Bey, *"Ankara ve civarında senelerce tahakküm eden Ahiler dahi Yahûdîler tarafından kurulmuş bir makineden başka bir şey olmadığını târîh tasrîh etmiyor mu?"*[378] diyerek konuyu Ahilere kadar götürür. 3. Selim devrinde ve II. Mahmut zamanındaki yeniçerilerin isyanında Yahudilerin rolünü hatırlatan Rıfat Bey, Sultan Abdülaziz ve Beşinci Murad'ın ölümlerini de onlara bağlar.[379] İttihat ve Terakki'nin meşrutiyet için değil, Yahudilere hizmet maksadıyla kurulduğunu şu cümlelerle ifade eder:

"Hürriyet, adalet, musâvât nağme-i kâzibi ile Selanik'te teşkil edilip memleketi yıkmağa, anâsır-ı Osmâniye arasına birbirine saldıracak derecede fitne ve fesâd ilkâsına me'mûr edilen İttihâd ve Terakki nâmındaki komitenin Meşrûtiyet-i idâreye değil, Yahûdîlerin âmâline hâdim olduğuna şüphe kalır mı?"[380]

[378] Rıfat, *Devlet-i Osmaniye ve Siyonistler Türkiyeyi Yıkan Yahudiler*, s. 32.
[379] Rıfat, *a.g.e.*, s. 34.
[380] Rıfat, *a.g.e.*, s. 34.

Rıfat Bey'e göre İttihat ve Terakki'den sonra gelenler de farklı değildir. Ankara'ya mebus sıfatıyla gidenler için:

> *"İşte bunlar Siyon Yahudilerinin ta'kîb etmekte oldukları gâyeyi teshîl için saltanat ve hilâfeti câmi' altı yüz senelik Osmanlı İmparatorluğunu -asrın îcâbât-ı medeniyesine göre ta'dîl ve ıslâh mümkün iken- yıkıp yerine Büyük Millet Meclisi Hükümeti unvânıyla şimdilik bir Şûrâ-yı Askerî kurduklarını görmüyor muyuz?"*[381]

diyerek mevcut imparatorluğun tadili mümkün iken onu yıkarak Millet Meclisi'ni kurduklarını ifade eder. Arap coğrafyasında yapılan mezalimin Yahudi kaynaklığı olduğunu söyleyen Rıfat Bey, bunun için de Filistin'de bir Yahudi ocağı tesis edildiğini, bu ocağı yaşatmak için de Anadolu'da bir Türk ordusunun teşkil edildiğini söyler. Sözde bu ordunun başına da Yahudiler tarafından Mustafa Kemal Paşa tayin edilmiştir.[382] Rıfat Bey'e göre Şark Yahudi Locası'nın "Türkiye nasıl idare edilecek" sorusuna karşılık dört maddelik şu karar alınmıştır: Türkiye'de dinin nüfuzunu kırmak, mali yönden çökertmek, hilafeti saltanattan ayırmak ve Osmanlı hanedanını bitirerek cumhuriyeti ilan etmek.[383] *"İşte İttihâd ve Terakki ve Mustafa Kemâl Paşa ve yârânının faaliyeti... Hakikatte Siyon Yahûdileri hesabına bir borsa oyunundan ibârettir."* diyen Rıfat Bey'in, asılsız ve hiçbir hakikate dayanmayan düşüncelerinden mürekkep eserinin özü bundan ibarettir.

Son olarak Rıfat Bey'in 1929 yılında Halep'te bastırdığı *Türkiye İnkılabının İç Yüzü* isimli eserinden bahsetmek gerekir. Yine çalışmamızda fazla ayrıntısına girilmediğinden ve bu eserde zikredilen hususların günümüze değin bir yanlışlar silsilesi olarak ulaştığından teferruatlı bir şekilde incelenmiştir. İlk olarak Rıfat Bey eserde Cihan Harbi öncesi ilan edilen cihadın usule ve şeri ahkâma aykırı olduğunu söyler. Çünkü cihat ilanı için İslamiyet'in tehlikede olması, dine tecavüz ediliyor olması ve Müslümanların umumi kıyamı gerekliydi. Ayrıca Osmanlı devleti birkaç Hıristiyan devlete karşı cihat ilan ediyorken başka birkaç Hıristiyan devlet ile ittifak halindeydi. Cihadın ilan edilmesindeki tek sebep Alman nüfuz ve istekleriydi. Zaten İttihat ve Terakki'nin baskı ve zorlamasıyla halifeye ilan ettirilmişti. Bu sebeple İslam âleminde bir etki gösterememişti.[384] Rıfat Bey, Arşidük Ferdinand'ın ölümü sonrasında başlayan Cihan Harbi'nin, bu cinayetten dolayı mı başladığını sorar? Atılan

[381] Rıfat, *a.g.e.*, s. 34.
[382] Rıfat, *a.g.e.*, s. 38.
[383] Rıfat, *a.g.e.*, s. 42.
[384] Rıfat, *a.g.e.*, s. 103.

milyarlarca bomba ve torpil veliaht için mi atılmıştı? Bu soruya cevap olarak da şunları kaydeder:

"Ah Siyonistler! Salomon'un ifritleri gibi gözle görünmeden, el ile tutulmadan, insanların hayat damarlarına yapıştılar, umumi serveti topladılar. Beni İsrail'i külfetsiz ve bir tek Yahudi'nin burnunu kanatmaksızın vadedilen topraklara koşturmak için cihan halkını birbiriyle boğuşmaya sevk ettiler."[385]

Filistin topraklarının Yahudilere tahsisi için Emanuel Karasu Efendi'nin memur edildiğini ve Sultan II. Abdülhamid ile yapılan görüşmede, Sultan'ın sinirlenerek onu huzurdan defettiğini söyleyen Rıfat Bey, şunları ekler: *"Acaba Sultan Abdülhamid devletin sonunda böylece Yahudilerin tesir ve nüfuzuyla yıkılacağını bilmiş olsaydı yine bu öfkeyi gösterecek miydi?"*[386] Rıfat Bey'e göre Sultan her ne kadar Siyonistlerin teklifini kabul etmese de onlar bu işten vazgeçmemiş, uzun soluklu bir planı işletmeye koyulmuşlardır. Özetle şöyledir: Öncelikle Makedonya'daki üçüncü orduda Sultan'a muhalif bir zabit grubu teşkil edilecek, bunlar güçlendiği zaman meşrutiyet talebiyle bir isyan çıkaracak, Sultan bu isyanı bastırmak için Anadolu'dan asker sevk ettiğinde Avusturya olaya müdahale ederek Osmanlı'yı Selanik'e kadar Rumeli'den temizleyecektir. Eğer Sultan isyana müdahale etmeyip meşrutiyeti ilan ederse mecliste bu muhalif gruba güç kazandırılarak devlete hâkim olunacaktır. Bu plan neticesinde merkezi Selanik'te bulunan bir Cemiyet teşkil edilmiş olup, bu Cemiyet İttihat ve Terakki'dir. Ona göre Selanik merkezini oluşturanlar ise şöyledir:

"Emanuel Karasu, dönmelerden ve ticaret mektebi muallimlerinden Mehmed Cavid, Posta Telgraf Baş Kâtibi Talat, Sirozlu Mithat Şükrü, Selanikli Hıfzı, Selanikli Rahmi, avukat Manyasizade Refik, Niğdeli Galip, muhasebe mümeyyizi Fazıl, mektep muallimlerinden İsmail Mahir, Hafız Süleyman, Üçüncü Ordu Erkânıharbiyesinden Binbaşı İsmail Hakkı, Erkânıharbiyeden Binbaşı Cemal, Erkânıharbiyeden Kolağası Enver, Erkânıharbiyeden Kolağası Mustafa Kemal Erkânıharbiyeden Kolağası Fethi Bey ve Efendiler."[387]

Görüldüğü üzere İttihat ve Terakki ileri gelenleri ve Mustafa Kemal Atatürk de dâhil olmak üzere, tamamının Siyonist bir plan neticesinde ortaya çıktığı anlatılmaktadır. Sözde Ermeni tehciri olayı için ise şunlar anlatılır: Enver Paşa'nın maceraperest bir ruhla atıldığı Kafkas harekâtı başarısızlıkla sonuçlanınca, Ruslar karşı taarruza geçerek Erzincan, Erzurum ve başka yerleri zapt ederek ilerlediler. Bu esnada Ermeniler, Rusların tarafına geçerek çetecilik faaliyetlerine başladılar. Hatta Van'da

[385] Rıfat, *a.g.e.*, s. 109.
[386] Rıfat, *a.g.e.*, s. 112.
[387] Rıfat, *a.g.e.*, s. 115.

bulunan Enver Paşa'nın eniştesi Cevdet Bey'i firara mecbur kılıp, Van'ı ele geçirerek geçici bir hükümet teşkil ettiler. Bunun üzerine İttihat ve Terakki ileri gelenleri gizli bir toplantıda Ermenilerin imhasına karar verip, bu işin icrasına da Üçler Komitesi'ni, yani Doktor Nazım, Doktor Bahaeddin Şakir ve Maarif Nazırı Şükrü'yü memur etti. Mevlanzade yapılan bu gizli toplantıyı kendi deyimine göre "tasvir" etmiştir. Talat, Doktor Nazım, Hasan Fehmi, Ağaoğlu Ahmed, Kara Kemal ve Cavid Beylerin söz aldığı toplantıdan tüm Ermenilerin katledilmesi kararı çıkmıştır. Ermeniler, erkek, kadın, çocuk, bebek olmak üzere tamamıyla imha edilecektir. Fakat toplantının tasviri gayrı ciddi ve teatral bir üslupla yapılmış, anlaşıldığı kadarıyla konuşmacıların Mevlanzade Rıfat Bey'de karşılık bulan karakter özellikleri ön plana çıkmıştır. Örneğin Doktor Nazım konuşmanın bir yerinde şunları söyler:

> *"Lafla peynir gemisi yürümez, icraat hem de kati icraat ister, Ermeniler şirpençe gibi helak edici çıbandır. Şirpençe ehemmiyetsiz bir sivilce zannolunur, sivilce halinde iken usta bir operatör tarafından neşter ile kökünden kesilip temizlenmez ise muhakkak öldürür. İcraat, hem de kati icraat ister. 1909 senesinde Adana'da ötede beride yaptırdığımız mevzii bir kıtal ile iktifa edilecekse fayda yerine zarar verir. Temizlemek azminde olduğumuz diğer milletleri, Arapları, Kürtleri ikaz eder. Tehlike bir iken birkaç olur, büyür, iş güçleşir. Bu mecliste defalarca söylediğim gibi tekrar söylüyorum. Genel ve kati bir temizlik yapılmayacaksa fayda yerine zarar muhakkaktır. Ermeni unsurunu kökünden yok etmek, memleketimizde bir ferdini bile bırakmamak, Ermeni ismini unutturmak ister. Harp halindeyiz. Bundan daha iyi bir fırsat bulunamaz. Büyük devletlerin müdahalesi, dünya basınının yaygarası gibi mülahazalar dahi varid olamaz. Olsa da mesele bir emrivaki halini alır ve biter. Bu defa teklif edeceğim icraat kati bir imha ameliyesi olacaktır. Ermenilerin bir ferdi bırakılmamak şartıyla imhaları lazımdır."*[388]

Rıfat Bey Adana olayları için de aynı şekilde İttihat ve Terakki'nin Adana şubesinin merkezden bir kıyam emri aldığını söyler. Rıfat Bey'in birçok iddiası gibi bu hususta da olayları farklı yansıttığı anlaşılmaktadır. Zira hem yerel yetkililerin, hem Cemal Paşa'nın anıları, hem de dönemin İngiliz belgeleri göz önüne alındığında bu olayların başlamasına sebep olan tarafın Ermeniler olduğu ortadadır. Şöyle ki: Ermeni Başpiskoposu Muşeg tarafından Ermeni halkının galeyana getirilmesi ve Türk yetkililerin ihmali olayların bir katliam halini almasına sebep olmuştur. Fakat bu olaylar esnasında hem Ermeniler hem de Türkler katledilmiş, yapılan yargılamalarda ise Ermenilerden fazla Türk sorumlular idam edilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki hem

[388] Rıfat, *a.g.e.*, s. 134.

Avrupa'nın dikkatini çekmek isteyen hem de meşrutiyetle beraber gelen özgürlük ortamında silahlanan Ermenilerin, bir güç gösterisi kalkışması olan bu olaylar sonucu her iki taraftan da çokça kişi hayatını kaybetmiş; fakat ne yazık ki tarihe, özellikle Avrupa basınına, "Adana Katliamı" olarak yansımıştır. Fakat bunun en başından beri bir İttihat ve Terakki Cemiyeti tertibi olmadığı ortadadır.[389] Rıfat Bey'e göre Ermenilerin katledildikleri bir gerçektir. Fakat bunun tüm sorumluluğunu Türk milletinin sırtına yüklemek insafsızlık olur. Tüm bu katliamlar İttihat ve Terakki hükümetinin emri doğrultusunda, Teşkilat-ı Mahsusa denilen bir çete tarafından organize edilmiştir. Hatta çok örneği vardır ki bu katliamlar sırasında birçok Türk, Ermenileri korumuş ve himaye etmiştir. Yine bir başka örnek, İttihat ve Terakki'nin atadığı bazı valilerin bu emirler doğrultusunda hareket etmedikleri için, hükümet tarafından görevlerinden uzaklaştırılmalarıdır. Mesela Ankara Valisi Mazhar Bey, Konya Valisi Celal Bey, Kütahya Mutasarrıfı Faik Ali Bey, Kastamonu Valisi Reşid Paşa vb.[390] Esere göre tehcir esnasında jandarma tarafından sevki sağlanıp, bir yerde Teşkilat-ı Mahsusa'ya teslim edilen Ermeniler akıl almaz şekillerde öldürülmüşlerdir. Tabii bu satırların bir İttihat ve Terakki nefretinden dolayı yazıldığı ortadadır.

Ermeni meselesinden sonra Cihan Harbi'ne değinen Mevlanzade, harbin getirdiği büyük buhran içerisinde, Sultan Vahdeddin'in Anadolu'da milli bir kuvvet hazırlamayı düşündüğünü ve yakınındakilerin de tesiriyle, Mustafa Kemal Paşa'yı gizlice Anadolu'ya gönderdiğini belirtir.[391] Meselenin özeti şöyledir: Avrupa, doğuda büyük Ermenistan'ın kurulması için bir kamuoyu oluşturuyordu. Buna karşılık olarak Hariciye Nezareti'nde gizli bir toplantı teşkil edildi. Bu toplantıdan çıkan karara göre *Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* namıyla bir Cemiyet teşkil edildi. Bu Cemiyet doğuda Ermeni nüfusunun yoğun olmadığını Avrupa'ya duyuracak, eğer Avrupa bir taksim yoluna giderse silahlı mücadele yapacaktı. O sırada İstanbul'da eski ittihatçılardan mürekkep bir Cemiyet kurulmuştu. Başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'nın getirildiği bu cemiyet Ayyıldız Cemiyeti'ydi. Bu Cemiyet'in amacı yabancı işgallere karşı durarak ordunun şerefini kurtarmak, parçalanmayı önemekti. 3 Mart 1919 Tarihinde Tevfik Paşa'nın istifasıyla yerine Damat Ferit Paşa gelmiş, bu

[389] Ayrıntılı bilgi için bkz. Elçin Yılmaz, "İngiliz Resmi Belgeleri ve İngiliz Basınında Adana Olayları 1909" Belgi Dergisi, cilt: 2, sayı: 18, *Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını*, Yaz 2019/II, ss. 1651-1670.
[390] Rıfat, *a.g.e.*, s. 154.
[391] Rıfat, *a.g.e.*, s. 229.

Cemiyet'in varlığından kendisine bahsedildiğinde kesinlikle destek vereceğini açıklamıştı. Damat Ferit Paşa'da bu bahsi Sultan Vahdeddin'e açmış, o da aynı şekilde kabul etmiş ve başında eski yaveri olan Mustafa Kemal Paşa'nın olduğunu duyunca ayrıca memnun olmuştu. Böylelikle Mustafa Kemal Paşa'yı 3. Ordu Müfettişi sıfatıyla görünürde Anadolu'yu düzene sokmak bahanesiyle, gerçekte ise işgallere karşı koyması için geniş yetkiler vererek Anadolu'ya göndermişti.[392] Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gönderilmesinden haberdar olan İtilaf Devletleri, bu atamayı önlemek için bir kruvazör sevk etmişse de yetişememiş, Samsun'dan iadesine de muvaffak olamamıştı.[393] Sultan Vahdeddin'in Mustafa Kemal'i Anadolu'ya göndermek ve Erzurum'da yapılan kongreyi idare etmesini istemekteki maksadı, Osmanlı Devleti eğer doğuyu Ermenilere terke mecbur olacakları bir anlaşma imzalarsa şark vilayeti ahalisiyle buraların savunulmasını temin etmekti.[394]

Eserin diğer kısımlarından kısmen çalışma içinde bahsedildiğinden bu kadarıyla yetinilecektir. Eserlerden anlaşıldığı kadarıyla Rıfat Bey'in zihninde yeni bir Türk ve Osmanlı tarihi teşekkül etmek yatmaktadır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne ve onu kuranlara karşı duyduğu kin ve nefret, onun eserlerinde böyle vücut bulmuş, o da çareyi yeniden bir tarih yaratmakta bulmuştur. Ne var ki özellikle Ermeni meselesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesinde olduğu gibi tarihi bir gerçekliğe dayanmayan bu iddialar bazı kesimlerce benimsenmiş; günümüze kadar varlık göstererek onlara kaynak teşkil etmiştir.

[392] Rıfat, *a.g.e.*, s. 256.
[393] Rıfat, *a.g.e.*, s. 258.
[394] Rıfat, *a.g.e.*, s. 259.

4. GENEL HATLARIYLA SERBESTİ GAZETESİ'NİN DÜNYA GÖRÜŞÜ

Bu bölüm ile genel itibarıyla Serbesti gazetesinin fikir dünyasını anlatmak hedeflenmiştir. Gazetenin bazı kavramlar üzerine ne gibi değerler atfettiğini, bu kavramların fiiliyatta nelere karşılık geldiğini, karşılık olarak geldiği şeyi gerçek hayatta ne derece tatbik edebildiği anlatılacaktır. Soyut kavramlar üzerinden değer yargısı yapmak elbette elle tutulur somut adımlara izafetle daha güçtür. Çünkü Ülken'in de dediği gibi bir şey ne derece somut olursa o kadar değer karakteri kazanırken soyutluğa giderken yine o nispette değerden uzaklaşacaktır.[395] Fakat yine de meslek ahlakı, hak ve adalet, hürriyet, millet mensubiyeti, eğitim gibi konularda Serbesti'nin fikir dünyasının genel değer yargılarıyla ne derece paralellik gösterdiği, ne dereceye kadar bu yargılardan uzaklaştığı bir nebze tespit edilebilmiştir. Burada müspet veya menfi değerlendirmeler yapmak yerine, sadece gazetede olan veya (olması gerekirken) olmayan bahisler ele alınmıştır.

4.1. Mesleğin Tanımı ve Ahlaki Sınırlar

Serbesti gazetesi değerlendirilirken işimizi en fazla zorlaştıran unsur gazetenin tek bir çizgide ilerlememiş olması ve dolayısıyla önümüze bir konuda birden fazla görüşe sahip bir gazetenin çıkmış olmasıdır. Öyle ki Serbesti belirli bir konu veya olay üzerine günlerce hatta aylarca yazılan yazılarda menfi görüş bildirirken aniden tam aksi istikamette o konu veya olayın müdafisi olabilmektedir. Hal böyleyken akla şöyle bir soru gelmektedir: Serbesti'yi böyle ani dönüşlere şartlar mı zorlamıştır, menfaati gereği mi yapmaktadır yoksa bu, gazetecilik mesleğinin bir gereği midir? Bu hususun nasıl değerlendirileceği ise ayrı bir tartışma konusu olacaktır.

Gazetenin söylem ve eylemleri her ne kadar farklılık gösterse de ısrarla vurguladığı bir şey vardır ki o da mesleğin tanımında tarafsızlığı ve fedakârlığıdır:

> *"Serbesti, bütün ma'nasıyla hürdür. Tamâmiyet-i mülkiyemizi, meşrûtiyet-i idâremizi muhafaza zımnında fedâkarlıkdan ictinâb etmeyecekdir. Efkâr-ı umûmiyenin tenvîrine ve anâsır-ı muhtelife-i Osmâniye'nin ittihâdına çalışarak hey'et-i ictimâ'iyemizi hakîkaten yek vücûd bir hale getirmeğe*

[395] Hilmi Ziya Ülken *Bilgi ve Değer,* (Yay. Haz. Gülseren Ülken), Doğu Batı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2016, s. 200.

ve hârici düşmanlara bir kuvve hazırlamağa sa'y ve gayret eyleyecekdir."[396]

Hür olduğunu ve memleket menfaatine çalışacağını söyleyen gazete, kanun yolunda her daim doğruları söyleyeceğini vaat etmektedir.

"Serbesti me'mûrin-i hükûmetin menâfi'-i milliyeye muğâyir bir hareketini bi'l-hassa nevâkısını dâ'ima şiddetle tekbîh ve tenkîd edecekdir. Bu gibi harekâtı ba'de't-tahkîk nazargâh-ı millete arz eyleyecek hâmi-i hukûk-ı millet olan kânûn yegâne rehber hareketi olacakdır."[397]

Serbesti, mesleğini layıkıyla yapacak ve her daim doğruları dile getireceğini ifade etmektedir.

"Serbesti nâmus ve haysiyeti sertâc-ı meslek ittihâz edecekdir. Ve bütün mesleğimizde görünen fırkaların komitelerin cem'iyyetlerin mürevvec-i efkârı olmadığı gibi menâfi'-i milliyeye muğâyır olduğu takdîrde hiçbir şahsın âmal ve mekâsıd-ı siyâsiye ve şahsiyesine dahi hâdim bulunmıyacakdır. Serbesti yalnız hakîkati söyleyecek ve milletin şahrah-ı medeniyete vüsûlü çârelerini düşünecekdir."[398]

Mevlanzade Rıfat Bey, kendini yeni kurulan bir siyasi partinin yöneticisi, gazetesini ise böyle bir parti yerine koyarak memleketin bütün unsurlarını kucaklayacağını vurgular ve mesleğinin bundan ibaret olduğunu söyler. *"Hülâsa Serbesti milletimizin bilâ-tefrîk dîn ve unsur bi'l-umûm zulm-dîde vatandaşlarımızın müdâfa'a ve tercümân-ı efkârı olacakdır. İşte mesleği bundan ibâretdir."* [399]

Yukarıda bahsedildiği üzere halkın taleplerini dile getirmek, zulme karşı durmak, yönetenin değil, yönetilenin yanında olmak genelde muhalefeti, yani zor olanı yapmayı gerektirir. Rıfat Bey de bunu şöyle ifade eder:*" Dünyâda en kolay şey nasîhat vermek, en güç şey nasîhatı tutmakdır. Siyâsiyâtda dahi en kolay şey hükûmetin icrâ'atını bilâ-kayd ve şart alkışlamak, en güç şey muhâlefet mevki'inde bulunmakdır."*[400] Muhalefet mevkiinde bulunmak güç olmakla birlikte, bedel ödemeyi de gerektirir. Keza, 5 Teşrin-i Sâni 1324 (18 Kasım 1908) tarihli gazetede Bahriye Nazırı ve Sadrazam'a hitaben Mevlanzade Rıfat Bey'in eleştirel yazıları mahkûmiyetle sonuçlanmıştır. Mahkeme, Sadrazam ve Bahriye Nazırı'nın devlet görevlileri olduğu, hizmetlerinin delilli, ispatlı bir şekilde ortada olduğu, bu sebeple

[396] "Meslek", *Serbesti*, 1.sayı, 3 Teşrin-i Sâni 1324, s. 1.
[397] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
[398] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
[399] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
[400] "Muhâlefet – Tenkîd", *Serbesti*, 458.sayı, 3 Nisan 1919, s. 1.

Mevlanzade Rıfat Bey'in makalelerindeki eleştirinin haksız olduğu kanaatine vararak kendisinin üç ay hapsine karar vermiştir. Rıfat Bey'in buna cevabı ise şu şekildedir:

> *"Vatana millete hizmet yolunda gireceğim mahpuslar, zindanlar vükelâmızın o müzebzeb (...), muhteşem kâşanelerinden daha şanlıdır. İşte bu niyet ve i'tikâd ile meslek-i serbestîde devam edeceğim. Vükelânın menâfi'-i milliyeye muğayir tecâvüzât-ı gadrâne ve makarrât-ı kânûn-şikenânesini gördükce yine tenkîdden geri kalmayacağım. Mahkûm etdiler. Yine de etsinler mezara kadar evet mezara kadar hakîkati müdâfa'ada sebât edeceğim. El sakıt ani'l-hakk şeytan-ı ahras"*[401]

Fakat Serbesti gazetesi, muhalefetin taassup derecesinde bir duruş değil, vatan ve millet adına iyi ve doğru yolu göstermek çizgisinde olması gerektiğini savunur. Bir fikre, bir programa karşı muhalefet etmek en tabii hak olmakla birlikte, burada izlenecek yol önemlidir. Karşı tarafın fikrine vatanın selameti adına karşı çıkar ve yeni bir fikir öne sürülürse ancak o zaman olumlu netice verecektir. Aksi halde muhalefet şahsi emeller gözetilerek yapılırsa ööen iğrenç sonuçların ortaya çıkacağı söylenir. Gazete'ye göre maalesef bunun ilk örneklerini İttihat ve Terakki Cemiyeti vermiştir.

> *"Ne yazık ki memleketimizde ibtidâ bu sakîm yolu açan inkılâbcı rûhu perverde eden İttihad ve Terakki Cem'iyyeti olmuşdur. Husemâ ve muhâlifîn-i siyâsiyesine karşı açdığı tûfân-ı şahsîyât muharebelerinde izhâr etdiği şiddet netîcesidir ki bugün vaktiyle kendisinin isti'mâl etdiği o menfûr şahsiyât hücûmlarına kırk altı kat ziyâde olarak ma'rûz kalıyor."*[402]

Şiddetli ve şahsi emellere alet edilmiş bir muhalefet ancak böyle kötü sonuçlar doğuracaktır, çünkü *"Bir kurd ağacı nasıl yer, çürüdür ise ta'assub ve hodbîni de fırkaların nâmiye-i hayâtiyelerini aynı sûretle mahva en güzel bir sebeb teşkîl edebilir."*[403]

Serbesti gazetesi kişi ve olaylara tarafsız, ilkeli ve her daim halkın gözünden bakacağını dile getirmişse de bunun pek de söylediği gibi olmadığı görülecektir. Mesleğin tanımında vurgulanan birçok erdemin, yeri ve zamanına göre ikinci plana itildiği, gazete sütunlarının siyasal konjonktürün gerektirdiği gibi doldurulduğuna çok defa şahit olunacaktır. Fakat bu, ekseriyetle Serbesti gazetesini muhalefet çizgisinden çıkarmaya yetmeyecektir. Gazetenin, kuruluşundan kapanışına kadar her zaman birilerine muhalefet ettiği, özellikle işçinin ve çalışanın haklarını savunma noktasında, geri adım atmadığı görülecektir.

---

401 "Netîce-i Muhâkeme", *Serbesti*, 3. sayı, 5 Teşrin-i Sâni 1324, s. 1.
402 "Âhenk-i İdâre – Ta'assub-ı Siyâsi", *Serbesti*, 180. sayı, 8 Ağustos 1328, s. 1.
403 a.g.m., *Serbesti*, s. 1.

4.2. Meşrutiyet ve Liberal Yönetim Anlayışı

"Biz meşrûtiyetin i'lânıyla berâber memleketimizde her dürlü ictimâ'i ve idâri sekâmetlerimizin bir gün içinde mübeddel-i sürûr ve sa'âdet olacağı i'tikâdında idik. Fakat hâdise-i inkılâb, emelimiz tarzında tecelli etmeyince hepimizde büyük bir inkisâr-ı hayâl ve ümîd hâsıl oldu."[404]

Liberal bir yönetim altında yaşama fikrine tüm mevcudiyetiyle bağlanan Osmanlı aydını, meşrutiyetle beraber çöküşün devam ettiği, hatta ivme kazandığını gördüğünde işte bu ruh haline bürünmüştür. Çünkü ülkenin her geçen gün parçalanarak yok olduğunu gören asker, sivil, aydın, yazar kim varsa çöküşü tek bir sebebe atfetmiş, kurtuluşun ancak ve ancak despot bir anlayışla ülkeyi yöneten II. Abdülhamid'in gidişine ve yerine daha özgürlükçü bir yönetimin ikame edilmesine bağlamışlardır. Fakat Serbesti sütunlarında da yazıldığı üzere, ne meşrutiyetin ilanı, ne de Sultan'ın tahttan indirilmesi buna bir çözüm olmamıştır. Üstelik Serbesti'nin yazar kadrosu ve daha birçokları II. Abdülhamid'in istibdadından yakınırken ülkede kötü bir yönetimin gittiğini, daha da kötüsünün başa geldiğini dile getirir olmuştur. Böylelikle meşrutiyetin, bütün kötülükleri bir bıçak gibi kesmeyeceği anlaşılmaya başlanmıştır. Çünkü devleti yok olmaktan kurtaracak olan ilim ve sanayileşme iken toplumun tabanında henüz olmayan ve zorla ikame edilmeye çalışılan hürriyet, özgürlük ve eşitlik gibi soyut kavramlar üzerinden devlet kurtarılmaya çalışılmıştır. Tanzimat ve Islahat Fermanları ile tepeden inme bir şekilde Osmanlı toplumuna dayatılan kavramların ülkeyi kurtarabileceği inancı Osmanlı aydınını yanıltmıştır. İlim ve sanayi merhalesinin tamamlandıktan sonra toplum tabanına oturtulması gereken özgürlükçü kavramlar, bu iki unsurda belirli bir aşama kat edilmeden yapılmaya çalışılmıştır.[405] Tanzimat'tan beri süre gelen bu yanlış tutum, II. Abdülhamid dönemindeki muhalefette de kendini göstermiş, kurtuluşun sadece ve sadece hürriyet, eşitlik ve liberal bir anlayışta olacağı zannedilmiştir. Çağdaş medeniyetlerde ise halkın yönetime katılma arzusu, siyasal örgütlenme sonucu tabandan gelen bir itici güç sayesinde gerçekleştiği gibi halkın da bir ihtiyacı sonucu ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan Avrupa'nın insanlık tarihine en büyük katkısı, temsil hakkını kitlelere, yani halka mal etmesi olmuştur.[406]

---

[404] "Âhenk-i İdâre-İstiklâl-i Milli 1", *Serbesti*, 162. sayı, 21 Temmuz 1328, s. 1.
[405] Bayram Kodaman, *Cumhuriyetin Tarihi – Fikri Temelleri ve Atatürk,* Süleyman Demirel Üniversitesi Basımevi, 2. Baskı, Isparta 2001, s. 25.
[406] İlber Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe,* Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s. 60.

Fakat yine de meşrutiyet fikrinin Osmanlı Devleti'nde büyük akisler uyandırdığını kabul etmek gerekir. Bunu elbette sadece II. Meşrutiyet dönemiyle ilişkilendirmek yanlış olacaktır. Yukarıda değinildiği üzere bu döneme tevarüs eden birikim, Avrupa'da, Fransa'dan başlayıp, İtalya, Almanya ile Doğu Avrupa ve nihayet Osmanlı Devleti'ne gelerek Yeni Osmanlılar ile Osmanlı Devleti'nde tatbik edilmeye çalışılmıştır. Tüm dünyada milliyet fikrini esas alarak hızla yayılan meşrutiyet fikri, Osmanlı Devleti'nde, aydınların bir Osmanlı ümmeti yaratma çabasından ileri gelmiştir. Böylece bu fikirle, milliyetçe, dince farklı olan her bir milletin bir araya getirilmesi düşünüldüğünden Osmanlı siyasi birliğine ait bir idare şekli olması tasavvur edilmişti. Fakat bu fikir her bir unsurda ayrı tesirler yaratmış, onlar bunu kendi hürriyetleri için kullanmak istemişlerdi. Dolayısıyla dağılmakta olan bir imparatorluğa ittihat fikrini aşılaması beklenen meşrutiyet, bağlı milletlerin yabancı baskısıyla önce imtiyazlar almalarına, akabinde ise bağımsızlık fikrine dönüşmeye başlamıştır.[407] Meşrutiyetin bir aracı olarak liberal düşünce, yine Osmanlı aydının tasavvur ettiği gibi işletilememiştir. Bunun en büyük sebebi ise yine tabandan gelen istek üzerine değil tepeden inme bir şekilde halka ulaşmış olmasından ileri gelmiştir.

Anayasa ve meclisin bulunduğu saltanat-hilafet yönetim şeklini ifade eden meşrutiyet[408], Serbesti gazetesi sütunlarında meclis ve anayasa öne çıkarılarak sıkça milletin hâkimiyeti olarak yer edinmiştir. Seçim usulüyle, halkın talepleri doğrultusunda bir iktidar vücuda getirmek suretiyle işletilen bu yönetim şekli, II. Meşrutiyette günümüzden birkaç nüans farkıyla icra edilmiştir. Osmanlı aydınının bu denli bel bağladığı meclis sisteminin Osmanlı topraklarındaki ilk örnekleri, 1840 yılında kurulan "Muhassıllık Meclisleri"nde görülmüştür. Devletin sancaklarda halktan aldığı verginin düzenli bir şekilde toplanması ve miktarının belirlenmesi için kurulan meclislere *"Bir muhassıl-ı mal, iki nefer kâtip, hâkim, müftü, bir asker zabiti ve vücuh-ı memleketten dirayetkar ve müstakümül dört etvar dört nefer"* alınmasına karar verilmiş, böylece seçilecek dört nefer ifadesiyle Türk toplumunun siyasal yaşama katılımının başlangıcı olmuştur.[409] Birinci Meşrutiyet'te kısa bir süreliğine

[407] Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,* Ülken Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1992, s. 63.
[408] M. Şükrü Hanioğlu, "Meşrutiyet", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, cilt: 29, Ankara 2004, s. 388.
[409] Abdurrahman Vefik, *Tekalifi Kavaidi*, cilt 2. İstanbul1330, s. 9.; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı,* Ankara: 1991, s. 212; Reşat Kaynar; *Mustafa Reşit*

siyasal yaşamı tecrübe eden Osmanlı halkı, uzunca bir aradan sonra bir daha İkinci Meşrutiyet'te bunu tecrübe etme fırsatı yakalamıştır. 20 Eylül 1908'de hükümet tarafından yayınlanan "İntihâbı Mebusan Kanun Layihası" ile seçim usulü belirlenerek seçimlerin iki dereceli olması kararlaştırılmıştır.[410] Seçmenler, Serbesti gazetesinde de isimlerine sıkça rastlanan "Müntehib-i Sanileri", yani ikinci seçmenleri seçecek, onlar da mebusları seçeceklerdi. İki dereceli bu seçim sistemi 1946 yılına kadar devam etmiştir.[411]

Gazete'ye göre meşruti yönetim, içişlerindeki kazanımlarının yanında, uluslararası anlamda da ülkenin itibar kazanmasının yegâne sebebidir. Meşrutiyet öncesi Avrupa tarafından hasta adam addedilen, bu yönetim biçimiyle hiç bir zaman muvaffakiyete ulaşamayacağı söylenen Osmanlı Devleti, liberal bir anlayışın tesisiyle beraber bu ithamların muhatabı olmaktan çıkmıştır. Avrupa ve İngiltere Osmanlı'nın mahvını arzularken bugün durum değişmiştir. *"Bugün Avrupa yine o Avrupa, İngiltere aynı İngiltere değil midir? Evvelce bizim mahvımızı âdeta ayn-ı hikmet farz eden devletler neden şimdi muvaffakiyetimiz hakkında temenniyât-ı hâlisânede bulunuyorlar?"*[412] Çünkü Serbesti'ye göre artık millet yönetime müdahil olmuş, özgürlükçü, şeffaf ve adil bir idareyi seçmiştir. Bu bağlamda Matbuat Nizamnamesi örneği ele alınır. Hükûmet, basının sesini kesmek istemiş fakat binlerce insanın katılımıyla yapılan mitingler, çekilen telgraflardan sonra, milletin menfaatine yönelik karar alacağını açıklamak zorunda kalmıştır.[413] Bu ifade özgürlüğüne kaynak teşkil eden şey meşruti bir yönetim anlayışıdır.

> *"Hükûmet heyecâna gelen avâtıf-ı milliyeyi teskîn için derhâl bir beyânnâme ile milletin âmâline muvâfık sûretde hareket etdiğine irâ'e eyledi. Zîrâ millet, hâkimiyet-i milliyesini anlamış ve karşısında müstehak olduğu hükûmeti görmek istiyordu."*[414]

Serbesti'ye göre meşruti idarenin faydaları saymakla bitecek gibi değildir. Yabancı kökenli bir tiyatro oyununun İstanbul'da gösterime girmesini haber yapan Servet-i Fünun gazetesi, kısa sürede muazzam sayıda bilet satıldığını yazar. Serbesti gazetesi

---

Paşa ve Tanzimat, Ankara: 1985, s. 238; İhsan Güneş. "1912 Seçimleri ve Eskişehir'de Meydana Gelen Olaylar", *Belleten,* cilt:56, sayı: 216, 1992, ss. 459-482. s. 460.

[410] Güneş, a.g.m., s. 465.

[411] Feroz Ahmad - Dankwart A. Rustow, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918", *İstanbul Üniversitesi Güney - Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı: 4-5, 1976, ss. 245-284, s. 256.

[412] "İttifâk-ı Müselles-Tanin, Şura-yı Ümmet, Sabah", *Serbesti*, 110. sayı, 22 Şubat 1324, s. 1.

[413] Bir tepkinin meydana geldiği belirtilmişse de Matbuat Nizamnamesi her şeye rağmen yasalaşmıştır.

[414] a.g.m., *Serbesti*, 110. sayı, 22 Şubat 1324, s. 1.

ise bu sosyal ve kültürel gelişmenin müsebbibi olarak tamamen meşrutiyeti görür ve şu şekilde okurlarına öğüt verir:

> *"Bundan milletce bütün hayât-ı ictimâ'iyemizce alınacak ders-i ibret artık idâre-i mesûde-i meşrûtayı hayâtımızdan, cân ve cânânımızdan daha mukaddes ve mu'azzez bilerek devâm-ı istikrârı uğrunda kalben, rûhen, cismen, mâlen çalışmakdan ibâretdir."*[415]

Tüm bu gelişmeler, hâkimiyet-i millet esası üzerine teşekkül ettirilen idarenin meyveleri olup, farklı milletlerin, türlü tecrübeleri ile ortaya çıkmıştır.

> *"Ezmine-i kadîmeden beri hayât-ı ictimâ'iye hâlinde teşekkül edebilen milel ve akvâmın gâye-i âmâli olan sa'âdete vüsûl için düşünüb, tecrübe edib böyle bildikleri suver-i muhtelife-i hükûmet içinde şu maksada en ziyâde hâdim olabilecek tarz-ı hükûmet -hâkimiyet-i millet- esâsı üzerine mübtenî, idâre-i meşrûtiyet ile cumhûriyetden ibârettir.*[416]

Henüz ikinci sayıda yapılan bu tanım, milletlerin saadetleri için meşrutiyetin varlığından söz eder. Millet, onları temsil eden vekilleri sayesinde yönetime ortak olur; istek ve şikâyetleri doğrultusunda icra makamını denetleyip yönlendirebilir. Bu anlamda millet iradesiyle teşekkül eden ve kanun yapan meclis ile kanunları icra eden kurulun bağımsızlığına dikkat çekilir. Ancak bu iki unsurun bağımsızlığı sayesinde meşrutiyetin vücuda gelebileceği belirtilir.

> *"Bu iki kuvveti tefrîk ile kuvve-i teşri'ye yani kânûn yapmak hakkı millete, milletin vükelâsı olan hey'et-i meb'ûsana, ahkâm-ı kânûniyenin icrâsı yani kavânîn-i mevzu'a dâhilinde icrâsı hükûmet vazîfesi de hükümdâr ile hükümdârın vükelâsına yani kabîneye tevdi' edilmiştir. İşte meşrûtiyet şu iki kuvvetin bu şart ile tefrîk edilmiş olmasından başka bir şey değildir."*[417]

Serbesti, bu süreçte en büyük sorumluluğun millete düştüğünü, en büyük azim ve cesareti milletin göstermesi gerektiğini, böylelikle kendi vekillerini hükümetin, yani icranın eline düşmekten kurtarmaları gerektiğini kaydeder. *"Bizi helâka sevk edecek yegâne tehlike meb'ûsana zâhir olmamak hatasıdır. Zîrâ o meclis-i mahdûd hükûmetin kabza-i hükmüne geçmek ihtimâline karşı kuvvet-i milletin, yegâne milletin azminden ibaretdir."*[418]

İmparatorluğun kimi kesiminde büyük heyecan uyandırırken kimi kesimlerce de ilgisiz kalınan 1908 seçimleri, Serbesti gazetesi tarafından sıkı bir şekilde takip

[415] "Servet-i Fünûn Refîkimizden", *Serbesti*, 12. sayı, 14 Teşrîn-i sâni 1324, s. 3.
[416] "Hâkimiyet-i Millet Rûh-ı Meşrûtiyet", *Serbesti*, 2. sayı, 4 Teşrîn-i sâni 1324, s. 1.
[417] "Kuvve'-i Teşri'ye, Kuvve'-i İcrâ'iye", *Serbesti*, 13. sayı, 15 Teşrîn-i sâni 1324, s. 2.
[418] a.g.m., *Serbesti*, 2. sayı, 4 Teşrîn-i sâni 1324, s. 1.

edilmiştir. Bazı kesimlerin ilgisizliğinden kast edilen, azınlıkların bir cemaat olgusuyla ve geçmişten gelen tecrübeleri sayesinde seçime odaklanmalarının yanında, Müslüman unsurların onlara nispetle daha bilgisiz ve kayıtsız oluşlarıdır. Şerafettin Mağmumi, kaleme aldığı kayda değer bir makale ile bu konuyu şöyle özetler:

> *"Bereket versin şu Rum hemşehrîlerimize. Yoksa bu devr-i intihâbât pek neş'esiz geçecek, hatta meb'ûs intihâbının ne demek olduğu anlaşılmayacak idi. Gerek İzmir'de gerek pâyitahtda patırdılı ufak tefek nümayişleriyle bizi oldukça îkâz etdiler. Bundan kendileri ne fâ'ide gördü bilemiyorum. Fakat Türklerin büyük istifâde etmiş olması muhtemeldir. Başka yerlerde intihâbât zamânı geldi mi ortalıkda bir heyecân ve halecân peydâ olur. Bütün fark-ı siyâsiye tarafdârları ayaklanır, iş kalemden lisâna geçer. Oradan kollara iner. Boğaz boğaza, yumruk yumruğa gelirler, arada silâh da patlar. Hatta birkaç kişi yaralanır veya telef olabilir. Biz şimdi (elhamdülillah bizde böyle münâsebetsizlikler olmaz işimiz kemâl-i sükûnetle yapar. Sessiz sedâsız meb'ûslarımızı seçeriz) diye iftihâr etmemeliyiz. Çünkü bir yerde intihâbâtın sessiz sedâsız patırdısız kütürdüsüz geçmesi o memleketde o ahâli arasında daha intihâbâtın kıymet ve ehemmiyetinin lâyıkıyla anlaşılmamış olduğunu gösterir. Bu te'essüf olunacak bir şeydir. Halk mütenebbih, müteyakkız ise kendi fikrine kendi mesleğine göre bir meb'ûs seçebilmesi, koşacak, yorulacak, uzak, yakın yağmur çamur demeyib ictimâ'lara gidecek, uykusunu rahatını fedâ ile çalışacak. Bizim intihâbâtımızda bize bu husûsda bir ders veren Rum vatandaşlarımız oldu. Haklı haksız bağırdılar, çağırdılar. Protesto nümâyiş, grev herşeyi göze aldılar. İşte bundan ibret-i beyyin olmalı. Müslümân anâsırın çoğundan hele İstanbul ve diğer büyük şehirler sekenesinde intihâbâta karşı dehşetli bir lâkaydlık, bir uyuşukluk vardı. Mahallelerde nüfûs yazılırken eksik kayd etdiriyorlar. Akşam keyfini fedâ etmek istemeyib (neme lâzım kim meb'ûs olursa olsun) diye ictimâ'lara gitmiyorlardı. Artık sanırım Osmanlı Rumlarının harekâtı bir münebbih gibi te'sîr eder de intihâbât ne demekdir, meb'ûs nedir bunları hakkıyla takdîr eyler, gelecek intihâbâta olsun usta olarak hazırlanırlar."*[419]

Bu teşkilatlanma sadece Rum ahaliyle sınırlı değildir. Ermeniler de Rumlarla görüşerek ortak hareket etme noktasında karar almışlar, Ermeni ve Rum Patrikhaneleri bu hususta bir heyet teşkil etmiştir.[420] Azınlıkların her türlü aracı kullanarak seçime girmelerine karşın, Müslüman ahalinin kayıtsızlığı, her ne kadar meşruti yönetimi savunsa da Osmanlı Müslümanlarının henüz seçim usullerine aşina olmadığını göstermektedir.

[419] Şerafettin Mağmumi, "Düşündüm ki", *Serbesti*, 19. sayı, 21 Teşrîn-i sâni 1324, s. 1.
[420] Servet-i Fünûn, (Günlük), No: 139, 30 Ekim 1908; Recep Karacakaya, "Meclis-i Mebusan Seçimleri ve Ermeniler(1908 – 1914)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi,* cilt: 0, sayı: 3, ss. 127-142, s. 129.

Seçim sistemine yabancı bir coğrafyada seçmenin ne türlü sorumluluklara sahip olması gerektiği, iki dereceli bir seçim sisteminde ikinci seçmenlerin nasıl bir yol izleyecekleri gazetede anlatılır. Burada en önemli hususlardan biri, mebusları belirleyecek olan namzetlerin seçiminde, müdahaleden uzak bir yolun seçilmesidir. İkinci seçmenler ne kadar müdahaleden uzak olursa seçim süreci o derece sağlıklı işleyecektir.[421] Gazetenin buradaki hedefi, seçmen üzerindeki etkinin kırılması, dolayısıyla ülkedeki en güçlü nüfuza sahip olduğundan İttihat ve Terakki'nin mütecaviz tavrını terk etmesidir. Zira Serbesti gazetesinin seçim süreci boyunca en fazla dikkat ettiği iki hususdan biri İttihat ve Terakki'nin müdahaleci tavrı, ikincisi halkın seçim usulüne yabancı ve kayıtsız oluşundan onlara bu hususların anlatılmasıdır. Dolayısıyla Serbesti, bu süreç boyunca bir "Seçim Okulu" gibi hareket ederek devamlı surette neyin nasıl yapılacağını, nelerden kaçınılması gerektiğini anlatır. Bu tür yazılardan birini 26. sayıda görmek mümkündür. Mebusluğun ne olduğunu, seçim sisteminde kimsenin nüfuz ve tesiri altında kalmadan vazifeyi icranın ne derece önem arz ettiğini, aklın, ilmin, irfanın önemini anlatan yazıdan bir kısmı şöyledir:

> *"Meb'ûs nedir? Umûm Osmanlı milletinin vekâlet-i mutlakasını hâ'iz bir zât. Milletin ihtiyâcât-ı ma'neviye ve mâddiyesini te'mîn edecek tedâbiri, kavânini, nizâmatı tedkîk ve ta'yîn edecek, devletin dâhili, hârici siyâsetini murâkabe eyleyecek meb'ûslardır.*
>
> *Osmanlı milleti gibi büyük bir miletin maddi ve ma'nevi ihtiyâcâtının ne kadar çok, ne kadar mütenevvi', Osmanlı devleti gibi anâsır-ı muhtelife-i Müslime ve gayr-ı Müslime'den mürekkeb ve hudûdu İran gibi Müslüman, Rusya gibi İslav ve Hıristiyan, Avusturya gibi siyâset-i dessâskârânesi ile meşhûr karışık, Bulgaristan gibi pâyitahtının kapısı makâmında olan Edirne'ye göz dikmiş hükûmât ile muhâta-i sevâhili çok, esbâb-ı müdâfa'a-i bahriyesi az bir devlet-i mu'azzamanın murâkabe-i siyâset-i dâhiliye ve hâriciyesi ne derece mühim ve müşkül bir keyfiyyet olduğu nazar-ı dikkat ve hamiyyete alınırsa meb'ûslarımızın mükellef olmaları lüzum-ı kat'î ile lâzım olan evsâf ta'yîn eder.*
>
> *Bu evsâfı birkaç kelime ile hülâsatü'l-hülâsa olarak beyâna mesâğ ve imkân olsa deriz ki meb'ûslarımız için nâmus ve vicdân, kiyâset ve fetânet, ilm ve irfân ve ihtiyât, basiret ve sebât gibi evsâf-ı güzîde ve mübeccele lâzımdır. Nâmûsu meşkûk, vicdânı ağrâza mağlûb adamlardan ne olur?"*[422]

[421] "Kesdirme Yol", *Serbesti*, 10. sayı, 12 Teşrîn-i sâni 1324, s. 1.
[422] "Müntehib-i Sânilere Beyânnâmeden", *Serbesti*, 26. sayı, 28 Teşrîn-i sâni 1324, s. 2.

Osmanlı vatandaşları için makaleden çıkarılacak önemli iki nokta şöyledir: Mebus, vatandaşın ihtiyacını teminden ülkenin dâhili ve harici politikasını tayine kadar birçok hususta yetkili ve önemli bir kişidir. Bu sebeple kimin bu makama getirileceği oldukça önem arz etmektedir. İkinci husus, seçilecek mebusun ne derece temiz, düzgün ve ahlaklı olacağıdır. Makalenin devamında mebusta olması gerekli ahlaki erdemlerden bahsedilir. Kiyaset, zeka, ilim, irfan, ihtiyat, basiret ve tecrübenin önemine değinilir. Daha sonra ikinci seçmenlere tekrar seslenilir:

> *"Ey müntehib-i sâniler! Ey uhde-i hamiyyetinize koca İstanbul'un ve bütün Müslümanların dârü'l-hülâsa bütün Osmanlıların pâyitahtı olan bu büyük şehrin bir milyondan fazla sekenesi tarafından daha doğrusu otuz milyon Osmanlının vekâlet-i mutlakasına ta'yîn olunacak meb'ûsları intihâb gibi pek mühim, çok ağır bir vazife-i mukaddese tevdî' ve emânet olunan hamiyyetli nâmûslu Osmanlılar! Beş on güne kadar bu âli, bu mukaddes vazifenizi îfâ edeceksiniz. Çâr-ı aktâr-ı cihânda meskûn, deyyen ve kalben âlem-i İslâmiyet'in yegâne istinâdgâhı olan bu devlete merbût üç yüz milyon Müslümân memâlik-i resi'a-i Osmaniyede sâkin, sa'âdet ve selâmeti Meclis-i Meb'ûsânın icrâ'ât-ı âkılâne ve vâkıfânesine menût bulunan otuz milyon Osmanlı hısm-ı ma'nevî devletin baş dimâğı mesâbesinde olan pâyitaht meb'ûslarının kimler, ne gibi âdemler olacağını görmek, bilmek anlamak için dört gözle sizlere bakıyor, bekliyorlar.*
>
> *Bütün Avrupa, dost düşman bütün milletler aksâ-yı şarkda Japonyalılar bu hamiyyetli ve akıllı, bahr-ı muhîtin öte tarafında Amerikalılar, bu sebâtlı metîn kavme bütün dünya, cihân bekliyor. İdâre-i hükûmetleri bir padişaha ya imparator veya kral ile saray halkının keyfine tâbi' olmayan hür milletler meyânına henüz giren Osmanlıların hürriyete, idâre-i meşrûtiyete derece-i liyâkatlerini, pâyitaht meb'ûslarının mâhiyet-i ma'neviyye-i ilmiyye ve ahlâkiyesine göre takdîr ve ta'yîn edelim diyorlar. Ey müntehib-i sâniler! Vazîfenizin kudsiyetini hamiyyetini, ağırlığını bî-hakk takdîr eylediğinize herkes kâ'ildir. Bu âlî mukaddes vazîyeyi hiç kimsenin nüfûz ve te'sîrine, hiçbir ferdin hatır ve gönlüne mağlûb olmayarak, kapılmayarak îfâ edeceğinize cümlemiz emîniz."*[423]

Makalenin tamamını buraya almamız mümkün olmamakla birlikte, görüldüğü üzere amacın seçmeni eğitmek, ne tür bir vazifeyle muvazzaf olduğunun farkına varmasını sağlamaktır. Sıkça vurgu yapılan konu ise kimsenin tesiri altında kalmadan, kimsenin nüfuzuna aldanmadan oy kullanılması gerektiğidir. Serbesti, o gün itibarıyla en teşkilatlı yapılanmaya sahip olan İttihat ve Terakki'nin nüfuz ve etkisini bu şekilde kırmayı amaçlamış, kimseden korkmadan, etkilenmeden sandığa gitmek gerektiğini anlatmıştır.

[423] a.g.m., *Serbesti*, s. 2.

Serbesti, bu türden bir tedirginlik yaşamakta kısmen haklı görünmektedir. Çünkü II. Meşrutiyeti ilan ettirmek gibi büyük bir başarıya haiz İttihat ve Terakki, bunu İstanbul'da kullanmakta olup, kendilerine kutsiyet atfederek rakiplerini resmi kanalları kullanmak suretiyle, şiddet ve tehdit yoluyla sindirmek yolunu seçmiştir.[424] Üstelik Cemiyet, din ve vicdan özgürlüğünün ancak kendilerince sağlanabileceğini kendisine bağlı gazeteler aracılığıyla halka işlemiştir.[425]

İttihat ve Terakki'nin seçimi yönlendirmek adına müdahalede bulunduğunu belirten gazete, vatandaşların mahalle imamları tarafından dağıtılan cetvellerle seçim yerine gittiklerinde, isimlerinin seçim defterinde kayıtlı olmadığı gerekçesiyle oylarını kullanamadıklarını, bunun seçim hukukuna aykırı olduğu ve ne sebeple yapıldığını sorar.

> *"Bu hâl sükût ile geçiştirilecek şeylerden değildir. Bu yüzden memleketimiz bir, iki mebus kaybedecektir. Bu hâl mebusların taklîl-i adedi için bi'l-iltizâmi yapılıyor! Fakat millet bu gibi hak-şikenâne hâlleri nazar-ı müsâmaha ile göremez. Maksad nedir? Şehremâneti bu mes'ele-i mühimmeye neden atf-ı nazar-ı dikkat etmiyor? İntihâbatta her ferdin hakkı vardır. Hiç bir ferd bu haktan ıskât edilemez. Yine tekrâr ediyoruz. Bu mu'âmelât meb'ûsların taklîl-i adedi için bi'l-iltizâmi mi yapılıyor? Meb'ûsların taklîl-i adedinden maksad nedir? Merci'-i âlisinin bu bâbda te'mîn-i efkâr edebilecek bir cevâb vermesini bekliyoruz."*[426]

Vekil sayısını azaltmak için yapıldığı iddia edilen bu hukuksuz uygulamadan çıkar sağladığı düşünülen, İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Eleştirilen bir başka nokta da yaklaşan mebus seçimleri öncesinde hala seçim listelerinin açıklanmamış olmasıdır. Serbesti, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu konuda kendini vazifeli olarak görmekte olduğunu söyler. Fakat mebus namzetlerinin açıklanmamasını şaibeli olarak izah eder ve ayrıca bunun fikir özgürlüğüne aykırı olduğunu belirtir. *"Eğer bunların i'lân edilmemesini* (mebus namzetlerinin) *bu husûsda münâkaşaya mahal bırakmamak maksadıyla intihâb günü müntehab-ı sânilere gösterilmesi için ise bu, milletin hürriyet-i efkârını isti'mâle mâni olmak demektir."*[427]

---

[424] Recai G. Okandan, *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1971, s. 262; Erdal Aydoğan, Tansu Barış Mahmutoğlu, "Osmanlıdan Cumhuriyete Milli İradenin Oluşum Aşaması: Seçimler (1908-1923)", *Social Sciences Studies Journal*, cilt: 4, sayı: 25, 2018, ss. 5269-5285, s. 5271

[425] Kazım Nami Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1957, s. 31; Aydoğan ve Mahmutoğlu, a.g.m., s. 5271.

[426] "Müntehîb-i Sâniler ve Yolsuzluk", *Serbesti*, 8. sayı, 10 Teşrîn-i sâni 1324, s. 3.

[427] "İstanbul Halkı Meb'ûs Namzedlerini Tanımak İstiyor", *Serbesti*, 10. sayı, 12 Teşrîn-i sâni 1324, s. 2.

Seçim sonuçlarına bakıldığında Serbesti'nin tüm bu neşriyatının (kendi nazarında) pek bir işe yaramadığı, korktuğu seçim sonucunun vaki olduğu görülmektedir. İttihat ve Terakki'nin galibiyetiyle sonuçlanan seçime[428] Serbesti itiraz eder ve seçimlerin feshinin gerektiğini söyler. *Fesh-i İntihab* başlıklı makalede seçimlerin neden iptal edilmesi gerektiği madde madde şöyle anlatılır:

> *"Meclis-i Meb'ûsânda Dersa'âdet intihâbâtını tedkîk ve tasdîk etmeğe me'mûr olacak encümenin nazar-ı intibahına arizadır: Dersa'âdet intihâbâtı matlûba muğâyirdir. Fesh olunmasına dahi iki büyük delîl vardır. Delîlin biri ma'nevîdir. Diğeri maddi ve kat'îdir.*
>
> *Delîl-i ma'nevî: İstanbul halkı içinde Kânûn-ı Esâsi'nin peder-i ma'nevîsi bulunan Mithat Paşa'nın meb'ûs için lâzım evsâf-ı câmi' olan ve birinci olarak nâmzedliğini vaz' eylemiş bulunan mahdûmu Ali Haydar Beğ ile meziyât-ı şahsiye ve ma'nevîye i'tibâriyla Osmanlılıkca medâr-ı iftihâr bulunan Sabahaddin Beğ'in re'y kazanmamalarıdır.*
>
> *Fi'l-hakîka bu netîce ile bir tarafdan yaşasın Kânûn-ı Esâsi feryâd-ı umûmisinin diğer tarafdan Sabahaddin Beğ'i istikbâl için bütün halkın Ayastefanos açıkları ile rıhtımlara umûmen hücûm etmesinin tevfîki kâbil değildir. Şu iki zâtdan hiçbiri bu kadar şiddetli ve tabî'i olan teveccühe âma-yı gâ'ib etdirecek ef'âlde bulunmadılar. Meclis milletinin mâhiyet ve mu'âmelâtı hakkında vukûfları ise şübhe tahtında olmadıkdan başka ezcümle intihâb edilenlerin vukûflarına herhâlde fâ'ikdirler.*
>
> *Demek oluyor ki bir kuvvet hafiyyen icrâ-yı nüfuz etdi. Halkın ârâsını mecrâ-yı tabî'isinden çıkardı. Teslîm ederiz ki: bu delil pek büyük bir kıymet-i ma'neviyeyi hâ'iz bulunduğu halde fesh-i intihâb için sened, vesîka olamaz. Lâkin fesh-i intihâba sebeb kânûnu teşkil eden ikinci delil fazla bir kuvvet ve ehemmiyet vermeğe herhâlde sâlihdir.*
>
> *İkinci delîl: İntihâb-ı meb'ûsânın nüfuz ve müdâhâlât-ı resmîyeden masûn bulunması şartıdır. Kânûn bunu emr ve iltizâm eder. Dersa'âdet intihâbında kuvâ-yı resmîye-i hükûmet alenî ve fi'ilî sûretde müdâhale ederek icrâ-yı nüfuz etmişdir. Evvela – Müntehib-i Sânîler İttihad ve Terakki Cem'iyyeti'nin matbû' listeleri nüfûz-ı delâleti hatta tehdîdi dâ'iresinde intihâb etdirilmiş.*
>
> *Sâniyen – Müntehib-i Sânîlerden aynı sûretle Cem'iyyet'in listesine hasr-ı ârâ ile meb'ûs ta'yîn edecekleri hakkında te'mînât ve ta'ahhüd alınmışdır.*
>
> *Sâlisen – Cem'iyyet'in nâmzedleri şunlardır, bunlara re'y verib başkalarına verilmesin yolunda Cem'iyyet'in mürevvec-i efkârı bulunan (Şura-yı Ümmet) haftalarca neşriyâtda bulundukdan başka ezcümle*

[428] İlk sayfada ilan edilen İstanbul Mebusları şu şekildedir: *"Manyasizâde Refik Beğ 503, Hoca Asım Efendi 475, Ahmed Rıza Beğ 472, Feraci Efendi 461, Hallacıyan Efendi 455, Ahmed Nesimi Beğ 425, Zohrab Efendi 392, Konstantinidi Efendi 369, Cahid Beğ 354, Kozmidi 340 re'y ile İstanbul meb'ûs a'zâlığına intihâb olunmuşlardır."*; "İstanbul Meb'ûsları", *Serbesti*, 28. sayı, 30 Teşrîn-i sâni 1324, s. 1

intihâbdan bir gün evvel halkı iğfâl ve tehdîd derecelerine kadar varmışdır.

Râbi'ân – (Şura-yı Ümmet) gazetesinin 28 Teşrîn-i Sâni tarihli nüshasında müderic bulunması ile kendisince de resmiyeti makbûl ve musaddık olan Dâhiliye Nezâreti'nin tahrîrât-ı umûmiyesi İttihâd ve Terakki Cem'iyyeti'ne (resmiyet ve hükûmet) sıfatını verib tasdîk ediyor. İş bu tahrîrâtın münderecâtına göre Cem'iyyet'in intihâbâtdaki ef'âl ve harekâtında bi'z-zât dâhiliye Nâzırının vesâyâsı ve müdâhâlâtı ile siyyân tutulması iktizâ eder. Bu ise intihâbâtın şöyle veyâhud böyle olmasını iltizâmân nüfûz-ı hükûmetin icrâsı ile ifsâd edilmiş olduğunu isbât eder.

Bi'l-hassa ecânibin gözleri önünde geçen Dersa'âdet intihâbâtında meşhûd olan işbu fesâdlar ve kânûnsuzluklar meskûtâne bırakılırsa intihâbâtın hâlisiyetden mahrûmiyeti iddi'âsıyla menâfi'-i hayâtiye-i memlekete â'id mesâ'ilin hîn-i tesviyesinde icâbına medâr-ı müdâfa'a ve muhâlefeti kendi elimiz ile vermiş olacağız. Usûl-ı meşrûtiyet câri olan memâlikde aynı hallerin önünde mecâlisde fesh-i intihâb ile hemân yenisinin icrâsını emr etmekde aslâ tereddüd etmezler. Bakalım bizim Meclis-i Meb'ûsânımız ne yapacak?"[429]

Makale incelendiğinde, Ali Haydar ve Sebahattin Beylerin oy alamamış olmalarının, seçimin sıhhatine gölge düşürecek mahiyette yansıtılmış olduğu görülür. Rasyonel bir değerlendirme olmadığı açık olan bu bakış açısını tetkike lüzum yoktur. Fakat *"İntihâb-ı meb'ûsânın nüfuz ve müdâhâlât-ı resmîyeden masûn bulunması"* gerektiğine işaret edilerek hükümet desteğiyle halka tesir eden Cemiyet'in haksız bir rekabet ortamı yarattığı dikkate değer bir itirazdır. Zira seçimlerde her iki tarafında eşit şartlar altında mücadele etmesi, devletin her partiye eşit mesafede olması gerektiği aşikârdır. Kaldı ki (İttihat ve Terakki bölümünde anlatılacağı üzere) İttihat ve Terakki bir Cemiyet olup, henüz siyasi bir parti hüviyetine sahip değildir. Fakat yapılan itirazların hükmü olmamış, seçilen mebuslar mecliste yerlerini almışlardır. Böylelikle meşrutiyetin tesis edildiği bir ülkede, daha ilk seçimlerden halkın gerçek iradesi kısmen de olsa bir kenara bırakılmış olduğu görülür.

Meşrutiyetin ilanıyla birlikte millet hâkimiyetinin tesis edilmeye başladığını belirten gazete, bu iradeye vurulan ilk darbenin de daha meclisin birinci oturumunda zuhur edeceğini söyler. Mebusan Meclisi'nin 17 Aralık 1908'de[430] yapacağı ilk oturumun mabeyin dairesinde yapılacağının ilanı, Serbesti tarafından müthiş derecede tepki

[429] "Fesh-i İntihâb", *Serbesti*, 28. sayı, 30 Teşrîn-i sâni 1324, s. 1.
[430] Ali Akyıldız, "Meclis-i Meb'ûsân", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, cilt: 28, Ankara 2003, s. 245.

görür. İstibdada ve saraya duyulan nefret açık bir şekilde dile getirilerek ilk oturumun "istibdadın kötülüklerle dolu dairesinde" yapılacak olmasına karşı çıkılır.

> *"Bugün ise işidiyoruz ki o işkence hâne, o engizisyonlara bile rahmet okudacak derecede mahal-i mezâlim olan sarayın merâsim dâ'iresinde Meclis-i Meb'ûsan'ın ilk ictima'ı olacakmış. Protesto! Hem sözle değil bütün hayâtımız, bütün mevcûdiyetimizle protesto ederiz. Biz milletimizin âlicenab vükelâsının lekelenmemiş bir dâ'irede ilk ictimâ'ını görmek isteriz. Öyle bir dâ'irede yok ise zemini yer, sakfı semâ bir meydânda görmek isteriz. Mevsimin hiç bir ehemmiyeti olamaz. Yağmur, kar, kurşundan gülleden korkmayan Osmanlıları korkutamaz. Velhâsıl öyle mâbeynin, o meş'ûm dâ'irenin herhangi mahali olursa olsun ictimâ' edecek milletin vükelâsına ilk ictimâ'-gâh olamaz. Olmamalıdır."*[431]

Serbesti, bu olayı meşrutiyete karşı mevcut hükumetlerin zaman zaman uygulayacakları mütecaviz hareketlerin başlangıcı olarak görür.

Meclis, Sultan Abdülhamid'in de katılımıyla 17 Aralık 1908'de, yerli yabancı birçok davetlinin huzurunda görkemli bir törenle açılır.[432] Meclisin açılışında Mabeyn Başkâtibi Ali Cevad Bey, II. Abdülhamid'in şu açılış konuşmasını okur:

> *"A'yân, Meb'ûsân. Hîn-i cülûsumda vaz' etmiş olduğum Kânûn-ı Esâsi'nin mevki'-i tatbîke vaz'ında tesâdüf olunan müşkülâta mebnî o zamân ricâl-i devlet tarafından gösterilen lüzûm üzerine Meclis-i Meb'ûsan muvakkaten ta'tîl olunmuş iken memâlik-i şâhânemde ma'ârifin terakkisi ile kâbiliyet-i ahâli derece-i matlûbaya îsâl olununcaya kadar kânûn-ı mezkûrun te'hîr-i icrâsı tavsiye ve arz olunmuş idüğünden Meclis-i Meb'ûsân'ın tekrâr ictimâ'ı vakt-i merhûna bi't-ta'lîk memâlik-i şâhânemin her tarafında mektebler te'sîs ile ma'ârifin terakkisine ihtimâm olunmuş idi. Şükür olsun o makâsıdın husûlü ile intişâr-ı ma'ârif sâyesinde sınıf-ı ahâlimizin seviye-i isti'dâdı te'âli etmiş olması hasebiyle izhâr olunan ârzûya binâen ve bu ârzûnun husûlü devlet ve memleketimizin hâlâ ve istikbâlen sa'âdeti mûceb olacağına mutma'in olduğumdan (buna muhâlif re'y ve müâla'ada bulunanlara rağmen) bilâ-tereddüd Kânûn-ı Esâsiyi ez ser-i nev i'lân eyledim. Ve mûcebince yeniden intihâbât icrâsıyla Meclis-i Meb'ûsân'ın ictimâ'a da'vetini irâde etdim. Usûl-i idârenin tahammülü üzerine mesned-i sadâret Kâmil Paşa'nın uhdesine bi't-tevdî' müşârü'n-ileyhin riyâseti tahtında teşkîl olunan hey'et-i vükelâ idâre-i cedîde-i meşrûtiyenin teşkîlât ve tanzîmâtıyla meşgûl olduğu esnâda Bulgaristan Prensi ve Şarki Rûmeli Eyâleti Vâlisi Prens Ferdinand her nasılsa devlet-i âliyemize sadâkatden ihrâf ile Bulgaristan'ın istiklâlini i'lân ve bunu müte'âkib Avusturya ve Macaristan devleti dahi Berlin mu'âhedenâmesi mûcebince Avusturya'nın işgâl-i idâre-i muvakkatası tahdında bulunan Bosna ve Hersek'i havza-i hükûmetine*

[431] "Meb'ûsan-ı Milletin İlk İctimâ'ı", *Serbesti*, 10. sayı, 12 Teşrîn-i sâni 1324, s. 2.
[432] Kenan Olgun, "Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Ara Seçimler (1908-1912 Dönemi)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: 28, sayı: 82, Mart 2012, ss. 1-24, s. 3.

ilhâka karâr verdiği Bâbıâli'ye ve diğer düvel-i mu'azzama kâbinelerine beyân eylemişlerdir. Muhal-i hukûk ve münâsebât olan bu iki vakı'a-i mühimme pek ziyâde te'essüfümüzü mûceb hâdisât-ı fevka'l-âdeden olub bu tecâvüzât üzerine îcâb-ı hâlin icrâsı ile hukûk-ı devletin muhâfazası hey'et-i vükelâmızın himmetine mevzû' olmakla (bu bâbda ve her halde Meclis-i Umûmi'nin mu'âvenet ve müzâherâtı ârzû olunur.) bi'l-cümle devletler ile devlet-i âliyemiz beyninde hüsn-i münâsebât ve müsâfahât ber-kemâl olduğundan düvel-i mütehâbe-i mu'azzamanın mu'âvenetleri ile mesâ'il-i siyâsiye-i vâkı'anın hüsn-i sûretle faysal-pezîr olması kat'iyyen me'mûldür. Akdem vâcibât-ı mühimmeden olan umûr-ı milliye-i devletin tanzîmiyle vâridât ve müsârefât beyninde tevâzün husûlü ve tezyîd-i umrân memlekete sınuf-ı teb'a-i şâhânenin refâh-ı hâl ve sa'âdeti esbâbının istikmâli ve mekâtibin teksîr ve tanzîmiyle ilim ve ma'ârifin ve hurf ve sanâyi'in ta'ammüm ve intişârı ve kuvâ-yı berriye ve bahriyemizin derece-i mükemmeliyete îsâli nezdimizde bigâyet-i mültezem olduğundan olbâbda dâ'ire-i hükûmetden Meclis-i Meb'ûsân'a takdîm oluncak kavânîn lâyihâlarının tedkîkiyle Meclis-i A'yân'ın tasdîkine lâyık kânûnlar tanzîmine masrufi himemkâr âgâhileri me'mûlümüzdür. Devlet-i âliyyemiz ve memleketimiz hakkında mes'ûd ve müteyemmin olması temenniyâtıyla bugün Meclis-i Meb'ûsân'ı küşâd eyledim. (Milletimin meb'ûslarını huzûrumda) görmekle bahtiyârım. Memleketimizin Kânûn-ı Esâsi ile idâresi hakkındaki azmim kat'î ve lâyetgayyerdir. İnşallah Meclis-i Meb'ûsân'ımız devletimize milletimize hayırlı işler görür de vatanımız her dürlü sa'âdete nâ'il olur. Cenâb-ı hak cümlemizi tevfîkât-ı semedâniyesine mazhar eylesin âmin."[433]

Padişah'ın nutkunu birinci sayfadan veren Serbesti, aynı sayfanın ortasında büyük bir Mithat Paşa resmini koymayı da ihmal etmez. Bundaki maksat Mithat Paşa'nın meşrutiyet adına yaptıklarına istinaden "Şehid-i Hürriyet" namıyla anılmasından olacağı gibi Padişah'a isnat edilen cinayete ilişkin de olabilir. Padişah'ın nutkundan sonra, buna ilişkin mütalaanın ertesi gün verileceği bildirilir.

19 Aralık 1908'de açılış konuşması birkaç noktadan değerlendirmeye tabi tutulur. Evvela, konuşmada sadece "ayan" ve "mebusan" kelimelerinin kullanılmış olmasına itirazla, hiçbir parlamentoda mebusların saygıdan mahrum bırakılmadıklarını belirtir. İkinci husus, Sultan'ın *"Ricâl-i devlet tarafından gösterilen lüzûm üzerine Meclis-i Meb'ûsân muvakkaten ta'tîl edilmiş"* sözleridir. Bunun asla hakikati yansıtmadığı açık bir şekilde dile getirilir ve buna istinaden, *"Midhat Paşa hazretleri Meclis-i Meb'ûsan'ın bekâ ve devâmı için fedâ-yı nefs etmekden bile çekinmemişdi… Hukûk-ı milliyemizi müdâfa'a eden müşarü'n-ileyh hazretleri bu yüzden nefy ve tebyîd edilmemiş miydi?"* diye eklenir. Nutkun devamında Abdülhamid'in Meclis-i

[433] "Meclis-i Meb'ûsânın Resm-i Behîn-i Küşâdı", *Serbesti*, 33. sayı, 5 Kânûn-ı evvel 1324, s. 1.

Mebusan'ı birçok muhalefete rağmen süresiz olarak tekrar açtım sözlerine istinaden, *"Kânûn-ı Esâsinin Temmuzun onunda Makedonya'da i'lân olunduğu nazar-ı dikkate alınırsa bu sözlerin inkılâb tarihimizde bir mühim mevki' ahz edemeyeceği zâhirdir."* diye söylenir.[434] Özetle, Sultan Hamid'in ele aldığı eğitim, sanayi, ziraat gibi konuları üzerinde çok durmayan gazete, iki noktaya dikkat çeker. Meclis, devlet erkânının gördüğü lüzum üzerine değil, bizzat Padişah'ın kendi iradesiyle kapatılmış, yine Padişah'ın iradesiyle değil, halkın mücadelesi sonucu tekrar açılmıştır.

Seçimlerde yapılan usulsüzlükleri tekrar tekrar ele alan gazete, Cemiyet'i hedef alarak, mebusların kendi hür iradeleriyle hareket edemediklerini iddia eder. Usulsüzlük sadece seçim arifesinde değil, meclisin içinde de ortaya çıkmıştır. Serbesti'ye göre İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul şubesi kendi istediği mebusları parlamentoya alarak *"*Siz *şu program dâhilinde hareket, yemîn dâhi edeceksiniz"*[435] denilmektedir. Bu yapılanın meşrutiyetin ruhuna aykırı bir uygulama olduğu şu şekilde anlatılır:

> *"Onları* (vekilleri) *başka bir meslek ta'yînine da'vet etmek hukûk-ı mukaddese-i milliyeye tacâvüzdür. Meb'ûslarımız hürdürler hak ve salâhiyetleri vâsi' ve tecâvüzden masûndur. Hükûmet ve cemiyyetler onlara hiç bir vakît tahakküm edemezler. Ve etmemelidirler."*[436]

Serbesti, İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubiyetinin, vekillerin kutsal olan vekillik makamlarını gölgede bırakacağını belirtir. Halk vekillere bir temsil yetkisi vermişse de vekiller onlara verilen temsil yetkisini bir cemiyete mensup olarak görevi kötüye kullanmış olacaklardır. Diğer türlü, bu yönetim biçiminin eski devirden bir farkı kalmayacaktır.[437] Seçim öncesinde bu konu ile alakalı olarak Servet-i Fünun'daki bir haber de değerlendirilmiştir. 23 Teşrin-i Sani 1324 Tarihli 171. sayısında, daha önce Ahmet Rıza bey ve birkaç isim daha zikredilerek bunların mebus olacağının muhakkak olduğu duyurulmuş, şimdi ise bunlardan başka Hüseyin Cahid'in de aralarında bulunduğu başka isimleri zikredilerek bunların içinden iki kişinin daha mebus olacağı söylenmiştir. Kimlerin İstanbul mebusu olacağına dair yazılan bu yazıda bir de *"Bunlardan mâ'adâ İslamlardan kimse alınmayacakdır."*[438] sözleri üzerine Serbesti, seçim öncesi demokrasi ve hukuka aykırı bu duruma şöyle bir eleştiri sunar:

---

[434] "Nutk-ı Hümâyûn Hakkındaki Müâla'amız", *Serbesti*, 34. sayı, 6 Kânûn-ı evvel 1324, s. 1.
[435] "Yemîn", *Serbesti*, 19. sayı, 21 Teşrîn-i sâni 1324, s. 2.
[436] a.g.m., *Serbesti*, s. 2.
[437] "Sadr-ı Sâbık Kamil Paşa Hazretleri'nin İzâhnâmesi", *Serbesti*, 138. sayı, 22 Mart 1325, s. 1.
[438] "Dersa'âdet Meb'ûsları", *Servet-i Fünûn***,** 171. sayı, 23 Teşrîn-i sâni 1324, s. 2.

> *"Kânûnen evsâf-ı lâzımeyi hâ'iz her Osmanlı meb'ûs namzedliğini vaz' ile intihâb olunacağından az çok ümîd vâr olabilir. Servet-i Fünûn'un zikrettiği esâmiden mâ'adâ kimsenin meb'ûs intihâb edilmeyeceğini böyle kemâl-i kanâ'atle beyân eylemesi refîkimizin ya kuvve'-i keşfiye ashâbından bulunduğu yâhud intihâbatda her ne sûretle olursa olsun Kânûn-ı Esâsi ahkâmına muhâlif olarak icrâ-yı nüfûz edilmekde olduğunu hâtırlara getiriyor. Bunların ise birincisi gülünç ikincisi ise şâyân-ı esefdir."*[439]

Meşrutiyete ve kanuna mugayir bu durum Şura-yı Ümmet gazetesinde de[440] tekrar eder. Dersaadet mebus namzedi olan bir kaç kişi (Ahmet Rıza Bey, Manyasizade Refik Bey, Hoca Mustafa Asım Efendi, Ahmet Nesimi Bey) Şura-yı Ümmet Gazetesi'nde duyurulur ve bu tavsiyeden ziyade haber ve emir niteliğindedir. Serbesti bu habere itiraz ederek *"Mu'âmele tavsiye vasfından çıkar da intihâb-ı meb'ûsan kânûnunun men' ve nehy eylediği şekle girer. Bu ise her şeyden evvel mûceb-i cezâdır"*[441] şeklinde açıklama yapar. İkinci olarak Ermeni vatandaşlara da ihtar niteliğindeki bu haber, Ermeniler açısından değerlendirilir.

> *"Ermeni vatandaşlara da irâ'e olunan isimleri Türk müntehâb-ı sânileri olduğu gibi kabûle neden mecbûrdurlar? Dersa'âdet İttihad Şu'besi'nin verdiği nâmûs sözü ile Türkler bunları intihâba mecbûrdur gibi bir kayd-ı âmirâne ile Ermeni cemâ'ati tarafından gazetelerde dün bir ihtar vardı. Ne acâ'ib mantık!"*[442]

Kanuni Esasi'ye göre bir mebus kendi seçmeninin değil, bütün Osmanlı ülkesinin mebusudur. *"O halde müntehâb-ı sâniler ömürlerinde işidmedikleri veya haklarında iyi bir ma'lûmâta mâlik olmadıkları zevâta nasıl rey versinler!"*[443] İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dayatmalarına karşı eleştirilerine devam eden gazete, ikinci seçmenlerin özgür iradelerine yapılacak bu türden müdahalenin telafisinin mümkün olmayacağını söyler. *"Hatta müntehâb-ı sânilerin bir yere ictimâ'ı bile arzû olunmayıb da muhtelîf zamânlarda da'vet ile sandığa rey pusulaları atmaları tasavvûr olunuyormuş. Bu ise te'vîli mümkün olmayacak müdâhalâddan olacak."*[444]

Serbesti'nin fikir dünyasında zaman içinde birçok değişiklikler meydana gelmiş olsa da milli iradenin tecellisi noktasında, aynı görüşü yıllar sonra da ortaya koymuştur. Bu bağlamda Cihan Harbi'nden sonra Ahmet Tevfik Paşa başkanlığında kurulmuş olan

---

439 "Dersa'âdet Meb'ûsları", *Serbesti*, 23. sayı, 25 Teşrîn-i sâni 1324, s. 1.
440 "Dersa'âdet Meb'ûsları- Namzedler", *Şûrâ-yı Ümmet***,** 66-140. sayı, 27 Teşrîn-i sâni 1324, s. 1.
441 "Dersa'âdet İntihâbâtı", *Serbesti*, 27. sayı, 29 Teşrîn-i sâni 1324, s. 2.
442 a.g.m., *Serbesti*, s. 2.
443 a.g.m., *Serbesti*, s. 2.
444 a.g.m., *Serbesti*, s. 2.

kabinenin padişah iradesiyle değiştirilmesine gazete ateş püskürmüştür. Bu değişiklik bir millet iradesi ile değil, Padişah buyruğuyla Sadrazam tarafından yapılmıştır. Serbesti, saltanat hükûmeti olarak nitelediği bu müdahaleye şöyle bir makaleyle itirazlarını sunar:

> *"Ey millet, ey münevverân, ey mehâfil, ey ricâl, ey fırkalara mensûb zevât! Bu inkılâb-ı cihân içinde bütün milletler, kuvve-i milliyeyi mümessil hükûmetler teşkîl edebilmekle bekâya, selâmete imkân görüyorlar. Bizde ise bu cereyân-ı umûmiyenin tamâmen aksi, tersi iltizâm olunuyor. Ahkâm ve kavâ'id-i meşrûtiyet zîr u zeberr ediliyor. Milletin hâkimiyetine darbeler indiriliyor. Milli hükûmet yerine saltanat hükûmeti, te'sîs ediliyor. Mutlakiyet istibdâdı başlıyor. Gafil, hakâyık-ı cihândan bi-haber bir kuvvet, milletin, biçâre, musîbetzede milletin i'timâdını su-i isti'mâl ediyor, hukûkuna kasd, hâkimiyetine tecâvüz eyliyor. Bu paşalar heyeti içinde milletin âmâline, hukûkuna hidmet şerefiyle iştihâr etmiş hangi şahsîyet var? Mutlakiyetin ve ittihâdın istibdâdına, isrâfâtına, zulmüne, kahrına, şekâfetine isyân etmiş, feryâd etmiş, milleti için, memleketi için mücâhedeye, mücâdeleye girişmiş, muhabbet ve i'timâd-ı millete mazhar olmuş hangi ferd-i mümtâz var? Bütün düşünceleri meş'ûm devr-i istibdâdın idâmesini, terbiyeleri zihniyetleri saltanata sarılarak sefâhatlarını te'mîn etmeğe alışmış bu güzîde yâdigârların hangisinde milletin, halkın, asrın aradığı meziyet var?"*[445] Savaşta galip olan devletlerin, *"Kendi mukadderâtlarını kendileri idâre edebilenler istiklâle lâyıkdır."*

Gazete bu itirazla Osmanlı vatandaşlarının kendi kendilerini yönetmedikleri, yönetemediklerini vurgular.[446]

Serbesti'ye göre ülkeyi meşrutiyet öncesi ve sonrası olarak ayırmak mümkündür. Ayrıca yapılan değerlendirmelerde meşrutiyetin ne olduğu, hangi şartlar altında meşrutiyete yaraşır bir yönetimin zuhur edebileceği, ne gibi müdahaleler neticesinde zarar göreceği farklı makalelerde tek tek izah edilir. Mesela "meşrutiyet keyfi idarenin sonudur" tanımı üzerinden münferit uygulamaların lağvını gerektirir diye söyler. Tanin ve Sabah gazetelerine hitaben yazılan 17 Şubat 1324 tarihli makalede:

> *"İki günden beri Tanin ve Sabah gazeteleri memleketimizdeki idâre-i âdile-i meşrûtiyetin devâmından âdem-i memnûniyete mebnî olmalıdır ki şimdilik taşralarda idâre-i örfiyenin i'lânına lüzûm göstermek gayretiyle yazılmış bazı makâlât ve fıkarât müsâdif-i nazar-ı garâbet olmakdadır"*[447]

[445] "Hâkimiyet-i Milliye ve Meşrûtiyete Bir Darbe-i Kâhire", *Serbesti*, 207. sayı, 16 Kânûn-ı sâni 1919, s. 1.
[446] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
[447] "İdâre-i Örfiyenin İ'lân-ı Tarafdârânı", *Serbesti*, 105. sayı, 17 Şubat 1324, s. 1.

denilerek örfi idarenin keyfi bir idare şekli olduğu ve neden uygulanamaz olduğu şöyle anlatılır:

> *"Usûl-i meşrûtiyetin muhâsebesini takdîr etmek meziyetinden ârı olan bir kabînenin eline idâre-i örfiye gibi hiç bir kayd-ı kânûniye tâbi' olmayan ve tarz-ı istibdâd-ı hükûmeti fersah fersah geride bırakan bir usûl-i idâreyi nasıl tevdî' etmek mümkün olur? Millet henüz gâfil-i hayât ve sa'âdeti olan ni'met-i hürriyet ve meşrûtiyetin lezzetini duymağa başladığı bir sırada öyle keyfî idârelere müsâ'ade eyler mi?"*[448]

Meşrutiyetin ilk olarak halkın iradesiyle vücuda geldiğini belirten gazete, daha sonra belli başlı kaideler etrafında değişmez niteliklere sahip olduğu tanımını yapar.

Bir diğer husus meşrutiyeti meydana getiren parçalardır ki ancak her biri üzerine düşen vazifeyi layıkıyla yerine getirirse bu meşruti bir süreç işlemiş olur. Bu parçalardan ilki milletin meclisi, dolayısıyla milletin vekilleridir. Daha önce devletin ve seçmenin yapması gerekenleri anlatan gazete, vekillerin görev tanımını da şöyle yapar:

> *"Millet-i Osmaniye sizi parlamentoya gönderiyor. Vekâletini hâ'iz olduğunuz bu milletin hukûk-ı mukaddesini müdâfa'a etmekle mükellefsiniz. Vazîfe büyük, mühimdir. Zamân ise pek nâziktir. Îfâ-yı vazîfe ettiğiniz vakit vicdânınızdan başka bir hâkim tanımayınız. Kavânîn-i devletin şâyân-ı ıslâh mevâddını siz ta'dîl edeceksiniz. Yarım asırlık bir istibdâd yüzünden mahvolmak derecesine gelen bir millet elbette sâhib-i azm ve metânet vekiller gönderecekdir. Yalnız etrafınızı ihâta edecek olan insanların menâfi'-i milliye hilâfında hareket etmek fikrinde niyet etdiklerine emniyet hâsıl ediniz. Onlar sizin mevki'nizden istifâde etmek isteyecekler. Tehdîd etmek ihtimâli de var. O anda (biz buraya milletin ârzûsuyla geldik, kuvvet-i isti'mâl olunmadan çıkmayız) cevâbını vermeye cesâret edecek misiniz? Zannederiz ki cesâret edeceksiniz. Çünkü millet meclisinde milletvekilisiniz"*[449]

Buradan hareketle, vekil vicdanından başka bir sese kulak vermemeli ve temsil yetkisini haiz olduğundan cesur olmalıdır. Ayrıca istibdat devri nazara alınarak kimlerin nasıl terfi ve nişan aldıkları malum olduğu üzere, meşrutiyet devrinde bunlara itibar edilmemesi gerektiği hatırlatılır:

> *"İhsânlar, nişânlar, rütbeler size makâsıd-ı âliyeyi unutturmamalı. Bu âlâyişi milletvekili kaldıkça reddedeceksiniz. Köylerde bir çift öküzle sabahdan akşama kadar hayât ve memât arasında vücudûnun muhâfazasına çalışan köylülerimizin bugünkü hâl-i sefâlet iştimâlini gözünüzden dûr tutmayınız. Ey meb'ûsân-ı millet! Sizden millet ciddi hidmet bekliyor. Vicdân, nâmûs, hamiyyet..."*[450]

---

[448] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
[449] "Ey Vekiller!", *Serbesti*, 11. sayı, 13 Teşrîn-i sâni 1324, s. 3.
[450] a.g.m., *Serbesti*, s. 3.

Gazete, vekilin her daim cesaretini muhafazaya mecbur olduğunu 31 Mart Vakası döneminde de şöyle hatırlatır:

> *"Asker tarafından vâki' olan iş bu hareket-i fevkalade üzerine meb'ûsânın evvelki gün ve dün meclis-i millimize gelmedikleri işidilmişdir. Askerin hareket-i vâkı'asını muğâyir-i meşrûtiyet gibi farz eden meb'ûslarımızın bu hareketleridir ki muğâyir-i meşrûtiyetdir. Meb'ûslarımız hamiyyet-i milliye ve gayret-i vataniyelerini asıl bu gibi vekâyi' karşısında irâ'e ederlerse bu millete lâyık vekiller olduğunu isbât ederler."*[451]

Gazete'ye göre meclis ve kanun milletin namusu olduğundan vekillerin ne büyük bir vazife yüklendiğinin bilincinde olmaları gerektiği ortadadır.

> *"Meclis-i Meb'ûsân bir kuvve-i kânûniyedir. Kânûnlar da milletin nâmûsudur. Binâenaleyh Meclis-i Meb'ûsân nâmûs-ı millet olan kânûnu muhâfazaya ve tamâm-ı tatbîkine nezârete me'mûrdur. Zâten millet de bunu ümîd eyliyor."*[452]

Serbesti'nin dikkat çekmek istediği bir nokta da mebus seçimlerinde ahalinin fırkacılık yapmaması gerektiğidir. Memleket için önemli olan şahsın hangi fırkadan olduğu değil, fırkanın ve şahsın ne gibi hizmetler yapabilecek olmasıdır. *"Ahâliye düşen vazîfe, fırkaların ahvâlini, proğramlarını tedkîk ve memlekete hangisi daha müfîd ise onun nâmzedine re'yini vermeği kendisine bir vazîfe-i vicdâniye bilmelidir."*[453] Tabii burada fırkayı ikinci plana itmenin Serbesti açısından başka gerekçeleri de vardır. Çünkü İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında kim olursa olsun seçileceği algısına karşılık, en azından mazisi temiz şahısların ön plana çıkarılması gerektiğini hesaba katar. Ayrıca millet ne kadar bilgili, yetişmiş ve donanımlı olursa o nispetle liyakat sahibi bir hükûmeti icraya yetkili kılacaktır.

> *"Arzûsuna muvâfık hükûmete nâ'il olmak isteyen millet için intihâbâtın ne kadar mühim olduğunu îzâha hâcet yokdur. Milletin intihâbâtda göstereceği fikr-i isâbet hükûmetde tezâhür eder. Öyle ki intihâbât netîcesi tezâhür eden hükûmet milletin seviye-i rüşd ve irfânının mi'yâr-ı hakîkisidir."*[454]

Gazetenin ele aldığı konulardan biri de meşrutiyetin İslam'la ne gibi bir ilişkisi olduğu üzerinedir. Ülkenin 31 Mart girdabına girdiği günlerde, bu konu kamuoyunu meşgul etmiş; Serbesti gazetesi de bu konuya dair değerlendirmelerini sunmuştur. 2 Nisan

---

[451] "Hakîkat Gizlenemez", *Serbesti*, 149. sayı, 2 Nisan 1325, s. 1. Vekillerin cesur olmaları gerektiğini bildiren Serbesti, 31 Mart vakasında aynı cesareti kendisi gösterememiştir. 5. bölümde bu husus ele alınacaktır.
[452] "Ümîdimiz... Ey Meb'ûsân", *Serbesti*, 101. sayı, 13 Şubat 1324, s. 1.
[453] "İntihâbât Başlıyor", *Serbesti*, 189. sayı, 17 Ağustos 1328, s. 1.
[454] "İntihâbât", *Serbesti*, 185. sayı, 13 Ağustos 1328, s. 1.

1325 tarihli 149. sayıda, askerin şeriat yanlısı taleplerini eleştirenlere karşı İslam'ın meşruti yönetimi desteklediğini, danışmanın İslam'ın ruhu olduğu dile getirilir.

> *"Güya şerî'at istemek meşrûtiyete muhâlif imiş. Güya şerî'at istemek Kânûn-ı Esâsi'ye muhalif imiş. Acaba bunlar hiç mi diyânet-i İslâmiyeden haberdar değiller? Bunlar bilmezler mi ki meşrûtiyetin vâz'-ı hakîkisi, hâmi-i yegânesi veşâvirhüm fi'l-emr âyet-i celîle-i samedâniyesiyle müşâvereyi emr olan şerî'at-ı garra-yı ahmediyedir?"*[455]

Serbesti'ye göre Kanun-ı Esasi'ye muhalif olmak şöyle dursun, kanunun gereği olarak şeriatın hukuki varlığı söz konusudur. Bu sebeple askerin bu yerinde talebi haklı ve makuldür. 31 Mart sürecinde Serbesti, meşruti yönetim ve İslam konularını tekrar tekrar yazmıştır. Bu yazıların temel mesajı şeriatla meşrutiyetin ayrı şeyler olmadığı, zaten şeriatta asıl olanın danışma olduğu, meşrutiyetin ruhunda da danışma, istişare olduğuna göre, bu ikisinin birleşiminden doğacak yönetim biçiminin en işlevsel yönetim biçimi olacağı anlatılmaktadır. Serbesti bu süreçte askerin isteğinin şeriat dairesinde meşrutiyetin muhafaza edilmesi olduğunu belirtir. Askerin tek amacı bu olup, kötülük etmek isteseydi zaten edebileceği belirtilir. Askerler, Meclis-i Mebusan'a giden vekillere asker selamı durarak onlara oraya kadar eşlik etmişlerdir. Yani talepleri başka bir yerden değil, meclistendir. Amaçları ise kötülük değil, meşrutiyetin muhafaza edilmesidir.[456] Meşrutiyetin İslam'la çelişen hiçbir yanının bulunmadığını belirten gazete, bu hususta istibdat devrini yine unutmaz ve aslında o dönemde bunun saklandığını belirtir. II. Abdülhamid döneminde bu yönetim biçimini anlatan hadis kitapları dahi ortadan kaldırılarak istişarenin İslam'daki yeri gizlenmiştir. Çünkü gerçek meşrutiyetin İslami dayanağının olduğu bilgisinin ortaya çıkması, istibdat yönetiminin işine gelmemiştir.[457]

Osmanlı Meclisi'nde her bir vatandaşın ne şekilde temsil edileceği hususunda ise Osmanlı'ya en uygun olanın nispi temsil olduğu belirtilir. Bunda Serbesti'nin üçüncü dönemi itibarıyla Osmanlılık esasını bir kenara bırakarak, özel olarak belirli bir coğrafyaya meyletmiş olmasının etkisi söz konusu olabileceği gibi gazetenin yerinden yönetim ve yetki genişliği konularında başından beri arz ettiği görüşleri de hesaba katılmalıdır. Çünkü gerek Mevlanzade Rıfat Bey'in kaleme aldığı eserlerinde, gerekse Serbesti sütunlarında her coğrafyanın kendine has özellikleri, gelenek-görenekleri ve

[455] "Hakîkat Gizlenemez", *Serbesti*, 149. sayı, 2 Nisan 1325, s. 1.
[456] "Şerî'at Esâs Meşrûtiyetdir", *Serbesti*, 151. sayı, 4 Nisan 1325, s. 1.
[457] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.

yerel örfi uygulamaları olduğundan bu coğrafyayı tanıyan kişilerin yönetici olarak seçilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu temsil yetkisi şöyle izah edilir: Çoğunluğun hâkimiyeti tabiriyle Türk yönetimi anlaşıldığı gibi azınlık tabiri de Türk olmayan tüm unsurları kapsayacaktır. Memlekette yönetime iştirak anlamında tüm fertlerin bir temsil yetkisi olması gerektiği aşikârdır. Yani Türk ve diğer tüm fertler temsil yetkisine sahip ise burada tek yapılması gereken nüfusa oranla bir temsil yetkisi hakkı kullandırmaktır. Seçim kanunun da buna uygun bir şekilde ıslah edilmesi elzemdir. Bu temsil yetkisi sadece belediye, mebus ya da meclis azaları için değil hükumetin atayacağı memurda dahi nüfusa oranla memur tayini yapılmalıdır.[458]

Meşrutiyetin ilan edildiği bir ülkede özgür ve liberal bir yönetimin vücuda gelebilmesi için devlet, hükümet ve birey olmak üzere, herkesin üzerine düşen görevler ve bu yolda karşılaşılan engeller Serbesti gazetesinde yukarıda belirtildiği gibi anlatılmıştır. Özet olarak gazetenin meşrutiyetten ne beklediği ise üç cümle ile şöyle tarif edilmiştir:

> *"Biz asrî siyâsetden bütün milel-i mütemeddinenin ta'kîb eylediği veyâhûd eylemeğe mecbûr olduğu demokrasi siyâsetini murâd ediyoruz. Ya'ni hürriyet-i mezheb, bilâ tefrîk cins ü mezheb-i müsâvat. Büyük küçük herkese karşı siyyânen icrâ-yı adâlet gibi cümlece ma'rûf destûrların filan mevki'-i tatbîkine konulduğunu görmek istiyoruz."*[459]

Fakat ne var ki ülkede meşruti bir yönetimin tesis edildiği sadece teoride kabul edilmiş; uygulamada aslında medeni ülkelerin çok gerisinde kalındığı anlaşılmıştır. Yine Avrupa örneği üzerinden meşrutiyetin nasıl işlediğini anlatan Serbesti, düzenin Osmanlı Devleti'nde bozuk olduğuna dikkat çeker. Avrupa'da hükûmet ile vatandaş arasında sıkı bir bağ olduğu, hükûmetin vatandaşa karşı sorumluluğunu yerine getirerek onları bilgilendirdiği, hatta onlar sormadan hükumetin bilgi verdiği söylenir. *"Meşrûtiyetle idâre olunan memleketlerde efkâr-ı umûmiye ahvâl-i umûmiyeye vâkıf olur ve âdetâ hükûmetin icrâatını, tatbîkâtından evel müdrik bulunur."* [460] Burada da akıllara şu husus gelmektedir: Yukarıda da arz edildiği üzere, Osmanlı Devleti'nde meşruti ve liberal yönetim gibi talepler tabandan yani halktan gelmediğinden bu coğrafyada ancak göreli bir meşrutiyet yaratılabilmiştir. Faaliyetleri göz önüne alınırsa meşruti yönetimi en fazla arzular görünen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin seçim sürecinde ve meclisteki tutumunda pek de demokratik bir tavır takınmadığı ortadadır.

---

[458] "Temsîl-i Nisbi-Ekseriyet, Ekalliyet Hukûku", *Serbesti*, 234. sayı, 20 Mart 1919, s. 1.
[459] "Yeni Kabîne", *Serbesti*, 213. sayı, 25 Şubat 1919, s. 1.
[460] "Efkâr-ı Umûmiye", *Serbesti*, 128. sayı, 12 Mart 1325, s. 1.

Bu sebeple, ithal edilen diğer birçok olgu gibi meşrutiyet kavramının da tam olarak yerleşmesi için belli bir zamana ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır.

4.3. Eğitime Dair Görüşler

Mevlanzade Rıfat Bey, hayalini kurduğu Osmanlı Devleti'ni inşâ edebilmek için atılması gereken ilk adımın eğitim olduğuna dikkat çeker. Avrupa düzeyinde bir sanayi, ekonomi ve askeri güce erişmek için, bu adımı atabilmenin zorunluluğu her geçen gün kendini daha çok hissettirmiştir. Osmanlı Devleti'nin son yarım yüzyılı bunun en güzel örneğidir. Serbesti gazetesi de bu konuda, ilk sayısından son sayısına kadar eğitimin kutsiyetini her daim ön planda tutmuştur. Bir ülkede para ile vücuda getirilebilecek her türlü ilerleme vasıtası ve bu vasıtaların layıkıyla kullanılmasının ön koşulu yine eğitimden geçmektedir.

> *"Memleketde mü'essesât-ı ticâriye ve sanâ'iye husûle getirmek, yol ve rıhtım gibi vesa'it-i nakliye inşâ etmek nasıl paraya mütevakkıf ise memleketi hüsn-i sûretle idâre edebilmek ve vücûda getirilen mü'essesâtı layık-ı vechile kullanmak hissiyât-ı rûhiye ve ahlâkiyenin tenmiyesine memleketin sanâyi' ve ticâretin terakkisine şekl-i ictimâ'i ve medeniyetin te'âlisine doğru ahâliye bir fikir vermek ve ahâliyi öyle büyük şeylerin husûlüne çalışdırmak için yegâne vasıta ma'ârifdir."*[461]

Yukarıda gazetenin kanun üstünlüğüne ne derece önem atfettiği belirtilmişti. Gazete, yine kanunların işletilebilmesine vurgu yaparak kanun ne kadar önemliyse, o kanunlara uyacak milleti eğitmenin de bir o kadar önemli olduğunu ifade eder. Böylelikle eğitimin önemini farklı bir pencereden bir kere daha dile getirir.

> *"Bir memleketin te'mîn-i refâhiyet ve sa'âdete karşı vâki' olacak tecâvüzden sonra icrâ-yı fa'ale başlar. Demek oluyor ki kânûndan evel değilse de kânûn ile berâber ehemmiyet-i fevkalâdeyi hâ'iz diğer bir keyfiyyet daha vardır. O da kelimenin bütün ma'nâsıyla ma'ârif-i umûmiyedir. Zirâ hiç kimse memleketin asâyişine, sa'âdetine, refâhiyetine tecâvüz etmek gibi bir fikr-i gayr-ı meşrû'da bulunmaz. Meğerki câhil olsun. "*[462]

Yakın dönem Osmanlı tarihinde çokça tartışılmış bir hadise olan 31 Mart Vakası'nın gazeteye göre müsebbiplerinden biri de boş ve cahil toplumdur. Elbette eğitim denildiğinde sadece pozitif bilimler akla gelmemeli, vatandaşın mensubu olduğu dini de bir eğitim süzgecinden geçerek öğrenmelidir. Meşhur hâdise öncesinde dinle

[461] "Ma'ârif Nezâreti", *Serbesti*, 85. sayı, 28 Kanun-ı Sâni 1324, s. 3.
[462] "Hey'et-i İctimâ'iyemiz", *Serbesti*, 123. sayı, 7 Mart 1325, s. 1.

alakası olmayıp da dine dayandırılarak ileri sürülen görüşler hem topluma hem de İslam'a zarar vermiştir. Gazete bu cahil kesim için

> *"Bunlar iş güç sâhibi olsalar tabî'i böyle sefâhat-ı umûr ile uğraşmaz ve ezcümle kadınların çarşıda alışveriş etmeleri muğâyir-i şerî'atdır, kitâbda yeri vardır falan gibi lakırdılarla milletimizi âleme karşı mahcûb etmezler."*

demiştir.[463] Askeri galeyana getiren amil eğer şeriatın hükümsüz kılındığıysa önce askere, halka, velhâsıl tüm millete bu şeriatın hükümlerinin öğretilmesi gerekir. Aksi takdirde, gazetenin de belirttiği üzere insanlar, şeriatta hükmü vardır diyerek her türlü kanunsuzluğu din adına yaptığını zannedebilir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında askerlik kurumu değerlendirilirken Serbesti, asıl ordunun askerlerden değil doktorlardan, mühendislerden oluşması gerektiğini ifade eder. Devletin imkânları askeri güce değil de ilme ve fenne tahsis edilseydi, devletin şimdi daha başka bir mevkide bulunacağı şöyle dile getirilir:

> *"Şimdiye kadar Harbiye ve Bahriye Nezâretleri'ne tahsîs etdiğimiz paraların onda birini ma'ârife ve nâfi'a'ya ve zirâ'at'e tahsîs edeydik şübhesiz bugün bulunduğumuz halden çok yüksek bir mevki'de bulunur idik."*[464]

Serbesti'ye göre eğitime en büyük darbe istibdat devri olarak nitelendirilen Sultan II. Abdülhamid döneminde vurulmuştur. Darülfünunda Abdülhamid yönetimi kendi emelleri doğrultusunda sığ bir nesil yetiştirmiştir.[465] Darülfünun'un amacı gazete tarafından şöyle tarif edilir: *"İlmin kudretini tenzîl ve kendi maksadını müdâfa'a eder şarlatanlar yetiştirmekdi."*[466]

Okulun kaliteden uzak müfredatı ve muallim kadrosu ise şu şekilde ifade edilmektedir:

> *"Evvela bu mekteblere ta'yîn olunan mu'allimler hakkında biraz düşünelim: Dârülfünûn mu'allimi olacak zâtın hiç bir kitapla ve hiç bir rây ile mukayyed olmayarak tedrîs edeceği ilmin kavâ'idini talebenin îzâhâtına rekz etmek ve tebâyünde o ilme dair bir mülke husûl getirmektir. Yoksa mu'allimin yapacağı bir şeyi filan bir kitabı tercüme ederek yazdırmak veyahut filan zevâtın râyiyle kavâ'id-i ulûmu nakletmek değildir."*[467]

---

[463] "Efkâr-ı Umûmiye", *Serbesti*, 154. sayı, 7 Nisan 1325, s. 1.
[464] "Askerlik", *Serbesti*, 470. sayı, 19 Nisan 1919, s. 1.
[465] Bunun hakikati yansıtmadığı, yetişen Jön Türk kadrosundan bellidir.
[466] "Dârülfünûn", *Serbesti*, 25. sayı 27 Teşrîn-i sâni 1324, s. 1.
[467] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.

Darülfünunun ezberci eğitim anlayışı ve liyakatten uzak hocaları, bu kurumda bilim yapmanın olanaksızlığını gözler önüne sermektedir. Gazete'ye göre biraz Fransızca, biraz Arapça tercüme yapabilen herkes burada hoca olabilmektedir.[468] Bunun tersine olarak Mülkiye Mektebi ise gazete tarafından övgüye layık görülmekte olup, buradan ise devlet memur almamaktadır. Mülkiye Mektebi'nde zeki ve liyakat sahibi öğrenciler yetişmiş ise de Abdülhamid yönetimi buna dikkat etmeyerek oradan buradan cahilleri devlet kademelerine yerleştirmiş, yeni meşruti yönetim ise aynı yanlışa devam etmiştir.[469]

Fakat kötü olan sadece Darülfünun değil II. Abdülhamid döneminin tüm maarif sistemidir. Serbesti'ye göre işin daha kötü tarafı ise istibdat dönemi gazetelerinin maarifin ne kadar ileri gittiğini öve öve bitirememeleri ve okuyucularının buna inanmalarıdır.

> *"Zamân-ı istibdâdda efrâd-ı milletin gözlerini boyamak fikriyle gazeteler dâ'ima ma'ârifin terakkisinden ve mekteblerimizin kesret-i intizâmından bahisle kâri'sini hemen tasdîk etdirecek mertebede bir iki sütûnu öyle elfaz, öyle terkîblerle imlâ ederdi ki inkâr etmek şöyle dursun, sıhhatine pek çok kimseler kâni' olurlardı"*[470]

II. Abdülhamid'in miras bıraktığı muallimler ise şöyle özetlenir: *"Mu'allimlerin bir kısmı câhil, bir kısmı tedrîs etdiği dersde ihtisası yok. Bir kısmı âlim, lâkin makhûr."*[471]

Sabah gazetesinin 27 Teşrîn-i Sâni 1324 tarihli nüshasında taşradaki rüştiyelerde görevli muallimlere yönelik bir düzenlemenin yapılacağı haberi verilir. Serbesti, bu düzenlemenin sadece muallimlere yönelik olmaması gerektiği, talebelerin öğrenim gördükleri binaların çok kötü bir vaziyette bulundukları, eğer bir düzenleme yapılacaksa bunların hepsinin hesaba katılması gerektiğini ifade eder. Yani eksik olan sadece eğitim sistemi ve muallimler değil fiziki koşullar da yetersiz görülmüştür.[472] Gazete'ye göre mekteplerin yetersiz oluşu Avrupa ile kıyaslanınca daha iyi görünür hale gelmektedir. Osmanlı mektepleri Avrupa mekteplerinden her alanda geri kalmıştır. Maalesef mektep sayısının artmış olması, kalitede de bir artışın olacağı

[468] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
[469] "Mülkiye Me'zûnlarına Me'mûriyet Verilmeyecek!", *Serbesti*, 117. sayı, 1 Mart 1325, s. 2.
[470] "Mekteblerimiz", *Serbesti*, 33. sayı, 5 Kânûn-ı evvel 1324, s. 3.
[471] a.g.m., *Serbesti*, s. 3.
[472] "Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesi'nin Islâhı", *Serbesti*, 41. sayı, 13 Kânûn-ı evvel 1324, s. 2.

anlamına gelmemektedir. *"Mekteblerin çokluğu terakkiyât-ı ilmiyenin izdiyâdına sebeb-i yegâne olamıyor."*[473]

Osmanlı mekteplerinde eleştirilen bir diğer husus ise mekteplerin ticarethane gibi görülmesidir. Gazete'ye göre mektepte asıl çalışan ve maaşı hak eden muallimler iken o mektebin sorumlusu veya müdürü olan kişi mektebin tüm gelirini kendisine almak istemektedir. Bu husus şöyle anlatılır:

> *"Mekteb müdür ve mes'ûlleri menâfi'-i zâtiyelerini aşırı derecede düşündükleri için mekteb hâsılâtını kâmilen ceblerine indirmek isterler. Mu'allimlere âdeta hiç bir para vermeseler daha memnûn olurlar. O halde da'imî mu'allim nâmıyla sabahdan akşama kadar gûnâgûn metaib-i müteaddid dürûs ile iştigal eyledikleri hoca efendilere pek cüz'i mesela beş altı mecidiye raddesinde bir ma'âş vererek diğer seyyar mu'allimlerin fahrî olmasını veyâhud iki üç mecîdiye ile kanâ'at eylemesini isterler.*[474]

Serbesti, eğitimin en temel birimi olan mekteplerin en başta devlet tarafından her türlü tecavüzden korunması gerektiğini söyler. Fakat ne yazık ki mekteplere yapılan tecavüz ilk olarak devlet kademesinden gelmektedir. Çünkü devlet, maarifin ne demek olduğundan haberdar olmayan bürokratlar tarafından yönetilmektedir. 9 Kanun-ı Sani 1324 tarihli Serbesti'de Darülhayr mektebinde meydana gelen bir vaka hasebiyle devletin eğitime verdiği önem şöyle eleştirilir:

> *"Mekteblerin te'âlisine ve evlâd-ı vatanın her nevi tecâvüzden masûnîyetine dikkat etmekle mükellef iken kendisinin tecâvüze kalkışması ma'ârifin ne demek olduğunu anlamamasından neşet eder. İşte dün Darülhayr mektebi Avcı taburları tarafından abluka edildi ve sekiz, on yaşından yirmi yaşına kadar otuz dokuz talebe süngüler arasında bâb-ı zabtiyeye getirilip bir odaya tıkıldı."*

Böyle askeri bir müdahaleye sebep olan olay ise okulda haşarılık yapan öğrencilerdir. Maarif Nezareti Zaptiye Nezareti'nden asker istemiş, okul askerlerce kuşatılmıştır. Burada unutulan ise birincisi bu ancak müddei umum emriyle yapılabilecek olması, ikincisi ise buranın bir eğitim kurumu olduğunun unutulmuş olmasıdır.[475]

Devletin eğitime ne derece önem verdiği İstanbul'da baş gösteren İspanyol gribinde de ortaya çıkar. 1919 yılında İstanbul'da ortaya çıkan grip sebebiyle başkentte eğitime

---

[473] "Umûr-ı Ma'ârif ve Mekteblerimiz 1", *Serbesti*, 54. sayı, 28 Kânûn-ı evvel 1324, s. 2. Osmanlı mekteplerinin yetersiz oluşuyla ilgili olarak ayrıca bkz. "Umûr-ı Ma'ârif ve Mekteblerimiz 5", *Serbesti*, 98. sayı, 10 Şubat 1324, s. 2.; "Umûr-ı Ma'ârif ve Mekteblerimiz 8", *Serbesti*, 106. sayı, 18 Şubat 1324, s. 1.; "Mekteblerdeki Nevâkıs", *Serbesti*, 159. sayı, 26 Teşrîn-i sâni 1918, s. 2.

[474] "Umûr-ı Ma'ârif ve Mekteblerimiz 3", *Serbesti*, 61. sayı, 4 Kânûn-ı sâni 1324, s. 3.

[475] "Dünkü Vâkı'a", *Serbesti*, 66. sayı, 9 Kânûn-ı sâni 1324, s. 2.

ara verilmiştir. Bir salgın neticesinde eğitime ara verilmemesi gerektiğini düşünen Serbesti ise bu durumu eleştirir. Çünkü eğitimin her daim yüksek bir kalitede ve kesintisiz devam etmesi gerekmektedir. Gazete bu konuda da Osmanlı ülkesini Avrupa ile kıyaslar ve Avrupa'nın böyle bir durumda çocukların giysi, iaşe gibi her türlü ihtiyaçlarının karşılanabileceği, fakat eğitimin asla telafi edilemeyeceğini düşündüğünü söyler. Eğer Avrupa kalitesinde bir eğitim hayal edilecekse eğitime böyle bir bakış açısı ile yaklaşılması gerektiği vurgulanır.[476]

Gazetenin eğitim politikasını anlamak için son olarak 456. sayısındaki *Ma'ârifde Islahat* isimli makalesine bakmak gerekir. 1.Dünya Savaşı'ndan çıkmış harap bir ülke olarak Osmanlı Devleti neden bu durumda sorusunun cevabı eğitimsizlik olarak gösterilir ve yine de refaha çıkılabilecekse eğitim sayesinde olacağı anlatılır.

"Memleketi bugünkü elîm hâle sokan âmil artık hiç şübhe etmiyoruz ki cehâletimiz, ma'ârif i'tibârıyla kudretsizliğimizdir."

Gazete'ye göre memlekette ıslahat yapmaya nereden başlamalı diye sorulacak olursa cevap şudur:

> *"Artık en dar kafalarımıza kadar herkes anladı ki adâletin, zirâ'atin nâfi'anın, medeniyetin her şeyin cezrî ma'ârifdir. Ma'ârif olmayan bir beldede ne nâfi'aya dâ'ir yapılan işler müşemmir olur, ne adâlet ve hürriyet te'sîs eder ve ne de zirâ'at insanların ihtiyâclarını tatmîn edebilecek bir hâle ifrâğ olunabilir."*[477]

4.4. Yaşama ve Hürriyet Hakkı

Serbesti gazetesi insanların doğuştan sahip oldukları temel hak ve hürriyetlere her dönem sahip çıkmış, bu konu üzerine ihtiyatlı yaklaşmıştır. İnsanın yaşama ve hür olma gibi en hayati haklarının her ne surette olursa olsun elinden alınmaması gerektiği özellikle vurgulanmıştır. İnsanın doğumundan itibaren kazanmış olduğu bu hakları elinden alan iki unsur ise idam cezası ve kölelik kurumudur. Gazetenin bu iki hususu reddeder şekilde keskin ve net bir tavrı vardır. Köle, hürriyeti olmayıp para ile alınıp satılabilen, tamamen sahibinin tasarrufunda bulunan kişidir. Eski çağlardan beri var olup, Osmanlı devletine de intikal etmiş kurumlardan birisidir. *"Her şeyden önce o, hukukî işlemlere konu olması bakımından "mal" kabul edilir; hür insanlardan farklı bir statüde edâ (fiil) ehliyetinden tamamen, vücûb (hak) ehliyetinden kısmen mahrum*

[476] "İcrâât", *Serbesti*, 192. sayı, 1 Kânûn-ı sâni 1919, s. 1.
[477] "Ma'ârifde Islahât", *Serbesti*, 456. sayı, 1 Nisân 1919, s. 2.

tutulur."[478] Köleliğin insan onuruna yakışmaz bu tanımı gazete tarafından ele alınmış, onların ne surette vatanlarından koparıldığı, annesiz, babasız kaldıkları, çektikleri amansız acılar dile getirilmiştir. İçinde bulunulan asırda bunun artık yasaklanması gerektiği, bunun bir zulüm olduğu şöyle dile getirilmiştir:

> *"Bu devr-i feyzâ-i feyz medeniyette bir kaç dinsiz esîrcinin istifâdesi, bir takım alâyiş ve debdebe düşkünlerinin itmâm-ı keyf ve istirahatleri için zenci çocuklarını haremağası yapmak sanat yezidanesi nâmûs-ı medeniyet ve şân-ı celil-i insâniyete muğayirdir. Daha doğrusu bu vahşetin icrâsına iğmaz-ı ayn etmek insâniyet ve medeniyeti, kulûb-ı merhamet ve mürüvveti tahkîrdir."*[479]

Annelerinden koparılıp köle olarak satılan çocuklar ve o ticareti yapan tacirler ise şu şekilde tasvir edilmiştir:

> *"Vâlide hasretiyle hüngür hüngür ağlayan zavallı öksüzler üzerinde en müfteris sibâ'-yı vahşiyenin irtikâb edemiyeceği o menfûr ameliye-i câniyâneyi icrâ ederek nâmus-ı insâniyeti lekedâr ve bu cür'etleriyle vicdânları ağlatan yürekleri bir ateş-i terahhum altında sızlatan bu insân canavârlarını insâniyet düşmânlarını acabâ nasıl nefret ve la'netle yâd etmeli."*[480]

Bu örnek gazetenin kölelik ve cariyelik ile ilgili yazdığı birçok yazıdan sadece biridir. Bu hususa 13 Şubat 1909 tarihli sayısında İkdam gazetesi de yer vermiş, *"Beyâzların esâreti mes'elesini külliyen ref' etmeliyiz. Bir Çerkes veya Gürcü vesâ'ire kadınını esîr diye alıb satmak, sonra da bilâ-nikâh istifrâş etmek aklen kabûl edilir şeylerden değildir."* diyerek aklın ve kalbin kabul edebileceği şeyler olmadığını dile getirmiştir.[481]

İnsanı hürriyetten yoksun bırakan kölelik müessesesi gibi insanın yaşama hakkını elinden alan idam cezası da kesin bir tavırla reddedilir. İdam cezası üzerine dünyada çeşitli fikirlere sahip mütefekkirlerin fikirleri tek tek irdelenerek gazete tarafından değerlendirilmiştir. Bu aydınların ekseriyeti, bir insanı öldürmek ancak ya harp halinde ya da düelloda meşru olabilir demişlerse de hukukçular bunların tamamına karşı çıkmıştır. Onlara göre zaten harpler hiç olmamalı, dünyada askeri kuvvet olarak sadece iç güvenliği sağlayan jandarmalar bulunmalıdır. Düello ise kesinlikle

---

[478] M.Akif Aydın, Muhammed Hamidullah, "Köle", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, cilt: 26, Ankara 2002, s. 237.
[479] "Vahşet-i Beşeriyye Kurbanlarından: Haremağalar, Zenci Köle Ve Câriyeler", *Serbesti*, 26. sayı, 28 Teşrin-i Sâni 1324, s. 1.
[480] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
[481] "Cem'iyyetler, Fırkalar", *İkdam*, 5287. sayı, 31 Kânûn-ı sâni 1324, s. 1.

yasaklanması gereken bir kurumdur. Serbesti gazetesi ise şu şekilde değerlendirme yapar: Ülkemizde katillere idam cezası verilmektedir. Bundaki maksat temelden yanlış olup, katil dahi olsa bir insanın en temel hakkı olan yaşama hakkını elinden alıp ona idam cezası vermek, bir yanlışı başka bir yanlışla düzeltmek demektir. Yaşama hakkına karşı yapılacak en büyük hata, zaten bir yaşamı sonlandırarak belki de suçların en büyüğünü işleyen bir kişiye karşı, onun hayatını sonlandırarak cezalandırılmasıdır. Bu, yaşama hakkına duyulan saygıyı kökten yok etmektedir. Gazete'ye göre idam cezası Sultan II. Abdülhamid döneminde neredeyse hiç mertebesine gelmiş ise de İttihat ve Terakki Cemiyeti bu cezayı serbest kılmıştır. Gerçekten de II. Abdülhamid döneminin önde gelen cezası, kişiyi gücünden ve mevkiinden yoksun kılarak merkezden uzaklaştırmak şeklindedir. Fakat Cemiyet için iktidarda kalmak adına yapılacak her eylem caiz sayılmış, bu yolda kişinin devlete ya da Cemiyet'e karşı işleyeceği cezayı hayatıyla ödeyebileceği görülmüştür.[482] Mevlanzade Rıfat Bey ise Radikal Avam Fırkası'nın programında idam cezasına karşı duruşunu haklı bir gururla ifade etmektedir.[483]

Gazetenin yaşama hakkını bu şekilde savunması bir Ermeni gazetesi olan *Jogovurt* gazetesinin dikkatini çekmiş, Serbesti'ye karşı gayrı ahlaki bir reddiye neşretmiştir. Bunun sebebi Serbesti'deki makalenin Ermeni Tehcir yargılamalarının sürmekte olduğu Nisan 1919 dönemine denk gelmiş olmasıdır. Serbesti gazetesi bu makaleye karşı yazdığı cevabi makalesinde: Divan-ı Harpte yargılamaların başlamasından daha önce idam cezasının ilgası mevzusunun Radikal Avam Fırkası'nın programında yer aldığını, bu cezaya karşı olmalarının tamamen yaşama hakkına duyulan saygıdan ileri geldiğini söyler. Hiçbir kişi ve cemiyeti kurtarmak adına böyle bir görüş beyan edilmemiştir. Gazete:

> *"Serbesti hür ve müstakili'l-efkâr bir gazetedir. Mesleği eşhâsa değil, prensiblere, insâniyete, devlet ve millete hidmetdir. Aynı fikri, aynı cereyânı bilâ te'mîl ta'kîb eden insân sürülerine katılmağa bir mecbûriyeti yokdur. Hak, adâlet nerede ise biz oraya gideriz. Bu hareketimizden kim memnûn olur kim olmaz, kim müstefîd olur kim olmaz orasını düşünmek vazîfemizden hâricdir."*[484]

diyerek bu düşüncenin tamamen kendi hür düşünceleri olduğunu dile getirmiştir.

---

[482] Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908 -1914*, (Çev: Nuran Yavuz), Kaynak Yayınları, 5. Basım, İstanbul 1999, s. 197.
[483] "İ'dâm Cezâsı", *Serbesti*, 457. sayı, 2 Nisân 1919, s. 1.
[484] "İ'dâm Cezâsı", *Serbesti*, 465. sayı, 10 Nisân 1919, s. 1.

Gazete, idam cezasının ilgasını bir grup, bir ırk veya cemaat için değil, tüm insanlık için istediğini, günümüzde de hala tartışmaları sürmekte olan sözde Ermeni soykırımına değinerek güzel bir şekilde şöyle özetlemiştir:

> *"Evet mae't-te'essüf harb-i umûmi zamânında Devlet-i Osmaniye dâhilinde birçok cinâyetler îkâ' edilmişdir. Fakat bu cinâyetleri îkâ' edenler içinde birçok Ermeniler de vardır. Biz onlar hakkında da i'dâm cezâsının ilgâsını taleb ediyoruz, eğer mümkün olur ise bütün cihândan i'dâm cezâsı kalkmalıdır diyoruz. Böyle düşünmekle beşeriyetin adâlete susamış mümtâz kısmına muhâlif değil, o kısım ile tamâmiyle hem-efkâr olduğumuza kanâ'atimiz vardır."*[485]

4.5. Adalet Kavramı ve Kanunun Üstünlüğü

Mevlanzade Rıfat Bey neredeyse her dönemin iktidarıyla kavgalı olmuş, bu sebeple hapis, sürgün, para cezası ve gazetenin kapatılması vb. gibi türlü cezalara çarptırılmıştır. Yaşadığı bütün bu sıkıntıların kendisine öğrettiği en önemli olgulardan biri de kanunun üstünlüğüdür. İleride bahsedileceği üzere bu kanun, önünde herkesin eşit kabul edildiği, eşit bir şekilde yargılandığı, her kesime, her cemaat ve cemiyete aynı mesafede bulunan kanundur. Zaten onun çektiği sıkıntıların sebebi kanunun kişiye, zümreye ve döneme göre değişiklik göstermesi, yargıçların tepelerinde duran "Demoklesin Kılıcı"nı görmezden gelmeleridir. Zira Mevlanzade Rıfat Bey Sultan Hamid döneminde keyfi bir şekilde hapis ve sürgün cezalarına çarptırıldığını, kanuna mugayir bu durum yüzünden uzunca bir süre yoksulluk ve sefalet içinde yaşadığını belirtir. Bu sebeple kanunun kutsiyetini şöyle ifade eder:

> *"Biz her mu'âmelemizi kânûna tatbîk etmeliyiz. Kânûnu nâmusumuz gibi mukaddes bilmeliyiz. Onun hilâfında her hareketten nefret etmeliyiz. Hâkim-i mutlak ancak kânûn olarak tecelli etmelidir ki sa'âdet-i milliye ve vatanımız taht-ı te'mîne alınabilsin."*[486]

Kanun üstünlüğü bir başka yazıda hâkimiyet-i milliye kavramı çerçevesinde şu kısa cümleyle ifade edilir: *"Kuvve-i teşrî'ye hâkimiyeti vekâleten, emâneten tevdî' eden milletdir. Millet-i mu'azzamadır. O millet-i mu'azzamanın âmâl ve ârâ-yı umûmisi de yegâne kânûn-i kat'îdir."*[487] Ayrıca kanunun işlemediği bir yerde meşruti yönetimden de bahsedilemeyeceği ifade edilir: *"Kânûn, hukûk-ı şahsiyemizin her nevi'*

[485] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
[486] "Kânûn", *Serbesti*, 64. sayı, 7 Kanun-ı Sâni 1324, s. 1.
[487] "Miting", *Serbesti*, 139. sayı, 23 Mart 1325, s. 1.

tecâvüzâtdan masûniyeti bî-hakkın te'mîn ettiğini görmeyince memleketimizde meşrûtiyet-i idâre mevcûd olduğuna hükmetmek câ'iz değildir."[488]

Serbesti nazarında Osmanlı Devleti en kanunsuz dönemini Sultan Hamid ile yaşamıştır. Bu dönemin çarpık düzeni adalet sistemine de sirayet etmiş, bu bozuk düzen gazeteye göre meşrutiyet devrinde dahi düzelememiştir.

> *"Gerek İstanbul'da gerek taşrada bulunan me'mûrîn-i adliyeden hasseten mehâkimden, o mehâkim ki hukûkun muhâfazası, adâletin mahal-i tatbîki olması lâzım iken o kadar su-i isti'mâllere, o derece mezâlime alet olmuş ve elân dahi olmakdadır ki ..."*[489]

Serbesti, adaletin istiklalini tehdit eden iki unsuru ise şöyle değerlendirir: Birincisi, hürriyet maskesi altında tesettür etmiş istibdat, ikincisi ise istibdada olan meyildir. Bu sebeple hâkimlik makamının ne derece önem arz ettiği hususu özellikle vurgulanır ve hâkimlerin en büyük denetçilerinin kendi vicdanları olduğunu söyler.[490]

Gazete'ye göre milletin anayasal hakları olmazsa kendini savunması ve medeniyet mertebesine ulaşması mümkün olmaz. Çünkü bu haklar kanun ile sabit olmadığı sürece, temsil yetkisi dahi yürütmenin hatalarına kurban olabilir.

> *"Eğer millet, müdâfa'asında âsâr-ı za'af gösterir ise mazallah mebûsân da kuvve-i icrâ'iyenin ictihâd-ı hatâ-i âlûduna kurbân olur gider. İşte bunun için hükûmât-ı meşrûtada millet kendi hâkimiyet-i asliyelerini muhâfaza için doğrudan doğruya serbesti-i matbû'ât, serbesti-i ictimâ', serbesti-i ticâret ve seyâhat ve masûniyet-i şahsiye gibi hukûk-ı umûmiye-i tabî'ye müte'allik nizâmâtın meclis-i mebûsânda hîn-i müzâkerâtında kendi temâyülât-ı umûmiye-i ahrârânesini izhâra çalışır."* [491]

Gazete, Adliye Nezareti'nin önemine binaen, adalet mekanizmasının işlediği bir kurumda, kuralların esnetilemeyeceği ve keyfi uygulamaların olamayacağını söyler. Mesela yargılamaların günleri ve saatlerinde türlü aksaklıklar meydana geldiği, ahalinin çok bekletildiği hususları eleştirilir ve yargılama günlerinin seri bir şekilde tayin edilmesi gerektiği anlatılır. Çünkü ahali nazır ve müdürlerin keyfine tabi değildir.[492] Ayrıca adliyelerde çarpık bir düzen almış başını gitmektedir. Vatandaş en basit bir dava için bile gereğinden fazla masraf etmekte, işlemeyen bürokrasi yüzünden bir sonuç alamamaktadır. *"Gayet cüz'i mesela elli guruşluk bir da'vâyı mahkemede*

---

[488] "Kânûna Tecâvüz Tevâli Ediyor", *Serbesti*, 66. sayı, 9 Kânûn-ı sâni 1324, s. 2.
[489] "Mahâkim-i Adliye", *Serbesti*, 118. sayı, 2 Mart 1325, s. 1.
[490] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
[491] "Miting", *Serbesti*, 139. sayı, 23 Mart 1325, s. 1.
[492] "Adliye Nezâreti'nin Yolsuzlukları", *Serbesti*, 55. sayı, 29 Kânûn-ı evvel 1324, s. 3.

rü'yet ettirebilmek için iki üç yüz guruş ve belki de daha fazla para sarf etmeli. Ve birçok avukat ve mesâ'î bunun takibine hasretmeli."[493] Eleştirilen bir diğer husus ise rüşvet meselesidir. Adliyede en seri şekilde alınması gereken bir hüccet evrakı için dahi kâtibe rüşvet vermek gerekmektedir. Üstelik adliyelerde dönen tek yolsuzluk bu değildir.[494]

Kanun önünde birinin suç işlemedikçe celbi ve isticvabı (sorguya çekilmesi) mümkün değildir. Fakat gazeteye göre Adliye ve Zaptiye Nezareti kanuna aykırı olarak bunda da keyfi uygulamalar sergilemektedir. Mesela Fedakâranı Millet Cemiyeti'nin[495] altmış kadar mensubu ve Serbesti gazetesi müdürü 30 Kanun-ı Evvel 1324'te kanuna mugayir bir biçimde alıkonulmuşlardır. Ve bu işte Şeyhülislamın da parmağı olduğu söylenmektedir. Mutlak hükmün kanun dairesinde verilebileceği ve ancak kanun dairesinde hareket edilebileceği şu şekilde dile getirilir:

> *"Bu kânûn-şikenâne harekâta Şeref Sokağı'nda bulunan zevât-ı ma'lûme ile ebu'l-ahrâr Şeyhülislam Efendi Hazretleri'nin garip parmaklarının karışmış olduğunu anladık. Biz ise meşrûtiyet-i idarede hâkim-i mutlak yalnız kânûnu tanırız. Öyle şunun bunun keyfiyle hükûmet baziçe hükmünde kalacak ise her şeyden mukaddes olan hürriyet-i şahsiye ne ile muhafaza edilecektir?"*[496]

Serbesti nazarında Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılan Osmanlı Devleti'nin bu hazin durumunun müsebbiplerinden biri de kanunlara riayetsizliktir. Ülkenin sonunu getiren ve memleketteki tüm unsurları devlete düşman eden yegâne amil kanunlara uymayan yönetimdir.

> *"Altı yüz senelik hükûmet-i Osmaniye'nin ma'rûz kaldığı bütün edbâr ve felâketin esbâb-ı mûcibesini araşdıracak olsak kânunsuzlukdan, kânuna adem-i ri'âyetden başka bir âmil bulabilir miyiz. Parça parça olub al kanlar içinde ana vatandan ayrılan aksâmın bizden yüz çevirmesine hep kanunsuzluk sebeb değil mi? Hakkımızda kâtil, bî-amân kesilen anâsır-ı sâ'irenin sönmez husûmet ve âdem-i hoşnûdisi kânuna âdem-i ri'âyetimizden inbi'âs etmedi mi?"*[497]

---

[493] "Ashâb-ı Mesâlih ve Devâ'ir-i Hükûmet", *Serbesti*, 65. sayı, 8 Kânûn-ı sâni 1324, s. 1.
[494] "Mahâkimde Yolsuzluk", *Serbesti*, 124. sayı, 8 Mart 1325, s. 2.
[495] Fedakaran-ı Millet Cemiyeti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler: Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1988. Ayrıca bkz. Sina Akşin, "Fedakaran-ı Millet Cemiyeti", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt: 29, sayı: 1, 1974.
[496] "Kânûna Karşı Bir Tecâvüz", *Serbesti*, 57. sayı, 31 Kânûn-ı evvel 1324, s. 1.
[497] "Kânûnsuzluk Devri Kapanmalıdır", *Serbesti*, 199. sayı, 8 Kânûn-ı sâni 1919, s. 1.

4.6. İdari Alana Dair Görüşler

II. Abdülhamid dönemini basın-yayın penceresinden ele aldığımız zaman, bazı istisnalar hariç olmak üzere, baskı, sansür, zulüm, sürgün ve hapis cezalarından ibaret gibi görülebilir. Sultan'ın iktidarından bir süre sonra başlayan sıkıyönetim biçimi, basın dünyası için zor bir dönemi başlatmış, bu süreç II. Meşrutiyet'in ilanına kadar sürmüştür. Bu sıkı denetim biçiminin ne için uygulandığı ya da ne derece haklılık payının bulunduğu konumuz itibarıyla hariç tutulacaksa da II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte basın dünyasının rahat bir nefes aldığı aşikârdır. Bu sebeple çoğu gazete gibi Serbesti gazetesi de bu özgürlük ortamını meşruti yönetime borçlu olduğunu bilmiş ve bu yönetim biçimine bir dokunulmazlık, bir kutsiyet atfederek onu tartışmalardan uzak, kişiler, partiler üstü bir makama yükseltmiştir. Gazete'ye göre bir kişinin ya da fırkanın memlekete ve millete ne derece hizmet ettiği, onun kanunlar çerçevesinde meşrutiyete verdiği önemle ve bunu pratiğe geçirmesiyle ölçülebilir.

> *"Bir hükûmetin menâfi'-i millete ne dereceye kadar hâdim olduğunu meşrûtiyet irâ'e etdiği gibi ahkâm ve îcâbât-ı meşrûtiyete ne dereceye kadar ri'âyetkâr olduğunu anlamak için kânûn-ı mes'ûliyet ahkâmının ne dereceye kadar tatbîkâtı görüldüğünü nazar-ı i'tibâra almak lâzım gelir."*[498]

Kanun-ı Esasi'nin öngördüğü meclis sistemi bilindiği üzere Meclis-i Umumi'yi yani parlamentoyu oluşturan Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan'dan mürekkeptir.[499]. İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte çalışmaya başlayan her iki meclis, görev ve sorumlulukları bakımından birbirinden farklılık göstermekte olup, o dönemin meşruti yönetimlerinin önemli iki unsurudur. Fakat her ülkenin içtimai ve iktisadi durumu, kalifiye ve yetkin bürokratları farklılık gösterdiğinden bu iki meclisin her ülkede aynı faydayı sağlayacağı söylenemez. Serbesti gazetesi, Osmanlı Devleti'ndeki Ayan Meclisi'nin Avrupa ülkelerindeki gibi bir işlevi olmadığını bu şekilde ifade eder. Yani ülkenin her iki meclisle yönetilip yönetilemeyeceği, o ülkenin yetişmiş kadrolarına, sosyo-ekonomik durumuna bağlıdır.

> *"Meşrûtiyetle idâre olunan hükûmatın ekserisinde meclis-i mebûsân ile birlikte meclis-i a'yânın dahi vücûdu görüldüğüne bakılırsa a'yânın hemen hemen sûret-i katiyede lüzumuna hükmedilir. Halbuki Mukavele-i İctimaiye muharrer namdârı Jan Jak Rousseau ki - medeniyet-i âhiredeki*

[498] "Mes'ûliyet", *Serbesti*, 190. sayı, 18 Ağustos 1328, s. 1.
[499] Necdet Hayta, Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar),* Gazi Kitabevi, 4. Baskı, Ankara 2010, s. 177.

hükûmât-ı meşrutanın kavâ'id-i kat'alarını te'sîs eden üç dört hârikadan biridir - meclis-i a'yânın lüzûmundan ziyâde adem-i lüzûmunu tervîc eden e'âzımdandır. Bu meclisin zararından ziyade faydası olması ihtimali, ait olduğu milletin seviye-i mâlisine, mâli-i fikriyesine hülâsa füyûz-ı fazl ve irfânına göredir"[500]

J. J. Rousseau'nun görüşünü takip eden gazete bunu şu şekilde ifade eder:

"İngiltere'de Fransa'da a'yân hey'etlerinin kemâlâtından edilen istifâde pek yüksektir. Fakat Fransa, İngiltere gibi ehemm-i fâzıla içinde senelerce hayât-ı sâ'iyânesini lekesiz imrâr etmiş, mücâhidât-ı azimkârı ve vatan-perverânesi ile umûm-ı hey'et-i millete fezâ'il ve mekârim-i celîleleri, ahvâl-i ictima'iyyece vukûf-ı müktesebe ve tecrübîyelerini fi'ilen isbât eylemiş ve bu sûretle muhabbet ve takdirât-ı umûmiyeye mazhar olmuş hülâsa kelimenin tekmîl-i ma'nâsıyla hakîki e'âzım mertebesine geçmiş zevât-ı âliye vardır. Böyle mezâyâ-yı nâdire ile muttasıf a'yân a'zâlarından hiç şübhe yoktur ki millet, memleket büyük büyük faydalar görür. Fakat mâzîsi pak, muvaffakiyetleri mücerreb vicdânları fazl ve mekârim kalpleri herkesce müsellem zevât-ı fâzıla mum ile aranıp da bulunamayan bizim gibi bir hey'et-i ictima'iye içinde meclis-i a'yân teşkîli ne muhataralı bir teşebbüsdür."[501]

Serbesti, Avrupa'da ayanı oluşturan kişilerin tertemiz bir maziye sahip oldukları ve yılların getirdiği tecrübelerini vatanın terakkisi için kullandıklarını söyler. Buna karşın okuyucuya Osmanlı Devleti'nde böyle temiz maziye sahip, namuslu kaç kişinin bulunabileceğini sorar. Böylelikle Osmanlı'da ayanın teşekkülüne ihtiyaç duyulup duyulmayacağı hususunda ortaya çıkan iki esaslı sorun tespit edilmiş olur. İlki, ülkenin iktisadi ve içtimai durumu, ikincisi kadroları oluşturacak şahısların tecrübe ve ahlaki yeterliliğe sahip olup olmadıklarıdır.

Ayan Meclisi'nin Osmanlı ülkesindeki faydasızlığı bu şekilde anlatılırken kanunda yer almış olması hasebiyle kaldırılmasının mümkün olmadığı, yapılması gerekenin ise bu meclisle beraber iş başına getirilecek kişilerin halk tarafından seçilerek iyi bir süzgeçten geçirilmesidir.

"Ma'hazâ Kânûn-ı Esâsi ahkâmı bir kere meclis-i a'yânı tecvîz etmiş olduğundan bu def'âlık teşekkülüne hiçbir vakit mâni' olunamaz. Yalnız Osmanlı millet-i muhteremesine terettüb eden vazife-i mühimme kalır ki o da a'yân a'zâlarının intihâbında sûret-i müfrite de müşkülpesend olmaktır. Ancak böyle olmağla dâmen-i iffeti pâk olanlar seçilebilir."[502]

[500] "Meclis-i A'yân", *Serbesti*, 6. sayı, 9 Teşrin-i Sâni 1324, s. 2.
[501] a.g.m., *Serbesti*, s. 2-3.
[502] a.g.m., *Serbesti*, s. 1-2.

Yukarıda Osmanlı Devleti'nde Ayan Meclisi'nin ne şekilde varlık gösterdiği, bunun ne gibi sorunlara sebebiyet verdiği açıklanmışken her iki sorunun çözümü olarak da halk iradesinin müdahilliği gösterilir. Halk tarafından seçilerek meclise gönderilen mebusların yanında, yine halk tarafından seçilerek oluşturulacak bir Ayan Meclisi'nin varlığından bahsedilir. Zaten Kanun-ı Esasi'nin 60. maddesi uyarınca[503] doğrudan padişah tarafından atanacak üyelerce teşkil olunan bir meclis için halk iradesinden bahsetmek mümkün değildir.

Ülkedeki yetişmiş kadro sıkıntısı birçok kişinin üzerinde durduğu konulardan biridir. Lütfi Simavi'ye göre güya ülkemize en uygun görülen Fransız usulü parlamenter sistemi alınarak tatbik edildi. Fakat sonradan da anlaşılacağı üzere Osmanlı bu usul Devleti'ne uymamıştır. Fransa'da yetişmiş memur sıkıntısı yaşanmadığı için bu sistem onlara uygun olsa da *"*adam kıtlığı*"* ile tanınmış Osmanlı Devleti'nde bu bir problem halini almıştır. Bu sebeple genç ve tecrübesiz mebuslardan nazır yapma işi felaketle sonuçlanmıştır. Simavi'ye göre kariyer basamaklarını hızlı bir şekilde tırmanan genç nazırlar, her ne kadar iyi niyetli ve zeki olsalar da işleri berbat etmişlerdir:

> *"Meşrutiyet için çalıştıklarını iddia eden mevkii düşkünü gençler kendilerini Nâzır sandalyelerinde görmeye istekli olduklarından parlamentarizm usulünün kabulünü hızlandırdılar. Meslekten yetişmemiş kimselere yatkınlık ve tecrübe ilham olunamayacağından nezaretlere yükselen genç mebuslar zekiliklerine ve iyi niyetlerine rağmen işleri berbat ettiler."*[504]

Gazete tarafından ele alınan bir husus da, II. Meşrutiyet ve onun getirdiklerinin bir inkılâp hareketi olması gerekirken ülkemizde henüz tam anlamıyla vücut bulmamış, bulamamış olmasıdır. Şöyle ki: İnkılâp tarif edilirken mevcut yönetimden duyulan rahatsızlıklar neticesinde yönetimde değişikliğe gidildiği ve yeni bir yönetim anlayışının tesis edildiği kaydedilir. Yalnız Osmanlı Devleti'nde asıl sorun yeni yönetimde, eski yönetici kadrolarının yer almış olması ve bu sebeple inkılâbın nihayet bulamamış olmasıdır. *"İnkılâb, bu evvelce inkılâbı icâb eden mezâlimi ihdâs eden ricâl, inkılâbın vücûda getireceği idâre-i âdilede hiç görülebilir mi? Görülebilirse bundan büyük mantıksızlık olur mu?"*[505] İnkılâbın ruhuna aykırı olan bu durum

---

503 *"Hey'eti a'yânın re'isi ve a'zâsı nihâyet mikdârı hey'eti meb'ûsan a'zâsının sülüsü mikdârını tecâvüz etmemek üzere doğrudan doğruya taraf-ı hazret-i pâdişâhiden nasb olunur.";* 1876 Kanun-ı Esâsi, Memalik-i Devlet-i Osmaniye, 60. Madde, 7 Zilhicce 1293.

504 Lütfi Simavi, *Sultan Mehmed Reşad Han'ın Ve Halefinin Sarayında Gördüklerim (Osmanlı Sarayı 1909-1919),* (Haz. Sevda Şakar), Şehir Yayınları, İstanbul 2007, s. 103.

505 "Bu da mı İnkılâb?", *Serbesti*, 162. sayı, 21 Temmuz 1328, s. 1.

girişilen bu hareketi de küçük düşürmektedir. *"İnkılâba azmetmiş bir millet inkılâbı îcâb etdiren mezâlime, sû-i idâreye âlet olanları bâb-ı hükûmetde görmesi i'tikâdımıza göre zuldür."*[506]

Ülke yönetiminde gazetenin kayda değer bir görüşü de Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet fikridir. Gazete bu görüşü anne tarafından hanedan mensubu[507] olan Prens Sabahaddin'den almış, zaman zaman sayfalarında bu fikrin savunuculuğunu yapmıştır. Kabaca mahalli idarelerin geniş yetkilerle donatıldığı bu yönetim biçimi,[508] Osmanlı Devleti'nin coğrafi sınırları ve içinde bulundurduğu etnik unsurlar düşünüldüğünde gazeteye göre ülke için biçilmiş kaftandır.[509] Geniş yetkili valilerin bulunduğu vilayetlerde, seçimle il kurullarını oluşturmak, böylece yönetimi bir anlamda ahaliye devretmek isteyen Sabahaddin Bey, birey üzerinde yoğunlaşarak merkeziyetçi yapıyı daha esnek kılmak istiyordu. O'na göre Tanzimat'tan beri başarılı olunamamasının sebebi, bu yönetim biçiminin uygulanamamış olmasından ileri gelmişti.[510] Mesela bir kanunun yürürlüğe sokulması ve onun icrası, o bölgenin örf ve adetleri, inanış biçimleri gibi birçok faktör göz önüne alınmadan yapıldığında hüsranla sonuçlanacaktır. Çünkü her bölge için en iyi yönetim, o bölgenin ruhunu, örfünü ve insanını tanıyan kişilerce yapılandır. Kamuya ait bir kurumda uygulanacak sıradan bir yönetmelikte dahi sorun çıkacağı şöyle anlatılır: *"Bugün Yanya'da, Sivas'da vâlinin yanına gidildiğinde redingotun düğmeleri kapalı olarak üç saat durulur. Lâkin*

---

[506] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.

[507] Ahmet Şeref Ceran, *Prens Sabahaddin Hayatı, Dönemi ve Fikirleri*, Arı Basımevi, Konya 1984, s. 9

[508] Şerif Mardin, "Adem-i Merkeziyet", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, cilt: 1, İstanbul 1988, s. 364.

[509] Kazım Karabekir Kürt Meselesi isimli eserinde Kürt bölgeleri için ileride bir muhtariyet talebiyle sonuçlanacağını düşündüğünden Adem-i Merkeziyet fikri için şöyle söyler: *"Bizi parçalayarak yutmak isteyen harici kuvvetler Kürtlük cereyanını da öteden beri yayıyorlardı. Hristiyan unsurlardan mâada Araplar, Arnavutlar gibi bu sessiz İslâm unsura da beylik, muhtariyet gibi zehirli haplar yutturuluyordu. Meşrutiyetin ilanından sonra ademi merkeziyet diyerek bu gayeye varmak isteyen akılsız harisler türedi."*; Kazım Karabekir, *Kürt Meselesi*, (Yay. Haz. Faruk Özerengin), Emre Yayınları, 12. Baskı, İstanbul 2004, s. 9. Prens Sabahaddin, meşrutiyetin ilanından önce dile getirdiği Adem-i Merkeziyet hususunda, çevresinin kendisine hitaben: *"Başımıza bir âdem-i merkeziyet çıkardınız"* dediklerini fakat bunun kendisinden daha önce Kanun-ı Esasi ile sabit kılındığını belirtir. Kanun-ı Esasi'nin 108. Maddesinde: *"Vilayatın usul-i idaresi tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaif kaidesi üzerine müesses olup derecatı nizam-ı mahsus ile tayin kılınacaktır."* bendi ile bu konu ele alınmıştır. Sabahaddin Bey de asıl hayret edilecek bir nokta var ise o da Kanun-ı Esasi taraftarlarının, Kanun-ı Esasi'nin en önemli noktasını hala görmek istememeleri olduğunu söyler.; Mehmed Sabahaddin; *Merkeziyet ve Adem-i Merkeziyet* Terakki [No: 1] (Nisan 1906) s. 9-10; Prens Sabahaddin, *Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne,* (Haz. Mehmet Ö. Alkan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 140.

[510] İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi,* Cedit Neşriyat, 3. Baskı, Ankara 2008, s. 442. Fakat İlber Ortaylı, bu görüşün ülke gerçekleriyle taban tabana zıt olduğunu vurgular; *a.g.e.,* aynı sayfa.

Yemen'de Basra'da beş dakika bu halde durabilecek içimizde kaç bârid insan bulunabilir?"[511] Oldukça basit bir değerlendirmeyle dahi, coğrafya ve iklimin yerel yönetimlerde uygulanacak esaslara ilişkin ne gibi farkları açığa çıkardığı ortadadır. Ayrıca her şeyin merkezden yönetilmeye çalışılması sonucunda mülhakata gönderilen bürokratların, mülhakatta oturmuş bir yönetim anlayışı olmadığından keyfi uygulamalara gidebildiği, bu sebeple yerinden yönetim anlayışının oturtulması halinde bu sıkıntıların da aşılabileceği vurgulanır.[512] Mevlanzade Rıfat Bey, bu hususa anılarında da değinmiştir. Güçlü bir merkezi yönetimin ne derece unsurları kucaklama kabiliyetine sahip olacağına şüpheli bir yaklaşım sergileyerek şunları ifade etmiştir:

> *"Evet biz görüyorduk ki Yakova'da bulunan bir Arnavut ile Necd'de bulunan bir Vahhabi'nin; İstanbul'da bulunan Efendi ile Yemen'de bulunan bir Zeydi'nin; Selanik'te bulunan bir Yahudi'yle Hicaz'da bulunan bir Bedevi'nin; Konya'da bulunan bir Türk ile Süleymaniye'de bulunan bir Kürt'ün; Adalar'da bulunan bir Rum'la Van'da bulunan bir Ermeni'nin sosyal ve ruhsal durumu, gelenek ve görenekleri bir değildir. Merkezi yönetim, bir kanun hükmünü bu çeşitli unsurlar üzerinde aynı etki ve kuvvetle uygulama kabiliyetine sahip değildir."*[513]

Fakat gazeteye göre Adem-i Merkeziyet fikri Osmanlı aydını tarafından telaffuz edilmez, daha doğrusu edilmek istenmez. Adem-i Merkeziyet yerine "Tevsi-i Mezuniyet" tabirinin kullanıldığı fakat her ne kadar bu tabir kullanılmamaya çalışılsa bile mahiyeti itibarıyla aynı fikre hizmet ettikleri dile getirilir.[514]

4.7. Millet Olma Bilinci, Anâsır ve İttihâd-ı Anâsır

Serbesti gazetesi ilk sayısından itibaren başlığının altında şu levha ile neşrolunur: *"Meşrûtiyet-i idâreye ve bilâ tefrîk-i cins ü mezheb Osmanlıların hukûkuna hâdim yevmî gazetedir"*[515] Bu sloganla yayın hayatına başlayan bir gazetenin, unsurlar ve milliyetçilik hakkında nasıl bir görüşe sahip olduğu aşikârdır. İttihad-ı Anasır fikrini esas alarak bunun üzerinden milliyet ve milliyetçilik fikrini açıklayan Serbesti, bunu sadece bir dünya görüşü olarak benimsememiş, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin

---

[511] "İnkılâb-ı Muntazır", *Serbesti*, 130. sayı, 14 Mart 1325, s. 1.
[512] "Merkeziyet, Âdem-i Merkeziyet", *Serbesti*, 142. sayı, 26 Mart 1325, s. 3.
[513] Mevlanzade Rıfat, *Mevlanzade Rıfat'ın Anıları*, (Yay. Haz. Metin Martı), Arma Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1992, s. 20-21.
[514] "Âdem-i Merkeziyet", *Serbesti*, 178. sayı, 6 Ağustos 1328, s. 1.
[515] Gazete 1. sayısı olan 3 Teşrin-i sâni 1324'te 192. sayısı olan 31 Teşrin-i evvel 1328'e kadar bu levha ile neşr olunmuştur. 192. sayıdan itibaren kısa bir süre Ahali adıyla çıkmış ve bu tarihten itibaren bir süre "Her gün neşrolunur" levhasıyla çıkmaya başlamıştır. Gazetenin Ahali ismiyle yayınlanması hususunda bkz. 3. Bölüm.

kurtuluşunu da bu formüle hasretmiştir. Ziya Gökalp, Osmanlı Devleti'nin Türkler tarafından kurulmuş olduğundan bu coğrafyada diğer unsurlara nazaran Türklük düşüncesinin en son geliştiğini söyler. Çünkü Osmanlı aydınları, ileri görüşlü bir düşünceyle, bir varlığı tehlikeye sokmamak için Türklük yok, Osmanlılık var demişlerdi.[516] Aynı hususu İlber Ortaylı da vurgular ve en son Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkmasındaki faktörün, imparatorluğun ana unsuru olan Türklerin siyasi sorumluluğundan ileri geldiğini belirtir. Bu açıdan bakıldığında Namık Kemal'in *Vatan'ı* bugünkü vatandan ziyade bir Osmanlı-İslam vatanıdır.[517] Bunda muhtemeldir ki imparatorluğun yüzyıllardır süregelen politikası etkilidir. Sultan Reşad da düzenlediği Rumeli seyahatinde (11 Haziran 1911) Üsküp'te Osmanlı'nın geleceğinin unsurların ittihadında olduğunu beyan eden bir konuşma yapmıştır.[518] Osmanlı hanedanı Türk olmakla birlikte, hiçbir dönem Türkleri ayrı ve ayrıcalıklı olarak görmemiştir. Zaten birçok milleti bünyesinde barındıran imparatorlukta Türklüğün, geri kalmışlık ya da göçebeliği temsil ettiği düşünülürse iyi bir itibarının olmadığı da ortadadır.[519]

Osmanlı Devleti Çerkes, Türkmen, Kürt, Laz gibi etnik gruplara ayrılırken Müslümanlar Alevi, Sünni, Bektaşi gibi kollara ayrılmış, hatta bunlara bağlı tarikatların mahallelere kadar ayrıldığı görülmüştür. Fakat yine de Osmanlı Devleti, tüm bu kümeleri birleştirmede olağanüstü bir başarı (en azından belli bir döneme kadar) göstermiştir.[520] Fakat 19. ve 20. asırlarda bir imparatorluk ruhuyla "Osmanlılık" vardır demek ve bu mülahaza ile tüm unsurları ittihada sevk etmek, modern zamanlarda oldukça güç bir iştir. Çünkü modern silâhların, modern iletişim araçlarının olduğu bir dünyada, kendi mazilerine, kültürlerine sahip her bir milleti Osmanlılık çatısı altında birleştirmek, imparatorluğun tüm gücünü bu fikrin işlemesine sağlamak demektir. Ve unutulmaması gereken bir diğer husus da her bir milletin etrafında devamlı surette değişen ve dönüşen bir dünyanın varlığıdır.[521] Peki Osmanlılık

---

[516] Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Toker Yayınları, İstanbul 2016, s. 10. Gökalp, daha sonraki *Türkçülüğünün* gayesini ise *"Türkçülüğün gayesi, muasır bir İslam Türklüğüdür"* sözleriyle açıklamıştır.; Şerif Mardin, *Türkiye, İslam ve Sekülarizm,* (Çev: Elçin Gen, Murat Bozluolcay), İltetişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 64.

[517] İlber Ortaylı, *Yakın Tarihin Gerçekleri,* Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 14.

[518] Simavi, *a.g.e.,* s. 195. Simavi, aynı yerde Rumeli seyahatinin unsurlar üzerinde birleştirici bir etkisinin olduğunu, fakat hükümetin bunu kullanmayı beceremediğini de ekler.

[519] Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 97.

[520] Şerif Mardin, *İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s. 136.

[521] İlber Ortaylı, *Son İmparatorluk Osmanlı,* Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2006, s. 55.

fikrinin Serbesti gazetesindeki yansımaları bir varlığı tehlikeye sokmamak için miydi, yoksa Mevlanzade Rıfat Bey'in etnik kimliği sebebiyle miydi? Serbesti gazetesinin üç dönemi ele alındığı takdirde, gazetenin bu fikri en çok benimsediği tarih 1908-1909 arası, yani birinci dönemidir. Birinci dönemindeyse Mevlanzade Rıfat Bey'in Kürt kimliğini henüz keşfetmediği veya bunu gazetesinin satırlarına yansıtmadığı görülür. Etnik kimliğinin ön plana çıktığı üçüncü dönemdeyse zaten Osmanlılık fikri terkedilmiş, her milletin kendi kaderini tayin etmesi gerektiği görüşü benimsenmiştir. Dolayısıyla, Serbesti gazetesindeki İttihad-ı Anasır düşüncesi ülkenin kurtuluşu olarak etnik kimlikten bağımsız bir şekilde tasavvur edilmiştir.

İmparatorluktaki unsurlar söz konusu olduğunda (zaman zaman Serbesti'nin de benimsemesi münasebetiyle) Prens Sabahaddin'in de bu konudaki görüşlerini anmak gerekir. Sabahaddin Bey'e göre İttihad-ı Anasırın mümkün ve işler olabilmesi için öncelikle tüm unsurların, üzerinde bulundukları coğrafyayı vatan telakki edebilmelerini sağlamak gerekmektedir. Bunun olabilmesi için tüm unsurların arasında bir itilaf vücuda getirilmelidir. Ona göre aklı başında hiç bir unsur saadet ve terakkinin ayrılıkta olabileceğine ihtimal vermez. Fakat işte bu unsurların inanamadıkları, Osmanlı Devleti'nin böyle bir itilafı vücuda getirmeyeceği, getirmek istemeyeceğidir. Mesela şunun hatıra getirilmesi gerekir ki Osmanlı Devleti asırlar boyunca Hıristiyanlara verilen imtiyazın bir hak değil ihsan olduğunu düşünmüştür. Onlardan ayrı bir hayat sürülmüş, farklı düşünceler mülahaza edilmiştir. Bunun içindir ki Hıristiyan nüfusa sahip olan yerlerin yarısı Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştır. Eğer unsurlar arasındaki ihtilaf çözülmezse, tamamı elden çıkacaktır.[522] Sabahaddin Bey'in üstüne düştüğü unsurların itilafı meselesi, II. Abdülhamid tarafından da nazarı dikkate alınmış; görüldüğü kadarıyla Sabahaddin Bey'in aksine o, unsurlar arası çatışmayı diri tutmak gayesi taşımıştır. Zaten unsurların itilafını esas alan düşüncenin Balkan Savaşlarında ne gibi felaketlerle sonuçlandığı ortadadır.

Gazetenin üçüncü dönemine değin sıkı bir Osmanlıcılık savunucusu olan Mevlanzade Rıfat Bey, üçüncü dönem itibarıyla etnik kimliği olan Kürtçülük ile ön planda olmaya başlar. Her üç döneme ait makale ve haberler bir arada düşünüldüğünde aynı gazeteden çıkmış olmasına ihtimal dahi verilmez. Çünkü bir dönem Osmanlı aşığı olan bu aydın, bir dönem sonra milletinin (Kürt halkının) geleceğini ayrı yönetimlerde görmüştür.

[522] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi,* cilt: 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 274.

Elbette bu dönüşü iyi veya kötü olarak tartışmak bu tezin konusu olmadığı gibi bu hususu o dönemin gerektirdiği bir şeymiş ya da değilmiş tartışması da yapılmayacaktır. Burada sadece gazetenin millet olma bilincini ne şekilde gördüğü ve değişimin ne zaman ve nasıl meydana geldiği ele alınacaktır.

Serbesti gazetesi, insanların kendi milletlerini sevmesi ve o millet için fedakârlık yapmasını gayet makul ve mantıklı bulur. Onun karşı olduğu şey (son dönemi hariç olmak üzere) kavmiyet fikrinde tefrite gidilmesidir. Yoksa milletin kendi örf ve adetlerini koruması, muhafazası için gayret göstermesi en tabii hakkıdır. Kaldı ki gazeteye göre Osmanlı devleti milliyet esasına ve o milletin örf ve adetlerine saygı duymuş ve dokunmamıştır. *"Türkler kabza-i teshîrine aldıkları memâliğin akvâmını rûhen cezb ve teshîr cihetine bakdılar, fakat dâ'ima milliyetlerine hürmet etdiler, an'anelerine dokunmadılar..."*[523] Gazetenin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı kaleme aldığı şu makale ise kavmiyetçilik üzerine bir tavsiye niteliği taşımaktadır: *"Kavmiyet fikri üzerine değil, Osmanlılık esâsı üzerine hepimiz yapacağımız işleri bir parça düşünerek yapacak olur isek hakîki vazîfemizi îfâ etmiş oluruz. Bu haysiyetle milliyet cereyânları arasında vatan-ı müşterek vezâifini unutmamış oluruz."* [524]

Yine bu hususta İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Şeref Sokağı eliyle milliyetçi bir yönetim sergilediğini, ülkede sadece Türkler yaşıyormuş gibi bir anlayışla hareket ettiğini ve bu ayrımcı politikanın tehlikeli olacağını söyler.

> *"Biz vahdet-i siyâsiye ve milliyeyi Türk nâmı altında değil, hukûkda te'mîn-i müsâvât için Osmanlı nâm-ı mübecceli tahtında aramalıyız. Vahdet-i milliye ve siyâsiyemiz ancak bu nâm-ı âli altında te'sîs ve te'mîn edilebilir. Türk de Kürd de Ermeni de Rum da Bulgar da Musevi de velhâsıl muhitimizin bütün anâsırı Osmânlı'dır. Cümlesi hukûk ve menâfi'-i siyâsiye ve milliyede müşterekdir. Biz hey'et-i ictimâ'iyemizdeki râbıtayı Osmanlı nâmı ile te'sîs etmez ve o nâm-ı âli altında bir vahdet-i siyâsiye ve milliye vücûda getirmez isek hiçbir unsuru ayrıca hukûk-ı siyâsiye ve milliyesini te'mîn ve taleb etmek heves ve arzûsundan men' edemeyiz. Ma'âzallah böyle bir tefrika ise devleti izmihlâle kadar götürür."*[525]

Türk, Kürt, Ermeni, Rum velhâsıl tüm unsurların ittihadına işaret eden Serbesti, onların Osmanlı olduğu fikri üzerinde yoğunlaşır ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin

[523] "Âhenk-i İdâre-Milliyet Cereyânları", *Serbesti*, 178. sayı, 16 Ağustos 1328, s. 1.
[524] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
[525] "Âhenk-i İdâre", *Serbesti*, 156-10. sayı, 24 Eylül 1325, s. 1.

Türk milliyetçiliğine karşı, unsurların eşitliğini daha değerli görür. 159. sayıda bu görüş şu şekilde özetlenir:

> *"Hepimiz biliriz ki şu memleketin hâl ve istikbâline âid hazâ'in-i füyûzun miftâhı İttihâd-ı Anâsırdır, hepimizin te'mîn-i hayâtı için âmil-i hakîki yine İttihâd-ı Anâsırdır. Hepimiz biliriz ki maksûdumuz olan terakki ve refâha vüsûl için ileriye atdığımız hatvelerin ilişdiği mevâni' hep bunun âdem-i husûlündedir."*[526]

Serbesti'ye göre meşrutiyetle beraber din ayrılıkları sonlanmış, artık Osmanlılık mefkûresi her bir vatandaşın zihninde yer etmiştir. Serbesti, bu ayrılıkların uzun yıllar süren istibdat devrinde doruğa çıktığını, her bir unsurun bir diğerinden yüz çevirdiğini, her bir dine mensup olanın, bir diğerine garazkâr biçimde baktığını ifade eder. Fakat artık İttihad-ı Anasır fikrinin önünde bir engel kalmamış, bunların tümü tek bir devlet vatandaşı fikriyle birleşmiştir. Türk, Kürt, Rum, Arnavut, Yahudi, artık bir milletin efradı olmuş, cami ve kilise cemaati kardeş konumuna yükselmiştir.

> *"Kânûn-ı Esâsi'nin i'lânından sonra Türkiye'de sâkin bi'l-cümle akvâm devr-i istibdâdın din tefrîkalarından mütevellid zıddiyetin artık ref' ve izâle olunacağına kanâ'at hâsıl etmeğe başlamışlardı. O derecede ki Makedonya'da dağlarda dolaşan komitacılar kemâl-i memnûniyetle şehirlere inerek Müslümanlarla kucaklaşmakda idiler. Avrupa'nın ve bütün cihânın nazar-ı hayretini celp eden şu manzara-i fevkalâde Türkiye'de anâsır-ı muhtelîfenin livâ-yı hürriyet altında imrâr-ı hayat, devletin istikbâline müttefikan bezl-i mesâ'î edeceklerine delâlet ediyordu. Türk, Arab, Kürd, Rum, Ermeni, Arnavut, Yahudi, Ulah bir vatanın evlâdı, artık bir milletin efrâdı olmuşlardı. Câmi', kilise ayrı ayrı ma'bed-i mukaddese olmağla beraber kilise kapısından çıkan bir Hıristiyan câmi'den çıkan bir Müslümânla vatan kardeşi addolunmaktaydı. Çünkü doğdukları toprağın her zerresinde hiss-i iştirâk mevcutdu. Artık edyân ve anâsır-ı muhtelîfeye mensûb efrâdı yekdiğerinden ayırmağa muktedir hiçbir kuvvet mutasavvır değildi. Her ferd aynı amele, maksada hâdim bulunacakdı. Vatan-ı azîzin te'âlisi otuz iki seneden beri istibdâd yüzünden devletimizin duçâr olduğu felâketler kuvve-i milliyeyi o derece duçâr-ı za'if etmişdi ki hakîki bir ittihâd husûl-pezîr olmadıkca selâmet-i umûmiyenin te'mîni kâbil olamayacakdı. Bu müdhiş hakîkât umûm efrâd-ı milletçe tasdîk olunmaktaydı."*[527]

Yukarıda da belirtildiği üzere Serbesti, meşrutiyetle beraber gelen birleştirici unsurların kısa süre içinde istibdat devrini aratacak mahiyete bürünmüş olduğunu söyler. Fakat gazete, bu hususun sebebini meşrutiyette değil, İttihat ve Terakki yönetiminde aramak gerektiğini belirtir.

---

[526] "Âhenk-i İdâre-İttihâd-ı Anâsır", *Serbesti*, 159. sayı, 18 Temmuz 1328, s. 1.
[527] "İttihâd-ı Anâsır", *Serbesti*, 4. sayı, 6 Teşrîn-i sâni 1324, s. 4.

"Hey'et-i ictimâ'iyyemize bir sükûnet geldi, eski hesâb defterleri tekrar tetkîk olunmağa başlandı. İki müşkülat baş gösterdi. İntihabat ve münaferat-ı kavmiyeye başlıca sebebiyet verdi. Rumlar hukûk-ı kavmiyeleri ile patrikhane imtiyâzâtını mezcetmek sevdasına düştüler. Komite Türkleri ise onlara inkılâbın bidâyetinde bir münasebetsizliğe mahal vermemek korkusuyla, mevâ'idede bulundular. Bu cemiyyetin a'zâsı patrikhane ile intihâb mesâ'ili hakkında müzâkerâta girişmişdi. Âdetâ Bâb-ı Âli'nin muvâfakatı varmış gibi komite komite patrikhaneye etmedik va'ad bırakmamışdı. Rumlar fevkalâde memnûn kalmışlar ise de vaktâki iş icrâ vâdisine döküldü va'adlerini tutmadılar. Mesele kavmiyet vâdisine döküldü. Bâb-ı Âli ise bu tefrîkadan son derece memnûn olduğundan sadrazam bir taraftan İttihad ve Terakki Cem'iyyeti'nin a'zâ-yı güzîdesini kabûl ederek onlara gûyâ fikren, siyâseten müttehid olduğunu göstermeğe başlamışdı, diğer cihetden patrikhaneye hitâben ne yapalım! İttihad ve Terakki Cem'iyyeti'yle siz müzâkereye girişmiştiniz. Verdiğiniz karârı bugün Bâb-ı Âli ne bozabilir nede kabûl edebilir. Komite ile tekrâr görüşünüz gibi merâsiliklerle anâsır-ı müsellemenin Müslümanlarla olan eski münâferatını tâzelemek gibi sakîm ve menâfi'-i mülk ve millete külliyen muğâyir bulunan bir politika takip etmekteydi. Zavallı millet-i Osmaniye, muhtelîf kuvvetlerin taht-ı te'sîrinde böylece ezilip gidiyor. Haricen devletimizin hukûk-ı mukaddesesine ilk fırsatta tecâvüz etmeğe müheyya ne kadar düşman mevcûd ise o nisbetde dâhil-i memleketde hayât-ı milliyemize kasd etmeyi kurmuş birçok ümîd besleyenlerde vardır. O dâhil-i düşmanlarımız Türk'den gayrı anâsır olmayıb onları bizden ayırarak ittifâksızlık husûsuna çalışan ve hamiyyet sözüyle tefrîkaya sebebiyet veren birtakım kesândır. En ziyâde şâyân-ı te'essüf olan madde matbu'âtın Rumlara itiraz ettikleri esnada kullandıkları lisân-ı nâ-lâyıkdır. Bu tavr-ı mütehakkimaneye yine menâfi'-i milliye nâmına kat'iyyen iştirâk etmiyoruz. Rum unsurunu değil hiçbir ferdi bu mülkde kendimize ecnebi etmemeliyiz. Zîrâ bu memleket içinde doğup büyüyen her ferdin hangi cins ve mezhebe mensûb olursa olsun vatanın her karış toprağında hakkı vardır. Bunu inkâr edecek kimse yokdur. Türklerden gayrı olan anâsıra edilecek mu'âmele bir Türk'e edilecek mu'âmeleden farklı olmazsa tuttuğumuz tarîkde milletimizin istikbâli nokta-i nazarından bizi selâmete îsâl edebilir. Aksi takdirde yani tefrik-i cins ü mezhebe ber devâm oldukca hiçbir şeye muvaffak olamayız. Bugün bir Rum, bir Ermeni, bir Türk aynı derecede devletin hayât-ı siyâsiyesine merbût olmalıdır ki ittihâd ve uhuvvetde yek vücûd olduğumuz anlaşılsın. Avrupa matbu'âtı Hıristiyan kardeşlerimize gazetelerimiz seha'ifinde revâ gördüğümüz ta'bîrât-ı şedîdeyi, birçok akla gelmeyen ma'nâlar ilâvesiyle, derc-i sütûn-ı te'essüf eylemektedirler. Bunun efkâr-ı umûmiyedeki te'sîri pek acıdır, vahîmdir."[528]

Gazetenin 19 Ağustos 1328 tarihli 191. sayısında İttihad-ı Anasır esasının karışık milletlerden mürekkep bir imparatorluk için ne derece önem arz ettiği, unsurların müstakil düşünülmesi halinde ne gibi tehlikenin husule geleceği anlatılır.

[528] a.g.m., *Serbesti*, s. 4.

"Memleketimiz ki anâsır-ı muhtelifeden mürekkebdir; meşrûtiyet-i idâremizin asle'l-esâsı akvâmın dûçâr-ı infirâd olmasına meydân kalmamak için vahdet-i Osmaniye binâsı olmalıdır. Bu hedefe vüsûl için hayâlâta kapılmaksızın icrâsı kâbil yollar ta'yîn ve ta'kîb edilmelidir. Vatanımızı kurtaracak dâhili, hârici mesâ'ibini def' edebilecek kuvvet, bütün anâsırın bir vahdet-i Osmaniye'ye tâbi'iyet ve nâ'iliyetidir. Binâenaleyh milli, kavmi gruplara gösterilmek istenilen ziyâde bir meyli biz, selâmet-i vatana karşı bir darbe telakki ederiz."[529]

Etnik grupların kendilerine temsil yetkisi verilmesi bu vahdet[530] politikası için bir muzırra olarak gösterilir. *"Rum partisi, Kürt partisi, Arab partisi, Arnavud partisi, Ermeni partisi ilâ âhir gibi ihtisâsâtı uyandırmak Vahdet-i Osmaniye'yi sarsacak ilka'ât-ı muzırradandır."*[531] Eğer devlet bu derece farklı görüşlere serbestlik tanırsa unsurlar arasında çıkacak her türlü anlaşmazlık ve çatışmanın memleketi güçten düşüreceğinden buna devletin mani olması gerekmektedir. Bu hususta gazeteye gönderilen bir mektubun yayınlanması, devletin göreve çağırılması için bir duyuru niteliği taşır. Mektupta Şeyh İbrahim denilen bir kişinin halk arasında tefrika çıkardığı, bunun daha önce de gazeteye yazıldığı, şimdi de bu kişinin oğlunun bu türden işlere kalkıştığı anlatılır. Müslümanları Ermeniler üzerine kışkırtarak, onların öldürülmesine sebep olabilecek fikirleri sebebiyle devletin Kanun-ı Esasi mucibince gerekeni yapması istenir. Fakat mektubun sahibi, mevcut hâkimlerin istibdat devrinden kalma kişiler olduğundan memleketin menfaatine iş görmediklerini de ekleyerek tereddütlerini bildirir. [532] Eğer halk arasında bu türden çatışmaların önüne geçilebilirse Osmanlı Devleti'ni oluşturan unsurların tamamı aslında tek bir millettir. Çünkü bu birliğe mani olan istibdat devri bitmiş olduğundan unsurlar arasındaki ayrılık da

---

[529] "Yeni Yeni Fırkalar", *Serbesti*, 191. sayı, 19 Ağustos 1328, s. 1.

[530] Bu hususa Prens Sabahaddin de "Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza" isimli beyannamesinde değinmiştir. Osmanlı unsurlarının her birinin müstakil yönetimler kurma hayalinin hem kendileri için hem de Osmanlı Devleti için zararlı olacağı, çünkü bu grupların müstakil bir yönetim için harcayacakları emek, mesai ve askeri masrafları karşılayacak güçleri olmayacağı gibi Osmanlı Devleti'nin terakkisine de mani olacaktır. Osmanlı vahdeti temel alınırsa *"...tabiiyeti Osmaniye altında bir adaleti mütesaviye ile yaşamak, bizi askeri, iktisadi her türlü tecavüzatı hariciyeden masun bırakacak en salim yoldur"* diyerek İttihad-ı Anasırın en rasyonel yol olduğunu söyler.; Cemal Kutay, *Prens Sabahaddin, II. Abdülhamid ve İttihat ve Terakki,* Tarih Yayınları İstanbul 1964, s. 134. Prens Sabahaddin için Avrupa'daki İttihat ve Terakki muhaliflerinin iki liderinden biri (diğeri eski Stockholm Sefiri Şerif Paşa'dır) olduğunu söyleyen Ahmet Bedevi Kuran, onun temel amaçlarından birinin de unsurlar arasındaki münasebetleri dostane bir şekle sokmak olduğunu söyler.; Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, (Ed. Ali Berktay), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012, s. 531. Bayram Kodaman ise bu hususta, Osmanlılık fikrinin devleti kurtaramadığı gibi Rumeli topraklarının da sonu olduğunu söyler.; Kodaman, *Cumhuriyetin Tarihi*, s. 25.

[531] a.g.m., *Serbesti*, 191. sayı, 19 Ağustos 1328, s. 1.

[532] "Kayseriden Alınan Mektûb", *Serbesti*, 5. sayı, 7 Teşrîn-i sâni 1324, s. 3.

temelsiz kalmıştır. Bu demektir ki her bir fert, Türk, Kürt, Arnavut, Yahudi, Müslim ve gayrimüslim ayrım olmaksızın vatanın terakkisi için gayret gösterecektir. Fakat Serbesti bu doğrultuda görüş beyan etse de zaman, bu görüşün ne derece tutarsız olduğunu acı bir şekilde göstermiştir.

Serbesti, unsurların arasındaki ayrılığın kaynağı olarak istibdadı gösterse de hürriyetin ilanından birkaç ay sonra ortaya konulan yönetim, istibdat devrinden farklı olmadığını gösterir. Şimdi de İttihat ve Terakki yönetimi bu tutumu sergilemektedir. Cemiyet nazara alınarak ecnebilere yönelik yapılan farklı muamelenin hem yurt içinde hem de yurt dışında kötü sonuçlar doğuracağı anlatılır. Neologos, Proodos ve Levant Herald gazetelerinin memleketten ihraç edilmeleri, sadece iktidar-basın ilişkisi içinde değerlendirilmeyeceğini, bu tutumun Osmanlı Devleti'nde ecnebilere karşı farklı muamele gösterildiği yönünde tesir yaratabileceği, ayrıca devlet olarak medeniyete adım atmanın yolunun ecnebilerin olumlu görüşünden geçtiği hatırlatılır. Yine İttihad-ı Anasır vurgusu yapan gazete bu hususları şöyle dile getirir:

> *"Ecânibe karşı gösterdiğimiz bu cebînâne hareket lisân-ı âlemde dâstân olan ziyâfet-i meşhûre-i Osmâniyemizle mehmân-perverliğimizle nasıl kâbil-i tevfîk olur? ... Biz Osmanlıyız, bizim aramızda Türklür, Rumluk falan gibi şeyler yokdur. İçimizde hatâ edenlere kânûn dâ'iresinde mu'âmele isteriz. Mahkemeleri ne için açık bulunduruyoruz? ... Biz bugün memleketimizi bilâd-ı mütemeddine haline ifrâğ edebilmek için en ziyâde muhtac olduğumuz şeyin ecnebi hüsn-i nazarı olduğunu bilmeliyiz. ... Mahkemeler dururken böyle kîn-alûd bir vaz'iyyet ile bu üç gazeteciye cengizâne mu'âmeleyi revâ görmek Allah için olsun söyleyin Avrupa'da hüsn-i te'sîr hâsıl eder mi."*[533]

Gündeme getirilen bir diğer konu da, Osmanlı Devleti'nde farklı dinlere mensup kişilerin yaşadığı, bu sebeple devletin buna göre hareket etmesi gerektiğidir. Unsurlar arası uyum ve hoşgörü ne derece önemliyse, dinler arasındaki uyum da o derece önem arz etmektedir. Zira 17. sayıda verilen istatistiğe göre yarım asır önceki Osmanlı nüfusunun yaklaşık üçte biri Hıristiyan iken kaybedilen eyalet ve vilayetlere rağmen bugün yine (yaklaşık olarak) aynı durumdadır. Ülkede 18 milyon Müslüman'a karşılık, 8 milyon Hıristiyan yaşadığından yaklaşık üçte birlik bir oran olması sebebiyle, ciddi manada büyük bir Hıristiyan kitlenin yaşadığı ortadadır. Eğer inançlar arasında ayrım yapılmazsa bu, devlete kuvvet kazandıracaktır. Gazete'ye göre bu kuvvet ise ancak unsurların ittihadı ile mümkündür.

[533] "Geçdi Dedirtme", *Serbesti*, 133. sayı, 17 Mart 1325, s. 1.

> *"Memleketin nüfûsu yarım asırdan beri adedce tezâyüd etmedi. Gâ'ib etdiğimiz eyâlât ve vilâyât nüfûsu bu durgunluğa başlıca sebeb olduğu gibi, askerlik, sefâlet mes'eleleri de büyük bir sebebdir. Memâlik-i Osmaniye'miz nüfûsunun bir sülüsü bâlâdaki istatistikden anlaşılacağı vechile Hıristiyândır. Müslümânların ona göre hareket etmeleri îcâb eder. Tefrîk-i dîn ü cins hatırımızdan bile çıkmamalıdır. Mesâ'il-i dîniye ibâdethânelerin hâricine çıkmamalıdır ki devlet kuvvet bulsun. Bu kuvvet ise ancak İttihâd-ı Anâsır ile husûle gelebilir."*[534]

Serbesti'ye göre, İttihad-ı Anasır mefhumunca Osmanlı Devleti bünyesindeki her fert, her unsur birlik ve eşitlik içinde olması gerekmekte olup, bu eşitliği bir dereceye kadar meşrutiyet sağlamaya çalışmışsa da hala önünde engeller vardır. İlki, Müslüman ahalinin askerlik vazifesi sebebiyle ticari anlamda terakki gösterememeleri, bu sebeple gayrimüslim ahalinin karşısında eziliyor olmaları; buna karşılık olarak gayrimüslim ahalinin de askerlik gibi vatani bir görevi ifa edemiyor olmaları sebebiyle, aidiyet duygusuna haiz olamamalarıdır. İkincisi ise gayrimüslim vatandaşlara kendi okullarını doğrudan doğruya idare yetkisi verilmesi hususudur. Her ne kadar bu okullar Müslüman ahalinin okullarına göre daha muntazam ve kaliteli eğitim veriyorlarsa da çocukların kavmiyet esasına göre terbiye ediliyor olmaları Osmanlı birliğine karşı tehlike arz ettiğinden bu ayrımın giderilmesi gerekmektedir.[535]

İttihad-ı Anasırın olmazsa olmaz unsurlarından eşitlik meselesi ile alakalı olarak kaleme alınan *Anâsır-ı Osmaniye Arasında Müsâvât* başlıklı makalede, unsurlar arasındaki eşitlik için yapılması gerekenler anlatılır. *"Müsâvâtın husûlü için lâzım olan şey anâsır arasındaki sû-i tefâhumların izâlesine ve bunun izâlesi de ma'ârifin ta'mîmine vâbestedir."*[536] Eşitliğin önündeki engellerin başında yine maarifin umumi olmaması gösterilmektedir. Meselenin diğer bir tarafı da, unsurların birbirlerine olan bağlılıkları ve birbirlerine muhtaç olmalarıdır. Bu bağlılığın rafa kaldırıldığı, araya nifakın girdiği zamanlar boş yere kan akmış, memleketin mahvına sebep olmuştur.

> *"Memâlik-i Osmaniye de bu güne kadar mevcûd olan milletler mevcûdiyetlerini birbirlerine merbûdiyetleriyle muhâfaza edebilmişler ve bu merbûtiyede ri'âyet edilmedikce münâferetler, ihtilâflar, nifâklar zuhûra gelmiş ve ebnâ-yı cinsimizden ve anâsır-ı mütememmimemizden birçoklarının nâ-hâk yere kanları dökülmüşdür."*[537]

---

[534] "İstatistik", *Serbesti*, 17. sayı, 19 Teşrîn-i sâni 1324, s. 4.
[535] "Nevâkısımız Müsâvât-ı Umûmiye ve Osmanlılık", *Serbesti*, 7. sayı, 10 Teşrîn-i sâni 1324, s. 2.
[536] "Anâsır-ı Osmaniye Arasında Müsâvât", *Serbesti*, 123. sayı, 7 Mart 1325, s. 1.
[537] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.

Bu noktada hükümetin vazifesi, unsurların uzlaşmasını sağlamak, her bir unsura aynı mesafede olarak Osmanlılık esasına göre talim ve terbiye edilmelerini sağlamaktır. Böylelikle her fert vatanperver duygularla Osmanlılık mefhumuna bağlanacak, memleketin her tarafında zenginlik ve refah artacaktır.

Serbesti uzunca bir süre bu düşünceler etrafında görüş beyan etse de görüldüğü üzere ileri görüşlülükten ziyade, hepsi birer beklenti ürünleridir. Ayrıca aşağıda değinileceği üzere gazete, cihan harbi sonrasında her unsurun kendi kendini yönetmesi gerektiğini savunur. Parçalanan bir imparatorlukta her millet kendi bağımsızlığını düşünürken Serbesti gazetesi de Arnavutlar, Rumlar, Ermeniler gibi Kürtlerin de müstakil bir yönetim kazanması için olanca gücüyle mücadele etmiştir.

4.8. Düvel-i Muazzama[538] ve İngiltere'ye Dair Düşünceler

Serbesti gazetesi kurulduğu günden itibaren, Balkan Harbi istisna olmak üzere, genelde sıkı bir Avrupa, özelde de İngiltere hayranıdır. Bu tespit gazetenin bununla alakalı olarak neşrettiği onlarca makale üzerinde yapılan incelemeler neticesinde elde edilmiştir. Hatta birçok yerde eleştirilen Kamil Paşa dahi İngiltere'ye yakınlığı sebebiyle gazete tarafından övgülere mazhar olur ve Osmanlı Devleti'nin geleceğinin ancak böyle aydın bürokratlar tarafından inşa edilebileceği belirtilir. Dolayısıyla Serbesti'ye göre devlet ancak Avrupa'nın iltifatına mazhar olduğu zaman refaha kavuşacaktır. *"Artık hakâyık-ı bedîhedendir ki terfih-i mülk ve millet için biz Avrupa'nın iltifâtına, i'tibârına, i'timâdına muhtâcız. Ve te'essüf olunur ki bu ihtiyâcımız bir ihtiyâc-ı tabî'idir."*[539]

---

[538] Düvel-i Muazzama sözünün bizim tarihimizde yanlış anlaşıldığını ifade eden İlber Ortaylı, bununla sadece İngiltere başta olmak üzere birkaç Avrupa ülkesinin kastedildiğini, aslında bunun temelinde bir devletin diğer bir devlette büyükelçilik derecesindeki temsil yetkisinin kastedildiğini belirtir. Evet, Avrupa'da İngiltere başta olmak üzere, Fransa, sonra Almanya, Avusturya, Rusya, İtalya büyük devletlerdir. Yani düvel-i muazzamadırlar. Fakat Osmanlı Devleti'de bunların arasındadır. Osmanlı da kendisini büyükelçilik derecesinde temsil ettirmiştir. Büyük devletler arasında gücü ve yetkisi fazla ve az olanlar vardır. Fakat Osmanlı'da bunlar arasnıda sayılır. Nitekim İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nde sahip olduğu kapitülasyonlar varken Osmanlı Devleti'nin İngiltere'de kapitülasyon hakkı vardır. Fakat bunun ne kadar kullanılabildiği önemlidir. Aynı şekilde Rusya'da kapitülasyon haklarını diğerlerine nazaran çok kullanamamıştır. Bunlar arasında gücüne oranla daha mütecaviz olanlar (İngiltere gibi) varken diğerlerinin içişlerine müdahaleden kaçınanlar da vardır. Belki İngiltere ile kıyaslanamayacak derecededir fakat Osmanlı devleti de Avrupa'daki basını takip etmiş, yerine göre lehte yazılar yazdırmış, bazen bu yazarların kalemlerini dahi satın alarak Osmanlı lehine bir kamuoyu oluşturma yoluna gitmiştir. Kısacası Düvel-i Muazzama'nın her biri eşit derecede güce sahip değildir ve bu devletlerden biri de Osmanlı Devletidir. İlber Ortaylı, *Üç Kıta'da Osmanlılar,* Timaş Yayınları, İstanbul 2007, s. 54-58.

[539] "Efkâr-ı Umûmiyeye", Serbesti, 154. sayı, 7 Nîsân 1325, s. 1.

Osmanlı Devleti hakkında sık sık öz eleştiri yapan gazete, bir milleti başarıya götüren şeyin ancak sistemli, düzenli ve azimli bir çalışma ile olabileceğini belirtir. Osmanlı Devleti'nin mahrum olduğu bu disiplin, en iyi İngiltere tarafından uygulanmıştır. Eğer başarılı olunmak isteniyorsa bir İngiliz gibi hareket etmek gerektiği anlatılır.

> *"Bugün kemâl-i hâhişle bir işe başlayarak cüz'i bir müddet devâm ederiz, ihtimâl ki bi parça muvaffakiyet de elde ederiz. Lâkin hiç bir vakit o işi sonuna kadar ta'kîb etmek meziyetini nefsimizde izhâr edemeyiz. Netîcede bu sebâtsızlıkdan hem kendimiz mutazarrır olur ve hem de başkalarının zararını ihzâr eylemiş bulunuruz. Hayâtda muzaffer olmak için dâ'imâ bir İngiliz gibi hareket etmelidir. Yoksa bizim gibi yalnız bir heves, bir gösteriş sevkiyle altından kalkamayacağımız bir takım müşkül işlere burnumuzu batıracak ve ihtisâsımızı nazar-ı dikkate almayacak olur isek ebediyen mağlûbiyete düşmekden kurtulamayız."*[540]

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin Sulh Konferansı'na hazırlandığı dönemde, gazete yine Osmanlı Devleti'nin kendisini Avrupa'ya beğendirmesi gerektiğini, bunun bir zaruret halini aldığını söyler. Gazete'ye göre memleketin kaderi galip devletlerin elindedir ve memleketin hali ne olacak sorusuna verilen cevap, "Mahkeme-i Kübra" neyi takdir ederse o olacaktır. Galip devletlerin Osmanlı'nın lehine karar vermesi için yapılacak tek şeyin Avrupa tarzı ıslahat olduğunu, Avrupa devletlerine kendimizi bir şekilde beğendirmemiz gerektiğini şu şekilde yineler:

> *"Bâki kalacak aksâm-ı memleketin mukadderâtı ne olacak? İstiklâlimiz, şânıyla, şerefiyle mahkeme-i kübra karârıyla te'mîn edilebilecek mi?... Şart-ı akdem ve ehemm, huzûr-ı hükkâma, asrî bir kisve, medeni bir kıyâfet ile çıkabilmekdedir. Hey'et-i hâkimenin bu sûret ve kıyâfetde huzûruna çıkabildiğimiz de; - İşte bakınız, biz ne idik ve şimdi ne olduk? Şu birkaç ay içinde esâslı sûretde tebdîl-i şekil ve kıyâfet eyledik. Ba'demâ manzûme-i medeniyetin, cemiyyet-i akvâmın arasında biz de bir unsur-ı nâfi' olacağız. Kabûl etdiğimiz ahrârâne, âdilâne destûrlarımızla bütün cihân-ı beşeriyete karşı emniyet-bahş bir cemiyyet hâline girdik. Siz de bizim istiklâlimizi, bekâmızı, lütfen tasdîk buyurunuz diyebiliriz."*[541]

Avrupa medeniyetinin takdirine layık olunması gerektiğine dair yine bir başka yazıda devlete şöyle seslenilir:

> *"Mütarekeden beri elân bir teşkîlât çerçevesi, esâslı bir nizâm ve intizâm projesi çizemedik. Avrupa medeniyetinin, düvel-i i'tilâfiyenin takdîrine lâyık, asrî, medeni ciddi kâbiliyet eserleri meydana getiremedik. Böyle müsta'cel, mübrem, mühim işleri bırakdık. Bütün nazarlarımızı*

[540] "Ahenk-i İdâre – İdeâl", *Serbesti*, 179. sayı, 7 Ağustos 1328, s. 1.
[541] "Selâmet Yolları", *Serbesti*, 186. sayı, 26 Kânûn-ı evvel 1918, s. 1.

şahsiyetlere çevirdik. Yanan ateşi itfâya gayret etmedik. Sorarız: Selâmete böyle mi gidilir? Devlet böyle mi kurtarılır?"[542]

Gazete 177. sayısında İngiltere'de kadınlara seçme hakkının tanınmış olması meselesini değerlendirirken İngiltere için: *"Kim ne derse desin İngilizler seydâ'l-akvâm ve hükûmetleri eşref-i hükûmâtdır."*[543] ifadelerini kullanır. Makalenin devamında ise Osmanlı Devleti'nin bir batılı gibi olamayacaksa artık yaşama imkânı bulamayacağını şu satırlarla dile getirir:

"Artık şu hakîkat-ı muazzama herkesin, fesli, sarıklı, redingotlu, cebeli, potinli, çarıklı bütün Türk ve Müslümanların kafasına yerleşmelidir ki bütün ma'nâsıyla bir garblı gibi düşünmeyecek ve hareket etmeyeceksek yaşamak imkânı bizim için mevcûd değildir. Başımızdaki örtüler, kafalarımızın içindeki müzharefât ve mülûsât ile kalbimizdeki siyâhlıklar, hayât-ı umûmiyemizdeki intizâmsızlıklar, kurûn ve setâ'i-i ma'işetler ve mu'âşeretlerle biz, vakûr âlim, mütefekkir, muktasıd, intizâm-perver, muhabbet-i hakîkat âdemler meyânına karışamayız. Ve bizi karışdırmamak onların hakkıdır. Ya onlar gibi olacağız, yahud onlarla omuz ölçüşmek sevdâsından vazgeçeceğiz."[544]

Medeniyetin Avrupa'dan geldiğini belirten Serbesti, Milli Mücadele döneminde *Türklerin Kurtuluş Yolları* isimli bir yazı dizisi başlatır. Burada memleketin nasıl kurtulacağı üzerine görüşler sunulurken yine Avrupa medeniyetinden başka çare olmadığı anlatılır. Gazete, 748. sayısında okurlarına şöyle seslenir:

"Münâkaşaya değmeyen ilmi ve umûmi hakîkatlerden biri de şudur ki medeniyetin harsı hayâtına girmek isteyen bir millet için tek bir terakki ve tekemmül vâsıtası vardır: Avrupa medeniyeti, Avrupa harsı! ... Avrupalı nereye girdiyse medeniyeti de berâber taşıdı. ... Garb medeniyeti bir cihân medeniyetidir. Şimdiye kadar gelen ve geçen medeniyetlerin en mükemmel bir zübdesi, insânlığın dehâsından şimdiye kadar doğan san'atın şâheseri. Yeryüzünde onunla boy ölçüşecek ne ehemmiyetli bir rakibi var, ne de ondan ziyâde velûd bir yaratıcı kudret, ümîd verecek menba'. Medeni olmak isteyenler için mâziyi kurcalamak nâfiledir, sağı solu araşdırmak da beyhûde. Bugün sağ olan medeniyete imtisâlden, intisâbdan başka çâre yok."[545]

[542] "Milletin Bu Tali'sizliği Devam Edecek mi?", *Serbesti*, 203. sayı, 12 Kânûn-ı sâni 1919, s. 1.
[543] "Hala Uyanmayacak mıyız?", *Serbesti*, 177. sayı, 18 Kânûn-ı evvel 1918, s. 1.
[544] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
[545] "Türklerin Kurtuluş Yolları, Türk Mütefekkirlerine: Avrupalaşmak İçin", *Serbesti*, 748. sayı, 25 Teşrîn-i evvel 1920, s. 3.

Serbesti'nin bu derece abartılı tutumunu anlayabilmek için Rıfat Bey'in Milli Mücadele döneminde içinde bulunduğu siyasal ilişkileri de[546] hesaba katmak gerekir. Aksi takdirde gazetenin bir Avrupa başkentinde neşrolunduğu hissi uyanabilir.

Gazetenin 749. sayısında ise Türklerin edebi ve fikri anlamda da geri kaldıkları, bunun için de Avrupa ailesine dâhil olmaları gerektiği, bu aileye dâhil olabilmek için ise kendilerini geliştirmelerinin gerekliliği anlatılır. Yunan edebiyatından örnek verilerek Türklerin aydınlarının dahi Yunan felsefesinden bihaber oldukları, sadece onların isimlerini bildiklerini, onları dahi düzgün telaffuz edemedikleri dile getirilir. *"Bunlara birazda sorunuz, azıcık içlerini yoklayınız, ilk felsefe mektebleri nerede te'sîs etdi, Aristoteles kimdi, Platon ne dedi? Görürsünüz ki onların yalnız isimlerini bilirler, onları da bari dürüst telaffuz edebilseler... Çürük Temel!"*[547] Yine aynı makalede Türk gençlerinin Avrupa'ya çok genç gönderildikleri, fakat giden bu gençlerin Avrupa'nın sadece şarabına, likörüne hayran bir şekilde döndükleri, ilmi lisanını dahi öğrenemedikleri vurgulanır.[548]

Avrupa medeniyetine duyulan hayranlık dile getirilirken burada şunu belirtmek gerekir ki Almanya bu medeniyetin haricinde tutulmuştur. Gazete'ye göre Almanya[549]Osmanlı Devleti'ne sadece askeri alanda yardımda bulunmuş, bunun haricinde bir tesiri olmamıştır. Askeri alandaki yardımı ise Cihan Harbi'nin neticesi düşünüldüğünde ne derece etkili olduğu gözler önündedir. Savaş sonrasında Ferit Paşa'nın tekrar İngiltere güdümlü bir siyaset izlemesini takdir eden gazete bu hususu şu sözlerle ifade eder:

> *"Tanzimât-ı hayriyeden beri Devlet-i Osmaniyenin tecdîd ve ihyâsı için en ciddi ve en mebzûl mu'âvenet ve müzâheret bize İngiltere ve Fransa tarafından gelmişdir. Almanya'nın dostluğu ise sırf askerlik nokta-i*

---

[546] Özellikle İngiltere tarafından doğuda teşekkül ettirilecek bağımsız bir Kürdistan için Batı'nın muavenetine ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeple Mevlanzade Rıfat Bey'in de aralarında bulunduğu Kürt elitleri yeni siyasi ilişkiler geliştirmişlerdir. Bu husus Kürt ve Ermeni Meselesi kısmında ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır.

[547] "Türklerin Kurtuluş Yolları-Türk Mütefekkirlerine: Türkler Yunan Edebiyâtından Ne Kazanırlar", *Serbesti*, 749. sayı, 26 Teşrîn-i evvel 1920, s. 3.

[548] a.g.m., *Serbesti*, s. 3.

[549] Serbesti gazetesi Birinci Dünya Savaşı'na girilmesine İttihat ve Terakki Cemiyeti ve onların takip ettikleri Alman politikalarının sebep olduğunu belirtmiştir. Gazete'ye göre: bu zamana kadar Türkler, İngilizleri her daim büyük bir millet olarak görmüşlerdir. Savaş öncesi İngiltere de buna her daim karşılık vermiş ve Türkleri kollamıştır. Fakat gazete büyük ihanet olarak nitelendirdiği Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'nin Türk siyasetinden vazgeçtiğini belirtir. İttihat ve Terakki bu dostluğa ihanet etmiştir. Ne var ki İngiltere hala büyük hala güçlü bir ülke olmakla birlikte Türkler kendilerini mahvetmişlerdir. Bu hususta suçlu taraf ise Türkler olarak gösterilir.; "İngiltere Ne Demektir", *Serbesti*, 22 Teşrîn-i sâni 1920, s. 1.

nazarından vâki‘ olmuş ve ma‘ârifin te‘âlisi, sanâyi‘in terakkisi husûsunda Almanya bize hiç bir şey yapmamışdır. Binâenaleyh biz yine siyâset-i kadîmemize avdet etmekle en doğru bir hatt-ı hareket ta‘kîb etmiş oluruz.”[550]

Serbesti gazetesinin İngiltere’yi bu denli yoğun bir şekilde ön plana çıkarmasının muhtemel iki amacı vardır. İlki, Mevlanzade Rıfat Bey’in arzusuyla paralellik gösteren, İngiltere’nin müstakil bir Kürt yönetimi projesini hayata geçirmeye çalışmasıdır. Fakat bu ihtimal Serbesti gazetesinin ilk dönemi nazara alındığında geçerliliğini kaybetmektedir. Çünkü henüz 1908 yılında Mevlanzade Rıfat Bey’in böyle bir tasavvuru olmadığı gibi devletin geleceğini de unsurların birliğinde görmektedir. Böylelikle Serbesti’nin İngiltere hayranlığını, yalnızca son dönemi için Kürt milliyetçiliğiyle bağdaştırabiliriz. İkinci ihtimal ise sadece Mevlanzade Rıfat Bey’i değil, tüm Osmanlı aydınlarını ilgilendirmektedir. 1768-1774 arasında Osmanlı Devleti’nin Rusya ilgi girdiği harp sonunda imzalanan Küçük Kaynarca antlaşması ile başlayan Rus korkusu, Osmanlı aydınını İngiltere’ye yaklaştırmış, devletin geleceğini İngiltere’nin muavenetinde görmüştür. Rusya’dan ne kadar korkulmuşsa İngiltere’ye o kadar yakınlık hissedilmiştir. İngiltere’ye karşı duyulan iyimserlik, 1882’de İngiltere’nin Mısır’ı işgal ettiğinde dahi bozulmamıştır. O kadar ki Mısır’ın işgali üzerine şu satırlar yazılabilmiştir:

“İngiltere hiç mecbur değil iken Mısır’a bahşettiği yeni hürriyet sayesinde bugün Mısırlılar menâfi-i İslamiye’ye hizmet fikrine düştülerse Türkiye’nin zaman-ı idaresinde yahut Hidiviyet devrinde ne gibi hürriyete malik idiler ve din-i İslam’a ettikleri hizmet nedir?”[551]

Görüldüğü üzere Serbesti gazetesi her dönem yoğun bir şekilde İngiltere hayranlığı gösterse de Osmanlı aydını arasında da bu durumun pek farklı olmadığı ortadadır.

4.9. Askerlik Kurumu

Osmanlı Devleti II. Meşrutiyet yıllarında, yani 1908’den mütareke dönemine değin tarihinin en çalkantılı dönemlerinden birini geçirmiştir. Büyük toprak kayıpları, iç çekişmeler, savaşlar ve hatta parçalanarak yok olma süreci bu dönemde başlamıştır. Böyle çalkantılı bir dönemde de en gözde kurumlardan birisi elbette askerliktir. Bir gurubu iktidara getirip, bir padişahı hal’ eden, zaman zaman doğrudan yönetimi ele

[550] “Sadrazam Paşa’nın Beyânâtı”, *Serbesti*, 482. sayı, 1 Mayıs 1919, s. 1.
[551] *Zulm ve Adl*. Paris. 1326. s. 54-56; Ali Birinci, *Tarih Yolunda Yakın Mazinin Siyasi ve Fikri Ahvali,* Dergah Yayınları, İstanbul 2001, s. 120-121.

alıp, bazen dolaylı olarak ülkenin kaderini tayin eden askerlik makamı, neredeyse hiç kimsenin karşısına almayı göze alamadığı bir güç olmuştur. Böyle bir güç karşısında Serbesti gazetesi de her zaman ihtiyatlı davranmış, askerin gücünü daima arkasında hissetmek istemiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı düşünüldüğünde de her ne kadar sivil ve aydın bir zümrenin teşebbüsleri olmuşsa da bunun askeri bir harekât neticesinde gerçekleştiği ortadadır.[552] Zaten askerlik, yani peygamber ocağı Serbesti'ye göre kutsal bir kurumdur ve bir dönem hariç olmak üzere, bu kurum direkt olarak eleştirinin muhatabı olmamıştır. O dönem ise ileride ayrıntılı bir şekilde anlatılacağı üzere, Cihan Harbi sonrasına denk gelmektedir ki artık Serbesti gazetesinin fikir dünyasında büyük değişimler yaşanmıştır.[553]

Serbesti gazetesinin askere verdiği bu değer ast ve üst ayrımı olmaksızın, ordunun alt kademelerinde bulunan asıl emek sahipleri, yani erler için de geçerlidir. Onların barınma ihtiyacından gıda ve giyim kuşamlarına kadar birçok eksiklerinin olduğu defalarca vurgulanmıştır. O asker ki gazeteye göre bu milleti otuz iki yıllık esaretten kurtarmış ve dolayısıyla en büyük saygıyı hak etmiştir. Fakat ordunun içinde bulunduğu zavallı durum, bu saygıyı görmediğini göstermiş olacak ki gazete şöyle bir soru sorar: *"Yarın bir muhârebe olsa hudûdlarda acaba küçük beğler mi düşman karşısına çıkacak, yoksa dâmad paşalar mı?"*[554] Gazete'ye göre Osmanlı ordusu ile Avusturya ordusu kıyaslanamayacak derecede farklılık göstermektedir. Avusturya askeri kaldığı yerden, kullandığı kıyafete ve aldığı eğitime kadar bizim askerimizden çok daha iyi şartlara sahiptir. Bu da gösteriyor ki Avusturya askerliğe Osmanlı'dan

[552] Ahmet Turan Alkan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset,* Ötüken Neşriyat, 2. Basım, İstanbul 2013, s. 96.

[553] Gazete bu dönemde artık Osmanlı'nın askeri gücü üzerine en baştan itibaren sahip olduğu görüşleri terk etmiştir. Çünkü savunmakta olduğu müstakil Kürt devleti fikri bu görüş ile çelişmektedir. Güçlü Osmanlı ordusu, doğuda müstakil bir Kürt devleti tohumlarının atılmasına müsaade etmeyecektir. Gazete de buna yönelik askerlik mesleğinin artık tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı'da da ikinci plana itilmesi gerektiğini belirtir. Serbesti'ye göre bir ordu kurulacaksa bu ordunun askerlerden değil, kimyagerlerden, tabiplerden, mühendislerden kurulması gerekmektedir. "*İyi düşünülsün biz esâsen cengâver bir milletiz. İstediğimiz anda, istediğimiz kadar asker ve zâbit bulmak için duçâr-ı müşkülât olmayız. O halde neden dolayı fâ'idesi hiç bir vakit te'yit olmamış ve mazarrâtı harb-i umûmide sûret-i müdhişede tezâhür eylemiş bir usûlü îkâda ısrâr edelim? Şimdiye kadar Harbiye ve Bahriye Nezâretlerine tahsîs etdiğimiz paraların onda birini ma'ârife ve nâfi'aya ve zirâ'ate tahsîs edeydik şübhesiz bugün bulunduğumuz halden çok yüksek bir mevki'de bulunur idik ... Biz hâl-i hazırda hidmet-i mecbûriye-i askeriyeye artık lüzûm kalmadığını bi-hakk iddi'â edebiliriz."*; "Askerlik", *Serbesti*, 470. sayı, 19 Nisan 1919, s. 1.

[554] "Asker", Serbesti, 120. sayı, 4 Mart 1325, s. 1.

daha fazla önem vermektedir. Osmanlı askeri ise kötü kışlalarda, nemli, rutubetli yatakhanelerde hayatta kalmaya çalışmaktadır.[555]

Askerliğe dair üzerinde durulan bir diğer nokta da, askerin kime hizmet ettiği ve hangi otoriteye ait olduğudur. Osmanlı Devleti'nde asker nedense devletin, yani milletin değil de hükümdarın şahsi hizmetkârıymış gibi addedilmektedir. Gazete bunu şiddetle eleştirir ve millet, hükümet ve padişah da dâhil olmak üzere bunların hepsinin devlete, devletin asıl sahibi olan millete ait olduğu vurgulanır.

> *"Vatanımız Osmanlı mülkü, milletimiz Osmanlı milleti, pâdişâhımız Osmanlı pâdişâhı, hükûmetimiz Osmanlı hükûmeti oluyor da vatanın, milletin, pâdişâhın te'âli-i şânına hizmet etmekle kudsiyeti artan ordumuz neden Osmanlı ordusu olmuyor. Hümâyûn-ı şâhâne ta'bîrleri zât-ı hazret-i pâdişâhiye mahsûs ta'bîrât-ı ihtirâmiyedir. Bunlar ancak nefs-i şehriyâriye â'id şeylere mahsûs olabilir. Yoksa şahsa â'id bir ta'bîr, umûm millete şâmil olamaz. Çünkü millet-i şâhâne, hükûmet-i hümâyûn demiyoruz. Alman ordusu, Fransız ordusu, Rus ordusu ve ilâ âhir denildiği gibi Osmanlı ordusu denilmek iktizâ eder."*[556]

Gazete'ye göre kullanılan bu ifade milletin hakkının gasp edilmesidir ve şu şekilde düzeltilmesi gerektiği dile getirilir: *"Ordu-yı Humâyûn, Ordu-yı Osmani, Asâkir-i Şâhâne değil Asâkir-i Osmaniye, Donanma-yı Humâyûn değil Donanma-yı Osmani'dir. Hakk-ı millet gasb olunamaz. Her hak sahibine aittir. Aksi takdirde büyük bir cürm irtikâb edilmiş olur."*[557]

Osmanlı Donanması'nın uzun yıllar atıl vaziyette kalması ve Bahriye Nezareti'nin disiplinden düzenden yoksun bir halde bulunması gazetenin bir başka eleştiri noktasıdır. Gazete, bu durumun meşruti idarede düzeleceğinin umulduğunu, fakat hiç beklenildiği gibi olmadığını dile getirir. Meşrutiyetin ilanından beri sekiz ay geçmesine rağmen ne akıllı ve becerikli vatan evlatları Bahriye'de göreve getirilmiştir ne de kayda değer bir düzenleme yapılmıştır. Nezaret bunlarla uğraşacağı yerde türlü çirkinliklere, birbirini çekemeyen devlet adamlarının icraatlarına sahne olmaktadır.

> *"Şûrâ-yı Bahriye ile Erkân-ı Harbiye-i Bahriye dâiresi yekdiğerinin intihâblarını nâkız çirkinliklere kalkıyor. Bu sûretle hazırlanan filolar İzmir'e üç günde gidiyor. Birinin karaya oturmasını diğerinin makine ve kazganlarının bozulmasını, ötekinin de yolda susuz kalmasını intâc ediyor."*[558]

---

[555] "Asker, Yine Asker, Her Zaman Asker", *Serbesti*, 126. sayı, 10 Mart 1325, s. 1.
[556] "Milletin Hakkı Gasb Ediliyor", *Serbesti*, 80. sayı, 13 Kânûn-ı sâni 1324, s. 1.
[557] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
[558] "Bahriyemiz", Serbesti, 91. sayı, 3 Şubat 1324, s. 1.

Gazetenin gündemine aldığı bir diğer konu ise asker-siyaset ilişkisidir. Osmanlı Devleti bu iki kurum arasındaki çıkar çatışmasına defalarca sahne olmuş, 1826 yılında iktidarın askere vurduğu büyük bir darbe ile askerin siyaset sahnesinden çekilmesi sağlanmıştır. Fakat bu ancak elli yıl kadar sürebilmiş, her ne kadar asker-sivil karışımı bir darbe olsa da ordunun yüksek rütbeli birkaç askerinin ön ayak olmasıyla Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, yine askerin siyaset sahnesinde rol oynadığını göstermiştir.[559] Yukarıda da görüldüğü üzere II. Meşrutiyet devrimine ön ayak olan grupta da yine askerin varlığı ortadadır. Askerin bu süreçte müspet bir netice elde ettiği kabul edilmiş ise de devam eden süreçte asker-siyaset ilişkisi Serbesti gazetesi tarafından keskin bir çizgiyle ayrılması gereken iki farklı kurum olarak değerlendirilmiştir. Gazete'ye göre asker kesinlikle siyasetten uzak durmalıdır, çünkü:

> *"Ma'lûmdur ki fark-ı siyâsiyeden herhangisine mensûb olan bir insân diğer fırkalar erkânına karşı bir hiss-i tagallüb duyar. Tabî'dir ki insân asker olmağla değişmez, zirâ bu his insânda garîzi olduğu için asker de, asker olmayan da bu kânûn-i tabî'ata nâçâr tâbi'dir."*[560]

Ordunun hürriyetin ilanında da kayda değer hizmetlerinin olduğu, ordu olmasaydı bu işin asla başarıya ulaşamayacağı dile getirilir. Fakat gazeteye göre artık ordu[561] üzerine düşen görevi layıkıyla ifa etmiştir ve kışlasına geri dönmelidir. Çünkü ordu bir zümrenin, bir fırkanın değil, bütün Osmanlı milletinin ordusudur.[562]

Gazetenin ordu hakkındaki yazıları Paris'te yayınlandığı döneme kadar daha çok tavsiye niteliği taşırken Paris'te biraz da yurttan uzak olmanın verdiği güvenle daha eleştirel, daha sert bir hüviyete bürünmüştür. Serbesti, 156-2 sayılı Paris nüshasında Cemiyet ve orduya şöyle seslenir: *"Birkaç şahs-ı harîsin âmâline âlet olan Şeref Sokağı çetesi tenkîl edilmedikce ve ordularımız umûr-ı siyâsiye ile iştiğâlden men' olunmadıkca ne hükûmetimiz istikrâr edebilir ne de anâsır-ı Osmaniye arasında şikâk*

---

[559] Alkan, *a.g.e.*, s. 31.
[560] "Asker", *Serbesti*, 140. sayı, 24 Mart 1325, s. 1.
[561] Burada ordu-siyaset ilişkisini II. Meşrutiyet özelinde Tanin gazetesi de ele alır. Tanin, Serbesti gazetesinin "asker siyasetten uzak durmalıdır" sloganına karşı, kabaca bir anlatımla asker neden bu dönemde siyaset ile iç içe girmiştir sorusunu yanıtlayarak bir nevi reddiye sunar. Hüseyin Cahid, Tanin gazetesinin 412 numaralı sayısında bu hususu baş makalesinde değerlendirir. Hüseyin Bey, makalenin başında askerin siyasetten uzak durması gerektiğini söylese de devamında eğer asker siyasetten uzak dursaydı hürriyet ilan olunamazdı diyerek askerin kritik bir zamanda sürece dâhil olduğunu belirtir. Çünkü Hüseyin Bey'e göre meşrutiyet silâh ile kazanılmış ve silâh ile muhafaza edilecektir. Netice itibarıyla Hüseyin Cahid'in yazısı ordunun siyasetten uzak durması gerektiği yönünde kamuoyuna fikir bildirse de o dönem itibarıyla tam manasıyla soyutlanamayacağını beyan etmiştir. Hüseyin Cahid, "Askerler ve Cem'iyyet", *Tanin*, 412. sayı, 13 Teşrîn-i evvel 1325, s. 1.
[562] "Ordu Siyasetten Uzaklaşmalıdır", *Serbesti*, 123. sayı, 7 Mart 1325, s. 2 Ayrıca bkz. "İsti'fâ", *Serbesti*, 134. sayı, 18 Mart 1325, s. 2.

ve nifâk zâ'il olur."[563] Ordunun kutsiyeti tekrarlansa da Cemiyet'e alet olduğu sürece onun elinde bir oyuncak olarak kalacağı vurgulanır.

> *"Evet inkilâbı vücûda getiren, idâre-i mel'ûne-i sâbıkayı kökünden söken şânlı üçüncü ordumuzdur. Bunu dâ'imâ i'tirâf ederiz ve etmeliyiz. Fakat gizli bir çeteye baziçe olarak nikâb-ı meşrûtiyet altında istibdâdı yeniden ihyâ eden ve hürriyet-i müktesebeyi kuru sözünden ibâret bırakan mâe't-te'essüf yine bu üçüncü ordumuz oluyor."*[564]

Her ne kadar askerin icabında mevcudiyetini göstermesi gerektiği kabul edilse de siyasetle meşgul olması, gazete tarafından kabul edilemeyecek bir durumdur.

> *"Evet asker milletin, devletin nigehbân ve muhâfızıdır. Lüzûm ve îcâbında şânlı mevcûdiyetini göstermelidir. Bunu anlarız. Fakat umûr-ı siyâsiye ile mütemâdiyen iştiğâlini ve askerlikden ziyâde politikacılığa inkilâbını aslâ alkışlayamayız."*[565]

Askerin sadece devlete hizmet etmesi gerektiği söylenirken Avrupa'dan şöyle örnek getirilir:

> *"Mesela böyle bir İttihad ve Terakki Cem'iyyeti Avrupa'da zuhûr etse ve askerin kendisine her halde âlet olduğunu i'lân eylese ve orduyu teşkîl eden fırka-i muhtereme-i zâbitân derhâl teberri eder ve o hey'et-i celîleyi bu nâmağrûb şâibeden tenzih eyler."*[566]

Mevlanzade Rıfat Bey, Şerif Paşa'nın da askerin siyasete müdahalesini reddettiğini ve bunun Cemiyet tarafından kabul edilmemesi üzerine İttihat ve Terakki'den ayrıldığını ifade eder.

> *"İstanbul evrâk havâdisine mürâca'at olunursa 12 Mart [1]325 tarihinde Şerif Paşa'nın İttihad ve Terakki Cem'iyyet-i hafiyyesinden isti'fâ eylediğini ve sebeb-i isti'fânın asker ve zâbitânın politika umûruyla iştiğâlinin men'ine dâ'ir vâki' olan mütâla'âtının red edilmesinden ve Şeref Sokağı'nın hilâf-ı meşrûtiyet ve insâniyet-i ahvâle cerâ'etle mülke muzır olacak bir hâl ve vaz'iyyet aldığından münbe'is olduğunu görür."*[567]

Askerin siyasetten uzak durmaması durumunda ne gibi zararlı durumların hâsıl olacağı gazetede ısrarla vurgulanmış ise de meşrutiyet devri bu iki kurumun en sıkı ilişkilerine sahne olmaktan kurtulamamıştır. *Fırka-i Ahrar'dan Ahmet Rıza Bey'e* başlıklı makalede Cemiyet'in orduyu siyasete dâhil ettiği, ordu vasıtasıyla kendileri gibi

---

563 "Anâsır-ı Osmâniye", *Serbesti*, 156-2. sayı, 23 Temmuz 1325, s. 1.
564 a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
565 a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
566 "Siyâset-i Mechûlemiz", *Serbesti*, 141. sayı, 25 Mart 1325, s. 1.
567 "Şerif Paşa Hazretleri Şeref Sokağı Entrikaları", *Serbesti*, 156-10. sayı, 24 Eylül 1325, s. 1.

düşünmeyen herkesi vatan haini ilan ettikleri, bir istibdadın yıkılıp, yeni bir istibdadın vücut bulduğu dile getirilmiştir.[568]

Burada son olarak bir hususu açıklığa kavuşturmak gerekir. Meşrutiyetin ilanından sonra ve takip eden yıllarda asker-siyaset ilişkisi her kesim tarafından reddedilmiş, askerin siyasete dâhil olmaması gerektiği savunulmuştur. Yukarıda örnekler üzerinden anlatıldığı gibi Serbesti gazetesi de genel itibarıyla bu doğrultuda görüş sunmuştur. Fakat aynı Serbesti'yi 31 Mart sürecinin bir bölümünde, askerin siyasete karışmasını memnuniyetle karşılarken görebiliriz. Çünkü kısa bir zaman diliminde de olsa, asker, gazetenin görüşleri ve beklentileri doğrultusunda hareket etmiş, bu uğurda da her türlü kanunsuzluğa imza atmıştır. Meşrutiyeti, insan haklarını ve güçler ayrılığını olanca gücüyle savunan Serbesti gazetesi, bu süreçte ya sesini çıkarmamış ya da askerin haklılığını savunmuştur. Tabii bu sadece Serbesti'nin temsil ettiği cenah için geçerli değildir. Halaskâr Zabitan hadisesinde ordunun siyasete karışmasını lanetleyen İttihat ve Terakki kanadını, Kamil Paşa'nın sadaretten düşürülmesi olayında orduyu güzellerken bulabiliriz. Mecliste Ahrar Fırkası'ndan Ankara mebusu Mahir Said Bey'in *"Askerler siyâsete karışamaz efendim"* sözlerine karşılık olarak Talat Bey'in *"Selâmet-i vatanı tehlikede gören her ferd karışabilir"*[569] sözleri, aslında hakikatin asker-siyaset ilişkisinden ziyade, çıkarlardan ibaret olduğunu ortaya koyar. Çünkü her fert siyasete karışabilir diyen ve Halaskâr Zabitan'ın siyasete dâhil olmasını eleştiren aynı cenahtır. Yalnız bu çıkarlar elbette sadece şahsi menfaatleri temsil etmez; ülke çıkarları gereğince de bu tez o an için savunulabilir. Tüm bunlar şu sonucu verir: Askerin ne zaman, ne şekilde siyasete dâhil olacağı, hangi tarafın askerden ne derece fayda sağlayacağıyla ilgilidir. Sonuç olarak her kesim meşrutiyeti ve onun vazgeçilmez ilkelerini dokunulmaz olarak kabul etmişse de çıkarlar söz konusu olduğunda ön kabullerinin değiştiği görülmüştür.

4.10. Devr-i İstibdat/Devr-i Hürriyet

Sultan II. Abdülhamid'in otuz üç yıllık iktidarı kimi çevrelerce takdire şayan görülürken kimilerince de istibdat devri olarak değerlendirilmiştir. İkinci değerlendirme, genel itibarıyla Sultan'ın yönetim politikasından mustarip çevrelerce

[568] "Fırka-i Ahrar'dan Ahmet Rıza Bey'e", *Serbesti*, 129. sayı, 13 Mart 1325, s. 1.
[569] MMZC, Devre: 1, Cilt: 1, İnikad: 27, İçtima: 1, 31 Kânûn-ı sâni 1324.

yapılmış, ifade özgürlüğü olmaksızın yapılacak hiçbir sosyal ve iktisadi iyileştirmenin bir yarar sağlamayacağı dile getirilmiştir. II. Abdülhamid devrinin istibdat dönemi olarak nitelendirilmesi, aslında bir rejim eleştirisidir. Buna anayasal anlamda dayanak sağlayan ise aslında anayasanın kendisi, yani Kanun-ı Esasi'dir. Kanun-ı Esasi'yi hazırlayan ve anayasanın her şeyin çözümü olacağına inanan anayasacı liberaller, bu metni hukuki ve usul açısından zaaflarla dolu bir şekilde vücuda getirmişlerdi. Bu metin, parlamenter rejimi henüz tanıyan, parti, sendika gibi yeni gelişmelerin bulunmadığı bir toplumda despotik uygulamalara açıktı. Dolayısıyla II. Abdülhamid dönemi anayasal gelişmenin durduğu bir dönem ise de bunun anayasaya aykırı olmadığı ortadaydı.[570] Fakat metindeki açıkların sosyal hayattaki yankıları dönemin aydın ve bürokratları tarafından hoş karşılanmamış, buradaki problemin metinden değil Sultan'dan kaynaklandığı her fırsatta dile getirilmiştir. Serbesti gazetesi, II. Abdülhamid devrini şiddetle eleştirmiş, meşrutiyetle beraber hürriyet devrinin başladığını söylemişse de gazetenin yazılarının tamamı değerlendirildiğinde, zaman zaman II. Abdülhamid devrine rahmet okutacak bir istibdadın varlığını da kabul etmiştir. Yine de bu durum Serbesti'yi, II. Abdülhamid'i ve onun dönemini eleştirmekten geri bırakmamıştır. Çünkü gazeteye göre Sultan Hamid döneminde elle tutulur neredeyse hiçbir iyilik yoktur. Bununla ilgili olarak gazete muharrirlerinden Avanzâde Süleyman eski bir ahbabı ile görüştüğünü ve aralarında geçen bir sohbeti aktarır. İstibdat devrinin kötülüklerinden bahsederken Avanzade bir fıkra anlatır:

> *"Herifin biri bir memlekete gitmiş. Bu memleketde ne kadar deli var diye sormuş. Muhâtabı cevâb vermiş: delileri saymak uzun olur. Size akıllıları sayalım. Bu fıkradan o memleket efradının hemen kâffesinin deli olduğu anlaşılıyor. Bunun gibi zamân-ı istibdâda a'id fenâlıkları zikr-i ta'dâd etmekle bitmez. İyiliklerini yani iyi cihetlerini saymak lâzım gelir ki bu da muhâldir denebilir."*[571]

Sabık devrin Serbesti gazetesindeki en özet hali bu şekildedir. Tüm kötülüklerin, esaretin, yoksulluğun başlangıcı olarak Sultan II. Abdülhamid görülür. İstibdat devri, Serbesti'ye göre nice vatan evladını vatanından nicesini de hürriyetinden çoluk çocuğundan etmiştir. Sürgüne gönderilenler ancak hürriyet devrinde vatanlarına dönebilmiştir. Hürriyet devri, ilk olarak vatan hasreti çeken nicelerinin özlemlerini sonlandırmıştır.

---

[570] İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi,* Cedit Neşriyat, 3. Baskı, Ankara 2008, s. 534.
[571] "Mecîdiye Kaça", *Serbesti*, 113. sayı, 25 Şubat 1324, s. 2.

"İşte bunun için değil midir ki devr-i menhûs istibdâdın bünyâd-ı vatanı lerzişdâr eden hâk-i pak vatanı hûn-ı cinâyât ile telvîs eyleyen icrâât-ı adâlet-şikenanesi Osmanlıları, erbâb-ı hamiyyeti eşk-bârî te'essür etmiş, sa'âdetlerinden analarından babalarından sevgili çocuklarından vazgeçirmişdi. Müdâfa'a-i vatan hissi bütün vicdânları, fikirlerini zîr ü zeber etmiş müstebidlerin harekât-ı cinâyet-karânelerine karşı kıyâm ettirmişdi. Bu, müdâfa'a-i vatan hidemat-ı fedâkarânelerinden nâşî menfâlara zindânlara atılmış, senelerce işkence, mezâlim altında zebûn olmuş, sefâletin, zarûretin tahammül-güzâr şiddetine göğüs germişlerdi. Müstebidlerin pençe-i cinâyâtından tahlîs-i nefs edenler memâlik-i ecnebiyeye iltică etmişler, oralarda hürriyetin, Kânûn-ı Esâsi'nin istihsâline sarf-ı mâhasal gayret eylemişlerdi. İşte le elhamd nâ'il-i merâm oldular. Fakat pek çok zarâr ve ziyâna da uğradılar. Uğradılar ama hürriyet-i millet onlara hayat-ı nev bahş etdi. On senelerden beri mahrûm oldukları hâk-i pak vatana yüzlerini gözlerini sürdüler. O hâk-i mukaddesi gözlerinden fışkıran sa'âdet, mesirret yaşlarıyla ıslattılar. Vatanın her tarafını pertev-sa'âdiye mustağrık gördüler. Müddet-i umûrlarında böyle bir sa'âdet hissetmemişlerdi, kalpleri şimdiye kadar böyle bir hiss-i sürûr ile dolmamışdı. Günlerce vatanın her köşesini gezdiler. Siper-i vatandan vezan olan nesîm-i hürriyet bütün vicdânlarını, ciğerlerini mesirretlerle meşbû' etdi. Sevgili vatan sen ne kadar da sevimlisin? Sen her şeyden mukaddessin."[572]

Serbesti'ye göre otuz üç yıldır toplumda varlığını unutturmuş olan "hak-hukuk" gibi kavramlar hürriyet devrinde tekrar hayat bulmuştur. Serbesti, istibdat devrinde zulüm görenlerin, hak aramaktan mahrum olanların, bedel olarak ikame edilen hürriyeti sahiplenmelerinin en meşru hakları olduğunu savunur. Artık hiçbir otorite onları bu haktan mahrum bırakamayacağı gibi herkes bu kurum önünde eşit sayılacaktır.

"Kânûn yok iken hak vardı. Kânûni hak tevlîd eyledi. Cem'iyyât-ı beşerîye hâl-i temeddüne girince hakkın derecâtı tenevvü' ettiği gibi hükemâ-yı hukûk meydan aldı. Kütüb-i mukaddese bunu taksîm ve ta'yîn ve tahdîd eyledi. Nihayet bugün küre-i arz üzerinde bulunan hayât-ı ictima'iyyenin umûmi hakkı ikiye taksîm etti. Biri hakk-ı şahsi, diğeri hakk-ı umûmidir. Hukûk-ı şahsiye önünde hükümdar da fakir de şer'an ve kânûnen müsâvidir. Hatta peygamberân-ı a'zâm hazerâtı hak önünde dâ'ima boyun eğmiştir. Binaenaleyh hükümdâr ile teb'a, fakir ile zengin hukûk-ı şahsiyeden dolayı nazar-ı şer'i ve kânûnda müsâvidir. Ey devr-i sâbıkda enâ'i felâketler çeken ahrâr. Menfâlarda, zindânlarda gördüğünüz mahrûmiyetlerin bedel-i ma'neviyesi nâ'il olduğunuz hürriyetdir. Yuvanızı yıkan zâlimlerden şimdi bi'l-muhâkeme istirdâd hakkınız meşrû'dur. Bu haktan sizi ne şer' ne de kânûn men' edebilir."[573]

Mukaddes olan hukuka sahip çıkmak ise istibdadı yaşamış bir millet olarak hürriyetin ne manaya geldiğini, özgür bir ortamda hukukun ne şekilde işletileceğini bilmesinden

[572] "Enîn-i Mazlûmâne", *Serbesti*, 3. sayı, 5 Teşrîn-i sâni 1324, s. 1.
[573] "Hukûk-ı Şahsiye", *Serbesti*, 5. sayı, 7 Teşrîn-i sâni 1324, s. 1.

geçer. Hürriyetin sınırlarını yıllardan beri daraltan devlet, kendi vatandaşına her türlü ezayı, zulmü reva görmüş, o millet de ittihat ederek hürriyeti kendi elleriyle tesis etmiştir. İşte böylece yapılan yolsuzluklar tenkit edilmeye, şikâyet hakkı kullanılmaya başlanmıştır. Bu noktada Serbesti, kazanılan hürriyetin devamına çalışmak, onu kaybetmemek için hürriyetin manasını kavramak gerektiğini anlatır.

> *"Üç dört aydan beri muttasıl -yaşasın hürriyet- deyip bağırıyor, çağırıyoruz ki bu kelime evvelce bizde az kimselerce biliniyordu. Fakat bugün alenen telaffuzuyla münşerih olduğumuz bu mukaddes kelimenin tazammun ettiği ma'nâyı biz gâyet uzun, gâyet derin düşünelim, anlayalım, anlayamadığımız halde bilenlerden sorup mutlaka öğrenmeyi ayıp saymayalım. Zîrâ ki cümlemizin hayâtı ve bahtiyârlığı buna bağlıdır. Hürriyet, pek az kimselerimizin anladığı gibi herkesin azâde, istediğini yapmasını, nizâmât-ı âdiyeye ri'âyet etmemesini, hayât-ı ictimâ'iyyemize borçlu olduğumuz vergiyi, aşarı ve tekâlîf-i sâ'ireyi vermemesini emretmez. Hürriyet, kimseye ta'arruz etmemeyi, kimsenin ta'arruzuna uğramamanı emreder."*[574]

Serbesti'nin hürriyete yüklediği manalar saymakla bitmeyecek gibidir. Öyle ki hürriyet olmaksızın hayat, mutluluk, eşitlik, güven duygusu vesaire hiçbir kavramın önemi yoktur. Gazete, yazık ki insanın sahip olması gereken tüm bu temel hakların istibdat devrinde olmadığını, ancak hürriyet devriyle elde edilebildiğini belirtir.

> *"İnsanın bir takım hukûk-ı mukaddese ve ta'biyesi vardır ki bunlarsız hayât mümkün olmaz. İnsandan bu hukûk gasp olunursa o vakît esîr edilmiş olur. İşte bizden bu hukûk üç dört ay evveline kadar mağsûp idi. Esâret halde yaşıyorduk. Bildiğimizi serbest söylemekden, tahsîl-i ma'ârifle terbiye-i efkâr etmekden, elimizdeki mala sâhib olmakdan ve'l-hâsıl adam gibi yaşamak hukûkundan mahrûm idik. Bizi şimdiye kadar pek zor unutulabilir felâketler, mahrûmiyetler, eziyetler ve işkenceler elinde zebûn ederek göz açmamıza ma'nî olan idâre-i müstebide hükûmetin serâpâ yolsuz iş gören, bizden bir ferdin ufak bir müdâhalesinden şiddetle ürken büyük küçük alçak me'mûrları idi".*[575]

Gazete burada istibdat devri memurlarını özellikle vurgular. Serbesti'ye göre ülkedeki katı yönetim anlayışının şiddeti, adeta piramidi andırır bir şekilde, tepeden tabana yayılırken şiddet ve nüfuzunu artırarak halka ulaşmış gibidir. Her ne kadar Serbesti her türlü kötülüğün kaynağında genelde isim vermeden II. Abdülhamid'i gösterse de tepeden tabana yayılan kurallar, her basamakta daha da şiddetlenmiş, en alt kademedeki memurların elinde tehlikeli bir silâha dönmüştür. Devlet kademelerindeki bu bozuk işleyiş, Serbesti'nin nazarında kraldan çok kralcılık yapma sevdasına düşen

---

[574] "Hürriyeti Bilelim, Muhâfaza Edelim", *Serbesti***,** 6. sayı, 9 Teşrîn-i sâni 1324, s. 2.
[575] a.g.m., *Serbesti*, s. 2.

istibdat devri bürokratlarının ahlaksızlığından ileri gelmiştir. Bu bozuk düzenin değerlendirildiği makale şöyle devam eder:

> *"Lâkin bu me'mûrlar yalnız değildi. Pederlerimiz, kardeşlerimiz olan memleketlerimizin ba'zı eşrâfı dahi zulümde, o erâzil ile müttefik idi ki bize en büyük mezâlimi revâ gören bunlardı. Aşar mültezimi vesâ'ire nâmlarla başımıza belâ kesilerek malımızı çalarak, en ufak bir şeyimize göz dikip gaspa koşarlar, şikâyete kıyâm ettiğimiz zaman olur olmaz vesileyle, isnâdlarla bi-gayr-ı hak hapishanelerde ve menfâ'larda çürümekliğimize sebep olurlardı.*[576]

Her şeyin bir haddi olduğunu söyleyen Serbesti, tahammülün de bir noktada tükendiğini, böylece hürriyeti elde etmek isteyen namuslu vatandaşların ülkeyi hürriyete intikal ettirdiğini ifade eder.

> *"İşte bu çizmeli haydutların ef'âl-i şekâvet-karânelerine karşı vatanını, milletini sevenlerin tahammülü tükendi, ittihâd ettiler. Bizi soyup soğana çeviren, âdetâ dilenci mertebesine getiren, cihânı titretmiş olan altı yüz şu kadar senelik şöhret ve şân ve sarf-ı ictimâ'iyyemizi pâmâl eden o zâlim müstebid hükûmeti yıkmaya, yerine adâletli ve çalışkan bir hükûmet kurmaya karar verdiler. İmdâd-ı ilâhi ile bu karârı icrâ etdiler. Âmâline yani usûl-ı meşrû'-ı meşveretin i'lân ve te'sîsine muvaffak oldular. Bize istediğimiz gibi beyân-ı efkâr, her türlü yolsuzlukları tenkît etmeye, istediğimizin hakkında şikâyet eylemeye, istediğimiz lisân ve fenni öğrenmeye salâhiyet te'mîn etdiler. Büyük ve küçük kâffe-i me'mûrîn da'vâlarımızı nazar-ı dikkate alıb, kânûn dâ'iresinde görmeye, hiçbir husûsda hatır ve gönüle bakmamaya mecbûr tutdular. İcrâât-ı hükûmeti göz önünde bulundurmak, memleketlerimizin muhtâc olduğu ıslâhât ve terakkiyâtı düşünmek, eski şân ve şerefimizin i'âdesine çalışmak için Meclis-i Meb'ûsan'ın toplanmasının te'mînine keremiyetle girişdiler. Şâkileri, hırsızları hafiyeleri tard ve tenkîl eylediler. Bu sûretlerle canlarımızı, mallarımızı, ırzlarımızı taht-ı emniyete aldılar. Of ne büyük sa'âdetler. Ancak biz bunları yapanları duyub da uykuya yatmayalım, hepimiz kâbiliyet ve istidâdımız derecesinde vatanımızın, milletimizin hayrına çalışmakdan geri durmayalım. -Bakalım ne olacak- demek zamânının geçtiğini anlayalım. Hâricde ve dâhilde ikide bir de zuhûr eden fırtınalara atf-ı inzâr-ı dikkat etmekden hâli kalmayalım. Demek isterim ki her şeye vâkıf olarak cem' ihtimâline karşı âsâr-ı mevcûdiyet ve fa'âliyet etmeyi her an ve dakîka hatırdan çıkarmayalım ki meşrûtiyet-i idâre altında hür yaşamaya lâyık olmadığımızı iddi'â eden ba'zı düşmanlarımıza liyâkatimizi gösterelim. Çünkü insânız, hamiyyet-i insâniyemizin hiçbir sûretle pây-ı hakâret altına geçmesine hiçbir vakîtde râzı olmayalım. Hükm-i şerî'at, vazîfe-i insâniyet budur."*[577]

---

[576] a.g.m., *Serbesti*, s. 2.
[577] a.g.m., *Serbesti*, s. 2.

Yukarıda anlatılan bu bozuk düzenin işleyebilmesinin sebebi ise Serbesti'ye göre hediye, nişan ve benzeri ödüllerdir. İstibdat devrinde saraya yakın kişiler, casus ve muhbirlerin devamlı surette nişan ve benzeri ödüllerle taltif ettirilmiş olması, terfi kurumunun değersizleşmesine, kimin gerçek manada vatana ve millete hizmet ettiğinin bilinememesine neden olmuştur. Bu sebeple istibdat devrinde kendini bilen namuslu bir bürokrat rütbe ve nişan almayı kendisine hakaret saymıştır.

> *"Kendini tanıyan erbâb-ı nâmûs rütbe ve nişân almayı âdetâ bir zillet ve hakâret addetmeye kadar varmış idiler… Çünkü rütbeler esâsen kendisine ihsân edilen zevâtı akrân arasında bir mevki'-i mümtâz-ı resmîye vaz', sâhibini teşrîf edeceği tabî'i olduğundan nâ-ehl ve liyâkatsizlikden sarf-ı nazar rütbelerin bir takım câsûslara, alçaklara, ev bark yıkan hâ'inlere, milletin parasını yutan sefillere daha nelere verildiğini gören erbâb-ı nâmûs erbâb-ı iktidâr, erbâb-ı hamiyyet o rütbelerden yüz çevireceği, ez-kaza kendisine böyle bir rütbe verilse kabul etmemeğe kadar varacağı pek bedî'idir."*[578]

Gazete bu konuda da istibdat devriyle hürriyet devrini ayırır ve artık geçmiş adetlerin son bulduğunu, gerçekten vatana hizmet edenlerin dışında kimsenin terfi ve hediyelerle ödüllendirilmeyeceğinin aşikâr olduğunu söyler.

> *"Rütbe mes'elesi mecrâ-yı tabî'isine girdi. Devr-i istibdâdda olduğu misallü çuvallarla verilen nişânların, gazete dolusu ihsân edilen rütbelerin ardı kesildi. Artık bundan sonra devlete, millete hakîki hidmet eden erbâb-ı nâmûsdan mâ'adâ hiçbir kimsenin rütbe ve nişâna nâ'il olamayacağı pek âşikardır."*[579]

Hürriyet devrinin sonlandırdığı kurumlardan biri de yukarıda da arz edildiği üzere köleliktir. Osmanlı Devleti'nde ancak II. Meşrutiyet sonrasında tamamen son bulduğu bilinen köle ticareti[580] meselesine de değinen Serbesti, bu konuda bir okuyucu mektubunu yayınlar. Mektupta özetle, önceki merkez kumandanı Saadettin Paşa'nın konağında çalışan kardeşinin, Paşa'dan çok fazla ısrarına rağmen Paşa'nın kendisini konaktan salmadığını, hatta odaya kapatıp işkence ettiği yazılıdır. Okuyucu, kardeşi için: *"Şu devr-i hürriyette hala cariyelik mi var?"* diyerek gazeteden yardım ister. Serbesti'nin mektuba yorumu ise şu şekildedir:

> *"Devr-i istibdâd paşaları hürriyetin ma'nâsını gâliba yanlış anlıyorlar. Kânûn-ı Esâsi'nin i'lânı gününden beri her ferdin hürriyet-i şahsiyeye mâlik bulunduğunu idrâk edemiyorlar. Saadettin Paşa'nın pençe-i*

[578] "Meb'ûsan-ı Milletin Nazar-ı Dikkatine – Rütbeler", *Serbesti*, 37. sayı, 9 Kânûn-ı evvel 1324, s. 2-3.
[579] a.g.m., *Serbesti*, s. 2-3.
[580] Aydın ve Hamidullah, a.g.m., s. 245.

tahakkümünde bulunan bu zavallı kızcağızın tahliyesini merci‘-i â’idinden adâlet nâmına şiddetle intizâr eyleriz.”[581]

İşte hürriyet devri gelmiş olsa da meşrutiyetin manasını ne halkın ne de yönetici erkânın bilmiyor olması veyahut yöneticilerin uygulamak istemiyor olmalarından dolayı, meşruti yönetim tüm kurumlara nüfuz edememiştir. Gazete, hürriyet devriyle beraber gelen her yeniliği teker teker anlatmışsa da tabanda ve uygulamalarda kanunun meriyeti zayıf kaldığından istibdat kalesinin tam anlamıyla yıkılamadığından yakınır.

“Temmuz 10 ve 11 den sonra istibdâd kal‘asının temelden sarsıldığı da mutlakdır. Ma‘mâfih bugün meşrûtiyetle idâre olunan bir memleketde olduğumuz ve temelden sarsılmış olan kal‘a-i istibdâdın henüz yıkılmamış olduğu herkesçe bedîhidir. Memleketimizin hakîkaten bir memleket-i meşrûta olması için istibdâdın kal‘asını kâmilen hedm ve tahrîb ya‘ni hâl-i hâzırdaki Kânûn-ı Esâsi’yi ta‘dîl ve tebdîl etmek iktizâ eder. Zîrâ milletin hukûk-ı sarîhâsını yine millete i‘âde ve onu kânûn dâ’iresindeki hürriyet-i şahsîyesinde fâ‘il-i muhtar bırakmak ancak bu sûretle olabilir… Eğer Kânûn-ı Esâsi’nin tebdîl ve ta‘dîli muntazam üslûb ve şartlarda îfâ edilmezse, eğer yalnız bir takım hafîf ve sathi tebeddülât ile iktifâ edilirse ahâlinin hukûk-ı mutlakasına kat‘i bir darbe indirmek demekdir.”[582]

Hürriyet devrinde hala istibdat adetlerinin devam ediyor olması, Serbesti’ye göre Osmanlı’daki hürriyetin kansız bir şekilde elde edilmesinden ileri gelmektedir. İnkılaplar birden vücuda gelmez; onlara zemin hazırlayan hukuksuzluklar ve zulümler bu inkılaplara ön ayak olur. Buna örnek olarak Fransa'da vuku bulan Büyük İnkılabın da birden patlak vermediği, bunun altında birçok faktörün yattığı anlatılır. *“Bidâyetde milletler zulme pek mütehammil gibi görünürler. Fakat her şeyin haddi olduğu gibi tahammülün de haddi vardır.”*[583] Büyük inkılapların ancak kan ile olabileceğinden yeni gelen ihtilal gurubu eskilerini değiştirir; yeni memur ve yöneticiler atar. Fakat bazen de Osmanlı’daki gibi kanlı olaylar vücuda gelmeden inkılap gerçekleşir. O zaman da yönetici ve memurlar yerinde kalır ve onlarla ıslahat yapılmaya çalışılır.

“Fakat sû’isti‘malâta nihayet vermek bu adamlarla pek güç olacağından muvaffakiyet te’mîn edilemez. Bu muvaffakiyetsizlik milleti asabiyete duçâr eder. Erâzili kayırmakdan fazla fazla ma‘âşlarla devletimizin bütçesine bâr olmakdan, Kânûn-ı Esâsi’nin en sarîh mevâdına tecâvüz etmekden başka bir iş görmeyen vükelânın millet karşısındaki mevki‘i güçleşir.”[584]

---

[581] “Hâlâ mı Esâret”, *Serbesti*, 46. sayı, 18 Kânûn-ı evvel 1324, s. 3.
[582] “İstikbâldeki Nedâmetler Beyhûdedir”, *Serbesti*, 77. sayı, 20 Kânûn-ı sâni 1324, s. 1.
[583] “İnkılâb Alâ’imi!”, *Serbesti*, 20. sayı, 22 Teşrîn-i sâni 1324, s. 2.
[584] a.g.m., *Serbesti*, s. 2.

Böylelikle bu inkılaptan beklenilenin gerçekleşmediği dile getirilir. İstibdat devrinde bu milletin çok büyük felaketler yaşadığı, hep meşruti bir yönetimin, hür olmanın, hürriyetin hayalini kurduğu, fakat meşruti yönetim kurulsa da bu beklentilerin gerçekleşmediği aktarılır. Meşruti yönetimde gençlerin kuvvetlerinden ihtiyarların tecrübelerinden faydalanılacağı umulurken ihtiyarların sabık devirdeki eylemlerini terk edecekleri sanılırken herkesin ümidi boşa çıkmış, hepsinin birer hayal olduğu anlaşılmıştır.[585]

Hürriyet devri yöneticileri ise meşrutiyet ilan edildiğinden beri istibdat devrinden farklı olarak bir iş yapmamışlardır. Arjantin, Brezilya, Meksika gibi ufacık ülkeler dahi meşrutiyeti daha iyi anlamış ve uygulamışken Osmanlı meclisi henüz görevinin farkına dahi varamamıştır.[586] Şerafettin Mağmumi, hükümet erkânının yeni devirde hürriyeti büyütüp geliştirecekleri yerde, matbuat ve toplantı hakkında yaptıkları düzenlemelerle iyice küçülttüklerini söyler.[587] Hürriyetin, ihtiva ettiği manasının fiiliyatta icra edilemiyor olması, onu sadece bir kelimeden ibaret bırakmıştır. *"Hürriyet sâde bir alâyiş lafzından ibâret kalmakdadır. Hürriyet bir iddi'â-yı mücerredden kurtulamadı. İstibdâdı kesîf bir sûretde i'âdeye çalışanlar cesâret aldıkca hürriyetin mevhûm, âdetâ ma'dûm hâlini iktisâb edeceğine şübhe edilemez."*[588] Nihayetinde meselenin "devr-i hürriyet" veya "devr-i istibdat" ile alakalı olmayıp, devleti yönetenlerin bakış açılarında olduğuna kanaat getirilir. *"Te'essüf ki bu ümmet merhûme-i istibdâd da olsun meşrûtiyetde olsun nâ ehiller elinde kalıyor."*[589] Hangi devirde olursa olsun devletin temel hak ve hürriyetlere bakışı, ancak onu var eden vatandaş ve yöneticilerin hürriyete layık veya istibdatla yönetilmeye müstahak olduğuyla ilişkilidir.

Serbesti, istibdat devrinin hürriyet devrinden aslında daha özgürlükçü yapıya sahip olduğunu yıllar sonra sütunlarında şöyle dile getirir:

> *"En gayr-ı kâbil-i inkâr hakîkatlerden biri de üç yüz yigirmi dört senesi Temmuz evâ'ilinden başlayıb mütârekenin akdine kadar devâm eden ve meşrûtiyete izâfetle yâd olunan devr-i elîm-i fezâhat Abdülhamid*

[585] "Hep Bekliyoruz, Hiç Görmüyoruz", *Serbesti*, 181. sayı, 9 Ağustos 1328, s. 1.
[586] "Şimdiye Kadar Ne Yapdık", *Serbesti*, 100. sayı, 12 Şubat 1324, s. 1.
[587] Şerafettin Mağmumi, "Düşündüm ki", *Serbesti*, 124. sayı, 8 Mart 1325, s. 1.
[588] "Hürriyete Dâ'ir", *Serbesti*, 106. sayı, 18 Şubat 1324, s. 2.
[589] "İdâre-i Lâhika ve Sâbıka", *Serbesti*, 108. sayı, 20 Şubat 1324, s. 1.

istibdâdından dahâ korkunç, daha mülevves ve dahâ berbâd bir devr-i istibdâd olduğudur."[590]

Ahmet Rıza Bey anılarında, meşrutiyetin başlarında halkın her şeyi İttihat ve Terakki'den beklediğini, Cemiyet'in yağmur yağdırarak yurdu şenlendireceğini umduklarını belirtir. Bunların hemen gerçekleşmediğini gören halk, Cemiyet'ten soğumuştur. Fakat Cemiyet, ülkeye özgürlüğü getirmiş, eski ile yeni arasında büyük bir fark yaratmıştır. Ne yazık ki gerçek manada özgürlüğe âşık olmayan halk, özgürlüğün, hürriyetin ne demek olduğunu anlamamış, özgürlüğü bilmediğinden ona layık olduğu değeri verememiştir.[591] Serbesti gazetesinin bu iki devirle alakalı olarak ortaya koyduğu tablo ise şudur: Osmanlı vatandaşlarını istibdadın peçesinden kurtarmak adına meşrutiyetin getirdiği hürriyet, sadece kâğıt üzerinde kalmış; bir türlü uygulamaya geçirilememiştir. İçeriği itibarıyla halkın her türlü sıkıntısına, devletin terakkisine mani olacak her türlü engele çözüm üretecek nitelikte olan Kanun-ı Esasi, halkın cehaletinden ve yöneticilerin menfaat peşinde koşmalarından ötürü uygulanamamış; hürriyet sadece yeni devrin ismini niteleyen bir kelime olarak kalmıştır.

4.11. Balkan Harbi

Balkan Harbi, Balkan Devletlerinin birçok talebinin biraya gelmesi sonucu patlak verdi. 1878 Berlin Antlaşması'nın maddelerini lehine çevirmek isteyen Bulgaristan, Girit, Adalar ve Makedonya'nın bir kısmını isteyen Yunanistan, Yugoslavya ülküsü güden Sırbistan ve köy ve kasaba sayılarını artırmak isteyen Karadağ'ın talepleri Balkanları karıştırmıştı.[592] Balkan ittifakının amacı Osmanlı Devleti'nden toprak koparmaktı.[593] İlk olarak Karadağ 8 Ekim 1912'de savaş ilan etmiş, bunu diğer Balkan müttefikleri izlemişti.[594] Ekim 1912'de başlayan Balkan Harbi yaklaşık 8 ay kadar

---

[590] "İki Devrin Mukâyesesi", *Serbesti*, 609. sayı, 3 Mayıs 1920, s. 1.

[591] Ahmet Rıza, *Anılar,* (Haz. Haluk Y. Şehsuvaroğlu), Yenigün Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 51. Fakat Ali Kemal'e göre hürriyeti getiren Cemiyet değil, üçüncü ordunun şanlı kılıçları olmuştur. Ali Kemal, Jön Türklere hitaben yazdığı bir yazıda, Jön Türklerin hangi kuvvetle, hangi silâhla idarenin tebdiline muvaffak olabileceklerini, bunun Paris'te Kahire'de yarım yanlış Fransızca gazete çıkarmakla olmayacağını söyler. *"Evet, bugün de yarın da söylerim, istirdad-ı hürriyet için Üçüncü Ordunun şanlı kılıçları hizmet etti. Paris'te on seneden beri bulunan bu adamlardan ne ilmen, ne hamiyeten, ne fikren ne kalemen istirdad-ı hürriyete hizmet eden olmamıştır."*: Ali Kemal, *Ömrüm,* (Yay. Zeki Kuneralp), İsis Yayımcılık, İstanbul 1985, s. 164.

[592] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi,* cilt: 9, Türk Tarih Kurumu, 2. baskı, Ankara 1999, s. 287.

[593] Karal, *a.g.e,* s. 294.

[594] Karal, *a.g.e,* s. 301.

sürmüş; Osmanlı Devleti için büyük bir faciayla sonuçlanmıştı.[595] Üstelik Balkan karışıklığı, henüz Trablusgarp savaşı bitmemişken baş göstermiş; daha birinin etkisi geçmemişken diğeri başlamıştı.[596]

31 Mart Vakası'ndan sonra kapatılan Serbesti gazetesi, ikinci dönem yayınlarına 16 Temmuz 1328 (29 Temmuz 1912) tarih ve 157 numaralı sayısıyla tekrar başlamıştır. Balkanların karışıklık içinde bulunduğu ve kısa süre sonra da savaşın patlak verdiği bu dönemde, tabii olarak gazetenin gündemini de çoğunlukla bu savaş ve savaşın getirdiği koşullar belirlemiştir. Serbesti gazetesinin Trablusgarp Savaşı'nın son döneminde ve Balkan Savaşı süresince yayın politikası kayda değerdir. Genel olarak muhalif tavırlarıyla ön plana çıkan Serbesti gazetesi, bu dönemde düşmana karşı birlik ve bütünlük çağrıları yapmış, savaşın manevi cephesini oluşturmada önemli bir vazifeyi ifa etmiştir. Çünkü imparatorluğun her bir karış toprağı değerli ve kutsal olmakla birlikte, Balkanlar vatanın bir parçası değil öz vatanın kendisidir. Bu toprakların kaybı, Rumeli'deki ana vatan topraklarının elden çıkmasına sebep olmuştur. Bir husus daha var ki Batı Trakya ve Güney Bulgaristan gibi çoğunluğu Müslüman ahaliden olan toprakların, çok kısa bir zaman içinde imparatorluk dışında kalması, büyük göçleri, katliamları da beraberinde getirmiştir.[597]

Savaş öncesindeki siyasi çalkantılar ve fırkacılık söylemlerine istinaden gazete, devletçi bir tutum ile Balkanlar bu haldeyken yapılmaması gereken tek şeyin fırkacılık olduğunu, zamanın birlik ve bütünlük zamanı olduğunun bilinmesi gerektiğini vurgulamıştır. Vatan ve milletin tek vücut olması gerektiği bir zamanda fırkanın salahiyetini düşünmek, vatana en büyük düşmanlıktır.[598]

> *"Ahlâksızlık değil midir ki hâricde düşman ittihâz-ı fırsatla meşgûl iken biz yekdiğerimizi yırtmak, parçalamak ile uğraşıyoruz. Ahlâk bozukluğu değil midir ki ihtirâsât-ı şahsiye ile vatanın selâmet ve menfa'atini unudub menâfi'-i şahsiyemizi düşünüyoruz. Ahlâk fesâdı değil midir ki vatan*

[595] Durmuş Yalçın, Yaşar Akbıyık vd, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,* cilt: 1, Atatürk Araştırma Merkezi, 10. Baskı, Ankara 2011, s. 62.

[596] Simavi'nin Balkan Harbi'ne dair şu sözleri önemlidir: *"Millet, kötülüklerinin iyiliklerine nispet kabul etmeyecek derecede büyük olan II. Abdülhamid'i bile aradı. Çünkü o saltanat tahtında olsaydı, İtalya'ya Trablusgarb'da bazı iktisadi menfaatler temin ederek meseleyi barış yoluyla halledeceğinden ve binaenaleyh Balkan Muharebesinin önüne geçeceğinden ve özellikle devleti delicesine I. Dünya Savaşı'na dâhil etmeyeceğinden emin idi."*; Simavi, *a.g.e.,* s. 295.

[597] İlber Ortaylı, *İmparatorluğun Son Nefesi,* Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 105-106. Ortaylı aynı eserde, Balkan Savaşlarının çok fazla, hatta 93 harbinden dahi fazla toprak kaybına sebep olduğunu, fakat önemli bir sonucunun da şehirlerin muhacirlerle dolmasından ötürü, demografik yapıdaki değişim olduğunu söyler.

[598] "Vaz'iyyet-i Hâriciyemiz", *Serbesti*, 188. sayı, 16 Ağustos 1328, s. 1.

tehlikede, mader vatan imdâd bekliyor denilince omuzlarımızı oynadıb başımızı çeviriyor gûyâ bir başka memleket tehlikede imiş gibi davranıyoruz."[599]

Gazete'ye göre böyle nazik zamanlarda[600] hükümeti tenkit etmek son derce yanlış bir uygulamadır. Memleketin ihtiyaç duyduğu ilk şey sükûnettir. Çünkü ancak böylece devlet organları görevlerini layıkıyla yerine getirebilmektedirler.[601] Siyasi ve askeri görevle muvazzaf kişilerin devletin bekası için gerekli emirleri zaten verdiği, devlet kademesinde bir görevle ilişiği bulunmayanların ise müdahil hareketleri, zor olan görevi daha da zorlaştırdığı vurgulanır.

"Hâl-i harbde bulunan bir millet husûsi ictihâdâtını bir tarafa bırakarak kuvve-i milliyesiyle her şeyden mes'ûl olan hükûmete i'timâd-ı tamda bulunur. Saha-i harbde cereyân eden vekâyi' ne sûretde olursa olsun, siyâset destegâhında deverân eden mikdâr-ı millet ne tarzda olursa olsun böyle bir sırada gayr-ı mes'ûl âmiller tarafından tenkîd ve muvahaza edilemez."[602]

Gazetenin tenkit politikası ise şöyledir: Savaş halindeyken ve asker cephedeyken siyasi irade desteklenmiş, ancak kabine değişikliğinde sabık hükümetin yanlışları dile getirilmiştir. Mesela 224. sayıda hükümete yöneltilen eleştiri oklarına istinaden, *"Emîn olsunlar ki bugün hükûmet selâmet-i vatandan muhâfaza-i nâmus ve şeref-i milliyeden başka bir şey düşünmüyor."*[603] diyerek hükümetin elini güçlendirme yoluna gitmiştir. Bunun bir başka örneği de 226. sayıda verilir. Balkan harbinde kötü bir siyaset izleyen sabık hükumet eleştirilirken mevcut hükumetin diplomatlarının çok daha etkili oldukları şu sözlerle anlatılır:

"Hakkı Paşa, Sir Edvard Grey ile mülâkatını bir te'sîr-i mahsûs nâmına îsâl edince Balkan murahhasları müzâkerât-ı sulhiyye için yeniden hükûmetlerinden ta'limât talebine mecbûr oluyorlar. İşte bu mecbûriyet bize gösteriyor ki bugünkü Osmanlı murahhasları kuvvetlidir. Başka bir kuvvete, başka bir rûh ve hamâsete istinâd etmişlerdir. Osmanlıların talebleri muhikk olduğundan Avrupa, Balkan müttefiklerini sulha mecbûr edecekdir. Esâsen Bulgarlar bugün sulha tarafdardır. Yunanlılar ise buna can atmakdadırlar."[604]

---

[599] "Felâketlerimizin Yegâne Sebebi Ahlak Bozukluğu", *Serbesti*, 211. sayı, 25 Kânûn-ı sâni 1328, s. 1.
[600] Serbesti'nin savaş zamanında hükümeti destekleme politikası incelendiğinde İtalya ile yapılan harpte de aynı müttefik tavrı görülür. Örn. "Hükûmete Zâhir Olmalıyız", *Serbesti*, 158. sayı, 17 Temmuz 1328, s. 1.
[601] "Sükûn Dakikalarında", *Ahâli*, 196. sayı, [4] Teşrîn-i sâni 1328, s. 1. Gazete üzerinde yapılan incelemede, sehven 3 Teşrîn-i sâni yazıldığı, fakat gazetenin önceki ve sonraki sayıları da gözetilerek doğru tarihin 4 Teşrîn-i sâni olması gerektiği anlaşılmıştır.
[602] "Hükûmete İ'timâd Lâzımdır", *Ahâli*, 192. sayı, 31 Teşrîn-i evvel 1328, s. 1.
[603] "Her Şey Vaktinde Olmalı", *Serbesti*, 224. sayı, 7 Şubat 1328, s. 1.
[604] "Siyâsetimiz", *Serbesti*, 226. sayı, 9 Şubat 1328, s. 1.

Gazetenin savaş öncesi ve savaş süresince hükümete, askere ve müttefik güçlere karşı tutumunu birkaç başlık altında incelemek faydalı olacaktır.

4.11.1. Harbin Müsebbipleri

Serbesti gazetesi, bu facianın esas sorumluları olarak birçok yazısında belirttiği gibi Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Kamil Paşa kabinelerini işaret eder. Gazete'ye göre onların ordunun durumuna dair ihtiyatsız hareketleri ve ileri görüşlülükten yoksun eylemleri bu savaşa sebep olmuş; Osmanlı'yı büyük bir yıkıma sürüklemiştir. 11 Kanun-ı Sani 1328 tarihli ve 197 numaralı sayıda bu husus ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Sabık hükümetlerin izledikleri feci politikalar yüzünden devlet böyle büyük bir savaşa girmek zorunda kalmış, hatta Edirne dahi kaybedilmiştir. Gazete, Edirne'nin kaybında sorumlu olarak Kamil Paşa'yı göstermiştir. Kamil Paşa'ya olan bu kızgınlık sebebiyle, tarihe Babıali Baskını olarak geçen ve anti demokratik bir biçimde hükümetin istifasıyla sonuçlanan olayı dahi görmezden gelerek adi bir vaka gibi sütunlarına yansıtmıştır. Ne var ki vaka incelendiğinde maceraperest bir aklın pek düşünmeden yaptığı, ilginç bir biçimde başarılı olan kanlı bir hadisedir. İmparatorluğun Harbiye Nazırı, Babıali koridorunda kafasından vurularak öldürülmüş; ülkenin sadrazamına istifası zorla imzalattırılmak suretiyle çekilmesi sağlanmıştır. Üstelik bu bir kolorduyla değil, komiteci ruha sahip birkaç kişiyle yapılmıştır. En tepede ise örgütlenmeyi sağlayan Talat Paşa, akıl almaz cesaretiyle olayları sürükleyen Enver Paşa vardır. Tabii Cemiyet'in korkusuz silahşorlarını da hesaba katmak gerekir.[605] Netice itibarıyla cinayetle sonuçlanan bir hükümet darbesi meydana gelmiş olması bakımından oldukça mühim bir hadisedir. Meşrutiyeti, milli iradeyi her zaman ön planda tutan, anti meşruti usulleri olabildiğince eleştiren Serbesti ise 197. sayısında, olayı halkın Babıali'de toplanması üzerine Kamil Paşa kabinesinin istifa ettiği şeklinde vermiştir. Devamında ise Babıali'de yapılan bir nümayiş sonrası kabineni istifasına müteakip yayınlanan beyannamenin tam metni alınmıştır. Balkan Harbi'nin bu kötü gidişatına sebep olan önce Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve daha sonra Kamil Paşa hükümetleri ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Gazete'ye göre sabık hükümetin en büyük hatası, Balkan milletlerinin girişmekte oldukları ittifakı görmemesi, yeteri kadar bu sürece önem vermemesi ve

[605] Tevfik Çavdar, *Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 238.

Rumeli'deki 120 bin tecrübeli askeri savaş öncesi terhis etmesidir.[606] Burada suç sadece Kamil Paşa'nın ya da Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın değildir. Birinin başlattığı hatalı politikalar silsilesine, diğeri son noktayı koymuştur. Son noktadan kastedilen ise Edirne'nin terkidir. Üstelik gazeteye göre Kamil Paşa Edirne'nin terki hususunda karar aldırırken kendinden gayet emindir.[607] Fakat sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti kastedilerek ortaya vatanperverlerin çıktığı ve bu kötü gidişata dur dedikleri kaydedilir.[608]

Sabık hükümetlerin işi bu noktaya getirene kadar kimsenin müdahale etmemesini ise gazete, onlara duyulan güvenin bir neticesi olarak gösterir. Ahmet Muhtar Paşa'nın her kesim tarafından saygı duyulan bir asker olması, Kamil Paşa'nın ise siyaset piri olarak görülmesi, imza attıkları hatalı politikaların görülememesine sebep olmuştur. Fakat onlar, kendilerine duyulan bu güveni boşa çıkarmıştır. Üstelik gazete, kendisi hakkında da bir öz eleştiride bulunur: Gençler siyaset meydanına atılarak ülkeyi yönetmek istediklerinde, Serbesti onların bu hırsının zamanında eleştirildiğini fakat geç de olsa asıl maharetin tecrübede olmadığının anlaşıldığını şu sözlerle anlatır:

> *"Şimdi idrâk ediyoruz ki gençlerin mevki'-i iktidâra gelmelerine karşı: (umûr-ı devlet fırıldak ve meclis-i mahsûs-ı vükelâ salonu sıbyan mektebi değildir) diye kopardığımız feryâdlarla, mevki'-i ikbâl hırsı olan mahmîleri birer halâskâr-ı vatan tanımakla bu memleketi, bu zavallı milleti küreyve-i izmihlâle sürükleyib götürüyormuşuz da haberimiz yokmuş. Gerçi şimdi uyandık. Dîde-i basîretimiz açıldı. Uğradığımız belâya ve mesâ'ib ile o kademâ-yı ricâlin, o tecrübe-kârların, o mahmîlerin perde-i mâhiyetleri çak olunmasıyla anladık."*[609]

Gazete, devletin içinde bulunduğu ekonomik buhranın sorumluluğunu da sabık hükümete yükler ve ülkeyi bu hale sokan korkakların hatası telafiye çalışılırken bir yandan da mali işleyişin aksamadan sürdürülmesinin zorluğundan bahseder.

> *"Meş'ûm bir harble, idâresiz, korkak, hodbîn bir kabînenin netice-i mesâvisi olarak düşmanı pâyitaht kapısına kadar getiren bir harble meşgûl bulunduğumuz, selefin hatâsını ta'mîr ile vatanı kurtarmağa çalışdığımız sırada, bir tarafdan istikrâz etmek, para almak mümkün olmadığı için ma'âş vermemek mecbûriyet-i elîmesinde bulunan hükûmet-*

[606] "Dün Gece Neşredilen Beyannâme", *Serbesti*, 197. sayı, 11 Kânûn-ı sâni 1328, s. 1-2.
[607] "Tehlikeli Mâni'ler, İ'tidâl ve Sekînet ve İstikbâlden Emîn Olalım", *Serbesti*, 199. sayı, 13 Kânûn-ı sâni 1328, s. 1.
[608] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
[609] "Dîde-i İntibâhı Açarsak", *Serbesti*, 201. sayı, 15 Kânûn-ı sâni 1328, s. 2.

i hâzıramıza bundan dolayı bir şey söylemeğe kimsenin hakkı yokdur. Çünkü bu hâlin müsebbibi onlar değil selefleridir."[610]

4.11.2. Balkan ve Trablusgarp Harplerinin Manevi Cephesinin Oluşmasında Serbesti'nin Mücadelesi

Yukarıda da söylenildiği gibi Serbesti gazetesi, Trablusgarp ve Balkan Harplerine dair kayda değer yazılar yayınlayarak askerin ve halkın moralini yüksek tutmayı amaçlar. Balkan Harbi'nin her safhasında ordunun kazanacağını, düşmanın yaşadığı bozgunları, ordunun muzafferane bir biçimde memleketi savunduğunu dile getirir. Serbesti'ye göre verilen bu savaş sadece Balkan Devletlerine karşı Osmanlı'nın sürdürdüğü mücadele değil, İslam âleminin bütün Batı karşısındaki çırpınışlarıdır. Kullanılan bu üslup ile muhtemeldir ki askere daha fazla nüfuz edilebileceği hesaba katılmıştır.

Gazete, Kasım 1912'de Şark Ordusu'nun Çatalca'dan başlayarak düşmanı bozguna uğratacağını söyler. Eğer bir sulh akdi yapılacaksa ancak bu zaferden sonra yapılması gerektiği, Osmanlı'nın ancak böylelikle karlı bir şekilde savaştan çıkacağı dile getirilir.

"Bizce düvel-i mu'azzama arasında harbin safahâti i'tibârıyla hâsıl olan mülâhazât ne renkde olursa olsun, ne derece ehemmiyeti hâ'iz bulunursa bulunsun ordumuz bir muzafferiyet-i kat'iyye ile düşmana celâdet-i Osmaniyemizi göstermeden sulh yoluna gireceğimize ihtimâl tasavvur edilemez. Menâfi'-i Osmaniyemizi başka sûretle lâyık olduğu derecede te'mîn edemeyiz." [611]

Edirne'ye ise gazete tarafından ayrı bir önem atfedilir ve bu vatan toprağının kaybı hiçbir şekilde kabul edilmez. Bunun için tüm Osmanlı milletinin savaşa iştirak etmesi istenir. Böyle zor zamanlarda her milletin bir dahi çıkardığı, mesela Fransa'nın Napolyon'u doğurduğu hatırlatılarak şimdi Osmanlı'nın da en zor zamanının olduğu, bu memleketi de kurtaracak bir dâhiye ihtiyaç olduğu vurgulanır. Bunun kim olduğunun hiç bir önemi yoktur; ister Mahmut Şevket Paşa olsun, isterse Enver Paşa. Vatanı müdafaa edecek bir kahramanı doğurmanın vaktinin geldiği dile getirilir.[612]

Kamil Paşa yönetiminin ise Avrupa'dan çekinerek bürokratik yöntemlerle süreci yönetmeye çalışması Serbesti tarafından eleştirilir. Edirne ve Kırklareli elden

[610] "Ma'âş ve Ma'işet Mes'elesi", *Serbesti*, 221. sayı, 4 Şubat 1328, s. 1.
[611] "Âhenk-i Harb", *Ahâli*, 193. sayı, 1 Teşrîn-i sâni 1328, s. 1.
[612] "İntizârımız", *Serbesti*, 206. sayı, 20 Kânûn-ı sâni 1328, s. 1.

çıkmışken savaş kaçınılmazdır. Avrupa'nın dâhil olmasından korkarak vatan toprağından vazgeçmek, Avrupa'nın maşası olmayı gerektirir. Gazete, ateşkes sonrası tekrar savaşın başlamasını şu satırlarla dile getirir:

> *"İşte onlar da görüyor, herkes de... Harb ediyoruz! Toplarımız haysiyet-i İslâmiye'yi, şeref-i Osmaniye'yi selâmlamağa tehâlük gösteriyor. Askerlerimiz, o kahramân fedâkârânımız şîrler gibi, arslanlar gibi kükremiş, hedef-i zafere doğru koşuyor. Avrupa! O kâmillerin o* (okunamadı) *sükût ediyor… Hani nerede o tazyîkler? Nerede o tehdîdler, nerede o vehimler?"*[613]

Askerin kahramanlığından İslam'ın şerefini kurtarmak için yaptığı mücadeleden bahseden Serbesti, ordu için de şöyle bir dua kaleme alır:

> *"Allahım üç yüz milyon ehl-i İslâmın ser-nüvişt âhirini lekedâr etme. Arabistan'ın, Turan'ın, İran'ın, Çin'in, Hind'in, Mısır'ın, Fas'ın, Bingazi'nin ufk-ı ulvîlerinden nâlân süzülüb gelen tekbîrlerle Çatalca, Edirne mücâhidlerinin, Gelibolu, İşkodra ve Yanya gâzilerinin Allahuekberlerini tevhîd et."* [614]

Görüldüğü üzere gazete, İslam'dan getirdiği cihat ve mücahit gibi kavramlarla, halkın ve askerin motivasyon kaynağını güçlendirmeye çalışmış; sarf edilen bu sözlerle daha fazla nüfuz etmeyi amaçlamıştır. 209. sayıda şehitlik ve gaziliğin İslam'daki yeri ve Hz. Muhammed'in bu konudaki hadislerini de delil getiren Serbesti, harbe tüm milletin iştirakini ise şöyle talep etmiştir:

> *"Ey gençler! Ey ümîd-i istikbâl-i millet olan Osmanlı evlâdları! Siz silâh isti'mâline meşâkk ve ta'ab sefere bî iznillâhi te'âla ilk savletinizde firâr edecek olan düşmanı yorulmaksızın ta'kîbe muktedir olan gençler! Haydi, silâh başına! Vatan sizden bunu ümîd ediyor!"*[615]

Gençlerin gönüllü olarak orduya katılmalarının gerekliliğinden bahseden Serbesti, askerlik ve vatanı savunmanın ne kadar yüce şeyler olduğunu anlatır.

> *"Cenâb-ı hak muvaffak eder de a'dâyı hudûdumuzdan dışarı atar iseniz avdetinizde vâlideleriniz, hemşireleriniz, genç zevce ve nişânlılarınız sizi kemâl-i beşâşetle istikbâl edecek, sizinle iftihâr eyleyecek, oğlum, kardaşım, zevcem, yavuklum Balkan fâtihidir diyerek sevinecek… Haydi, evlâdlar gidelim gönüllü yazılalım. Haydi, koşalım düşmanla arslânlar gibi çarpışan kardaşlarımıza imdâd edelim."*[616]

[613] "Allahuekber", *Serbesti*, 208. sayı, 22 Kânûn-i Sâni 1328, s. 1.
[614] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
[615] "El Cennetü Tahte Zılâlü's-Süyûf", *Serbesti*, 209. sayı, 23 Kânûn-ı sâni 1328, s. 1.
[616] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.

Gazetenin 211. sayısında ise ilk defa etnik kimlik üzerinden bir çağrı yapılmıştır. Bedirhanzade ailesinden Abdurrahman Bey'in kaleme aldığı makale, doğrudan Kürtleri muhatap alması bakımından önemlidir. Kürtlerin Balkan Harbi'ne gönüllü olarak gitmeleri için oldukça motive edici olan bu yazının bir kısmı şöyledir:

> *"Düşmanlar Rumeli'ndeki kardaşlarımız hakkında hiç bir asırda hiç bir muhârebede misali vâki' olmamış, insânların en vahşî zamânlarında bile vicdân-ı beşeriyetin kabûl etmemiş olduğu mezâlimi bugün irtikâb ediyorlar. Düşmanlarımız kemâl-i iffet ve nâmûsundan dolayı ırzını teslîm etmek istemeyen muhadderât-ı İslâmiye'nin hicâb-ı ismetini kanlı süngüsüyle paralıyor. Anasına hücûm edildiğinden dolayı kucağına atılan üç dört yaşındaki ma'sûmlar da o süngülerin ucuna saplanıyor. Sezâ-yı Kürdler! Ey bahâdırlar! Bunlara karşı lâkayd mı kalacaksınız? Bunların intikâmını almayacak mısınız? Oradaki ihvânımıza bu mezâlim icrâ edilirken siz burada nasıl rahat yaşayabilirsiniz? Azâb-ı vicdân sizi boğmaz mı? Geçen Rus muhârebesine birâderlerimden Bahri Bey, Ali Bey, Hüseyin Bey, gönüllü olarak gitdiler. Bunların arkasından Kürdistân'dan ve İstanbul'dan kırk bin Kürd gitdi. Vuku'a gelen muhârebelerde gösterdikleri âsâr-ı şecâ'at Plevne kahramânı Gazi Osman Paşa merhûmun telgraflarıyla ilâve tarzında İstanbul'da neşr olunur idi. Onların bu hamâsetine ol vakit neşr edilmiş olan Takvîm-i Vekâyi' cerîdelerinin sütûnları birer şâhid-i âdildir."*[617]

Tüm bunlar asker ve moral sıkıntısı çekilen bir dönemde oldukça önemlidir. Abdurrahman Bey, kendi ailesinden de gençlerin gönüllü olarak savaşa katıldıklarını örnek vererek bunların arkasından savaşa gitmeyecek bir Kürt var mıdır diye sorar:

> *"Rumeli'ndeki evlâd-ı vatan kardaşlarımızın intikâmlarını alacaksınız. Babalarınızı utandırmayacaksınız. Bedirhan Paşa hafîdlerinden Saadi, Mecdî, Celâdet, Kâmran, Mehmed Beyler iki ay evvel gönüllü kayd olundular. Bunların en yaşlısı yirmi bir yaşındadır. Kimisi de on yedi yaşındadır. Meydân-ı muhârebeye atılan bu çocukların arkasından gitmeyecek bir Kürd var mıdır?"*[618]

Avrupa kamuoyunda Osmanlı ordusunun ataletinden bahsedildiğini, Bulgarların ordumuzu hafife aldığını kaydeden Serbesti, ordunun eski Osmanlı ordusu olduğunu, tek düşüncesinin ise *"Ya intikâm ya ölüm"* olduğunu dile getirir.[619] Edirne zamanında nasıl alındıysa, şimdide o şekilde muhafaza edileceğini, bu savaşın kazanan tarafının Osmanlı Devleti olacağı, hatta ordunun Sofya'ya kadar gireceği şöyle kaleme alınır:

> *"İşte târih. Osmanlı ordusu böyle bir mevsimde Edirne'yi fethetmiş idi. Bir iki gün sonra da Tuna'ya gelmiş idi. Tuna suyu ile abdest alarak kahramânca vâcibü'l-vücûda namâz ve niyâzını edâ etmiş idi. Târih bir*

[617] "Kürdlere Hitâb", *Serbesti*, 211. sayı, 25 Kânûn-ı sâni 1328, s. 2-3.
[618] a.g.m., *Serbesti*, s. 2-3.
[619] "Ya İntikâm Ya Ölüm", *Serbesti*, 212. sayı, 26 Kânûn-ı sâni 1328, s. 1.

tekerrürden ibâret ise bu hâl tekrâr edecekdir. İstanbul'a girmek isteyen Bulgarların Sofya'sına Osmanlı askeri muzafferiyetle bir kaç güne kadar girecekdir. Tuna nehri suyu ile de abdestini alacakdır."[620]

Serbesti gazetesi, bu savaşın Balkan Devletleri tarafından başlatıldığını, Osmanlı'nın ise kendini savunma hakkını kullandığını söyler. Fakat Balkan Devletlerinin yaptığı mütecaviz hareketlere karşı da sadece savunma hakkını kullanmaması gerektiğini, iki ay önceki sınırlarla iktifa etmeyip; otuz beş sene önceki Avrupa sınırlarına geri dönene kadar ordunun çarpışması gerektiğini vurgular.[621] Kamuoyunda dolaşan sulh haberlerine karşı ise hükümetin açık olması gerektiği belirtilir. Mahmut Şevket Paşa'nın, Osmanlı'nın namusuna yaraşır bir sulh yapılacaktır açıklamasını takdirle karşılayan gazete, bunu kabul etmekle birlikte askerin manevi duygularının yükseldiği böyle bir dönemde, bir gayretle Edirne'nin alınması gerektiğini de ekler.[622]

Jurnal gazetesinde çıkan bir haberde, istikbalin Asya'da olduğunu, bu sebeple tekrar kuvvetlenmek için Asya'ya dönülmesi gerektiğine dair bir yazı yayınlanır. Yazı şöyledir:

"İstikbâl? Bizim için ne olursa olsun Asya'dadır. Asya'da bir devlet-i mu'azzama olarak kalıyoruz. Almış olduğumuz müdhiş ders bizi müstefîd edecekdir. Mâdemki bundan sonra nişâne-i medeniyet kuvvetdedir. O halde tekrâr kuvvetli olmak için çalışacağız ve âleme göstereceğiz ki Osmanlı kavmi hâla büyük bir kavimdir."[623]

Mevlanzade Rıfat Bey, buna şiddetle karşı çıkar ve ordunun genç evlatları Çatalca'da, Edirne'de çarpışırken bu kadar şehit vermişken nasıl olur da böyle sözlerin sarf edilebildiğini yazar. Rıfat Bey'e göre Çatalca demek İstanbul'un kapısı demektir. Düşman askeri buraya kadar dayanmışken bu türden beyanatta bulunmak ancak hariçten olmayı gerektirir. *"İhtiyâc-ı milliden başka, bu milletin tefekküründen başka fikirlerle mütehassıs olanlar hiçdir. Milletin hâricileridir."* Osmanlı'nın Asya'da bir devlet-i muazzama olmasının mümkün olmadığını söyleyen Mevlanzade, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin en büyük yatırımlarını Avrupa topraklarına yaptığını, bunca yıllık birikimden, bunca yıllık emekten nasıl olup da vazgeçileceğini söyler.[624]

---

620 "Asâkir İleri, Da'imâ İleri", *Serbesti*, 215. sayı, 29 Kânûn-ı sâni 1328, s. 1.
621 "Otuz Beş Sene Evvelki Osmanlı Avrupa'sını İstiyoruz", *Serbesti*, 216. sayı, 30 Kânûn-ı sâni 1328, s. 1.
622 "Millet Âti Hakkında Vüzûh İster", *Serbesti*, 220. Sayı, 3 Şubat 1328, s. 1.
623 "İstikbâl İçin Mâziye mi Dönelim?", *Serbesti*, 225. sayı, 8 Şubat 1328, s. 1.
624 a.g.m., *Serbesti*, s. 1.

Serbesti gazetesinin bu süreçte kaleme aldığı yazılardan anlaşıldığı üzere gazete, kendini önemli bir görevle muvazzaf kılarak ordu ve millete elinden geldiğince müspet fikirleri aşılamaya çalışmıştır. Yaptığı bu yayınlarla savaşın manevi cephesinin oluşmasında önemli bir görevi yerine getirdiği aşikârdır.

4.11.3. Avrupa'nın Harbe Bakışı

Serbesti gazetesi, Avrupa'nın Balkanlar'da güçlü bir Osmanlı görmek istemediğini, hatta Osmanlı'nın Avrupa haritasından tamamen çıkarılması gerektiğini düşündüklerini ifade eder. Gerçekten de Balkan Harbi'nde İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'nin tarafını tutmazken Avustarya-Macaristan ile Almanya ise bu topraklara kendileri yerleşmek gayesi güdüyorlardı.[625] Gazete'ye göre Avrupa, savaşın başlarında Balkanların toprak bütünlüğünün korunacağını duyurmuş, bunu ise tamamen Balkan Devletlerinin yenilme ihtimaline karşı ortaya atmıştır.

Balkan Harbi her ne kadar Osmanlı ile Balkan Devletleri arasında vuku bulmuş ise de Avrupa devletlerinin bunu bir "Şark Meselesi" haline getirdiği, Doğu Avrupa haritasının yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini düşündükleri ifade edilir. Serbesti'ye göre Osmanlı sulh taraftarıdır fakat burada söz konusu olan şey, topraklarının haksız yere gasp edilmesidir. Osmanlı Devleti'nin savaşı sadece Balkan Devletlerine karşı değil tüm Avrupa'ya karşı yaptığı vurgulanır. Avrupa devletlerinden istenilen ise şudur: Haksız yere topraklarımızı gasp edenlere karşı bize yardımcı olmaları ve bize sükûn için zaman kazandırmalarıdır. *"Haksız olarak vatanımıza, yurdumuza, toprağımıza tecâvüz edib, gasb etmek isteyenlerin def'ine yardımcı olub bize bir zamân-ı sükûn kazandırmalıdır."*[626]

Serbesti'ye göre Balkan Harbi, Avrupa nazarında bir şark meselesi olarak görüldüğünden Avrupa bizzat dâhil olma yolunu seçmiştir. Böylelikle Doğu'yu kendi isteklerine göre şekillendirme fırsatını ele geçirmişlerdir. Bu fırsatın nihayet bulma imkânı ise güçsüz bir Osmanlı'dan geçmektedir. Serbesti, bir Avrupalı siyasetçiden aktarılan şu sözlerin bunu kanıtlar mahiyette olduğunu söyler:

> *"Şark'a karşı müdâhelâtımızı red, milli bir cesâretle olabilir. Şark'da bu cesâret-i milliye görülürse Avrupa siyâseti tabî'yetle geri kalır. Tarih-i*

[625] Ortaylı, *İmparatorluğun Son Nefesi*, s. 112.
[626] "Sulh Etrâfında", *Ahâli***,** 194. sayı, 2 Teşrîn-i sâni 1328,s. 1.

siyâset bize göstermişdir ki: Avrupa ittihadı za'ife karşı vücûd bulmuşdur. Za'ifin ihyâsı önünde Avrupa dâ'imâ mağlûb olmuşdur."[627]

Gazete ise şu yorumu yapar: *"Avrupa siyâsetinin bugünkü müdâhalesi de ancak bu mâhiyettedir."*[628]

Sabık hükümet karşısında Avrupa Türkiye'yi iskelet addetmiş iyiden iyiye gözden çıkarmıştır. Artık hiç kimsenin Türkiye'yi, Türklerin toprak bütünlüğünü muhafaza etmemesi gerektiği anlaşılmıştır. Avrupa'nın verdiği notaya Mahmud Şevket Paşa kabinesi bir cevap verecektir. Bu cevap ülkenin kaderini ve Balkan siyasetindeki rolünü de belirleyecektir.

Balkan Devletleri ise Avrupa'nın kendilerini desteklediklerinin farkında oldukları için, askerin gücünün yettiği yere kadar ordu ile yetmediği yerde ise Avrupa'nın müdahalesini kullanarak diplomasi yoluyla meselenin hallini gözetmektedirler. Gazete'ye göre Bulgarlar kesin bir savaştan kaçmaktadırlar. Çünkü Osmanlı'ya karşı böyle bir meydan muharebesinde yenileceklerini bilirler. Bunun için savaşı daha çok diplomatik yollarla halletme peşindeler. Avrupa desteğini arkasına alan müttefik kuvvetler kesin bir savaştan da kaçarak savaşı kazanma derdindedir. Kılıcın yapamayacağını kalem yapar düşüncesiyle hareket ettikleri ifade edilir.

"Bulgarların Danef'i kapı kapı dolaşarak düvel-i mu'azzama kabîne re'islerini birer birer ziyâret etmesi, ba'zı Rus diplomatlarının bilhassa Hâriciye Nezâreti'ne mensûb büyük me'mûrların Berlin, Viyana mehâfil-i siyâsilerini yoklaması gösteriyor ki: Balkan müttefikleri kılıncdan ziyâde siyâset ile mes'eleyi tesviyeye, işi bu sûretle halletmeye koyulmuşlar."[629]

Tabii iş böyle olunca Mahmut Şevket Paşa kabinesi de Hakkı Paşa'yı Avrupa'ya göndermiştir. Gazete, sanıldığının aksine Hakkı Paşa'nın Avrupa'ya sulh görüşmeleri için değil Avrupa kamuoyunu bilgilendirmek, etkilemek amacıyla gittiğini ifade etmiştir.[630]

[627] "Bu Günler", *Serbesti*, 202. sayı, 16 Kânûn-ı sâni 1328, s. 1.
[628] a.g.m., *Serbesti*, s. 1
[629] "Seyf ve Kalem", *Serbesti*, 218. sayı, 1 Şubat 1328, s. 1.
[630] a.g.m., *Serbesti*, s. 1

4.11.4. Balkan Müttefiklerinin Mezâlimi[631]

Balkan Devletlerinin Osmanlı hâkimiyeti boyunca savaşçı kimlikleri kaybolmamışsa da savaş sanatında düzen ve disiplinden mahrumdur. Bunlar dağlı, komitacı özellikleri ve ordu disiplininden mahrum olmaları sebebiyle çoğu zaman sivil halka zulmetmiştir. Büyük yağmalar, katliamlar ve tecavüzler nedeniyle Müslüman ve Türkler perişan olmuş, toplu bir şekilde göç etmek zorunda kalmıştır.[632] Halkın uğradığı zulümler ve göçler nedeniyle Balkanlarda acı bir manzara belirmiş; tüm bunlar yerli yabancı birçok kaynağa konu olmuştur. Balkan Savaşı öncesi ve sonrasında Bulgar, Sırp ve Yunanlıların yapmış oldukları katliam ve cebri uygulamalar, diğer birçok gazetede yayınlandığı gibi Serbesti gazetesinde de yer bulmuştur. Müslüman ve Türklere yapılan zulümler, özellikle Sırpların Müslüman Arnavutları katlettikleri, Sırp zabitlerinin öldürdükleri her bir Arnavut için övgüyle bahsettikleri, Sırpların geçtikleri her güzergâhta katliam yaptıkları gazete tarafından işlenmiştir.[633]

Omanite gazetesinden alınan habere göre tarafsız birinin yazdığı ve konsolosluklara gönderilen raporda, Bulgar çetelerinin köylerde, kasabalarda Müslüman halka ne türlü işkenceler ettiği anlatılır. Aynı şekilde Sırpların masum vatandaşları diri diri ateşe attığı, toplu kıyım ve tecavüz vakalarının sık görüldüğü aktarılır. [634]

Gazetenin 217. sayısında başka bir gazeteden alınan *Müttefiklerin Mezalimi* başlıklı haberde: *"Bulgarlar icrâ etdikleri mezâlim ile nâmlarını ilelebed telvîs etmişlerdir. Bulgarların icrâ etdikleri mezâlime bütün medenî Avrupa lâkayd kalıyor"*[635] denilerek Bulgarların yaptıkları katliam ve Avrupa'nın buna seyirci kalıyor olması dile getirilir. Aynı haberde Dedeağaç'ta iki yüz kadar Müslüman kadın ve çocuğun bir camiye sığındığı, caminin dinamit ile havaya uçurulduğu ve kurtulan hiç kimsenin kalmadığı anlatılır. Ayrıca Bulgarların nerede Müslüman görseler parça parça ettiği aktarılır. Üstelik Bulgarlar, yapılan bu mezalimden ne sıkılıyor, ne de üzülüyorlardır. Hatta yapılan vahşet hikâye edilince gözlerinin dahi parladığı anlatılır. [636] Aslında bu katliamlar Bulgarların yaptıkları ilk vahşet değildir. 1877-1878 Osmanlı-Rus

[631] Müttefiklerden olan Bulgarların yapmış oldukları katliamlar için bkz. İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1877-1989)*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Ankara 1990.
[632] Ortaylı, *İmparatorluğun Son Nefesi,* s. 109.
[633] "Sırb Vahşetleri"*, Ahâli*, 194. sayı, 2 Teşrîn-i sâni 1328, s. 1.
[634] "Müttefiklerin Mezâlimi"*, Serbesti*, 214. sayı, 28 Kânûn-ı sâni 1328, s. 3.
[635] "Müttefiklerin Mezâlimi"*, Serbesti*, 217. sayı, 31 Kânûn-ı sâni 1328, s. 3.
[636] a.g.m.*, Serbesti,* s. 3.

savaşında da bu bölgede Türk ve Müslümanlar katledilmiştir. Bu katliamlarda öldürülen masum Türklerin sayısı tam olarak bilinememekle birlikte, *Anap* isimli Macar gazetesinin 7 Şubat 1913 tarihli sayısında verilen rapora göre Makedonya'da 60.000 Arnavut ve 40.000 Türk öldürülmüş, toplamda 100.000 Müslüman sadece Makedonya bölgesinde katledilmiştir.[637] 218. sayıda ise bir Rus gazetesinin Bulgaristan muhabirinin, savaşın başından itibaren Bulgaristan Askeri Sansürlüğü'ne tayin olan Mösyö Petko Teodorof'a göndermiş olduğu bir mektup yayınlanmıştır. Mektupta Bulgarların ne türlü vahşiyane cinayetler işlediği, silâhsız Türkleri nasıl toplu bir şekilde öldürdükleri, bunların en başından beri gizlendiği, fakat bunun elbet bir gün ortaya çıkacağı yazılır.[638]

Serbesti, Bulgarların yaptıkları zulüm ve zorbalığın sadece bunlarla sınırlı kalmadığını, toplu olarak kuşatma altına alınan Müslümanların zorla Hıristiyanlığı kabule zorlandığı, kabul etmeyenlerin ise camilere doldurularak dinamitle havaya uçurulduğunu kaydeder. [639] 221. sayıda Balkanlarda yapılan mezalimin anlatıldığı ve Doktor Ernest Jaeckh'ın *Muharebeden Sonra Şarkda Almanya* ismiyle neşrettiği kitabından alıntılar yapılır. Eserde denmektedir ki mezalim olduğuna dair sadece Türkler beyanatta bulunmuş olsa belki inanılmazdı. Fakat Protestan, Katolik, Alman ve Fransızlardan gelen rapor ve fotoğraflarda buradaki katliam açıkça görülmektedir. Balkanlılar zalim ve hunhardır, masumları dahi katletmektedirler. Buradaki vahşetin tarihte benzerinin görülmediğine işaret edilen eserde Balkan milletleri için şöyle söylenir:

> *"Balkanlıların gerek komitecileri gerek askerleri hunhar cânilerdir. Vâkı'a-i muhârebede karşıdaki hasma acımak mümkün değildir. Fakat Balkanlarda cereyân eden ahvâl târihde emsâlsizdir ve harbe kat'iyyen iştirâk etmemiş olan sâkin, biçâre ahâliye karşı mezâlim-i şedîde icrâsından geri durulmamakdadır."*[640]

Tüm bu vahşetin Avrupa tarafından bilindiği, fakat ses çıkarılmadığı ise bir gerçektir. *"Bu vekâyi'e rağmen Avrupa insâniyeti sesini çıkarmıyor ve yerinden bile kımıldanmıyor. Bu gibi delâile rağmen Avrupa medeniyeti sükût ediyor."*[641]

---

[637] Bilal N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1986, s. 206.
[638] "Bulgar Vahşetleri", *Serbesti*, 218. sayı, 1 Şubat 1328, s. 2-3.
[639] "Gümülcine Kıtâli", *Serbesti*, 219. sayı, 2 Şubat 1328, s. 3.
[640] "Müttefikleri Mezâlimi", *Serbesti*, 221. sayı, 4 Şubat 1328, s. 2.
[641] a.g.m., *Serbesti*, s. 2.

4.11.5. Harp ve Zenginler

Balkan Harbi tüm yurtta hem maddi hem de manevi büyük bir yıkıma sebep olmuş; yaşanan bu bunalımın bertaraf edilmesi için de çeşitli çalışmalar yapılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından bir beyannamede özetle: Memleketin bir bütün olması gerektiği anlatılır. Osmanlı'nın altı yüz yıldır böyle perişanlık görmediği, herkesin şahsi emellerini bir tarafa bırakarak ülke için çalışması gerektiği, Edirne ve Adaların muhafaza edilmesinin önemi vurgulanır.[642] Bu doğrultuda Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, verilen çabanın bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Harbin getirmiş olduğu yıkımın, en azından maddi boyutunu düzeltmek adına yapılan bu çalışma, Serbesti gazetesi tarafından takdir edilir. Serbesti, bunu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin büyük bir başarısı olarak yansıtır. Gazete'ye göre Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin teşkiliyle doğru bir yola girilmiştir. *"Cenâb-ı hak millet-i necîbe-i Osmaniye'yi tevfîkâtını refîk buyursun, şân ve muzafferiyetini göstersin."*[643] diyen gazete, dualarını da eksik etmez.

Ne var ki tüm yurttaşların yekvücut olduğu böyle bir ortamda, zenginlerin bu harbe iştirak etmediği, milli bir bilinçle kurulan Cemiyet'i de görmezden geldikleri belirtilir. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti için onca yardımın yanında Sultan Reşad'ın da 25 bin lira bağışladığı, fakat memleketin bu hale gelmesine sebep olan devlet adamlarının bir lira bile bağışta bulunmadığı anlatılır. Memleketin onca zenginininin bu duruma aldırış dahi etmediğini söyleyen Serbesti, aslında milletin olan servetlerinden bir kısmını dahi bu büyük harbe harcamaya tenezzül etmediklerinden yakınır.[644] Zenginler harbe maddi açıdan iştirak etmedikleri gibi umursamaz tavırları ve şahsi menfaatlerini ön planda tutmaları ise ayrı bir eleştiri konusudur. *"Bizde şân ile şeref ile ölen fakîrler çokdur. Fakat şân için, şeref için, vatan için, dîn için servetini fedâ eden zenginlerimize hiç de tesâdüf edilmez."*[645]

Gazete, bugün zengin olarak görülen kişilerin zaten sabık hükümet döneminde zenginleştiğini ve bu tabakanın aldığı maaş ve kazandıklarının ortada olduğunu söyler. Şimdiki servetleri göz önüne alındığında bu kadar servetin maaşla ve çalışmayla olabilmesi mümkün değildir. Yani bu zenginlik, emekle, çalışmayla, alın teriyle olmamıştır. Devleti soyanların, yetim hakkı yiyenlerin bu mallarının devlete iade

642 "İttihad ve Terakki Cem'iyyeti'nin Beyannâmesi", *Serbesti*, 204. sayı, 18 Kânûn-ı sâni 1328, s. 1.
643 "Müdâfa'a-i Milliye", *Serbesti*, 205. sayı, 19 Kânûn-ı sâni 1328, s. 1.
644 "Acabâ Ne Bekliyorlar", *Serbesti*, 210. sayı, 24 Kânûn-ı sâni 1328, s. 1.
645 "Zenginlerde Vatanı Düşünsün", *Serbesti*, 213. sayı, 27 Kânûn-ı sâni 1328, s. 1.

edilmesi, memleket böylesi zor bir durumda iken yetimin hakkının yetime verilmesi gerektiği vurgulanır. Serbesti, bunun müsadere değil hak olduğunu söyler.

> *"Mâl-ı mesrûk her nerede bulunur ise alınıb sâhibine verilir kâ'ide-i fıkhiyesini bütün dünyanın kânunları da kabûl etmişdir. O halde mâl-ı metrûkdan ibâret olan bu servet ki bir kısmı mahlûlât-ı vakfiyeyi yok bahâsına veyâhûd bilâ bedel kapanmak sûretiyle hâsıl olmuşdur. Bugünkü sâhibi addolunan adamlardan alıb millete, ya'ni asıl sâhibine i'âde edilmek sûretiyle yapılacak mu'âmele müsâdere değil şerî'at ve kavânîne tamâmiyle mutâbık bir icrâ-yı adâletdir."* [646]

Mademki bu zenginler bu kadar uyarıya, ricaya rağmen bu haksız elde ettikleri kazançları memleket menfaatine harcayıp bağışlamıyorlar, o zaman hükümet bu şekilde bir çözüm yoluna gitmelidir. *"Hükûmet-i senîyyemiz bunlardan mâl-ı mesrûku alıb sâhibine i'âde etmek vazîfe-i âdilânesiyle mükellefdir."*[647] Gazetenin aynı sayısında zenginlere hitaben ayrı bir makale ile tekrar seslenilir. Malının bir kısmını memleket yolunda harcamanın bir vatan görevi olduğu ve bunun meşru yollarla yapılması gerektiği şöyle anlatılır:

> *"Bilmem ki ne zamân vatanın sâye-i feyzinde meşrû' veyâ gayr-ı meşrû' sûretlerle servet idhârına muvaffak olan vatan ağniyâsı kasalarının kilidlerini, keselerinin ağzını açarak vatanı, mader-i vatanı düşdüğü harfe-i felâketden kurtarmağa koşacaklar. Bilmem ki ne zamân insâfa gelecekler de senelerden beri medfûn olan hazîneleri vatan yoluna, millet uğruna fedâ ederek vazîfe-i insâniye ve vataniyelerini îfâ edecekler."*[648]

Zaten gazeteye göre bu paralar milletin olup, çalanlar, milletten çaldıklarını unutmuşlardır. *"Keselerinin ağzını muhkem kapayıb oturdular. Paralarını yine eskiden olduğu gibi sefâhat ve rezaletlere sarf etdiler. Milletden çalmış olduklarını unutdular."*[649]

Gazete sütunlarından yapılan tüm bu çağrılar, harbin manevi cephesinin oluşmasında verilen çabanın bir benzeri olmuş, verilen mücadeleyi maddi anlamda da desteklemek adına yapılmıştır. Serbesti sütunlarından öyle anlaşılıyor ki imparatorluğun kalbi sayılan Balkanlar için asker, sivil, bürokrat bir araya gelerek bir şeyler yapmaya çabalarken zengin kesim pek de oralı olmamıştır.

---

[646] "İstikrâz-ı Dâhili ve Ağniyâmızda Hamiyyet !!!", *Serbesti*, 222. sayı, 5 Şubat 1328, s. 1.
[647] a.g.m., *Serbesti*, s. 1
[648] "Mader-i Vatanın Zengin Evlâdlarına Hitâbı", *Serbesti*, 222. sayı, 5 Şubat 1328, s. 1.
[649] "Milletin Hakk-ı Müsâderesi Bâkidir – Zenginler Utanmalı", *Serbesti*, 226. sayı, 9 Şubat 1328, s. 1.

4.12. Cihan Harbi'nin Getirdiği Yıkım

"Avrupa'da Şark mes'elesi tekrâr uyanacak, Osmanlı hükûmeti de tekrâr birçok buhrânlar geçirecekdir. Belki de yeniden bir harb olacakdır."[650] 1912 yılında Balkan Savaşı değerlendirilirken gazetenin yukarıdaki satırlarla haberini verdiği harp gerçekleşmiş; bu harp tüm dünyayı büyük bir yıkıma götürdüğü gibi Osmanlı Devleti'nin de sonu olmuştur. 28 Haziran 1914'de Avusturya-Macaristan Veliahdı ve karısının Sırbistan'da suikasta uğramalarının[651] böylesi büyük bir savaşa sebep olması elbette meseleyi çok basit ele almayı gerektirir. Avrupa'nın yıllardan beri süregelen bloklaşması, güç kavgası, şarkın bir pazar olarak görülmesi vb. sebepler dünyayı bu savaşa sürüklemiş; ileride de anlatılacağı üzere, Osmanlı Devleti de ilk aşamada Almanya ve akabinde de Avusturya ile ittifak yaparak bu savaşa dahil olmuştur.

Tartışmalara konu olan Almanlarla ittifak meselesinde Cemal Paşa, savaş öncesi Almanlarla ittifak yapılmış olduğunu haber alması üzerine:

> *"Böyle bir zamanda eğer hiçbir tarafla başı bağlı bulunmaz isek menfaatlerimiz hangi tarafla birlikte yürümeği icap ederse o tarafa meyletmek imkânını bulundurmuş olurduk. Hâlbuki biz daha şimdiden karamızı vermiş, partimizi tutmuşuz. Bu itibarla icrâât serbestisi elimizden çıkmıştı."*[652]

diyerek eleştirel yaklaşsa da meselenin şöyle bir boyutuna da dikkat çeker: Balkan Savaşı'nda Bulgaristan gibi bir devletin dahi müttefikliğini kazanamazken şimdi Almanya İmparatorluğu gibi güçlü bir devletle eşit şartlar altında müttefik olmak çok büyük bir diplomatik kazançtır.[653] Cemal Paşa, sonuç itibarıyla her ne kadar bilgisi dâhilinde olmasa da[654] böyle bir ittifakı kendisinin de kabul edeceğine kanaatine getirir. Zaten öncesinde İngiltere ve Fransa'ya olası bir savaşta müttefiklik teklifi bizzat Cemal Paşa tarafından götürülmüşse de bir netice alınamamış; o da 18 Temmuz 1914'de yurda dönmek üzere Paris'ten hareket etmiştir.[655]

---

650 "Yarım Asır Sonra Dirilen Mu'âhede", *Ahâli,* 195. sayı, 2 Teşrîn-i sâni 1328, s. 1.
651 Yalçın, Akbıyık vd., *a.g.e.*, s. 73.
652 Cemal Paşa, *Anılarım 1913-1922*, (Haz. Fahri Parin), Parola Yayınları, İstanbul 2016, s. 136.
653 Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 138
654 Bu hususu Talat Paşa da anılarında teyit etmiştir. Sadrazam Sait Halim Paşa, Talat Paşa'ya Alman Elçisi Von Wangenheim ile görüştüğünü söyler. Bu görüşmede kendisine Türkiye ile eşit şartlar altında bir ittifak anlaşması yapmak istenildiği bildirilmiş, o da Enver Paşa, Halil Bey ve kendisini çağırarak bu hususu istişare etmek istediğini kaydetmiştir.; Mehmed Talat Paşa, *Talat Paşa'nın Anıları*, (Haz. Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 11. Basım, İstanbul 2018, s. 25.
655 Kemal Arı, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997, s. 8.

Osmanlı Devleti'nin savaşa giriş süreci özetle şu şekilde olur: İki Alman gemisi olan Goben ve Breslau 10 Ağustos 1914'de Çanakkale Boğazı'na gelir,[656] akabinde Almanya'nın İstanbul elçisi Hans Von Wangenheim'la yapılan uzun müzakereler sonrasında, Halil Bey'in de teklifiyle gemiler satın alınarak Yavuz ve Midilli isimleri verilir. 29 Ekim 1914'de Osmanlı Donanması Tümamiral Wilhelm Souchon komutasında Rus sahillerini bombalaması sonucu Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na dahil olur.[657] Yüzyıldır tartışılagelen sorular, Osmanlı'nın ne için savaşa girdiği, kimler tarafından bu savaşa sokulduğu, girmeme ihtimalinin olup olmadığıdır.[658] Bu sorular Serbesti gazetesinde de sorulmuş, tartışılmış, savaşın tek sorumlusu olarak İttihat ve Terakki liderleri gösterilmiştir. İttihat ve Terakki'nin, Osmanlı Devleti'ni nasıl bir zihniyetle savaşa soktuğunu anlatmak adına bir konuşma nakledilir. Halil Menteşe'ye Osmanlı'yı kuşatan İtilaf Devletlerine karşı biz nasıl böyle bir harbe giriştik sorusu üzerine, Halil Menteşe: *"Türk milleti ya muzaffer olur, ya kılıncı elinde mahvolur gider."*[659] demiştir. Serbesti bu konuşmayı, o dönem devlet yöneticilerinin bir devletin parçalanıp yıkılmasına, büyük bir nüfus kaybına, açlık ve sefalete sebep olan böyle büyük bir savaşa, böylesi basit, plan ve projeden, ileri görüşlülükten uzak, maceraperest bir ruhla atıldıklarını anlatmak adına yazar.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na ne surette girdiği, devletin yöneticileri komundaki İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin ifadeleriyle yukarıda arz edilmiş olup, genel kanaat şu şekildeydi: Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmak gibi bir lüksü olmadığından her halükarda bu savaşa girecekti. İngiltere ve Fransa'nın bulunduğu blokta yer almak için her türlü girişim denendiyse de başarılı olunamamıştı. Fakat Almanya[660] ve Avusturya gibi iki büyük devletin yanında yer alma şansı doğmuş,

---

[656] Arı, *a.g.e.,* s. 27.
[657] Arı, *a.g.e.,* s. 63.
[658] Rauf Orbay, Osmanlı'nın harbe girişini zaruri olarak yorumlar ve şöyle açıklar: Eğer Osmanlı savaşa girmeseydi İngilizlerin müttefiki olan Ruslar Türkiye'ye girerdi. Osmanlı savaşa girmemiş olsaydı Rusya'da ihtilal olmaz, savaştan sonra Çarlık öteden beri göz diktiği boğazlara yerleşirdi. Almanların bu hususta maddi ve manevi çabaları da göz ardı edilecek türden değildi.; Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, cilt: 1, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s. 23.
[659] "Son Ümîdler", *Serbesti*, 230. sayı, 16 Mart 1919, s. 1.
[660] Almanların savaşı kısa sürede kazanacağına dair yapılan propagandayla, ülkede Alman ordusuna karşı bir meylin olduğu ortadadır. Osmanlı ordusunda görevli olan Alman subayları, ki bu propagandayı onlar yapıyordu, Almanların kısa sürede savaşın galibi olacağı, altı haftada Fransız ordusunun mağlup edileceğini anlatıyorlardı.; Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım – Birinci Cihan Harbi,* Nehir Yayınları, İstanbul 1990, s. 89. Ayrıca şunu da unutmamak gerekir ki Osmanlı Devleti'ndeki Alman nüfuzu İttihat ve Terakki yönetimi ile değil çok daha öncesinde başlamıştır. Avrupa'da denge politikası güden Osmanlı Devleti, Berlin Kongresi'nden sonra büyük devletler arasında ehveni şer ile Almanya'ya yaklaşmak mecburiyetinde kalmıştı. Çünkü Almanya dışında diğer büyük devletlerin harici politikaları

devletin ileri gelenleri bu fırsatı kaçırmak istememişlerdi. Ezelden beri boğazlarda gözü olan Rusya gibi bir tehlikeden kaçma şansı olmadığından Almanya ve Avusturya'nın desteğini kazanmak büyük bir nimetti. Rus tehlikesi ise yadsınacak türden değildi. Zira Falih Rıfkı Atay'ın da kaydettiği üzere, Rusya bir devrin kâbusu olmuş, çocuk zihinlerine dahi korku salmıştı.[661] Yüzyıllardır Osmanlı'nın sırtında bir kambur olan adli ve mali kapitülasyonları kaldırmak[662] gibi bir şans doğmuştu ki savaş bitmeden, bu hak henüz elde edilmeden bunun ilan edilmesi dahi halkı sevince boğmuştu.[663] Bu ve bunun gibi birkaç faktör Osmanlı'yı İttifak Bloğu'nda savaşa katılmaya sevk etmişse de tüm bunlar yönetici kadronun yaptıkları planlar ve beklentilerinin ürünüydü.[664] Muhalif sesler ise bu savaşın bir çılgınlık olduğu, tarafsız kalınması gerektiği, en azından Rusya'da patlak veren ihtilal sonrasında Rus tehlikesi ortadan kalktığından savaştan çekilme kararının alınması gerektiği yönündeydi.[665] Tarih, Osmanlı Devleti savaşa girmeseydi, ya da girmeyebilir miydi gibi sorular üzerine inşa edilemeyeceğinden bunun tartışması abesle iştigal olacaktır. Fakat şurasını kesinleştirmek lazım ki Almanlarla yapılan ittifaka neyin tam olarak sebep olduğu belirlenememiştir. İttihat ve Terakki ileri gelenleri (Enver Paşa, Talat Paşa, Halil Bey) ve Sadrazam Said Halim Paşa Alman elçisi ile gizli bir anlaşma yapmıştır. Onları bu anlaşma akdine ikna eden neydi? Evvela ihtimallerden biri Osmanlı Devleti'nin parçalanma korkusu ki bu Reval görüşmelerinden beri bir kâbus halini

---

artık Osmanlı İmparatorluğu'na hayat hakkı tanımıyordu. Almanya ise Osmanlı Devleti için *"... konferans masalarında bölüştürerek değil de barışçı yollarla yerleşmeyi amaçlayan bir politika izlemeye başladı."*; İlber Ortaylı, *II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1981, s. 26.

[661] Falih Rıfkı Atay, Rus tehlikesinin çocuk zihinlerindeki yansımasını şöyle anlatır: *"1904-1905 Rus-Japon harbi yılıdır. Biz daha beşikteyken Moskof korkusu ile sallanmışız. Başımız üstünde ecel hayaleti gibi bir dev. Konu komşu, çoluk çocuk hepimiz Japonlara duacıyız. Akşamları o zaman Yeni Köprü dediğimiz Galata Köprüsü'nün Eminönü tarafındaki gazete satıcılarına gider, Paris'ten gelen renkli Fransızca gazete ilavelerini alırdık. Henüz sökmeye uğraştığımız Fransızcamızla yazılardan bir şey anlamazdık. Fakat ya Rus ölülerinin Japon ayakları altında çiğnendiğini yahut Rus amirallerinin havaya uçurulduğunu gösteren deniz ve kara savaşları resimlerine bir türlü doymazdık. Küçük aklımızla Japonlara bir çeşit kurtarıcılarımız gözü ile bakardık. Tatil saatlerinde bizim evde büyüklerimizin bütün konuşmaları hep bu harp üzerineydi."*; Falih Rıfkı Atay, *Batış Yılları,* Pozitif Yayınları, İstanbul 2012, s. 14.

[662] 8 Eylül 1914'de Sultan Reşad'ın iradesiyle kapitülasyonlar kaldırılmıştır.; Arı, *a.g.e.*, s. 44.

[663] Halk bu iradenin ilanıyla sevinç gösterilerinde bulunmuştur. Arı, *a.g.e.*, s. 45.

[664] Talat Paşa İttihat ve Terakki'nin son kongresinde, Almanların Osmanlı Devleti gibi güçsüz bir imparatorluğa ittifak teklif etmelerine binaen harbin yakın olduğunu fakat bu harbin umumi olacağının tahmin edilmediğini, böyle bir ittifaka girmekle memleketi her türlü tehlikeden koruyabileceklerine inandıklarını söyler.; Celal Bayar, *Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş,* Sabah Kitapları, İstanbul 1997, s. 81.

[665] *"Harbin devâmı beşeriyetin başına ne kadar büyük bir belâ ve felâket-i uzmâ oldu ise netâyici de medeniyetin zevâl ve sükûtuna o derece âmil olmak isti'dâdını gösteriyor."*; "Cihânda İnkılâb", *Serbesti*, 202. sayı, 11 Kânûn-ı sâni 1919, s. 1.

almıştır. Bir diğer ihtimal Alman hayranlığıdır. Bir başkası ve daha teşvik edici olanı yeni kazanımların elde edilmesi ihtimalidir. Fakat tüm bunlar bir çıkarımdan ibaret olup, net bir bilgi yoktur. Harpten sonra kurulan harp mahkemelerinde dahi bu tam olarak ortaya çıkarılamamıştır.[666] Serbesti gazetesinin savaş sonrasında birçok defa irdelediği işte bu konudur. Savaşa neden girildi, Osmanlı Devleti neden zamanında çekilmedi ve ülkeyi bu savaşa kim soktu?

Savaşa dair Talat Paşa'nın sadrazamlığı döneminde, Nüzhet Sabit Bey'in Vazife isimli gazetesinde yayımladığı ve bu sebeple kapatma cezası aldığı *Bugünün Vazifesi* isimli makale Serbesti'de de yayımlanmış; Mevlanzade Rıfat Bey de bu ve buna benzer kendisine ait bir makale yüzünden Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılanmıştır. Yargılamada Rıfat Bey, *Bugünün Vazifesi* isimli makaleyi gazetesinde yayımlamayı bir görev bilmiş ve makalenin arkasında durmuştur. Mahkemede savcının talebi üzerine bu makale okunmuştur. Nüzhet Sabit Bey'in makalesi ise içeriği itibarıyla kayda değerdir. Nüzhet Bey makalesinde hakikat bildiklerini şöyle anlatmıştır:

> *"Hârici siyâsetimizde aldandık. Türklerin hasım ve bî-amânı olan Almanlarla ittifâk etdik. Bu ittifâkı yapanlar benden başka bir kanâ'atde idiler. Esbâb-ı mûcibe olarak: Ruslar bizim târihi ve ebedî düşmanlarımızdır. Mademki i'tilâfcıların arasında Ruslar da vardır bizim mevki'miz tabî' merkezi hükûmetlerinin arasındadır diyorlardı. Bu kanâ'ate karşı bir şey denilemezdi. Fakat Rus izmihlâlinden sonra bu kanâ'atde olanlar dahi kabûl etmeğe mecbûr idiler ki artık Türkler için harbin lüzûmu kalmamışdır. Ve sulh-i münferid lüzûmu hâsıl olmuşdur. Ben bunun lâzım olduğunu zî-nüfûz tanıdığım şahsiyetlere mektûblarla bildirdim. Ve sulh-i münferid için bi'l-hassa meb'ûslar arasında şedîd bir propaganda yapdım. Fakat tabî'; hükûmet özründe mü'essir olamadı. Çünkü hükûmetimiz sûret-i zâhirde bizim hükûmetimiz idi. Hakîkatde Almanya hükûmet-i askeriyesinin elinde bîçâre bir oyuncakdan başka bir şey değildi."*[667]

Osmanlı Devleti'nin bloktan ayrılarak sulh yapması gerektiği, özellikle Rusya'da çıkan ihtilal sonrasında savaşta kalmasının gereksizliğine dikkat çekilirken alınan kararlarda Alman nüfuzu öne çıkarılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki rolü hakkında Almanya'nın ne derece büyük rolü olduğu üzerinde ise özellikle vurgu yapılmıştır.

> *"Kabînede hâkim olan kuvvet, kuvvetini Almanya hükûmetinin ve bi'l-hassa imparatorunun şahsından alan Harbiye Nezâreti idi. Onun için*

[666] Murat Bardakçı, *Enver,* Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015, s. 125
[667] "Mevlanzade Dîvân-ı Harb-i Örfide", *Serbesti*, 210. sayı, 23 Şubat 1919, s. 1.

hükûmet mülkiye sefer derecesine inmiş bütün mukadderâtımız bir şahs-ı askerînin eline bırakılmışdır. O şahıs hatta Almanlardan ziyâde Almancı idi."[668]

Makale bu şekilde özellikle Enver Paşa'ya ateş püskürür bir halde devam eder ve sulh yapmanın önemi ise şöyle açıklanır: *"On beş gün evvel sulh teklîf edeydik Filistin cebhesinde mikdârını bilmiyorum, kaç bin kişinin kanını kurtarmış olurduk. Ve medeniyete karşı da bir an evvel isbât-ı sadâkat ederdik"*[669] Makaleye göre Türkler milletler meclisinde kendini savunmaktan aciz olan Almanlara muhtaç değildir. Türklerin dünyaya ispat etmeleri gereken bir şey vardır ki savaşa sebebiyet veren Alman askeri istibdadıdır. Bu istibdat ki bir dönem Türk hükümetine tamamen nüfuz etmiş; tüm dünyayı savaşa sürüklemiştir. İkinci olarak şu an mevcut bulunan hükümetin, Alman istibdadının Osmanlı Devleti'ndeki birkaç şahıs (İttihat ve Terakki kastedilir) aracılığıyla Osmanlı Devleti'ni bu savaş sokmuş olduğunu tüm dünyaya duyurulması gerektiği belirtilir. Devlet, millet, mütefekkirler, herkes birleşmeli, çok büyük bir miting yaparak medeniyet âlemine hep bir ağızdan şunları haykırmalıdır:

"Ey insâniyet ve hürriyet esâslarını kabûl eden muhterem milletler, ey istibdâdı yıkmak için cihânın her tarafından koşub gelen asîl insanlar, Türk milletinin kalbi dâ'imâ sizinle berâberdi ve dâ'imâ sizinle berâberdir. Mukadderât Türklerin tâli'ini Alman askerinin tâli'iyle birleşdirdi. Öyle iken yarabbi acaba Almanların mağlûbiyetini istemeyen kaç Türk kalmışdı. Bütün Alman hükûmet-i askeriyesinden nefret etmeyen kaç Türk vardır. Fakat eyvah eyvah ne yazık, bedbaht Türk ordusuna ki süngüsünü, sevdiklerinin kalbine sokmağa mecbûr kalıyordu. Sevdiği prensiblerin izmihlâline hidmet etmek mevki'inde kalıyordu çünkü! ... Bağıramıyoruz, anlatamıyoruz, işitdiremiyoruz. Çünkü Alman istibdâdı ve Alman istibdâdına körü körüne âlet olanlar var!"[670]

Avrupa'ya karşı fazlaca iyi niyet besleyen Nüzhet Sabit'in kısmen haklılık payı olduğu açıktır. Zira Almanların Türk ordusuna meyletmelerinin altında elbette Alman çıkarı söz konusudur. Dahası, Kazım Karabekir'in de kaydettiği üzere, yer yer Alman ordusunun Osmanlı aleyhine asker sevk ettiği, gizli anlaşmalar yaptığı bilinmektedir. Mesela Karakilise Muharebesinde bir Alman zabiti ile karşılaşan Karabekir, onun neden orada olduğu yönünde sorular sorar ve meselenin arka planını ortaya çıkarır. Ermeniler mağlup olmaları halinde Almanlarla bir anlaşma yapmışlardır. Türk ordusu Ermenilerle savaşırken Türklerin müttefiki Almanlar, Ermenilerle gizli bir anlaşma

[668] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
[669] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
[670] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.

peşindedir.[671] Bu ve bunun gibi bazı hadiseler göstermiştir ki Almanlar Türkleri bir noktaya kadar bir araç olarak görmektedirler. Zaten evveliyatından beri Alman politikası bir şekilde Anadolu içlerine nüfuz etmektir. Dolayısıyla, milli emellerin bir başka devletin nüfuzuna bu denli açık hale getirilmiş olması, elbette muhalif seslerin yükselmesine neden olmuştur.

Nüzhet Bey'in Divan-ı Harb-i Örfi'de okunan makalesinin ardından mahkeme savcısı Rıfat Bey'e ait olan makaleye geçilmesini ve onun okunmasını ister. Bu makalede Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin en büyük düşmanı olan İngiltere için Rıfat Bey'in şu dikkat çekici yorumları vardır:

> *"Bu millete ezelden beri hayır, menfa'at İngiltere'den gelmiş, harita-i âlem üzerindeki mevki'miz, müşterek alâkayı muhtevî bulunmuş, nüfûs-ı Müslime'nin pek çoğu İngiltere'ye tâbi' kalmış olmak itibarıyla siyâset damarlarımızın uçları büyük Britanya'ya bağlı olmak mecbûriyetinden azâde kalamamışdır… İngiltere'ye karşı emîn bir siyâset, samimi bir münâsebet ve her dürlü şübheden ârî bir merbûdiyet lâzımdır ki o zî-kudret, o mu'azzam devlet bizim mâzideki hatâlarımızın tekrârı mümkün olamayacağına kanâ'at hâsıl edebilsin, bize müzâheret eylesin."*[672]

Savaş sonrası tarafsız hükümetlerden ve Amerika'dan heyetlerin Türkiye'ye gelerek incelemelerde bulunması fikrine karşı çıkan Mevlanzade Rıfat, şöyle tutarsız ve trajikomik bir izahat sunar:

> *"Doğrusu bunu derîn ve sağlam bir muhâkemenin mahsûlü bulmuyoruz. Çünkü Amerika bize uzakdır. Her zaman Avrupa Avrupalılarındır. Biz eski dostumuzdan*[673] *kadîm hayırhahımızdan, ezelî menba'-ı irfân ve izânımızdan istiğnâ gösteremeyiz."*[674]

Her iki makale de mahkeme salonunda okunduktan sonra savcı her iki makalede de devletin ve milletin emniyetini zevale uğratacak bir husus olmadığından beraat talep etmiş, heyet de Mevlanzade Rıfat Bey'in beraatına karar vermiştir. Mevlanzade Rıfat Bey'in bu denli İngiltere'den yana meyil göstermesi, sadece onun İngiliz hayranlığıyla ya da hayalindeki müstakbel Kürdistan teşekkülüyle açıklanmamalıdır. İngiltere'ye olan eğilimin tüm Osmanlı ülkesinde bir alt yapısı olduğu kesindir. Fakat İngiltere o

---

[671] Kazım Karabekir, *Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik. Sarıkamış, Kars ve Ötesi,* cilt: 4, Emre Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1995, s. 288.
[672] "Mevlanzade Dîvân-ı Harb-i Örfide", *Serbesti*, 211. sayı, 24 Şubat 1919, s. 1-2.
[673] Mevlanzade Rıfat Bey, İngiltere'ye olan meylini her fırsatta dile getirmiştir. Ferit Paşa'nın Fransa ve özellikle İngiltere yanlısı tutumunu değerlendirirken Paşa son derece takdir edilmiştir. O'na göre Osmanlı'nın olması gereken taraf her zaman burasıdır. Çünkü Osmanlı Devleti'ne en büyük yardımların her zaman bu ülkeden geldiğini düşünür.; "Sadrazam Paşa'nın Beyânâtı", *Serbesti*, 482. sayı, 1 Mayıs 1919, s. 1.
[674] a.g.m., *Serbesti*, s. 1-2.

dönem Osmanlı Devleti için ne düşünmektedir, asıl önemli kısım budur. İngiltere'nin, güneş batmayan imparatorluğunu ihya için bulduğu böl ve yönet taktiğiyle Hindistan'da Hindu ve Müslümanları, Filistin'de Arap ve Yahudileri, Kıbrıs'ta Türk ve Rumları düşman etme taktiği işe yaramış, kendine tabi ülke ve milletler elde etmiştir. Bunun yanında uygarlık götürme vaatleri ve sömürgelerde en ufak kıpırdanmaları en şiddetli yöntemlerle cezalandırma sistemi, bu bölgeleri elinde tutmaya yardımcı olmuştur. Fakat Osmanlı Devleti böyle bir sömürge ülkesi olmadığı gibi Çanakkale ve Kutül Amare'de Büyük Britanya gibi bir imparatorluğun yenilebildiğini dünyaya göstermiştir. Bu sebeple yukarıda sorduğumuz İngiltere'nin Osmanlı Devleti hakkındaki düşüncesi nedir sorusunun cevabı, büyük bir kin ve nefretten ibaret oluşudur. Böyle olmakla birlikte Osmanlı Devleti'nde İngiltere için hala umut dolu mülahazalar söz konusudur. Buna sebep ise Almanya'nın yenilmesi, Rusya'nın komünist olması sebebiyle tüm Avrupa tarafından reddedilmesi ve Osmanlı Devleti'nin savaş öncesindeki gibi dostane, hatta Kırım Savaşı'nda olduğu gibi müttefik olacağı hayalleridir.[675] Fakat denildiği gibi bu, sadece hayalden ve rasyonel olmayan bir düşünceden ibarettir. Nitekim Lozan Antlaşması'nın imza edilmesine kadar İngiltere'nin faaliyetleri bunu doğrulamıştır.

İngiltere öncülüğünde İtilaf Devletleri'nin bir yok etme politikası güttüğü Osmanlı coğrafyasında savaşın şiddetli bir şekilde eleştirilmesinin altında büyük bir yoksulluk, ülke olarak yorgunluk ve sefalet yatmaktadır. Halk, dört yıl gibi çok uzun süren bir savaş döneminde gıda ve yakacak temininde dahi zorlanmış, bu durum savaştan sonra da devam etmiştir. Her ne kadar savaş sonrasında ülkeye ithal mal sokulsa da halkın alım gücü[676] kalmadığından bu alımlar tabana ulaşamamıştır. Serbesti de en fazla bu konuyu gündemine taşıyarak hükûmetin yapması gereken en acil ve elzem işlerden birinin bu sorunlara yoğunlaşmak olduğunu dile getirir.[677]

> *"Bugün vatanımızda en ziyâde göze çarpan sefâlet-i umûmiyedir… Ekmek mes'elesi bir dürlü kâ'ide-i sâlimeye rabt edilemedi. Borsa oyunu gibi*

[675] Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi -1- 1789-1980*, Yenigün Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 133.

[676] Harp sonrası için halkın alım gücü şu şekilde tarif edilir: *"Bakkal dükkânları erzak ile mağâzalar emvâl ile doldu. Fakat yine fukarâ erzakdan seyirci kaldı. Çünkü fiyâtlar yarı yarıya düşmekle berâber fukarânın kesesine elveren mikdârdan yine çok yüksek idi... Bahâlılık erzâk ve emvâlin fikdânından ziyâde evrâk-ı nakdîye kıymetinin dûn olmasından ileri geldiği anlaşılıyordu."*; "Evrâk-ı Nakdiye", *Serbesti*, 489. sayı, 8 Mayıs 1919, s. 1.

[677] "Millet Meclisi'nin Lüzûm-ı Teşkîli ve Vesâ'it-i Nakliyenin Te'mîni", *Serbesti*, 195. sayı, 4 Kânûn-ı sâni 1919, s. 1.

ekmeğin fiy'âtı her gün inib çıkıyor. Her gün hânesini kaç guruşluk ekmekle idâre edebileceğini kimse ta'yîn etmeğe muktedir olamıyor."[678]

diyen Serbesti, hükümeti ekmek işini ihale ettiği değirmencilerle yaptığı mukavelenamede vatandaş yararını gözetmemekle suçlar.[679] Ekmek buhranı, kömür buhranı, nakliye buhranı, matbuat buhranı, vükela buhranı denilerek sıralanan sorunların hiçbirini hükümet halledememekte, eli kolu bağlı bir şekilde beklemektedir.[680] Her türlü sıkıntı baş göstermişse de un meselesi en acil halledilmesi gereken iştir. Çünkü bu çözülmediği sürece ülke toptan açlıkla imtihan olacaktır.[681]

Serbesti, harp varken memleketin her taraftan abluka altında olduğunu, bu yüzden memleketin iaşe sıkıntısı çekmesinin normal göründüğünü söyler. Fakat şimdi silâhlar bırakılmış; asker terhis olmuş, Amerika piyasaya bu kadar un, yağ ve süt sürmüş iken hala vatandaşın iaşe sıkıntısı çekmesi, fiyatların bu kadar fahiş olması akıl alacak şey değildir. Bu noktada Nüzhet Bey'in İaşe Müdüriyet-i Umumi'liğine geldiğinden beri bir muvaffakiyet gösterememiş olması da önemlidir. Nüzhet Bey her ne kadar namusundan şüphe edilemeyecek bir kişi olsa da başarısızlığının cezasını halk çekmektedir. Ve bunu fırsat bilen bazı tüccarlar vatandaşa zulmetmektedir. Amerika bin bir zahmetle ülke piyasasına un sürmüş ise de vatandaş yine bundan layıkıyla yararlanamamaktadır.[682] Yine harp zamanıyla bir kıyaslama yapılırsa o zaman neferin yokluğu, nakliyenin ikmal edilememesi, asayişin temininde güçlükler yaşanması sebebiyle iaşe sağlamakta güçlük çekilmiştir. Şimdi ise harp bitmiş, yığınla asker varken ve tehlike de artık mevcut değilken mevcut problemlerin çözümünde neden hala devletin sükût ettiği sorulur.[683]

Gazetenin 194. sayısında harbin bir başka boyutuna dikkat çekilir. Osmanlı devletinde en kazançlı yol her zaman devlet kademesinde bir memurluk elde etmek olarak görülmüştür. Fakat meşrutiyetle beraber yapılan ıslahatlarda çoğu memur emekliye ayrılmış, diğerleri de boşta kamıştı. Zaten sanat Rum ve Ermenilerin elinde idi. Hal

---

678 "Ekmek Derdi", *Serbesti*, 196. sayı, 5 Kânûn-ı Sani 1919, s. 1.

679 Değirmencilerle halkın yararı gözetilmeksizin yapılan sözleşme gazetelerde haber yapılınca gündeme oturmuş, sözleşme meclis tarafından feshedilmiştir.; "Mühim Haberler", *Serbesti*, 204. sayı, 13 Kânûn-ı sâni 1919, s. 1. Hatta bu sözleşme kabineyi devirmeye kadar varmış, Sultan Vahdettin yeni kabinenin kurulmasına Ahmet Tevfik Paşa'yı memur etmiştir.; "Yeni Kabîne ve Yeni Meslek", *Serbesti*, 205. sayı, 14 Kânûn-ı sâni 1919, s. 1.

680 "?...", *Serbesti*, 199. sayı, 8 Kânûn-ı sâni 1919, s. 1.

681 "Un Mes'elesinde Nafi'a Nezâreti'nin Mantıksızlığı", *Serbesti*, 201. sayı, 10 Kânûn-ı sâni 1919, s. 1.

682 "İ'âşe Mes'elesi", *Serbesti*, 244. sayı, 30 Mart 1919, s. 1.

683 "Ricâl-i Devletin Meşgalesi Nedir? Mechûl…", *Serbesti*, 204. sayı, 13 Kânûn-ı sâni 1919, s. 1.

böyle olunca Türkler de ticarete yönelmeye başladı. Harp öncesine kadar bir nebze de olsa muvaffak olundu. Fakat harple beraber ticaret yapmak mümkün olmadı. Yani Türkler nazarında gelişerek kazanç sağlama yolunda bir adım atılan ticaret sahası, harple beraber yok oldu.[684] Tabii burada harp zenginlerinin yaptığı ticaret elbette meşru bir ticaret değildir. Talat Paşa'nın *"Vagonlar satın alınıyor ve satılıyordu. İki vagon için izin almış kimselerin binlerce liralık çıkar sağladıkları söyleniyordu."*[685] sözleriyle işaret ettiği gibi harp, bir de harp zenginlerini doğurmuştu. Serbesti bu hususu şöyle ifade etmiştir:

> *"Harb-i Umûmi'ye kadar bu hal böyle devâm etti, az çok muvaffakiyetle Türkler ticâreti elde etmeğe ve o yolda te'mîn-i ma'işete başladılar. Lâkin harb ticârete de müdhiş bir darbe indirdi. Harb zenginlerinin yapdıkları ticârete hakîki ma'nâsıyla ticâret denilemeyeceği âşikârdır. Yolunu bulub bir vagon elde edebilmek, vesâ'it-i nakliyenin fikdânına nâşi malını satmağa imkân bulamıyan bir tâcirin elinden emvâlini ucuz ucuz alarak iltimâs ile veya para ile her halde fevka'l-âde bir şans ile vesâ'it-i nakliye elde edib o emvâli diğer bir mahalde beş altı misline satmak ticâret addolunamaz."*[686]

Bu konuyla alakalı olarak İleri gazetesinde şu habere yer verilir:*"İstihbârâtımıza nazâren hükûmet harb zenginlerinin emvâl ve nükûdunu müsâdere ile bunların taht-ı tevkîfe alınmasına karar vermişdir."*[687] Serbesti ise habere şu yorumu yapar: *"Bu karar cidden rûh-ı adâlete, fikr-i adâlete, tamâmen mutâbık ve milletin hakkı millete i'âde edilmek zarûret-i mutlakasını nâtıkdır."*

Harp haberlerinin yayılmasından sonra vurguncular ve stokçular milletin eşyasını bedeli bilahare verilmek üzere almıştır. Yine bunlar hariçten gelen yağ, süt, pirinç gibi gıda maddelerini bire kırk, bire elli gibi çok fahiş fiyatlarla halka satmış, nakliye işlemlerini ise belli başlı şahısların elinde tutarak halka zulmetmişlerdir. Bu kişilere karşı alınacak her türlü tedbir halka yapılacak en büyük hizmettir.[688] Çünkü bir memlekette zuhur eden ekonomik buhran, o memleketin karşılaşabileceği en büyük zorlukların başında gelir. Serbesti, cihan harbinin askeri ve siyasi sonuçlarına bir şey yapmak elden gelmese de ekonomik olarak kalkınmak yine o ülkenin kendi elinde olduğunu anlatır.

---

[684] "Ma'âş Mes'elesi", *Serbesti*, 194. sayı, 3 Kânûn-ı sâni 1919, s. 1.
[685] Talat Paşa, *a.g.e.*, s. 35.
[686] a.g.m., *Serbesti,* s. 1.
[687] "Harb Zenginleri", *Serbesti*, 245. sayı, 31 Mat 1919, s. 1.
[688] a.g.m., *Serbesti,* s. 1.

> *"Harbin netâyic-i siyâsiye ve askeriyesine karşı elyevm yapacak çok şeyimiz yokdur. Fakat iktisâdi mağlûbiyete dûçâr olmamak için âcilen ittihaz olunacak bir tâkım tedâbîr-i maddiye ve ma'neviye vardır ki onların ihmâli bî-fâide bir pişmânlığa müntehî olabilir."*[689]

Bu hususta devlet mekanizması sıkı tedbirler almalı, kanunların kati surette işletilmesi gerekmektedir. İsviçre'den örnek veren gazete, orada savaşın başlamasından önce savaş ihtimali değerlendirilerek seferberlik ilan edildiğini ve esnafın elindeki fazla malları hemen devlete satmasının emredildiği belirtir. Buna insanların uymamaları mümkün değildir. Çünkü bu konuda devletin koyduğu cezalar çok yüksektir. Mesela süte su katmanın cezası dahi şiddetle cezalandırılır. Fakat Osmanlı Devleti bunu başaramamış, stokçulara bu türden bir düzenleme getirememiştir. Yürürlüğe konulan kanunlar ise esnetildiğinden halk iaşede büyük sıkıntılar çekmiş, fiyat pahalılığından mustarip olmuştur.[690]

Birinci Dünya savaşının Osmanlı devleti için ne bıraktığıysa en sade haliyle şu satırlarla anlatılır:

> *"Harbden evvel bu memleket dünyanın en muntazam ve müreffeh bir yeri olmamakla berâber, mütevekkil ve kanâ'atkâr evlâdlarını doyuracak ve memnûn edecek kadar semîh ve lütufkâr idi. Hayâtın, bu kadar tahammülfersa olacağı hiç kimsenin hatırından geçmezdi. Fakat o menhûs, o hâ'in, o delice harb devletimizi yıkmağla kalmadı, bütün mü'essesât-ı maddiye ve ma'neviyemizi tahrîb ederek şirâze-i ma'işetimizi herc ü merc etdi ve mükâfâtı cennet ve hayâl olarak bir yığın enkâz ve bir avuç kemik bırakdı."*[691]

[689] "İktisâdi Mağlûbiyet", *Serbesti*, 496. sayı, 15 Mayıs 1919, s. 1.
[690] "İsviçre'den İstanbul'a Seyahât Bugünün Derdine Bir Devâ", *Serbesti*, 184. sayı, 24 Kânûn-ı evvel 1918, s. 2.
[691] "Harb-ı Hafiyy", *Serbesti*, 765. sayı, 20 Teşrîn-i sâni 1920, 1.

5. SERBESTİ GAZETESİNDE MUHALEFET

Meşrutiyetin ilanı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne her ne kadar "Cemiyet-i Mukaddese"[692] unvanını vermiş ise de Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra ülkenin karşı karşıya kaldığı sorunlar, içte ve dışta Cemiyet'e karşı oluşmuş muhalif gruplara seslerini duyurma imkânı vermiştir. Bu dönemde yayın hayatına başlayan Serbesti gazetesi de bu muhalif grubun içinde yer almış; İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı amansız bir mücadele başlatmıştır. Serbesti'nin elde edilen tüm sayıları incelendiğinde Cemiyet'e karşı aldığı muhalif tavrı iki farklı pencereden değerlendirmek gerektiği anlaşılmıştır. İlki, mevcut olaylara, uygulamalara ya da Cemiyet'in yaptığı iddia edilen yolsuzluklara verilen günlük, ani tepkilerdir. Bunlar daha çok adi haber niteliği taşıyan, eleştiri içerikli yazılar olmuştur. İkincisi ve daha önemlisi ise bir oluşum olarak Cemiyet'in tanımının ne olması gerektiği, ülkedeki konumu, yaptırım ve nüfuzu meselesidir ki gazete bu yapıyı en fazla bu konuda eleştirir. Zira ülkede bir yasama organı olarak Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan'dan müteşekkil Meclis-i Umumi olup, icra makamında ise en tepede bir padişah oturmaktadır. Bu noktada Cemiyet'e de bir tanım yapmak ve ona bir misyon yüklemek gerekiyorsa da o, bu organların hiç birinin içinde yer almadığı gibi onlarla bağlaşık bir durumu da söz konusu değildir. Çünkü Cemiyet askeri ya da devlet kademelerindeki resmi bir organ olmadığı gibi fırka (Cemiyet'in kendini fırka olarak ilanına kadar) tanımına sığacak siyasal bir tarafı da yoktur.

5.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti

Cemiyet'in kamuoyundaki itibarına karşılık Serbesti'nin nazarında *"İttihad ismi altında teşekkül etmişdi. Fakat en büyük hidmeti anâsır-ı muhtelife arasına tefrika vermek"*[693] den ibaretti. Kendisine muhalefet edenlere ise tahammül gösteremiyor,

[692] İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "Cemiyet-i Mukaddese" ismini alması, onun anayasayı kabul ve meşrutiyeti ilan ettirmesinden ileri geliyordu. Fakat Cemiyet bu kutsallığı eleştirilemez makamına vardırmış; eleştirenlere ise müsamahakâr davranmamıştır. Rıza Nur bununla alakalı olarak İttihat ve Terakki'ye karşı ilk eleştiriyi yazdığını, herkesin, kendi arkadaşlarının dahi kendisine kızdıklarını, hatta mecliste Talat Paşa'nın kendisine *"Kefenini hazırla"* şeklinde tehditler savurduğunu söyler. Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, cilt: 2, Altındağ Yayınevi, İstanbul 1967, s. 283.

[693] "İttihadcılar ve Ahrâr", *Serbesti*, 140. sayı, 24 Mart 1325, s. 2.

eleştirenler *"tehdîd ediliyorlar, nâmussuzlukla, hamiyyetsizlikle ithâm olunuyorlardı."*[694]

Gazete'ye göre Cemiyet'in devlet çıkarını gözeten, istikrarlı bir tutumu da yoktu. Rüzgârın yönüne göre duruşunu tayin ediyordu. Kamil Paşa'ya muhalif bir tutum sergilerken meclisin Kamil Paşa'dan yana tutum alması üzerine Cemiyet de hemen Paşayı destekler bir tutum sergilemişti.[695]

Cemiyet'e yöneltilen eleştiri oklarından biri de yaptığı iddia edilen yolsuzluklardı. Serbesti, istibdat devrinde halkın sırtında büyük bir yük olan vergi belasından bahseder ve meşrutiyetin ilanı ile halkın bundan bir medet umduğunu fakat meşrutiyetle beraber vergi adaletsizliğinin de daha can yakıcı bir hal aldığını söyler. Meşrutiyetteki uygulamalar istibdat devrine rahmet okutmuştur. Toplanılan paraların ise nereye gittiği belli değildir. Gazete, tüm Osmanlı halkını şu şekilde uyarır:

> *"Hiç bir cem'iyyetin mühründen ve i'lâmından korkmayınız: Artık bunların bol bol hamiyyet-fürûşluğuna asla inanmayınız. Düşününüz ki İttihad ve Terakki Cem'iyyeti'ne verilen paralar ne oldu? İstanbul'da, Selanik'de, İzmir'de, Beyrut'da, Suriye'de ve'l-hâsıl bütün şehirlerde, kasabalarda, köylerde, cem' edilen milyonlarca guruşlardan kaç para umûm-ı hayriyeye sarf edildiği görüldü! Bir mü'essese-i müfîde mi vücûda getirildi? Yoksa bu toplanılan milyonlarla Anadolu kaht-zedegânına mı mu'âvenet edildi? Hâsılı hiç bir şey yapılmadı. Yalnız Şeref Sokağı'nın mensûbîn-i ma'hûdesinin kese-i irtikâb ve ihânetleri doldu."*[696]

Gazete'ye göre II. Abdülhamid döneminden kalan miras sadece vergi adaletsizliği değildi. Birçok kanunsuzluk, yolsuzluk ve gayrı nizami uygulamalar vardı. Millet bunlardan bıkmıştı. Her ne kadar geride kalmışlarsa da hiç bir zaman milletin hafızasından silinmeyecekti. Şimdi meşruti yönetim vardı; millet tam sevinecekken daha beter yönetim anlayışıyla, kargaşayla, anarşiyle karşı karşıya kalınmıştı. Cemiyet'in memleketin her tarafında yaptığı vurgunlar, yolsuzluklar, kanunsuzluklar yüzünden millet meşruti yönetime karşı tavır almıştı.[697]

Serbesti gazetesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yönelik tutumunda neredeyse her zaman muhalif olsa da onun kurulan cemiyetler arasında en teşkilatlı yapıya sahip

---

[694] a.g.m., *Serbesti*, 140. sayı, 24 Mart 1325, s. 2.
[695] *"Meb'ûsan klûbunda iki aydan beri gece gündüz ictimâ' vukû' buluyordu. Âhiren meb'ûsanın Kamil Paşa'yı tutmak istedikleri anlaşılınca naçar muhafaza-i mevki' için fırka-i mezkûre de Kamil Paşa tarafdârı olmaya mecbûriyet hissettiğini bâlâdaki telgrafâame vâzıhan anlatmakdadır."*; "Telgraflar", *Serbesti*, 54. sayı, 28 Kânûn-ı evvel 1324, s. 1.
[696] "Bi'l-umûm Osmanlılara Hitâb", *Serbesti*, 111. sayı, 23 Şubat 1324, s. 1.
[697] "Hükûmet, Cem'iyyet-Padişâh", *Serbesti*, 137. sayı, 21 Mart 1325, s. 1.

olduğunu da itiraf etmiştir. Gazete bu hususta: *"İ'tirâf edilmelidir ki hürriyetin i'lânından beri gerek meclis-i millide, gerek hâricde muhtelif nâmlarla teşekkül eden fırka ve cem'iyyetlerin hiç biri, İttihâd ve Terakki derecesinde -birçok kusûrlara berâber- teşkîlâta mâlik değildi."*[698] diyerek Cemiyet'in meclis içinde ve meclis dışındaki teşkilatlanmasına dikkat çekmiştir. Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde diğer cemiyetlerde olmayan inkılâpçılık ruhu vardı. Bu cemiyet hariçte bir cemiyet, mecliste bir fırka gibi çalışmaktadır.[699] Fakat burada şunu unutmamak gerekir ki gazetenin Cemiyet'e dair bildirdiği müspet görüşler, onun ikinci dönemine, yani kapatılıp yasaklandıktan sonra, tekrar açılmasına izin verildiği zamana rastlar. Bu sebeple gazete ikinci dönemi (Temmuz 1912 – Şubat 1913) itibarıyla muhalefetteki şiddetini azaltmış, daha ılımlı görünmeye çalışmıştır. Bu dönemde Cemiyet hakkında yapılan eleştiriler daha ılımlı, daha yapıcı bir mahiyettedir.

Cemiyet'in neden muktedir[700] olamadığı (Babıali baskını öncesine kadar) anlatılırken Cemiyet karşıtı grupların, tecrübeli devlet adamlarına umut bağladıklarını, bu sebeple

---

[698] "Âhenk-i İdâre – İstiklâl-i Milli 3", *Serbesti*, 164. sayı, 23 Temmuz 1328, s. 1.

[699] a.g.m., *Serbesti*, 164. sayı, 23 Temmuz 1328, s. 1.

[700] İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları neden uzun süre iktidarı tam olarak ele geçirmek yerine, dolaylı yoldan ülkeyi yönetmeyi seçmiştir? Bu soru çokça sorulmuş, farklı cevaplar verilmiştir. Yukarıda Serbesti gazetesinin de söylediği gibi neden genç İttihatçılar (bir döneme kadar) muktedir olamadılar? Yazıya açıklık kazandırmak açısından bu soruya verilen cevaplardan birkaçını arz etmek gerekir. Bu cevaplardan biri İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Sir Gerard Lowther'in İngiltere Dış İşleri Bakanı Sir Edward Grey'e sunduğu raporda yatar. Cemiyet 1909 Temmuz'unda Hüseyin Hilmi Paşa'yı sadaretten düşürerek Kamil Paşa'yı sadarete getirmeyi planlar. Bunun için ise Kamil Paşa'ya bir şart koşulur. Bu şart, Talat Bey'e Dâhiliye Nazırlığı verilmesidir. Fakat Kamil Paşa buna sıcak bakmaz. Lowther, bunun sebebini şu cümleyle ifade etmiştir: *"Kamil'in Talat'ın nazır olmasını sakıncalı görmesinin nedeni onun, 3 sterlin aylıklı bir telgraf memuru olmasıydı"*; Lowther'den Grey'e, İstanbul, 20 Temmuz 1909 tarihli "özel" yazı (İng. Dışişleri Bak. Kayıt no : 800/78); Ahmad, *a.g.e.*, s. 76. Bir başka cevap Hüseyin Cahid Yalçın'dan gelir ve Lowther'in sözünü destekler ve daha açıklayıcı mahiyettedir. Hüseyin Cahid, Talat Paşa eserinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidar koltuğuna neden doğrudan oturmadığını bir kaç madde halinde açıklamıştır. Yalçın'a göre, Cemiyet önce saraya meşrutiyeti ilan ettirecek ve daha sonra hükümeti kendi kuracak, dolayısıyla nazırlıklara da kendi üyelerini atayacaktı. Fakat meşrutiyetin ilanından sonra bunu yapmamış, yapmaya teşebbüs dahi etmemiştir. Çünkü Cemiyet'in aklı iktidar mevkiini almamıştır. Ona göre Cemiyet mensupları makam derdinde değil ülkeyi fedakârlıkla, samimiyetle yönetme arzusundaydılar. Ayrıca bu kişiler küçük birer memur, zabit ya da avukatlık benzeri işlerle uğraşan, sıradan, halktan insanlardı. Nazırlık, sadrazamlık gibi büyük mevkileri hiç hayal etmemişlerdi. Zira devleti idare etmek tecrübe isterdi. Fakat onlarda böyle bir mekanizmayı yönetecek hiçbir tecrübe yoktu. Yalçın'ın şu satırları II. Meşrutiyetin başlarındaki İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni özetler niteliktedir: *"Rütbesiz, nişansız, sakalsız, şansız ve şöhretsiz bir gencin vezaret ünvanile sadrazamlığa çıkmasını, sırmalı nazır üniforması giyerek bir koltuğa kurulmasını bu memleketin havsalası alamazdı."*; Hüseyin Cahid Yalçın, *Talat Paşa*, Yedigün Neşriyat, İstanbul 1943, s. 34. Aynı husus Fahrettin Altay'ın anılarında da zikredilir. Edirne'nin geri yurda kazanılmasından sonra askerler arasında Ahmet İzzet Paşa'nın yerine başkomutan vekilliğine Enver Paşa'nın (o dönem henüz paşa değildir) geçirilmesi çokça konuşulmuştur. Altay, cesaretine diyecek laf yoksa da onun henüz ne tam manasıyla Anadolu'yu ne de Arap ülkelerini tanıdığını, yeteri kadar tecrübeye sahip olmadığını zikreder.; Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası Görüp Geçirdiklerim*, İnsel Yayınları, İstanbul 1970, s. 77.

tecrübeli ricalin yönetime getirildiğini, fakat kısa zamanda umutların boşa çıktığı söylenir. [701] Gazetenin ılımlı olmasında bir etken de Balkan Savaşı sebebiyle, ülkedeki birlik ve beraberlik ruhudur. Serbesti gazetesi tanıtılırken de değinildiği gibi Mevlanzade Rıfat Bey, gazetenin ikinci döneminde hala bir Osmanlı aydını, Osmanlıcılık taraftarıdır ve vahdet politikasını savunur. Gazetenin 19 Kanun-ı Sani 1328 tarihli, 205 numaralı sayısında İttihat ve Terakki için: *"Fransa ân-ı ihtizârda iken bir takım fedâkar evladlarının te'sîs eyledikleri (Müdâfa'a-i Milliye) cem'iyyetleriyle hayat bulmuş idi. İşte bugün İttihad ve Terakki Cem'iyyeti böyle bir teşebbüs-i târihiye imtisâl etdi."* yakıştırması yapılır. Fransa'yı yıkımdan kurtaran ihtilalciler gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti de Edirne ve Adalar konusunda Osmanlı'yı yıkımdan kurtaracaktır diye eklenir.[702]

Cemiyet'in 1913'te Kamil Paşa kabinesine yaptığı darbe ise gazete tarafından vatan aşkı olarak nitelendirilmiştir. Tarihe Babıali Baskını olarak geçen ve bir hükümet darbesine dönüşen olayda, Kamil Paşa kabinesi istifa etmiştir. Gazete bu olay için, *"Vatanla alâkadar olan, vatan için kalbi çırpınan parçalanan kitle-i hamiyyet cûş u hurûşa gelmiş ve livâ-yı hamiyyetini Bâb-ı Âli'nin göbek taşına rekz etmesine sebep olmuşdur."*[703] sözlerini kullanır. Gazete'ye göre İttihat ve Terakki Cemiyeti ülkenin en buhranlı, en sıkıntılı olduğu günlerinde, tamamen vatanperver duygularla vatanı kurtarmak çabasına girmiştir. Bu hadisenin altında yatan tek mülahaza vatan aşkıdır denilerek Cemiyet'e büyük bir destek vermiştir.

Fakat Cemiyet hakkında beyan edilen olumlu görüşler, gazetenin üçüncü dönemi olan Mütareke Dönemi'yle birlikte yine son bulur. Cihan harbi sonrasında yayınlanan Serbesti, eskisinden daha sert, daha keskindir. Çünkü artık ne İttihatçılar vardır ne de İttihatçılık. Üstelik devletin uğramış olduğu bu büyük yıkımın birilerine mal edilmesi gerekmektedir ki dönem itibarıyla buna en uygun İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir.

---

[701] "*Genç İttihad ve Terakki nâzırları eskilerle karışık bulundukları için milletin arzusu, dilhâhı vechile idâre-i umûra muvaffak olamadılar. Pek garip bir tarzda düşürüldüler. İttihad ve Terakki muhâliflerinin dâ'imâ birer müncî olmak üzere telakki etdikleri eski ve tecrübekâr ricâl mevki'-i idâreye getirildi. Onların seherkâr te'sirlerinden yüce hareketlerinden tevellüd edeceği i'lân edilen fevâ'id ve menâfi' bî-nihâye-i vataniyeden - aradan epeyce bir zaman geçdiği halde - henüz bir eser-i fi'ili görülememesi, aralarında geçinememek derdinin uyanması, isti'fâların tevâlisi efkâr-ı umûmiyede yavaş yavaş bir inkisâr-ı ümîd uyandırmağa başlamışdır*."; "Yeni Devir, Yeni Âdem", *Serbesti*, 182. sayı, 10 Ağustos 1328, s. 1.

[702] "Müdâfa'a-i Milliye", *Serbesti*, 205. sayı, 19 Kânûn-ı sâni 1328, s. 1.

[703] "Tehlikeli Mâni'ler, İ'tidâl ve Sekînet ve İstikbâlden Emîn Olalım", *Serbesti*, 199. sayı, 13 Kânûn-ı sâni 1328, s. 1.

Böylelikle Serbesti gazetesi de en büyük sorumlu olarak Cemiyeti göstermiş, ülkenin başına gelen her türlü kötülüğün kaynağı olarak onu işaret etmiştir. Hatta Serbesti'ye göre Asya'nın uğradığı bütün kötülükler Cemiyet tarafından tertip edilmiştir. 16 Mart 1919 tarihli sayıda Cemiyet için: *"On sene içinde irtikâb, irtişâ, ihtilâs, i'tisâf, taktîlât, tehcîr, mukaddesâta ta'arruz, Turanı, İranı, Afganı, Hindistanı kıyâm etdirmeğe teşebbüs gibi seyyi'ât ve sakatâtın hiçbiri eksik kalmamak üzere cümlesini bî-pervâ irtikâb etdiler."*[704] ifadeleri kullanılır. Sadrazam Ferit Paşa'nın Fransız bir muhabire verdiği beyanatında Cemiyet için kullandığı alçaltıcı sözler gazete sütunlarında memnuniyetle yerini almıştır. Ferit Paşa Cemiyet mensupları için bir avuç serseri tarzında yakıştırmalar yapmış; onların günahını bütün Türk ulusunun çekmesinin yanlış olacağını bildirmiştir. Ayrıca bu suçu işleyen kim varsa yargılanacağı yönünde mesajlar vermekten de geri kalmamıştır.[705] Nitekim Cemiyet mensupları ilerleyen süreçte yargılanmış, gazete de bu süreci takip etmiştir.[706]

Serbesti'nin Enver Paşa eleştirisi ise orduyu kendi şahsi çıkarları için bir alet olarak kullanmasından ileri gelmektedir. Serbesti'ye göre:

> *"Enver bu memleketin indirâsına mâl olan müddet-i tahakkümünde yalnız bir gâye uğrunda çalışmışdır: orduyu, şahsı, ya'ni İttihad ve Terakki etrâfında toplamak. ... Enver memleketin muhâfızı bir ordudan ziyâde, İttihad ve Terakki'nin te'mîn-i mevkî' ve istibdâdı için her emre itâ'at eden bir sürü istiyordu."*[707]

Yukarıda gösterilen bazı örnekler üzerinden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin haksız ve hukuksuz uygulamaları, yolsuzlukları incelenmiştir. Bu örneklere gazetede çok daha fazla rastlanılmışsa da hem tekrara düşeceğinden hem de diğer bazı başlıklar (31 Mart, Ekonomik Başarısızlık vb) altında değerlendirildiğinden bu kadarıyla yetinilmiştir. Aşağıda ise Cemiyet bir yapı, bir kuruluş olarak değerlendirilmiş, devlet ve hukuk nazarında ne olduğu tetkik edilmiştir. Serbesti'nin bakış açısıyla bir İttihat ve Terakki

---

[704] "Felâketden İntibâh", *Serbesti*, 230. sayı, 16 Mart 1919, s. 1.

[705] *"Evvelâ bütün Türk kitlesinin, bir avuç serseriyi tevcîh eden mes'ûliyetlerle şâ'ibedâr olmadığını bütün vesâ'it ve kuvvetimle anlatdık. A'yân zabıtlarında da göreceğiniz vechile bir buçuk senedir bunun için bağırıyorum. O zaman da söyledim, zavallı memleketimiz Rusya'dakinden daha müdhiş ve tehlikeli Bolşeviğin kurbanı idi. Öldüren, nefy ve ta'zîb eden, kurbanlarını tebdîl-i dîne mecbûr eden bu eşhâs yalnız Osmanlılık ismini lekedâr etmekle kalmıyor, Türkiye için felâketler hazırlıyordu. Bu fenâlıkları biz inkâr etmedik ve bugün de inkâr etmiyoruz. Mücrimleri arıyoruz. Şimdi burada bulunmayanların da bir gün mahkeme huzûruna çıkarak cürmleri hakkında îzâhât vermeleri için elimizden geleni yapıyoruz."*; "Sadrazam Paşa'nın Beyânâtı", *Serbesti*, 482. sayı, 1 Mayıs 1919, s. 2.

[706] Örneğin 4 Mayıs 1919'da yargılamaları yapılan Mithat Şükrü Bey ile Merkez Ordu Eski Kumandanı Cevat Bey'in duruşmaları anlatılmış, Teşkilat-ı Mahsusa hakkında çarpıcı bilgiler verdikleri kaydedilmiştir.; "Erkân-ı İttihad'ın Dünkü Muhakemesi", *Serbesti*, 486. sayı, 5 Mayıs 1919, s. 2.

[707] "Bir Ta'mîm Münâsebetiyle", *Serbesti*, 602. sayı, 26 Nisan 1920, s. 1.

Cemiyeti tablosu çizebilmek için Cemiyet'in tanımını, ülkedeki konumunu, devlet dairelerine ve hükümete karşı tutumunu değerlendirmek gerekmektedir.

5.1.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Tanımı ve Ülkedeki Konumu

Şûra-yı Ümmet Gazetesi, 28 Teşrîn-i Sâni 1324 tarih ve 67-140 sayısında *İttihad ve Terakki Cem'iyyeti ve Diğer Cem'iyyetler* başlıklı makaleyi neşreder. Makalede İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ülkedeki konumu meselesi ele alınır. Şûra-yı Ümmet bu makalesinde özetle: Hükümete kendi mühürlü evrakları ile başvuruda bulunan cemiyetlerin ne surette değerlendirilmeleri gerektiğinin, sıfatlarının ne olacağının sorulduğunu, Manastır'dan gelen cevapta İttihat ve Terakki Cemiyeti haricindeki hiç bir cemiyetin resmi bir sıfatının olmadığı, sadece İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu kategoriye alınabileceği cevabının verildiğini bildirir. Yazının sonunda şu ifade yer alır *"Her ne nâm ile olursa olsun o gibi cem'iyyetler tarafından vâki' olacak mürâca'at ve teblîgâtın hükûmetce nazar-ı i'tibâra alınmaması lâzım geleceği dâhiliye nezâretinden bi'l-umûm vilâyât ve elviye-i gayr-ı mülhakaya ta'mîmen teblîğ olunmuşdur".*[708] Kanun-ı Esasi'yi hâkim kılan, meşruti yönetimin tesis edildiği bir ülkede bu türden bir yazının neşri ilginçtir. Şura-yı Ümmet, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni diğer cemiyetlerden ayrı tuttuğu gibi ona bir de resmi statü tanımıştır. Serbesti gazetesi, Şûra-yı Ümmet'e cevap niteliğinde olan yazısını 30 Teşrin-i Sani 1324'de yayımlar. İlk sayılarda Meslek başlığı altında, gazetecilik mesleğinde hangi tarz ve yol izleyeceklerini anlatan Serbesti, buna göre her daim kanunun ve milletin yanında olacaklarını söyler. Devamında cemiyetlerin konumuna ilişkin şu tespiti ortaya koyar:

> *"Anâsır-ı muhtelifeye mensûb olarak teşekkül eden cem'iyyet kulûblerinin umûmen bir sıfat ve mâhiyet-i resmiyesi olamayacağının ve ancak İttihad ve Terakki Cem'iyyeti'nin bundan istisnâ edilmiş ve âdeta bu Cem'iyyet'e bir imtiyâz-ı mahsûs verilmiş olduğunun kânûnun hangi ahkâmına îtâ etdirildiğini ta'yînde âciz kaldık. Biz bi'l-cümle cemiyetlerin hükûmet icrââtına müdahaleye hakları olamayacağını ve hiç bir sıfat ve mâhiyet-i resmîyeyi iktisâb edemeyeceğini defa'âtle yazdığımız gibi yine de tekrar eyleriz."*[709]

[708] "İttihad ve Terakki Cem'iyyeti – Diğer Cem'iyyetler", *Şûrâ-yı Ümmet*, 67-140. sayı, 28 Teşrîn-i sâni 1324, s. 3.
[709] "Dâhiliye Nâzırı Paşa Hazretlerinden Su'âl", *Serbesti*, 28. sayı, 30 Teşrîn-i sâni 1324, s. 1.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tanımı yapılırken öncelikle bu organizasyonun hiçbir resmi niteliğinin olmadığı gazete tarafından vurgulanmıştır. Dikkat çekilen bir diğer husus ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin diğer cemiyetlerden bir farkının olmadığı, devletin cemiyetlere karşı ortaya koyduğu muamelenin her biri için aynı olması gerektiğidir. Zira İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kanun-ı Esasi nazarında istisnai bir durumu söz konusu değildir.

Cemiyet'in ülkedeki nüfuzunu derinleştirmek adına askeri ve sivil kanatları arkasına aldığı, hatta Padişah'ın dahi İttihat ve Terakki taraftarı bir meyil gösterdiği iddia edilse de bu tamamen propagandadan ibarettir. Gazete bu hususu alaylı bir tavırla şöyle ifade eder: *"Gûyâ zât-ı şâhâne Cem'iyyet a'zâsının tahakkuk etmiş olan hasâ'il-i vatanperânelerinden bahs ile ancak milletin terakki ve sa'âdeti İttihad ve Terakki Cem'iyyeti'yle husûle geleceğini ifâde buyurmuşmuş".*[710] Padişah'ın ülkedeki her bir kitleye eşit mesafede olacağına dair yemini delil getirilerek iddia şu şekilde çürütülür: *"Zât-ı Şâhâne'nin âyîn-i meşrûtiyete halel irâs edecek böyle ifâdelerde bulunmayacaklarına yemîn-i hümâyûnları bir delîl-i vâzihdir."*[711] Ayrıca Sadrazam'ın taşraya göndermiş olduğu bir tebligat ile Cemiyet'i devlete müdahaleden men eden bildirisi hatırlatılarak Sadrazam'ın dahi resmiyetini kabul etmediği bir cemiyeti Padişah nasıl destekler denilir. *"Sadrazamın inkâr etdiği, tanımadığı, tanımak istemediği bir Cem'iyyet hakkında pâdişâha böyle bir söz isnâd etmek vilâyetlerde olduğu gibi âdetâ pâdişâh ile kabîne arasında da bir fevzâ hüküm-fermâ olacağına delâlet eder."*[712] Cemiyet'in tüm bu iddialarla kamuoyunu meşgul etmeye çalışması, Serbesti'nin nazarında tamamen ülkedeki tahakkümünü kaybetme korkusundan ileri gelmektedir. Çünkü Cemiyet, meclis, ordu, hatta Padişah da dâhil olmak üzere tüm güç unsurlarını bir dayanak gösterebildiği kadar varlık mücadelesini kazanacaktır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, kendini tüm makamlara yakın göstererek ülkede tek ve en yetkili cemiyet konumuna erişmek istemiştir. Çünkü tüm mücadeleyi sadece kendisinin verdiği gibi otuz üç yıllık istibdada son veren ve ülkeye meşruti yönetimi getiren de yine sadece kendisinin olduğunu iddia etmektedir. Cemiyet'in tekelleşme kaygısına Ahmet Bedevi Kuran da değinir ve onun bu tutumunu yeni bir istibdadın doğuşu olarak anlatır. Buna istinaden de şöyle bir hadise nakleder: Meşrutiyetin ilanı

[710] "Millet-Hükûmet, Cem'iyyet-Padişâh", *Serbesti*, 137. sayı, 21 Mart 1325, s. 1.
[711] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
[712] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.

sonrasında inkılabın halk tabanına yayılması için, propaganda amaçlı İzmir'e gelen Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti üyesi bir kişi, İzmir'de bir otelde Dr. Nazım ve birkaç asker tarafından hoş karşılanmamışlardı. Çünkü sadece İttihat ve Terakki Cemiyeti yaşayabilirdi. Hâlbuki her iki oluşumun tek amacı meşrutiyet, hürriyetti. Kuran şöyle söyler:

> *"Artık memlekette yeni bir istibdat rejiminin kurulmasına doğru gidiliyordu. Senelerce Sultan Abdülhamid idaresiyle mücadele edenler katışıksız İttihat ve Terakki Cemiyeti damgası taşımadıkları için, Yıldız Sarayı taraftarı gibi tutuklanmaya başlanmıştı. Ne elim bir durum."*[713]

Tuna'ya da Cemiyet'in tekel kaygısını dile getirir ve bu kararlılığının neticesi olarak cinayetleri, darbe teşebbüslerini ve 31 Mart hadisesi gibi olayları gösterir.[714]

Serbesti'ye göre İttihat ve Terakki, mecliste de tek olmak peşindedir. Mecliste bulunan Cemiyet ve Ahrar Fırkası'nı değerlendirirken birini saldırgan, diğerini kendini müdafaa etmeye çalışan oluşumlar olarak değerlendirir. *"Ortada iki mu'ârız fırka var. Biri İttihad ve Terakki diğeri Ahrar fırkalarıdır. Birincisi mütecâviz, ikincisi müdâfi' bir vaz'iyyette bulunuyor."*[715] Cemiyet'in bu mütecaviz yönüyle istibdat devri yönetiminden bile daha vehimli olduğu vurgulanır. Tekellik kaygısı ve vehmin düzenli çalışmaya da mani olacağı anlatılır. *"Devr-i istibdâdda icrâ-yı hükûmet eden Yıldız nişînândan daha ziyâde bir vehm-i hâkimiyetle ma'lûldür. Mevki'ini gâ'ib etmek endişe-i telâşkârisiyle bî-karâr halecândadır. Bu telâş iledir ki harekâtında asâr-ı intizâm görülemez."*[716] Ali Kemal de bu konuya İkdam Gazetesi'nde değinir. Bir meclisi faziletli kılan şeyin birbirinden farklı görüşler olduğunu söyler. Ona göre meşrutiyetin özünde var olması gereken şey, bir konuda birden fazla görüşün olması ve bunun ifade edilebilmesidir. Ali Kemal, başlarda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de bu doğrultuda hareket ettiğini fakat sonradan tek olma derdine düştüğünü, böylelikle meşrutiyetin bu anlamdaki işlevselliğinin ortadan kalktığını belirtir.[717]

Cemiyet'in tek olma arzusunu, kendisini bir değişim ve dönüşüm aracı olarak görmesi ve evrilmekte olan Osmanlı toplumunda, bu dönüşümün tetikleyicisi olarak

---

[713] Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000, 2. Basım, s. 322.
[714] Tunaya, *a.g.e.*, s. 7-8
[715] "Yine İntihâbât Gürültüleri", *Serbesti*, 116. sayı, 28 Şubat 1324, s. 2.
[716] a.g.m., *Serbesti*, s. 2.
[717] Ali Kemal, "Fırka-i Siyâsiler – Meclis-i Meb'ûsânımız", *İkdam*, 5210. sayı, 13 Teşrîn-i sâni 1324, s. 1.

addetmesinden de ileri gelmektedir.[718] Böyle olunca Cemiyet'in devamlılık ilkesi kendini gösterir ki ülkenin kamuoyunu meşgul eden tartışmalardan biri de bu hususdadır. İttihatçı basın olarak nitelenen Tanin ve Şura-yı Ümmet gibi gazeteler, Cemiyet'in kalıcı olması gerektiğini, bunun Avrupa'da da örneklerinin olduğunu savunurken muhalif basın Cemiyet'in vazifesini layıkıyla yerine getirdiği için artık kendini feshetmesi gerektiğini savunmuştur. Elbette bu grupta başı çekenlerden biri de Serbesti gazetesidir. Gazete, güçler ayrılığı ilkesini delil getirerek yasama, yürütme ve yargının görevini layıkıyla yerine getirebilmesi için, özerklik içinde olması gerektiğini, Cemiyet'in varlığıyla bunun mümkün olmadığını vurgular.

> *"...iş bu üç kuvvetin kendi dâ'ire-i selâhiyetleri dâhilinde müstakilen îfâ-yı vazîfe etmeleri heyet-i ictima'iyenin muvâzenesini te'mîn etmektedir. Bu üç kuvvete bir sûretle hâricden nüfûz-ı icrâ etmekten mutlaka matlûb olan muvâzenenin ihlâli çıkacağına bi'l-cümle erbâb-ı siyâset müttefik aleyhdedirler."*[719]

Cemiyet, mevkiini sağlama almak için kendi basını ve meclisteki faaliyetleriyle gayret sarf etse de Serbesti'ye göre dağılmaya mahkûmdur. İttihat ve Terakki tarafından verilen büyük ziyafete sadrazam ve meclis reisi gibi devlet erkânından birçok kişinin katılması eleştirilerek bu ziyafetin ne için verildiği, devlet erkânının ne için katıldığı sorusu sorulur. Bu olay, meclisin bağımsızlığını yok mertebesine indirdiği gibi resmi bir hüviyete haiz olmayan İttihat ve Terakki'yi de bu zeminde meşrulaştırmak adına yapılmaktadır. Cemiyet için: *"Ordunun, milletin, ulemânın nazar-ı bürûdetini kazanmış ve umûmun hüsn-i zannını külliyen kaybetmiş olan bu Cem'iyyet böyle ziyâfetlerle mevcûdiyetini irâ'eye mecbûriyet hissediyor. Ne boş gayret!"*[720] diyerek mevcudiyet mücadelesinin beyhude olduğunu dile getirir.

Serbesti gazetesi, Cemiyet'in devlet içindeki konumunu tartışırken bir de onun gizlilik ilkesini ele alır. Zira İttihat ve Terakki Cemiyeti uzunca bir süre faaliyetlerini gizlilik içerisinde yürütmüştür. Bu husus, Cemiyet'in ihtilalci bir oluşum olması sebebiyle, Abdülhamid döneminde bir gereklilik iken hürriyetin ilanından sonra da devam etmiştir. Mesela Cemiyet'in 1908-1911 dönemindeki dört kongresi kapalı olarak yapılmış, 1908'de seçilmiş bulunan Merkez-i Umumi heyeti açıklanmamıştır. Cemiyet'in en fazla eleştirildiği konulardan biri de işte bu gizlilik esası olmuştur.[721]

---

[718] Ahmad, *a.g.e.*, s. 196.
[719] "Cem'iyyetler", *Serbesti*, 45. sayı, 17 Kânûn-ı evvel 1324, s. 1.
[720] "Ziyafet ve İttihad ve Terakki", *Serbesti*, 117. sayı, s. 1.
[721] Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 244-245.

İttihat ve Terakki neden gizli olmak gereği hissetmektedir ve fırka gibi hareket ediyorken neden resmi bir fırka hüviyetine bürünmek istememektedir? Serbesti gazetesi, Şura-yı Ümmet'e seslenirken onun *"Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyet'inin Vasıta-i Neşr-i Efkarıdır"* başlığını değiştirerek *"İttihad ve Terakki Fırkasının Vasıta-i Neşr-i Efkarıdır"* başlığını atması gerektiğini ve insanların bu belirsizlikten duyduğu rahatsızlığı ifade eder.[722] Rumca yayınlanan bir gazetede İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dağıldığına ilişkin çıkan bir haber üzerine Tanin gazetesi:

> *"İttihad ve Terakki Cem'iyyeti dağılmamışır, değişmemişdir, zâten hey'et-i merkezîye a'zâları öteden beri gizli idi. İ'lân-ı hürriyetden sonra sevk-i vuku'ât ile a'zâlardan ba'zısının hüviyeti ma'lûm olmuşdu. Hâlbuki Selânik'de in'ikâd eden son kongrede Cem'iyyet'*in *meslek-i ibtidâ'isi hilâfında olarak merkez a'zâlarının meydana çıkmasına hiçbir lüzûm görülmemiş olduğundan muhâfaza-i mektûmiyete karar verilmişdi. İşte bütün şâyi'ât bundan münba'isdir."*[723]

diyerek bu gizliliğin kongrede alınan bir karar gereği olduğunu, merkez üyelerinin açıklanmasına lüzum görülmediğini bildirmiş fakat yine kararın gerekçesini açıklamamıştır. Mevlanzade Rıfat ise bu hususta gerek Hukuk-ı Umumiye gazetesinde gerekse Serbesti gazetesinde oldukça fazla söz sarf edildiğini, halkın Cemiyet hakkında tam manasıyla bir malumat sahibi olamadığını söyler. *"Bu Cem'iyyeti âdetâ hükûmet vazîfesiyle muvazzaf zan-ı bâtılında bulunuyor. Bu ise hükûmet içinde hükûmet demekdir ki kavâ'id-i meşrûtiyetimize külliyen muğâyirdir."* diyen Rıfat bey, yapılan izahatı yeterli görmeyerek Cemiyet'in müphem vasfının yine açıklığa kavuşmadığını belirtmiştir.[724] Gazete, 1890 senesinde İbrahim Temo'nun tesis ettiği İttihat ve Terakki'nin kurulduğu günden bu yana Paris ve İstanbul'da ayrı ayrı teşkilatlandığını, gizliliğin, Cemiyet'in o günlerden kalma bir alışkanlığı olduğunu, fakat bugün hala bu gizliliğe ne gerek olduğuna bir türlü akıl erdiremediğini de ekler.[725]

Mevcut siyasal iktidara karşı oluşan bir yapılanmanın gizlilik esasını temel alması garipsenecek bir durum değildir. Zira 1876 anayasası da mutlak monarşiyle yönetilen bir ülkenin kendi bürokratları tarafından mutlak güç olan padişahın sınırsız yetkilerine karşı bir denge unsuru olmak üzere gizlice teşkil edilmiş bir tedbirdi. [726] Fakat burada

---

[722] "Alaim-i Ric'at", *Serbesti*, 56. sayı, 30 Kânûn-ı evvel 1324, s. 1-2.
[723] "İttihad ve Terakki Cem'iyyeti", *Tanin*, 116. sayı, 13 Teşrîn-i sâni 1324, s. 3.
[724] "Tanin'den: İttihad ve Terakki Cem'iyyeti", *Serbesti*, 12. sayı, 14 Teşrîn-i sâni 1324, s. 3.
[725] a.g.m., *Serbesti*, s. 3.
[726] Said Halim Paşa, *a.g.e.*, s. 35.

muhalif basının eleştirdiği husus, yapılanma nihai amaca vasıl olduğu halde, neden hala gizlilik ilkesini sürdürdüğüydü. Hüseyin Cahid'e göre bu gizlilik esası hem Cemiyet'in zayıflığına sebep oluyor, hem de güçlü görünmesine yarıyordu. Zayıflatıyordu, çünkü kamuoyunda gizli bir güç ülkeyi yönetiyor tarzında tartışmalara vesile olarak Cemiyet'e zarar veriyordu. Fakat aynı zamanda Cemiyet'e mistik bir hava vererek güçlü görünmesini sağlıyordu.[727]

5.1.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Müdahaleci Tavrı

Serbesti gazetesinin dikkat çektiği bir husus da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hükümete, seçimlere ve devlet kurumlarına karşı takındığı müdahaleci tavrıdır. Gazete ilk sayılarından itibaren bu konuyu gündeme taşır. Hatta birinci sayısının *Alınan Varakalar* bölümünde aktarılan makalede: *"İttihad ve Terakki Cem'iyyeti ne sıfatla umûr-ı hükûmete müdahaleye lüzûm görüyor? Bugünkü a'zâsı ahâlinin hüsnü rızâsıyla mı muhterem Cem'iyyet'e idhâl edilmiştir?"*[728] diyerek ilk sayıdan bu konudaki tavrını ortaya koyar. Gazete, Cemiyet'in halk iradesiyle teşkil olunmuş bir oluşum olmadığından hükümete yapılan müdahaleyi reddeder. Bu hususta İttihatçı basının dile getirdiği bir mazeret vardır: Kanun-ı Esasi'nin muhafazası. Serbesti, Kanun-ı Esasi'nin muhafazasının hükümetin görevi olduğunu, Cemiyet'in, bu görevi ifa için ne resmi ne de gayri resmi bir görevinin bulunmadığını, bu sebeple artık İttihat ve Terakki'nin lağvedilmesi gerektiği belirtir.

> *"Meclis-i Meb'ûsan'a kadar Kânûn-ı Esâsi'nin müdâfa'asıyla mükellefiz diyorlar. Yine mantıksızlık. Müdâfa'a da hükûmetin vazîfesi değil midir? Bana kalırsa Cem'iyyet dağılmalı. İnkılâbı mevcuda getirdikten sonra millet Cem'iyyet'in yalnız nüfûz-ı ma'nevîsinden istifâde edebilir. Yoksa böyle mukaddes bir Cem'iyyet'in umûr-ı âdiye ile iştigal etmesine umûm hamiyetmendan rızâ göstermeyecekleri tabi'idir. Acaba siz de benim fikrimde misiniz? Millet ne düşünürse düşünsün, meydan-ı muhâkeme serbesttir. Cem'iyyet'in vücûdunun fevâ'idini söyleyen bulunursa buyursun!"*[729]

Görüldüğü üzere Serbesti'nin ilk yazılarındaki tavrı, Cemiyet'in mukaddes olduğunun kabulü ile birlikte, onun artık sonlanması gerektiği yönündedir. Cemiyet'e karşı bu

[727] Yalçın, *a.g.e.*, s. 51.
[728] "Alınan Varakalar", *Serbesti*, 1. sayı, 3 Teşrîn-i sâni 1324, s. 3-4.
[729] a.g.m., *Serbesti*, s. 3-4.

tavır, Serbesti nazara alındığında gayet ılımlıdır. Fakat görüleceği üzere, bu ılımlı yaklaşım zaman içinde sertleşecek, hatta hakaret[730] boyutlarına ulaşacaktır.

İkdam Gazetesi'nin 5228 numaralı, 1 Kanun-ı Evvel 1324 Tarihli sayısında bu mesele masaya yatırılır ve hükümet ile meclis mevcut iken Cemiyet'in tasavvur olunamayacağı hususunda şu ifadeye yer verilir: *"Meydanda evvelâ bir hükûmet, sonra Meclis-i Mebûsan, üçüncü olarak da Cem'iyyet var. Bu üç kuvveti birinin yapdığını diğerinin bozmamak şartıyla idâre etmek mutasavver değildir."*[731] Tartışmaya dâhil olan Serbesti gazetesi, Cemiyet'in hükümetteki yerini değerlendirirken meşrutiyetin ilanındaki emeklerinden ötürü kendilerine bir şükran duyulması gerektiğini, fakat Cemiyet'in devlet işlerine müdahalesinin sakıncalı olacağını bildirir. Devamında iki şart öne sürer:

> *"Ancak bunların mu'âmelât-ı hükûmete müdâhaleleri matbu'ât ile açık bir sûretde olması şartıyla kabul olunur. Gizli müdâhalât, gizli cem'iyyetler meşrûtiyet-i idâre aleyhinde müretteb cem'iyyetler demek olur ki kânûnen hiçbir zaman devamlarına müsâ'ade olunamaz. Binaenaleyh İttihad ve Terakki Cemiyeti dâhil olduğu halde tekmîl-i anâsır-ı muhtelife cem'iyyetleri hiç sıfat-ı resmîye ihraz etmemek şartıyla bâki kalabilir. Fakat kat'iyyen hükûmete müdâhaleleri tecvîz olunamaz."*[732]

İlk olarak müdahaleden ziyade tavsiye niteliğinde beyanda bulunma kast edilerek ancak böyle bir müdahalenin caiz olacağı, ikinci olarak da İttihat ve Terakki'nin de dâhil olacağı cemiyetlerin hiçbir resmi sıfatı haiz olmamak kaydı ile kalabilecekleri vurgulanır.

Cemiyet'in meclise müdahale etmesi ise daha sert bir dille eleştirilmiştir. Hüseyin Cahid'in Tanin'de yazdığı bir makalede, çoğunluğu İttihat ve Terakkiden oluşan bir meclisin vücuda getirilmesine muvaffak olunduğu belirtilir. *"Cem'iyyet, o hayret-i bahş sükûnet ve i'tidâliyle kendisine ta'yîn ettiği gaye ile doğruya metîn bir sûrette yürüdü. Ekseriyeti! İttihad ve Terakki Cem'iyyeti'ne mensûb bir Meclis-i Meb'ûsan teşkilâtına muvaffak oldu"*[733] Serbesti, 63. sayısında Kamil Paşa'nın İttihat ve

---

[730] Bu husus, özellikle Serbesti'nin Paris sayılarında dikkat çeker. Gazete 31 Mart Vakası sonrasında kapatılarak yayınlarına son verilmiş; Mevlanzade Rıfat Bey'de gazeteyi bir dönem Paris'te çıkarmıştır. Burada aldığı ceza sebebiyle ve ülkeden uzak olmasının da verdiği güvenle Cemiyet'e karşı çok sert eleştiriler kaleme almıştır. Bu eleştiriler bazen "sefiller, namussuzlar" vb. gibi türlü hakaretlere kadar varmıştır. Örn. "*Bugün memleket, ahâli, Şeref Sokağı'nın beş on âciz sefîlinin entrikasına, menfa'atine kapılmış, esir kalmış..."*; "Bizde Hükûmet Âdemi Var mıdır?", *Serbesti*, 156-9. sayı, 17 Eylül 1325, s. 1.

[731] "İttihad Cem'iyyeti ve Meclis-i Meb'ûsan"*", İkdam*, 5228. sayı, 1 Kanun-ı Evvel 1324, s. 1.

[732] "Hükûmetin Nazar-ı İntibâhına", *Serbesti*, 30. sayı, 2 Kânûn-ı evvel, s. 1.

[733] "Cem'iyyet ve Fırka", *Tanin*, 167. sayı, 5 Kânûn-ı sâni 1324, s. 1.

Terakki'ye karşı dik duruşunu takdirle karşılar ve Tanin'e cevaben: *"Meclis-i Meb'ûsan'da İttihad ve Terakki Fırkası'nın hâ'iz-i ekseriyet olmadığını Cahid Bey hâlâ bilmek istemiyor"*[734] diyerek bunu yalanlar. Yine Hüseyin Cahid'in aynı makalede *"Cem'iyyet'in meb'ûslardan istediği yalnız bir şey var. O da umûm millete karşı icrâsında ta'ahhüd edilen siyâsi program hâricinde hareket edilmemesidir."*[735] sözüne karşı sert bir tavır takınan Serbesti:

> *"Bu küstahlığın vükelâ-yı millete karşı bir tecâvüz olduğunu Tanin muharririnin takdîr etmesi lazım gelirdi. Meb'ûsluğa Cem'iyyetin nüfuz-ı ma'neviyesiyle nâ'il olan Cahid Bey'i Şeref Sokağı'na arz-ı minnetdârı etmekden men' etmek istemiyorsak da Cem'iyyet'i vükelâ-yı millete kumanda eder gibi göstermesini şiddetle protesto ederiz."*[736]

şeklinde cevap verir. Görüldüğü üzere her iki gazete de Cemiyet'in meclise müdahalesini zıt kutuplarda değerlendirmişlerdir. Aslında Hüseyin Cahid Yalçın zikredilen makalede hiçbir mebusa Cemiyet'in bir direktifinin olamayacağını, mebusların kendi hür iradeleriyle hareket etmeleri gerektiğini, hatta bu hususta kendilerine Cemiyet merkezinden tebligat dahi yapıldığını anlatır. Fakat makalenin sonuna doğru sarf ettiği bu sözlerle, mebusların taahhüt ettikleri program haricine çıkmamaları sözünü, aslında millet menfaatine çalışmak için (çünkü Cemiyet'in sadece millet menfaatine çalıştığı iddia edilmektedir) verdikleri sözün dışına çıkmamaları gerektiği gibi yansıtmıştır. Fakat Serbesti gazetesi "taahhüt edilen siyasi program haricinde hareket edilmemesi" sözünün hiçbir yan anlamını değerlendirmeksizin, Cemiyet menfaatine çalışmak olarak almış, şiddetle eleştirmiştir. Tabii burada Tanin gazetesinin "millet menfaati" meselesinde ne kadar samimi olduğu bilinemez. Fakat meclisi Cemiyet'in kontrolünde tutmaya çalıştığı ortadadır. Burada konuyla alakalı bir parantez açmak yerinde olacaktır. Cemiyet neden müdahaleci bir tavır sergileme gereği duymuştur? Bu soruya Said Halim Paşa halkın cehaletinden dolayı cevabını verir. Şöyle ki: Meşrutiyetin seçim usulüne dair getirmiş olduğu siyasal hak ve özgürlükler, Osmanlı Devleti gibi temel hak ve hürriyetler konusunda henüz ilkel sayılabilecek bir toplumda, hizmet ettiği amaca aykırı sonuçlar doğurabileceği gibi bu usul, yönetenlerin elinde bir manipülasyon aracı dahi olabilir. Dolayısıyla bu sistem, henüz tam manasıyla halkın dünyevi ve ruhani liderlerin

---

[734] "Yine Cem'iyyet", *Serbesti*, 63. sayı, 6 Kânûn-ı sâni 1324, s. 1.
[735] "Cem'iyyet ve Fırka", *Tanin*, 167. sayı, 5 Kânûn-ı sâni 1324, s. 1.
[736] "Yine Cem'iyyet", *Serbesti*, 63. sayı, 6 Kânûn-ı sâni 1324, s. 1.

etkisinde olduğu bir coğrafyada, halkın cahilliğinden faydalanmak isteyen kanaat önderleri doğurabilir. Said Halim Paşa, Osmanlı Devleti'nde şayet seçimler gerçek manada hür bir ortamda yapılabilmiş olsaydı, mecliste şeyhlerden, papazlardan, ağa ve beylerden geçilemeyeceğini söyler.[737] Bu gibi bir durumla karşılaşmamak için bir takım önlemlere başvurulmuş, bu özgürlükçü yapının ruhuna aykırı olarak halka seçmesi gereken kişiler bir şekilde kabul ettirilmiştir.[738] Fakat bu politika halk iradesinin tam manasıyla tecelli etmesinin önüne geçmiştir. Sonuç olarak meclise yansıyan Osmanlı Devleti vatandaşlarının iradesi değil sisteme uygun, göreceli bir temsil olmuştur. Said Halim Paşa'nın verdiği cevap, halkın meclise yansıyan iradesi üzerindeki müdahalenin sebebini anlatır. Meclisin içine müdahale ise yine aşağı yukarı aynı sebebe dayanır. Cemiyet üyelerinin tahayyülündeki modern, eğitimli, güçlü bir Osmanlı yaratmak adına, çizilen programın istisnasız uygulanması istenilmektedir. Burada söz konusu halkın iradesi dahi olsa hayal edilen terakki adına ona da müdahale etmek caiz görülmüştür. Aslına bakılırsa yönetici olan bu üst kesimin, halkın yerine de düşünme işini üzerlerine almalarının altında bir "seçkin zümre" psikolojisi yatmaktadır. Şükrü Hanioğlu, Cemiyet'in meşrutiyet öncesini ele aldığı eserinde, Cemiyet üyelerinin tedricen bu ruh haline nasıl büründüklerine değinmiştir. Jön Türk hareketinin hızlanmasından evvel, modernleşme yanlısı *Hafta* dergisinin bir paragrafında özetle şu görüşe yer verilir: Her türlü eğitimin tüm ahaliye verilmesini istemek mühim bir iştir. Zira her türlü ilim ve fenni öğrenmeye ahalinin ömrü yetmez. Bu mümkün olsa bile bunun yarardan çok zararı olabilir. Çünkü herkes ilim işiyle meşgul olursa çiftçilikle, çobanlıkla, demircilikle kim meşgul olacak, ulemayı kim besleyecektir. Bundaki maksat ahaliyi cahil bırakmak değil, çiftçinin, demircinin oğluna kâtip, memur veya softalık eğitimi verilmeyerek babası gibi çiftçilik veya demircilik yapmasını sağlamaktır. Böylece çocuk, babasının yolunda gidecek, sanatını geliştirebilecektir. Hanioğlu, Jön Türklerin meseleyi bu denli katı bir biçimde ele almadıklarını belirtmekle birlikte, bu kanaati batıdaki seçkinci teoriler ile kaynaştırabildiklerini belirtir.[739]

[737] Said Halim Paşa, *a.g.e.*, s. 45.
[738] Said Halim Paşa, *a.g.e.*, s. 46.
[739] M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902),* İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 614.

İttihat ve Terakki'nin müdahale örneklerinden biri de İzmir'deki seçimlerde ortaya çıkar. 6 Teşrin-i Sani 1324 tarihli Serbesti gazetesinde İzmir halkının isteğine aykırı olarak Cemiyet'in bazı üyelerinin Doktor Ethem Bey'i mebus yapmaya çalıştıkları anlatılır. Cemiyet bunun için cebri uygulamalar da dâhil olmak üzere ziyadesiyle çaba harcamaktadır. Halkın taleplerinin göz ardı edildiği, hürriyet ilan edilmiş olsa da bazı Cemiyet üyelerinin (Merkez-i Umuminin haberinin olmadığı vurgulanmıştır) hürriyeti dahi hiçe sayarak milleti esaret altına aldıkları dile getirilir.

> *"Bir yerde adâletin su'isti'mâli işkence ile nihayet bulacağı gibi, hürriyetin su'isti'mâli de esâretle neticelenir. Hürriyeti istirdâd ederek bir idâre-i âdile te'sîsine muvaffak olan bir millette en büyük lâzıma ıslahat, istirdad edilen hürriyeti her türlü kayd-ı esaretten tahlis etmekle beraber hürriyeti de su'isti'mâli derecesine vardırmaktan ihtirâz etmek kaziyesidir. Zira su'isti'mâl derecesine vardırılmış olan hürriyet tecâvüzden başka bir ma'na ifâde etmez. Milletin inkirazını, esaretini mûcip olur."*[740]

Seçime yapılan müdahale, yeni kazanılmış olan hürriyete yapılmış bir tecavüz olarak addedilmiş; neticesinin ise kötü sonuçlar doğuracağı anlatılmıştır. Gazete'ye göre Cemiyet, bu meseleyi mülhakatta seçmeni tehdit etmeye kadar vardırmıştır.

> *"İdâre-i sâbıkada hakk-ı saltanat, mabeyncilik nikâbına bürünen bir takım eşkıya ellerinde nasıl bir âlet-i şekâvet olduysa, bugün de Cem'iyyet-i Mukaddese'nin nikâb-ı nüfûzuna bürünen bir takım, hızla Cem'iyyet merkezinin asla haberleri bile olmaksızın vilâyet ve mülhakâtta halkın hayât-ı hürriyeti üzerinde bilâ-perva icrâ-yı nüfuz edip durmaktadırlar. Eşhâs-ı merkûme Cem'iyyet-i Mukaddese'nin a'zâ-yı mülhikesi sıfatı altında icrâsına koyuldukları tecâvüzâtı, ahâliye istedikleri adamları cebren intihâp ettirmek ve aksi takdirde müntehib-i sânileri Cem'iyyet nâmına tehdîd etmek derecelerine vardırmışlardır."*[741]

İzmir halkı bu duruma tepki göstererek mazisi meçhul olan birinin yerine İzmir Müftüsü Said Efendi'yi seçeceklerini bildirmişler ve onu seçmişlerdir. Bu başkaldırış ve halk iradesinin tecellisi gazete tarafından takdir edilmiştir.

Serbesti, Cemiyet'in ülkede bir dördüncü kuvvet konumunda olup olmadığı yönünde bir soru sorar: *"Şimdi İttihad ve Terakki Cem'iyyeti'nin hâl-i hâzırı mezkûr üç kuvvetin hâricinde idâre-i memlekete icrâ-yı nüfûz eden bir dördüncü kuvvet şeklinde midir değil midir? Meselenin can alacak yeri burasıdır."*[742] Cevaben bunu inkâr etmenin düşünmeden cevap vermek olacağını söyler: *"Cem'iyyet-i mezkûrenin her üç kuvvetin*

---

[740] "İzmir'de İntihâb Nasıl Oldu?", *Serbesti*, 4. sayı, 6 Teşrîn-i sâni 1324, s. 4.
[741] a.g.m., *Serbesti*, s. 4.
[742] "Makale-i Mahsûsa", *Serbesti*, 45. sayı, 17 Kânûn-ı evvel 1324, s. 1.

de âhengini cidden ihlâl edecek sûrette bi'l-müdahale icrâ-yı nüfûz etmekde devâm etdiğini inkâr etmek bedahaten karşı söz söylemek demekdir."[743]

Gazetenin 12 Şubat 1324 Tarihli 100. sayısında da memleketin kötü vaziyeti hatırlatılarak ülkenin hala İttihat ve Terakki'nin insafına bırakıldığını, bu Cemiyet vasıtasıyla devletin yönetilmeye çalışıldığı aktarılır. Bu Cemiyet, iş görecek olan hamiyetli vatanperver devlet adamlarını da işten uzaklaştırmakta, hatta bununla da kalmayarak askeriye ve donanmanın idaresindeki terbiye usullerini de değiştirmektedir. Hükümetin içinde gizli bir hükümetin peyda olduğu dile getirilir. Kimdir bu Cemiyet, bu Cemiyet'in reisi kimdir, azası kimdir? Milletin vekillerini bir kukla gibi sicimlerle oynatmak da ne demek oluyor diyen Serbesti, mebuslara seslenir: *"Sizler iktizâ ederse meb'ûsânımızın tamâmı hürriyet nâmına hayâtınızı feda ediniz. Kûnûn-ı Esâsi yalnız İttihad ve Terakki Cem'iyyeti a'zâlarının pîşegâh-ı iştihâlarına vaz' olunmuş bir tereyağı tabağı halinde kalmamalıdır."*[744] Ertesi gün gazetede aynı konu farklı bir üslupla devam ettirilir. Şöyle ki: Serbesti bazen İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Şeref Sokağı (İstanbul Şubesi)'nı ayırarak sanki bütün kötülükler Şeref Sokağı'ndan çıkmakta, Cemiyet'in dahi bundan haberi olmamaktadır görüntüsünü verdiği görülür. Bu politika gazete tarafından uzunca bir müddet uygulanmıştır. Böylelikle hem Cemiyet içindeki bölünmeye dikkat çekilecek hem de Cemiyeti tam manasıyla karşısına almamış olacaktır. 13 Şubat 1324 Tarihli 101. sayıda *Menâfi'-i Milliye Nâmına Bir Da'vet* başlıklı makalede, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hüsnü niyetle kurulduğu, kendilerinin de bu Cemiyet'e hizmet ettikleri, Cemiyet'in memleketin meşruti yönetimini istirdat etmede büyük hizmetlerinin olduğu dile getirilir. Cemiyet sonradan kendilerine dâhil olan bazı menfaatperestlerin memleketi uçuruma sürüklemesine izin vermeyecektir. İttihat ve Terakki birçok hizmet etmiş ise de şubesi olan Şeref Sokağı azaları bu Cemiyet'in hizmetlerini lekelemeye başlamıştır.

> *"Mes'ele gâyet basitdir. Cem'iyyet bidâyet-i meşrûtiyetimize pek büyük hidmetler etmişdir. O hidmetlere mukâbil Şeref Sokağı'ndaki şu'be şân-ı cem'iyyetle kâbil-i te'lîf olmayan bir takım harekât-ı nâ-lâyıka ile Cem'iyyet'i bile lekelemeye başlamışdır."*[745]

Cemiyet, hükümet içinde hükümet olmuş, asker politikaya dâhil olmaya başlamıştır. Serbesti, bunların önünün alınması için birilerinin fedakârlık yapması gerektiğini

[743] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
[744] "Şimdiye Kadar Ne Yapdık", *Serbesti*, 100. sayı, 12 Şubat 1324, s. 1.
[745] "Menâfi'-i Milliye Nâmına Bir Da'vet", *Serbesti*, 101. sayı, 13 Şubat 1324, s. 1.

söyler. Bunun için İttihat ve Terakki, resmi bir ilan ile siyasetten çekildiğini ve bütün güç ve kudretini meşrutiyetin muhafazası ile görevli meclise devrettiğini duyurmalıdır.[746] Yine Şeref Sokağı'nın itham edildiği başka bir olay da Tepebaşı Belediyesi bahçesinde düzenlenecek olan mitingin iptal edilmesi ve İttihat ve Terakki merkezinin bundan haberdar olmayarak bir beyanname yayınlaması olayında olmuştur. Bu beyannameden ötürü gazete, Şeref Sokağı'nı ve onun elinde oyuncak haline gelen Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'yı sorumlu tutarak şöyle seslenir: *"İşte şundan da anlaşılıyor ki Hilmi Paşa kabînesi Şeref Sokağı elinde bir bâzîçe olmuşdur."*[747]

Başta Serbesti olmak üzere, muhalif basının bu türden yazıları bir süre sonra semeresini gösterir. Hüseyin Hilmi Paşa, gelen şikâyetler ve kamuoyunun bu müdahale meselesindeki baskıları neticesinde, Cemiyet'in müdahil tavrını bertaraf etmek adına merkezden taşraya bu konu ile alakalı bir tebligat[748] gönderir. Tebligatta özetle: Cemiyetler de dâhil hiç bir kimsenin hükümet işlerine karışmayacağı, hiçbir memurun nakil ve azline müdahale etmeyeceği, hiç kimseye bu hususlarda bir öncelik ve iltimas tanınmayacağı, bunlara dikkat etmeyen memur hakkında takibat başlatılacağı bildirilir. Sadrazam'a göre İttihat ve Terakki Cemiyeti artık hürriyetin ilanı ile siyasi bir fırka halini almıştır. Ve bu nazara alınarak hareket edilecektir. Serbesti bu tebligatı memnuniyetle sayfalarında ilan eder. Hilmi Paşa'yı da tebrik ederek üzerine atılı suçlamalara karşı artık söyleyeceği bir şeyi olduğunu dile getirir. Çünkü Ahmet Rıza Bey, Cemiyet'in verdiği ziyafette Hüseyin Hilmi Paşa'nın İttihat ve Terakki'nin artık bir fırka olduğunu beyanı üzerine, onu tekzip ederek İttihat ve Terakki'yi bir cemiyet olarak sunmuştur. Hüseyin Hilmi Paşa da bunun üzerine Cemiyet'in devlet işlerine müdahil olmadığını iddia edememiştir. Serbesti'ye göre

---

[746] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.

[747] "Dünkü Teblîğ-i Resmî", *Serbesti*, 102. sayı, 14 Şubat 1324, s. 1.

[748] *" ... vezâ'if-i hükûmete ne bir cem'iyyetin ve ne de bir ferdin hiç bir sûretle müdâhalesi kabûl ve tecvîz edilemeyerek şedîden ve kat'iyyen red ile berâber müdâhalât-ı kânûn-şikenânede bulunacaklar aleyhine ta'kîbât-ı mü'essere-i kânûniyeye tevessülde dahi iltizâm-ı dikkat ve sür'at olunmasının velhâsıl kânûn dâ'iresinde idâre-i memlekete ve îfâ-yı vazîfeye kemâl-i metânet ve ciddiyet ile gayret ve her dürlü mümâşât ve ihtirâzatdan tevakkî edilmesi ve aksi halde mes'ûliyet-i şedîdenin muhakkak bilinmesi husûslarının bi'l-umûm me'mûrine ekîden teblîği ve işbu vesâyâ ve teblîgât hükmünün ale'd-devâmm muhâfazası tavsiye olunur."*; "İttihad ve Terakki Cem'iyyeti Hakkında Teblîgât (Umûm Vilâyât ve Elviye-i Gayr-ı Mülhakaya Tastîr Buyrulan Telgrâfnâme-i Sâmi Sûretidir.)", *Serbesti,* 126. sayı, 10 Mart 1325, s. 2.

artık Hüseyin Hilmi Paşa *"bu ta'mîm-i şedîd ile âleme karşı kendilerini ithâmdan kurtarmağa muvaffak olmuşlardır."*[749]

Serbesti, taşraya gönderilen tebligat sonrasında Cemiyetle hükümetin aralarının bozulduğunu, aradaki çıkar çatışmasının ülkeyi daha zor duruma sokacağını, çünkü Cemiyet'in hükümeti zor durumda bırakmak için makbul olmayan tutum sergileyeceğini, fakat yine kaybedenin millet olacağını şöyle dile getirir:

> *"Arabistan cihetleri karışık, dersim tarafları bulanık, daha doğrusu umûm vilâyetlerde anarşi hüküm fermâdır. Sadâretin Cem'iyyet hakkındaki teblîgâtı matlûb olan te'sîri icrâ edemedi. Bunlar şimdi aleyhlerine dönen kabineyi âciz bırakmak için nâ-makbûl tedbîrlere mürâca'at ederler, garibdir ki her iki cihetde de ara yerde hukûku paymâl olan millet oluyor."*[750]

Hilmi Paşa, ne kadar Cemiyet'in artık hükümet işlerine müdahale edemeyeceği yönünde teminatta bulunsa da benzeri durumlar yine vuku bulur. Aydın Valisi Galip Bey'in istifasıyla yerine Ferit Paşa'nın atanması sırasında, Serbesti gazetesi olayın iç yüzünün başka türlü olduğunu iddia ederek sayfalarından hükümete *Kabine Yalan Söylüyor* başlığıyla seslenir. Gazete'ye göre, Galip Bey istifa etmemiş, azledilmiştir. Bu azil, Cemiyet'in talebi doğrultusunda olmuş, Sadrazam Paşa bunu ağzından kaçırmıştır. Gazete bu olay üzerine hükümete yüklenerek:

> *"Bütün mesâlih-i millet kuvâ-yı sülüsenin makâmı olan Meclis-i Meb'ûsân ve A'yân ile Bâb-ı Âli ve adliyeye münhasır olması iktizâ ederken pâyitahtda ve vilâyâtda bu üç kuvvetin hâricinde gayr-ı mes'ûl ve gayr-ı mer'î dördüncü bir kuvvetin vücûdu bütün cereyân-ı umûr-ı hükûmeti karma karışık etmekde ve binâenaleyh netîcesi i'tibârıyla, memleketi, milleti, vatanı hevl-nâk bir uçuruma sevk eylemekdedir."*[751]

söyleriyle hükümetin kendi iradesiyle hareket etmediğini bir kere daha vurgular.

Gazete her ne kadar bu olayları tekrar tekrar sütunlarına taşısa da Cemiyet bu tavrından vazgeçmediği gibi kendini eleştirenlere karşı yer yer tehditkâr bir üslupla cevap vermiştir.

5.1.3. Cemiyet'in Tehditkâr Tutumu

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ülkedeki konumu, tekelleşme politikası ve devlet işlerine müdahil tavrı yukarıda açıklanmıştı. Cemiyet'in bu tutumu elbette naif bir

[749] Sözü edilen tebligat hakkında gazetenin beyanı; *Serbesti*, 126. sayı, 10 Mart 1325, s. 2.
[750] "Ahenk-i İdâre", *Serbesti*, 128. sayı, 12 Mart 1325, s. 1.
[751] "Kabine Yalan Söylüyor", *Serbesti*, 146. sayı, 30 Mart 1325, s. 1.

politika ile olmamış, zaman zaman cebri uygulamalar sergilemiş, hatta adı birçok faili meçhul cinayetlere dahi karışmıştı. Serbesti gazetesini de yakından ilgilendiren meşhur cinayetlerden biri de aşağıda ayrıntılı bir şekilde anlatılacak olan Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesiydi. İttihat ve Terakki'nin adının karıştığı tek cinayet bu değildi.[752] Öyle görülüyor ki İttihat ve Terakki Cemiyeti, inandığı doğrular için meşru ya da gayri meşru her iki yöntemi de kullanmıştır. Kullandığı gayri meşru yöntemler gazetelere de konu olmuş; muhalif basın bu uygulamaları eleştirmekten geri durmamıştır.

Bilindiği üzere Serbesti gazetesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne en sert muhalefet eden yayın organlarının başında geliyordu. Gazetenin muhalif kimliği, Cemiyet'le aralarında sürtüşmelere sebep olmuş, bazen Cemiyet meseleyi tehdit içerikli mektuplara kadar vardırmıştır. Bu mektuplardan ilki daha gazetenin yayın hayatına başlamasından on iki gün sonra, 15 Teşrin-i Sani 1324'de gazeteye ulaşmıştır. Mektupta, gazetenin tenkit politikası ele alınarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne olur olmaz eleştiriler getirilmesinin ileride iyi sonuçlar doğurmayacağı bildirilmiştir. Serbesti gazetesi bu tarzda aldığı ilk mektuba cevaben: Girdiği yoldan dönmeyeceğini, doğru bildiklerini her daim anlatacağını beyan etmiştir. Gazete tarafından verilen cevap kesin ve nettir. Şahsi menfaati, milletin menfaatinin önünde tutanlar değil Cemiyet mensubu, parlamento üyesi dahi olsalar eleştiriden vazgeçilmeyecektir. 13. sayıda verilen yanıt şöyledir:

> *"Milletin zarârına çalışanları, sırf menfa'at-ı şahsiyesi uğruna hukûk-ı milleti fedâ eden nazarlara intisâb ile harekâtı tasvîb ve hatta icrâ'atında teşvîk gösterenleri de Cem'iyyet erkânından değil parlamento a'zâsından da olsalar yine tenkît ve mu'âheze edeceğiz yahut ki Cem'iyyet o gibi harekât-ı kânûn-şikenâneye teşebbüs edenlerin kendilerine mensûb olmadıklarını i'lân sûretiyle efkâr-ı umûmiyeyi tenvîr etmeleri îcâb eder."*[753]

Gazete'ye göre hürriyeti istirdat iddiasında olan bir cemiyet, diğer bütün gruplardan daha ziyade gayret ve himmet göstermesi gerekirken İttihat ve Terakki Cemiyeti bundan çok uzaktır. O, elindeki gücü yeri geldiğinde bir silâh olarak kullanmaktan çekinmemiş, kişileri bir makama getirirken ya da o makamdan aşağı indirmeye çalışırken tehdit etmekten geri kalmamıştır. Serbesti, Cemiyet'in dolaylı da olsa iktidarı elinde bulundurduğu için bazı mevkileri elde etmek isteyen kişiler tarafından

[752] Türkiye'deki siyasal cinayetler için bkz. Alpay Kabacalı, *Türkiyede Siyasal Cinayetler.*
[753] "Açık Mektûb", *Serbesti*, 13. sayı, 15 Teşrîn-i sâni 1324, s. 3.

kapısının çalındığını söyler. Cemiyet ise bu kişilere kendi programlarına dahil olmak şartını koşar ve şöyle söyler: *"Seni mevki'-i iktidâra getireceğiz. Yalnız sana verdiğimiz programı ta'kîb edeceksin. Şayed etmez isen aleyhinde isti'mâl edeceğimiz silâh işte elimizdedir."*[754]

Mecliste üç farklı oluşumun varlığından bahseden Serbesti, Ahrar Fırkası ve İtidal Perveran Fırkası'nı mecliste alelade mebusları ve azaları olan fırkalar olarak görür. İttihat ve Terakki Cemiyeti ise *"Sûret-i teşekkülü pek başka, garîb bir tarzdadır."*[755] Çünkü Serbesti'ye göre Cemiyet silahlı bir oluşumdur. Meşrutiyet devrinde ise siyasi bir oluşumun silahlı olması meclise ve kanunun ruhuna aykırıdır. *"Devr-i meşrûtiyetde kat'iyyen memnû' ve i'dâmı mûceb-i cinâyâtdandır. Çünkü bir çete demekdir... Kuvve-i kânûniyeden mâ'adâ hiç bir kuvvet, bir hükûmet-i meşrûta ahâlisine te'sîr ve nüfûz edemez."*[756] Gazete'ye göre Ahrar Fırkası'nı hakiki siyasi bir fırka yapan, onun gücünün silâha değil, kaleme dayanmasıdır. *"Ahrâr'a gelince: hakîki bir fırka-i siyâsiyedir. Kuvve-i müsellahası yok, kuvve-i kalemiyesi, fikriyesi vardır."*[757] Siyasi bir oluşumu destekleyen unsurun silâh değil kalem olması gerektiği, silâhla yapılan siyasi faaliyetin ancak çetecilik olacağı, bunun da meşrutiyetin ruhuna aykırı olduğu gazetede vurgulanır. İttihat ve Terakki Cemiyeti ise arkasına aldığı askeri güç sayesinde, işlerini fikir ve kalem ile değil, silâh ve tehdit ile yaptırmaktadır. Kamil Paşa'nın iktidardan düşürülme[758] meselesinde de Cemiyet aynı politikayı uygulamıştır. [759]

Serbesti'ye göre, Cemiyet bu tutumuyla bazen halka ulaşmaya çalışan muhalefet kanadını da sindirmeyi amaçlamıştır. 109. sayıda Mizancı Murad Bey'in Ferah Tiyatrosu'nda verdiği bir konferansa Şeref Sokağı'na mensup on beş kişiden müteşekkil bir grubun taarruzda bulunduğu, taşkınlıklar çıkardığı, zabıtanın da görevini layıkıyla yerine getirmediği anlatılır. En sonunda Murat Bey konferansını tamamlayabilmiş ise de Cemiyet bu eşkıyalık kokan tavırlarıyla nefreti üzerinde toplamıştır. [760] Serbesti, Cemiyet'in bu tutumunu, kendilerinden başka kimseye tahammül edemediklerinden ileri geldiğini söyler. Böylelikle Cemiyet, ikinci bir

[754] "Hâkim-i Mutlak Kânûn-ı Esâsi Olmalıdır", *Serbesti*, 36. sayı, 8 Kânûn-ı evvel 1324, s. 1.
[755] "İttihad ve Terakki Cem'iyyeti ve Fırka-i Ahrâr", *Serbesti*, 96. sayı, 8 Şubat 1324, s. 1.
[756] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
[757] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
[758] Kamil Paşa'nın Sadaretten düşürülmesi "Kabineler" bölümünde anlatılacaktır.
[759] a.g.m., *Serbesti*, s. 1
[760] "Ferah Tiyatrosunda Evvelki Akşamki Konferans", *Serbesti*, 109. sayı, 21 Şubat 1324, s. 1.

oluşumu engellemek adına ellerinden gelen her şeyi yapmıştır. 115. sayıda bu husus şöyle dile getirilir:

> *"Bunlar meydanda yalnız kalmak ârzû ederler. Efkâr-ı menfa'at-cuyânelerini ileri sürmek için karşılarında hiç bir mu'ârız görmek istemezler. Kendilerini mukaddes ve gayr-ı mes'ûl göstermek fikr-i tıflânesinde bulunduklarından memleket batacak olsa hakîkati çiğner, ezer geçerler."*[761]

Sultan II. Abdülhamid'i müstebit, onun devrini de istibdat devri olarak niteleyen Serbesti gazetesi, Cemiyet'in ülkeye her geçen gün daha fazla nüfuz etmesi karşısında, Sultan ve Cemiyet'i karşılaştırır ve II. Abdülhamid bile daha ılımlıydı diye serzenişte bulunur. Gazete'ye göre *"Bu o kadar ileri gitmişdir ki eskiden millet Yıldız ismiyle nasıl titrerse şimdi de Cem'iyyet-i Mukaddese ünvân-ı bülendiyle korkular geçiriyordu."*[762] II. Abdülhamid ile yapılan karşılaştırmada dikkat çekilen bir husus da idam cezası mevzusudur. Daha önce Serbesti gazetesinin Dünya Görüşü kısmında belirtildiği üzere Serbesti gazetesi, yaşamın ve yaşama hakkının kutsallığı üzerine birçok yazı yazmıştır. Bu konuda II. Abdülhamid devrine de olumlu bir bakış atar. Çünkü II. Abdülhamid her ne kadar türlü zalimlikler yapsa da ülkede idam cezasını yok mertebesine getirmiştir. Fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti bunu da değiştirerek birçok idam cezasını tatbik ettirmiş, şedit yöntemleriyle kutsal olan yaşama hakkını da çiğnemiştir. 477. sayıda bu konu için: *"Otuz beş seneden beri unutulmuş olan i'dâm cezâsını memâlik-i Osmaniye'nin her tarafında ihyâ edilerek pay-i tahtımızın bile en dilrubâ mahallerini o mahûf, o iğrenç sehpâlarla telvîs etmekden çekinmedi."*[763] denilmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1889'da Tıbbiye Mektebi'nde kurulduğu günden Cihan Harbi sonrasında siyaset sahnesinden çekildiği güne kadar hep bir mücadele içinde görülür. Tek bir amacı vardır; o da ülkeyi parçalanmaktan kurtarmaktır. Nasıl ki her siyasal yönetim, en doğru yöntemin kendi yöntemi olduğunu düşünürse Cemiyet'te böyle yapmış, doğru bildiği yolda bu mücadeleyi sürdürmüştür. Doğrudan iktidarda olmadığı dönemlerde, hariçten hükümet ve meclise müdahale ederek her ikisini de Cemiyet'in çizgisine getirmeye çalışmıştır. Sultan Hamid'i despotlukla suçlarken yönetimde muktedir olduğu zaman Cemiyet de ikinci bir görüşe hayat hakkı tanımak

[761] "İkinci Tecrübe", *Serbesti*, 115. sayı, 27 Şubat 1324, s. 1.
[762] "İttihadcılar ve Ahrar", *Serbesti*, 140. sayı, 24 Mart 1325, s. 2.
[763] "Sulh Mu'âhedenâmesi", *Serbesti*, 477. sayı, 26 Nisan 1919, s. 1.

istememiştir. Bunun için yer yer tehdit, şiddet ve yıldırma politikaları uygulamış, muhalif basın bu uygulamalarla kimi zaman mücadele ederken kimi zaman da Cemiyet'in nüfuzu sebebiyle ya sesini çıkaramamış ya da ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Serbesti gazetesinin durumu da işte böyledir. Muhalefet adına elinden geleni yapmışsa da Cemiyet ortama tam bir hâkimiyet sağladığı zaman ülkeyi terk etmeye mecbur kalmıştır.

5.2. Hasan Fehmi Bey Cinayeti ve 31 Mart Vakası

İkinci Meşrutiyet dönemini kanlı bir şekilde ikiye bölen 31 Mart Vakası, gelişim süreciyle beraber değerlendirildiğinde Hasan Fehmi Bey'in katledilmesi olayıyla ayrı düşünülemeyeceğinden bir bütün olarak değerlendirmek yerine olacaktır. Vakanın diğer birçok tetikleyicisi olmasıyla birlikte, Hasan Fehmi Bey'in çok kritik bir dönemde faili meçhul bir cinayete kurban gitmesi, süreci hızlandırarak bu feci hadiseye yol açmıştır. Bu bağlamda düşünülürse 31 Mart Vakası incelenirken vakanın amillerinden olması hasebiyle, Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi olayı da sebeplerden birisi olarak ele alınacaktır.

5.2.1. Hasan Fehmi Bey Cinayeti

Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi, meydana gelme biçimi, vuku bulduğu mahal, maktulün camiadaki konumu ve tarihi itibarıyla her yöne çekilebilecek, her grubun, her Cemiyet'in provoke edebileceği bir araç haline dönmüştür. Cinayet, tarafların yanlı yorumları hesaba katılmaksızın hala çözülememiş, bu olaya dair bir belge ve kanıt bulunamamıştır. Cinayetin görünür kısmı şu şekildedir: 24 Mart 1325'te (6 Nisan 1909) gece saatlerinde Hasan Fehmi Bey ve arkadaşı Kaymakam Şakir Bey Karaköy'den Eminönü'ne Galata Köprüsü üzerinden geçerken saldırıya uğrarlar. Önce bir el, ardından birkaç el daha silâh atılmış, Kaymakam Şakir Bey yaralanmış, Hasan Fehmi Bey ise yere düşmüştür. Şakir Bey, Eminönü tarafına koşarak polisten yardım istemiş, fakat katilin kendisi olduğu zannedilerek alıkonulmuştur. Hasan Fehmi ve Şakir Bey Zaptiye Nezareti'ne götürülürken zaten yolda Hasan Fehmi Bey vefat etmiştir.[764] İlk olarak şunu belirtmekte fayda var. Erik Jan Zürcher[765] ve daha

[764] Ecvet Güresin, *31 Mart İsyanı*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 43.
[765] Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev: Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, 19. Baskı, İstanbul 2005, s. 143.

birçokları tarafından cinayetin muhtemelen İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından işlendiği yönünde yorum yapılmışsa da olaya dair eldeki somut bilgiler yukarıda izah edilenden ibarettir. Bundan sonra yazılacak olanlarsa sadece döneme dair yapılan araştırmalar ve kaynaklardan elde edilen yorumlardır. Dolayısıyla biz de burada devlet kurumlarının yazışmaları, Serbesti gazetesinde ve diğer gazetelerde çıkan haberler üzerinden soruşturmanın aşamalarını, neden işlenmiş olabileceğini ve neticede kimlere, ne şekilde etki ettiğini irdeleyebiliriz.

Olayın meydana geliş şekli resmi kaynaklarda da hemen hemen yukarıda anlatıldığı gibidir. Zaptiye Nezâreti'nden Sadadaret'e yazılan 7 Nisan 1909 (25 Mart sene 1325) tarihli tezkerede olay şu şekilde anlatılır:

> *"Dün gece sâ'at beş buçuk raddelerinde cisr-i cedîd üzerinde Serbesti gazetesi ser muharriri Hasan Fehmi Beğ'in katl ve mülkiye kâ'immakâmlarından Şakir Beğ'in cerh edilmiş olmasından dolayı oranın mıntıka me'mûrıyla cisr-i cedîd merkezi müstahdeminden olub silâh sadâsının işidilmesi üzerine ta'kîbâta ve taharriyâtta bulunan me'mûrîn tarafından verilen raporda dikkat-i mezkûrun köprünün Galata cihetine yekdiğerini müteâkıb beş altı el silâh sadâsı işiderek sadânın geldiği tarafa doğru şitâb eden mıntıka-i me'mûrlar şirket-i hayriyenin üçüncü bilet gişesi önünde koşarak bir zâtın gelmekde olduğunu görmesiyle tutmuş ve silâhın anın tarafından atılmış olacağı zehâbıyla su'al eylediğinde bir zâbit tarafından arkadaşının urulduğunu ve kendisi de mecrûh olduğunu söyleyüp oradan silâh sadâsını işiden Köprübaşı polis me'mûrundan sekiz on efendinin yanlarında askeri kolu olduğu halde yetişmeleriyle mecrûh mûmâileyh Şakir Beğ de me'mûrînin ikisi tarafından merkez-i mezkûra gönderilmiş ve diğer me'mûrîn ilerleyüp köprünün vasatında mecrûh bir zâtın yatmakda olduğunu görmeleriyle ifâdesine mürâca'at eylediklerinde bir şey söylemeğe muktedîr olmadığını anlayarak me'mûrînin bir kısmı mecrûh mûmâileyh Hasan Fehmi Beğ'i kaldırup arabaya irkâben dâ'ire-i Zabtiye'ye sevk etmekle berâber birkaç me'mûrîn köprünün Galata cihetine kadar kemâl-i sür'atle icrâ eyledikleri taharriyât ve ta'kîbâtda hiçbir kimseye tesâdüf etmedikleri ve köprünün Galata cihetinde tahsîlât me'mûrlarına sorduklarında öyle bir kimsenin o esnâda Galata cihetine geçdiğini görmediklerini söyledikleri gibi köprünün İstanbul cihetinde silâh sesi işidildiğini müte'âkib birkaç me'mûr tarafından taht-ı tarassuda alınarak hiçbir ferd geçmemiş olduğu ve mecrûh Şakir Beğ'in karakolhanede kendilerine silâh endaht eden âdemin elbisesi üzerinde parlak düğmeler bulunduğunu gördüğünden asker olması ihtimâlini dermiyân eylediği ve kâtilin kim olduğu henüz anlaşılamayacağı fakat köprünün İstanbul cihetine firâr eylemesine meydân verilmediği cihetiyle mecruh Hasan Fehmi Beğ daire-i Zabtiyeye getirildiği esnâda aldığı*

cerhiyeden dolayı vefât edüp bu bâbda adliyece tahkîkât-ı lâzıme ve kânûniye icrâsına ibtidâr kılındığı gibi "[766]

Özetle anlaşılan odur ki silâh sesleri üzerine cinayet mahalline yönelen memurlar Şakir Bey ile karşılaşmışlar, Şakir Bey saldırıya uğradıklarını beyan etse de polis memurlarının kendisinden şüphelenmeleri sebebiyle, dikkatlerini onun üzerine çevirmişlerdir. Bu sırada kaybedilen zaman içinde Hasan Fehmi Bey vefat etmiş, katil de kaçmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla polis memurlarının Şakir Bey'i katil zannederek onunla uğraşmaları esnasında bir miktar zaman kaybedilmiştir. Bu esnada Hasan Fehmi Bey'in seri bir şekilde hastaneye yetiştirilebileceği veya köprünün diğer tarafının hızlı bir şekilde taranarak katilin yakalanabileceği ihtimalleri akla gelmektedir.

Olayın saati ve vuku bulduğu yer itibarıyla, katilin yakalanamamış olması, aşağıda görüleceği üzere tepkilere sebep olduğundan bu hususta Sadaret, Dâhiliye Nezareti ve Zaptiye Nezareti arasında sürekli bir yazışmanın olduğu görülmektedir. Çünkü saat çok geç olmadığı gibi yer de merkezidir. Üstelik köprünün her iki tarafında da karakol bulunmaktadır. Bu sebeple Sadaret olayın araştırılmasını ve ayrıntılı tahkikat raporunun gönderilmesini ister. Yine aynı tarihte Sadaret'e gönderilen raporda ek bilgiler yer almaktadır.

"Dün gece sâ'at beş buçuk raddelerinde cisr-i cedîd üzerinde Serbesti gazetesi ser muharriri Hasan Fehmi Beğ'in katl… Mecrûh Hasan Fehmi Beğ dâ'ire-i zabtiyeye getirildiği esnâda öldüğü cerihadan müte'essiren vefât edüb bu bâbda adliyece tahkîkât-ı lâzıme ve kânûniye icrâsına ibtidâr kılındığı gibi köprünün altından sandal ile denizden veyahud Galata cihetinden firâr etmiş olması melhûz bulunan kâtilin tahkîki için taraf taraf taharri me'mûrları ta'yîn olunarak şiddetle taharri ve derdesti esbâbının istikmâline müsâ'arat edilmiş ve zâbıtaca teşebbüs olunan şu tahkîkât ve taharriyât netâyicinin peyderpey arz ve iş'ârı tabî'i bulunmuş olmağla."[767]

Yazıdan anlaşıldığı kadarıyla katil ne İstanbul tarafına ne de Galata tarafına geçmiştir. Bir sandal vasıtasıyla deniz yoluyla kaçma ihtimali yüksektir. Tabii burada polis memurlarının doğru ifadede bulunup bulunmadıkları da hesaba katılmalıdır. Çünkü aşağıda görüleceği üzere birçok ihtimal üzerinde durulmuş olup, bunlardan ikisi de polislerin ihmal veya kasti kusurlarıdır.

[766] BOA, ZB, 353/72-1.
[767] BOA, DH.MKT, 2789/60-1.

Polis memurlarının ihmali üzerine durulmuş olacak ki Sadarete bu yönde baskı yapılmış; bunun üzerine Sadaret, Zaptiye Nezareti'nden bu hususun araştırılmasını istemiştir. Zaptiye Nezareti'nin ertesi gün Sadaret'e şu yazıyı gönderdiği görülür:

> *"Serbesti gazetesi muharririnin keyfiyyet-i katlinden dolayı gerek köprü üzerinden ve gerek köprünün İstanbul ve Galata cihetinden bulunan me'mûrîn-i zâbıtanın dikkatsizlik ve betâ'etde bulunub bulunmadıklarını ta'yîn etmek üzere komisyon-ı mahsûs huzûrda icrâ kılınmakda olan tahkîkâtın neticesinin yârın arzı mukarrer olduğu gibi kâtilin taharrisiyle derdesti için nezâret-i çâkerinin mevcûd bütün vesâ'iti fa'âliyete getirilerek şiddetle taharriyât ve hafiyy ve celî tahkîkât icrâ edilmekde bulunduğu ma'rûzdur"*[768]

Polis memurlarının ihmali olup olmadığı hususunda kurulan bir komisyon teşkil edildiği, olayın araştırıldığı bildirilir.

Hükümete muhalif olan bir gazetenin başyazarının öldürülmesi dolayısıyla halk, daha çok öğrenciler ziyadesiyle heyecana kapılmışlardır. Katilin bir an evvel bulunmasını isterler. Mekteb-i Nüvvab talebeleri 8 Nisan 1909'da (26 Mart sene 1325) Sadaret'e, *Sadrazam Paşa Hazretlerine* başlıklı bir telgraf çeker. Telgrafta özetle şunlar arz edilir: Meşrutiyeti elde etmiş bir milletin, hukuku muhafaza edilmiş olmasına rağmen, meşrutiyete yakışmayan ahvaller meydana gelmektedir. Bunun tüm ahalide bir heyecan ve telaşa sebep olduğu, her iki tarafı karakollarla çevrili bir köprü üstünde beş altı el silâh atılarak bir yaralama ve bir cinayetin meydana geldiği halde, nasıl olup da katil yakalanamamıştır. Bu cinayet şahsi olmaktan ziyade, siyasi bir cinayet halini aldığından gereğinin yapılması gerektiğini dile getirirler.[769]

Zaptiye Nezareti'nin Sadaret'e yazdığı 9 Nisan 1909 (27 Mart sene 1325) tarihli tezkereden, cinayetin henüz çözülememekle beraber, soruşturmada bazı isimlere ulaşıldığı, tahkikatın devam ettirildiği belirtilir. Tezkerenin sureti şöyledir;

> *"Serbesti gazetesi muharririnin keyfiyyet-i katlinden dolayı gerek köprü üzerinde ve gerek köprünün İstanbul ve Galata cihetlerinde bulunan me'mûrî-i zâbıtanın dikkatsizlik ve betâ'etde bulunub bulunmadıklarını ta'yîn etmek üzere komisyon-ı mahsûs huzûruyla icrâ kılınmakda olan tahkîkâtın bi'l-ikmâl netîcesinin arz edileceği ve kâtilin taharrisiyle derdesti için nezâret-i çâkerinin mevcûd bütün vesâ'iti fa'âliyete getirilerek şiddetle taharriyât ve hafiyy ü celî tahkîkât icrâ edilmekde bulunduğu arz olunmuşdu. Komisyon-ı mahsûs tarafından bi'l-etrâf icrâ kılınan tahkîkât netîcesinde Şakir Beğ'in Rovelver kurşunu ile katl ve cerh*

[768] BOA, ZB, 353/73.
[769] BOA, DH.MKT, 2793/97-1.

edilmelerini müte'âkib cisr-i mezkûrun İstanbul cihetinin mıntıkasına me'mûr olan polis-i hafiyy efendi silâh sesi üzerine köprünün Galata cihetine gitdiği sırada mûmaileyh Şakir Beğ'in koşarak İstanbul cihetine doğru geldiğini görüb, Şakir Beğ'in kendisinin mecrûh olduğunu ve arkadaşının dahi urulduğunu söylemiş ise de hafiye efendi mecrûh bir şahsın koşmasını ve vak'anın kendisince mechûl olan mâhiyeti i'tibârıyla Şakir Beğ'in maznûniyyeti nazar-ı dikkate alub Şakir Beğ'i cisr-i cedîd polis merkezi komiseri ve merkez-i mezkûrda müstahdem ikinci komiser Eşref ve polis me'mûrlarından Tahir ve Ali Rıza ve Ali ve Cafer ve Rüstem efendilerin vakı'anın sûret-i hudûsıyla olbabdaki tahkîkât ve taharriyâtı hâvi zabıt varakası tanzîm ve tahkîkât-ı ibditâ'iye icrâ etmemek ve köprünün Galata cihetindeki çeşmenin yanında nokta me'mûru bulunan polis Mehmed Şükrü efendinin nokta mahallini terk ve Karaköyde kâ'in İştayn? mağazasının önünde nokta me'mûru bulunan polis İzzet efendilerin vazîfelerinde sek sûretleriyle vazîfelerini su-i isti'mal eyledikleri anlaşılarak bundan tebdîl edilmiş ve haklarındaki evrâk-ı tahkîkiye cihet-i adliyeye derdest-i tevdî' bulunmağla oraca hâsıl olacak netîceye göre haklarında mu'âmele-i icrâsı tabî'i bulunmuşdur.

İkdam gazetesinin dünkü nüshasında Dolmabahçesi Gazhane Karakolhanesinde müstahdem komiser Nuri efendinin İkdam gazetesi ser muharriri Ali Kemal Beğ ile Volkan ve Yeni Gazete sâhib-i imtiyâzlarını da Serbesti gazetesi ser muharriri Hasan Fehmi Beğ gibi vuracaklarını beyân etdiği hakkında bir fıkra görülmesiyle nezâret çâker-i mu'âvini sa'âdetlü Azmi Beğ efendi i'zâm edilerek icrâ eylediği tahkîkâtda komiser Nuri efendinin bu yoldaki tefevvühâtı oradaki polis ve jandarmanın efrâdı tarafından dahi haber verilmesiyle olbâbdaki evrâk-ı tahkîkiye mûmâileyh Nuri Efendi ile berâber Dersa'âdet Bidâyet Mahkemesi Müdde'-î umûmiliğine gönderilmiş ise de mezkûr müdde'-i umûmilikden cevâben alınan tezkerede polis Nuri efendinin ihbâr olunan tefevvühâtı esâsen cürm teşkîl etmemekle berâber cinâyet-i ma'lûmeye de ta'allukı görülemediği ve me'mûrîn-i zâbıtanın her ne sûretle olursa olsun bir fırkaya meylini ızrâr ve îmâ edecek akvâl ve harekâtı şâyân-ı takbîh olduğu misallü kendisinin bulunduğu Karakolhânedeki rüfekâsıyla hüsn-i mu'âşeret edemediği anlaşılmasıyla tebdîl-i mevkî lâzım geleceği beyân edilmesi bununla berâber mûmâileyh komiser Nuri Efendi'nin sevâbık bir halde?nazar-ı dikkat bulunmağla bulunmağla derdest-i icrâ bulunduğu tahkîkât netîcesine göre ta'yîn-i mu'âmele edilmesi ..."[770]

Evrakta da belirtildiği üzere, olayla alakalı olarak bazı polis memurlarının ifadelerine başvurulmuş, iddiaya göre polis memuru Nuri Efendi'nin, İkdam, Volkan ve Yeni Gazete sahiplerinin de aynı akıbete uğrayacaklarına dair sözler sarf ettiği bildirilmiştir. Fakat savcılık tarafından soruşturma neticesinde herhangi bir suç teşkil etmediğine kanaat getirilmiş, Nuri Bey'in iş arkadaşlarıyla iyi anlaşamadığına dair söylentiler üzerine, soruşturma neticesinde yerinin değiştirilebileceği belirtilmiştir.

[770] BOA, ZB, 353/74.

Ertesi gün, yani 9 Nisan 1909 (*28 Mart [1]325*) tarihli Zaptiye Nezareti'nden Merkez Kumandanlığı'na yazılan tezkereden anlaşıldığı kadarıyla, soruşturmanın çemberi biraz daha genişletilmiş ve eski Paris Sefiri Münir Paşazade süvari yüzbaşılarından Cemil Bey'in ifadesi alınmak üzere, Bidayet Mahkemesi Müdde-i Umumisi Sadreddin Bey'e götürülmüştür.[771] Dâhiliye, Sadaret, Merkez Kumandanlığı ve Zaptiye arasında süren bu yazışmalardan anlaşıldığına göre bir netice elde edilememiştir.

Yalnızca bir cinayet vakasının, tüm devlet organlarını bu denli meşgul ediyor olması, ülkede ne derece gergin bir havanın bulunduğunu göstermektedir. Çok daha büyük bir olayın arifesinde, bu olayın neden bu kadar halkı heyecana sürüklediği tetkike muhtaçtır. Şöyle ki: 1909 yılı Mart ayının başlarından itibaren bazı kesimler, halkın dini hassasiyeti üzerinde tesir edecek şekilde şeriat söylemleri çıkarmıştı. Bunun akabinde Kamil Paşa ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin arasının açılması, Kamil Paşa'nın oğlu Mehmet Sait Paşa'nın Sultan Abdülhamid'e verdiği jurnallerin Tanin gazetesinde yayınlanmasına bir de Kamil Paşa'nın sadaretten düşürülmesi olayı eklenince, ülkede ipler iyice gerildi.[772] Cemiyet, tüm bunların meşrutiyetten ziyade, kendisine karşı planlanan olaylar olarak yorumluyordu. Çünkü II. Meşrutiyet'in ilanının üstünden sadece sekiz ay gibi kısa bir süre geçmiş olsa da bu kısa zaman diliminde İttihat ve Terakki Cemiyeti kendisine karşı kayda değer bir muhalefet yaratmıştı. Meşrutiyetin getirmiş olduğu basın serbestliği sayesinde de Cemiyet, muhalifleri tarafından rahat bir biçimde eleştiriliyordu.

Ali Cevat Bey, Hasan Fehmi Bey'in katledilmesinden birkaç gün evvel Serbesti, İkdam ve Mizan gazetelerinin Cemiyeti makbul olmayan bir dille tenkit ettiklerini, buna müteakip Hasan Fehmi Bey'in katledildiğini yazmıştır.[773] Ahmet Emin Yalman, Cemiyet'e karşı başlayan bu muhalif tavır karşısında, Cemiyet'in cebri politikalara başvurduğunu, ilk olarak Şemsi Paşa'nın akrabası olan Mahir Paşa'nın öldürüldüğünü, fakat bunun büyük bir yankı meydana getirmediğini, ikinci olarak da Hasan Fehmi Bey'in katledildiğini söyler. [774] Hasan Fehmi Bey'in katledilmesi ülkede büyük bir

[771] BOA, ZB, 497/70-1-2-3.
[772] Karal, *Osmanlı Tarihi*, cilt: 9, s. 82.
[773] Ali Cevat, *II. Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi*, (Yay. Haz. Faik Reşit Unat), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985, s. 46.
[774] Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1 (1888-1922),* (Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç), Özener Matbaacılık, İstanbul 1997, s. 107.

infial yaratmış, duyguların taşmasına sebep olmuştur. [775] Rıza Nur ise güzide bir genç olan Hasan Fehmi'nin Cemiyet tarafından vurulduğunu, cenaze merasimi esnasında Mizancı Murad Bey'in Rıza Nur için, İkdamdaki yazısının ihtilal yaparak Cemiyet'i devireceğini söylediğini belirtir. Mizancı Murad'ın bu söylediğine istinaden, ekleme yapar: *"Sanki keramet sahibiydi."*[776] Aslında ülkenin içinde bulunduğu durum ve matbuatın yaptığı kışkırtmalar göz önüne alındığında büyük bir facianın gelmekte olduğunu görmek keramet sahibi olmayı gerektirmiyordu. Kamil Paşa'nın sadaretten düşürülme biçimi, gazetelerin Cemiyet ve iktidara saldırıları, aşağıda anlatılacağı üzere bir kısım askerin yeni düzene karşı duyduğu rahatsızlıklar ve en sonunda Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi rahatsızlıkların tepe noktasına ulaşmasına sebep olmuştu.

Hasan Fehmi Bey'in ise bu süreçte ne derece göz önünde olduğu tartışmalıdır. Zira gazetenin sahibi Mevlanzade Rıfat Bey'dir. Yayın kadrosunda ise Hasan Fehmi dışında başka yazarlar da vardır. Ayrıca Hasan Fehmi'nin yazıları gazetede genelde imzasız çıkmaktadır.[777] Cinayetin olduğu gün gazetede imzasız çıkan bir makalede, memleketin menfaati için gerekirse canlarını feda edecekleri yazılmıştır.[778] Aynı sayıda Meclis Başkanı Ahmed Rıza Bey için de hakarete varan sözler sarf edilmiştir. *Âveng-i Hâdisât* başlıklı bölümde, istibdat döneminde bir iş yaptırmak, devletten nemalanmak için müstebitlere yanaşmanın gerektiğini, şimdi ise bu görevi hürriyetperverlerin yaptığı söylenir. Bundan hareketle şöyle bir olay nakledilir: Eski Paris sefiri Münir Paşa'nın oğluna neden Ahmed Rıza Bey ile kol kola gezdiği sorulur*:*

> *"Münir'in oğluna : - Ahmed Rıza ile niçin geziyorsun? demişler...- Efendim bir konak arıyorum, cevâbını vermiş. – Acâ'ib, meclis-i mebûsân re'isi her işi bırakdı da işgüzâr idâre hânesine dellallık etmeğe mi başladı? Sana nasıl konak bulacak? -Hayır efendim, öyle değil... Beni de oraya götürüp öpdürecek demiş!"*[779]

[775] Sonradan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakınlığı ile bilinen Şair Celal Sahir, Cemiyeti de işe katarak Hasan Fehmi Bey için bir şiirinde şöyle yazmıştır; "*Hak için haykıranlardan birisi öldü, kurşunla susturuldu sesi / Ey garip anne, ey zavallı Vatan, sen bu alçak çocuklarından utan."*; Yalman, *a.g.e.*, s. 108.

[776] Dr. Rıza Nur, *a.g.e.,* s. 295.

[777] Örneğin gazetenin 29. sayısında Hasan Fehmi Bey'in imzalı bir makalesine rastlanılmıştır. "Ali Kemal-Şûrâ-yı Ümmet", *Serbesti*, 29. sayı, 1 Kânûn-ı evvel 1324, s. 2-3.

[778] "Meclis-i Meb'ûsân-Matbu'ât", *Serbesti*, 141. sayı, 25 Mart 1325, s. 2.

[779] "Âveng-i Hâdisât", *Serbesti*, 141. sayı, 25 Mart 1325, s. 2.

Ertesi gün ise Serbesti gazetesi, Hasan Fehmi Bey'in vefat haberini şöyle duyurur: *"Serbesti-i matbû'âtın ilk kurbânı, ömrünü menfâlarda geçirmiş olan evlâd-ı hürriyetden Hasan Fehmi Beğ'in ruhuna fâtiha"*[780]

Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi, şüphesiz II. Meşrutiyet'in ilanından sonra vuku bulan en önemli hadisedir. Kaleminin adaleti ve keskinliği yüzünden katledildiği defalarca dile getirilir. Aynı gün Hasan Bey için Osmanlı milletine şu şekilde taziye verilir:

> *"Sen kalemlere, mîzânlara edilen tecâvüzleri o neşât-ı milli ile memlû olan kalbinin bütün uluviyyetleriyle müdâfa'a etdin. Fedâkârân-ı Millet vak'asında cerâ'id-i muhâlefeynin bütün uzviyât-ı muntakimânelerini, isnâdât-kazîbelerini, tehdîdât vâkı'alarını senin şecâ'at-ı edebiye-i kalemiyen redd etdi, mahv etdi, tahkîr etdi… Eyvâh! Mütemeddin-i memleketde her birisi yüz kişinin a'lâ-yı şânına medâr olacak bu âlicenâbâne hidmetlerin, bâk bu câhil ellerde nasıl bir belâ-yı musîbet engîz ile takdîr edildi. Sen öldün... Hayır hayır ölmedin, milletin samîm-i kalbinde ebediyyen yaşayacaksın, pâyidâr olacaksın."*[781]

Cinayetin nasıl gerçekleştiği Serbesti gazetesinde de şöyle anlatılır:

> *"Ser muharririmiz Hasan Fehmi Beğ ve mülkiye kâ'imakâmlarından Ertuğrul Şakir Beğ evvelki akşam Ergiri meb'ûsu Müfid Beğ'i görmek üzere Beyoğlu'na geçerek gece sâ'at beş buçukda İstanbula avdet etdikleri esnâda köprü üzerinde bir hunhâr tarafından arka tarafından atılan Rovelver kurşunlarıyla Hasan Beğ katl ve Şakir Beğ sol böğründen tehlikesiz sûretde cerh edilmiştir. Mecrûh Şakir Beğ'in ifâdesine nazaran kâtilin bir süvâri zâbiti olduğu ve Rovelver'ini Şakir Beğ'e tevcih etdikde 'al sana da Mevlan' demiş olduğu anlaşılmışdır."*[782]

Yazı devamında ise kurşunun hangi uzaklıktan nasıl atıldığı, vücuda ne gibi hasarlar verdiği ve buna benzer teknik rapor aktarılmıştır. Şakir Bey, beyanında katilin *al sana da Mevlan* diyerek ateş ettiğini belirtir. Şayet bu ifade gerçeği yansıtıyorsa katilin hem Hasan Fehmi hem de Mevlanzade Rıfat Bey'i öldürmek istediği anlaşılmaktadır.

Cinayetin ertesi günü İstanbul mebusu Zöhrap Efendi mecliste Hasan Fehmi Bey'in katilinin neden yakalanamadığına dair hükümete gensoru verir.[783] Zöhrap Efendi, polisin katili yakalamak yerine, yanında bulunan Şakir Bey'in katil diye derdest edildiğini, Serbesti'nin bir müddetten beri takip ettiği politika ile bu cinayet arasında bir münasebet olduğunu, aksi ispatlanıncaya kadar kabul etmek gerektiğini beyan eder.

---

[780] *Serbesti*, 142. sayı, 26 Mart 1325, s. 1.
[781] "Osmanlı Milletini Ta'ziyet", *Serbesti*, 142. sayı, 26 Mart 1325, s. 1.
[782] *Serbesti*, 142. sayı, 26 Mart 1325, s. 2
[783] MMZC, Devre: 1, Cilt: 2, İnikad: 53, İçtima: 1, 25 Mart 1325.

Yani olay adi bir cinayet vakası değil siyasi bir vakadır. Zöhrap Efendi beyanında: *"Dün gece atılan kurşunlar Serbesti gazetesinin başmuharririne atılmadı, bütün matbuata, bütün hürriyet-i fikrîye ve vicdâniyeye, bütün Osmanlı milletine atıldı."*[784] diyerek hedefin aslında özgür basın ve özgür düşünce olduğunu söyler. Katilin Mevlanzade'nin de ismini zikretmesinden dolayı, bunun şahsa değil bir gazeteye yapılmış suikast olduğunu, bu sebeple bu vakanın adi bir cinayet vakası olamayacağını vurgular. Konuşmanın devamında herkes koynunda tabanca mı taşımalıdır diyerek başkentte asayişin bozulduğunu, bunun karşısında ne gibi tedbirler alınacağını Dâhiliye Nezareti'nden talep eder. Biga Mebusu Arif İsmet Bey ise yukarıda da izah ettiğimiz doğrultuda, bir gazetenin sermuharririnin gazetenin sahibinin izni olmadan bir şey yazamayacağını belirtir. Üstelik maktulün yazılarında imzasının bulunmadığını, bu sebeple olayın Mevlanzade ile alakalı olabileceğini, ayrıca gazetede Hasan Fehmi'den başka birkaç muharrir daha olduğunu, dolayısıyla olayın adi bir vakadan ibaret olduğunu dile getirir.[785] Mecliste yapılan bu tartışmalar neticesinde hükümetin izahatına hükmedilmeyerek izahatın ileri bir tarihte talep edilebileceği kararlaştırılır.[786] Serbesti gazetesi ise bunu eleştirir ve oyalama olarak değerlendirerek şöyle yazar:

> *"Birçok münâkaşadan sonra âlem-i hamiyyeti, umûm erbâb-ı vicdânı kan ağlatan bu vakı'a-i dilsizi Nîsân'ın ta dördüncü Cumartesi gününe yani efkâr-ı umûmiyenin teskîninden sonra bir vakte ta'lîk ile îzâhât taleb edilebilmesi kararlaşdırılabilmişdir!"*[787]

Gazete'ye göre bu bir oyalama taktiğidir ve olayın üstü kapatılmaya çalışılmaktadır. Aynı gün bir kısım öğrenci Serbesti idarehanesine gelerek Sadrazam'a gittiklerini, katilin yakalanmasına yönelik taleplerini ilettiklerini ve Sadrazam'ın da katilin yakalanacağını bildirdiğini söyler. Bunun üzerine Mevlanzade Rıfat öğrencilere hitaben: *"Vezâ'if-i hükûmete müdâhale edilmeyip hükûmetin icrâatında serbest*

---

[784] a.g.z.
[785] a.g.z.
[786] Mecliste ileri tarihte istenebileceğine dair karar alınmışsa da Dâhiliye Nezâreti'nin Zabtiye Nezâreti'ne yazdığı yazıda, meclise izahatta bulunulacağından acele olarak elde edilen delillerin ve tahkikat durumunun rapor olarak sunulması istenir. Yazı sureti şu şekildedir:
"Zabtiye nezâret-i Behiyyesine
Sa'âdetlü efendim hazretleri
Geçende köprü üzerinde katledilmiş olan Hasan Fehmi Beğ'in keyfiyyet-i itlâfı hakkında Meclis-i Meb'ûsân'ca taleb olunan izâhâtın i'tâsı için Cumartesi günü meclis-i mezkûrda azîmet olunacağından cinâyet hakkında şimdiye kadar cereyan eden tahkîkâtın destres olunan delâ'il ve emârâtın serî'an ve muvazzahan iş'ârı husûsunda himmet buyurulması bâbında irâde efendim hazretlerinindir. Fî 28 Rebiü'l-Evvel sene 1327 ve fî 6 Nisân sene 1325"; BOA, ZB, 332/27-1.
[787] "Dünkü Meclis-i Meb'ûsân'da", *Serbesti*, 142. sayı, 26 Mart 1325, s. 2.

bırakılmasını ve eğer hükûmet kâtili bulmakda müsâmaha eder ise o zaman söz söylemeğe hakkımız olacağını"[788] beyan eder. Burada Rıfat Bey'in tutumu önemlidir. İlerleyen günlerde gazetesi aracılığıyla toplumu heyecana sürükleyecek sözler sarf etse de vaka henüz aydınlatılmamışken bu aşamada öğrencilere peşin hükümlü hareket etmemeleri gerektiğini salık verir.

Gazete de cinayete ilişkin henüz açıktan açığa hedef gösterilmese de anarşinin ulaştığı boyutlara vurgu yapılarak ülke anarşi içinde boğulurken devletin ileri gelenlerinin her şey yolundaymışçasına rahat tavırları şöyle eleştirilir:

"Memleketin dört bir etrâfını ihâta etmiş olan fevzâ (Anarşi!) binâ-yı mülkü esâsından sarsarken vükelâ efendilerimiz gûyâ vatanın her köşesinde âsâyiş ber-kemâl imiş gibi müsterîh ve mes'ûd bir sûretde lâstikli arabalarla tenezzüh ediyor." [789]

Cinayet, sadece Serbesti'nin değil tüm basının gündemini meşgul etmiştir. İkdam gazetesi: *"... henüz hüviyeti anlaşılmayan bir zâbit tarafından Rovelver kurşunıyla..."*[790] diyerek katilin bir zabit olduğunu belirtir. 5341. sayısında ise olaya daha büyük bir yer ayırır ve olayın oluş biçiminden ne için yapıldığına dair tafsilatlı yazılar yayınlar. Ali Kemal, hürriyetin kansız alınamadığını ve katilin yakalanamamış olmasını *İlk Kurban* başlıklı başyazısında şöyle eleştirir:

> *"Hürriyetimiz kansız, kurbansız alındı diye seviniyorduk, fakat hakîkat öyle değil imiş. Çünkü görüyoruz henüz o ni'mete hakkıyla mâlik olamadık, sûreten hürüz, hakîkatde esîr... Böyle erbâb-ı nâmûs şehrimizin göbeğinde katl olunur da zâbıtamız kâtilleri bile tutamazsa bu memleketin şânı, şerefi inzâr-ı âlemde ne hâle girer?"* [791]

Bu sırada Hasan Fehmi Bey'in cenaze işlemlerinin de bir yandan planlanması gerekmektedir. Rıfat Bey'in isteği üzerine Hasan Fehmi'nin cenazesi Emniyet Müdürlüğü'nden alınarak Serbesti gazetesi idarehanesine götürülecektir.[792] Defin için de Rıfat Bey bir dizi girişimde bulunur ve merhumun Sultan Mahmud Türbesi'ne defnedilmesine dair talebini iletir. Babıali'den Evkaf Nezâreti'ne gönderilen 7 Nisan 1909 (25 Mart sene 1325) tarihli yazı ile Mevlanzade Rıfat Bey'in, cenazenin Sultan Mahmud Türbesi'ne defnedilmesine dair istidası iletilir.[793] Aynı gün Yıldız

[788] *Serbesti*, 142. sayı, 26 Mart 1325, s. 2.
[789] "Meclis-i Meb'ûsân ve Kabîne", *Serbesti*, 143. sayı, 27 Mart 1325, s. 1.
[790] "Cinayet", *İkdam*, 5340. sayı, 7 Nisan 1909, s. 5.
[791] Ali Kemal, "İlk Kurban", *İkdam*, 5341. sayı, 8 Nisan 1909, s. 1.
[792] *Stamboul*, 84. sayı, 8 Nisan 1909, s. 1.
[793] BOA, BEO, 3530/264716.

Sarayı'ndan Sadaret'e gönderilen irade ile cenazenin Sultan Mahmud Türbesi'ne defnedilmesi irade buyrulur. İrade şöyledir:

> *"Serbesti gazetesi ser muharriri olub dün gece vefât eden Nevşehirli Hasan Fehmi Beğ'in na'aşının Sultan Mahmud Türbesi'ne defni istid'âsına dâ'ir mezkûr gazete sâhibi Mevlanzade Rıfat Beğ tarafından çekilen telgrafnâmenin takdîmi ve olbâbda istid'âyı hâvi resîde-i dest tanzîm olan 16 Rebiü'l-evvel [1]327 tarihli tezkere-i aliyye-i sadâret-penâhileri melfûfuyla manzûr-ı âli olarak mûcebince îfâ-yı muktezâsı hususunda irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhi şeref-ta'alluk buyurulmuş olmağla."*[794]

Hasan Fehmi Bey'in cenaze töreni 7 Nisan 1909'da gerçekleştirilir. Serbesti, cenazenin çok büyük bir kalabalığa sahne olduğunu, İstanbul'da daha önce böyle bir izdihamın yaşanmadığını, idarehaneden dört buçukta alınan cenazenin ancak yediye yirmi kala Ayasofya'ya ulaştırılabildiğini yazar.[795] İkdam, 9 Nisan tarihli 5342. sayısında İttihat ve Terakki Cemiyeti haricindeki cemiyetlerin cenaze alayına iştirak ettiğini belirtir.[796] Hüseyin Cahid Yalçın, Hasan Fehmi Bey'in cenazesinin bir propaganda aracına dönüştüğünü anılarında şöyle anlatır:

> *"Hasan Fehmi Bey için – İttihat ve Terakki'ye aykırı olanlar – bir cenaze töreni düzenlemişlerdi. Belki de sağlığında onu çekemeyen, arkasından söylemediklerini bırakmayan dostları, şimdi yalancı gözyaşları ile yüksek sesle bağırmakta en önde gidiyorlardı. Talihsiz ceset, onların elinde bir propaganda aracıydı. Bunu sonuna kadar kullanmak, işletmek istiyorlardı."*[797]

Yalçın'ın dediği gibi cenaze gerçekten bir propaganda aracına dönüşmüş, yer yer olaylara sahne olmuştur. Cenaze merasiminin olaylı geçtiği resmi yazışmalara da yansımıştır. Cenaze töreninde ve Kör Ali Hadisesinde[798] halkı galeyana getirmek ve Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa hakkında hakaret içeren sözler sarf etmek suçlamasıyla, İbrahim isimli şahsın memleketi olan Ergani'ye sürülmesine karar verilmiştir. Kararın işletilmesi için yazılan 6 Haziran 1909 (24 Mayıs 1325) tarihli tezkere sureti şu şekildedir:

> *"İrticâ'iyyundan olduğu beyânıyla maznun-ı aleyh olan Diyarbekir Vilâyeti'nde merbût Ergani Ma'deni Kazâsı ahâlisinden İbrahim bin Musa hakkında icrâ kılınan muhâkeme netîcesinde merkûmun harekât-ı âhîre-i*

---

[794] BOA, İ.HUS, 174/67.
[795] "Cenâze Alâyı", *Serbesti*, 143. sayı, 27 Mart 1325, s. 1.
[796] "Şehîd-i Hürriyetin Cenâze Merâsiminde", *İkdam*, 5342. sayı, 9 Nisan 1909, s. 1.
[797] Yalçın, *Siyasal Anılar*, s. 70.
[798] Kör Ali Hadisesi için bkz. Doğan Duman, "31 Mart Vakasının İki Öncü Habercisi Kör Ali ve Beşiktaş Olayları", The Journal of Academic Social Science Studies, sayı: 42, Mart 2016, ss. 95-112.

irticâiyyede dahl ve iştirâki olduğu anlaşılamayub ancak i'lân-ı meşrûtiyeti müte'akib ser-zede-i zuhûr olan Kör Ali hâdisesinde ve mukaddemâ köprüde katl edilen Hasan Fehmi efendinin cenâze merâsiminde ve bu makûle-i ictimâ'âtda önayak olarak halkı teheyyüc edecek sûretde ifâdâtda ve sadr-ı lâhâk Hüseyin Hilmi Paşa aleyhinde ba'zı tefevvühâtda bulunmuş ve mukaddemâ dahi mesâvî-i ahvâlinden nâşî nefy ve tağrîb edilmiş idüğü tahakkuk etdiğinden mevâki'-i münâsibden birinde nefy ve te'bîd edilmesine müttefikân karâr verildiği ma'rızında mazbata tanzîm kılındı."[799]

Meydana gelen cinayet ve akabinde çıkan olaylar üzerine Osmanlı basını iki cepheli bir hal almıştır. Cinayeti lanetlemekle birlikte, henüz tahkikat aşamasındayken peşin hüküm verilmemesi gerektiği ve cinayetin adi bir vaka olarak nitelendirilmesi gerektiğini belirten Tanin ve Şura-yı Ümmet gazetelerine karşı Serbesti, İkdam ve diğerlerinin görüşü, olayın adi bir vaka olmayıp, kasti bir siyasi cinayet olduğu yönündedir. Hüseyin Cahid, *Fırsatdan İstifâde* başlıklı yazısında: Böyle elim bir olay üzerine yapılacak yorumların, kamuoyunda feci sonuçlar doğuracağını, bu sebeple ihtiyatlı yaklaşmak gerektiğini belirterek olaydan istifade etmek isteyenleri eleştirir. *"... muhâlif gazetelerin, fırkaların böyle acı, böyle esefnâk bir vakı'a-i vahşiyâneden kendileri için ne mahâretle bir hisse-i istifâde çıkardıklarını şimdiden tedkîk edebiliriz."*[800] Aynı yazıda Hüseyin Cahid, İstanbul mebusu Zöhrap Efendi'nin konuşmasına atıfla, Hasan Fehmi'nin takip ettiği muhalif çizgiden dolayı cinayete kurban gittiği iddiasının ispatla mükellef olduğunu söyler.[801] Şura-yı Ümmet ise olayı farklı bir açıdan ele alır. Şura-yı Ümmet'e göre bir Fransız doktorun verdiği raporda Şakir Bey'in vücuduna giren kurşunun seyri önden arkaya doğrudur. Dolayısıyla Şakir Bey'in ifade ettiği gibi arkadan ateş edilme gibi bir husus söz konusu değildir. Bir de yapılan tahkikatta iki sebepten ötürü yanlışlık olduğu dile getirilir. Birincisi sadece Zaptiye Nezareti tabibi Dimitraki Efendi'nin raporuyla iktifa edilmesi, ikincisi ise ölüye fethi meyyit (otopsi) yapılmamış olmasıdır.[802] Doktor Reşid imzalı bu makalede, doktor daha ileri giderek kesin bir isnatta bulunur: *"On bir sene Adliye tabâbetinde bulundum. Bu müddet zarfındaki tecrübelerime nazaran bence yüzde doksan kâtil Şakir'dir."* [803] Doktor Arif İsmet, Zöhrap Efendi'nin olayı siyasi bir

[799] BOA, *İrade Askeri* [İ.AS], 84/42-1. Aynı hususta diğer yazışmalar için bkz. BOA, ZB, 495/92., BOA, ZB, 495/62.
[800] "Fırsatdan İstifâde", *Tanin*, 248. sayı, 27 Mart 1325, s. 1.
[801] a.g.m., *Tanin*, s. 1.
[802] "Köprü Cinâyeti Hakkında", *Şûrâ-yı Ümmet*, 188. sayı, 29 Mart 1325, s. 3.
[803] a.g.m., *Şûrâ-yı Ümmet,* s. 3.

cinayet şekline sokma çabasına karşı çıkarak şayet siyasi bir cinayet olsaydı ve hedef gazete olsaydı Hasan Fehmi değil Mevlanzade öldürülürdü demiştir.[804]

Serbesti, sütunlarında tüm bu yazılanlara tek tek cevap verir. Birincisi katil ve maktul arasında menfi bir ilişki olmalıdır. Bu ikisi arasında böyle bir ilişki kesinlikle söz konusu değildir. Bu iki kişi sekiz on senelik arkadaştır. İkincisi eğer Şakir beyin böyle bir niyeti olsaydı köprü üstünde hemen yakalanma ihtimali bulunan bir yerde mi yapardı diye sorar. Üçüncüsü Şakir Bey Hasan Fehmi Bey'i öldürdükten sonra niye kendini tehlike arz eden sol böğründen vursun diye ekler. Şura-yı Ümmet gazetesindeki Doktor Reşid Efendi, cinayete ilişkin yazılan tıbbi raporun hatalı olduğunu da dile getirmiştir. Serbesti'ye göre bunu söylemek bir suçtur. Böyle şeyleri dile getirmek sadece olayı karıştırıp, insanların aklını bulandırmaktan başka bir işe yaramaz. Bir de Şakir Bey'in önce arkadan vuruldum deyip, sonra ifadesini değiştirerek kurşunun ön taraftan nüfuz ettiğini söylemesi rapor metninde bir tezat oluşturmuş ve mecruhun katil olduğuna delil gösterilmiştir. Fakat Serbesti, bir kişinin öldüğü, bir kişinin de yaralandığı dehşetli bir olayda yaralanan kişinin ne kadar sağlıklı beyanatta bulunabileceğinin aşikâr olduğunu söyler. Bir de olayın hemen sonrasında polisin sadece Şakir Bey'in derdest edilmesiyle meşgul olup, katilin peşine düşmemesi, Şura-yı Ümmet ve benzeri gazetelerin olaydan önceki bir kaç günlük yayınları arasındaki bağlantıları akıllara getirmektedir. Tabii ki bu adli makamların işidir.[805] Devamında Şura-yı Ümmet'in yanlış bir amaca hizmet ettiği dile getirilir. Bir katili saklamaya çalışarak bir günahsızı katil ilan etmek, bu insanların nasıl bir zihniyette olduklarının apaçık bir göstergesidir. Amaç Şakir Bey'i katil gibi gösterip, hem kamuoyunun hem de adli makamların kafalarını karıştırmak, Şakir Bey'i beş altı ay hapis tuttuktan sonra serbest bırakarak olayın üstünü örtme çabasından ibarettir. Olayın doğru bir şekilde tahkikatı sonrasında, siyasi bir cinayet olduğunun anlaşılacağı söylenir.[806]

İttihatçı basının Şakir Bey'e ve Serbesti gazetesine yaptığı hücum ertesi gün Serbesti tarafından daha da ağır bir şekilde eleştirilir. Böyle zor zamanlarda dahi, ittihatçı basının hücumdan geri durmamakla haysiyet dışı davrandığı söylenir.

---

[804] *Stamboul*, 84. sayı, 8 Nisan 1909, s. 2.
[805] "Sermuharririmiz Hasan Fehmi Beğ'in Katli Hakkında Mütâla'âtımız", *Serbesti*, 146. sayı, 30 Mart 1325, s. 1-2.
[806] a.g.m., *Serbesti,* s. 1-2.

"Biz refîk-i azîzimizi karanlıkda yolunu bekleyerek kahbecesine katl eden alçakları gördükden sonra bu eyyâm-ı mâtemde hissiyât-ı rakîkamızı rencide eden esâtize-i ahlâk muharrirleri de çok görmeyiz. Şeref Sokağı'nın şerefini ihlâl eden Şûrâ-yı Ümmet'le âdâb-ı matbû'ât lekedâr eden Tanin'de zerre kadar haysiyet olsaydı bulunduğumuz bu hâl-i fecî'de bizi rencide etmezlerdi."[807]

Serbesti'ye göre Cemiyet'in gösterdiği telaş kendilerini lekelemekten başka bir şeye yaramamaktadır. Ayrıca rapor[808] sonucuna göre Şakir Bey bir metrelik mesafeden ve arkasından vurulmuştur. Serbesti, İttihatçı basın Şakir Bey'in üzerine attıkları bu suçlamadan nasıl aklanacaklar diyerek şöyle seslenir: *"Cerhin arkadan ve bir metro kadar mesâfeden atılan mermiyle olduğu ve Şakir Beğ'in kendi kendisini urması gayr-ı kâbil olduğu resmen ikinci def'a olarak tahakkuk etmedi mi ?"*[809]

16 Nisan'da Şerafettin Mağmumi gazeteye gönderdiği yazısı ile Hasan Fehmi'nin ne derece namus erbabı bir kişi olduğunu, atılan kurşunun da ona değil hürriyete, meşrutiyete atıldığını şu sözlerle ifade eder:

"Bu sû-i kasd yalnız o vücûd-ı muhtereme olmadı. Darbe, hakîki hürriyete, meşrûtiyete uruldu. Hasan Fehmi hak için hakkâniyet için, hakîkat için çalışanların en önünde bulunuyordu. ... Bu necîb çehreyi ta on iki yıl evvel Paris'de tanımış ve ilk görüşmeden beri kendisini sevmiş, bâdehu hakkındaki hürmetim dâ'imâ artmış çoğalmışdı. Avrupa'da kendi servetiyle tahsîl etdi. Mısır'da hangi işe girdiyse iffet gösterdi. Muhtar Paşazade'nin milyonlarını avucunda tutduğu müddetce sadâkat ve istikâmetden zerrece inhirâf etmedi. Hasan Fehmi, mâzisi billur gibi berrak, şeffâf pürüzsüz ve lekesizdir. Tepeden tırnağa nâmus-ı mücessim denilebilir. ... Katl ve cinâyet her kime karşı olursa olsun, şübhesiz bir vahşetdir. Hele böyle bir vücûda nasıl kıyılır? Nadir yetişen böyle bir hâdim-i vatan, bir âşık-ı hürriyet ve adâlet nasıl mahvedilir."[810]

Yukarıda da yazıldığı üzere Hasan Fehmi Bey'i kimin öldürdüğü bugüne kadar ortaya çıkmamıştır. Savcılığa sunulan raporlar farklılık arz etse de sonradan tek rapora düşürülerek Şakir Bey'in olayda sadece müşteki olduğu anlaşılmıştır. Fakat her kesimin sorumlu gördüğü kişiler, cemiyetler vardır. Serbesti gazetesi, Hareket Ordusu'nun ülkenin içinde bulunduğu fena hal (31 Mart Vakası) üzerine İstanbul'a gelişine kadar, Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi de dâhil tüm bu fenalıkların İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden kaynaklandığını söylemiştir. Fakat artık ordunun İstanbul'a

[807] "Ne diyelim", *Serbesti*, 147. sayı, 31 Mart 1325, s. 2.
[808] Dersaadet Bidayet Mahkemesi Müddei Umûmiliğine sunulan rapor sureti için bkz. "Mecrûh Şakir Beğ", *Serbesti*, 147. sayı, 31 Mart 1325, s. 2.
[809] a.g.m., *Serbesti,* s. 2.
[810] Şerafettin Mağmumi, "Düşündüm ki", *Serbesti*, 150. sayı, 3 Nisan 1325, s. 1.

girişiyle beraber gazetenin ifadelerinde de değişiklikler başlar. 31 Mart Vakası ve Hasan Fehmi'nin sorumluluğunu II. Abdülhamid'e yükler. Bunun daha önceden de bilindiği fakat zamanın müsait olmayışından dile getirilemediği şöyle ifade edilir: *"Zîrâ biz darbenin nereden indiğini biliyor ve lakin tekâzâ-yı zamân bize fikrimizi alenen söyletmiyordu."*[811] Serbesti, artık ödeşmek zamanı gelmiştir diyerek Sultan hakkındaki biriktirmiş olduğu tüm nefretini sütunlarına yansıtır.[812] Cinayetten sorumlu tuttuğu Cemiyet'i ise şu şekilde aklama yoluna gider. Cinayet soruşturması esnasında gazete muhabirlerinden biri görevlilere şöyle beyanatta bulunmuştur:

> *"Bu mes'elede birçokları İttihad ve Terakki Cem'iyyeti'ni ithâm ediyor. Bu hatâdır. Zîrâ on beş seneden beri mensûbiyetle müftehar bulunduğumuz bu Cem'iyyet kimse hakkında böyle katl fetvâsı vermemişdir. Herkesin kanâ'at-ı vicdâniyesini yazıb söylemesi âyîn-i cem'iyyet muktezâsındandır ve eğer bu meselede bizden birisini öldürmek kasd etseydi Hasan Fehmi Beğ'i değil, beni öldürecekdi. Zîrâ Cem'iyyet'i en ziyâde şiddetle tenkîd eden makâleleri yazan benim. Cem'iyyetin bu meselede kat'iyyen dahli yokdur."*[813]

Böylelikle Cemiyet'in olayla herhangi bir bağlantısının bulunmadığı Serbesti'nin bir muhabiri tarafından beyan edilmiş olur. Polisin peki sizce katil kim sorusuna karşılık muhabir sessiz kalır. Fakat şimdi işi kimin yaptığını söyleme zamanı gelmiştir denilerek Yıldız Sarayı işaret edilir.

Ne yazık ki gazetenin Hasan Fehmi cinayetiyle alakalı fikir değişikliği bundan ibaret değildir. Cihan harbi sonrasında Cemiyet azalarının ülkeyi terk ettiği günlerde bu cinayet gazete tarafından tekrar İttihat ve Terakki'ye mal edilir. Gazetenin 16 Mart 1919 tarihli 230. sayısında Cemiyet'in on senede memlekette yapmadığı kötülüğün, bozmadığı düzenin kalmadığı, memlekete getirdiklerini iddia ettikleri hürriyet fikrini dahi esir ettiklerini, buna var gücüyle karşı duran, memleketin menfaati için her şeyi göze alan Hasan Fehmi'yi dahi canice katlettiklerini yazar. Cemiyet *"... zavallı refikimiz Hasan Fehmi'ye vicdânsızca hücûm ile hayâtına kasd etdi. Sonra sür'atle ve dehşetle cinâyet cinâyeti ta'kîb etdi."*[814] diyerek sonraki cinayetlerin sorumluluğunu

---

811 "Katil Kim", *Serbesti*, 157. sayı, 10 Nisan 1325, s. 1.

812 Burada Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelişi önemlidir. Zira Serbesti daha önceki tüm yazılarında Sultan II. Abdülhamid'den direkt olarak bahsetmez. Onun devrinin kötülüğünden devrin adamlarından dert yakınır. O dönemden hep devr-i istibdat diye bahseder. Fakat ordunun gelişiyle beraber direkt olarak isim verir; çünkü Hareket Ordusu'nun Abdülhamid'i tahttan indireceği düşünülmektedir. O zamana kadar en sert biçimde eleştirdiği Cemiyet'i arkasına aldığını düşünerek Abdülhamid'i doğrudan hedef alır.

813 a.g.m. *Serbesti*, s. 1.

814 "Felâketden İntibâh", *Serbesti*, 230. sayı, 16 Mart 1919, s. 1.

da Cemiyet'e yüklenir. Gazete, 23 Mart 1919 tarihli 237. sayıda ise Hasan Fehmi Bey'in katilinin bulunamamasının sebebini, Cemiyet'in Adliye Nezareti'ne yaptığı baskıdan ileri geldiğini söyler.[815] Yazının devamında o dönem Ahmet Tevfik Paşa'ya bu hususta başvuru yapıldığı, kendisinin de bununla alakalı savcılığa talimat verdiğini söylediği, fakat hala neticenin beklenildiği dile getirilir.

Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi elbette istenilen bir durum değildir. Fakat olaya farklı bir bakış açısı kazandırmak ve bir tespit yapmak gerekirse o da Serbesti gazetesinin kamuoyunda mağdur ve popüler olmasıdır. Gazete, verilen mücadelede diğer muhalif gazetelerden bir adım öne çıkmış ve dolayısıyla popülerliğini bir kat daha artırmıştır. Gazete'ye gönderilen bir okuyucu mektubu şu şekilde bu tespiti doğrular niteliktedir: *"... dünkü gün, sizin şerefiniz, meziyyet-i vatanperverâneniz, hâ'iz olduğunuz mevki'-i bülend ve muhterem bir kat daha te'âli eylemiş, nâmınız bir şân ve şeref-i mücâhidâne kazanmışdır."*[816] Mektuptan da anlaşılacağı üzere, o dönem Serbesti gazetesinin mağduriyeti halk nazarında bir taban kazanmıştır. Başlatmış olduğu mücadele ise bu olayla birlikte daha fazla taraftar toplamıştır. Bu aşamada cinayetin ne için yapılabilmiş olacağına dair bir soru ve ihtimallerden ibaret üç cevap verilebilir. Cinayeti kim veya kimler işlemiş olabilir? İlki, ülkenin 31 Mart Vakası'na sürüklendiği günlerde, sürece hız kazandırmak adına yapılan bir yabancı müdahalesidir. İkincisi ve kamuoyunda en makbul olan seçenek, yazarın takip ettiği siyaset dolayısıyla, sesini kesmek ve diğer muhaliflere bir gözdağı vermek isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Üçüncüsü ise ittihatçı basının iddia ettiği gibi Mevlanzade Rıfat'ın, girmiş olduğu mücadeleye haklılık kazandırmak adına yaptırmış olduğu bir suikasttır. Bunlardan hiçbiri kesinlik arz etmese de Sina Akşin, Hüseyin Cahid Yalçın'ın Meşrutiyet Anıları'na atfen, o dönem Serbesti gazetesinin takip ettiği politikada Türklüğe ihanet ederek Rum yanlısı bir politika güttüğünü söyler. Hatta Serbesti'nin Rumların katledildiğine dair yalan haberler yayımlaması, bunlara Volkan gazetesinin askeri din yoluyla kışkırtmaya çalışması da eklenince Cemiyet'in bir gözdağı vermek istemiş olabileceğini kaydeder.[817] Bu tespitin Hüseyin Cahid Yalçın'dan gelmiş olması, sorumlunun kim olabileceği hususunda kayda değer önem taşımaktadır.

---

[815] "Şehîd Hasan Fehmi", *Serbesti*, 237. sayı, 23 Mart 1919, s. 1.
[816] "Muhterem Vatanperver Rıfat Beğ'e", *Serbesti*, 143. sayı, 27 Mart 1325, s. 3.
[817] Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 199-200.

5.2.2. 31 Mart Vakası

31 Mart hadisesi ilk olarak İstanbul'a hürriyete bekçilik etsin diye getirilen Avcı Taburları'nın ayaklanması ile başlamıştır.[818] Fakat tarihin dönüm noktası niteliğindeki olaylar incelendiğinde perde arkasında uzun ve sancılı bir sürecin var olduğu ortaya çıkar. Yukarıda bahsi geçen Hasan Fehmi olayı, bu sürece ivme kazandıran olaylardan biridir.

Türkiye'de kurulmuş olan ilk irticai partinin İttihadı Muhammedî Fırkası olduğunu söyleyen Tunaya, olayın baş aktörünün de partinin kurucusu ve Volkan Gazetesi'nin de sahibi olan Derviş Vahdeti'yi gösterir.[819] Tunaya, başka bir eserinde de 31 Mart hadisesinden en fazla beklentisi olan oluşumun Ahrar Fırkası olduğunu söyler. 31 Mart, Ahrar Fırkası için hem Abdülhamid'in hem de İttihat ve Terakki'nin sonu gibi görünmüştür.[820] Tabii bu tespitler, olayın patlak verdiği noktayı işaret eder. Perde arkasında daha başka sebepler olmakla birlikte Fethi Okyar, ülkeyi 31 Mart'a götüren birkaç sebebi şöyle sıralar: İlki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ülke yönetimini doğrudan ele almamış, tecrübesizliğinden ötürü alamamış olmasıdır. İkinci olarak Cemiyet'in yeni devirde, eski devlet adamlarından medet ummuş olmuş, dolayısıyla şeklen Cemiyet'e ait olduğu zannedilen iktidarın aslında eski devrin adamlarında kalmasıdır. Üçüncü olarak dini bir kisveye bürünen bu olayın, aslında yeniye duyulan rahatsızlık olması hasebiyle, tek bir sorumlusu da yoktur.[821] Asım Us'a göre, 31 Mart hadisesinin ve Arnavutluk isyanlarının arkasında Hürriyet ve İtilaf Fırkası vardı. Onlar Milli Mücadele döneminde de saraya sığınarak hareketi sekteye uğratmak istemişlerdi.[822] Mevlanzade Rıfat ise olayın hazırlayıcısı ve planlayıcısı olarak Prens Sabahaddin'i işaret eder ve ilk amacın II. Abdülhamid'i tahttan indirmek olduğunu

[818] Tevfik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 51.
[819] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul 1960, s. 85. Sina Akşin ise Volkan gazetesinin çok yönlü bir gazete olduğuna dikkat çeker. Akşin'e göre Volkan gazetesi salt dincilik yapan, basit bir gazete değildir. Gazete incelendiğinde onun İslamiyetçi, hürriyetçi (Kanun-ı Esasi taraftarı), insaniyetçi, Emile Zola, Darvin gibi bilginlere gazetesinde yer verecek kadar batı yanlısı, modernist, İttihat ve Terakki muhalifi, Prens Sabahaddin ve Kamil Paşa yanlısı, İttihad-ı Anasır detekçisi bir gazetedir.; Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 189.
[820] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiyede Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908 -1918*, Hürriyet Vakfı Yayınları, Genişletilmiş İkinci Baskı, İstanbul 1988, s. 148.
[821] Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980, s. 32-33.
[822] Asım Us, *Gördüklerim Duyduklarım, Duygularım Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar ve Tetkikler*, Vakit Matbaası, İstanbul 1964, s. 85.

belirtir.[823] Sultan'ın olayda ne gibi bir dahlinin olduğu tartışmalarına ise kesin bir cevapla, II. Abdülhamid'in kesinlikle müdahalesinin bulunmadığını[824] söyler. Ona göre bu olayı en fazla engellemeye çalışanların başında II. Abdülhamid gelmektedir ve olayın istenilen neticeyi vermemiş olmasının müsebbibi de II. Abdülhamid'dir.[825] Fakat Sultan'ın olaya dâhil olmamasını, onun neticelerinden çekinmesi ve işin kendi aleyhine dönebileceği korkusundan ileri geldiğini belirtir.[826] Rıfat Bey, aynı eserinde olayda sorumluluğu bulunanları ise şöyle nakleder : *"Sabahaddin Bey, Kamil Paşa ve oğlu Said Paşa, Nazım Paşa, İsmail Kemal Bey, Ali Kemal Bey, Fazlı Bey, Doktor Nihat Reşat Bey, Vahdeti Efendi, Kasidecizade Ziya Molla Bey, Murad Bey, Rıza Nur Bey ve ben."*[827] Görüldüğü üzere birçok kişiyi saymakla beraber, Rıfat Bey olaydaki kendi sorumluluğunu da kabul etmiştir. Bu mesele aşağıda tekrar değerlendirilecektir.

Hadisenin ortaya çıkışındaki son basamaklar ise şöyle oluşur: 28 ve 31 Mart 1909'da er ve erbaşların İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'ni destekleyip, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni eleştirdiği yazıları Volkan Gazetesi'nde yayınlanır. 3 Nisan 1909'da İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nin açılışı sebebiyle mevlit okutulur ve binlerce kişi toplanarak İttihat ve Terakki merkezine kadar yürür. En son 6 Nisan'da Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi halkın heyecanını taşıran son damla olur.[828]

Serbesti sütunları, ülkenin girmekte olduğu girdabı kalemi döndüğünce haber vermiştir aslında. 29 Mart 1325 tarihli 145. sayıda:

> *"... bu nâdân hükûmete, câhil idâreye karşı nasıl sükût edelim? Zirâ icrâ edilen denâ'etlere sükût etmek âdetâ bu kânûn şiken cinâyetlere iştirâk demekdir. Biz ortalığın hâlini pek fenâ görüyoruz. Âkıbetin vehâmetinden hükûmeti inzâr ederiz."*[829]

---

[823] Mevlanzade Rıfat, *31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi*, Sadeleştiren Berire Ülgenci, Pınar Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2010, s. 23. Rıfat Bey'in Prens Sabahaddin ile yaptığı görüşmeye dair aktardığı şu konuşma da kayda değerdir: *"İşte biz durur durur da siyaset meydanına böyle atılırız! Mirim durumu nasıl gördünüz?"* Mevlanzade Rıfat, *a.g.e.*, s. 125. Cemal Kutay'a göreyse Prens Sabahaddin'in politikacı olmak gibi arzusu olmadığı gibi Sultan II. Abdülhamid ile de aslında kişisel bir husumeti yoktur. Kutay, Prens Sabahaddin gibi kan dahi görmeye dayanamayacak naiflikte bir kişinin darbe gibi kanlı bir hadiseyle ilişkilendirilmesinin mümkün olmayacağını belirtir.; Kutay, *Prens Sabahaddin*, s. 6.

[824] Aşağıda anlatılacağı üzere, bu hususta da Serbesti gazetesi aksi istikamette görüş bildirir.

[825] Rıfat, *a.g.e.*, s. 23.

[826] Rıfat, *a.g.e.*, s. 64.

[827] Rıfat, *a.g,e.*, s. 24.

[828] Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara 1999, s. 110.

[829] "Vatana Hıyânet", *Serbesti*, 145. sayı, 29 Mart 1325, s. 1. Serbesti'nin yaptığı uyarıların, daha öncesinde İkdam Gazetesinden de yapıldığını görüyoruz. Rıza Nur, *Görüyorumki İşler Fena Gidiyor* başlıklı makalesinde İttihat ve Terakki'nin hükümet içinde bir hükümet pozisyonu almasını, yolsuzlukları, matbuat âlemindeki kaynamayı ve toplantı yasaklarını dile getirmiş, işlerin sarpa

diyerek memleketin durumunu izah etmiş, hükümeti de dikkatli olunması gerektiğine dair uyarmıştır. Fakat hadisenin öncesindeki yazılar sadece uyarı niteliğinde değildir. Yazılar biraz ayrıntılı incelemeye tabi tutulunca, satır aralarında daha önce İttihat ve Terakki'ye yöneltilmeyen yeni suçlamaların olduğu görülür. 31 Mart 1325 tarihli sayıda, yani hadisenin patlak vermeden bir önceki gece hazırlanmış olan nüshada, Harbiye Nazırı isimli bir makale yayınlanır. Her ne kadar başlık Harbiye Nazırı ile ilgiliyse de halkın açlığından vilayetlerin sefaletinden bahsedilir. Daha sonra, İttihat ve Terakki'nin vilayetlerde ahlaksız memurlar görevlendirdiğinden ve bunların göstermelik mevlitler okutarak halkın gözünü boyamaya çalıştığından dindar görünmeye çabaladıklarından bahsedilir. Bu kısım Serbesti açısından ilginçtir. Çünkü Serbesti'nin elde edilen tüm sayıları incelendiğinde, bu dönem müstesna olmak üzere doğrudan din unsurunu kullandığı görülmemiştir. Hatta Serbesti'nin dindar veya muhafazakar bir dili dahi yoktur. Bu bilgiler ışığında makalenin bir kısmına bakmakta fayda vardır.

> *"Biz bu Cem'iyyet'i teşkîl eden a'zâ-yı kirâmı yegân yegân biliriz. Bir kısmı hâricden gelenler ve bir kısmı da ba'de'l-meşrûtiye ihtidâ eden hafiyyeler değil mi?*
>
> *Hâricden gelenlerin en büyüğü olan zât-ı âli-kadirin fesler şapkaya, câmi'ler tiyâtroya tahvîl olunmazsa İstanbul'a avdet etmeyeceğinden bahseder ve buradakiler evlâd-ı vatanı yalanlarla iftirâlarla, bühtanlarla, denizlere, zindanlar menfâlara sevk eylerdi.*
>
> *Bunların dîn ile diyânet ile hatta mecûsilerin esnâmı ile aralarındaki ma'nevîyât-ı kâzibe kadar bir alâka bulunmadığı hareketleriyle sâbitdir."*[830]

Görüldüğü üzere Cemiyet, dinsizlik, hatta din düşmanlığı ile itham olunmaktadır. Gazete'ye göre İttihat ve Terakki'nin, tek amacı İslam'ı muhafaza olan ve samimiyeti herkesçe malum olan İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'ne düşmanlıktır. Bu tutum dahi din karşıtlığının ispatı niteliğindedir. Serbesti, birden bire İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni dinsizlikle ve din düşmanlığıyla itham etmeye başlamıştır. Makalenin başlığı Harbiye Nazırı ile devamı ise ekonomik sıkıntılarla alakalıdır. Makalenin sonunda ise İttihat ve Terakki'nin yolsuzluk ve ahlaksızlıkları anlatılır. Fakat makalenin ortalarında birkaç paragrafta Cemiyet'in dinsizliği, din düşmanlığı

sardığını söylemiştir. Rıza Nur, "Görüyorum ki İşler Fena Gidiyor", *İkdam,* 5314.sayı, 27 Şubat 1324, s. 1.

[830] "Yaşasın Harbiye Nâzırı", *Serbesti*, 147. sayı, 31 Mart 1325, s. 1.

anlatılırken İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nin ne derece kutsal bir görevle muvazzaf olduğu vurgulanır. [831]

Hadisenin patlak verdiği ilk günlerde ise Serbesti gazetesi gayet ılımlı görünür ve halkı sakinleştirmek adına, vatanperver bir tutum sergiler. 1 Nisan tarihli yazıda halka şöyle seslenilir:

> *"Vatan-ı mukaddesimizin pertev-ulvî-i sa'âdetle müstenîr olması cümlemizin ehass-ı âmâlimizdir. Askerimizin, ulemâmızın, kaffe-i efrâd-ı milletimizin maksad-ı asliyyesi de budur. Hükûmet artık teşekkül etmişdir. İcrâât-ı hükûmet de başlamış demekdir. Şu halde muhterem vatandaşlarımızın iş ve güçleriyle meşgûl olarak şurada, burada toplanmamalarını ve menâfi'-i vatan ve milleti nazar-ı i'tibâra almalarını ricâ ederiz. Vatan-ı akdesimizin ahkâm-ı şerî'at ve meşrûtiyete tevfîkân istikmâl-i esbâb-ı refâh ve sa'âdetine hidmet cümle vezâ'if-i hamiyyetdendir. Ki bunun husûl-pezîr olması da kemâl-i sükûn ve i'tidâl ile herekete vâbestedir. Askerimizin, milletin hiç bir ferdine tecâvüz etmeyerek dâ'ire-i intizâmda hareket etmeleri sezâvâr-ı takdîr ve şükrândır. Asâkir-i Osmaniye'nin dünkü harekâtını mahal-i ictimâ'a gelen ecânib nazar-ı hayretle görmüşdür."*[832]

Askerin sakin olmasını, herkesin işleriyle meşgul olması gerektiği, kimseye zarar verilmemesi yönünde tavsiyelerde bulunan gazete, aynı sayıda *Lüzûm-ı Sukûnet* başlığıyla okura tekrar seslenir; *"Umûm millet-i Osmaniye'yi sükûnete da'vet ederiz: Kat'iyyen i'tidâlden ayrılmamaklığı tavsiye eyleriz. Bu esnâda milletin heyecânını mûceb olacak sûretde harekât-ı tevikârâneye cerâ'it etmek mazallah netâyic-i vahîme tevlîd eder."*[833] Fakat bu yazı ile gazete, satır aralarında İttihat ve Terakki'yi de işaret ederek zamanında uyarı yaptıklarını, bunlara sebep olanların şimdi vicdan azabı çekmeleri gerektiğini dile getirir.

> *"Erbâb-ı nâmusu, iffeti yine eskisi gibi zecr etdiler, tevbîh etdiler, nâmussuzları, alcakları i'zâz etdiler, ikrâm etdiler. En sonrası gayretullahı tahrîk eylediler. Biz her halde milleti de, milletin kara'l-uyûnu olan askerleri de sükûnete da'vet eder ve efkâr-ı umûmiye ve hissiyât-ı milliye aleyhinde bulunanları tekbîh ederiz. Bu esnâda millete farz olan, kimsenin hukûkuna tacâvüz etmemek ve şeref-i i'tidâl-i Osmanîni bütün hamiyyetleriyle, insâniyetleriyle muhafaza etmekdir."*[834]

---

[831] a.g.m., *Serbesti,* s. 1.
[832] "Muhterem Vatandaşlarımıza", *Serbesti*, 148. sayı, 1 Nisan 1325, s. 1.
[833] "Lüzûm-ı Sükûnet", *Serbesti***,** 148. sayı, 1 Nisan 1325, s. 1.
[834] a.g.m., *Serbesti*, s. 1. Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele* isimli eserinde, Mevlanzade Rıfat Bey'in isyan eden askeri galeyana getiren sözlerini nazara almayarak sadece *"Umum millet-i Osmaniyeyi, milletin göz bebeği askerimizi sükûnete davet ederiz. Hissiyat-ı milliye aleyhinde bulunanları takbih eyleriz"* sözlerine binaen, onun bu hadiseyi yalnızca yatıştırmaya uğraştığını, bu sözleri söylemek cesareti gösterdiğini belirtmiştir; Kuran, *Osmanlı*

Aynı gün Mizan gazetesinin kaleme aldığı makale Serbesti'ye göre çok daha kışkırtıcıdır. Mizan, *İnkılâb-ı Sahih Teşekkürât-ı Bîpâyân* başlığı altında şunları yazar: *"Şecâ'atleri dâstân-ı âlim olan Osmanlı askeri dün târih-i âlemde görülmemiş bir fazîlet gösterdi."*[835]

Serbesti, meydana gelen olayları aktarırken askerin iki isteğinin olduğu belirtir. İlki *"Şer'-i şerîfin ahkâmı"*, yani şeriat hükümlerinin tekrar icrası, ikincisi *"hey'et-i nazârla meb'ûsândan bazılarının tebdîli"*, yani vükelada değişikliktir.[836] Bu sırada Sadrazam istifasını vererek sadaret mührünü teslim etmiş, Ahmed Rıza Bey'in de istifa ettiği haberinin ulaştığı bildirilmiştir.[837] Ayrıca gece Lazkiye Mebusu Arslan Bey ile Adliye Nazırı Nazım Paşa'nın öldürüldükleri ve Bahriye Nazırı'nın yaralandığı haberi verilir.[838] Verilen haberin bir yanlışlık neticesinde meydana geldiği sonradan anlaşılmıştır. İsyancılar Adliye Nazırı Nazım Paşa'yı Mebusan Meclisi Reisi Ahmed Rıza, Lazkiye mebusu Arslan Beyi'de İstanbul mebusu Hüseyin Cahid Yalçın zannederek meclis girişinde katletmişlerdir.[839] Cemiyet hakkında yapılan neşriyatın semeresini bugünlerde verdiği ortaya çıkmıştır. Daha düne kadar halk tarafından türlü övgülere mazhar olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu günlerde halkın hücumuna uğrar hale gelmiştir.[840]

Sultan Abdülhamid'in başkâtibi Ali Cevad Bey'in isyancıların yanına gelerek vükelanın istifa ettiğini ve yeni kabineni kurulduğu şöyle nakledilir:

> *"Sâ'at on raddelerinde Mabeyn Baş Kâtibi Cevad Beğ mahal-i ictimâ'a gelerek sâbık kabînenin istif'âsının kabûl ve yeni kabînenin derdest teşekkül olduğunu nâtık-ı fermân-ı pâdişâhiyi teblîğ etmişdir. Bunun üzerine heyecân kısmen sükûnetyâb olmuşdur."*[841]

İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, s. 512. Aynı eserde, 31 Mart hadisesinde matbuattan yalnızca *Mizan* ve *Serbesti* gazetelerinin açık olduğunu, diğerlerinin mevkilerini terk ettiği kaydedilir; Kuran, *a.g.e.*, s. 514. Hadisenin gelişim aşamaları ve bu sıralarda Serbesti gazetesinin yaptığı neşriyat hesaba katıldığında zaten kaçmasını gerektirecek bir durumun olmadığı ortadadır.

[835] "İnkılâb-ı Sahih Teşekkürât-ı Bîpâyân", *Mizan*, 125. sayı, 1 Nisan 1325, s. 1.

[836] "Bugünkü (Dünkü) Vekâyi'", *Serbesti*, 148. sayı, 1 Nisan 1325, s. 1.

[837] *Serbesti*, 148. sayı, 1 Nisan 1325, s. 1.

[838] *Serbesti*, 148. sayı, 1 Nisan 1325, s. 1.

[839] Necmeddin Sahir Sılan, *II. Meşrutiyet ve Sonrası Hatıralarım*, (Haz. İsmail Dervişoğlu), DBY Yayınları, İstanbul 2010 S. 19.

[840] Ali Haydar Mithat, *Hatıralarım 1872-1946*, Güler Basımevi, İstanbul 1946, S. 208.

[841] *Serbesti*, 148. sayı, 1 Nisan 1325, s. 1. Ali Cevat Bey askerin arasına girerek iradeyi ne surette tebliğ ettiğini, bütün ayrıntılarıyla eserinde anlatmış olup, bunun için ayrıca bkz. Cevat, *a.g.e.*, s. 49-55.

Hadisenin Salı günü meydana gelmesine müteakip, hareket ordusunun birinci kafilesi hemen ertesi günü İstanbul'a doğru yola çıkmıştır.[842] Fakat henüz hareket ordusunun telaşı İstanbul'u sarmamışken ve isyancılara karşı duracak bir güç İstanbul'da bulunmazken muhalif basının Cemiyet'e dair söylemlerinde ağır eleştiriler devam etmektedir. Serbesti'nin 2 Nisan 1325 tarihli 149. sayısında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin her fırsatta askeri kirli siyasetlerine nasıl alet ettikleri yazılır.

> *"Bunlar habâset reddiyelerine mukaddes askerimizi âlet etmek gibi bir hareket-i nâmerdâneye mürâca'atdan kat'iyyen çekinmediler ve buna bi'l-fi'il teşebbüs etdiler. Lâkin o hamiyyetli ve gayretli kalbler, o asker oğlu asker mücâhidler dün ve evvelki gün onlara terbiye-i lâzımelerini verdi. Hâkimiyet-i milliye-i Osmaniye'mizin her dürlü mehâlikden masûn kalacağını alenen isbât etdi. Evvelce hükûmetimizi müstebidlerin pençe-i kahrından çekib koparan mukaddes ordu, bu sefer de meşrûtiyetimizi o âdi mütegalliblerin elinden kurtardı. Yaşasın asker."*[843]

Görüldüğü üzere Serbesti, bu aşamada artık tam manasıyla isyancılardan taraf bir tutum sergilemeye başlamıştır. Başkenti savaş alanına çeviren, türlü cinayetler işleyen asker için mücahitler diye bahseder.[844] Meydanda toplanan bazı askerlerin Hasan Fehmi Bey'in katilinin neden bulunamadığına yönelik yaptıkları taşkınlar içinse askerde daha da heyecan uyandıracak şöyle ifadeler kullanılır: *"Ey şehîd-i mukaddes sen tabî' a'lâ-i alîyyende görüyorsun. Senin kâtilin hûnrîzinden kısas taleb eden mukaddes ordumuzu, sevgili askerimizi elbet takdîs ediyorsun..."*[845] Serbesti'ye göre asker kısas talep etmektedir. Aynı yazıda yine askerin sakin olması gerektiği yönünde tavsiyelerde de bulunulur. Serbesti'nin vaka sürecinde tutumu genelde bu şekilde seyreder. Hem askerin yaptığı kutsanır, asker yaptığından dolayı tebrik edilir hem de yazı sonlarında sakin olunması gerektiği salık verilir. *"Asker vazîfe-i milliyesini îfâ etdi. Artık sükûnet ve i'tidâl ister. Ale'l-husûs silâh sesleri işidilmemelidir."*[846]

---

[842] Kazım Nami Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1957, s. 40.

[843] "Hakîkat Gizlenemez", *Serbesti*, 149. sayı, 2 Nisan 1325, s. 1. Bu aşamada Mevlanzade Rıfat Bey'in sahibi olduğu gazete sütunlarından asker için mücahit diye bahsedilirken Mevlanzade anılarında *"Kandırılan ve ayaklandırılan askerlerin…"* tabirini kullanmaktadır.: Rıfat, *31 Mart,* s. 33.

[844] Bu tutum, basın organlarının nazik zamanlarda mevcut gücün yanında olma eğiliminden de kaynaklanır. 1960 askeri darbesinin ardından Cumhuriyet Gazetesi'nin *"Kahraman Türk Ordusu Bütün Memlekette Dün Gece Sabaha Karşı İdareyi Ele Aldı"* başlığı akıllara gelebilir. Manşette kullanılan sıfat, basın kuruluşunun yapılmakta olan harekâta verdiği tepkinin yansımasıdır. *Cumhuriyet,* 12866. sayı, 27 Mayıs 1960, s. 1.

[845] a.g.m., *Serbesti*, 149. sayı, 2 Nisan 1325, s. 1.

[846] a.g.m., *Serbesti,* s. 1. Yine bir başka yazıda artık vazifenin yerine getirildiğinden herkesin dağılması gerektiği anlatılır: "Asker Kardaşlarımıza ve Ahâli-yi Muhteremden Ricamız", *Serbesti*, 149. sayı, 2 Nisan 1325, s. 1.

Gazete, kurulan yeni kabineye ise şöyle seslenir: *"Ümîd ederiz ki ikinci devr-i inkilâbın birinci kabînesi fenâlığın esâsını bulur, hastalığı keşfeder ve ona göre müdâvât-ı hekîmâneye tevessül eyler."*[847] Memlekette vuku bulan bu olayların bir sebebinin de ekonomi ve işsizlik olduğu söylenerek bunlara da çare bulunması gerektiği anlatılır.

> *"Memâlik-i Osmaniye'de şirketler, fabrikalar, dârü'l-sınâ'lar ve daha sâ'ir müessesât-ı nâfi'a teşkîl olunursa kadro hâricinde kalan birçok me'mûrîn ile zâbitânımız ve ale'l-husûs elsine-i ecnebiyeden birisine âşinâ olanlar fevka'l-âde istifâde edeceklerdir. Ve'l-hâsıl şimdi işsizlikden aç kalan ve eski kabînece serseri diye tavsîf edilerek dayak cezâsına da müstehakk görülen vatandaşlarımız hepsi kemâl-i nâmus ve fa'âliyetle iş sâhibi olacak ve o eski kabîneyi ebediyyen hacâletlere müstağrik edeceklerdir."*[848]

Gazetenin aynı sayısında ilk sayfadan İlmiye ve İslamiye Cemiyeti'nin beyannamesi ilk defa olmak üzere yayınlanmıştır. Beyannamede özetle askerin büyük bir iş başardığını ve istediğini de aldığı bildirilir. Millet meclisindeki mebuslara güvendiklerini, istifa edenler haricindekilerin kutsal bir görevleri olduğunu, istifa edenlerin ise vatan haini oldukları belirtilir.

> *" ...istifa edenler veya firâra tasaddi etmek sûretiyle müsta'fî ad olunacaklardan mâ'ada Müslim ve gayr-ı Müslim meb'ûsân-ı kirâm, ulema ve bütün milletin i'timâdı ber-kemâl olub ba'demâ isti'fâya teşebbüs edenler hâ'in-i vatan ad edilecekleri cihetle ..."*[849]

İlmiye ve İslamiye Cemiyeti'nin beyannamesi ve Serbesti sütunlarının satır aralarında aslında söylenmek istenilen gerekenin yapıldığı fakat artık sükûnet zamanı olduğudur. Öyle anlaşılıyor ki Serbesti gazetesi de diğer muhalif gruplar da işin bu noktada son bulmasını istemektedirler. Çünkü işin daha da büyümesi demek harici bir müdahale gerektirir ki bu da ancak Rumeli'den gelecek bir yardım ile olur. Böyle bir müdahale ise muhalif grupların sonu demektir. Böylelikle 150. sayıda askere tekrar sakin olmaları konusunda telkinlerde bulunulur.[850]

Şerafettin Mağmumi Mısır'dan gönderdiği makalesinde ise işin ekonomik boyutuna dikkat çeker. Bir memlekete dışarıdan misafir yani turist gelmesi, o ülkede gezip para harcaması ve dolayısıyla ülke ekonomisine katkı sağlaması için, o ülkede en başta asayişin temin edilmiş olması gerektiğini söyler. Fakat gazetelerde çıkan haberler için,

---

[847] "İhtiyâcât-ı Hâzıramız", *Serbesti*, 150. sayı, 3 Nisan 1325, s. 1.
[848] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
[849] "Cem'iyyet-i İlmiye-i İslâmiye'nin Beyânnâmesidir: Meb'ûsân-ı Kirâm Hey'et-i Muhteremesiyle Millet-i Necîbe-i Osmâniye'ye", *Serbesti*, 150. sayı, 3 Nisan 1325, s. 1.
[850] "Asker Kardaşlarımızdan Ricâ", *Serbesti*, 150. sayı, 3 Nisan 1325, s. 1.

"Ma'alesef emniyet yok. Değil dağlarımızda, çöllerimizde hatta payitahtımıza âsâyiş tekerrür edemedi." diyerek başkentin dışardaki kötü imajına vurgu yapar. [851] Gazetede farklı bir başlık altında asayişin temini hususunda bir yazı daha yayınlanır. Halkın tüm bu olanlardan duyduğu rahatsızlık dile getirilerek *"Evet şurası şâyân-ı teşekkürdür ki asker kimsenin canına, malına asla tecâvüz etmedi. Lâkin o hâl elbette fevka'l-âde telâşa mûceb oldu."* [852] denilir ve önceki gün yine dükkânlar ve mağazaların olabilecek olaylardan ötürü kapalı kaldığı anlatılır. Asker konusundaki tavsiye ise devam eder. Askerin talebinin yerine getirildiği, kabinenin düştüğü ve yeni kabinenin teşkil olunduğu, artık bunlara güven duyulması gerektiği söylenir.

Yukarıda Serbesti gazetesinin süreçteki tutumunun değiştiğini arz etmiştik. Bu tutum değişikliğini gazetenin 152. sayısından itibaren daha belirgin bir biçimde görmek mümkündür. Bu sayıda *Asker* başlığı altında alaylı-mektepli tartışmasına değinilir ve orta yollu bir üslupla, devletin amir olarak görevlendirdiği kişinin ister alaylı olsun, ister mektepli olsun, görevi gereği saygıyı hak ettiği, hatta mektepli subaylar için bilginin kutsiyetine inanmak gerektiği şöyle dile getirilir:

> *"...asker bilmelidir ki hükûmet âmir sıfatıyla ta'yîn etmiş olduğu zâbitân her halde şâyân-ı hürmetdir. Mektebli olsun, alâylı olsun her ikiside şâyeste-i ta'zimât mutî'ânedir... Bilenler bilmeyenlerle bir olabilir mi? Kavl-i azîm-i hüdâvendisiyle sâbitdir ki ehl-i ilm ve kemâle edilecek ihtirâm elbette bâlâ ve müstesnâ olmalıdır."*[853]

Gazetenin her daim ilmi, ulemayı ve eğitimi ayrı bir yerde tuttuğu bilinmektedir. Fakat burada dönem itibarıyla Rumeli'den gelecek mektepli subaylara hoş görünme çabası öne çıkar. Mektepli zabitlere yapılmakta olan hakaretlere ilişkin, *"... mektebli zâbitâna karşı revâ görülmekde bulunduğu rivâyet olunan bu hâl mü'essif, şer'ân ve fi'ilen ve kânûnen mezmûmdur, medhûldur."*[854] denilerek yapılanın zulüm olduğu dile getirilir. Aynı gün Heyet-i Müttefike-i Osmaniye'nin beyannamesi gazetede yayınlanır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden Ahrar Fırkası'na, Kürt, Çerkes, Arnavut, Ermeni, Bulgar kulüplerine kadar birçok cemiyet ve camia bir araya gelerek yayınladıkları beyannamede, memleket bu durumda iken siyasi görüş ayrılıklarının bir kenara bırakıldığını ve en önemlisi meşrutiyetin muhafaza edilmesi gerektiği

[851] Şerafettin Mağmumi, "Düşündüm ki", *Serbesti*, 151. sayı, 4 Nisan 1325, s. 1.
[852] "Selâmet-i Vatan Sükûnet-i Efkârdadır", *Serbesti*, 151. sayı, 4 Nisan 1325, s. 1-2.
[853] "Asker", *Serbesti*, 152. sayı, 5 Nisan 1325, s. 1.
[854] *Serbesti*, a.g.m., s. 1.

vurgulanır.[855] Aynı sayıda yapılan sükûnet çağrıları yinelenir, fakat bu sefer kullanılan lisan daha serttir. Olayların son bulması gerektiği, herkesin işiyle gücüyle meşgul olması, kanunun ve şeriatın da bunu emrettiği belirtilir. Çatalca'dan gelen askerin geliş sebebine yönelik çıkan söylentilerin ise hakikati yansıtmadığı, geliş sebebinin meşrutiyeti muhafaza olduğu anlatılır.[856]

Hareket Ordusu'nun İstanbul'a yaklaşmış olması, muhalif kesimi tedirgin etmiştir. Meşrutiyetin muhafaza altında olduğundan kimsenin şüphe etmemesi gerektiği ayrıca anlatılır. *"İstanbul'da Kânûn-ı Esâsi ile meşrûtiyetin tamâm-ı muhâfazası hatta bu def'a daha ziyâde takviye edilmiş olduğundan asla şübhe edilmemelidir."*[857] Hareket Ordusu'nun İstanbul yakınlarında belirmesi ile birlikte, vükela ve ordu arasında müdahale hususuna dair çekişmeler başlar. Meclis-i Mebusan'dan bir heyet Hareket Ordusu'na giderek şehri silâh ile ele geçirmemek gerektiğini bildirir.[858] Ordu ile meclis arasındaki muhabere Serbesti sütunlarına da yansır. Ordunun tam teçhizat şehre girerek zapt etmesi, gazetenin akıbeti açısından da bir belirsizlik doğuracağından buna muhalefet eder ve ordunun meclise baskı yapmaması gerektiğini söyler. Avrupa'nın takdiri, ancak ülke içindeki asayişin varlığı ve hükûmetin bağımsız icraatıyla kazanılabileceğini, eğer hükümete baskı yapılırsa Avrupa'nın bize itimat etmeyeceği anlatılır. *"Avrupa'nın emniyetini kazanmaklığımız için hükûmetimizin i'tilâsı lazımdır. Eğer biz hükûmetimize karşı bu derece saygısızlıkda devâm edersek insâf edelim. Avrupa nasıl bize i'timâd eder?"*[859] Gazetenin satır aralarında Hareket Ordusu'nun geliş amacına vakıf olunduğu bellidir. Artık gidişatın aleyhte olduğu anlaşıldığından hükümetin sağlam durması gerektiğine dair görüş beyan edilmektedir. Aynı sayıda vakanın (askeri müdahale) yaratacağı karışıklığın birçok kötü sonuçlar doğurabileceği, özellikle yabancı devlet müdahalesine sebebiyet vereceğinden duyulan endişe dile getirilir. Bunun için Hareket Ordusu'nun bir savaş ortamı yaratmasındansa çözüm odaklı hareket etmesi gerektiği ve özellikle hükûmete müdahaleden kaçınılması gerektiği vurgulanır.[860]

---

[855] "Hey'et-i Müttefike-i Osmaniye'nin Beyânnamesidir", *Serbesti*, 152. sayı, 5 Nisan 1325, s. 1.
[856] "Müsterih Olalım", *Serbesti*, 152. sayı, 5 Nisan 1325, s. 2.
[857] a.g.m., *Serbesti*, s. 2.
[858] Eric Jan Zürcher, *Savaş Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi 1908-1928*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 113.
[859] "Efkâr-ı Umûmiyeye", *Serbesti*, 154. sayı, 7 Nisan 1325, s. 1.
[860] "Kaş Yaparken Göz Çıkarmayalım", *Serbesti*, 154. sayı, 7 Nisan 1325, s. 1.

Gazetenin 155. sayısında artık kesin bir dönüş görülür. Bu sefer de Rumeli'den gelen asker için güzellemeler yapılarak kahramanlık methiyeleri dizilir.

> *"İstanbul civârını muzaffer ordumuz sârmış... Meşrûtiyet-i Osmâniye'mizi, hatta mevcûdiyet-i milliyemizi himâye ve muhâfaza için gelen bu kahraman fedâ'ilerin karşısında hükûmet nasıl bir vaz'iyyet aldığını ne için bir beyânnâme ile i'lân etmiyor?"*[861]

Bir kaç gün öncesinde İstanbul'da ayaklanan askerin haklılık paylarına delil getirilirken bugün Hareket Ordusu'nun şehri ele geçirerek isyancıları derdest etmesine şu şekilde yorum yapılır: *"Dün o kuvve-i fâhire zâlimlerin başına yıldırım gibi dehşet olmağa başladı. Şimdi hiç telâş ve endişeyi mûceb bir hâl kalmadı. Meşrûtiyetimiz demirden sağlam ellerde bulunuyor."*[862] Artık Hareket Ordusu şanlı ve muzaffer olarak meşrutiyetin koruyucusu, İstanbul'daki askerler ise meşrutiyet düşmanı zalimlerdir. Gazetenin dilinin ne denli değiştiğinin en sağlam delili *Bir Hafta Zarfında Matbu'âtın Mevki' ve Lisânı* başlıklı yazıda görülür. Hareket Ordusu'nun varlığı ve Sultan Abdülhamid'in tahttan indirileceği[863] haberleri gazetenin tekrar istibdat devri söylemlerini gündeme taşımasına sebep olur. Askerin meşrutiyet ve şeriat için ayaklandığı söylenirken şimdi de zaten şeriat vardı, asıl istibdat devrinde şeriat hükümleri uygulanamıyordu diyerek sabık devir hedef gösterilir. Yazının ve kullanılan ibarelerin önemine binaen, makalenin bir kısmını aynen vermek uygun olacaktır:

> *"Erbâb-ı kıyâmın maksûdu ne olduğunu araşdıranlara derhâl askerin ((Şerî'at)) talebinden başka bir şey olmadığını söylediler. Hâlbuki ahkâm-ı şerî'ata zamân-ı meşrû'-ı meşrûtiyetde elbette devr-i istibdaddan bin kat fazla ri'âyet olunuyordu. Zîrâ devr-i le'îm-i sâbıkda birçok kitab-ı mu'teber-i İslâmiye'nin tab' ve neşrî men' edildiği gibi meşrûtiyet ya'ni meşrûtun lüzûmu hakkındaki nüsûsun tatbîki değil tefevvuhu bile cerâ'im-i cinâiyeden addolunuyor. Ve şâyed erbâb-ı hamiyyet veya ulemâ-yı kirâmdan birkaç zât meşrûtiyet lafzını lisâna alsalar derhâl habs ve nefy ve tağrîb ve hatta dürlü dürlü işkencelerle o zât-ı hamiyyetperverin hânmânı mahv ediliyordu. Elhamd zamân-ı meşrûtiyetde hâkim-i mutlak*

---

[861] "Hükûmet Ne Duruyor?", *Serbesti*, 155. sayı, 8 Nisan 1325, s. 1.
[862] "Âhenk-i İdâre", *Serbesti*, 155. sayı, 8 Nisan 1325, s. 1.
[863] İsmail Müştak Mayakon, II. Abdülhamid'in Hareket Ordusu'na karşı tutumunu şöyle anlatır: *"Eğer Sultan Hamid hayata dört elle sarılan ve ne bahasına olursa olsun hayatını muhafazaya çalışan bir hükümdar olmasaydı hareket ordusunun İstanbul'a doğru yürümesindeki manayı anlar ve ne olacaksa olsun diyerek son kozunu oynardı. Bu son koz hareket ordusuyla mücadeleyi kabul etmek demekti. Hatta bunu Sultan Hamid'e tavsiye ve teklif eden kumandanlar olmuşdu. Sultan Hamid isteseydi Rus donanması yirmi dört saat sonra İstanbul limanında demirlerdi. Sultan Hamid'in o vakit hareket ordusuna karşı koyacak asker bulamayacağını zannedenler aldanırlar. Sultan Hamid isteseydi İstanbul'da topladığı kuvveti Çatalcaya gönderebilir ve iki kuvveti Hadımköyünde birbirine boğazlatabilirdi. Fakat bunu yapabilmek için herhangi bir şekilde tecelli edecek olan akıbeti kabul evvelden hazırlanmış olmak lazımdı."*; İsmail Müştak Mayakon, *Yıldızda Neler Gördüm,* Sertel Matbaası, İstanbul 1940, s. 62-63.

olan kânûndan başka nüfûs-ı mevcûdenin ef'âl ve a'mâline kimse müdâhale etmek hakkını hâ'iz olamadığından bi't-tabi' idâre-i sâbıkdaki gayr-ı meşrû' olan keyfî icraât yapılamıyordu. Binâenaleyh meşrûtiyet-i celîlemiz her hâlde şerî'at-ı ahmediyenin tamâmen emr etdiği usûl-i hükûmet olduğuna memleketimizde biraz aklı olan bi'l-cümle vatandaşlar kâni' olmuşlar idi."[864]

Görüldüğü üzere şeriatın uygulanamamış olmasının, istibdat devrindeki gayrı meşruti tutumdan ve değerli İslami eserlerin yayınlanamamış olmasından ileri geldiği söylenir. Meşrutiyetin ilanından beri kanundan başka bir şeyin uygulanmadığı vurgulanır. Yine makaleye göre, halk ve asker zaten meşrutiyetin ilanından beri, şeri hükümlerin uygulanıyor olmasından ve gidişattan memnundur. Bu durumdan memnun olmayan tek taraf vardır: Yıldız Sarayı.

"Yalnız meşrûtiyetden memnûn olmayanlar var ise Yıldız hükûmet-i menfûresinin âmâline hidmetle te'mîn-i servet eden mel'anet-perverân-ı istibdâd ve bir de onlardan menfa'at ma'mûl eden hamiyyetsiz işrâdan ibâret idi. Şu halde askeri iğfâl edenlerin şerî'at isteriz zeminindeki müdde'iyâtı kat'iyyen bi lüzûm ve nefsü'l-emre muhâlif idi."[865]

Matbuatın askere karşı dik durmamasının sebebini ise ateşi körüklememek adına yapılmadığı söylenir. Asker talebinde haklıdır diyen Serbesti, şimdi ise bu talebin lüzumsuz olduğunu belirtir.

Gazetenin tam aksi istikamette beyanda bulunduğu konulardan biri de asker-siyaset ilişkisidir. Serbesti gazetesi genel hatlarıyla tanıtılırken bu konuya ayrıntılarıyla girilmiştir. Gazetenin değişmez tutumu askerin kesinlikle siyasetten uzak durması yönündedir. Fakat isyanın son günlerinde bu görüşte de değişiklik meydana gelir ve aksi iddia edilir. Önceden Rumeli askerinin meşrutiyette çok emeğinin olduğu ama meşrutiyetin ilanından sonra artık kesinlikle kışlalarında durması gerektiği anlatılıyordu. Şimdiyse, Rumeli askerinin meşrutiyeti ilan ettirip, daha sonra devlet işlerini başıboş bıraktığı, İran Şahı'nın da meşrutiyet için yemin edip sonra üst tabakaya iltimaslar geçerek meşrutiyete sadık kalmadığı dile getirilir. Osmanlı askeri bundan hiç mi örnek almamıştır.[866]

Rumeli'den gelen askere yine meşrutiyetin bekçiliği görevinin verilmesi elbette boşuna değildir. Hareket Ordusu'nun şehre hâkim olması üzerine kendini aklamak isteyen Serbesti, yukarıda sıralandığı gibi şeriatın asıl meşrutiyette uygulandığını, bu

[864] "Bir Hafta Zarfında Matbu'âtın Mevkî' ve Lisânı", *Serbesti*, 155. sayı, 8 Nisan 1325, s. 1.
[865] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
[866] "Tabaka-i Ulyâ Müfsidleri", *Serbesti*, 156. sayı, 9 Nisan 1325, s. 1.

işte asıl parmağı olanın Yıldız Sarayı olduğunu, askerin her daim işin başında olması gerektiğini teker teker anlatır. Ve isyancılar lehine neşredilen yazıların sebebini ise şöyle açıklar:

> *"Matba'alara göğüslerinde çapraz fişenkler ve ellerinde süngülü tüfenklerle birbirini müte'âkib askerler ve şahsiyetleri kat'iyyen anlaşılamayan birçok muhtelif kılıklı insanlar âdetâ hücûm edercesine gelir ve ellerinde getirdikleri varakaların dercini ricâ değil emr eder emr... Hatta bunu yarın gazetede göreceğim sözlerini, gözlerini açarak bir tavr-ı tehdîdkârâne ile söylüyor ve şerî'at isteriz lakırdısını bir vaz'-ı emirâne ile ihtâr eyliyordu."*[867]

Gazetenin 157. sayısında, yani birinci döneminin son sayısında tüm sorumluluğun Abdülhamid'de olduğu anlatılır. Fakat bu zamana kadar gazetenin Abdülhamid eleştirisi, ya istibdat devri üzerindendir ya da nadiren Yıldız Sarayı tabiri kullanılır. Burada doğrudan hünkâr ismi kullanılarak hakarete varan sözlerle olayı tertipleyenin II. Abdülhamid olduğu şöyle anlatılır:

> *"Kartal yuvası gibi uzak ve yüksek tepelere çekilerek milletin semâvâta doğru yükselen vâveyl-i iştigâsını Yıldız pencerelerinden iblise yakışır bir ibtisâm-ı müttehizyâne ile sırıtarak istihfâf eden hünkâr on Temmuz darbe-i nâgehânisiyle muvâzenesini gayb etmiş ise de pek çabuk kendisini toplayarak mefâsıd-ı hünkârânesine koyulmuşdur."*[868]

Yukarıda 31 Mart Vakası'nda Mevlanzade Rıfat'ın, dolayısıyla Serbesti gazetesinin rolü neydi sorusu izah edilmeye çalışılmıştır. Rıfat Bey'in 31 Mart'ı anlattığı eserinde geçen şu ifade ise olayda ne derece rolü olduğunu özetler: *"Ardı arkası kesilmeyen tahrikler bu heyecanı körüklüyordu. Basının bir kısmı, biz de, yani Serbesti gazetesi de dâhil olduğu halde, buna maya oluyorlardı. İşte 31 Mart 1909*[869] *ayaklanması kamuoyunun bu yolda tırmalanmış olduğu sıraya rastladı."*[870] Serbesti gazetesi, Mevlanzade Rıfat'ın kaleme aldığı eserler ve vakaya dair elde edilen diğer bulgular ışığında tarafımızda şu kanaat hâsıl olmuştur: Daha önce gazetede bu denli vurgu

---

[867] a.g.m., *Serbesti*, 156. sayı, 9 Nisan 1325, s. 1.

[868] "Kâtil Kim?", *Serbesti*, 157. sayı, 10 Nisan 1325, s. 1.

[869] Eserde 31 Mart 1325 yazılacakken 31 Mart 1909 yazılmış olduğu anlaşılmaktadır.

[870] Rıfat, *31 Mart*, s. 114. Stamboul gazetesinde Rıfat Bey'in bu olaydaki rolüne ilişkin olarak bir konuşma aktarılır. Rıfat Bey'le bizzat görüşen bir şahıs, aralarında geçen sohbeti bir diğerine aktarmaktadır. Bu kişi Rıfat Bey'in 31 Mart'a ilişkin bir dahli olmadığını söyler. Akabinde konuşma şöyle devam eder; *"Yıldız'da ele geçirilen ve yakın zamanda yayınlanan Tayyar'ın veya Nadiri Fevzi'nin gazetelerinden birinde Mevlanzade'nin hazırladığı bir plandan ve satın alınması gerektiğinden söz edildiği, bu planın gerici hareketin işleyişiyle ilgili olduğu. Sana bundan bahsetmedi mi? Abdülhamid'i tahttan indirmek için bir plan hazırladığını söyledi; ünlü Avnullah el Kazımi'nin kendisine iş birliği teklif ettiğini, ancak ona güvenmediği için kabul etmediğini söyledi. Avnullah'ın Yıldız'ın adamı olduğundan şüpheleniyor."*; *Stamboul*, 133. sayı, 3 Haziran 1909, s. 2.

yapıldığına rastlamadığımız din öğesinin 31 Mart tarihli sayıda kullanılmış olduğu görülür. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dinsizliğinden ve dine karşı menfi tutumundan bahsedilir. Mevlanzade Rıfat ve dolayısıyla Serbesti gazetesi 31 Mart Vakası'nın planlayıcıları arasında değildir. Fakat kendisinin de itiraf ettiği üzere, iş İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Sultan II. Abdülhamid aleyhine dönmeye başladığı andan itibaren, kamuoyunu tahrik etme yönünde çalışmaları olmuştur. Bu, Sultan'a karşı uzun yıllardır beslediği kin ve Cemiyet'e karşı duyduğu küskünlük ve nefretten ileri gelmiştir. Her iki unsurdan kurtulma şansı belirdiği an, Serbesti gazetesi yazılarıyla ateşi körüklemek istemiştir. Fakat hareket ordusunun geliş haberi Mevlanzade Rıfat'ı ve Serbesti gazetesinin sütunlarını tekrar değiştirmiş; Rıfat Bey kendini aklama yoluna gitmişse de suçlanmaktan kurtulamamıştır. Rıfat Bey de çareyi ülkeyi terk etmekte bulmuş, gazete de kapatılmıştır.

Yalnız 31 Mart Vakası'nı sadece önceki birkaç gün veya haftayla açıklamak bazı noktaları kaçırmamıza sebep olabilir. Yukarıda Serbesti'nin Vaka'nın planlayıcıları arasında olmadığı belirtilmiştir. Her ne kadar planlayıcısı değilse de bu Vaka'da Serbesti'nin en önde gelen müsebbiplerden olduğunu söyleyebiliriz. Gazetenin yaklaşık beş aylık şiddetli muhalefeti, düzenlediği basın mitingleri ve en sonunda Hasan Fehmi Bey'in cenaze töreni İttihat ve Terakki'ye karşı olan her kesimden insanı bir araya getirmiştir. Dolayısıyla 31 Mart'ta patlak veren bu heyecanın en büyük sebeplerinden biri Serbesti gazetesinin tüm muhalif sesleri birleştiren yayın politikasıdır diyebiliriz.

5.3. Gazetenin Kürt-Ermeni Meselesine Bakışı

19. yüzyıl sonlarından başlayarak Kürt milliyetçiliğinin gelişimi, Kürtlerin yaşadığı coğrafyada hâkim olan unsurların (Türkler, İranlılar vb.) arasında belirginleşen milliyetçilik akımının bir sonucuydu.[871] Osmanlı Devleti'nde II. Abdülhamid döneminde daha çok kültürel özellikleriyle ön plana çıkan Kürçülük hareketi, Birinci

[871] Fred Halliday, "Kürt Milliyetçiliğinin Modernist Bir Tarihini Yazabilir miyiz?", *Kürtler Milliyetçilik ve Politika*, (Der. Falih A. Cabbar, Hoşam Davud), (Çev: Emine Ayhan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2017, s. 16.

Dünya Savaşı'ndan itibaren siyasi milliyetçiliğe evrilmeye başladı.[872] Minorsky'e göreyse Kürtler 1908 ihtilaliyle beraber siyaset sahnesine çıktı.[873]

Meşrutiyet'in ilanından sonra 1908 Eylül'ünde Kürt Teavvün ve Terakki Cemiyeti kuruldu.[874] Cemiyet, kuruluşundan üç ay sonra Aralık 1908'de Kürt Teavvün ve Terakki gazetesini çıkardı.[875] Gazetenin ikinci sayısında Saidi Kürdi "*Kürtler Neye Muhtaçtır*" başlıklı yazısıyla Kürlerin kötü koşullarından kurtulabilmeliri için bilim, sanat ve uygarlık konularında uyanık olmaları gerektiğini vurguluyordu. Dokuzuncu sayıda ise Bedirhan Hüseyin Paşazade Süleyman, *"Kürdler ve Ermeniler"* başlıklı yazıda Ermenilerle iyi ilişkiler ve dostluktan bahsediyordu.[876] Daha sonra İstanbul'da 1910'da Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti kuruldu. Bu cemiyet Kürdistan bölgesininde bilim ve eğitimi amaçlıyordu.[877]

II. Meşrutiyet'le beraber görüldüğü gibi kurulan dernekler ve çıkarılan gazeteler aracılığıyla bazı Kürtler, Kürt halkı ve Kürdistan bölgesine ilişkin taleplerinini dile getirmişlerdir. Bu dönemin önemli figürlerinden olan Serbesti gazetesi ise her ne kadar "Kürt Milliyetçiliği" ile tanınmış bir gazete olsa da gazeteyi ayırdığımız üç dönemin ilk ikisinde de Kürt kimliğine dair çok az veri bulunduğu görülmüştür. Gazetenin yayın hayatına başladığı 1908 yılından 1912 yılına kadar doğrudan Kürt kimliğini muhatap alarak yazılan yazılar yok denecek kadar azdır. Bu tür yazıları daha çok gazetenin üçüncü döneminde, özellikle Milli Mücadele günlerinde aramak gerekir. Hatta 1912 yılına kadar Kürt kelimesi sadece yayın hayatına başlayan gazete, dergi ve kurulan derneklere gönderilen tebrik mesajlarının içinde geçmektedir. Bu türden ilk yazı gazetenin 9. sayısında geçer. O da Şark ve Kürdistan namıyla yayın hayatına başlayan gazeteye hitaben yazılan tebrik mesajıdır.[878] Bir diğer yazı Bedirhan ailesine yapılan haksızlığa dair kaleme alınmıştır. Yine burada da vurgu yapılan kimlik değil, vuku bulan haksız muameledir. Şöyle ki: İttihat ve Terakki'nin meşrutiyetin ilanına muvaffak olduktan sonraki ilk faaliyetinin Padişah'tan siyasi suçluların affedilmelerini

---

[872] Hamit Bozarslan, "Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, cilt: 4, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 841.

[873] Vladimir Minorsy, *Kürtler,* Halepçe Yayınları, Köln 1988, s. 11.

[874] Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler,* Beybun Yayınları, Ankara 1992, s. 218.

[875] Kutlay, *a.g.e,* s. 219.

[876] Kutlay, *a.g.e,* aynı sayfa.

[877] Kutlay, *a.g.e,* s. 221.

[878] "*Şark ve Kürdistan nâmiyle neşriyâta başlayan refik-i cedîdimizi tebrîk eder ve muvaffakiyetini temennî ederiz."*; "Şark ve Kürdistan", *Serbesti*, 9. sayı, 11 Teşrîn-i sâni 1324, s. 4.

istemeleri olmuştur. Fakat gazete bu hususta bir şikâyet arz eder. Birçok siyasi ve adi suçlardan hapiste yatanların çoğu affedilmiş ve İstanbul sokaklarında gezmeye başlamışlardır. Fakat bir jurnal sonucu Bedirhan ailesinden birkaç kişi hala hapiste tutulmaktadır. Kürt rüesasından olan bu aile mensuplarının neden içeride tutuldukları sorgulanır. *"Eğer bunlar mücrimîn-i siyâsiye ise niçin diğerleri gibi bırakılmıyorlar? Eğer cerâ'im-i âdiyeden mahbûs iseler niçin muhâkemeleri icrâ edilmiyor?"*[879] Serbesti, *"Bu sükûtun hikmeti nedir"* diyerek Adliye Nazırı'na soru yöneltir.

Yine başka bir yazıda da Serbesti gazetesinin yeni matbuat nizamnamesini protesto amaçlı yaptığı mitinge Kürt Teavün Cemiyeti de katılacağını ilan eder. Buna dair Serbesti de şu ilan yayınlanır:

> *"Meşrûtiyet-i idâremizi rahnedâr edecek sûretde tanzîm olunan yeni matbû'ât nizâmnâmesi hakkında Serbesti gazetesi tarafından yarınki Pazar günü icrâ edilecek mitinge Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti dahi kemâl-i hâhiş ve memnûniyetle iştirâk eylemişdir. Binâenaleyh Osmanlılık hayât-ı milliyesine ta'alluk eden şu mes'elede uhde-i hamiyyet ve vatanperverimize ta'alluk eden vazîfe-i mühimmeyi îfâ ve müctemi'ân miting-i mezkûrede bulunmak üzere hamiyyet-mendân ekrâdı önümüzdeki pazar günü sâ'at beşde Kürd klubüne da'vet ederiz."*[880]

Bu ve benzeri yazılarda görüleceği üzere Serbesti, Kürt ismini herhangi bir milletten bahseder gibi kaleme almıştır. Bu kimliğe ayrıca bir anlam ve önem yüklemeden, adi haberler statüsünde okuyucuya sunmuştur. Aynı husus Hasan Fehmi Bey'in cenaze töreni sonrasında da bu şekliyle tekrar edilmiştir. Hasan Fehmi Bey'in vefatı sebebiyle taziye bildiren Kürt ve Ermeni Cemiyetlerine teşekkür edildiğine dair bir gazete haberi yapılmıştır.[881]

Buraya kadar verilen ve daha çoğaltılabilecek örneklerde Mevlanzade Rıfat Bey ve dolayısıyla Serbesti gazetesinin Kürt ismi üzerinden etnik kimliğe ilişkin bir vurgu yapmadığı görülmüştür. Mevlanzade Rıfat Bey'in hayatı ve Serbesti gazetesi üzerine yazılan dar hacimli yazılarda ise Mevlanzade Rıfat Bey'in zihnindeki ilk milliyetçilik esintilerinin Hetavi Kürt isimli gazetede ortaya çıktığı söylenir. Mevlanzade Rıfat Bey'in *"Kürdlerin te'âli ve terakkisi için, mevcudiyet-i ictimâ'iyelerini te'mîn için Hetavi Kürd'ün mesâ'isi tecbîl ve takdire lâyıkdır."*[882] cümlesiyle başlayan bu

[879] "Gazet Doluzandan", *Serbesti*, 17. sayı, 19 Teşrîn-i sâni 1324, s. 1-2.
[880] "Da'vet", *Serbesti*, 81. sayı, 24 Kânûn-ı sâni 1324, s. 1.
[881] "Beyân-ı Teşekkür", *Serbesti*, 144. sayı 28 Mart 1325, s. 1.
[882] "Muhterem Hetavi Kürd Gazetesi Mü'essislerine", *Hetavi Kurd*, 2. sayı, 21 Teşrîn-i sâni 1329, s. 2.

makalesinde artık Kürt milleti ve onların terakkisi üzerine tasavvur ettiği bir beklentiyi dile getirdiği görülür. Bu makalenin tarihi 21 Teşrin-i Sani 1329 (4 Aralık 1913)'dur. Fakat Serbesti'de yayınlamış olan bir makale bize Mevlanzade Rıfat Bey'in, Kürt milletine ve Kürdistan coğrafyasına dair daha öncesinden farklı beklentiler içerisine girdiğini göstermektedir. 28 Temmuz 1328 (10 Ağustos 1912)'de yayımlanan bu makalede, doğuda Sultan Abdülhamid devrinden kalma meseleler olduğu ve artık bunların çözülmesi gerektiği, meclisin toplandığı zaman bu konuya el atacağı yönünde rivayetlerin dolandığı anlatılır. Bölge (Doğu Anadolu) insanının (Kürt ve Ermeniler) canından ve malından emin olmadığı, bu sebeple memleketin terakkisini düşünecek takatinin kalmadığı dile getirilir. Kürdistan bölgesinden bahisle:

> *"Canından malından emin ve müsterîh olmayan bir insan hiç bir vakit memleketin i'mârını düşünemez, terakki yolunda hatve atamaz… Anadoludaki fikdân-ı asâyişin evâmil-i asliyesi aranmalıdır. Bunu aramak hükûmete bir borç, bir vazîfe değil midir? … Bâb-ı Âli mehâfilinde iki tedbîre tevessül olacağı rivâyet olunuyor. Biri bîtaraf, fakat azim ve metânet sâhibi vâliler, mutasarrıflar ta'yîn ederek dâ'ire-i me'mûriyetlerinde salâhiyet-i kâfiye i'tâsı, Rumeli'ye i'zâm olunduğu gibi Anadolu'ya dahi bir hey'et-i ıslâhiyenin i'zâmıdır. Bâb-ı Âli'nin bu tasavvurunun fi'iliyâtını, fi'iliyâtdan netâyic-i hüsna iktitâfını biz temenni eyleriz."*[883]

denilir. Makale, Balkan unsurlarına gösterilen hoşgörünün Kürdistan cihetine de sağlanması talebini dile getirir ki bu istek artık belli bir coğrafyanın kaderini tayin etmeye yöneliktir. Ayrıca bu yazı iki hususun delili sayılabilir. İlki, Mevlanzade Rıfat Bey'in Babıali baskının hemen öncesinde de Kürt milleti için farklı beklentiler içerisine girdiğidir. İkincisi ise bu tarihte hala ayrılıkçı bir tutum sergilememiş, bölge insanının refahı için ıslah ve imar talep etmiştir.

5.3.1. Kürt Kimliğini Oluşturma Çabaları[884]

Yirminci yüzyıl başlarında her ne kadar Kürt elitlerinin siyasal talepleri gün yüzüne çıkmaya başlamışsa da bu harekete cevap verebilecek toplumsal zemin henüz

[883] "Âhenk-i İdâre – Vilâyât-ı Şarkiye Mes'elesi", *Serbesti*, 169. sayı, 28 Temmuz 1328, s. 1.

[884] Nuri Dersimi, Kürtlerin kimlik yaratma sürecinde ilk kıvılcımın aslında Kürtler tarafından değil, Balkan Savaşı'ndan sonra kaybedilen topraklar sebebiyle, İttihat ve Terakki'nin koyu bir Türk milliyetçiliği politikasıyla atıldığını söyler. Güdülen Türkçü politika, diğer unsurlara mensup gençler arasında Türklere karşı bir nefret duygusu oluşturmuştu. İttihat ve Terakki Türkler dışındaki tüm unsurları ya Türkleştirmek ya da cebri yöntemlerle bastırmak politikası gütmüştü. O zamana kadar Kürtçülük zihniyeti tasavvur etmeyen gençler, büyük bir heyecana kapılarak Türkleri düşman bellemişlerdi. Kürt gençlerinin Kürt milliyetçiliği yapmalarının tek müsebbibi ise Türklerin Türk

oluşmamıştır.[885] Kürtlerin toplumsal anlamda bir güç olmaları henüz yeni olmakla birlikte, milli bilincin çok daha öncesinde oluştuğu söylenebilir. Kürt edebiyatının önde gelen isimlerinden olan Ahmed Hani'nin Kürtleri bir Osmanlı, Acem ya da Arap olmaktan ziyade, müstakil bir ırk olarak ele alması ve neden başka milletlerin boyunduruğunda yaşadıklarına dair görüşler sunması buna bir delil sayılabilir.[886] Yukarıda da bahsedildiği üzere, Kürt elitlerinin karşılaştığı belki de en büyük sorun, işte bu milli bilincin uyandırılması ve hayata geçirilmesi olmuştur. Çünkü çok sınırlı sayıda kişinin verdiği mücadeleye destek verecek, anlatılanı idrak edip, fiiliyata dökecek bir kitle gerekliydi. Kürt elitlerinin, milliyetçi duyguları her bir Kürt vatandaşına aşılama isteği söz konusu olduğunda iki grup ortaya çıkmıştır. İlki ve diğerine nazaran çok daha küçük bir grubu temsil edenler milliyetçilik rüzgarına kapılırken ikincisi dini duyguları da göz önüne alarak bir bütünlükten yana tavır sergilemiş, diğerlerini ayrılıkçı ve zararlı olarak görmüşlerdir.[887] Mc Dowall, bu ayrılığın "Kürt Davasını" zayıflattığına dikkat çeker.[888] Martin Van Bruniessen de aynı noktaya işaret ederek I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminde milliyetçi akım etrafında toplanan Kürt elitlerinin, doğudaki aşiretleri aynı çatı altına toplayamadıklarından Kürt milliyetçiliği seferberliğinin sekteye uğradığını belirtir.[889] Bunun için de yapılması gerekli olan ilk iş bir Kürt kimliğinin vücuda getirilip, kendi tabanına bunu nüfuz ettirebilmekti. Serbesti gazetesinin sütunları bu görevi ifa için kollarını sıvamış, başta Bedirhan ailesi olmak üzere, gazetenin kapılarını Kürt elitlerine açmıştır.

---

milliyetçiliği yapmaları, Kürtleri de buna mecbur etmeleriydi. Nuri Dersimi, *Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım,* (Yay. Haz. Mehmet Bayrak) Özge Yayınları, İsveç 1987, s. 37-38.

[885] Ahmet Özcan, *İmparatorluk Çökerken Yeni Bir Ulus Tahayyülü Kürt Milliyetçiliğinin Yayın Organı Jin 1918-1919*, Lotus Yayınevi, İstanbul 2013, s. 12.

[886] Martin Van Bruniessen, *Ağa Şeyh Devlet*, (Çev: Banu Yalkut), İletişim Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2013, s. 390.

[887] Burada Şerif Mardin'in işaret ettiği üzere Said Nursi'yi örnek olarak gösterebiliriz. Milliyetçiliğe (Kavmiyetçilik) karşı olan Nursi, Cihan Harbi sonrasında kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti'yle ilişkilendirilerek Kürt milliyetçiliği yaptığı söylense de bunu kanıtlar bir veri elde edilememiştir. O milliyetçiliği İslam'ın terakkisinde bir engel olarak gördüğünden milliyet esasına değil din esasına göre bir ittihadı öne sürmüştür. O dönem bir kanaat önderi olarak Said Nursi'nin ve onun gibi başkalarının bu tutumu, Kürt milliyetçiliğinin bir taban elde etmesine mani olmuştur.; Şerif Mardin, *Bediüzzaman Said Nursi Olayı Modern Türkiyede Din ve Toplumsal Değişim,* İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s. 147.

[888] David McDowall, *A Modern History Of The Kurds*, (Çev: Neşenur Domaniç), Doruk Yayımcılık, İstanbul 2004, s. 134.

[889] Martin Van Bruniessen, *Kürtlük, Türklük, Alevilik, Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleri*, (Çev: Hakan Yurdakul), İletişim Yayınları, 10. Baskı, İstanbul 2013, s. 26. Aynı hususa Dersimi de işaret ederek Kürtlerin birlik politikası gütmemelerini başarısızlığın (bağımsız Kürdistan için) sebebi olarak gösterir.; Dersimi, *a.g.e.,* s. 39.

Bedirhan ailesinden Kamran Bedirhan bu hususta bir hatip vazifesi üstlenerek oldukça net ve keskin yazılar kaleme almıştır. Yine aynı aileden Celadet Bedirhan da aynı sorumluluk bilinciyle hareket etmiş, her ikisi de gazetede Kürt kimliğine ilişkin yazı dizileri neşretmişlerdir. İlk hedef, bir Kürt kimliği oluşturmak, buna milli bir dava statüsü kazandırmak olmuştur. Kürt kimliği yaratmak, öncelikle milleti yalın bir biçimde, sadece milli benliğiyle ele almayı gerektirdiğinden kimliği, o milletin bağlı bulunduğu din, coğrafya vb. tali aidiyetlerin önüne geçirmeyi zorunlu kılmıştır. Mütareke Dönemi'nde gazetenin 470. sayısında Kamran Bedirhan'a ait *Kürdistan Hakkında Salâhiyetdâr* isimli makale ile Kürtlerin milli benliklerini ikinci plana atmak isteyenlere karşı şöyle bir yazı kaleme alınmıştır: Kürt bir Müslümandır, Hz. Muhammed'in ümmetidir fakat aynı zamanda da milliyeti Kürt'tür.

> *"Kürdler hakkında milli unvânlarını isti'mâl etmeğe yeni başlayan bir kısım erbâb-ı kalemin, son zamânlarda yapdıkları ce'ali hareketi istihnâf etmemek kâbil değildir. Kürde Kürd demeyerek İslâm nâm-ı umûmiyesi altında toplamak siyâseti, bugün en münevverinden en câhiline kadar bütün Kürd vatandaşlarını güldürüyor... Kürd Müslümândır. Ve Cenâb-ı Rasûlün ümmetinden bulunmayı medâr-ı mefharet bilir. Fakat aynı zamânda pekiyi bilir ki Müslümân olmak nasıl Arab, Arnavud, Türk, Laz olmağa mâni' olmuyorsa Kürd olmaya da mâni' değildir… Kürd vekâyi'-i mâziye ve âhireden aldığı derslerle pekiyi anlamışdır ki milli kuvvetini tekâmül etdirmezse, bir milli hürriyet ve medeniyet vücûda getirmeğe muvaffak olamazsa ölmeğe mahkûmdur."*[890]

Kamran Bedirhan, Kürtlerin imparatorluğa bağlılığını temin için kullanılan dini söyleme karşı, yine aynı yöntemle cevap vermiş; Müslüman Kürtlerin hassasiyetini gözeterek kimlik bilincini de yerleştirmeye çalışmıştır. Burada şu kısım önemlidir: Müslüman olmak nasıl ki Türk, Arap, Çerkes olmaya mani değilse, Kürt olmaya da mani değildir. Ayrıca Kamran Bey, din, ırka karşı değilse de milli benliğini vücuda getiremeyen ırkların da ölmeye mahkûm olduklarının altını çizmiştir.

Celadet Bedirhan'ın kaleme aldığı bir makalede ise işte bu milli benliğin neden oluşmadığı ve bugün nelere mal olduğu anlatılır. Celadet Bey'e göre Kürtler, tarih boyunca itaatkâr olmuş bir millettir. Bir aşiret reisine dahi bu itaat söz konusudur. Kendi kavmi söz konusu olduğunda ise maalesef bugüne kadar tutuculuk sergilememiştir. Maalesef ittifak edememiş olmaları tarih boyunca ezilmelerine ve bugünlere gelmelerine sebep olmuştur. Bu husus Kürt kavminin kendini eleştirmesi

[890] Kamran Bedirhan, "Kürdistan Hakkında Salâhiyetdâr", *Serbesti*, 470. sayı, 19 Nisan 1919, s. 2.

gereken bir konudur. Celadet Bey de Kamran Bedirhan gibi yine şu noktaya temas eder: *"Tarih ittifaksızlık yüzünden solmuş milletlerin enkâzıyla mâlâmâldır."*[891]

Kürt Teali Cemiyeti'nde yapılan bir toplantıda ise Kürtlerin mevcut durumu değerlendirilir. Kürt münevver ve mütefekkirlerinden bir heyet oluşturularak, Kürdistan bölgesine gönderilmesine ve bu hususta halkı amaca yönelik bilinçlendirmek adına çalışmalar yapılmasana karar verildiği duyurulur.[892] Yine başka bir konferansta verilen mücadelenin coğrafi olarak üç kısma ayrılmasına karar verilir: İstanbul, Avrupa ve Kürdistan şehirleri. Bu üç bölgede çalışmalar yapılacak olup, ayrıca gençlerin bu mücadeleyi sürdürmeleri için Kürdistan şehirlerine gitmeleri gerektiği hususu anlatılarak gençler davet edilir.[893] Çalışmalar merkezde de yürütülmekte, milli benliğin en önemli unsurlardan olan lisan hakkında toplantılar düzenlenmektedir. Serbesti, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin yaptığı bu tür organizasyonlardan övgüyle bahseder.[894] Harflerin ıslahı ise ayrıca önem arz eden bir hususdur. Harcanan tüm bu emeklerin ancak lisanda yapılacak özgün düzenlemeler ile nihayet bulacağı anlatılır. Harflerin sağdan sola mı, yoksa soldan sağa mı düzenleneceği hususu istişare edilmektedir.[895]

Milli benliğin oluşturulmasında edebiyatın önemine vurgu yapan Kürdistan Teali Cemiyeti, edebiyatı, gerekli olan tazyikin temininde en önemli araçlardan biri olarak görür. Bunun için Serbesti sütunlarında, Kürdistan Teali Cemiyeti'nde Kürt edebiyatına dair yapılan toplantılardan kesitler sunulmaktadır. Ahmed Hani'nin *Mem u Zin*'i bu noktada kayda değer öneme sahiptir. Bruniessen'e göre Ahmed Hani, Kürtlerin Osmanlı ve İran hâkimiyeti altında kalmalarının sebebini, Kürtlerin aralarındaki ayrılıklardan kaynaklandığını belirtmiştir. Eğer Kürtler kendi içlerinde bütünlüğü sağlayabilselerdi ilim ve sanatta ilerleyecek, Osmanlı, Acem ve Arapları kendi idareleri altına alabileceklerdi. Kürtleri idaresi altında toplayacak bir Kürt

[891] "Kürdler ve Kürdistan – Kürdlerde İttifak", *Serbesti*, 489. sayı, 8 Mayıs 1919, s. 1.
[892] "Dünkü İctima'", *Serbesti*, 482. sayı, 1 Mayıs 1919, s. 1.
[893] "Kürdler ve Kürdistan – Konferans", *Serbesti*, 491. sayı, 10 Mayıs 1919, s. 1.
[894] Cemiyet'te yapılan bir sohbetteki konuşmacı ve temas ettiği nokta şöyle sunulur; *"Hatîb Kürd şu'arâsından ba'zılarının eserlerinde icrâ etdiği tedkîkâtdan uzun uzadıya bahsetmiş ve Kürd milli hareketi hakkında şâyân-ı dikkat esâslar irâ'e etmişdir."*; "Kürdler ve Kürdistan – Kürd Lisânı", *Serbesti*, 477. sayı, 26 Nisan 1919, s. 1.
[895] "Kürdler ve Kürdistan – Kürd Lisânı", *Serbesti*, 486. sayı, 5 Mayıs 1919, s. 1.

hükümdarı hiçbir zaman ortaya çıkmamışsa da Bruniessen, Hani'nin eserinin 20. yüzyılda Kürtlere esin kaynağı olduğuna dikkat çeker.[896]

Kamran Bedirhan da edebiyatı bir araç olarak kullanma yolunu seçmiş, yukarıda da bahsedilen ve Kürtlerce milli destan olarak kabul edilen[897] Mem u Zîn[898] ve müellifini tanıtarak işe başlamıştır. Eser şu şekilde tarif edilir: *"Hakikaten Kürd edebiyât-ı milliyesinin yüksek bir şâheser-i kıymetdârıdır… Kürdün pek de zengîn olmayan kütübhâne-i irfân-ı edîbinde (Zin u Mem) âdetâ ansiklopedik bir kıymet ve mâhiyeti hâ'izdir."*[899] Eser, esas itibarıyla bir aşk hikâyesinin nazmen tahkiyesinden ibarettir. Fakat müellif bu aşk hikâyesine başlamadan önce:

> *"... bî amân kalemiyle Kürd milliyetinin âdem-i terakkisi esbâbını işâretle Kürd bedbaht-ı milliyesini belîğ ve yüksek bir lisânla îzâh ediyor. Eser bu noktadan tedkîk edilince mâziyen ve hâlen de Kürd nesli, Kürd gençliği için himmet ve gayret diye feryâd eden hakîki bir tâziyâne-i teşvîkdir."*[900]

diyerek Kürtlerin geri kalmışlığına işaret eder. Kürt gençliği için *"hakiki bir tâziyâne-i teşvikdir"* sözü, Celadet Bedirhan için bir çıkış noktası olup, edebiyatın gücünü hangi yönde kullanmak istediğinin açık bir delili niteliğindedir. Eserde kullanılan üslubun, Fuzuli'nin Leyla ve Mecnun'da kullandığı üsluba benzetildiği, fakat ondan farklı olarak Ahmed Hani'nin, bazı bölümlerde şahısları karşı karşıya getirerek konuşturduğu anlatılır. Bu yazı dizisinin ikincisinde ise Ahmed Hani'nin hayatı anlatılır ve Kürtlerin onu nasıl ihmal ettiğinden dert yakınılır. *"Mae't-te'essüf Ahmed Hani'yi lâyık olduğu ehemmiyet ve dikkat ile görmemişler ve bu ihmâlin neticesi olarak ahlâken büyük milli edîbimizin hayât ve tercüme-i hâli hakkında kat'i ma'lûmât bırakmamışlardır."*[901] Celadet Bey üzülerek bu coğrafyada adına bile tesadüf edilmeyen Ahmed Hani'nin eserinin, Avrupa'da ziyadesiyle rağbet gördüğünü, bu sebeple eserin çok önceleri Avrupa'da İngilizce, Fransızca ve Almancaya tercüme edildiğini söyler.

Başka bir gayret de İstanbul'da yaşayan Kürt işçiler için sendikalaşma benzeri bir organizasyonunun vücuda getirilmesi yönünde olmuştur. Kürt işçilerin işsizlik, hastalık vb. sorunlarıyla kimsenin ilgilenmediği, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin bu türlü

---

[896] Bruniessen, *Kürtlük, Türklük, Alevilik*, s. 29.
[897] Bruniessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 391.
[898] Eserin ismi Mem u Zîn olarak geçmekteyse de gazetede Zîn u Mem olarak yazılmıştır.
[899] "Kürdler ve Kürdistan- Kürd Edebiyâtı Zîn u Mem 1", *Serbesti*, 491. sayı, 10 Mayıs 1919, s. 1.
[900] a.g.m., *Serbesti*, s. 1
[901] "Kürdler ve Kürdistan- Kürd Edebiyâtı Zîn u Mem 2", *Serbesti*, 495. sayı, 14 Mayıs 1919, s. 1

tali konulara her daim yetişemeyeceği, bu sebeple halk sandığı gibi bir yardım kuruluşunun oluşturulması gerektiği dile getirilir. Her Kürt vatandaş kazancının ufak bir kısmını bu mühim *"dîni ve milli vazîfeye tahsîs ederse yarın zuhûr edebilecek mühlik bir vaz'iyyet karşısında kendisini himâye ve muhâfaza edecek dâ'imî bir kuvvete mâlik bulmuş olur."*[902] denilerek meselenin bir de dini ve milli yönü olduğuna dair vurgu yapılır. Serbesti gazetesi, bu tür Kürt kuruluşlara yardımı her daim vazife saydığını da ekler. *"Gazetemiz bu ve bu gibi Kürd mü'essesâtına dâ'imî sûretde yardım etmeği akdem-i vezâ'if bilir."*[903]

5.3.2. Kürt-Ermeni Çatışması[904]

Mc. Dowall'ın işaret ettiği üzere etnik kimlik, Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan her millette imparatorluğa karşı bir sadakat sorununa sebep olmuştur.[905] Özellikle meşrutiyet sonrası imparatorluğuna bakıldığında bu yavaş yavaş kendini göstermeye başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğunda bir Osmanlı vatandaşı olmaktan ziyade, Türk,

[902] "Kürdler ve Kürdistan- Kürd Amele Sınıfının Vaz'iyyeti", *Serbesti*, 477. sayı, 26 Nisan 1919, s. 1.
[903] a.g.m., s. 1
[904] Gazete, Cihan Harbi sonrasında bir Kürt-Ermeni çatışmasından bahsediyor olsa da II. Meşrutiyet sonrasında Kürt ve Ermenilerin kardeşliğinden övgüyle bahsetmiş, bu iki milletin kavgasını II. Abdülhamid'e bağlamıştır. Abdurrahman Bedirhan'ın bir nutkundan yapılan alıntıda şu sözlere yer verilir: *"Biraderim Midhat Beğ Mısır'da ben Avrupa'da pençe-i istibdâddan masûn bulunduğumuz bir yerde neşr etdiğimiz (Kürdistan) gazetesiyle âlem-i insâniyete en büyük bir leke olan Kürt-Ermeni nifâkının ref'i için îcâb eden makâlâtı neşr ve i'lân etmekden geri urmadık… Yıldızın hüküm-fermâ olduğu zamanlarda birbirini öldürmekle uğraşan Ermeni ve Kürdler öpüşdüler kardaş oldular."*; "Bir Ermeni Kilisesinde Bedirhan Paşazade Abdurrahman Beğ Efendi'nin İrâd Etdikleri Nutk-ı Belîğ", *Serbesti*, 93. sayı, 5 Şubat 1324, s. 3. Bu mesele Kazım Karabekir'in Kürt Meselesi isimli eserinde de ele alınır. Karabekir, sözde Kürt-Ermeni kardeşliğinin bir proje ürünü olduğunu, bu coğrafyada yapılmak istenilip de yapılamayan icrââtlar için böyle bir şeyin uydurulduğunu söyler. *"Kürtlerin ekserisi uslu ve bize pek merbuttur. Bazı şerirlerin teşebbüslerine de mani olunduğu görülünce başka yoldan müthiş propagandalar başladı: Ermenilerle Kürtler kardeştir, birlikte istiklallerini kurtaracaklar, Şark'ı Türklerden alacaklar."*; Kazım Karabekir, *Kürt Meselesi*, Emre Yayınları, 12. Baskı, İstanbul 2004. Kürt-Ermeni çatışmasına ilişkin önemli bir tespitte Brunissen'dan gelmiştir. Bruniessen, ironik de olsa bir Kürt devleti fikrinin, Ermenilerin Kürtlere yapmış oldukları katliamlardan çıkmış olduğunu söyler.; Bruniessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 393. Nuri Dersimi ise Kürt ve Ermenilerin aynı ırka mensup olduklarını, onların aralarındaki kavganın yegâne sebebinin Türkler olduğunu belirtir. Ayrıca Kürt-Ermeni çatışmasını üç ana madde altında şöyle sıralar: İlki, Çarlık Rusya'sının Doğu politikası, ikincisi Rusya'nın politikasına karşılık olarak Osmanlı'nın Kürtleri Ermenilere karşı silahlandırması, üçüncüsü Ermenilerin bu tahriklerle Kürtlere karşı mütecaviz tavırlarıdır.; Dersimi, *a.g.e.,* s. 44-45. Kazım Karabekir Ermeni Dosyası isimli eserinde ise Ermenilerle Kürtlerin 1895 yılına kadar dostane ilişkiler sürdürdüklerini, bu tarihten sonra Ermeni komitacıların Türk, Kürt ve Ermeniler arasında kışkırtma politikası güttüklerini, buna kaynak teşkil edenlerin ise Avrupalı diplomatlar olduğunu kaydeder. Batı'lı diplomatların bu politik oyunları nedeniyle Türkiye'de bir Ermeni meselesi icat edilmiştir.; Kazım Karabekir, *Ermeni Dosyası,* (Yay. Haz. Faruk Özerengin), Emre Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1995, s. 25.
[905] Mc Dowall, *a.g.e.*, s. 133.

Ermeni[906], Arap, Arnavut veya Kürt olmak, imparatorlukta çıkan yangında imparatorluktan ziyade, kendi milletini öne çıkarmak düşüncesi daha gerçekçi bir hal almıştır. Fakat Kürtler için bu husus biraz daha farklı ve karmaşık bir durumdadır. Çünkü Osmanlılık yerine Kürtlüğün ikame edilmesi, yalnızca bir kesim tarafından ileri sürülmüş, Kürt tabanına yayılmamış, yayılamamıştır. Özellikle Cihan Harbi sonrasında bu kesimin gerek toplantılar, gerek mitingler ve gerekse basın yoluyla yapmaya çalıştıkları da tam olarak bu talebi tüm Kürt tabanına yayma isteğidir. Bu husus, tasavvur edilen Osmanlı ittihadı fikrinden ayrılarak kendi kimliğinin farkına varma ve bu fikir etrafından yeniden bir birleşmeyi öngörmüştür. Artık 1913 başlarında Serbesti gazetesinde bunun fikri alt yapısı hazırlanmaya başlanmıştır. Kürtlerin nereden geldiği, kökeni, Kürt lisanının hangi dil grubundan evrildiği vb. gibi konular irdelenir. Bu konu ise Ermeni-Kürt ilişkisine dair bir tartışmadan ortaya çıkar. Gazete'de Ermenilerin kökeninin aslında Kürt olduğu iddia edilir. Bir Ermeni Gazetesi olan *Jamanak,*[907] bunu kesin dille reddetmişse de Serbesti gazetesi konuyu keyfi değil, tarihi bir üslupla ele aldığını belirterek teferruatlı bir biçimde açıklama yoluna gider. Mevlanzade Rıfat'a ait makalede Jamanak'a cevaben konu şöyle ele alınır:

> *"Evet tekrâr ederiz ki Ermenilerin aslı Kürd'dür… Bu temennide tahrik var mıdır? Biz iki şu'be-i dîniyyenin menşe'ini, asl-ı müşterekini göstermek istedik. Bunlardan ittihâd gibi bir âhenk-i hayât temenni etdik… Biz bu bâbdaki iddi'âlarımızı târih ile te'yîd etmiş olduğumuzdan Jamanak refikimizden dahi keyfi değil târihi cevap bekler idik."*[908]

Serbesti, tek milletin iki farklı din şubesine ayrıldığını özellikle belirtmiştir. Jamanak ise Serbesti gazetesine şu sualleri yöneltir:

> *"Mâdem ki Ermenistan isminde bir memleket olmamış, henüz yokdur, mâdem ki Ermeniler bir Kürd kabilesinden başka bir şey değildir, o hâlde Ermeniler nasıl olub da hurûfâta, ayrı bir edebiyâta, lisana, tarihe,*

---

[906] Osmanlı Ermenileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri 1856-1880,* Bilgi Yayınevi, İstanbul 1986.

[907] 1908 yılında yayın hayatına başlayan Jamanak, uzun yıllar boyunca yayın hayatına devam etmiştir. Gazetenin 1922-2013 yıllarına ait nüshaları Milli Kütüphane Süreli Yayınlar Kataloğunda bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/catalog/list.(erişim tarihi 10/01/2023) Ayrıca Türkiye Ermenileri Patrikliğine ait internet sitesinde 2010 yılı itibarıyla 100. yıl kutlamalarının gerçekleştirildiği duyurulmuş olup, gazete yayın hayatına devam etmektedir. Ayrıntılı için bkz. http://www.turkiyeermenileripatrikligi.org/site/jamanak-gunluk-gazete-basin/(erişim tarihi 26/05/2021).

[908] "Kürd-Ermeni", *Serbesti*, 205. sayı, 19 Kânûn-ı sâni 1328, s. 1.

mâzilerini andıran âbidelere, an'ânât-ı kadîmeye, müstakil bir mezhebe, kendilerine mahsûs bir seciyeye mâlik bulunuyorlar."[909]

Jamanak'ın itirazından bir kültür birliğinin olmadığı anlaşılır. Zira Hilmi Ziya Ülken kültür için milletin içinde bulunduğu medeniyet şartlarına göre kullandığı dil, ilim, sanat, felsefe, örf ve adetten bahseder.[910] Jamanak da tüm bunları söyleyerek nasıl olur da Ermenilerin ayrı lisanı, edebiyatı, tarihi, olduğunu vurgular. Mevlanzade Rıfat, her bir soruya bilim ışığında cevap vereceğini bildirerek madde madde açıklar: Birincisi, Ermeni hurufatı yeni ve müstakil değil Finova-Süryani hurufatından ayrılmıştır. Bazı abidelerde bulunan yazılar da Ermeni kavmine, Ermeni memleketine değil Urdu kavmine aittir.

"Ermeniler, ancak Hıristiyanlığı kabûlden sonra bir husûsiyet-i milliye göstermişlerdir. Irk-ı aslîlerini istihkâr ederek dîni millete takdim eylemişlerdir. Dîni bir millet olmuşlardır. İşte bugün kullanılan hurûfâtın kendilerine â'id gelmesi bu sebebden neş'et etmişdir."[911]

İkinci mesele edebiyattır. *"Eğer kadîm Ermeni edebiyatından bahs olunacak ise doğru değildir. Zîrâ o eski edebiyât Urdu miletine â'iddir, bir tâkım masallardan ibâretdir."*[912] Ayrıca bir kavmin bir kısım halkının edebiyatına bakarak hususi bir milliyet iddiasında bulunulamaz. Saksonya Cermenlerinden daha önce edebiyat tesis etmiş olan Prusya Cermenlerinin yeni bir Prusya milliyeti iddiasında bulunamadıkları gibi Ermeniler de yeni bir millet iddiasında bulunamazlar. Dördüncü husus lisandır ki en nazik, en hassas konu budur.

"Bugünkü Ermenice arasında son derece mühim farklar vardır. Hatta eski Ermenice ile yeni Ermenice yekdiğerine benzeyemeyecek derecede ayrılmışdır. Fakat Van ve sâ'ir cihetlerde bulunan âsâr-ı lisâniye ile saf Kürdce arasında sarih bir ayniyet vardır ki Kürd-Ermeni ittihâd-ı lisâniyesini te'yîd eder."[913]

Ermeni lisanındaki farklılıklar Hıristiyanlık sebebiyle karışan bazı ecnebi kelimelerinden ileri gelmektedir. Yazının ilerleyen kısımlarında tarih, anane, mezhep ve seciyeye ilişkin itirazlara da cevap verilir. Netice itibarıyla Kürt-Ermeni ittihadı Urdu kavmine dayandırılarak ısrarla iki dine mensup tek bir milletin varlığı iddiası savunulur. Kürtlerin aksine Ermenilerin terakkisi ise *"Amerikalıların, İngilizlerin*

[909] a.g.m. *Serbesti,* s. 1.
[910] Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru,* s. 15.
[911] a.g.m., *Serbesti,* s. 1.
[912] a.g.m., *Serbesti,* s. 1.
[913] a.g.m., *Serbesti,* s. 1.

himâyesiyle te'mîn edilmişdir. Binâenaleyh Ermenilerin kadîm Ermenistan addetmek istedikleri mâzisinin bir Urdu, bir Kürd mâzisi olduğuna şübhe yokdur."[914] denilerek bu coğrafya üzerindeki ihtilafı bertaraf etme çabası görülür. Mevlanzade Rıfat ve Serbesti gazetesi açısından bu makale önemlidir. Çünkü artık Mevlanzade Rıfat bir Kürt kavmine mensubiyetinin farkına varmış, Serbesti sütunlarından da bunu yavaş yavaş okuyucusuna işlemeye başlamıştır. Görüldüğü üzere artık bir kavim, bir kimlik ön plana çıkmaktadır.

Gazetenin üçüncü döneminde ise artık bütün iplerin büyük Avrupa devletlerinin elinde olduğu kabul edilerek bütün istekler daha açık ve net dile getirilmektedir. Serbesti'ye göre müstakil bir Kürt devletinin kurulacağı fikri artık zihinlerde berrak bir şekilde meydana gelmeye başlamışsa da bunun kararını Avrupa devletleri verecektir. Fakat asıl problem, Osmanlı yönetiminden ziyade Ermeni yanlısı görünen Avrupa kamuoyudur. Paris'te yayınlanan *Jurnal* gazetesi bu dönemde bir harita yayınlar. *Dünya Haritası Ne Şekle Giriyor* unvanı altında yayınlanan harita, Ermenistan unvanı altında Kürdistan'ı işaret etmektedir. Serbesti gazetesi, halkaların kendi kendilerini yönetmeleri hususunda daha önce de birçok yazı yazdıklarını belirterek şu yorumu yapar:

> *"Kürdistan'ı, Kürdlerin mevcûdiyetini müdâfa'a ve muhâfaza etmek hususunda ma'et'te'essüf münevverlerimiz hâla en ufak tezâhürâtı bile esirgiyorlar... Münevverlerimizin vazîfesi ki bu vazîfe Avrupa'ca irâ'e ve tesbît edilmişdir, Kürdistan'ı vilâyât-ı şarkiye, İslamlık esâslarıyla değil, Kürdistan'da, o beş vilâyatda yaşayan milletin nüfûsunu, tarihi mevcûdiyetini muhâfaza ve müdâfa'a etmek, ilmi usûller dâhilinde muhâfaza ve müdâfa'a eylemekdir. Kürd'ün ve Türk'ün selâmeti bu noktada, ancak bu noktadadır"*[915]

Gazete, hala istekli bir Kürt kamuoyu oluşturulamamış olmasından ve bu coğrafyanın Osmanlı ya da Müslüman[916] kimliğinden sıyrılarak Kürt olarak kabul edilmemesinden dert yanmaktadır. Bunu en başta kabul ettirecek olanlar Kürt ve Türk münevverleridir. Ne var ki onların bu yönde bir çaba sarf etmedikleri ortadadır. Serbesti'ye göre öncelikle şu en hassas noktaların kabulü elzemdir: Vilâyat-ı Şarkiye'de çoğunluk

---

[914] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
[915] "Kürdistan 1", *Serbesti*, 186. sayı, 26 Kânûn-ı evvel 1918, s. 1.
[916] Kürt elitlerinin, Kürtlerin kendi kimliklerini benimseme yolunda bir problem olarak gördükleri Müslümanlık kimliğine dair, Karabekir şöyle diyordu: *"Kürtleri bize bağlayan yegâne rabıta dini kuvvet idi. Bâzı aşiret reislerinin aldıkları yarı maaş şayanı ehemmiyet değildi. Çünkü harici eller bunun birkaç mislini temin edebiliyordu.";* Karabekir, *a.g.e.*, s. 11.

nüfus Ermeniler değil Kürtlerdir. Bölgede en fazla nüfus Kürtlere ait olduğu gibi vakıf, çiftlik, çeşme gibi emvalin de yine Kürtlere ait olduğu aşikârdır. Avrupa'da Ermeni propagandası yapanlar ise hayalperestlikle suçlanır. Bu topraklarda kurulacak bir Ermeni devletinin ise ancak bir hayal ürünü olacağı şöyle dile getirilir:

> *"Şu ahvâl-i umûmiye nazar-ı dikkate alındığı zamân Avrupa pâyitahtlarını Ermenistan muhtâriyeti fikriyle dolaşan zevâtın ne kadar hayâlperver âdemler olduğu tezâhür eder. Böyle bir muhtâriyet ancak Kürd'lerin hâkimiyet-i kat'iyyesini te'yîd eder."*[917]

Bir de Kürtlerin Ermeniler tarafından itaat altına alınabilmesi meselesi vardır ki Ermenilerin bunu hangi kuvvetle temin edebilecekleri sorulur:

> *"Fakat farz edelim ki hilâf-ı akl-ı selîm olarak Ermenilere muhtâriyet bahş edilsin. Ermeniler şu muhtâriyeti hangi kuvvete istinâden te'mîn edebilirler. Ne sûretle ve ne vâsıta ile Kürd'leri itâ'ate icbâr edebilirler."*[918]

Burada şu nokta önemlidir: İngiltere'nin çıkarları gereği hem Ermenileri hem de Kürtleri kullanma politikası bu aşamada tıkanma noktasına gelmiştir. Çünkü Binbaşı Noel'in de Irak ve Anadolu içlerine yaptığı seyahatler neticesinde edindiği izlenim, Kürtlerin kesinlikle bir Ermeni devleti sınırları içerisinde yaşamak istemedikleridir. Dolayısıyla Noel, ileride aksi istikamette görüşler sunmuş olsa da İngiltere'nin politikasının bu yönde seyretmesi gerektiği sonucuna ulaşır.[919]

Kamran Ali Bedirhan bu topraklarda ekseriyeti Ermenilerden oluşan bir yerin bulunamayacağını, bunun bir hayalden öteye geçemeyeceğini ve bir Ermenistan'dan bahsetmek şöyle dursun, Ermenilerin[920] çoğunlukta olduğu tek bir yerin dahi olmadığını şöyle aktarır:

> *"Siz istediğiniz kadar bir Ermenistan'dan bahsediniz, ben o kadar Ermenistan'ı aradım ki… Bir Ermenistan değil, Ermeni ekseriyeti bile göremedim. Van'da Ermeniler ekalliyetde, Diyarbekir'de öyle,*

---

[917] "Kürdistan 2", *Serbesti*, 188. sayı, 28 Kânûn-ı evvel 1918, s. 2.
[918] a.g.m., *Serbesti*, s. 2.
[919] Cengiz Kartın, *"*Binbaşı Noel'in Hava Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı Arşivlerindeki Gönderilerinde Kürt- Ermeni Münasebetleri*", Yeni Türkiye*, sayı: 60, 2014, ss. 3883-3895, s. 3889
[920] Bugün salnameler üzerinde yapılan araştırmalar da göstermektedir ki Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları Bitlis sancağında dahi Müslüman nüfusa oranla toplam nüfusun ancak üçte birini oluşturabilmişlerdir. Cihan Harbi öncesine ait olan kayıtlara göre Bitlis sancağında Müslüman nüfus 309.699 iken Ermeni nüfusu 117.492'dir.; Bülent Cırık, *Doğu Anadoluda Türk Kürt Ermeni İlişkileri (1908 – 1914) Bitlis Sancağı Örneği*, İstanbul 2016, s. 38-39; Bayram Ayna, *İkinci Meşrutiyet ve Milli Mücadele Yıllarında Kürt-Ermeni İlişkileri,* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2018, s. 14. Binbaşı Noel'de bu hususta aynı noktayı işaret etmektedir. Ermenilerin en yoğun olduğu yerin Bitlis olmasına rağmen, Bitlis'te dahi Ermeniler çoğunluğu teşkil edememişlerdir; Kartın, a.g.m., s. 3888.

Ma'muretü'l-aziz'de öyle, Bitlis'de öyle, Musul'da öyle, Erzurum'da ise en önde! Şimdi hangi Ermenistan'dan bahsediyoruz."[921]

Kürdistan yazı dizisinin üçüncüsünde Profesör Sir Cons Mol'ün Ermeniler ve Kürdistan üzerine bir incelemesi değerlendirilmektedir. Yazının ilk kısımda Ermenilerden bahsedilir. Şehirli Ermenilerin özellikle son zamanlarda eğitime verdikleri önemden bahisle, Amerika'da, İngiltere'de, Rusya'da eğitim gören Ermeni gençlerinin idaresinde bulunan mektepler sayesinde, dini ve milli bir eğitim verildiği anlatılır. Edebiyat sayesinde de gençlerin Ermenistan'a dair beklentileri hep taze tutulmaktadır. Profesör, köylü Ermenilerin ise toprağa bağlı olduklarını, fakat bunların da beylerin, Kürt ağalarının arazilerinde düşük ücretlere çalıştırıldıklarını söyler. İkinci değerlendirme ise Kürtler üzerinedir. Kürtlerin Kürdistan olarak bahsi geçen Van, Mamüretülaziz, Erzurum, Diyarbakır ve Bitlis'de oldukça önemli bir rol oynadıklarını kaydeder. Ona göre Kürtler, *"Her şeyden evvel çölün, dağların, vâdilerin bir kıt'a süvârisi gibi tamâmiyle serbest yaşarlar."*[922] Aşiret halinde yaşayan Kürtler hükümet kanunlarına, nizama, vergiye riayet etmez. Hükümetin esas sorunu da bu gayrı nizami milleti iskân etmektir. Çünkü Kürt, nizami bir biçimde yaşamayı, çalışmayı, düşünmeyi, çiftçi gibi yorulmayı istemez. Kamran Ali Bedirhan ise Kürtlerin böyle uydurma sözlerle yıpranmadığını dile getirir.

Kamran Ali Bedirhan, Kürtlerin diğer unsurlara nazaran geri kaldıklarını, bunun sebebinin her şeyden önce Osmanlı yönetiminin tercihi olduğunu söyler. Kürdistan yazısının dördüncüsünde bu hususu şöyle özetlenir: Kürtlerin birçok alanda çeşitli işlerde kabiliyetleri vardır. Kürt münevverlerinin birçok alanda üretim kabiliyetleri var iken bu zamana kadar bir terakki elde edememelerinin sebebi, Osmanlı devletinde Türkler kadar müsait bir özgürlük ya da ilerleme alanı bulamamalarıdır. Bir diğer husus, Kanun-ı Esasi'nin gereği olarak iptidai mekteplerine mecburiyet hususunda devlet gerek Türk, gerekse Kürt vatandaşları yönlendirmede gerekli sorumluluğu üstlenmemiş, yaptırımları uygulamamış olması sebebiyle, köylerde Kürtlerin eğitimi de iptidai seviyede kalmıştır.[923] Fakat aynı durum Ermeniler için böyle değildir. Önceki makalede de değinildiği üzere, Ermeniler eğitime ayrıca bir önem verdiğinden Kürtlere nispetle eğitimde ilerleme kaydetmişlerdir. Eğitimle alakalı olarak Serbesti

[921] "Kürdistan 3", *Serbesti*, 193. sayı, 2 Kânûn-ı sâni 1919, s. 1.
[922] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
[923] "Kürdistan 4", *Serbesti*, 198. sayı, 7 Kânûn-ı sâni 1919, s. 1.

gazetesi, bir Ermeni gazetesi olan *Cağadamart* gazetesi ile bir tartışmaya da girer. Cağadamart, Kürtlerin kısmen cahil olduklarından yapılan tahriklere alet olduklarını kaydeder. Kamran Bedirhan ise avam kesiminin her yerde, hatta en medeni memleketlerde dahi iğfale açık olduğunu, köylünün her yerde bu tür tahriklerin oyuncağı olduğunu, ayrıca Kürtlerdeki aşiret mensubiyeti faktörünün unutulmaması gerektiğini belirtir. Ermenilerde de bu durum ruhani liderler vasıtasıyla meydana gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında tek fark kanaat önderlerinin farklılığıdır. *"Ermeni âleminde yapılan hareketlerin de âmilleri bir takım rü'esâ-yı rûhâniye ve siyâsiye değil midir?"*[924]

Gazetenin Ermeni Tehciri yargılamaları ile alakalı olarak gündemi meşgul eden tartışmalara karşı tavrı ise gayet nettir. Ermeni meselesinde Türkiye'nin oldukça süratli[925] bir şekilde Divan-ı Harp[926] mahkemesini kurduğunu, yargılamalarını yaptığını ve hatta bir mutasarrıfını[927] dahi idam ettiğini belirterek bu konuda daha başka bir şey yapılamayacağını şöyle anlatır:

> *"Bugün bedhâhân, Avrupa'da aleyhimizde her dürlü şeyler söyleyebilir. Fakat Türkler'de adâlet yokdur diyemezler. Zîrâ mahzâ Ermeniler'in kıtâline sebebiyet verdiğinden dolayı pek çok sâbık vükelâ ve me'mûrîni tevkîf ve muhâkeme ve bir mutasarrıfı da i'dâm etdi. Bizden fazla icraât bekleyenlerin bizden fazla, bizden daha serî' icraâtda bulunmaları lâzım gelir."*[928]

---

924 "Kürdler ve Kürdistan – Kürdlerin Hissiyâtı", *Serbesti*, 496. sayı, 15 Mayıs 1919, s. 1.

925 Mahkemenin geciktirilmesi ile alakalı olarak bir mesele gündemi meşgul etmektedir. İddialara göre Ermeni Tehciri ile ilgisi bulunan çok önemli bir evrak mahkeme tarafından Ahmet Rıza Bey'den istenilmiş, o da bu evrakı mahkemeye teslim etmemiştir. Fakat Serbesti gazetesi Ahmet Rıza Bey'le yaptığı röportajda, bu evrakın çoktan mahkemeye teslim edildiği, iddiaların yalan olduğu ve zaten mahkemenin de bu evrakı incelediğini yazmıştır.; "Ahmed Rıza Bey", *Serbesti*, 459. sayı, 3 Nisan 1919, s. 1.

926 Tehcir esnasında vuku bulan zulüm ve tecavüzlerin tespiti için bir Divan-ı Harb-ı Örfi Mahkemesi'nin teşkiline dair verilen talimat için bkz. BOA, BEO, 4547/340979.

927 Tehcir ile alakalı olarak idam edilen mutasarrıf denildiğinde akla iki kişi gelir. Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey. Bu kısımda bahsi geçen mutasarrıf, Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey'dir. Zira gazetenin 469. sayısı, 19 Nisan 1919 tarihlidir. Mehmet Kemal Bey'de 10 Nisan 1919'da yani henüz yeni idam edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Taha Niyazi Karaca, "Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey (1 Mart 1884 – 10 Nisan 1919"; https://ataturkansiklopedisi.gov.tr (erişim Tarihi 03/06/2021). Urfa mutasarrıfı Nusret Bey ise 5 Ağustos 1920'de idam edilmiştir.; Firdevs Temizgüney, "Bayburt Kaymakamı Nusret Bey ve Faaliyetleri (1914-1915)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* cilt: 22, sayı: 1, Mart 2018, ss. 147-164, s. 159. Dolayısıyla bu tarih itibarıyla Nusret Bey'in idam kararı henüz infaz edilmiş değildir.

928 "Adâletde Sür'at", *Serbesti*, 469. sayı, 18 Nisan 1919, s. 1.

5.3.3. Kürtlerin Uğradıkları Haksız Muameleler

Kürt elitlerinin toplumsal bir zemin oluşturmak adına, Kürtlerin dikkatini çekmek istediği bir nokta da Kürtlere yapıldığı iddia edilen haksız muamelelerdir. Aşağıda anlatılacağı üzere, Kürtlerin tarih boyunca önemsenmeyen bir azınlık olarak görüldüğü, dışlandığı, cahil bırakıldığı ve türlü eziyetlere maruz kaldıkları anlatılır. Serbesti, Osmanlı İmparatorluğu içinde birçok unsurdan biri olan Kürtlerin bu imparatorluğun inşası sırasında ve terakkisinde çok emeği ve mesaisi olduğu halde, hiç bir zaman gerektiği kadar takdir edilmediğini ve önemsenmediğini söyler. Mesela meşrutiyet sonrası Arap eyaletlerine Arap memurlar atanırken bu husus Kürtler için tasavvur dahi edilmemiştir.

> *"Kürd dâ'imâ ihmâl olunmuşdur… Âfât-ı harb ile musâb olan anâsıra hükûmetin imkân dâ'iresinde mu'âvenet etdiğini şükrân ve memnûniyetle görüyoruz. Acabâ bu mu'âvenetin bir kısmını Kürdlere teşmîl etmek müşkül bir iş midir? Bize sorarsanız hayır! Hayır!"*[929]

Kürt eyaletlerine Kürt memur talebi ise şundandır: İmparatorluk içindeki resmi dil Türkçedir. Ve bu dili en az bilen unsurların başında da Kürt vatandaşlar gelmektedir. Bu sebepten Kürt eyalete Kürt memurların ataması zarureti hâsıl olmaktadır.[930]

Yapılan zulümlere ilişkin olarak ise Celadet Bedirhan, Cihan Harbi sonrasında memlekete döndüğünde Kürt milletinin imha edileceği yönünde rivayetler duyduğunu, bu mazlum milletin savaşta ne büyük fedakârlıklar yaptığı halde bu millete reva görülenin bu olmaması gerektiğini söyler ve bir hikâye nakleder:

> *"Fâci'anın kudretli ve azimetli aktörlerinden olan bir vâli icrââtını müte'âkib İstanbul'a avdetinde bâ'is-i felâketi olduğu binlerce Kürd muhâciri kızgın ve hummâlı Musul çöllerinde terk-i hayât ederken resmi bir dâirenin mes'ûd koltuğuna yaslanmış olarak anlatıyordu: - Ermeniler gibi devlet hâ'ini olan Kürdler'e öyle bir tırpan atdık ki..."*[931]

Diğer taraftan Dersim'de günahsız yere katledilen ve idam olunan yüzlerce masum Kürt vatandaşın da büyük çileler çektiği ve bunların evraklarının kendisinde saklı olduğunu söyler. Ermeniler gibi vatan haini yakıştırmasına karşılık, verilen bu kadar şehit, çekilen bu kadar eziyete rağmen Ermeniler ya da Rum muhacirler kadar Kürtlerin haklarının olmadığı, onlar kadar eşit haklara sahip olamadıklarını

[929] "Kürdler ve Kürdistan-Kürdistan'a Kürd Me'mûrlar", *Serbesti*, 482. sayı, 1 Mayıs 1919, s. 1.
[930] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
[931] "Kürdler ve İttihad Siyâseti", *Serbesti*, 209. sayı, 22 Şubat 1919, s. 1.

vurgular.[932] Celadet Bedirhan'a göre İttihat ve Terakki Kürtlere büyük zulümler yapmıştır. Yeni hükümet ise Kürtlerin içinde bulundukları bu feci koşullara karşı kayıtsız kalmaktadır. İttihat Terakki'nin Kürtleri imha ve göçe mecbur kıldığını şu şekilde anlatır: *"Hükûmet-i sâbıka imhâsına karar verdiği Kürd milletinden bir kısmını katl, diğer bir kısmını açlık ve sefâletden öldürdükden sonra birkaç yüz bin Kürd'ü de Ankara, Konya ve civâr vilâyâta taksîm eylemişdir."*[933] Bu zorunlu göç ile ilgili olarak da elde edilen gizli bir tamimin maddelerinde ne şekilde ikamet ettirilecekleri bulunmaktadır. Mesela maddelerden biri, bir bölgeye on haneden fazla Kürt vatandaşın ikamet ettirilmemesidir.[934] Üstelik ekmeğin okkası on beş kuruş iken bu zavallılara yevmiye olarak üç buçuk kuruş gibi bir rakam verilmiştir. Yani Kürtlere sürgünlerde bile hayat hakkı tanınmamıştır. Bütün bunlar hesaba katıldığında amacın bir milleti ortadan kaldırmak olduğu aşikârdır. Hükumete bu konuda (Ermeni meselesine atfen) bir de gözdağı verilir:

> *"Hükûmetimiz tarafından hallini ârzû ediyoruz. Yoksa hükûmet-i ittihâdiyenin ma'rûz-ı mezâlimi olan anâsır-ı sâ'ire gibi Kürdler de mazlûmiyetlerini bağıra bağıra bütün âlem-i medeniyete îsâl edebilmekden âciz değillerdir."*[935]

Gazetenin bu türden satır aralarında hükumete gözdağı verdiği bir başka yazıda da: Kürdistan cihetinden gelen telgraflarda, yöneticilerin Kürtlere karşı kanun dairesinde hareket etmedikleri haberlerinin alındığı yazılır. Buna cevap olarak bağımsızlıklarını isteyebilecek salahiyete sahip olan Kürtlere karşı daha dikkatli davranılması gerektiğinin altı çizilir.[936]

Serbesti'ye göre Kürtlerin zulme maruz kaldıkları ve katledildikleri hususlarını tekrar tekrar konuşmaya bile gerek yoktur. Bu husus zaten devletin Şeyhülislamı tarafından dahi kabul edilmiş; Şeyhülislam buna dair beyanatta bulunmuştur.

---

[932] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
[933] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
[934] Her ne kadar burada bilinçli şekilde bir mezalimin yapıldığı yönünde kayıtlar varsa da dönemin Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın yaptığı yazışmalarda, iskan politikasının tek bir amaç için, devletin bütünlüğüne zarar verecek mahiyette gelişecek olan milliyetçiliğin önüne geçmek maksadıyla yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca merkezden gönderilen yazılarda gerek yeterli tahsisatın sağlanması gerekse göçe tabi tutulan Kürt vatandaşlara kalıcı olacakları için, arazi ve emval sağlanması yönünde talimatlar bulunduğu da görülmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi ve Dahiliye Nezareti'nin talimatnamesi için bkz. Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası 1913-1918,* İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2002, s. 137-154.
[935] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
[936] "Kürdler ve Kürdistan- Su'i Tefehhüme Lüzûm Yok", *Serbesti*, 498. sayı, 21 Mayıs 1919, s. 1.

> *"Kürdlerin ma'rûz-ı mezâlim oldukları mes'elesine gelince bunu tekrar etmek bile bî-lüzûmdur. Üç dört gün evvel Şeyhülislam Sabri Efendi hazretleri vukû' bulân beyânâtı esnâsında Kürdlerin ma'rûz-ı taktîl olduğunu büyük bir bî-taraflıkla tasdîk ve beyân etmişdir."*[937]

Kürtler zulme uğramış, fakat hiç bir millete ya da unsura bugüne kadar zulmetmemiş, her fırsatta yardım etmiştir. Şimdi şöyle bir soru gündeme gelmektedir. Kürtler kendi devlet idareleri altında yaşayabilecekler mi? Bunun cevabı Sulh Konferansı'ndan çıkacaktır. Konferans'tan Kürtlerin lehine çıkacak sonuç ise Kürtlerin şimdi vereceği mücadeleyle hayat bulacaktır. Bu sebeple mücadelenin ihmal edilmemesi gerektiği yinelenir.[938]

Bu konuya dair 477. sayıda bir okuyucu mektubu aktarılmıştır. Mektupta okuyucu: Kürtlerin mazisinden hiç bahsetmek istemediğini, çünkü acınacak bir halde, yol, hastane, çeşme ve her türlü nakliye vasıtasından mahrum bırakıldıklarını yazar. Şimdi ise durum farklı değildir.

> *"Harb, tehcîr hasebiyle yersiz ve yurdsuz kalan yüzlerce vatandaşımız sefîl ve sergerdân bir hâlde bulunuyorlar… Kürdlerin koyunu, ineği, atı, serveti elinden alınmış ve her nev'i ta'yîn-i vâsıtasından mahrûm bulunan ırkdaşlarımız zâlim ve merhametsiz mu'âmelâta ma'rûz bırakılmışlardır… Ermeniler hakkında irtikâb edilen mezâlime-i müşâbih-i fecâyi', Kürdler hakkında da hiç tereddüd edilmeden irtikâb olunmuşdur… Bitlis de meşâyih ve eşrâfın i'dâmıyla dört sene evvel açılan devr-i mezâlim, Kürdistan'ın her cihetini hâk ile yeksân etmişdir… Yalnız Bitlis de merkez vilâyetde her dürlü kâbiliyet-i vicdâniyeden mahrum İttihâd ve Terakki eşrâfı tarafından öldürülen Kürd milletdâşlarımızın adedi 14.000'i mütecavizdir… Biz dâ'imâ söylediğimiz hakikati yine tekrâr ediyoruz. Kürdler hiçbir milletin hukûk-ı asliyesine ta'arruz etmeyerek hür ve muhterem yaşamağı istiyorlar."*[939]

Kamran Bedirhan, Kürtler sadece ve sadece en tabii hakları olan hür yaşama arzularını dile getirmektedirler diyerek mektubun haklılığını vurgular.

Yine bir başka mektupta muhacirlerin durumlarının çok kötü olduğu, açlıktan kırıldıkları anlatılır. Gazete, kış aylarının da yaklaştığını hatırlatarak, eğer bu işe bir çare bulunmazsa ikinci bir harp zayiatının ortaya çıkacağını kaydeder.[940] Bu konuyla alakalı olarak 490. sayıda haber yapılır. Muhacirlerin kötü koşulları hakkında yapılan haber sonucunda hükumet kanadından bu konuya dikkat çekilmeye başlanıldığı

[937] "Sulh Haberleri ve Kürdler", *Serbesti*, 492. sayı, 11 Mayıs 1919, s. 2.
[938] a.g.m., *Serbesti*, s. 2.
[939] "Kürdler ve Kürdistan – Kürdistanda Hâlet-i Fikrîye", *Serbesti*, 477. sayı, 26 Nisan 1919, s. 1.
[940] "Kürd Mektubu", *Serbesti*¸ 487. sayı, 6 Mayıs 1919, s. 2.

hakkında bilgi verilir ve hükumete teşekkür edilir.[941] 491. sayıda ise muhacirlerin yerlerine iade edileceğine dair maliye Nezareti'nden karar çıktığı duyurulur: *"Mâliye nezâretinde in'ikâdını yazdığımız komisyon vilâyât-ı sitteden muhâceret eden ve tehcîr edilen Kürd muhâcirînin i'âdesi için tahsîsât itâsını esâsda kabûl etmişdir."*[942]

Serbesti gazetesinden elde edilen bilgiler ışığında şunlar söylenebilir: Ermeniler haklı olduklarını düşündükleri konularda dünya kamuoyunun dikkatini çekebilmişlerse de Kürtler bu meselede Ermeniler kadar başarılı olamamıştır. Serbesti sütunları bu meseleyi kendine vazife edinerek Kürtlere yapıldığı iddia edilen haksız muameleleri duyurmaya çalışır. Görüldüğü kadarıyla en hassas olunan nokta, Kürt ekseriyetinin olduğu mahallerde Ermenilerin hak iddia etmesidir. Serbesti ise tarihsel ve istatiksel deliller getirerek bunları çürütmeye çalışmıştır.

5.3.4. Bağımsız Kürdistan'ın Teşekkülüne Dair

Kürtlerin imparatorluğa bağlılığı vesilesiyle, Kürt elitlerine göre yaşanan kimlik problemi ve maruz kaldıkları iddia edilen mezalim Serbesti sütunlarında birer birer anlatılır. Bu sırada bir yandan da gerek yurt içinde gerekse yurt dışında kurulması tasavvur edilen bağımsız Kürdistan için bir kamuoyu yaratma çabası kendini gösterir. Bu sebeple, bağımsız bir Kürt devletinin neden kurulması gerektiği, kurulması halinde neler olacağı, eğer engellenirse ne gibi sonuçlar doğuracağına dair Serbesti gazetesi bir gündem oluşturur.

Böyle bir projenin desteklenmesi için elbette haklılığını gösterir deliller getirilmesi gerekmektedir. Serbesti, ilk gerekçe olarak nüfusu öne sürer ve Fransız basınından da bu görüşü destekler nitelikte deliller sunar. Fransız basınında Türkiye'nin doğu illerinde Kürt nüfusunun yoğun olduğuna ve Sulh Konferansı'nda buna yönelik Kürtleri müdafaa eder ifadeler kullanılmış olmasına binaen, Kamran Bedirhan şu ifadeleri kullanır:

> *"Adâlet ve insâniyet perverliğine sarsılmaz bir kanâ'atle merbût bulunduğumuz Fransa'nın asîl evlâdı tarafından yalnız muhâfaza-i hak endişesiyle yazılmış olan bu mücâhede-i kalemiye, Kürdlerin minnetdâr kalblerinde mü'ebbeden yaşayacakdır."*[943]

[941] "Kürdler ve Kürdistan-Kürd Muhâcirleri Hakkında", *Serbesti*, 490. sayı, 9 Mayıs 1919, s. 1.
[942] "Kürdler ve Kürdistan- Muhâcirîn Mes'elesi", *Serbesti*, 491. sayı, 10 Mayıs 1919, s. 2.
[943] "Kürdistan", *Serbesti*, 462. sayı, 7 Nisan 1919, s. 1-2.

Kısa bir süre öncesine kadar düşman cephesinde olan Fransa için *insaniyet-perverliğine sarsılmaz bir kanaatle bağlı bulunduğumuz Fransa'nın asil evlatları* ifadesini kullanan Kamran Bedirhan'a göre, bu yazı sadece *muhafaza-i hak* endişesiyle yazılmış, başka bir amaç tasavvur edilmemiştir. Artık Kürt nüfusun haklarını günden güne kazanıyor olmasını ise şöyle değerlendirir:

> *"Nihâyet kâni' oluyoruz ki bugün taht-ı kabûl tasdîke alınmış olan Kürd nüve-i hakkı günden güne vâsi' bir sûretde inkişâf edecek ve her millet gibi Kürdlere târihin, bugünkü vaz'iyyetin, kesâfet-i nüfûsun, milli mevcûdiyetin te'mîn etdiği hukûk ve hakâ'ikden a'zamî sûretde istifâde edecekdir."*[944]

Bu doğrultuda Kürtlerin Wilson Prensiplerine mutabık kaldıkları da şöyle ifade edilir: *"…cihânın en bî-taraf isnâdlarından ve hâkimlerinden olan Amerika Re'is-i Cumhuru Mister Wilson tarafından i'lân edilen milliyet prensibine ri'âyetkârız. Gönüllerimiz bu usûl dâhilinde inkişâf etmeğe hahişkârdır."*[945]

Kamran Ali Bedirhan'ın kaleme aldığı bir makale, bölgedeki Kürt nüfusuna ilişkin önemli bilgileri muhtevidir. Makaledeki önemli bir nokta da milletlerin masum olduğu meselesidir. Birinci Dünya Savaşı'nın ilanı, savaşta meydana gelen olaylar ve neticeleri itibarıyla hiçbir milletin sorumlu tutulamayacağının altını çizer. Zira savaş kararı bir ülkenin idaresi tarafından alınır ve topyekûn savaşa girilir. Makalenin önemine binaen, bir kısmını aynen almak iktiza eder:

> *"Dört senelik harb-i umûmi devresinde pek ziyâde muzdarib ve mağdûr olan Kürd milletine mensûb bir ferd olmak i'tibâriyle unsûrumun mukaddes hukûkunu muhâfaza etmek ve bu hakkın artık hiçbir zamân, hiçbir vesileyle tecâvüzâta, keyfî müdâhalâta ve Türk'ü Kürd'ü mazlûm eden eski hunhâr hükûmetin ef'âline müşâbih şenâyi'a kurbân edilmemesini te'mîn, kuvvetle ve bi'l-fi'il te'mîn etmek isterim.*
>
> *Fâ'ideler ve müşemmir netîceler tevlîd etmeyecek mütâla'alar serd etmekden, muzırr cereyânlar ihdâs eylemekden tevakki eyliyorum. Şu artık kat'iyetle tahakkuk etmişdir ki milletlerin tecrîmi bâtıldır. Milletler ma'sûmdur ba'zı sergerdeler bu ma'sûm ve habîb milletler nâmına icrâ etdikleri fecâyi'le milli nâmûsları lekelediler. Fakat hakîkat tezâhür ediyor. Nihâyet mutlak sûretde tezâhür edecekdir... Vâkı'â Kürdler hakkında neşredilen eserler hakîkatleri vâzıhan izhâr etmezler. Fakat*

[944] a.g.m., *Serbesti*, s. 1-2.

[945] "Kürdler ve Kürdistan-Kürdlerin Âmâli", *Serbesti*, 488. sayı, 7 Mayıs 1919, s. 1. Wilson prensipleri elbette devamlı surette ön planda tutulmaktadır. Bu ilkeler Amerika'dan alınırken siyasi destek İngiltere'den beklenir. Zaten İngiltere, siyasi emellerinin bir parçasını teşkil eden bu politika ile Kürt nüfusun üzerinde oturduğu petrollere erişim imkanı elde etmiş, bu sebeple Kürt nüfusu elinde tutmak için oldukça fazla çaba harcamıştır.; Bülent Tanör, *Kurtuluş Türkiye 1918-1923,* Yenigün Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 58.

bütün bu eserlerde hakîkati muhtevî büyük küçük kısımlara tesâdüf etmemek mümkün değildir. İleride neşredeceğimiz Kürd Nüfûsunun Tedkîki eserinden şimdilik ba'zı hülâsalar, notlar irâ'e edeceğim.

Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbekir, Mamüretülaziz vilâyetleriyle İran'da pek kesîf bir sûretde –takrîben 300.000- Haleb'de, Haymana Ovası'nda, Adana'da, Suriye'de müteferrik bir sûretde yaşayan Kürdlerin mikdâr-ı nüfûsu hakkında muhtelif cedveller tertîb edilmişdir.

Siyâsi makâsıdın te'sîr ve nüfûzu altında kalan bu cedvellerle, hatâ-alûd olanlar Osmanlı hükûmetinin Teşkîlât-ı Mahsûsa-i Askeriyesine esâs olan ve Müşîr Zeki Paşa hazretleri tarafından idâre edilib pek mümtâz ve ricâl-i askeriyenin himemâtıyla vücûda getirilen istatistikler tedkîkâtımıza ma'rûz ve kısmen te'lîfimize esâs ittihâz edilmişdir.

Kürd aşîret alâyları teşkîline me'mûr hey'etin cedvellerinden ma'hûd rakamlara yalnız (19) on dokuz Kürd aşîreti (56) elli altı alâyı vücûda getirmişdir.

(126000) yüz yigirmi altı bin askere mâlik olan bu (56) elli altı alây-ı askeri cem' edebilmek için ahz-ı asker mu'âmelâtındaki 15-1 nisbetini 12-1 veyâhud a'zami ve nihâ'î olan 10-1 tenzîl edersek Kürdistan'ın on dokuz aşîrete â'id (1.260,000) bir milyon iki yüz altmış bin nüfûsa mâlik olduğu tezâhür eder. O halde işâret etdiğim üzere bu mikdâr askerin mevcûdiyeti devletin resmî cedvelleriyle sâbitdir. On dokuz aşîretin gösterilen mikdârda nüfûsa mâlik olduğu askerî nisbetle tahakkuk etdikden sonra Kürdistan kıt'asında mevcûd aşâ'ir addının Aşâ'ir ve Muhâcirîn Müdîriyet-i Umûmiyesince tercüme etdirilmiş olan Müsteşerik Doktor Friç'in eserinden alıyorum.

Kürd aşîretleri cenûben: Irak ve Musul, şimâlen Lazistan, garben: merkezi Anadolu, şarken: Acemistan ve Ararat Dağları arasındaki sâhada bulunurlar. Bunlar muhtelif isimlerle yâd olunub hemân hemân müstakil bir aşîret teşkîl ederler."[946]

---

[946] "Kürdistan'ın İstikbâli 1", *Serbesti*, 159. sayı, 26 Teşrîn-i sâni 1918, s. 1. Kendisi Türk olup, Kürtlere ve Kürt tarihine ilişkin yazı ve kitaplarıyla tanınan İsmail Beşikçi, makalede sözü edilen Dr. Friç'in gerçek bir kişi olmadığını, bunun İtthat ve Terakki uydurması olduğunu söyler. Habil Adem takma adını kullanan, asıl adının ise Naci İsmail olduğunu söyleyen Beşikçi, ailenin daha sonra Pelister soy adını aldığını belirtir. Dr. Friç ismi, meseleye güvenirlilik katmak adına uydurulmuştur. Beşikçi'ye göre *Kürdler Tarihi ve İçtimai Tedkikat* isimli eser Kürtlerin Türk'lüğe asimilasyonu amacıyla kaleme alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Beşikçi, *Alman Şarkiyatçı Dr. Friç;* http://www.zazaki.net/haber/alman-sarkiyatci-dr.-fric-1804.htm (erişim tarihi:29/11/2022). Dr. Friç'e atfedilen kitap bugün Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından basılmıştır. Kitabın tanıtım kısmı, İsmail Beşikçi'nin iddialarını doğrular nitelikte olup, tanıtım metni şöyledir: *"1918'de devletin Kürtlerle ilgili ilk yayını olarak Osmanlı Muhacirin Müdüriyet-i Umumisi (Osmanlı Göçmen İşleri Genel Müdürlüğü) tarafından yayımlanan Kürdler: Tarihi ve İçtimai Tedkikat adlı kitapta yazar Doktor Friç, Almancadan Türkçeye çeviren ise Habil Adem olarak görünüyordu. Daha sonraki incelemeler kitabın çevirmeni olarak görünen Habil Adem'in kitabın yazarı da olduğunu ve gerçek adının Naci İsmail (Pelister) olan Arnavut kökenli bir İttihatçı olduğunu göstermiştir. Kitap, Kürtlerin kökeni ve tarihinin ötesinde, yazıldığı dönemin düşünce yapısı ve politikalarına dair ipuçları taşımaktadır. Türkçeleştirilmiş ilk baskısı Suavi Aydın ve İsmail Beşikçi'nin değerlendirme yazılarını içermektedir. Kitabın erken Kürt araştırmalarına en büyük katkısı ise dönemin aşiret yapıları ile Osmanlı dönemi Kürt sancaklarındaki hükûmet düzeni arasındaki farkı gözler önüne sermesidir."*; https://tarihvakfi.org.tr/kitap/tarih-vakfi-yurt-yayinlari/kurdler-tarihi-ve-ictimai-tedkikat/ (erişim tarihi: 17/03/2023).

Diğer bir makalede Kürt meselesinin ehemmiyetinin henüz farkına varılmadığı ve Kürtlerin tahrik edilerek bir sonuca ulaşılamayacağı anlatılır. Makaleye göre, tüm dünyayla beraber Kürdistan havalisi de en nazik zamanlarını geçirmektedir. Dünyanın kaderi Avrupa devletlerinin elinde görünmektedir. Onların şu an verecekleri karar, hariçten gelecek haberlere göre şekillenecektir. Peki, bu durumda Kürtler ve Kürdistan ne halde bulunmaktadır? Bu havalide hala işin ehemmiyetine haiz bir üslup sergilenmemekte olup, hala tahrikât devam etmektedir. İstanbul'da hala sürdürülmekte olan İttihatçılık ruhu, birkaç safdili iğfal ederek bazı kesimleri rencide etmek suretiyle karışıklık çıkarmayı amaçlamaktadır. Yapılması gereken ise Kürdistan Teali Cemiyeti'nin beyannamesinde de belirtildiği üzere, bu iğfale kapılmayarak Kürtlerin kendi içinde bir ittihat gösterip, düveli muazzama memurlarına karşı hürmetkâr bir biçimde yekvücut görünmeleridir. İşte Kürdistan'a davet edilen Kürt gençlerinin birinci vazifesi, bu havalideki Kürtlere mevzunun ne derece önem arz ettiğini aşılayabilmeleridir.[947] Ayrıca yıllardan beri imardan mahrum halde ve tahrip olmuş bir vaziyette bırakılmış olan Kürdistan havalisinin yavaş yavaş imar ve ıslah edilmesi gerektiği, bunun için yine Kürtlerin birlik ve bütünlük içinde olması, milli bilinçle hareket etmesi gerektiği vurgulanır.[948]

Bir başka makalede, Osmanlı İmparatorluğu'nun artık Kürtlerin isteklerine cevap veremediği anlatılır. Tarih, Kürtlere bunları acı tecrübelerle göstermiştir. Kürtler için hayat hakkını elde etmek adına bu mücadeleyi vermek artık zaruri bir hal almıştır.

> *"Kürdlerin istihsâl-i hakk-ı hayât husûsunda, mütemâdi sûretde mücâdelâtda bulunmaları bugün bir zarûret-i siyâsiye ve ictimâ'iyedir… Kürdler hayât-ı ictimâ'iye ve mukadderât-ı hayâtiyelerini rabt etdikleri teşkilât-ı idâriyenin kendilerini mes'ûd edemeyeceğini elîm muzdarib tecrübelerle anladılar."*[949]

Gözden kaçırılmaması gereken bir husus da Serbesti gazetesinin, Kürt vatandaşları Kürt Teali Cemiyet'ini[950] kendilerine rehber edinmişlerdir ifadesidir. Gerçeği ne

---

[947] "Kürdistana Doğru 2", *Serbesti*, 484. sayı, 3 Mayıs 1919, s. 1.
[948] "Kürdler ve Kürdistan 3", *Serbesti*, 487. sayı, 6 Mayıs 1919, s. 1.
[949] "Kürdler ve Kürdistan", *Serbesti*, 476. sayı, 25 Nisan 1919, s. 1.
[950] Kürdistan'ın milli menfaati için böyle bir Cemiyet teşkil edildiği, hızlı bir şekilde şubeliklerin açılması gerektiği, Amerika'nın ve Cihan Harbi'nin galip devletlerinin bu Cemiyet'in çıkarlarına hizmet ettikleri ve yardım edecekleri belirtilir. Bu devletlerin çıkarlarına hizmet etmenin kendi halkının çıkarlarına hizmet demektir. Paris Konferansı'na Şerif Paşa, Bedirhaniler ve eski Dersim Mebusu Lütfi Bey'in temsilci olarak arz edildiği ve Avrupa devletlerinin bunu kabul ettikleri bildirilmektedir. Ayrıca Kürtlerin milli menfaatlerine hizmet etmekte olan Serbesti, Jin ve Kürdistan gazetelerinin abonelik bedellerinin Kürdistan Teali Cemiyeti'ne verilmesi gerektiğine dair karar alınmıştır.; "Kürdistan Te'âli Cem'iyyeti'nin Beyannâmesi", *Serbesti*, 479. sayı, 28 Nisan 1919, s. 1.

derece yansıttığı belli olmayan bu ifadelerin hangi maksatla kullanılmış olduğu aşikârdır. Çünkü Kürt elitleri, atılacak her adımda yurt içinde ve yurt dışında Kürtleri ittihat içinde göstermeleri gerektiğinin farkındadırlar.

> *"Kürd Te'ali Cem'iyyeti'ni kendine rehber ittihaz etmiş olan Kürd vatandaşlarımızı, daha fazla sür'ate, fa'âliyete, hayâta da'vet ediyoruz. Geçen her dakîkanın avdet imkânından mahrûm bulunduğunu nazar-ı dikkate alarak, milli maksadımız uğrunda, medeni yollar dâhilinde, bütün kuvvetimizle ibrâz-ı mesâ'iden geri durmamalıyız. Mâli, nakdî, ilmî, bedenî kuvvetler, her nev'i kurdret bugün sevgili memleketimize müfîd olabilir."*[951]

Serbesti, Kürdistan'ın kurulacağına artık daha emin bir gözle bakmaktadır. Bunun sebebi ise hem Kürt havalisinin buna karşı duyduğu istek, hem de ülkenin içinde bulunduğu vaziyettir. *"Kürdistan'ın hukûk-ı milliye ve örfiyesini taht-ı te'mîne alan bugünkü vaz'iyyeti ve vaz'iyyet-i hâzıra-i müdevvirânına karşı ta'kîbi îcâb eden hatt-ı hareketi mübeyyin satırlar fevka'l-âde hâ'iz-i ehemmiyetdir."*[952] Kürtlerin dönem itibarıyla taleplerini dile getirebilmelerine, ileride ise kalkınabilmelerine esas teşkil eden Avrupa devletleri, özellikle İngiltere'dir.[953] Bugün artık bazı talepler dile getirilebilmektedir. İleride de kalkınabilme imkânı olacaksa bu özellikle İngiltere sayesinde olacaktır. Bu sebeple çizilen programda Avrupa ve özellikle İngiltere'ye daima gerekli saygının gösterilmesi, bağımsız Kürdistan için gerekli maddi ve manevi desteğin bu devletlerden geleceğinin hatırdan çıkarılmaması gerektiği vurgulanır.

> *"Kürdler her nev'i vesâ'it-i irfân ve temdînden mahrûm bulunuyorlar. Bekâ ve necâtımızı te'mîn edebilecek vesâ'it-i ilmiye, sanâ'iye ve zirâ'iyeyi istihsâl eyleyecek olan düvel-i mu'azzama-i mu'telife ve bi'l-hassa akvâmın temâyülât-ı rûhiye ve hissiyât-ı milliyesine ri'âyet etmekle benâm*

---

951 a.g.m., *Serbesti*, s. 1.

952 "Kürdler ve Kürdistan-Nâzik Vaz'iyyet Karşısında", *Serbesti*, 485. sayı, 4 Mayıs 1919, s. 1.

953 Kamran Bedirhan'ın İngiltere'ye karşı bu derece umut beslemesi, sadece kişisel düşüncelerinden ötürü değildir. İngiliz istihbaratında yetkili bir subay olan Binbaşı Noel'le aynı düşünceyi paylaşıyor olmaları, Kürt elitlerinin bu dönemde siyasal anlamda nereden beslendiklerini göstermektedir. Çünkü Noel'e göre de Kürtlerin tamamı bağımsız bir Kürt devletinin kurulması için İngiltere'nin yardımını beklemektedir.; Kartın, a.g.m., s. 3887. Binbaşı Noel ile ilgili olarak Kazım Karabekir şu sözleri sarf eder: *"Mister Novil namındaki Kürtçülük cereyanını körükliyen İngiliz de kovalanmıştı. Bu adamı bu sefer Dâhiliye Nezareti Müsteşarı keşfî imzasiyle resmi bir vesika alarak şark vilayetlerinde mütareke ahkâmını tetkike gelmişti.";* Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimizin Esasları,* cilt: 1, Sinan Matbaası ve Neşriyat Evi, Ankara 1951, s. 124. Yani Anadolu'nun belki de en karışık olduğu bir dönemde, il il gezerek Kürt milliyetçiliğini körükleyen ve Anadolu'daki asker tarafından kovalanan bir İngiliz casusu, daha sonra Dâhiliye Nezareti'nin resmi vesikasıyla Anadolu'da keşif yapmaya gelmiştir. Bu mesele açıkça göstermektedir ki Anadolu Harekâtı, gücünü sadece harbe harcamamış, aynı zamanda İstanbul hükümetinin İngiliz tahakkümü altında aldığı kararlarla da mücadele etmiştir.

bulunan İngiltere devlet-i mu'azzamasına karşı lâyezâl hürmet ve hayrâniyetimizi her vesîle ile arz ve îzâh etmeliyiz."[954]

Bağımsız Kürdistan'ın teşekkülüne karşı dâhilde ve hariçte olmak üzere iki türlü engelin varlığı zikredilir. İlki içeride, Kürdistan'ın varlığını kabul etmek istemeyenler tarafından yapılan neşriyattır. Süleyman Nazif'in yazmış olduğu bir makale üzerinden Mevlanzade Rıfat imzalı bir yazı ile buna cevap verilir. Süleyman Nazif, Kürtler müstakil bir yönetim arzusunda ısrar ederse Arnavutların akıbetine uğrayacaklardır diye yazar. Mevlanzade buna cevaben: Kürt olmayan ve Kürt olmadığını her fırsatta dile getiren birinin bu konu üzerine yazılar yazması ve bunu milletin istikbaline yönelik faydalı bir görüş olarak ortaya atmasının kabul edilemeyeceğini dile getirir. Rıfat Bey'e göre Süleyman Nazif, Kürtlerin vatanına karşı başlatılan istilaya lakayt kalmalarını istemektedir.

"Hiç düşünmüyor mu ki milyonlara bâliğ ve secâyâ-yı milliyesi her dürlü akâ'id-i künyenin fevkinde bulunan bir milleti birkaç hayalperestin neşriyât ve endişesiyle istilâya uğramak tehlikesine karşı kör bulundurmağı istemek milletine, milliyetine hıyânetden başka bir şey değildir."[955]

Mevlanzade'ye göre bu davayı savunanlar tamamen milli menfaatler için bu mücadele içerisine girmişlerdir. Nazif Bey bu hususta Şerif Paşa'yı örnek göstermiş ve güya bu davayı üstlenen Şerif Paşa'nın Kürdistan'ın bir karış toprağını dahi bilmediğini söylemiştir. Mevlanzade ise bunun yalan ve yanlış olduğunu, Şerif Paşa'nın bu davaya Nazif Bey'in tahmin dahi edemeyeceği derecede bir muvaffakiyetle çaba gösterdiğini dile getirir.[956] Rıfat Bey böyle söylese de Süleyman Nazif'in haklılık payı vardır. Şerif Paşa yıllardır Paris'te konforlu bir sürgün hayatı yaşamakta ve ne güney ne de kuzeydeki Kürtlerle ortak tek bir noktası dahi bulunmamaktadır. Dolayısıyla Kürt tabanında destek görmeyeceği aşikârdır.[957]

İkinci sorun ise yabancı kaynaklı ve daha tehlikelidir. Bu sıralarda gündemi meşgul eden bir İran meselesi ortaya çıkar. Times gazetesinin haberine göre İran, Sulh Konferansı heyetine bir talep göndermiş ve kendisine komşu bulunan bazı yerlerin kendi topraklarına katılmasını istemiştir. Bu toprakların içinde Anadolu'nun bir kısmı

---

954 Kartın, a.g.m., s. 1.
955 "Hasbihale Karşı", *Serbesti*, 495. sayı, 14 Mayıs 1919, s. 1.
956 a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
957 Ayrıntılı bilgi için bkz. Mc. Dowall, *a.g.e.*, s. 176. Rıfta Bey, her ne kadar Şerif Paşa hakkında oldukça olumlu tutum sergilese de anılarında da görüleceği üzere kendisine hakarete varan sözler sarf etmiştir.

da dâhil olmak üzere Kürtlerin kendilerine verileceğini düşündükleri Kürdistan bölgesi, Ermenilere verilen yerler, Azerbaycan coğrafyasıyla birlikte birçok yer vardır. Gazete bunu nefretle karşılar ve İran'ın bu kadar büyük bir araziyi yönetebilecek bir gücünün olmadığını da ekler. Gazetenin Tahran muhabiri ise şöyle yazar: *"İran'ın idâre edemeyeceği ve etmek için kâbiliyeti olmadığı halde geniş bir kıt'a-i arâzi için ru'yâ gördüğü..."*[958] Bununla alakalı olarak İran'ın harbe girmeme konusunda İngiltere'nin politikasıyla paralellik gösterdiği vurgulanır ve İngilizlerin onlara yardım edebileceği dile getirilir. İran'a ise şöyle bir uyarı notu yazılır:

> *"İran'da bulunan ve bizzât İran hükûmeti tarafından Kürdistan tesmiye edilen kıt'ada meskûn Kürd kardaşlarımız hakkında biz iltizâm-ı sükût ederken İran'la hiç bir alâkası bulunmayan memleketimize acemlerin göz dikmemelerini tavsiye ederiz."*[959]

Ayrıca bu talebin Wilson Prensiplerine de uymadığı belirtilerek şu ifadelere yer verilir:

> *"Esâsen Wilson tarafından mevzû'-ı milliyet prensibleri de buna müsâ'id değildir. Çünkü Wilson her milletin kendi tarafından akdâr-ı esâsını kabûl etmiş bulunuyor. Yok, eğer Acemler Kürdlerle aralarında bir nisbet-i ırkiye iddi'â etmek emelinde iseler bu husûsda her iki milletin mâzi-i vekâyi'-i târihiyesini zikr ve işhâd ederiz. Pek de muvâfık olmayan bu mâzi her iki milletin hakkında ma'lûmât-ı kat'iyye kayd etmekdedir. İran vatandaşlarımızı bu târihin tedkîkine da'vet ederiz. Biz muhtasırân şunu söyleyelim ki: Kürd hiç bir zamân Acem değildir. Kürdlükle Acemliğin hiç bir münâsebeti yokdur. Bu iki ırk târihen de hâlen de her noktada ayrı ayrı evsâf ile temâyüz ederler. Biz hürmet ve muhabbetle yâd etmekden hâli kalmadığımız Acem vatandaşlarımızın böyle şâirane hulyâlarla izâ'e-i vakit etmelerini arzû etmeyiz. Binâenaleyh vatandaşlarımıza son ve ebedî tavsiyemiz şudur: Acemler hiç bir hak ve salâhiyedleri olmadığı halde şunun bunun ikâmetgâh-ı târihi ve asrîsine göz dikeceklerine kendi mülk ve milletlerinin a'lâ ve inkişâfına hasr-ı zihin ve mesâ'i etsinler."*[960]

Peki, bağımsızlık kazanıldıktan sonra ne olacaktır? Serbesti, bağımsızlığını elde eden Kürtlerin, Türklerle ne tür ilişkisinin olacağına dair şöyle bir tespit ortaya koyar: Kürtler ve Türkler asırlardan beri bir arada yaşamaktadır. Birçok konuda birliktelikleri

---

958 "Kürdler ve Kürdistan-Kürdistana Göz Dikenler", *Serbesti*, 490. sayı, 9 Mayıs 1919, s. 1.

959 a.g.m., *Serbesti*, s. 1.

960 "Kürdler ve Kürdistan-Aziz Kürdistan", *Serbesti*, 492. Sayı, 11 Mayıs 1919, s. 2. Serbesti'nin Sulh Konferansı'na karşı çok nadir de olsa bu türden eleştiriler getirdiği görülür. Mesela bu tarihten yaklaşık bir ay sonra İzmir'in işgaline ilişkin, İzmir ve Edirne'nin Türk ve Müslüman toprağı olduğu, dolayısıyla buraların işgal ve başka bir millete verilmesinin haksızlık olduğu anlatılır. Çatalca İstanbul'un kapısı iken İzmir'de Anadolu'nun kapısıdır. Buraların işgaline gerekçe olarak asayişin bozuk olduğu yerlerin işgal edilebileceği maddesinin öne sürülmesi bahaneden öteye gidemez. Serbesti, sulhun, ceza amaçlı olduğunu, cezanın amacının ise ıslah ve iflah olması gerektiğini, fakat bu yapılanın hukuk çerçevesinde kabul edilebilir olmadığını söyler.; "Sulh Hakkında Bir Mütâla'a", *Serbesti*, 645. sayı, 9 Hazîrân 1920, s. 1.

olduğu gibi aynı zamanda din kardeşidirler. Kürtlerin kendi yönetimlerini ellerine almaları ve müstakil bir yönetim altında bulunmaları, bu birlikteliğe gölge düşürmeyecektir. *"Bu kanâ'atler bizde büyük bir memnûniyet hâsıl etdi. Bu râbıta-i dîniye ile ile'l-ebed Kürdlerin Türklere mütekâbilen merbût kalacağı bir hakîkatdir."*[961]

Küçük bir azınlığı teşkil eden milliyetçiler yabancı kaynaklardan bazı vaatler almışlarsa da arzuları doğrultusunda bir devlet kurmayı başaramamışlardır.[962] Aslına bakılırsa İngiltere'nin telaşı da Kürt vatandaşların bağımsızlık mücadelesi değil üzerinde bulundukları yer altı kaynaklarıdır.[963]

5.4. Serbesti'nin Osmanlı Basını'na Bakışı, Basındaki Yeri ve Matbuat Nizamnamesi'nin Değerlendirilmesi

Serbesti, basının halk ve iktidar arasında tam olarak nerede durması gerektiğini ele alırken Osmanlı basınını bu konuda sık sık eleştirmiştir. Bu bölümde Serbesti'nin Osmanlı basını için yaptığı değerlendirme ve kendisinin bu ortamda nasıl konumlandığı ele alınmıştır. Ayrıca Matbuat Nizamnamesi için verilen mücadele ayrı bir başlıkta değerlendirilmiştir.

5.4.1. Gazetenin Osmanlı Basınına Bakışı ve Basındaki Yeri

Serbesti gazetesinin basına yaptığı görev tanımında en başı toplum rehberliği çeker. Serbesti, *"Efkâr-ı umûmiyeye rehberlik etmek, sâlim cereyânlar vermek matbû'âtın en mühim vazîfesi olduğunu unutmamak îcâb eder."*[964] diyerek basının en önemli vazifesinin bu olduğu söyler. Tabii basın, sansür sebebiyle her zaman bu görevini yerine getirememiştir. Üstelik basın üzerindeki tek baskı sansür de değildir. Adli soruşturmalar, kapatma cezaları, sürgünler vb. yıldırma politikalarıyla iktidar, basını bir şekilde kontrol altına almayı amaçlamıştır. Bu hususta günlük gazetelerin dahi yayım öncesi sansür memurlarınca kontrol edilerek yayımlanmasına izin verilmesi bakımından II. Abdülhamid döneminin kayda değer bir önemi vardır.[965] Aslında basın

[961] "Kürdler ve Kürdistan- Kürdlerin Âmâli", *Serbesti*, 488. sayı, 7 Mayıs 1919, s. 1.
[962] Özcan, *a.g.e.*, s. 17.
[963] M.S. Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu, (1917-1923)*, Ankara 1989, s. 23; Ayna, *a.g.t*, s. 154.
[964] "Reftâr-ı Siyâset", *Serbesti*, 171. sayı, 30 Temuz 1328, s. 1.
[965] Niyazi Berkes, *Tükiye'de Çağdaşlaşma*, (Yay. Haz. Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yayınları, 15. Baskı, İstanbul 2010, s. 348.

üzerindeki kontrol mekanizmasında ilk akla II. Abdülhamid gelse de bu mekanizma Sultan Abdülaziz ile başlamıştır. Fransa'da I-II. Napolyon zamanında hazırlanan (1852) kanundan yararlanılarak vücuda getirilen nizamname uyarınca, süreli yayın yapmak isteyen Osmanlı uyruklu vatandaşlarına Maarif Nezareti'nden, yabancı uyruklulara ise Hariciye Nezareti'nden izin alma zorunluluğu getirilmiştir.[966] Bu, en baştan bir kontrol mekanizması ortaya çıkarmıştır. II. Abdülhamid ise kendine tevarüs eden kontrol mekanizmasını geliştirmiş, daha sıkı biçimde uygulamıştır. II. Abdülhamid döneminde basının geçirdiği bu sıkıntılı dönem, meşrutiyetin yeniden ilanıyla bir rahatlama yaşamış, hatta kısa süre içinde bu rahatlık anarşi boyutlarına ulaşmıştır.[967] Uzunca bir dönem daha çok edebi alanla meşgul olan basının biriktirdiği tüm kin ve ihtiras, uygun bir ortam bulunca ortaya çıkmış, cezai denetim de olmayınca makbul olmayan bir hal almıştır.[968] Meşrutiyetin ilanını takip eden bir buçuk ay içinde 200 kişi gazete çıkarmak için imtiyaz almıştır.[969]

Gazetecinin sadakatle bağlı olması gereken ilk mercii halktır. Bu, halka yapılmış yazılı olmayan bir sözleşme misalidir.[970] Serbesti gazetesi de yukarıda bahsedilen etik kuralları her daim mesleğinin en üst sırasına yerleştirdiğini beyan etmiş; ilk önceliğinin halk olduğunu söylemiştir. Fakat Serbesti, gazetenin ve gazetecinin ülkede hiçbir zaman hak ettiği yerde olmadığını, itibar edilen bir meslek hüviyetine bürünmediğini şu sözlerle ifade etmiştir: *"Ne kadar garîbdir elli seneyi mütecâviz zamândan beri memleketimizde gazete intişâr eylediği halde henüz bizde gazetecilerin kadr ve i'tibârı anlaşılamadı. Hele hükûmet tarafından matbû'ât asla ri'âyet ve hürmet göremedi."*[971]

Serbesti'ye göre gazeteciliğin hak ettiği saygıyı görmemesi, özellikle meşrutiyetle yönetilen bir ülkede daha da garipsenecek bir durumdur. Çünkü meşrutiyetin temel hareket noktası artık milletin sesinin duyulacak, fikirlerinin beyan edilebilecek olmasıdır. Fakat matbuatın serbest bir zemine kavuşamıyor olması her iki talebin de gözden kaçırılması demektir. Serbesti bu hususa şöyle dikkat çeker:

---

966 Kudret, *a.g.e.*, s. 5.
967 İskit, *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri*, s. 91.
968 İskit, *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri*, s. 91.
969 Enver Behnan Şapolyo, *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın*, Güven Matbaası, Ankara 1971, s. 171.
970 Bill Kovach, Tom Rosentstiel, *Gazeteciliğin Esasları*, (Çev: Serdar Göktaş), Odtü Yayıncılık, Ankara 2007, s. 55.
971 "Bir Su'-i Tefehhüm", *Serbesti***,** 244. sayı, 30 Mart 1919, s. 1.

"Meşrûtiyetin esâs rûhu hâkimiyet-i millet olduğuna göre bu hâkimiyet vesa'it-i te'mîniyesi de meclîs-i milli-i meb'ûsan vücûdu ve tercümân-ı efkâr-ı ümmet olan her nevi neşriyâtın bütün ma'nâsıyla serbestîyesindedir. Zîrâ neşriyât serbest olmadıkça efkâr-ı umûmiyenin mâhiyet-i kat'iyesini tebeyyün edemeyeceği gibi hakayık-ı sırfenin anlaşılması da adîmü'l-imkândır. Hatta Meclis-i Meb'ûsan'ın serbestî-i müzâkerâtını bile hâricdeki neşriyâtın serbestîsi te'min eyler. Millet kendi hukûkunu kendi gâye-i sa'âdet ve selâmetini bir azim-i kuvve ve metîn ile aradığı ma'kes âmâl-i ümmet olan matbû'ât ve neşriyâttan görülemez ise o meclis-i muhteşemi terkîb eden meb'ûsların azim ve cesâretleri kalmaz."[972]

Görüleceği üzere gazete, serbest bir basının olmamasını, milletin vekillerinin dahi cesaretlerini kıracak bir durum olarak nakleder. Aynı hususu, hürriyet matbuatın vücududur diyerek şu şekilde yineler:

"Hürriyet, matbu'âtın vücûdudur ki meclis-i milliyenin devâm ve selâmet-i hâkimiyetini te'mîn eder. Bütün milletin âmâl ve ârâsına tercümân olan matbu'âtın serbestîsi kalmaz ise o üç yüz kişilik meclisin serbesti-i müzâkerât ve muhâkemâtını kim te'mîn eyler?"[973]

Buradan da şöyle bir sonuç çıkar: Meclise yaşama imkânı sağlayan matbuattır. Dolayısıyla hürriyeti temin eden meclis, meclise hayat bahşeden ise matbuat olduğuna göre, matbuat bu milletin hürriyet vesikasıdır.

Hürriyeti temin bakımından basın, hem halktan hem de siyasal iktidardan gereken hoşgörüyü talep etme hakkına sahiptir. Fakat iktidar, çıkarlarının örtüşmüyor olması sebebiyle bu hoşgörüyü her zaman göstermez. Serbesti gazetesi bu hoşgörüsüz tutumu şiddetle tenkit eder; iktidar-basın ilişkisinin hassasiyetine dikkat çekerek birinin diğerine yaptırımını reddeder. Birbirinden bağımsız olması gereken bu iki kurumun çarpık bir düzendeki ilişkisinin daha önce tecrübe edildiğini ve çok fena sonuçlar doğurduğu ısrarla dile getirilir. Bu konudaki hassasiyetin, bu acı tecrübelerden kaynaklandığı belirtilir. Gazetenin 4. sayısında bu tecrübe şöyle anlatılır: Meşrutiyetin ilanı üzerine milletin kanına susamış, vatanın her saadetini, her muvaffakiyetini milletin mahvında, vatanın harabında arayan cellâtların, korkunç uygulamalarına bir son verileceği ümit edilmiştir. Fakat tüm ümitlerin boşa çıktığı ve yine o zalim ellerin harekete geçtiği, Kanun-ı Esasi'ye ve matbuata hücum edildiği halde, milletin hala

[972] "Hâkimiyet-i Millet, Ruh-ı Meşrûtiyet", *Serbesti***,** 2. sayı, 4 Teşrîn-i sâni 1324, s. 1.
[973] "Meclis-i Meb'ûsân – Matbû'ât", *Serbesti***,** 141. sayı, 25 Mart 1325, s. 2.

onları kendilerine sadık zannettikleri ve bunun ne acı bir iyimserlik olduğu söylenir. Gazete maziyi hatırlatarak şöyle seslenir:

> *"Bundan otuz üç sene mukaddem yine Kânûn-ı Esâsi'miz i'lân olunmuş, milletin hakkı, hakk-ı hükûmeti istihsâl edilmişti. Ne oldu? Bugün meşhûd olan tarz-ı sakîm siyaset takip edilmedi mi? Matbu'âta hücûm ile İbret gazetesi ta'tîl ettirilmedi mi? Kânûn-ı Esâsi'nin vaz'-ı muhteremi serdâr-ı hürriyet ve meşrûtiyet Mithat Paşa mader-i müşfikinden ziyâde sevdiği vatanın hudûdu hâricine çıkarılmadı mı? Milletin o zamanki sükûtu laubaliliği başımıza otuz üç senelik bir istibdâdın telafisi gayr-ı kâbil bir zarârın devâmını te'mîn etdi."*[974]

Görüleceği üzere milli iradeye, meşrutiyete ve matbuata vurulan darbeler milletin başına otuz üç yıllık bir istibdat rejimi getirmiştir. Buna sebep olarak ise milletin ses çıkarmamış olması gösterilir. Gazete'ye göre bugün de hiçbir şey değişmemiştir. *"Bugünkü müstebîdler, bizde derin bir gaflet, uzun bir sükûtdan başka hiçbir şey görmüyor."*[975] denilerek millete, matbuata yapılacak hücumlara zamanında itiraz edilmesi gerektiği, basının susması halinde neler olacağı anlatılır.

Gazete, matbuata yapılan baskı[976] konusunda kendi üzerine düşeni layıkıyla yaptığını söyler. En zor zamanlarda dahi söylenilmesi gerekeni korkmadan söylediğini dile getirir. Mesela Kamil Paşa'nın Serbesti gazetesine karşı takındığı sert tutuma cevaben 7. sayıda:

> *"Biz ki zulmün istibdâdın en dehşetli en şiddetli bir devre-i cehenneminde söyledik, menfâlara sürüldük yine söyledik, zindanlara atıldık yine söyledik. Bugün vatanımızda hürriyet i'lân edilmiş, meşrûtiyet hüküm-fermâ, Kânûn-ı Esasi hâ'inlerin a'mâl-i cengizânesine rağmen nüfûzunu, hâkimiyetini icrâ ederken sükût mu edeceğiz. Haşa!"*[977]

diyerek susmayacağını bir kere daha vurgular. Makalenin devamında basın özgürlüğünü, Kanun-ı Esasi ve milli hukukla eş değer tutarak basına saldıran kim

---

974 "Ne Düşünüyorduk Ne Çıkdı", *Serbesti,* 4. sayı, 6 Teşrîn-i sâni 1324, s. 4.
975 a.g.m., *Serbesti,* s. 4.
976 Mevlanzade Rıfat Bey'in iktidar-basın ilişkisindeki bu mücadeleci tavrı Hukûk-ı Umûmiye gazetesinde de varlık göstermiştir. Rıfat Bey, iktidarın basın üzerindeki cebri uygulamalarını eleştirmiş, bu tutumunun da kişilerle alakalı olmayıp, sadece özgür basın için olduğunu belirtmiştir. Hukûk-ı Umûmiye gazetesinin 28 Eylül 1324 tarihli 26. sayısının *Makâm-ı Sadâretin Kânûn-ı Esâsimize Tecâvüzü* başlıklı yazısında Kamil Paşa'nın kendi iradesiyle Mizan gazetesi sahibi Murad Bey'i tutuklattığı haberi verilir. Basın hürriyetine yapılan bu saldırı sert bir şekilde kınanır.; "Makâm-ı Sadâretin Kânûn-ı Esâsimize Tecâvüzü", *Hukûk-ı Umûmiye*, 26. sayı, 28 Eylül 1324, s. 3. Yine aynı gazetenin 29 Eylül tarihli 27. sayısında *Diktatörlük mü?* başlıklı yazı ile Basın Kanunu'nun bir kenara itilerek sadece Sadrazamın emriyle bir basın mensubunun tutuklanmasının büyük sorumluluk doğuracağı, maksadın Murad Bey'i savunmak değil, resmi işlemin kanun dairesinde olması gerektiğinin önemini anlatmak olduğu söylenir.; "Diktatörlük mü ?", *Hukûk-ı Umûmiye*, 27. sayı, 29 Eylül 1324, s. 4.
977 "Sükût mu Edeceğiz?", *Serbesti,* 7. sayı, 10 Teşrîn-i sâni 1324, s. 2.

olursa olsun hiçbir zaman susmayacaklarını şu sözlerle ifade eder: *"Bilsinler ki biz Kânûn-ı Esâsi'mize, hukûk-ı mukaddese-i milliyemize tecâvüz edenler Kamil Paşa, Arif Paşa, Hakkı Bey, Ziver Bey değil kim olursa olsun tenkîdden geri kalmayacağız."*[978]

Mevlanzade Rıfat Bey'in bu sivri dilli tutumu yeni değildir. Hukuk-ı Umumiye gazetesini neşrettiği zaman, gazetenin 26 ve 27. sayılarında "Vükela-yı Devlete Dokunacak Söz" adı altında, hakaret içerir yazı neşrettiği için yargılanmış, yargılama henüz (Serbesti gazetesi zamanında) neticelenmiştir. Mevlanzade Rıfat, Sadrazam Kamil Paşa'ya *"beyni sulanmış"*, bahriye nazırı Arif Paşa'ya da *"şenaatkarane"* dediği için hâkim, Mevlanzade Rıfat'a üç ay hapis ve bu ilamı bir ay süreyle yeni çıkardığı gazetede yayınlama cezasına istinaf yolu açık olmak üzere hükmetmiştir. Rıfat Bey, kararı eleştirirken en başta verilen cezanın kanun maddesine (güncel olmamasından dolayı) uymadığını dile getirir. Fakat bunu söylerken de *"Biz şimdi madde-i asliye ile hükmü ve hükmü veren hükkâmı tenkîd ederek inzâr-ı umûmiyeye arz edeceğiz. Acaba hükkâma dokunur söz diye tekrar mahkûm edilir miyiz*?*"*[979] diyerek hakimlere de arzu ettiği gibi eleştiri oklarını yöneltmekten geri kalmaz. Özgür basına verilen bu mahkûmiyeti ise şöyle eleştirir *"Matbu'ât der ki hâdim milletdir. Fenâ gördüğü her hâli tenkîd ile muvazzaftır. Serbesti tenkîdine tecâvüz etmek milletin rûhuna, hayât-ı ictimâ'iyyesine su-i kasd etmekdir."*[980] Gazetenin bu korkusuz politikası okurları tarafından takdir edilmiş ve konuyla alakalı birçok okur mektubu gazetede yayınlanmıştır.*"*[981]

Serbesti'ye göre Osmanlı basını her zaman güçlünün yanında olma eğilimi göstermiştir. Mesela Ahmet Muhtar Paşa kabine (Büyük Kabine) programını açıkladığında bazı çevrelerce bu memnuniyetle karşılanmıştır. İttihat ve Terakki dönem itibarıyla azınlıkta kaldığından basın da hemen buna göre şekil almış; hükümetin programını desteklemiştir. Hâlbuki gazete, bu basının düne kadar Cemiyet

---

978 a.g.m., *Serbesti*, s. 2

979 "Aynen İ'lâm", *Serbesti***,** 21. sayı, 23 Teşrîn-i sâni 1324, s. 1.

980 a.g.m., *Serbesti*, s. 1

981 Bunlardan birinde Mevlanzade Rıfat Bey'e hitâben: *"Müdür Bey! Bugün Serbesti'nin onuncu nüshâsını okudum. Uğradığınız bunca hücûmdan sonra şu muvaffakiyetiniz cidden şâyân-ı tebrîkdir. Azim ve sebâtınızı takdîr etmemek elden gelmez. Hukûk-ı beşeri müdâfa'a etmek fikriyle intişâr eden Serbestî'nin devâmını ârzû etmeyen bir insâniyet perver bulunamaz."* denilerek kendisinin duruşu memnuniyetle karşılanmış; Rıfat Bey de cevaben teşekkür ettiğini yazmıştır.; "Mevlanzade Rıfat Bey'e", *Serbesti***,** 12. sayı, 14 Teşrîn-i sâni 1324, s. 3.

taraftarı bir tutum sergilediğini ve bugün rüzgârın yönüne göre hemen duruşunu değiştirdiğini belirtir.[982] Gazetenin kendisi ise hiçbir zaman iktidara karşı tavrını değiştirmediğini, dik duruşunu II. Abdülhamid'e karşı gösterdiği gibi İttihat ve Terakki'ye karşı da en güçlü zamanlarında dahi göstermiştir. Serbesti, bu yüzden her dönem yalnız kaldığını söyler. Bu husus, birkaç istisna hariç olmak üzere doğrudur. Gazete'ye göre İttihat ve Terakki'nin iktidardan düştüğü savaş sonrası yıllarda da basın hemen Padişah'ın yanına koşmuş, Serbesti ise yine mesafesini korumuştur. Mevlanzade Rıfat'a göre önemli olan yönetim koltuğunda oturanın kimliği değil ülkeyi nasıl ve ne yöntemlerle yönettiğidir. Çünkü o, istibdadın her türlüsüne, her dönem karşı olduğunu Serbesti'den şöyle ifade eder: *"Biz istibdâdın her şekline her tarzına mukâvemet için canımızı değil, âilemizin hayâtını bile fedâ için hâzırlandık. Milletin esâret ve izmihlâlini görmekden ise toprağın altını tercîh ederiz."*[983]

Osmanlı basınının milli menfaate duyarsız ve iktidar yanlısı bu tutumu yeni değildir. Serbesti bunun bir istibdat dönemi alışkanlığı olduğunu söyler. Bu basın ki istibdat devrinde de özgür basını ayaklar altına almış, gazetecilik sorumluluğuyla hareket etmemiştir.

> *"Matbu'âtın bi'l-istisnâ devr-i istibdâdda ettikleri fenâlık kâbil-i inkâr değildir. O vaktin her gazetesi terakkiyâtda müstebîdler, menâfi'-i milliyeye muğayir olarak, hidmet ettiler. Sarayın, vükelâ-yı zâlimenin bilerek âleti oldular. Bir sâhib-i imtiyâz var mıdır ki o devirde husûsi ma'âş almamış olsun!"*[984]

O devirde saraydan imtiyaz elde etmek için hoş görünmek adına türlü hokkabazlıklar yapılmış; işin daha acı tarafı, gazeteye göre bu bir adet halini almıştır. Serbesti'ye göre yazık ki bu maaşlı gazetecilik devri hala kapanmış değildir. Aynı makalede bu husus şöyle anlatılır: *"Saraydan ihsân almak bir âdet olmuşdu. Mae't-te'essüf devr-i hürriyetde dahi ba'zı gazeteler nâm-ı mesleklerine aslâ tevâfuk etmeyen hareketlerde bulunuyorlar. İhsânların câzibelerinden bir türlü kurtulamıyorlar."*[985]

Basın-iktidar ilişkisine dair dikkate değer bir husus da iktidarın basına ne derece ehemmiyet verdiğidir. Serbesti bu meseleye dikkat çekerek basın ne kadar yol gösterici usullerde yazılar yazarsa yazsın, hangi tavsiyelerde ve eleştirilerde bulunursa bulunsun

---

[982] "Kânûn ve Sükûn", *Serbesti***,** 160. sayı, 19 Temmuz 1328, s. 1.
[983] "Hâkimiyet-i Milliye ve Meşrûtiyete Bir Darbe-i Kâhire", *Serbesti***,** 207. sayı, 16 Kânûn-ı sâni 1919, s. 1.
[984] "Matbu'âtımız", *Serbesti***,** 10. sayı, 12 Teşrîn-i sâni 1324, s. 2.
[985] a.g.m., *Serbesti*, s. 2

yönetenlerin bunları dikkate almadığını söyler. Kamil Paşa'nın Şehremini Ziver Bey ile yaptığı bir görüşme, gazetenin 16. sayısında nakledilir. Bu görüşmede Şehremini Ziver Bey: İşini iyi yaptığı halde gazetelerin her gün kendisi hakkında olumsuz görüşler beyan ettiğini söylemesi üzerine, Sadrazam Kamil Paşa buna cevaben, neden gazete okuduğunu, gazetelerin çoluk çocuk elinde olduğunu, eğer gazeteleri okursa işini yapamayacağını söyler. Böylelikle Ziver Bey gönül rahatlığıyla Sadrazam'ın huzurundan ayrılır. Aktarılan bu mülakatı Serbesti şu şekilde cevaplandırır:

> *"Sadrazam Paşa hazretleri matbu'ât-ın tercümân-ı ifâde-i millet olduğunu idrâk edemiyorlar mı? Matbu'ât bâzîçe-i etfâl değildir ki çoluk çocuk elinde kalsın. Matbu'ât hiç bir fert hakkında garez beslemez. Matbu'ât bî-tarafdır, gördüğü hüsn ve kabahati yazar."*[986]

Makalenin devamında vükelanın dört aydan beri iş başında olduğu halde milletin menfaatine yarar hiç bir iş yapmadıklarını, bunları gazete yazınca da gücendiklerini, hatta mahkemeye dava açtıkları anlatılır. Sadrazam'ın gazeteyi çoluk çocuk elindeki oyuncağa benzetmesine karşın Serbesti, basının milletin taleplerine tercüman olduğunu vurgular.

Burada basına dair yapılan tanım önemlidir. Basın kimse hakkında garez beslemez; gördüğü doğru ve yanlışları nakleder. Bu özgür ve tarafsız basının tarifi olmakla birlikte, Serbesti gazetesinin de bunu ne derece basın hayatına tatbik edebildiği tartışmalıdır. Yukarıda Serbesti gazetesinin ideal basın tanımı kendi sayfalarından aktarılmıştır. Fakat teoride olanla, pratikte hayat bulan fiillerin Serbesti gazetesinde de birbirini tutmadığı, onun da zamana, olaylara ve kişilere göre yön değiştirdiği, genel itibarıyla muhalif tavrını korusa da kendisiyle çelişir eylemlere imza attığı görülecektir. 31 Mart sürecinde sözde askerlerin talepleri doğrultusunda sütunlarını doldurmuş olması ve akabinde rüzgârın yön değiştirmesiyle tekrar sütunlarındaki renk değişimi bunun en güzel örneğidir. Kendi ilkesiyle tezat oluşturan bu tutumu, o günlerde basın özgür olmadığı için yapılmıştır yollu temize çıkarma çabası yeterli değildir. Başka bir örnek gazetenin ikinci döneminde, yine basının duruş ve sınırları ile alakalı olarak neşredilmiştir. Fakat burada Serbesti'nin ideal basını ile tam ters istikamette bir görüş bildirilmiştir. 159. sayıda *Ahvâl-i Hazıra'ya; Nikbîn Olalım* başlıklı makalede: Osmanlı basınının her zaman her isteğinin yerine getirilmesini istediği, tüm isteklerinin ilgili makamlarca dikkate alınmasını ve hemen o hususta

[986] "Sadrazam İle Şehremini'nin Muhâveresi", *Serbesti***,** 16. sayı, 18 Teşrîn-i sâni 1324, s. 2.

ıslahat yapılmasını, fakat matbuatın görevinin tam olarak bu olmadığı, bu isteklerin makamlara bildirildikten sonra gerisini onlara bırakmak gerektiği yazılır.[987] Görüldüğü üzere bu görüş Serbesti'nin basına yaptığı görev ve tanımla alakası olmayan bir tutumdur. Serbesti gazetesi, basının tarafsız, dürüst, zamana ve kişilere göre değil hakikate göre hareket etmesi gereken çok hassas bir kurum olduğunu defalarca arz etmişse de kendisinin de bunu tam anlamıyla icra edemediği görülmüştür. Bu örnekler çoğaltılabilir ki önceki bölümlerde gazetenin kendisiyle çeliştiği birçok konu arz edilmiş ve daha edilecektir.

5.4.2. Matbuat Nizamnamesi'nin Serbesti Gazetesindeki Yankıları

1909 Temmuz'unda mecliste onaylanarak yürürlüğe giren Basın Yasası, oldukça özgürlükçü bir yapıya sahip olsa da hem kamuoyunda hem de mecliste büyük tartışmalara sebep olmuştu. Çünkü kimsenin II. Meşrutiyetin ilanıyla beraber elde edilmiş olan özgürlüklerin hiçbirinden vazgeçmeye niyeti yoktu.[988]

1864 yılında yapılan Matbuat Nizamnamesi türlü değişikliklerle 1909 yılına kadar varlığını sürdürmüş, 28 Nisan 1325'de (11 Mayıs 1909) hükümetin teklifi, meclisin onayı ile yeni Matbuat Nizamnamesi kabul edilerek meclisten geçmiştir.[989] 31 Mart Vakası sonrasında kanunlaşarak yürürlüğe giren nizamnamenin tartışmaları 1908 yılı Ocak ayında başlamış, tüm muhalefete, itirazlara, gösterilere rağmen meclis tarafından kabul edilmiştir. Peki, kamuoyu neden bu nizamnameye bu kadar tepki göstermiştir? Meselenin özünde, uzun yıllar suskunluğa mahkûm edilen basının, tekrar o yıllara geri dönerek bir kalıba sokulacağı korkusu yatmaktadır. Serbesti gazetesi, yapılacak değişikliklerin özgür basını susturmak için tertip edildiğini, gazetecinin işi ne kadar müşküle sokulacak olursa sesinin o nispette az çıkacağından hükümet tarafından her türlü yolun denendiğini ileri sürer. Mesela bu yollardan birisi, gazete çıkarmak isteyenlerden beş yüz lira depozito alınacağı haberidir. Gazete, hükümete hitaben *"Matbu'ât nizamnâmesi mes'elesi de cidden devr-i meşrûtiyetimize şeyn verecek mesâ'ildendir"*[990] diyerek bu uygulamanın meşruti yönetime vurulacak bir leke

[987] "Ahvâl-i Hâzıra'ya; Nikbîn Olalım", *Serbesti,* 159. sayı, 18 Temmuz 1328, s. 1.
[988] Koloğlu, *a.g.e.*, s. 89.
[989] MMZC, Devre: 1, Cilt: 3, İnikad: 69, İçtima: 1, 28 Nisan 1325. Mebus Lütfi Fikri Bey ve diğerlerinin beyanları için bkz. a.g.z.
[990] "Mesâ'il-i Mühimme-i Hâzıra", *Serbesti*, 77. sayı, 20 Kânûn-ı sâni 1324, s. 1.

olduğunu söyler. Yazının devamında bu usul ile matbuatı mahvetmek isteyenlerin kimler olduklarının araştırılacağı, bunların halka teşhir edileceği de bildirilir.

> *"Elbette tahkikâtımız da beş yüz lira depozito usûlünü vaz' etmek veya sa'ir tekayyüdât ile hürriyet-i matbu'âtı kısmen olsun mahvetmek isteyen bu hürriyet düşmanlarının kimler olduğunu da öğrenip halka teşhîr eylemeyi vecîbe-i akdes-i vicdanımızdan biliriz."*[991]

Bu haberden iki gün sonra, gazetenin 79. sayısında nizamnamenin müsebbiplerinin bulunduğu şöyle ilan edilir:

> *"İstibdâd-kâriye hizmet edenler netîce-i tahkîkâtımız olarak inzâr-ı umûmiye-i millete arz ile mâhiyet-i sefîlelerini irâ'e eyleriz... Dâhiliye Müsteşarı Adil ve Matbuat Dâhiliye Müdürü Tevfik ve nazaret Hukuk Müşaviri Mümtaz Beyler bi'l- ictima' umûm gazetelerin takyîdat ve tehdîdat altına alınmasını müzâkere ettiklerini ve hatta o sıralarda gazetelerden bazılarını misâl olarak irâ'e ile (böyle gazeteler mevcûd iken hiç birimiz me'mûriyetlerimizden emîn olamayacağız) diyerek şiddetli bir matbu'ât nizamnâmesinin kaleme alınması vücûbunu meyânelerinde taht-ı karâra almış olduklarını bi't-tahkîk öğrendik. Şu zevâtın bu sûretle bütün matbu'ât-ı Osmaniyeyi boğmak ve bu sûretle istibdâdın i'âdesine teşebbüs ile milleti yeniden esîr hatta mahvetmek gibi harekâta cesâretleri bizi doğrusu ya hayretler içinde bırakdı."*[992]

Haberden de anlaşılacağı üzere gazete, nizamnameyi hazırlayanların isimlerini verirken neden böyle bir nizamnameye ihtiyaç duyulduğunu da açıklama gereği görmüştür. Bürokratlar, matbuatın serbest bir şekilde işlemesi halinde memuriyetlerinden emin olamayacaklarından korkmaktadırlar. Yazının devamında ise bu nizamnamenin Dâhiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa'ya sunulduğu, onun da kabul ettiği, bu kararıyla kendisinin de müstebitler arasında yer aldığı aktarılır.

> *"İşte isimleri bâlâda mezkûr zevâtın tertîb etdiği matbu'ât nizamâmesi Dâhiliye Nâzır-ı hâzırı Hilmi Paşa'ya verilmiş ve Paşa-yı müşarileyh dahi (muvâfıkdır) diyerek zîrini imza edip Şûrâ-yı Devlet'e havâle etmiş olduğu için bu üç zâtın fikrini tasvîb ve tervîc etmiş olduklarından kendilerinin dahi efkâr-ı müstebide ashâbından olduğuna şübhe bırakmaz."*[993]

Şurayı Devlet'in görüşmekte olduğu nizamname için *"Her biri şimdi hâmi-i ahrâr geçinen damadlardan, mahdûmlardan ve mensûblardan müteşekkil şûrâ-yı mezkûr hey'eti böyle bir nizamnâmeyi elbet sevine sevine imzâ edeceklerdir."*[994]

---

[991] a.g.m., *Serbesti,* s. 1

[992] "Matbu'ât Nizamnâmesi-Matbu'âtı Boğmak İsteyenler", *Serbesti,* 79. sayı, 22 Kânûn-ı sâni 1324, s. 1.

[993] a.g.m., *Serbesti,* s. 1.

[994] "Matbu'ât Nizamnâmesi", *Serbesti,* 78. sayı, 21 Kânûn-ı sâni 1324, s. 1.

değerlendirmesi yapılır ve basının eleştiri oklarını kendilerinden uzak tutacak bir nizamnameden duyacakları memnuniyete dikkat çekilir. Nizamnamede yer alan bir maddenin ise kafa karışıklığına sebep olduğu alaylı bir dille şöyle anlatılır:

> *"(Zât-ı Şâhâne hakkında bir gazete bir şey yazarsa sâhib-i imtiyâz bir seneden üç seneye kadar habs olunacak ve gazetesi ta'tîl edilecekdir.) Ne yazanlara, anlayamadık. Nefs-i nefîs hazreti pâdişâhiye nefîs değildir diyenler mi? Yoksa sarayda vuku'a gelen bir hâdiseyi aynen yazanlar mı?"*[995]

Fakat tasarının henüz meclise sunulmadığı okuyucuya hatırlatılarak korkulanın henüz olmadığı, meclise sunulması halinde Kamil Paşa'nın[996] böyle bir nizamname hakkında gereğini yapacağı söylenir.

Matbuat Cemiyeti'nin ise nizamname hakkında sessiz kalması gazete tarafından eleştirilerek Cemiyet'e bu hususta gerekenin yapılması hususu ihtar edilir.

> *"Şehrimizde teşekkül eden Matbuat Cemiyeti hayât-ı matbu'âta ta'alluk eden ve meclîs-i vükelâda derdest tezkere bulunan yeni Matbu'ât Nizamnâmesi hakkında neden dolayı ihtiyâr-ı sükût ediyor? Bu husûsun serî'ân müzâkeresi zımnında hey'et-i muhteremenin ictimâ'ını serbestî-i matbu'ât nâmına taleb ederiz."*[997]

Serbesti gazetesi, Matbuat Cemiyeti'ne yaptığı ihtarın yeterli olmayacağına inanmış olacak ki bu hususta kamuoyunun dikkatini bu noktada toplamak adına miting düzenlemeye karar verir. Gazetenin 81. sayısında meşrutiyet ruhuna halel getirecek olan yeni matbuat nizamnamesi hakkında 25 Kanun-ı Sani 1324'te (7 Şubat 1909) bir miting düzenleneceği, özgür basın taraftarı olan herkesin katılması gerektiği duyurulur.

> *"Şehr-i cârinin yirmi beşinci günü sâ'at yedide Sultanahmed meydanında Bâb-ı Âli'ce derdest-i tanzîm bulunan ve rûh-ı meşrûtiyeti rahnedâr edecek olan matbu'ât nizamnâme-i hürriyet-şikenânesi hakkında büyük bir miting verilmesi pek çok erbâb-ı hamiyyetin gösterdiği ârzû ve lüzûm üzerine mukarrer olduğundan vakt-i mu'ayyeninde bilâ tefrîk cins ü mezheb umûm muhib-i hürriyet ve hürriyet-i matbu'ât tarafdârı olan Osmanlıların ictimâ'-ı da'vetini vazîfe-i vatan perveriden addeyleriz"*[998]

---

[995] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.

[996] Burada her ne kadar Kamil Paşa'ya demokratik bir tutum sergileyeceği konusunda umut bağlanmış ise de görüleceği üzere beklenildiği gibi çıkmamıştır. Gazete aynı şekilde Nazım Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne atanmasına da olumlu yaklaşmış; bu türden bir nizamnameyi Hüseyin Hilmi Paşa'ya rağmen Nazım Paşa gibi hürriyetçi bir kişinin ağırlığını koyarak meclisten geçirmeyeceğini dile getirmiştir.; "Bugünkü Tevcîhât", ***Serbesti*****,** 86. sayı, 29 Kânûn-ı sâni 1324, s. 1.

[997] "Matbu'ât Cem'iyyeti", ***Serbesti*****,** 79. sayı, 22 Kânûn-ı sâni 1324, s. 1.

[998] "Miting", ***Serbesti*****,** 81. sayı, 24 Kânûn-ı sâni 1324, s. 1.

Kararlaştırıldığı üzere miting düzenlenir ve oldukça heyecanlı bir kalabalığa ev sahipliği yapar. Yaklaşık altı-yedi bin kişinin katılmış olduğu mitingin açılış konuşmasını Mevlanzade Rıfat Bey yapmış ve bu nizamnameden duyduğu endişeyi dile getirdikten sonra diğer konuşmacılara söz vermiştir. Serbesti muharrirlerinden Hüseyin Kami Bey:

> *"Altı aydan beri şu sokaklardaki çamurları olsun temizlemekten âciz kalan hükûmet üç dört gün içinde otuz milyon halkı esir edecek bir nizamnâme yapmak kudret-i harikuladesini gösteriyor. Evet, Bâb-ı Âli'nin küçük beyleri tarafından tanzîm olunan büyük nizamnâme sayesinde terakki edeceğiz. Lâkin nasıl bir terakki biliyor musunuz? Geriye doğru bir terakki"*[999]

diyerek hükümetin basın harici konulardaki pasifliğine[1000] karşın, basın konusunda alınacak tedbirin seri bir şekilde karara bağlandığını dile getirmiştir. Bedirhan Paşazade Abdurrahman Bey'in konuşması ise daha sert ve keskindir. O, eleştiri oklarını sadece devlet adamlarına yöneltmemiş, padişahları da yerden yere vurmuştur. Konuşmasından birkaç cümle şu şekildedir:

> *"Vatandaşlar! Adâlet ve hürriyetin muhâfazası, zulm ve istibdâdın imhâsı ancak matbu'âtın serbest hem de tamâmen serbest kalmasıyla olabilir... Efrâd-ı milleti kendilerinin esîri tanımak isteyen zâlim, müstebid, hunhar olan pâdişahlar her şeyden evvel matbu'ât-ı milleti, o sadâ-yı adâleti boğmak, millet-i mazlûmenin destgîri olan o kuvvet ve kudreti kesmek, kırmak isterler. Ve bir kere buna muvaffak oldular mı artık eli ağzı bağlı bir çocuk mesânesinde kalan koskoca milleti istedikleri gibi çiğneyip ezerler."*[1001]

Yine Serbesti muharrirlerinden Mazlum Bey de basın serbest olmadıkça, milletin fikirlerinin beyanının mümkün olmayacağını söyler ve konuşmayı Doktor İbrahim Temo Bey'e bırakır. İbrahim Temo, matbuat milletin ruhudur diyerek söze başlar ve şöyle sürdürür:

> *"Bu kânûn-ı hürriyet-şikenânenin tatbîki milleti rûhsuz bir ceset haline koymadır... Biz ki bunca seneler istibdâdla pençeleştik ve henüz şems-i*

---

[999] "Dünkü Miting", *Serbesti,* 83. sayı, 25 Kânûn-ı sâni 1324, s. 1.

[1000] Hükümetin matbuat nizamnamesi haricinde, ülkede yapılması gereken tadilat ve ıslahatlardaki yavaşlığı gazete tarafından sıkça dile getirilir. Örneğin 84. sayıda ülkenin içinde bulunduğu tembelliğe atfen şöyle yazılır: *"Böyle bir betâ'et gösterildiği halde yıldırım sür'atinde matbû'ât nizâmnâmesi Dâhiliye Nezâreti'nden Şûrâ-yı Devlet'e gönderildi. Ve orada da bir sür'at-i hârika ile tenkîh ve ta'dîl edilerek Meclis-i Meb'ûsân'a berâ-yı tasdîk takdîm kılındı. Acaba âlem-i medeniyetde ilk adımı atan milletimiz serbesti-i matbû'âta derece-i ihtiyâcı herkese aşikâr olduğu halde hükûmetimiz bu nizâmnâmenin tanzîm ve takdîminde bu kadar fa'âliyet göstermesi ne demekdir? Eğer bin kere daha lüzûm olan şeylerde bu fa'âliyetin cüz'ini göstermiş olsaydı kendimi aldanmış zannederdim."*; "Makale-i Mahsûsa", *Serbesti,* 84. sayı, 27 Kânûn-ı sâni 1324, s. 1.

[1001] a.g.m., *Serbesti,* s. 1.

> *hürriyetin hidemât-ı münevveriyle tamâmen tenevvür edemedik. Buna kat'iyyen muvafakat etmemeliyiz... O devr-i menhûs ve meş'ûmun i'âdesine medâr olacak olan bu gibi hürriyet-şiken kavânînin tatbîkine ma'ni olmak için hayâtımızı bile fedâ etmeliyiz."*[1002]

İbrahim Temo'nun konuşması, nizamnameye verilen tepkilerin bir özeti mahiyetindedir aslında. Bütün gürültü, istibdat devrine geri dönüleceği, basına tanınan hakların tekrar geri alınacağına dairdir. Taşnak Sütyun Cemiyeti'nden Haçador Bonapartyan da[1003] aynı hususu dile getirir ve memleketin hürriyetini tehlikeye sokacak tek şeyin matbuata yapılacak saldırı olduğunu söyler.

Serbesti gazetesinin yeni nizamname hakkında ülkede bir kamuoyu oluşturma çabası olumlu sonuçlar doğurur. Yukarıda da görüldüğü üzere mitinge katılan farklı çevrelerden insanlar, konu hakkında beyanatta bulunmuş, bu konuşmalar da yine gazeteler aracılığıyla mitinge katılmayanlara duyurulmuştur. Gazetenin bu çabaları bazı mebuslarca da takdir edilmiş; buna dair gazeteye mektup gönderenler de olmuştur. Bunlardan Halep Mebusu Ali Cenani Bey gönderdiği mektubunda:

> *"Hürriyet-i matbu'âtı tehdîd etmek ârzû edenlere rağmen serbestî-i matbu'ât her zamân mahfûz kalacakdır. Kuvve-i icrâ'iyenin, hayât-ı kânûniyenin, bütün efrâd-ı milletin ef'âl ve harekâtını tenkîd edecekdir. Matbû'âtın, me'mûrîn-i hükûmetin noksânlarını kusûrlarlarını haber vermesi niçin dâ'imâ telâş oluyor? O noksânların vaktiyle görülüb tashîh ve âdem-i tekrârına bâ'is olduğu için matbû'âtın ihtarâtı mûceb-i te'essür değil müstelzim-i teşekkür olmalıdır."*[1004]

sözleriyle özgür basının önemine dikkat çekmiş; basının ne türlü görevlerinin olduğunu, bu görevler karşısında devlet adamlarının telaşının yersiz olduğunu söylemiştir. Serbesti gazetesi için de: *"Hürriyet-i matbû'âtı muhâfazâ için Serbesti gazetesinin teşebbüsâtı mûceb-i şükrândır. Nâmına lâyık bir vazîfeyi deruhde ve îfâ etdiğinden şâyân-ı tebrîkdir."* diyerek gazetenin adına yaraşır bir mücadele verdiğini belirtmiştir. [1005]

[1002] a.g.m., *Serbesti*, 83. sayı, 25 Kânûn-ı sâni 1324, s. 1.

[1003] Erzurum'daki Türk birliklerinde doktor olarak görev yapan Haçador Bonapartyan, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusundan bilerek Ruslara esir olup, daha sonra Osmanlı ordularına karşı savaşan Ermeni çetecilerden birisidir. Aspirations Et Agissements Révolutionnaires Des Comités Arméniens avant et après la proclamation De La Constitution Ottomane, République de Turquie Direction Générale des Archives d'Etat du Premier Ministère Publication de la Direction du Département des Archives Ottomanes No: 51 Seconde Edition, Ankara 2001, s. 283; Ahmet Altıntaş, "Osmanlı İmparatorluğunun Tehcir Kararı Alması ve Uygulaması", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 7, sayı: 1 (Ermeni Özel sayısı), Haziran 2005, s. 80.

[1004] "Hürriyet-i Matbu'ât, Serbesti", 85. sayı, 28 Kânûn-ı sâni 1324, s. 1.

[1005] a.g.m., *Serbesti*, s. 1

Fakat Sadrazam Kamil Paşa, basında koparılan bu yaygaradan duyduğu rahatsızlığı taşraya gönderilen bir telgraf ile bildirmiş, halkta meydana getirilen bu heyecanın gereksiz olduğunu, nizamnamenin milletin meclisinde görüşüldüğünü, bu sebeple itirazı kabil olmadığından bunlara ihtiyaç duyulmaması gerektiği yönünde tavsiyede bulunmuştur. Telgraf sureti şöyledir:

> *"Ta'dîlen tanzîm ve Şûrâ-yı Devlet'ce tedkîk olunan matbû'ât nizamnâmesi Meclis-i Meb'ûsan'a tevdî' kılınmış ve oraca derdest müzâkere bulunmuş iken Dersa'âdet matbû'âtı vilâyât gazeteleri neşriyât-ı teşvîk-kârane ile efkâr-ı halkı teheyyüc etmekde oldukları mürâca'ât-ı vâkı'adan anlaşılmakdadır. Vükelâ-yı milletden mürekkeb olan Meclis-i Meb'ûsân'ın tedkîkâtına mevdû' bir nizamnâme hakkında efrâdın i'tirâzât-ı nümâyiş-kâranesine mahal olamıyacağı bedîhi olmağla oraca lüzûm göründüğü halde iktizâ edenlere tefhîmât-ı mukteziye bi'l-icrâ teskîn-i izhâne ve mahal-i asâyiş-i ahvâlin âdem-i hudûsuna i'tinâ edilmesi tavsiye olunur. Sadrazam Kamil"* [1006]

Serbesti gazetesi telgrafın lüzumsuz olduğunu söyler ve hükümeti nizamname konusunda bir de tehdit eder.

> *"Sadaretin bâlâdaki telgrafnâmesi bî-lüzumdur. Teheyyüc-i izhâne mitingden ziyâde bâdi olmak ihtimâli vardır. Kânûn-ı Esâsi millete hakk-ı ictimâ' bahş etmişdir. Onu men'e teşebbüs o kânûn-ı mukaddese tecâvüzdür. Matbû'ât Nizamnâmesi'ne gelince öyle bir nizamnâmeyi millet îcâb ederse kanıyla silecekdir."*[1007]

Gazetenin 86. sayısında nizamname hakkında hazırlanan layiha tetkik edilir. Hazırlanan layiha incelenirken terler döküldüğü, bunun korkudan değil hayâdan olduğu anlatılır. Böyle bir layihayı gören Avrupa kamuoyunun meşruti idare ile yönetilen bir memleket hakkında ne gibi düşüncelere kapılacakları endişe ile dile getirilir. Bu nizamname meclisten geçmemelidir. Her vekilin bu hususta üzerine düşeni yapması gerektiği, saraydan alınan hediyelerin göz kamaştırmaması, saraydan alınan her hediye, her pırlanta, her kolye ve broşun Anadolu kadınlarının kulaklarından kollarından vergi namıyla çekilip alınan altınlardan yapıldığı anlatılır.[1008] Ayrıca bunun sadece reddedilmesi yetmez, çünkü bugün bu nizamnameyi meclise sunan Şurayı Devlet, yarın başka bir ad altında basını sindirmek için aynı amaca hizmet edebilir. Gazete, o zaman matbuatın sığınacak yeri kalmaz diye yazar.

[1006] "Makâm-ı Sadâretten Taşraya Çekilen Telgrafnâmedir", *Serbesti*, 85. sayı, 28 Kânûn-ı sâni 1324, s. 1.
[1007] Gazetenin telgrafa verdiği cevap için bkz. "Serbeti", *Serbesti*, 85. sayı, 28 Kânûn-ı sâni 1324, s. 1.
[1008] "Matbu'ât Lâyihası", *Serbesti*, 86. sayı, 29 Kânûn-ı sâni 1324, s. 1.

> *"Meselâ meclisin şühûr-ı ta'tiliyesinde yine bizim o küçük beğler (Şura-yı Devlet) tarafından bir lâyiha-i kânûniye yapılarak ileride Meclis-i Meb'ûsân'a arz edilmek üzere şimdilik irâde-i seniyyesi şeref-sâdır olan (filan şeyin nizâmnâmesi) diyerek ortaya bir intikâmnâme çıkarılıverirse ve bizim hepimiz altı ay habse mahkûm ediliverirsek bizi kim kurtaracak? ... O zaman biz nereye mürâca'at edeceğiz? Merhamet-i âliye mi! Yoksa Bâb-ı Âliye mi?"*[1009]

Şerafettin Mağmumi, nizamname hakkında Serbesti'ye gönderdiği yazısında, bunun ancak hükümetin bir latifesi olabileceğini, böyle bir uygulamanın matbuatı mahvedeceğini alaylı bir dille şöyle anlatır:

> *"Yeni Matbû'ât Nizâmnâmesi, hele gazete çıkarmak için beş yüz lira depozito istemek! Bu inanılacak şey değil. Mutlaka hükûmetin bir latîfesi olacak. ... Zannetmem ki sûret-i ciddiyede bunun tatbîk ve icrâsı istenilsin. Türkiye'de gazete çıkarmak için beş yüz lira depozito istemek matbû'âtı kökünden mahv ve ilgâ etmek demekdir."*[1010]

Yine Mağmumi, 98. Sayıda: *"Aman o Matbû'ât Nizâmnâmesi nedir? Okurken insanın gözüne inanamıyacağı geliyor. Okudukca dehşetden tüyleri ürperiyor."*[1011]

diye yazar. Aynı makalede hürriyeti olmayan matbuatın, insanın dilini kesip, konuşmasına müsaade edilmesine benzetir.

Matbuat Nizamnamesi'nin mecliste bir karara bağlanacağı hususunda kamuoyunda söylentilerin dolaşması üzerine, Serbesti'ye bir miting daha düzenlenmesi için teklifler gelir. Gazete'den verilen cevapta: Bu hususun birkaç gün içinde değerlendirilip duyurulacağı ilan olunur. [1012] 139. sayıda bu mitingin kararlaştırıldığı, tüm kulüplerin davet olunacağı ve mitingin Mart ayının 26. Perşembe günü Sultanahmet Meydanı'nda Saat 6'da olacağı duyurulur.[1013] Buna ilişkin gerekli iznin:

> *"Sultanahmed'de ikinci bir matbu'ât mitingi icrâ olunacağı Serbesti gazetesi sâhib-i imtiyâzı Mevlanzade Rıfat Beğ tarafından bi'l-mürâca'a ifâde olunmuş ve mezkûr mitingin icrâsı zımnında... i'ta edilmiş olduğu berâ-yı ma'lûmat arz olunur efendim."*[1014]

yazısı ile de alınmış olduğu anlaşılıyor. Mitingin günü ve saati gazetenin 141. sayısında tekrar ilan edilir ve herkesin katılımı istenir. [1015] Mitinge iştirak edecek basın

---

[1009] a.g.m., *Serbesti,* s. 1
[1010] Şerafettin Mağmumi, "Düşündüm ki", *Serbesti*, 92. sayı, 4 Şubat 1324, s. 1.
[1011] Şerafettin Mağmumi, "Düşündüm ki", *Serbesti*, 98. sayı, 10 Şubat 1324, s. 1.
[1012] "Miting", *Serbesti*, 133. sayı, 17 Mart 1325, s. 1.
[1013] "Miting", *Serbesti*, 139. sayı, 23 Mart 1325, s. 1.
[1014] BOA, ZB, 331/94.
[1015] "Miting", *Serbesti*, 141. sayı, 25 Mart 1325, s. 1.

kuruluşları, öğrenci kulüpleri ve toplumun her kesiminden grupların bildirileri gazeteye ulaştığında katılımın yüksek olacağının aşikâr olduğu söylenir.[1016] Fakat 24 Mart 1325'te (6 Nisan 1909) Serbesti başyazarı Hasan Fehmi Bey'in faili meçhul bir cinayete kurban gitmesi, mitingin ertelenmesine sebep olur. Hasan Fehmi Bey'in cenaze merasimi sebebiyle mitingin ertelendiğine dair şöyle bir duyuru yayınlanır: *"... Hasan Fehmi Beğ'in, o mücâhid-i hürriyetin bu gün cenâze merâsimi, son vazîfe-i mukaddese-i uhuvveti îfâ edeceğimizden mitingin gelecek Nisân'ın ikinci Perşembe günü sâ'at altıda Sultan Ahmed'de icrâ olunacağı i'lân olunur."*[1017] Burada şuna dikkat çekmek gerekir ki gazeteye gelen tehdit mektuplarının bir blöften ibaret olmadığı ortaya çıkmıştır. Gerçekten de bir gazeteci kaleminin bedelini sokak ortasında öldürülerek ödemiştir. Fakat daha da önemlisi Serbesti gazetesinin yine de eleştiriden geri durmaması, hala mitingin düzenlenmesinde çaba göstermesidir.

Gazetenin nizamname konusundaki eleştirilerinin odak noktasını, basına bir sınır çizilmemesi gerekliliği oluşturur. Basın hür olmalıdır ki görevini yerine getirebilsin. Fakat Tanin gazetesinde Hüseyin Cahid Yalçın, basının hür olması gerektiğini kabul etse de özgürlüğün sınırını kişilere hasrederek yanlış kişilerce kullanılmasının doğuracağı tehlikelere dikkat çeker. Tanin gazetesinin 24 Mart 1325 tarihli 245. sayısında Hüseyin Cahid bu hususu şöyle anlatır:

> *"Hürriyet-i matbû'ât bir memleketin te'mîn-i terakkiyât ve sa'âdeti için birinci mevki'yi tutan levâzım-ı meşrûtiyettendir. Fakat bunun aynı zamanda tehlikeli bir silâh olduğunu da unutmamalıdır. Bu silâh ya hüsn-i niyetden ya ma'lûmât-ı lâzımeden mahrûm ellerde bulunacak olursa büyük büyük zararlar da îkâ' edebilir."*[1018]

Serbesti bu yazıya cevaben *"Acabâ hüsn-i niyet ile ma'lûmât, umûm matbû'ât içinde yalnız Tanin ile Şûrâ-yı Ümmet'e mi inhisâr edib kalmışdır."*[1019]

Hürriyeti herkesin hak ettiği ve herkesin hürriyete layık olduğu konusunda şöyle devam edilir: *"Hayır biz büyük bir emniyet-i kalb, şiddet-i azim ve vicdânla emîniz ki bu milletin efrâdı da, matbû'âtı da, askeri de, zirâ'ı da hürriyete âşık, hâkimiyet-i milliyenin bekâsına âzimdir."*[1020]

[1016] "Mitinge İştirak", *Serbesti*, 141. sayı, 25 Mart 1325, s. 1.
[1017] "Miting", *Serbesti*, 142. sayı, 26 Mart 1325, s. 2.
[1018] "Meclis-i Meb'ûsân ve Matbû'ât", *Tanin*, 245. sayı, 24 Mart 1325, s. 1.
[1019] "Meclis-i Meb'ûsân ve Matbû'ât", *Serbesti*, 141. sayı, 25 Mart 1325, s. 2.
[1020] a.g.m., *Serbesti*, s. 2.

Kamuoyunda ve mecliste vuku bulan böyle birçok tartışma ve Serbesti gazetesinin verdiği onca çabaya rağmen nizamnamenin yasalaşmasına engel olunamamıştır. Nizamname, 31 Mart Vakası sonrasında 11 Mayıs 1909'da onaylanarak yasalaşmıştır. Fakat o günlerde Serbesti gazetesi kapatılmış, sahibi Mevlanzade Rıfat Bey'de yurt dışına kaçmıştır.

5.5. Bürokrasi ve Bürokratlar

Serbesti gazetesi, devletin işleyişine ve ıslahına sekte vuran bürokratik aksaklıklar ve bürokratlara yönelik devamlı surette eleştiri içerikli makaleler yayınlar. Bu tür yazılarda kimi zaman devlet dairelerinin düzensizliğinden kimi zaman hatalı memur atamalarından, bazen de eski dönem memurlarının yeni dönemde de eski alışkanlıklarını devam ettirdiklerinden bahsedilir. Serbesti, devleti işçisiyle, memuruyla, siyasi kadrolarıyla bir bütün olarak değerlendirir ve ancak bunlardan her birinin namuslu ve erdemli olması durumunda devletin refaha kavuşacağını belirtir. *"Eğer bir millet nâmuslu değilse hiç bir zekâ, hiç bir metânet onu kurtaramaz"*[1021] diyerek toplumu kurtarmanın ilk basamağı olarak namus ve erdeme işaret eder. Bu namus ve erdem kavramlarını devlet nezdinde zedeleyen şeyler ise devlet dairelerindeki tembellik, iş bilmezlik, liyakat gözetmeksizin yapılan tevcih ve kamu zararına icra edilen uygulamalardır.

5.5.1. Liyakatin Esas Alınmaması

Gazete ilk sayısında bir özeleştiri ile yayın hayatına başlar. Bu, yargıçlık kürsüsü gibi oldukça ehemmiyet arz eden bir makama atama yapılırken liyakat esasının gözetilmediğiyle alakalıdır. Biz Osmanlıların, kanunlarımızı muhafaza etmek için bir sözleşme (Kanun-ı Esasi) imzaladığını unuttuğu dile getirilir ve adalet mekanizmasının en önemli kısmını teşkil eden hâkimlerden örnek verilir.

> *"Misâl icrâyı adle me'mûr olan hükkâmın ne gibi evsâfa mâlik olmaları iktizâ edeceği kânûnda musarrah iken o kürsi-i adlde merba'-nişîn olanlar kimlerdir? Bunları hiç aradık mı? Teşkîl-i mehâkim kânûnunun kırk üçüncü ve kırk dördüncü maddeleri ahkâmının hükm-i mevcûde üzerindeki isâbeti tedkîk ettik mi? Ne gezer!"*[1022]

[1021] "Fazîlet-i Siyâsiye", *Serbesti*, 9. sayı, 11 Teşrîn-i sâni 1324, s. 1.
[1022] "Ahvâlimiz", *Serbesti*, 1. sayı, 3 Teşrîn-i sâni 1324, s. 2.

Gazete'ye göre bu şekilde ehliyetsiz kişilerin hâkimlik makamına getirilmesi, adalet mekanizmasında birçok aksaklığa sebebiyet vermektedir. Mesela bir vatandaşın bir şeyh hakkında daha önce de yazdığı mektuptan dem vurarak onun sahtekârlığının ifşa edildiği, fakat hâkimlerin istibdat devrinden kaldıkları için kanunun işlemediğinden yakınılır.

> *"İnsanları birbirine kırdırmaktan menâfi' beklemek ne gibi vicdânlara sığar. Fakat te'essüf-i meşrûtiyet-i idâre on Temmuzdan beri i'lân edildiği ve bu gibi eşrâtın kuvvet ve kudreti kırıldığı halde hükm-i kânûn icrâ edilmiyor. Evet icrâ edilemiyor. Zîrâ kânûn yine o devr-i istibdâd hâkimlerinin ellerinde mel'abedir. Hukûk, adl ne olduğunu bilmiyorlar. Hâlbuki sa'âdet-i ümmet hıfz-ı kânûn ile olur. İşte bunların cezâsını görmek milletin emelidir."* [1023]

Bu yolda Osmanlı milletine hitaben, terakkiye ihtiyaç olduğu, bunun ise ancak kanunla, kanuna riayet eden namuslu kişilerle olabileceği anlatılır.

> *"Ey vatandaşlar! Biz Osmanlılar bugün terakkî-i inkılâba muhtâcız. Fakat bu terakkî ve inkılâb taklîd ile değil milletimize hâs olan bir meziyeti îcâd ile olmalıdır ki cihâna kendimizi gösterelim. Ancak bundan evvel hayatımızın, mevcûdiyetimizin te'mîni lâzımdır. Bu da kavânîn ve kâvanîni icrâya me'mûr olanların nâmûsuyla olabilir. Yani demek isteriz ki yirmi yirmi beş milyondan müteşekkil hey'et-i ictimâ'iye-i Osmaniye'mizin umûr-ı idâresine tevkîl eylediğimiz ve bunlara sa'y ve himmetimizin mahsûlünden tefrîk ederek ve hatta îcâbında biz ve evlâd u ıyâlimiz aç kalarak nafakamızdan ayırdığımız ma'âşât ile istihdâm eylediğimiz me'mûrların ahvâl ve harekâtını tedkîk ederek milletimize cidden yarayacak olanları hüsn-i ihtisâb ile devr-i istibdâdın bütün zulümlerini def' edelim. Ve yerlerine nâmûslu afîf ademler ta'yîn ettirelim. Bunu kim yapacak elbette ki millet. Zîrâ millet bi'l-cümle me'mûrînin veli ni'metidir. Devlet ise hey'et-i umûmiye-i milletdir."*[1024]

Gazete'ye göre liyakat gözetilmeksizin yapılan bir dizi nazırlık ya da memuriyet tevcihi vardır. Bunlardan biri Arif Paşa'nın Bahriye Nazırlığına getirilmesidir. Arif Paşa'dan, saraydan yetişme tecrübesiz bir adam olarak bahseden gazete, saraya da akrabası bulunan eski vali Ratıb Paşa'nın delaletiyle girdiğini, az zamanda salon emirliğine yükseldiğini yazar. Yeterli zekâ ve tecrübeye sahip görülmeyen Arif Paşa için: *"Denizde daha bir sandal idâresinde bile bulunmamış olan bir zâtın böyle bir mühim zamânda Bahriye Nezareti'ne ta'yîni esbâbını millet elbetde soracakdır."*[1025] denilerek idaresizliğine dikkat çekilir.

[1023] "Kayseri'den Alınan Mektûb", *Serbesti*, 5. sayı, 7 Teşrîn-i sâni 1324, s. 3.
[1024] a.g.m., *Serbesti,* s. 2.
[1025] "Alınan Varakalar", *Serbesti*, 1. sayı, 3 Teşrîn-i sâni 1324, s. 3-4.

Bir diğeri ise Yemen'e vali olarak gönderilen Hasan Tahsin Paşa'dır. Tahsin Paşa'nın jandarma mesleğinden yetişmiş biri olduğu hatırlatılır ve Yemen gibi devamlı olarak karışıklık içinde olan çok geniş bir coğrafyanın askeri idaresini nasıl sağlayacağının anlaşılmadığı belirtilir. *"Acaba Zeydiler, adi bir eşkıyâ çetesi mi zannedilir? Bu hıttanın ıslâhı ne kadar büyük bir himmete mütevaffık olacağı düşünülemiyor mu?"*[1026] Gazete'ye göre Tahsin Paşa bu görev için ehliyet sahibi olmadığı gibi idarecilerin de Yemen coğrafyası hakkında bilgisi pek azdır. Maarif Nazırı hakkında ise bir okuyucu mektubu yayınlanır. Mektupta uzun yıllar istibdat rejimi altına kalan Maarif Nezareti'nin artık rahat bir nefes alacakken yeni nazırın o koltuğa oturmasının hiç yakışık almadığı dile getirilir. Nazır ismi verilmez, fakat bu dönem nezaret koltuğunda oturan kişi Recaizade Mahmut Ekrem Bey'dir.[1027] Recaizade'nin Maarif Nazırlığı'na getirilmesinin öğrenciler arasında nasıl derin bir üzüntüye sebep olduğu şöyle nakledilir:

> *"Uzun bir devre-i câhiliyenin perde perde küşâd etdiği tabakât mehûfe-i istibdâd arasında bunalmış kalmış olan bir ma'ârif, bidâyet-i inkılâbımızda teneffüs etmeğe başladı. Sonra oraya siz geldiniz. Sizin bu mevki'e su'ûdunuzu işiden bütün evlâd-ı vatan ne kadar sönmüşlerdi bilseniz."*[1028]

Recaizade Mahmut Ekrem Bey'den sonra Maarif Nazırlığı'na Hakkı Bey getirilmişse de o da beğenilmeyerek gazete tarafından başarısız bir devlet adamı olmakla itham edilmiştir. Serbesti'ye göre Hakkı Bey önceden de Maarif Nazırlığı'na getirilmiş ve oldukça başarısız bir yönetim sergilemiş olmasına rağmen, yine aynı göreve getirilmesi üzücüdür. Hakkı Bey için: *"Bu zât sarayın telkinâtıyla hareket etmektedir."*[1029] denilerek Padişah'ın emirleri doğrultusunda hareket ettiği iddia edilir. Ayrıca Hakkı Bey'in evveliyatında da kendisini bir yerlere getirmek için türlü türlü çabalar sarf ettiği, birilerinin sırtında bir yerlere gelen bir kişi olduğu şöyle anlatılır: *"Beyoğlu caddesindeki bir kahvehânede irâd ettiği hürriyet-perverâne bir nutuk, kullandığı ikiyüzlü siyâset, bir nezâreti kendisine kazandırmışdı."*[1030] Gazete Hakkı

[1026] "Yemen'den Alınan Husûsi Mektubdan", *Serbesti*, 4. sayı, 6 Teşrîn-i sâni 1324, s. 3.
[1027] Mehmet Salih Erkek, "II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırları", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* cilt: 28, sayı: 2, 2013, ss. 385-416, s. 387.
[1028] "Ma'ârif Nâzır-ı Âlisine: Mekteb-i Hukûk Hakkında", *Serbesti*, 5. sayı, 7 Teşrîn-i sâni 1324, s. 2.
[1029] "Yine mi Hakkı Bey?", *Serbesti*, 18. sayı, 20 Teşrîn-i sâni 1324, s. 1.
[1030] a.g.m., *Serbesti,* s. 1.

Bey'in göreve gelir gelmez istibdat devri zalimlerinden farkı kalmadığını, onlar için çalıştığını söyler ve bu kişi hakkındaki kesin yorumunu şöyle dile getirir:

> *"Biz doğruyu söyleyelim: Hakkı Bey'in muhabbet-i vataniyesinden şübhe ediyoruz. Bir nezâreti idâreden âciz olduğunu da iddi'â ediyoruz. İşte ilk Ma'ârif Nazâreti tensikâtı! Kapıcısından nazâretin en büyük me'mûrlarına sorulsun, Hakkı Bey'in idâresizliğini kimse inkâr edemez."*[1031]

Dâhiliye Nezareti ise illere yaptığı vali atamaları konusunda eleştirilir. Diyarbakır'dan gelen telgrafta bir vatandaşın koyunlarının gasp edildiği, bölgede askeri birlik olmadığından diğer sancaklardan asker sevkiyle yardım talep edildiği bildirilmiştir. Serbesti gazetesi, istibdat devrinde dahi görülmeyen bu tür aksaklıklarda esas sorunun taşraya gönderilen valilerden kaynaklandığını içerir şu yorumu yapar:

> *"Kabine re'isi ve Dâhiliye Nâzırı paşa hazretleri umûr-ı dâhiliyemizi bu yolda idâre etdikce ve vilâyatlarda bu gibi ehliyetsiz vâliler bulundurdukca, hasseten askerden vâli oldukca devr-i menhûs istibdâdda görünmeyen bu gibi şikâyâtın tevâli edeceğinde şübhe yokdur. Binâenaleyh kâbinenin değil kabîneye i'timâd eden Meclis-i Meb'ûsân'ın nazar-ı dikkatini celb ederiz."*[1032]

Liyakat ve ehliyet gözetmeksizin yapılan tüm bu hatalı atamaların ve bunların doğurduğu menfi neticelerin sebebi ise Serbesti'ye göre adam kayırmaktan ileri gelmektedir. Gazete'ye göre adam kayırmacılık memleketin ruhuna işlemiş, artık gayet doğal bir hal almıştır. *"Bu kayırmak mes'elesi bizde o derece meşrû' bir kisveye bürünerek tecellî edegelmişdir ki âdeta buna ri'âyet vecîbe-i insâniyet gibi telakkî edilmişdir!"* [1033] Bu usulsüzlüğün bir istibdat eseri olduğunun zannedildiği, meşruti yönetimle bu tür uygulamaların biteceğinin düşünüldüğü, fakat daha da şiddetlenerek yenilerinin vuku bulduğu şöyle vurgulanır: *"İstibdâddan kurtulur kurtulmaz bu âdet-i gayr-ı makbûleden dahi tahlîs-i gürîbân etdik zannederken maalesef kurtulmakdan mâ'dâ daha belâlısına da çatmış olduğumuzu gördük."*[1034]

Gazete'ye göre devlet yönetiminde liyakatin esas alınmaması her ne kadar sabık devrin bir zayıflığı zannedilse de yeni dönemde de bu gibi hadiselerin zuhuru göstermiştir ki

---

[1031] a.g.m., *Serbesti,* s. 1.
[1032] "Diyarbekir Meb'ûsu Arif Efendi'ye Gelen Telgrafname Aynen", *Serbesti*, 110. sayı, 22 Şubat 1324, s. 2.
[1033] "Siyâsâtda Hakk-ı Ni'met", *Serbesti*, 114. sayı, 26 Şubat 1324, s. 1.
[1034] a.g.m., *Serbesti,* s. 1.

devlet mekanizmasında kanunlara bağlı olmak kaydıyla köklü bir değişime ihtiyaç vardır.

5.5.2. Devlet Dairelerdeki Düzensizlikler

Gazetenin devlet dairelerindeki aksaklıklara dair getirdiği ilk eleştiri, görevlilerin memuriyet mesleğine gereken önemi vermemeleri ve lakayt tavırlarıdır. Bunun bir istibdat alışkanlığı olduğu belirtilirken neticesi itibarıyla işlerinde gecikmeler yaşayan vatandaşlar mağdur olmakta, bunlar ise meşrutiyet ruhuna yakışmamaktadır. Serbesti'ye göre sürdürülmekte olan bu hatalı uygulamaların kaynağını öncelikle istibdat devrinde aramak gerekir. Serbesti, bir devlette yaşayan insanların ki bunlar ister daimi ikamet edenler olsun, isterse geçici olsunlar, bir şekilde o devleti yöneten hükümetle ve onların teşkil ettiği devlet daireleriyle münasebet içerisine girmeleri gerektiğini söyler. Fakat istibdat devrindeki en büyük sıkıntılardan birinin o insanların, bu münasebeti kuramamış olmalarıdır. *"Efrâdın devr-i sâbıkda duçâr oldukları en büyük musîbet ve belki de başlarına kemâl-i şiddetle insibâb eden mesâ'ibin en birincisi kendilerinin lâyık olduğu derecede hükûmetle münâsebetde bulunamamalarıdır."*[1035] Devletle münasebet kuramayan bir millet ise ne gerektiği gibi hizmet alır ne de alamadığı hizmet hakkında şikâyetçi olabilir.

Serbesti'nin ikinci sayısından itibaren bu konuların gündeme alındığını görebiliriz. Gazete'ye gönderilen bir mektupta:

> *"Bugün görüyoruz ki memleketimizde hüküm-fermâ olan i'lâm-ı istibdâd hâlâ devâm ediyor. Çok işler te'hîre uğruyor. Her me'mûr (bugün yarın) sözüyle mürâca'at edenleri oyalıyor. Bir de diyebilirim ki me'mûrîn-i hükûmet bir program dâhilinde vazîfeleri başına gelmiyor. Bu âdem-i intizâm elbette ashâb-ı mürâca'atı su'ûbete duçar ediyor."*[1036]

sözleriyle memurun ilgisiz tavırları eleştirilir. Ne tür insanların memurluk koltuklarına oturdukları da şöyle anlatılır:

> *"Ba'zı istidâ'lar meclislere, komisyonlara havâle ediliyor. O meclisten o komisyondan bir kâğıdın çıkması günlere tevakkuf ediyor. Bu ne betâ'et! Vaktiyle müsâvi-i ahvâli için açığa çıkarılmış, on on beş senedir hânesinde kalmış kahvehane köşelerinde vakit geçirmiş, bi'l-âhire mühim bir mevki'e me'mûr olmuş sonra bu me'mûrdan ne bekleriz."*[1037]

[1035] "Ashâb-ı Mesâlih ve Devâ'ir-i Hükûmet", *Serbesti*, 65. sayı, 8 Kânûn-ı sâni 1324, s. 1.
[1036] "İzmir'den Mektûb: Hâlâ Devâm Edecek mi?", *Serbesti*, 2. sayı, 4 Teşrîn-i sâni 1324, s. 3.
[1037] a.g.m., *Serbesti*, s. 3.

Dairelerdeki düzensizliklerin, işlerin günü gününe takip edilmediğinden kaynaklandığı belirtilirken buna sebep olarak da Dâhiliye Nazırı Hakkı Bey işaret edilir.

> *"Her dâ'irenin umûr-ı resmiyeyi günü gününe ru'yet etmesi erkân ve me'mûrîn-i hükûmetin cümle vezâ'if-i asliyesinden iken bu cihet-i mühimmeye hiç bir dâ'irede ve bil-husûs Dâhiliye Nezâreti'nde atf-ı nazar-ı ehemmiyet edilmemekde olması meşrûtiyetle idâre olunan hükûmetlerce rehîn-i cevâz görülemez… Dâhiliye Nâzırı Hakkı Bey makâm-ı nazârete geçti geçeli hiç bir işe bakmamakta ve yalnız erbâb-ı liyâkat ve istikâmetin gayr-ı zevâtı mutasarrıflıklara, kâimakamlıklara ta'yîn ederek menâfi'-i eşhâs-ı muzırraya hâdim olmaktadır."*[1038]

Gazetenin Posta Nezareti'ne ise ayrıca bir önem atfettiği görülür. Dönemin iletişimi sağlamak adına başta gelen kurumlarından olması itibarıyla, posta sistemi oldukça önemlidir. Gazete'ye göre istibdat devrinde posta sistemi rezil bir haldeydi. O devirde gönderilen bir mektup, bir gazete postanede açılıyor ve içindekiler didik didik ediliyordu. Şimdi ise mahremiyet hususundaki hassasiyete dikkat ediliyorsa da nezaretin lakayt bir hal aldığı, gönderilen postaların, abonelere gönderilen gazetelerin zamanında ulaşmadığı anlatılır. Ayrıca memurlardaki rüşvet alışkanlığı ve laubalilik can sıkan mevzulardan sadece bir kaçıdır. Kurumdaki intizamsız hal şöyle tasvir edilir:

> *"Oraya oturtulan m'emûrlar vaktiyle iş başına gelmez. Müvezziler o gün gelen mektûbu ertesi gün getirir. Mektûbu getirince sâ'il gibi insanın başında dikilir. Ba'zılarının vere vere alıştırdıkları on para için bekler kalır. Ba'zı kimseler mahcûbâne verir. Posta gelir her postahâne mektûblarını dağıtır. Osmanlı postahânesi hâlâ işini bitirecek! Hâlâ mektûbları dağıtacak. Me'mûrlar ashâb-ı mesâlihe hiç hakkı olmadığı halde sert sert söyler."*[1039]

Gazetenin eleştiri oklarından Şehremaneti de payını almaktadır. Şehrin emniyetinden imarına kadar birçok görev ve sorumluluğu bulunan Şehremaneti gazeteye göre hiçbir iş yapmamakta, şehri harap bir vaziyette bırakmaktadır.

> *"Şehremâneti şehrin emîni, şehirdeki halkın emniyetini, i'timâdını hâ'iz. Şehir belediye rü'esâsının re'isi olan bir zât olması lâzım gelir. Heyhât! Şehre bakınız, baştanbaşa harâb… Biraz hicâb! Biraz da insâf! Halk belediye vergisini vermiyor mu? Vaîfe-i hamiyyetini îfâ etmiyor mu? Ediyor. O halde vazîfe-i hamiyyetini îfâ etmeyen kimdir? On parça teneke üzerine birden ona kadar uydurulmuş çok çok bir fıçı boya tedârik ederek mahallelere, hânelere numara vaz' etmek, sokak başlarında sokakların*

[1038] "Mesâlih-i İbâd Te'hîr Ediyor", *Serbesti*¸ 14. sayı, 16 Teşrîn-i sâni 1324, s. 2.
[1039] "Osmanlı Postaları ve Postahâneleri", *Serbesti*, 22. sayı, 24 Teşrîn-i sâni 1324, s. 1.

ismini büyücek yazı ile yazmak, halka mahallelerinin ismini, hânelerinin numarasını öğretmek mümkün değil midir?"[1040]

Orduda ise yüksek rütbeli subayların keyfi uygulamaları, erleri kendilerinin, hatta ailelerinin dahi hizmetlerinde kullandıkları dile getirilir. Bir zabitin dahi kendi hizmetine ve eşinin, ailesinin hizmetine askerlerin baktıklarından şikâyet edilir. Zabitin hanımı dışarı gittiğinde, eğer gece ise ona fener tutmaktan, evde bulaşıkları yıkatmaya kadar her türlü adi işlerini erlere yaptırdıkları anlatılarak şu noktaya vurgu yapılır: *"O hâlde o nefer-i millet, vatan hidmetcisi değil, o zâbitin ailesinin kölesi, hidmetcisi olur."*[1041] Bunun neticesinde zabitin o ere ileride çavuşluk, onbaşılık gibi rütbeler verdiği, tabii burada söz konusu rütbenin liyakat esasına göre verilmediği anlatılır.

Düzensizliğin baş gösterdiği bir diğer kurum da vapur işletmesidir. Gazete, halkın vapur işletmesinden çokça şikâyet ettiğini, fakat devletin bu şikâyetleri bir türlü nazarı dikkate almadığını yazar. İdare-i Mahsusa'nın acilen ıslaha ihtiyacı olduğu defalarca yazılmış, söylenmişse de hiçbir değişiklik olmamıştır. Bu husus da şöyle nakledilir:

"İdâre-i Mahsûsa'nın aleyhine olarak gazetelerin şikâyâtından mâ'adâ ahâlinin dahi ikide bir de vuku' bulan nümâyişleri aslâ nazar-ı ehemmiyete alınmadığı ma'alesef görülmekde ve işidilmekdedir. İdâre-i Mahsûsanın ıslâhı için bundan bir hafta mukaddem bir hey'et tarafından mu'âmelâtı tedkîk edilmiş ise de elyevm yine eski tas eski hamam."[1042]

Şirket-i Hayriye'de uygulanmakta olan ücret tarifesi ise halkın sırtında bir yük olmaya başlamıştır.[1043] Islah için Şirket-i Hayriye'ye on beş maddelik bir düzenleme öngörülmüş ise de bunların hiçbiri uygulanmamıştır. Bu on beş maddeden başka daha birçok konuda yapılması gerekli çalışmaların olduğu anlatılır.[1044]

Adliyelerde de durum farklı değildir. Buradaki sorun sadece ağır, aksak ve düzensiz yürüyen işler değil bir de keyfi uygulanmakta olan ücretlendirmeler söz konusudur. Ücretlendirmelerden kastedilen şey aslında bir anlamda zimmet suçudur. Zira memurundan hâkimine kadar herkesin zimmetine para geçirdiği iddia edilir.

"Mahkeme kâtibleri hiç bir nizâm-ı mevzu'a müstenid olmayarak seksen, yüz, yüz yirmi hatta yüz elli, iki yüz guruşa kadar bir harc-ı keyfî almakdadır. Verilen şu meblağa mukâbil vekâlet hüccetine ilsâk olunan

[1040] "Şehremânet", *Serbesti*, 24. sayı, 26 Teşrîn-i sâni 1324, s. 3.
[1041] "Hidmet-i Askeriye – Hidmetçilik Kölelik", *Serbesti*, 24. sayı, 26 Teşrîn-i sâni 1324, s. 3.
[1042] "İdâre-i Mahsûsa", *Serbesti*, 41. sayı, 13 Kânûn-ı evvel 1324, s. 4.
[1043] "Şirket-i Hayriye Ne Zaman Hayırlı Bir Şirket Olur? 2", *Serbesti*, 94. sayı, 6 Şubat 1324, s. 2.
[1044] "Şirket-i Hayriye Ne Zaman Hayırlı Bir Şirket Olur? 3", *Serbesti*, 97. sayı, 9 Şubat 1324, s. 1.

pul on guruşu tecâvüz etmiyor. Demek paranın üst tarafı mahkeme kâtiplerinin, reisin, âli-i merâtib-i me'mûrîn-i meşîhatın ceyb-i irtikâbına gidiyor."[1045]

Serbesti'ye göre kurumlardaki düzenlemeler sadece halkın refah seviyesini iyileştirmek için değildir. O kurumda çalışanların da çalışma koşullarının iyileştirilmesi gerektiğine işaret edilir. Gazete, işçi ve amelelerin haklarını savunmaya yönelik birçok defa yazı yayınlayarak özellikle işçilerin çok zor şartlarda, çok düşük ücretlerle çalıştırıldığına dikkat çekmeye çalışır. Örneğin gazetenin 97. sayısında Ereğli Kömür Madenlerinde çalışan işçilerin hangi koşullarda çalıştıkları şöyle aktarılır: İşçiler madende üstleri başları, ellerindeki kandillerden yüzleri gözleri kara ve is içinde kalır. Mola zamanlarında çamurla sıvanmış olan kulübelerine gelir, orta yerde bir ateş yakarlar. Tarhanası olan çıkarır orada pişirir ve yer. Daha sonra toprak yere uzanır uyurlar. Bunların çoğu amele olup, son zamanlarda yaş ortalaması gittikçe düşmüştür. Hatta sekiz dokuz yaşlarında birçok çalışanlar vardır. Ayrıca çok düşük ücretle çalışmaları söz konusudur.[1046]

Yukarıda, gazetenin birçok kurum ve kuruluşa yöneltmiş olduğu eleştirilerin temelde birkaç husus üzerine yoğunlaştığı görülür. İlki, devlet dairelerinde işler çok ağır yürümektedir. İkincisi, memurun asli görevi olan vatandaşa hizmeti, görev ahlakı gereği vazifesinin temel dayanak noktası yapmamasıdır. Üçüncüsü ise ilk iki hususun da ortadan kalkması için, vatandaşın para, ya da nüfuzlu kişilere ihtiyaç duyması gerektiğidir. Gazete, tüm bunların sadece Osmanlı Devleti'ne ait kurumlarda meydana geldiğini, Duyun-ı Umumiye, Şimendifer İdaresi veya bankalarda böyle aksaklıkların görülmediğine dikkat çeker. Dolayısıyla Osmanlı milleti olarak bir öz eleştiri yapmak gerektiğine işaret eder. Neden kendi memleketimize bu eziyeti ediyorken ecnebi memleketlerin idaresinde bulunan kurumlarda bunlar görülmüyor. Neden yönetim anlayışımızdaki bu kusurlarda hala muhafazakâr tutumumuzu sürdürmekte ısrar ediyoruz?[1047]

Mevlanzade Rıfat Bey, gazetenin daha 6. sayısında devletin içinde bulunduğu bu çürümüşlük belasından nasıl kurtarılabileceğine dair bir makale kaleme alır. O, ilk olarak devletin büyük bir buhran içinde kalmış olduğunu kabulle işe başlamak

[1045] "Muhâkeme-i Şer'iyye", *Serbesti*, 9. sayı, 11 Teşrîn-i sâni 1324, s. 2.
[1046] "Ereğli Kömür Ma'denleri – Ameleler", *Serbesti***,** 97. sayı, 9 Şubat 1324, s. 2.
[1047] "Nasıl Salâh, Nasıl Felâh Bulacağız", *Serbesti*, 177. sayı, 17 Kânûn-ı evvel 1918, s. 1.

gerektiğini ifade eder. Bu buhran yüzünden memlekette maariften, sanayiden ve ticaretten eser kalmadığı, bundan dolayı medeniyet âlemine giden yoldan dahi uzak kalındığına işaret eder. Bu kötü idare, devleti rüşvete, hırsızlığa ve keyfi idareye sürüklemiş, şehirler, köyler, kasabalar böylelikle harap bir vaziyette kalmıştır. Devleti bu hale sokan elbette müstebit idaredir. Bu düşkünlük yüzünden bugün Osmanlı Devleti Balkanlar'da vuku bulan hareketliliğe dahi müdahaleden yoksun bir haldedir.[1048] *"Mu'âmelâtı eskimiş ve kavânîn teşkilâtı, terakkiyât-ı zihniye ve ihtiyacât-ı medeniyeye gayr-ı kâfî bir hâle gelmiş olan hükûmetleri ıslah, mevcûdu yaldızlamak ile olmaz."*[1049] diyen Mevlanzade, zihninde nasıl bir ıslahat projesi olduğunu göstermiştir. O, eğer bir ıslahat yapılacaksa, mevcut olanın süslenmesi ile değil ancak mevcudun yıkılması ve yeniden inşası ile olabileceğini vurgular. Bunun tarihte de örnekleri olduğunu söyler. Mesela Sultan Süleyman bir kanun vücuda getirmişse de zamanın gereklerine cevap vermediğinden değişikliklere uğramıştır. Üçüncü Selim bu uğurda hayatını feda ettiyse de ilk taşı dikerek devleti çöküşten kurtarmıştır. İkinci Mahmut'un Nizam-ı Cedid'i, devamında Sultan Abdülmecit, Reşid, Ali ve Fuad Paşaların yenilik çalışmaları devlet hayatına bir tazelik vermiştir. Hâlbuki onların selefleri ıslahat adı altında, eski düzeni korumakla çok kıymetli vakitlerini boşa harcamışlardı. Serbesti'ye göre bugün devlet yine aynı zihniyeti gütmektedir. Bunun yerine eskiyi yıkıp, yenisini inşâ etmek en hayırlı olanıdır.

> *"Bu gün çürümüş olan zamânenin terakkiyâtı ile gayr-ı mütenâsib olan taksîmât ve teşkilât-ı hâzırada yine (ıslâh) gibi vahi bir teşebbüs hissi uyanmıştır. Hâlbuki bundan ne fayda? Neyi ıslâh edeceğiz? Gayr-ı me'mûrîn istihdamı tabî'i olacağından bunların alıştıkları sûret-i hareketi, tağyîr edemezler. Tutulan usûle, ülfet hâsıl olmuş. O yolda bir takım tevâ'üd vücûd bulmuş ve yine o yollara göre defâtir tanzîm edilmiş olduğundan bunları ne kadar (ıslah) etsek yine aynı hâli muhâfaza etmiş olacağız… Nizâmât-ı mevcûdemizi umûmen, esâsan ta'dîl ve tağyîr ve teşkîlât ve taksîmât-ı idâreyi tebdîl etmek, yani yıkıp yeniden yapmak lâzımdır."*[1050]

5.5.3. İstibdat Mirası: Kişiler ve Yolsuzlukları

Serbesti'nin üzerine gittiği konulardan birisi de yine gazetenin tabiriyle istibdat devri âdemlerinin meşrutiyet döneminde de eski alışkanlıklarını devam ettirmeleridir. Bu

[1048] "Tensîkât ve Islâhât-ı Umûmiyeye Da'ir Projedir", *Serbesti*, 6. sayı, 9 Teşrîn-i sâni 1324, s. 1.
[1049] a.g.m., *Serbesti,* s. 1.
[1050] a.g.m., *Serbesti,* s. 1.

alışkanlıklar, eski devirde gasp edilerek iade edilmeyen emlak, yine eski devirde haksız bir şekilde elde edilen maaş ve benzeri gelirlerin yeni dönemde de sürdürülmesidir. Mevlanzade Rıfat Bey, istibdat döneminde çekilen sıkıntıların sebeplerini Sultan Abdülhamid ve devrin bürokratlarından kaynaklandığını ileri sürdüğü için, eski dönemden intikal eden her şeyi didik didik etme gereği duymuştur. Böylelikle istibdatta elde edilen ne varsa meşrutiyet döneminde olmaması gerektiğini savunarak tüm bu emlak, gelir ve makamların iadesi için çaba harcamıştır.

Gazete, daha ilk sayısında ilgili mercilere seslenerek Dâhiliye Nazırı Hakkı Bey'in, zamanında gasp etmiş olduğu apartman dairesinin iade edilmesini ister. Üstelik bu daire herhangi bir ücret mukabilinde elde edilmemiştir. Gazete şöyle seslenir:

> *"Dâhiliye Nâzırı Hakkı Bey gerek Mâbeyn-i Hümâyûn'da ve gerek Bâb-ı Âli Hukuk Müşâvirliği zamânında mahlûlden bilâ bedel gasb etmiş olduğu Beyoğlu'ndaki apartmanı i'âde etmediği mevsûkân müstahber olmakla merci'nin bu bâbda nazar-ı dikkatini celp ederiz."*[1051]

Aynı husus 9. sayıda yinelenerek bu sefer de Saadettin Paşa için yazılır. İstibdat devrinde zimmetine emlak geçiren Saadettin Paşa'nın da bu kazanımı iade etmediği şöyle anlatılır:

> *"Diğer yâdigârlardan ba'zıları bu kâbil mağsûbâtı i'âde ettikleri halde Saadettin Paşa'nın bu bâbda pek beta'etle hareket ettiğine bakılırsa emlâk-ı mezkûreyi i'âde fikrinde olmadıkları anlaşılıyor. Paşa hazretleri emîn olsunlar ki bu gibi şeyleri dâ'ima millet-i necîbiye-i Osmaniye hatırına getirmek için her gün eski defterleri karıştıracağız. Kendilerini unutturabilmeleri kâbil değildir. Meclîs-i meb'ûsan teşekkül edipde kendilerinden mağsûbâtı zorla almaktansa şimdiden hüsn-i rızâlarıyla vermeleri daha hayırlı olur zanneyleriz."*[1052]

İstibdatta elde edilen ne varsa iadesi için çalışan gazete, ne unutulacağının ne de millete unutturulacağının üstünü çizer.

Benzer bir durum da Aydın'da vuku bulan bir hadise üzerine kaleme alınır. Aydın muhasebecisi Nuri Bey'in, rahmetli olan Ahmed Ziya Paşa'nın mirasçılarına intikal ettirdiği terekeye tecavüz ettiği, yapılan itirazlar üzerine de para vermeyeceğini ve istedikleri yere müracaat edebileceklerini söylediği kaydedilir. Gazete, istibdat alışkanlığı olan bu keyfi tutumun hala sürdürülebiliyor olmasına hayret ettiğini, yetkili

[1051] "Dâhiliye Nâzırı Hakkı Bey Mağsûbâtı", *Serbesti*, 1. sayı, 3 Teşrîn-i sânî 1324, s. 3.
[1052] "Sâbık Merkez Kumandanı Saadettin Paşa", *Serbesti*, 9. sayı, 11 Teşrîn-i sânî 1324, s. 3.

kişilerinse olaya el atmıyor olmalarını kınadığını belirtir. Olaydan duyulan üzüntü ve sinir satırlara şöyle yansır:

> *"Şu devr-i mes'ûd-ı meşrûtiyetin hulûliyle bu gibi rezâ'ilin artık imkân-ı vuku' bile tasavvur edilemez iken yine me'mûrîn-i hükûmetin devr-i sâbık mezâlimine cesâretleri doğrusu hayret ve esef-i azim ile görüyoruz. Aydın muhasebecisi Nuri Bey, Aydın Redif Livası müteveffâ Ahmed Ziya Paşa'nın vereseleri hukûkuna tecavüz ediyor, cebren hânelerinde ikâmet eyliyor ve îcârı taleb olunduğu zaman, para vermeyeceğim istediği yere müracaat etsinler tarzında pervâsız bir lisân ile merhûmun eytâmına cevâblar veriyor… Tecâvüzât-ı zâlimâneye hâlâ meydân veren ve ciddiyeti ma'lûmumuz olan İzmir Valisi Rauf Paşa'ya te'essüfler ederiz."*[1053]

Bir başka emlak gaspı da Yeni gazetesinde çıkan bir yazının haberleştirilmesi ile verilir. Gazete de çıkan habere göre bazı devlet ricali ve onların haremlerine bedelsiz birçok mülk verilmiştir. Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın haremi Adeviye Hanım, Erkan-ı Harp Feriki Avni Paşa'nın haremi Aişe Hanım, Miralay Halil Bey gibi birçok isim ve bunlara verilen gayrimenkuller liste halinde verilir. Gazete'ye göre yapılan bu hırsızlıklara kimse ses çıkarmamaktadır ve bu gayrimenkuller hala bu kişilerin tasarrufundadır.[1054] Gazetenin 31. sayısının baş makalesinde bu suçlama Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'ye de yöneltilir ve ailesinin mal varlığına ilişkin uzunca bir liste yayınlanır. Serbesti sütunlarından Osmanlı milletine hitaben, işte Şeyhülislam'ın on sekiz yılda elde ettiği gelir budur denilerek ülkenin en hassas makamlarından birinin başında olan kişinin yolsuzluk yaptığına işaret edilir.[1055]

Yolsuzluklar sadece emlak ve benzeri gelirler üzerinden yapılmamaktadır. İstibdattan kalma kişiler, aldıkları fahiş maaşlarla devlet kasasını boşaltmakta, buna karşılık aşağıda değinileceği üzere, alt kademede çalışanlar ise mağdur edilmektedirler. Eski ricale gösterilen iyi niyet gazete yönetimini rahatsız etmektedir. Bu ricalden bazılarına yeni mevkiler, bazılarına ise hak etmedikleri halde aldıkları emeklilik maaşları her fırsatta dile getirilir. Bunlardan birisi eski Posta ve Telgraf Nazırı Hüseyin Hasib Efendi'ye bağlanan emeklilik maaşıdır. Şöyle aktarılır:

> *"Devr-i menfûr istibdâdın en nâmdâr hâdimlerinden sâbık Posta ve Telgraf Nâzırı Hüseyin Hasib Efendi'nin şehri 14.337 guruş tekâ'üd ma'âşı tahsîs edildiği (İkdam) refikimiz garâbetini mu'lin işârât-ı*

[1053] "Emvâl-i Eytâma Tecâvüz", *Serbesti*, 10. sayı, 12 Teşrîn-i sâni 1324, s. 4.
[1054] "Yeni Gazete'den: Eski Yağmalardan", *Serbesti*, 40. sayı, 12 Kânûn-ı evvel 1324, s. 3.
[1055] "Semâhatlü Şehyülislam", *Serbesti*, 31. sayı, 3 Kânûn-ı evvel 1324, s. 1.

mahsûsasıyla yazılmış olduğunu gördük. Bilemiyoruz ne diyelim, ne söyleyelim de artık erkân-ı hükûmeti insâfa, hicâba da'vet edelim."[1056]

Gazete, buna yönelik olarak nasıl ki Kanun-ı Esasi'ye aykırı durumlar için bir düzenlemeye gidiliyorsa devlet kasasına yapılan tecavüzleri engellemek için de gerekli nizamnamenin vücuda getirilmesi gerektiğini ifade eder.[1057] Bir başka örnek de Kapı Kethüdalığı yapan Hulusi Bey'e verilen maaştır. Yüksek tutardaki maaşın Fehim Paşa[1058] aracılığıyla kendisine tahsis edildiği, bu paraların zavallı milletin cebinden çıktığı aktarılır.

"Adana ve Sivas vilâyetleri Kapı Kethüdalığı me'mûriyetinde bulunan Hulusi Bey, bundan yedi sene mukaddem Fehim'in vesâtetiyle ma'âşına mâliye bütçesinden (5000) guruş daha zam ettirerek elyevm zavallı milletin (7300) guruşunu alıyor. Anadolu'daki vatandaşlarımızın birçokları açlıktan, yoksulluktan ölüm derecesine geldikleri ve yiyecek ekmek bulamayarak ağaç kabuklarını ekl etmek suretiyle idâme-i hayât-ı mazlumâneye çalıştıkları göz önünde dururken hala Fehim'in mensûbâtına bu paralar verilecek mi? Bu yedi bin üç yüz guruş Hulusi Bey'e verilmek için acabâ kimlerden alınıyor?"[1059]

Benzer bir husus gazeteye gönderilen bir mektupta da görülür. Mektupta, sarayda görevli bazı kişilerin devlete ve millete yarar bir işleri olmamakla beraber, yüksek miktarda maaş aldıkları dile getirilir. Mektubun bazı bölümleri şu şekildedir:

"Mâliye hazînesinden bir takım fuzûli ma'âşât i'tâ olunuyor. Acabâ bu ma'âşat ne hizmete mukâbil veriliyor. Devr-i istibdâdda kimse ses çıkarmaya cesaret edemezdi. Fakat şimdi sâye-i hürriyet ve meşrûtiyette serbestce beyân-ı efkâr edebiliriz."[1060]

Saraydaki hanımlara yüksek miktarda ücretler verildiği, bu hanımların vatana ve millete ne gibi hizmetlerinin olduğu sorulur. Eğer bu hizmet saray içinse bu maaşların Hazine-i Hassa'dan verilmesinin iktiza edeceği vurgulanır. Saraya böyle bir imkân sunulurken zavallı halka bin türlü müşkülat çıkarıldığı şöyle anlatılır: *"Hâlbuki diğer tarafdan Allahdan mâ'adâ istinadgâhı olmayan ve geçinecek habbe-i vâhideye mâlik*

[1056] "İcrâât-ı Âdlilâneye Bakınız", *Serbesti*, 36. sayı, 8 Kânûn-ı evvel 1324, s. 3.
[1057] a.g.m., *Serbesti,* s. 3.
[1058] Makalede "Fehim'in vesâtetiyle" şeklindeki ibareden, bu kişinin II. Abdülhamid'in serhafiyeliğini yapan, birçok roman, tiyatro vb. eserlere konu olmuş Fehim Paşa olduğu tahmin edilmektedir. Fehim Paşa için bknz. Emre Gör, "II. Abdülhamid Döneminden Bir İstihbaratçı Profili: Serhafiye Fehim Paşa 1873-1908)", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* cilt: 3, sayı: 1, 2009, ss. 71-84.
[1059] "Zavallı Milletin Parası", *Serbesti,* 61. sayı, 4 Kânû-ı Sâni 1324, s. 4.
[1060] "Saraylı Ma'âşâtı", *Serbesti*, 67. sayı, 10 Kânûn-ı sâni 1324, s. 3.

bulunmayan dul, fakir bir kadına elli nihâyet yüz guruş muhtâciye tahsîsi bin müşkülat ile kâbil olur veyahud olmazdı." [1061]

Serbesti, halkın bu denli fakirlik içinde boğuşuyor olmalarına karşın, devlet erkânının bolluk içinde yaşadığını, bu bolluğunsa yine halkın cebinden çıkan paralar sayesinde olduğunu belirtir.

> *"Memâlik-i Osmaniye'de ale'l-husûs Anadolu'da aclıkdan, sefâletden sararmış ve hatta barınacak mahâl olmak üzere ağaç koğuklarını melcâ'-i ittihâz etmiş biçâre ahâlimizin, o ekinci, çiftci, rençber halkımızın vermiş olduğu paralar sâyesinde tedârik etmiş yâhud ihsân ale'l-ihsân olarak temellük etmiş oldukları arabaların canfesli, atlaslı müttekalarına dayanarak, gömülerek arkalarında birçok süvâriler olduğu halde kemâl-i huzûr-ı bâl ile nasıl geziyorlar."*[1062]

Aynı makalede halk açlıktan ölürken kısa bir süre nazırlık görevini ifa etmiş birinin haremine emeklilik maaşının bağlanmasına dünyanın hiçbir yerinde rastlanılmayacağı dile getirilir:

> *"Memleketde ahâlimiz aclıkdan ölürken bir ay adliye nâzırlığı etmiş bir zâtın birinci haremine iki bin ve ikinci haremine bin, vâlidesine tekrar bin guruş fevkü'l-nizâm ma'âş tahsîs etmek dünyânın ne tarafında görülmüş işidilmiş nizâmlardandır."*[1063]

Bizim devlet erkânımızın ve çevresinin böyle lüks ve bolluk içinde yaşıyor olmalarına karşın, Japon İmparatoru'nun gayet sıradan ve tevazu hayat tarzının örnek alınması gerektiği vurgulanır.[1064]

Maarif Nezareti'nde ise bir sahtekârın istihdam edildiği ve nezaret kasasından maaş aldığı haberinin basında çıkması üzerine, Serbesti bunu sütunlarına taşır.

> *"Tahkîkât-ı mahsûsaları netîceleri olarak sahtekârlığı, dolandırıcılığı anlaşılan Hüseyin Avni nam-ı diğer Mehmed Şerif ta'accüb ki elân ma'ârifden ma'âş almakdadır. Ma'ârif Nâzırı beğ efendinin bu gibi müsâmahatına ne söyleyelim."*[1065]

Maarif Nezareti gibi milletin en müstesna isimlerden mürekkep zevatı görmek istediği bir yerde bu gibi isimlerin bulunması, nezaretin ismine gölge düşürmektedir. Serbesti, *"Bu dâ'irede daha bu gibi pek çok hafiye ve hâ'inler dolandırıcılar hak kâtilleri biliyoruz. Bunlardan birinin şimdilik yalnız ismini zikr ile iktifâ ederek tercüme-i*

[1061] a.g.m., *Serbesti,* s. 3.
[1062] "Fevkü'l-Nizâm", *Serbesti*, 119. sayı, 3 Mart 1325, s. 1.
[1063] a.g.m., *Serbesti,* s. 1.
[1064] "İsraf", *Serbesti*, 124. sayı, 8 Mart 1325, s. 1.
[1065] "Hüseyin Avni – Mehmed Şerif", *Serbesti*, 5. sayı, 7 Teşrîn-i sâni 1324, s. 3.

hâlini meclis-i meb'ûsanın ictima'ına bırakalım."[1066] diyerek daha bu gibi isimlerin çokluğuna işaret eder. Bu isimlerin ne zaman dairelerden temizlendiğini göreceğiz diye soran gazete, bu işe de meclisin el atacağına inanmaktadır.

Osmanlı ordusuna da istihdam edilen personel üzerinden farklı bir konuda eleştiri getirilir. İlerleyen zamanlarda çokça yazıları Serbesti'de yayınlanacak olan Bedirhanzadelerden Celadet Bedirhan'a ait, orduda yapılmakta olan tensikatın adaletsiz bir biçimde uygulandığına ilişkin bir yazı yayınlanır. Buna göre, birçok fırkada tensikat yapılmakta iken 2. fırkada fazladan bir müşir, dört ferik, altı mirliva, yirmi altı miralay, kırk yedi kaymakam, yüz kırk sekiz bin başı ve kolağası istihdam edildiği, bunca zabitin, askerin maaşından kesintiler yapılırken bu fırkada fazladan bu kadar rütbeli istihdamının sebebi sorulur.[1067] Tensikat sadece askeriyede yapılmamıştır. Devletin diğer kurumlarında da tensikat yapılmış, gazeteye göre birçok zavallı mağdur edilmiştir. Yukarıda gazetenin tekrar tekrar belirttiği husus, devlet erkânında üst tabakanın lüks ve bolluk içinde yaşadığı, buna karşılık tasarrufun ise alt tabakalardan yapılmaya çalışıldığıdır. İstibdattan intikal eden birçok "memleket düşmanı" âdemlere binlerce kuruş maaşlar, emeklilik maaşları, emlak gelirleri verilirken tasarrufun gündeme gelmesiyle gözler en alt kademelerdeki memurlara dikilmiştir. Mesela maliyenin ıslahı için Müşavir Mösyö Loren'in hazırladığı layihaya istinaden memur maaşlarında erteleme yoluna gidilmiş, bu da memuru muhtaç duruma sokmuştur. Gazetenin 6. sayısında buna dair şunlar yazılır: *"Bu gün öyle me'mûrlar var ki istihsâl-i me'mûriyet için Dersa'âdet'de bir parasız şunun bunun mu'âvenetiyle geçiniyorlar. Bu zavallı mağdûrlar hâl-i zarûretlerinden hazîne-i mâliyede olan bu matlûblarından istifâde edemeyecekler mi"*[1068] Gazete, memur üzerinden yapılmaya çalışılan düzenlemenin halis bir niyet taşımadığını, tensikat adı altında işten çıkarılan memurların yerine istibdat devri adamlarının alındığını iddia eder. Bu sebeple şöyle bir itirazda bulunur: *"Bizim memleketimizde hürriyet var, adâlet yok. Çünkü adâlet olsa devâ'ir-i resmiye müstebidîn ile dolmaz."*[1069]

Yapılan bu hukuksuz uygulamalar ve yolsuzluklar devleti uçuruma sürüklemektedir. Serbesti, tüm bunların nenden yapıldığını sorar ve yine kendisi cevaplar:

[1066] a.g.m., *Serbesti*, s. 3.
[1067] "Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa Hazretleri'ne", *Serbesti*, 5. sayı, 7 Teşrîn-i sâni 1324, s. 4.
[1068] "Meclîs-i A'yân", *Serbesti*, 6. sayı, 9 Teşrîn-i sâni 1324, s. 2.
[1069] "Bizde Tensîkât Olmaz", *Serbesti*, 17. sayı, 19 Teşrîn-i sâni 1324, s. 2.

> *"Niçin? İşte bu lezzetli su'âli gâyet acı cevâb ta'kîb ediyor. Ve diyor ki ba'zı denî insanların menâfi' için. Ba'zı hâ'in-i vatan olanların âmâli için. Zavallı vatan ne vakit, ne vakte kadar menfa'at-perestânenin esîri olub kalacaksın!"*[1070]

Aynı yazıda Osmanlı Devleti'nin kudretli olduğu zamanlar okuyucuya hatırlatılarak eski azmin, gayretin kalmadığını, devletin birkaç kişinin elinde oyuncağa döndüğünden yakınır: *"O şanlı kahramânlar ne oldu? O eski gayret, himmet ki dağları yıkıyor, akvâmı esîr ediyor iken şimdi bir kaç adamın mel'abesi olarak mı kalacak?"*[1071] Konunun başından itibaren gazetenin vurguladığı husus, istibdat devrinden beri hiç kimsenin, hiçbir alışkanlığın değişmediğidir. Serbesti'ye göre, netice itibarıyla çekilen tüm bu eziyetin, iktidarsızlığın sebebi, en özet haliyle şudur: *"Biraz etrâfa bakınız mehâm-ı umûrunuzu kimler idâre ediyor! Erbâb-ı istibdâd değil mi! Bugünkü vükelâ kimlerdir? Sizi nereye sevk ediyorlar? Âmâlleri nelerdir? Kimleri mevki'-i iktidâra çıkarıyorlar."*[1072]

5.6. Ekonomik Başarısızlık

20. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin mücadele etmekte olduğu sorunlardan biri de kötü durumda olan devlet ekonomisiydi. Devlet, almış olduğu dış borçları dahi ödeyemez hale gelince, 1881'de kurulan Düyun-ı Umumiye İdaresi[1073] ile bazı gelirlerini bu idarenin emrine vermişti. Devlet yöneticilerinin bu kötü gidişatı ne derece kontrol altına almaya çalıştıkları, uygulamış oldukları ekonomi politikalarıyla ve bunun kamuoyundaki yansımalarıyla anlaşılabilmektedir. Serbesti gazetesi, ekonomik faaliyetler hususunda hükümetleri birkaç noktada eleştirmiştir. Gelir dağılımında adaletsiz davranıldığı, yabancı şirketlere imtiyazlar vermek suretiyle hazinenin dışarıya aktarıldığı, kurumların gerektiği gibi işletilemediği, vatandaşın sefaletine bir türlü çözüm bulunamadığı gibi sorunları sütunlarına taşımıştır. Gazete bu noktada hükümet ayrımı yapmaksızın eleştirilerini hemen her hükümete yöneltmiştir.

Devletin ekonomik bunalıma getirmeye çalıştığı çözümlerin, vatandaşa ne şekilde yansıdığını görmek adına, bu çözümlerden birini Serbesti gazetesinin gözünden

---

[1070] "Nereye Doğru", *Serbesti*, 8. sayı, 10 Teşrin-i Sâni 1324, s. 1.
[1071] a.g.m., *Serbesti,* s. 1.
[1072] a.g.m., *Serbesti,* s. 1.
[1073] Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, 10. Baskı, İstanbul 2010, s. 225.

görmekte fayda vardır. Devlet borçlarını ödeyebilmek için Muharrem Kararnamesi ile Duyun-ı Umumiye idaresine aktarılan tütün gelirleri, 1883 yılında yapılan bir anlaşma ile kurulan Tütün Rejisine devredilmişti.[1074] Daha sonra tömbekinin de reji idaresine verilmesi iç piyasada tekel oluşması sebebiyle fiyat artışına sebep olmuştur. Serbesti, tekel sebebiyle yaşanılan sorunu sütunlarına şu şekilde taşır:

> *"Tütün rejisinin mazarratı memlekete hâdim olduğu kifayet etmiyormuş gibi sekiz, on sene evvel tönbekiyi de inhisâr tahtına verdik. Kıyyesi altı yedi guruşa fürûht olunan tönbeki otuz, kırk guruşa satılıyor. Memleketimiz de tütünden sonra fazla sürülen şey tönbekidir. Tönbeki rejisi toprak gibi tönbekileri –ki kıyyesi inhisârdan akdem kırk paraya bile satılamazdı– paketlere vaz' ile kıyyesini yirmi guruşa fürûht etmekte ve kıymet-i asliyesi hiç mesâbesinde olan bir şeyi yirmi guruşa vermektedir. Şirket ahâliye ızrâr ederek milletin paralarını çekiyor. Buna mukâbil hükûmetin istifâdesi gayet cüz'idir. Tönbeki rejisinin harekâtı tütün rejisinin harekâtından pek cür'etkârânedir. Hükûmet, devlet menâfi'ni te'mîn etmek ister. Fakat milletin menâfi'de nazar-ı dikkatden dûr tutulmak iktizâ eder. Tönbeki rejisi bugün toprakları tönbeki diye satarak ahâlinin parasını çekmesine Bâb-ı Âli'nin bundan böyle nazar-ı müsâmaha ile bakmayacağını ümîd ediyoruz."*[1075]

Halkın yaşadığı sıkıntı, bir ürünün tekelden piyasaya sürülmesinin neticeleridir. Buna benzer bir durum da şehrin imarı için bir Fransız şirketine iş verilmesi sebebiyle meydana gelmiştir. Tömbeki işinde bir malın iç piyasada tekel sebebiyle fiyatının artması suretiyle vatandaşın zarar gördüğü hatırlatılırken gazete burada da milletin parasının yabancı şirketlere aktarıldığından dert yanmaktadır. Devletin kendi yapabileceği yatırımları yabancı şirketler eliyle yapması milli sermayenin yurt dışına çıkmasına sebep olduğunu söyleyen gazete milli sermayeye dikkat çeker.

> *"Sokakları, hâneleri elektrik ziyâsıyla tenvîr, elektrikli tramvaylar ihdâs, köprüler inşâ etmek üzere beş yüz milyon frank sermâyeli bir Fransız sendikasının vekilleri bu maksadı istihsâl için şehrimize gelmişlerdir. Bir memleket ihtiyâcâtını kendi sermâyesiyle def eder ise fen-i iktisâda daha muvâfık hareketde bulunmuş olur. Bu gibi imâret yüzünden cebimizden çıkacak paranın hârice gitmesini bundan böyle görmek istemeyiz. Belediyelerimizin vâridâtı bu gibi teşebbüsâta kâfi değilse şehremaneti karzan olsun para tedârikine çalışması, bu gibi imtiyâzât milletin cebindeki parayı ecnebîlere kaptırmakdan daha hayırlıdır."*[1076]

[1074] Kenan Demir, "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basınında Tütün Tarımı ve Reji Şirketi", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* cilt: 22, sayı: 41, ss. 419-446, s. 423.
[1075] "Tönbeki Şirketleri", *Serbesti*, 2. sayı, 4 Teşrîn-i sâni 1324, s. 2.
[1076] "Yine Ecnebilere İmtiyâz", *Serbesti*, 10. sayı, 12 Teşrîn-i sâni 1324, s. 4.

Bir başka mesele de kurumların gerektiği gibi işletilememesi ve şahsi menfaatlerin işin içine girmesi sonucu, yine vatandaşın sefalete sürüklendiği, devletin ise bu konuda bir atalet içinde olduğudur. Gazetenin 19. sayısında ziraatın bir memleket için ne derece önem arz ettiği anlatılır. Akabinde ziraatı desteklemek için ülkemiz ve diğer memleketlerde kurulmuş olan Ziraat Bankaları'ndan bahsedilir. Fakat Osmanlı'da işlerin şahsi menfaat ve düzensizlik yüzünden sarpa sarmasından ötürü, çiftçinin yine fakirlik çektiği vurgulanır.

> *"Her vilâyâtda gûyâ birer şu'be küşâd olunmuşdur. Fakat zerrâ' yine sefâlet, zarûret içinde. Mahsûlât idrâk olunmayan yerlerde. Zerra'nın hâl-i sefâletlerini görenler pek müte'essir olurlar. Gerçi buralarda da Ziraat Bankaları vardır. Lâkin banka müdîr ve me'mûrları menâfi'-i gayr-ı meşrû'alarına hizmet ediyorlar. Zerrâ' para istikrâz etmek istiyormuş. Bunların umrunda mı? Şu halde Ziraat Bankaları ne için teşekkül etmişdir?"*[1077]

20 Kasım 1863 yılında Sırbistan'da Mithat Paşa tarafından ilk olarak Menafi Sandıkları ismiyle teşekkül eden kuruluş, daha sonra Memleket Sandıkları ismini almış ve Ziraat Bankası'nın temelini oluşturmuştur.[1078] Serbesti'nin Ziraat Bankası'nı eleştirmesinin sebebi, çiftçiyi kredi ile desteklemek maksadıyla kurulmuş olan bankanın, esas işi olan çiftçiye öncelik sağlamıyor olmasıdır.

Serbesti'ye göre ziraatın önemi, Anadolu'da baş gösteren kıtlıktan, insanların içinde bulunduğu sefaletten de anlaşılmaktadır. Anadolu'da insanlar zor durumdadır ve devlet bu hususta pek bir şey yapmamaktadır.

> *"Anadolu'nun ba'zı cihetine müstevlî olan âfet-i kaht, oraların ahâlisini sedd-i ramak için bir lokma ekmekden bile mahrûm bir hâle koymuşdur. Bunların içinde ihtiyar var, hasta var, dul kadın, alîl var. Bunlara mürüvvet bunlara mu'âvenet vazîfe-i insâniye muktezâsındandır."*[1079]

Mecliste buralara yardım hususu her ne kadar görüşülmüş ise de sadece tasarı olarak kalmasının üzüntü verici olduğu aktarılır. *"Meclis-i meb'ûsanda bu kaht zedegânın mu'âvenetine şitâb etmek için nuzzârın meb'ûsana karşı olan mevâ'idi hâlâ kuvveden fi'ile çıkmadı."*[1080] Ülkede sefaletin boyutlarını anlatmanın mümkün olmadığını dile getiren Serbesti, halkın bir çorbadan dahi mahrum halde olduğunu anlatır.

[1077] "Ziraat Bankaları ve Fukara-i Zerra'", *Serbesti*, 21 Teşrîn-i sâni 1324, s. 1.
[1078] Emine Kaya, Esra Kadanalı, "Geçmişten Günümüze Lider Tarımsal Kredi Kuruluşu: T.C. Ziraat Bankası", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sayı: 19, 2020, ss. 131-152, s. 138.
[1079] "Anadolu Kaht Zedegânı", *Serbesti*, 69. sayı, 12 Kânûn-ı sâni 1324, s. 2.
[1080] a.g.m., *Serbesti*, s. 2.

> *"Bugün memleketimizde sefâlet bir dereceye gelmişdir ki artık bu kelime matlûb olan ma'nâ-yı tefhîmi lâzım gelen kuvveti irâ'e etmiyor, ifâde edemiyor… Bugün yirmi, yirmi beş günü yüz dirhem et yüzü görmeyen ve sıcak bir çorba içemeyen nice aileler vardır ki bunlar sırlarını kimseye açamaz olurlar, kimseden bir şey istemezler. Açlıkdan memeleri kuruyan ve süt emen çocuğuna ağlaya ağlaya enîn-i elemle inleye inleye bakan nice biçâre vâlideler biliyoruz."*[1081]

Halkın mustarip olduğu bir diğer mesele de vergidir. Meşrutiyet öncesindeki vergi uygulaması anlatılırken 111. sayıda şunlar aktarılır:

> *"Devr-i sâbıkda milleti en ziyâde tazyîk eden ve milletin kolunu kanadını kıran bir şey de vergilerin bir nisbet-i âdilânede tarh edilmemiş ve tahsîlinde envâ'i mezâlim irtikâb edilmekde olması idi. İşte bu hâl milleti o derece sefâlete düşürmüş ve o mertebe bir bâr-ı azîm olmuş idi ki ahâli, değil yalnız o hükûmetden hatta dünyada en mu'azzez, en kıymetli bildiği yegâne medâr-ı âmâli olan hayâtından bile nefret hissetmeğe başlamış idi."*[1082]

Aynı mesele hürriyet devrinde ele alındığında ise Anadolu'ya karşı eskiye rahmet okutacak tarzda bir bakışın ortaya çıktığını söyler. Yoktan yere alınan vergiler yüzünden halk eskisinden daha fakir, daha beter hale düşmüş, sefaletten biçare haldedir.[1083]

Halkın açlıkla, sefaletle uğraştığı bu günlerde, 31 Mart'a gidilen süreci işte bu ekonomik sebeplerin de beslediğine dikkat çekilir. *"Âkıbetin vehâmetinden hükûmeti inzâr ederiz. Zirâ bu isyânlar, tuğyânlar, itişâşlar hep işsizlikden, parasızlıkdan, açlıktan husûle geliyor."*[1084] 31 Mart 1325 tarihli sayının baş makalesinde konu yine aynıdır: Açlık! Halkın vilayetlerde çok zor şartlar altında hayatlarını idame ettikleri, memur ve zabitanın da aynı durumda olduğu aktarılır. Memurların kışta kıyamette ince keten pantolonlarla işe gittiklerini, onları öyle kılıksız bir biçimde görenlerin, o memurları uşak zannettikleri kaydedilir. *"Ahâli açlığın, sefâletin ilcâ-yı zarûrisiyle işi şekâvete kadar döker ve bu nâdân kabîne idâresizlik yüzünden ahlâk-ı umûmiyeyi ifsâd eyler."*[1085]

Dikkat çekilen bir husus da, ülkede böylesine sefalet hüküm sürerken yöneticilerin lüks ve şatafat içinde yaşamalarıdır. Gelir düzenindeki adaletsizlik, ülkenin bir kısmını

[1081] "Sefâlet", *Serbesti*, 121. sayı, 5 Mart 1325, s. 1.
[1082] "Bi'l-umûm Osmanlılara Hitâb", *Serbesti*, 111. sayı, 23 Şubat 1324, s. 1.
[1083] "Lâkin, Heyhât", *Serbesti*, 134. sayı, 18 Mart 1325, s. 1.
[1084] "Vatana Hıyânet", *Serbesti*, 145. sayı, 29 Mart 1325, s. 1.
[1085] "Yaşasın Harbiye Nâzırı", *Serbesti*, 147. sayı, 31 Mart 1325, s. 1.

ekmeğe muhtaç ederken bir diğer kısmını lüks içinde yaşatabilmektedir. Üstelik Osmanlı Devleti yöneticileri, dünyada Osmanlı Devleti'nden çok daha iyi ekonomiye sahip ülke yöneticilerinden dahi fazla maaş almaktadırlar.

> *"Cemâhîr-i Müttefika-i Amerika gibi milyarderleri servetiyle müştehir, bizden her husûsda müterakkî ve zengîn bir hükûmet re'is-i cumhûruna senevi 10.000 lira, Japonya'lılar Mikado gibi bir hükümdârlarına mahiye 600 lira, Almanya imparatorluğu hâriciye nâzırı gibi mühim bir me'mûriyete 150 lira mahiye tesviye etmekte oldukları halde, 15, 20 milyon lira raddesinde vâridât-ı seneviyeye -ki cemâhîr-i müttefika ile Almanya'nın on beşte biridir- mâlik olan hükûmet-i Osmaniye'miz Japonya imparatorunun ma'âşı derecesinde hey'et-i vükelâmıza Almanya hâriciye nâzırının aldığı mahsûsâtın fevkinde vali ve hatta mütekâ'idimize -Abdurrahman Paşa'ya 590, Memduh Paşa'ya 270 lira tekâ'üdiye-i mahsûsât vermektedir. Bu husûs için hey'et-i vükelâmız ictimâ' edecek Meclis-i Meb'ûsan'a ne cevap vereceklerdir? Taklîd değil fakat bir hükûmet-i meşrûta teşkîl ederek cidden terakkî etmek istiyor isen ya bütçemizi gösteren (20) adedinin önüne bir sefer zam çârelerini veyâhûd Abdurrahman ve Memduh Paşalarla emsâline verilen ma'âşâtın önlerindeki birer sıfırı tayy etmeliyiz."*[1086]

122. sayıda memlekete bir ecnebi gelse ve bürokratların rahat ve sefahat içinde bir hayat sürmelerine karşın fakirliğin, sefaletin, zaruretin kol geziyor olmasına hayret edeceği belirtilir.[1087]

Şerafettin Mağmumi imzalı bir makalede de devletin bir yanlışı başka bir yanlışla düzeltmeye çalıştığını, içinde bulunulan zor ekonomik şartlardan kurtulmak adına türlü türlü vergiler üretildiği kaydedilir. Bunlardan biri İstanbul Şehremâneti'nin gelir elde etmek için başvurduğu doktorlara ve baytarlara senelik üçer, beşer lira vergi uygulamasıdır. Yazara göre doktorluğu basit bir bakkallık ve manavlık derecelerinde görerek onu vergiye bağlamak, bu mesleğe yapılan bir hakaret hükmündedir.[1088]

Yönetici kadronun içinde bulundukları lüks ve aldıkları yüksek maaş, devlet ekonomisindeki bolluğa işaret ediyor gibi görünüyorsa da devletin, çalışanlarının maaşlarını dahi ödeyemiyor olması, durumun tam aksini kanıtlamaktadır. İstibdat devrinden beri süregelen alışkanlık icabı sarrafların insafına kalan maaş ehli, hürriyet devrinde de aynı acizlik haline matuftur.

> *"Mâliye karşısında Bâb-ı Âli'de, Eminönü'nde, şurada burada birçok sarrâflar vardır. Bunlar en ziyâde ashâb-ı ma'âşla mu'âmele ederler.*

[1086] "Ma'âşât", *Serbesti*, 2. sayı, 4 Teşrîn-i sâni 1324, s. 3.
[1087] "İş", *Serbesti*, 122. sayı, 6 Mart 1325, s. 1.
[1088] Şerafettin Mağmumi, "Düşündüm ki", *Serbesti*, 134. sayı, 18 Mart 1325, s. 1.

Devr-i istibdâd da ashâb-ı ma'âş, ma'âşlarını mah be mah alamadıkları cihetle sarrâflara mürâca'at ederlerdi. Sarrâflar ma'âşların altı aylığını, yani Mart ibtidâsından Ağustos nihâyetine kadar olan kısmını -ki bu altı aylık metelik alınırdı- yüzde elliye, diğer altı aylığını yüzde seksene kırarlar. Şu halde ilk altı aylık yarı yarıya, ikinci altı aylık yüzü yirmiye satılır. Fakat sarrâfların mâliye muhâsebecileriyle hesâbât-ı husûsiyesi vardır. Kırılan aylıklar Hazîne-i Mâliye'den muhâsebeciler sayesinde tamâmıyla çıkar. Sarrâflarla taksîm edilirdi. Devr-i menhûs istibdâd geçdi. Lâkin sarrâfların ashâb-ı ma'âşı mağdûr eden mu'âmelât-ı muhtekirânesi henüz nihâyet-pezîr olmadı. Mâliyenin karşısındaki sarrâflar elyevm muhâsebecilerle birlikte kırılmış olan ma'âşları vezneden alıyor. Muhtâcîn ma'âşâtı mah be mah verilmiyor. Ashâb-ı ma'âş, ale'l-husus hasbe'l-nizâm muhtâcîn terettübünden ma'âş alan eytâm ve erâmil zarûretlerini tahvîn için ma'âş koçaklarını sarrâfların ellerine teslîm ediyorlar. Bu gaddar adamlar zâten mâliye me'mûrlarıyla müttefiktirler. Eytâm ve erâmilin ellerine birer ikişer mecidiye veriliyor. Koçanları zabt ediliyor. Bir iki mecidiye nihâyet üç, dört gün kifâyet edebiliyor. Biçâre ma'âş sahipleri, tekrâr sarrâfların atıfetlerine ilticâ ediyorlar. Sabahtan akşama kadar dükkânlarda boyunlarını bükerek zuhûr-ı merhamet ve inâyete intizâr ediyorlar. Sarrâf koçanları zapt etdi yâ! Yüzünden düşen bin parça olacak! Para isteyenlere: Dürüstâne bir lisânla para yoktur. Mâliyeden henüz para alamadım diye cevap verir. Hâlbuki koçanda üç, dört bin guruş para var. Bunu bari yarıya kırsa bin beş yüz, iki bin guruş para vermesi lâzım gelecek. Daha iki mecidiye vermiş! Koçanı zabt etmişdir. Kadınlar sabahtan akşama kadar beklerler yalvarırlar. Herif insâfa gelmez. Para almazsa çocukları akşam aç kalacak. Nihâyet ağlamaya başlarlar. Bu defa sarrâf merhâmete gelir. Latîf-i mahsûs olmak üzere iki mecidiye daha ihsân eder. İşte bir sene mütemâdiyen biçâreler sarrâf dükkânına gider, gelir. Nihâyet yüzde yirmi, otuz hesâbıyla para almaya muvaffak olur. Üst tarafı sarrâf ile muhâsebecilerin ceplerine girer! Bu mühim bir mes'eledir. Eytâm ve erâmilin baba ve zevceleri de bu devlet ve millete hizmet etmişler, nihâyet âlem-i ukbâya rıhlet eylemişler, zevceleriyle çocuklarını hizmetlerine mukâbil devletin hükûmetin beslemeye mecbûriyeti derkârdır. Devlet ma'âş tahsîs ediyor. Mâliye vermiyor! Sarrâfla me'mûrin-i mâliye uyuşarak bu ma'âşları taksîm ediyorlar! Devr-i hürriyetde dâhi bu hâl devâm eyliyor. Eytâm ve erâmilin hakkında edilen bu mu'âmele adâletle, şân-ı hükûmetle mümkün-i te'lîf değildir."[1089]

Bu mesele gerçekten mühimdir. Çünkü devlet, doğrudan vatandaşına ulaşmaktan aciz bir vaziyete düşmüş, ancak aradaki komisyoncular vasıtasıyla vatandaşın ücretini ödeyebilmektedir. Bunun sebebi, aylık düzenli bir şekilde maaş ödemesi yapamamasından kaynaklanır. Piyasadaki nakit akışını elinde bulunduran sarraflar ise bu durumdan çıkar sağlamakta, iyi bir gelir elde etmektedirler.

[1089] "Muhtekir Sarrâflar", *Serbesti*, 4. sayı, 6 Teşrîn-i sâni 1324, s. 2.

Devletin, çalışanlarının maaşlarını ödemek için borç alması ise ekonominin ne raddeye geldiğini görmek açısından sağlam bir karine teşkil etmektedir. 6. sayıda bu durum şöyle anlatılır:

> *"Muhtelif bankalar hükûmet-i Osmaniye'ye bir buçuk milyon lira ikrâz etmeye muvâfakat etmişlerdir. Dâhiliye Nâzırı Hakkı Bey bu mes'elenin halline me'mûr edilmiş. Tabî'i tecrübe-dîde bir nâzırdır. Fakat birçok meşgûliyet-i esâsiye arasında böyle mâliye umûruna da me'mûr edilmesi Kamil Paşa'nın insafsızlığından başka bir şeye haml olunamaz. Bir de fâ'izle alınan milyonların hesâbını millet soruyor. Bunu tahkîk etdik. Küçük ve vasat me'mûrların ma'âşâtını tesviye içinmiş. Âlâ değil mi? İstikrâz ile ma'âş veren bir devletin hâli her halde iyi değil. Hâlbuki kabînemizin re'isi geçenlerde gazete muhâbirlerinden birine: ahvâlimiz çok iyidir! buyurmuşdu. Bir devletin hâli iyidir demek için mutlaka hazîne-i devletin dolu olması şarttır. Öyle bir mu'ammâ ki işin içinden çıkılamaz."* [1090]

Gazete, devlet hazinesinin otuz üç yıl boyunca nefes alamadığı, tam hürriyet ilan edilmişken artık rahatlayacağı umulurken *"Vâridât-ı devlet müstebidlerin, mürtekiblerin kese-i hıyânetlerine girdi."*[1091]

diyerek devlet hazinesi için değişen bir şey olmadığına işaret eder. Mösyö Loran[1092] dahi bu durumu görerek doğru bir bütçenin ancak birkaç yıl sonra olabileceğini söylemiştir. *"Maliye müşâviri Mösyö Loran dahi bu ciheti idrâk ile demiştir ki: Devlet ancak bir kaç sene sonra doğru bir büdce tanzîmine muvaffak olabilir. Şu hâlden de anlaşılıyor ki mâliyemiz müşevveş, müzebzeb bir haldedir."*[1093]

Ülkenin içinde bulunduğu bu zor koşullardan kurtulmak için resmi dairelerde birçok tensikat ve ıslahat yapmak gerektiği anlatılır. Bu hususta nazırların komisyonlar teşkil

---

[1090] "İstikrâz ile Ma'âş Te'diyesi", *Serbesti*, 6. sayı, 9 Teşrîn-i sâni 1324, s. 4.
[1091] "Meclis-i Meb'ûsan Açılıyor Meydanda Büdce Yok", *Serbesti*, 31. sayı, 3 Kânûn-ı evvel 1324, s. 2.
[1092] Türkiyede maliyenin ıslahı için Fransa'dan getirilen Fransız Maliye Uzmanı.; Serkiz Nihad, "Türkiye'nin Maliye Tarihçesi", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi,* sayı: 15, 2018, ss. 257-263, s. 261. Mösyö Loran'ın "Türkiye'de Islahat-ı Maliye" konulu konferansı için ayrıca bknz. *Servet-i Fünûn,* 986. sayı, 14 Nisan 1326, s. 379.
[1093] a.g.m., *Serbesti,* s. 2.

ettiği, tensikat raporları hazırlattığı, fakat bu programların meclise sunulduğunda meclisin olumlu cevap vermediği hususu eleştirilir.

> *"Yeni yapılan tanzîmât ve ıslâhât Meclis-i Meb'ûsan'ca henüz tasvîb edilmedi ki mevki'-i icrâya vaz' olunsun. İyi iş yapmak para ile olur. Büdceye şu kadar bin lira fazla tahsîsât taleb ediyoruz. Bu tahsîsâta müsâ'ade edilsin küçük me'mûrînin ma'âşâtını tezyîd edelim, o zaman ıslâhât olur"*[1094]

Serbesti ise buna şu şekilde yorum yapar: *"Acabâ nezâretlerin ıslâhât lâyihaları ve kadrolar şimdiye kadar niçin Meclis-i Meb'ûsana gönderilmedi. Veya gönderildi ise hemen meclisce tedkîkata niçin başlanmıyor?"*[1095] Meclise bir noktada da hak verilir. Paraların Hicaz Demiryolu gibi "lüzumsuz"[1096] projelere aktarılıyor olması, bütçenin gerektiği gibi kullanılamamasına sebep olmaktadır. Her ne olursa olsun, bir an evvel tensikat ve ıslahatlara başlanılmalıdır. Çünkü

> *"Bu nâfi' ıslâhâtı te'hîrâta düşürmek hatadır, günahdır. Maliyenin ıslâhı, rüsûmatın ıslâhı vatanın en mühlik yaralarına devâ olabilir. Anadolu'nun hâl-i harâbisi bütün millete kan ağlatıyor. Taraf taraf açlık, kaht u gala milyonlarca nüfûsu bâr-ı elîm ızdırâb altında inletiyor. Buna millet meclisi, vükelâ ve umûm rü'esâ-yı hükûmet el birliğiyle ve olanca kudretiyle ve hattâ îcâbında geceleri dahî çalışarak çâreler aramaz ise vicdân mes'ûliyetinden kendilerini kurtaramazlar."*[1097]

Devletin ihtiyacı olan ıslahat ve tensikat iken aksine dairelerde meydana gelen yolsuzluğun da önüne geçilemiyor olması, devlet gelirlerinin iyice azalmasına sebep olmaktadır. Rüsumat emaneti muhasebesi tarafından 1323 senesinin on aylık geliri ile 1324 senesi gelirinin karşılaştırılması amacıyla hesap yapılmıştır. Fakat bu yılın geliri, geçen yılın gelirine göre eksik çıkmıştır. Bu azalmanın sebebi her ne kadar boykotaja atfediliyorsa da Serbesti bunu kabul etmez ve şöyle bir açıklama getirir:

> *"Gümrükçüler bu senenin noksânını boykotajın te'sîrine atfetmek istiyorlar ise de biz bu fikre de iştirâk edemeyeceğiz. Evet, boykotaj hasebiyle Avusturya'dan şeker gelmedi denilebilir. Lâkin boykotaj hasebiyle memleket şeker istihlâk etmedi denilemez. Şeker Avusturya'dan*

[1094] "Tensîkât ve Büdcenin Te'hiri – Esbâb-ı Tezebzüb İdâre-i Tehlike", *Serbesti*, 72. sayı, 15 Kânûn-ı sâni 1324, s. 2.
[1095] a.g.m., *Serbesti,* s. 2.
[1096] Hicaz Demiryolu'nu, tek kelimeyle lüzumsuz diye nitelemek, basit ve insafsız bir değerlendirme olur. Tam olarak beklenilen faydayı sağlayamamış olmasıyla birlikte, Arap coğrafyasına İstanbul'da bir sultanın varlığını hissettirmek, gerektiği zamanda müdahale için asker sevki sağlamak ve o toprakların merkeze bağlılığını zorda olsa bu yolla mümkün kılabilmek adına yapılmış, Cihan Harbinde de fayda sağlanmış olması bakımından bu proje önemlidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Özyüksel, *Hicaz Demiryolu,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
[1097] a.g.m., *Serbesti,* s. 2.

gelmedi ise Rusya'dan, İngiltere'den, Fransa'dan geldi. Biz de Avusturya şekeri yerine diğer memleket şekerlerini istihlâk etdik."[1098]

Bu da gösteriyor ki Avusturya eşyasından alınacak gümrük geliri başka memleketlerden alınmış oldu. Yani bu kabul edilebilir bir açıklama değildir. Serbesti'ye göre gümrük gelirlerindeki düşüşe sebep olan birkaç unsur şöyledir: *"Evvela gümrüklere getirilen eşyânın mubassır defterlerine tamamı tamamına kayd olunup olunmaması, saniyen mubassır defterlerine kayd olunan eşya ecnâsının bihakk yazılıp yazılmaması, salisen takdir-i kıymet keyfiyyeti, râbi'ân kaçakçılık meselesi."*[1099]

Ayrıca gümrüğe gelen malın miktar ve cins yönünden eksik kaydedildiğine defalarca rastlanıldığı anlatılır. Yani varidattaki eksikliğin sebebi gümrük idaresinde yapılan yolsuzluklardır. Ülkede yolsuzluğun ne dereceye vardığına ilişkin Serbesti şu yorumu yapar: *"Eğer biz umûm nezâretlerdeki yolsuzluklardan bahsedecek olursak gazetemizde başka havâdis yazmamaklığımız iktizâ eder."*[1100]

5.7. Kabineler

Serbesti gazetesinin yayın hayatına başladığı 16 Kasım 1908'de, 7 Ağustos 1908'den itibaren hükümeti kurmuş olan Kamil Paşa kabinesi vardır.[1101] Kamil Paşa kabinesi ve sonrasında kurulan kabinelere dair gazetenin görüşlerine geçmeden önce, iki defa kurulmuş ve kısa ömürlü olmuş olan Said Paşa kabinesi hakkında yazılmış olan, *Said Paşa Hazretleri* başlıklı makaleyi değerlendirmekte fayda vardır. Zira gazetenin Said Paşa için ne düşündüğü kısmen de olsa burada yatmaktadır. Serbesti, kamuoyunda Said Paşa için yapılan olumsuz değerlendirmelere karşı Paşa ve kabinesini savunur ve Paşa'nın hem içeride hem de dışarıya karşı ne derece etkili bir devlet adamı olduğunu anlatır.

"Bugün memleketimizin cidden ahvâl-i hâriciye ve dâhiliyesine vâkıf ve devr-i meşrûtiyetimiz de başvekâleti hüsn-i idâreye hakikaten muktedir bir vezîrimiz varsa o da Avrupa'ca bile takdîre mazhar olmuş Said Paşa hazretleridir."[1102]

[1098] "Vâridât-ı Rüsûmiyede Noksân Var! Niçin?", *Serbesti*, 73. sayı, 16 Kânûn-ı sâni 1324, s. 2.
[1099] a.g.m., *Serbesti*, s. 2.
[1100] "Asker", *Serbesti*, 120. sayı, 4 Mart 1325, s. 1.
[1101] İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, cilt: 3, Dergah Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1982, s. 1391.
[1102] "Said Paşa Hazretleri", *Serbesti*, 11. sayı, 13 Teşrîn-i sâni 1324, s. 3.

Serbesti'ye göre, meşrutiyetin ilanından beri devletin içinde bulunduğu buhranın çözülmesi yolunda, Said Paşa gibi bir başvekil iş başında olmalıdır: *"Biz, fikrimizi serbestçe söyleyelim. Dört aydan beri idâresizlikleriyle esâs devleti sarsan vükelâ-yı hâzıranın yerine bir Said Paşa kabinesinin geçmesini menâfi'-i mülk ve millet nâmına kalben ârzû etmekdeyiz."*[1103] Buna sebep olarak ise Said Paşa'nın herkesten fazla meşrutiyet sıfatına haiz olduğu belirtilir. Fakat Serbesti'nin Avrupa'ya dair görüşleri bilindiğinden Avrupa'nın takdirini kazanmış bir sadrazamı desteklemeyeceği zaten düşünülemez. Bu, en belirgin şekilde Kamil Paşa hükümetinde görülecektir.

5.7.1. Kamil Paşa Kabinesi

Osmanlı Devleti'nin son döneminde en etkili isimlerden biri olan Mehmed Kamil Paşa 1832 yılında Kıbrıs Lefkoşa'da doğmuştur.[1104] Devletin her türlü kademesinde görev yapmış, defalarca sadaret makamına gelmiş bir devlet adamı olarak siyasetin piri olarak görülmüştür. Siyasette birçok defa inişler ve çıkışlar yaşayan Kamil Paşa, Serbesti gazetesi tarafından da bazen övgü dolu sözlerle, bazen de hainliğe varan ithamlarla anılmıştır.

Gazete, ilk sayılarından itibaren Kamil Paşa kabinesine ağır eleştiriler yöneltmeye başlar. Sekizinci sayıda, yıllarca istibdat yönetimi altında kalan milletin sonunda rahat bir nefes alacağı devre kavuştuğunu, bu devirde de iş görecek, sorunları halledebilecek, mülkü iyi yönetebilecek bir kabineye ihtiyaç duyulduğu dile getirilir. Fakat diye söze başlayarak durumun hiç de beklenildiği gibi olmadığı anlatılır.

> *"Fakat mae't-te'essüf görüyoruz ki kabînemiz erkânında iş görmek sa'âdet ve servetimize hukûk-ı meşrû'a-i milletimize vurulmak istenilen darbe-i zâlmaneyi, millet-i Osmaniye'yi teşkîl eden anâsır-ı muhtelifenin rabt ettiği ittihâdın betâ'etle infikâka yüz tutmasını men' etmek gayret ve istidâdı yok. Hudûdumuz her gün düşmanlarımızın tecâvüzüne, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'da ki vatandaşlarımız hükûmetin dest-i zulm-i vücûdunda enva'-i mezâlim ve i'tisâfata ma'rûz kaldığı halde vükelâmız el'ân bir iş görmek vatanperverânesinde bulunmuyorlar."*[1105]

Yayın hayatına Kamil Paşa kabinesi ile başlayan Serbesti, ilk eleştiri oklarından birini de onun Dâhiliye Nazır'ına yöneltir. Manzume-i Efkar gazetesinde Ermenilere zulmedildiğine dair çıkan habere karşılık Takvim-i Vekayi, Dahiliye Nezareti'nin

[1103] "a.g.m", *Serbesti,* s. 3
[1104] İnal, *a.g.e.,* s. 1347
[1105] "Kabînemizin Kusûrları", *Serbesti*, 8. sayı, 10 Teşrîn-i sâni 1324, s. 2.

konuyu yalanladığını sütunlarından aktarır. Serbesti gazetesi ise Ermeni konusundan ziyade, nezaretin lakayt tavrına değinir:

> *"Dâhiliye Nezâreti ipin ucunu kaçırdı. Vilâyâtta icrâ edilmekte olan zulm ve i'tisâftan herkesden sonra ma'lûmât alıyor. Yâhud devr-i istibdâd da olduğu gibi, idâresizliğini i'tirâfa mecbûr olmamak için vekâyi'-i ma'lûmeyi ketm ediyor."*[1106]

Yukarıda değinildiği üzere Kamil Paşa, Serbesti sütunlarında kimi zaman vatanperver, kimi zaman da vatan haini ilan edilmiştir. Bu değerlendirmelere baktığımızda önce Kamil Paşa hakkında olumsuz neşriyat yapıldığını, daha sonra gazetenin var gücüyle onu desteklediğini, sonrasında ise ilkinden ağır olmak üzere çok ağır bir şekilde eleştirdiğini görürüz. İlk olumsuz değerlendirmeler Paşa'nın İngiltere ile olan dostluğunun abartıldığını söylemesiyle ortaya çıkar. Meşrutiyetin ilanından beri dört ay geçmesine rağmen vekillerin bir iş yapmadıklarından şikâyet eden gazete, aynı zamanda insanların Kamil Paşa kabinesinin de gitmesini istemediklerini belirtir. Buna sebep olarak da Kamil Paşa'nın İngiltere dostluğunu öne sürdüklerini söyler. Fakat devletlerarasında esas olan, devletlerin çıkarıdır. Devlet politikalarının bir şahıs üzerinden planlanıyor olmasını gülünç bulan Serbesti, bir kişi ya da kabinenin devletin menfaati söz konusu olduğunda etkili olamayacağını şöyle aktarır:

> *"Şahıs bir devletin diğer devletle akdedeceği ittifâka çok hizmet edebilir. Fakat hiç bir vakit ittifâkı bir şahıs ile kâ'im olamaz. İngiliz donanmasının (Sivastopol)'u topa tutması, Reşid Paşa'nın, Sultan Mecid merhûmun hatırı için değildi. Devlet-i Osmaniye'ye dest-i tecâvüzü uzatan Rusya bilâhere İngiltere'nin şarkdaki menâfi'-i azîmesine de kasd etmek teşebbüsüne kıyâm ettiğinden İngiltere, Fransa, Sardunya ittifâklarıyla Rusya'nın nüfûzunu mahvetmeye karar vermişdi."*[1107]

Kamil Paşa'nın sadece bir devlet adamıdır. Devletlerarası ilişkide ise sadece çıkarların söz konusu olacağından Kamil Paşa sayesinde İngiltere dostluğunun kaim olduğunu söylemek rasyonel bir değerlendirme olmaz. Gazetenin sonraki sayılarında yine aynı konu ele alınır ve mesele gerekçeleri ile birlikte şöyle anlatılır:

> *"Evet Kamil Paşa'nın mesleği var. Mesleğinin bir bendi de İngiltere ile hüsn-i münâsebâtı idâme etmekdir. Lâkin müsellem olan şu hakîkate lüzûmundan pek çok fazla kıymet biçmeğe ortalıkda bir meyl vardır. Ezcümle İngiltere'nin meşhûd olan teveccühünü gûyâ İngilizler'in Kamil Paşa'ya olan i'timâd ve muhabbetleri semeresi addetmek iddi'âlarına*

[1106] "Takvim-i Vekâyiden", *Serbesti*, 11. sayı, 13 Teşrîn-i sâni 1324, s. 2-3.
[1107] "Vükelâ", *Serbesti*, 13. sayı, 15 Teşrîn-i sâni 1324, s. 1.

kadar varılıyor. İşte bu cihet yanlışdır. Yanlış ise dâ'ima tashîhi dâ'idir."[1108]

Gazete'ye göre Kamil Paşa'nın İngiltere ile iyi ilişkiler kurduğu kabul edilebilir. Fakat bu, sonuca etki edecek bir yakınlaşma olmadığı gibi sebebi de Kamil Paşa'nın vazgeçilmezliği değildir. İki gerekçeye dayanmaktadır. Birincisi Abdülhamid yönetiminin İngiltere'yi devamlı düşman addetmesi ve bu yönetimin artık yıkılmış olması, ikincisi ise uzun zamandan beri dâhilde ve hariçte Jön Türklerin bu hükümetten ve bu hükumetin İngiltere politikasından şikâyet ediyor olmalarıdır. Kamil Paşa'nın yönetimde söz sahibi olmasıyla, Jön Türklerin yaptıkları kara propagandanın aksine bir İngiltere politikası gütmesi ve artık Sultan Abdülhamid yönetiminin de olmayışı, Kamil Paşa'yı ön plana çıkarmıştır. Yoksa Kamil Paşa'nın sanıldığı gibi bir kabiliyetinin olmadığı vurgulanır.[1109] Kamil Paşa'nın İngiltere üzerindeki tesirinin abartılı olduğunu dile getiren Hüseyin Cahid'de Serbesti'ye bu noktada katılmaktadır. Hüseyin Cahid, 1 Kanun-ı Sani 1324 tarihli Tanin'de bununla alakalı olarak şöyle yazar:

"Münâsebât-ı düveliyede şahısların hiç te'sîri olamayacağını sûret-i kat'iyyede kabûl edenlerden değiliz. Bunu inkâr etmek havâl-i rûhiye-i beşeriyeden gaflet etmek olur. Ma'mâfih zamânımız siyâsâtında asıl ehemmiyetin eşhâsda değil, temâyülât-ı milleyede olduğuna şiddetle kâ'iliz. ... Emîn olmalıdır ki bu, Kâmil Paşa'nın Kâmil Paşalığından dolayı değil Osmanlı milletinin re'is-i vükelâsı olmasından ve Osmanlı milletinin de İngilizlerle cidden dost bulunmasından neş'et ediyordu."[1110]

Kamil Paşa sadece hariçteki siyaseti üzerinden değil dâhili siyasetteki uygulamaları üzerinden de eleştirilir. Paşa'nın sert tavırları ve yönetimde kendi bildiği doğruları devlet politikası haline getirmeye çalışması, onun hukuksuzlukla suçlanmasına sebep olur. *"... matbû'âta tecavüz ediyor. Yolsuz, mantıksız bahanelerle gazetecileri tevkîf ettiriyor. Taht-ı istintâka aldırıyor. Bunun için mevki'-i iktidârda kalması hârici ve dâhili siyâsetimiz için muzırrdır."*[1111] Ayrıca Paşa'nın kabinesine Ahmet Rıza Bey üzerinden de bir eleştiri getirilerek bir kişinin takdir edilecek meziyetlere sahip olmasının başka, nazırlık görevinin ise başka bir şey olduğunu, bu sorumluluğu herkesin kaldıramayacağı vurgulanır.

[1108] "Asl-ı Hakîkat", *Serbesti*, 32. sayı, 4 Kânûn-ı evvel 1324, s. 1.
[1109] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
[1110] Hüseyin Cahid Yalçın, "Kabîneni Sükûtu ve İngiltere", *Tanin*, 195. sayı, 2 Şubat 1324, s. 1.
[1111] "Tenkîd", *Serbesti*, 15. sayı, 17 Teşrîn-i sâni 1324, s. 2.

> *"Ahmed Rıza Bey on sekiz senedir hâricde bulundu. Bu müddet zarfında hep Kânûn-ı Esâsi'nin i'lânını, ıslâhâtın tatbîkini istedi. Kendisine para, rütbe va'adlerine kapılmadı. Mesleğinde sebât etti. Fransızca Türkçe Meşveretleri ara sıra ıslâhât lâyihalarını neşretti. Bundan dolayı şâyân-ı takdîr olabilir. Fakat Ma'ârif Nazâreti'ne, Hariciye Nazâreti'ne geçmesi câ'iz olamaz. Çünkü fedâkârlık, sebâtkârlık başka. Nezâretlere geçmek, bütün bir milletin ırk, esâs-ı hayatına hâkim olmak başkadır."*[1112]

Kamil Paşa'ya karşı yapılan menfi tespitler çoğaltılabilir. Fakat Serbesti'nin ikinci ayından itibaren artık Kamil Paşa'ya olan tutumu değişmeye başlar. Gazetenin yavaş yavaş Paşayı savunmaya geçtiği görülür. Bunun altında yatan sebep elbette Kamil Paşa-İttihat ve Terakki uyuşmazlığıdır. Bilindiği üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti Kamil Paşa'yla anlaşamaz ve iki taraf da birbirini istemez. Böyle bir ortamda Serbesti'nin seçim yapması gerektiği düşünülürse reyini Cemiyet'ten yana kullanma ihtimali oldukça düşüktür.

Serbesti'nin Kamil Paşa'ya ilk büyük desteği, Cemiyet'in Paşa'yı sadrazamlıktan düşürme çabası sırasında ortaya çıkar. Cemiyet'in Kamil Paşa'ya karşı mecliste giriştiği mücadelede Serbesti Cemiyet'e hitaben: *"Bu nevi zevât-ı kirâm bir eli kesmeğe kıyâm etdikleri vakît kesemeyeceklerini anlayınca öpüp başlarına koymağa tereddüt etmezler. Onların meslekleri budur."*[1113] diye yazar. Bu yazının sebebi, Hüseyin Cahid Bey'in 28 Aralık 1908 tarihli istizahıdır.[1114] Hüseyin Cahid Bey verdiği istizahta Kamil Paşa'nın sadarete geldiği günden beri dâhili ve harici politikasına dair bir beyanatta bulunmadığını, meşrutiyete karşı yakışık almaz tutum sergilediğini ve Bulgaristan ile Avusturya ve Macaristan'la aramızdaki ihtilafa dair bir açıklama yapmadığını belirtir. Ayrıca Girit'in Yunanistan'a ilhakı hususunun bir emrivaki durumuna sokulduğundan bu hususlarda açıklama yapması gerektiğini belirtir. Sadrazam Kamil Paşa'nın, bu istizaha karşı bulunduğu beyanat mecliste alkışlanınca, Serbesti bunu memnuniyetle karşılamıştır. Gazete, iki aydan beri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Şura-yı Ümmet gazetesi ile doğrudan, Tanin gazetesi ile dolaylı olarak Kamil Paşa'yı makamından indirmek gayesiyle çalıştıklarını yazar. Fakat Kamil Paşa'nın hükümet beyannamesi, onu bu türlü propagandalara karşı korumuş ve makamını muhafaza edebilmiştir. Böylelikle İttihat ve Terakki bükemediği bileği öpmek zorunda kalmıştır. Buradan şu sonuç çıkarılır: Bu duruma sebep olan tam

---

[1112] a.g.m., s. 2.
[1113] "Hükûmetin Beyannâmesi", *Serbesti*, 60. sayı, 3 Kânû-ı Sâni 1324, s. 1.
[1114] MMZC, Devre: 1, Cilt:1, İnikad: 7, İçtima:1, 17 Kânûn-ı evvel 1324.

olarak Kamil Paşa'nın beyannamesi değil, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kamuoyundaki olumsuz intibahı ve seçtikleri vekillerin yanlış olmasıdır.

> *"İki ay mukaddem hiç bir aklın ihtimâl vermeyeceği bu muvaffakıyetini sadr-ı müşarileyhin beyannâmesine değil, İttihad ve Terakki Cem'iyyeti'nin bazı harekât-ı garîbesiyle efkâr-ı umûmiyeyi bütün bütün aleyhinde âmâle etmesine ve tarafdârlarından bazı genç harîs câhillerin ilka'âtına kapılarak emniyet-i Osmaniye'yi kat'a kazanamayacak bir heyet-i vükelâ teşkilâtına kıyâm eylemesine atf eylemeleridir."*[1115]

Bu makalenin devamında ise Kamil Paşa'nın hükumetin ıslahında iyi çalışmalarının olduğu, fakat heyet içerisinde pek yalnız olduğu anlatılır. Görüldüğü üzere artık gazete iki düşmandan birini seçerek onun yanında yer almayı yeğlemiş, yavaş yavaş Paşa'nın meziyetlerinden çalışmalarından bahsetmeye başlamıştır.

Artık Serbesti'nin Kamil Paşa için (belirli bir dönemle sınırlı olmak üzere) belirlediği yayın politikası, İttihat ve Terakki'ye karşı, her ne olursa olsun Paşa'yı savunmak şeklindedir. Gazete, Cemiyet'in Paşa'yı iktidardan düşürme çabalarına karşı bizzat sütunlarıyla mücadele yolunu seçmiştir. Bir makalede bir kaç başlık altında neden Kamil Paşa'ya müteşekkir olunması gerektiği hususları ele alınır. Şura-yı Ümmet'in Kamil Paşa'yı kast ederek:

> *"Millet bir istibdâddan kurtulub başka bir istibdâda düşmek için koca bir inkilâbı vücûda getirmedi"* sözleri üzerine Serbesti: *"Biz bunu üç aydan beri Serbesti ile i'lâna çalışıyor ve şimdi Kamil Paşa'ya isnâd edilen istibdâdı daha şiddetli bir tarzda İttihad ve Terakki Cem'iyyeti'nin Şeref Sokağı merkezi tarafından yapıldığını gördükçe çileden çıkıyorduk."*[1116]

şeklinde bir reddiye sunar. Yine Şura-yı Ümmet gazetesinin, Kamil Paşa'nın Yusuf İzzeddin Efendi'yi tahta geçirmeye çalıştığı vurgusu üzerine, bu konuda en fazla İttihat ve Terakki basını tarafından hikâyeler uydurulduğunu, hatta Veliaht Reşat Efendi'nin evine yapılan saldırı konusunda Şura-yı Ümmet gazetesinin bir hayal ve vehim yakıştırması yaptığını hatırlatır.[1117]

Kamil Paşa, Şubat 1909'da meclisin görüşünü almadan kabinede değişiklik yoluna gider. Paşa'nın amacı, hükümet kanadında elini güçlendirmektir. Aynı zamanda Avcı Taburları'nı İstanbul'dan uzaklaştırma çabası da gözlerden kaçmaz. Paşa, Harbiye

[1115] "Kamil Paşa'dan Beklediğimiz Nedir?", *Serbesti*, 60. sayı, 3 Kânûn-ı sâni 1324, s. 1.
[1116] "Kamil Paşa'ya İ'lân-ı Harb", *Serbesti*, 89. sayı, 1 Şubat 1324, s. 1.
[1117] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.

Nezareti'ne Nazım Paşa'yı, Bahriye Nezareti'ne de Hüsnü Paşa'yı getirir. [1118] Kamil Paşa yaptığı bu siyasi manevrayla titiz bir planı takip etmektedir. Şöyle ki: Bahriye Nezareti'ne getirilen isim İttihat ve Terakki'ye muhalif bir isimdir. Böylelikle Ahrar Fırkası'nın desteğini kazanmayı düşünmüştür. Harbiye Nezareti'ne getirilen Nazım Paşa ise hürriyet yanlısı ve asker tarafından oldukça sevilen biri olduğu için askeri kanadını güçlendirmek istemiştir.

Cemiyet'le bağları artık tamamen kopmuş olan Kamil Paşa için 11 Şubat 1909'da meclise altı adet gensoru verilir.[1119] Kabinede yapılan değişiklik Şura-yı Ümmet gazetesinde hoşnutsuzluk yarattığından yapılan bu tebeddülatın usulsüz olduğunu, Kamil Paşa'nın ise istibdat taraftarı gibi hareket ettiğini yazar. Serbesti gazetesi buna şiddetle karşı çıkar ve henüz güvenoyu yapılmadan basın aracılığıyla bu gibi ifadelerin kullanılması hususunda *"Acabâ Meclis-i Meb'ûsân'da kabîneye i'timâd re'yi verilmeden evvel bu gazete sütûnlarında açılan harb yine başlayacak mı? Yine mi Kamil Paşa kabînesini düşürmek sevdâsına düşüyorlar?"*[1120] diyerek Kamil Paşa'yı savunmaya geçer. Tanin gazetesinin bu mevzuda bir kaç gün önce bir girişimde bulunduğu, Şura-yı Ümmet gazetesinin ise bunu devam ettirdiği, bu iki gazetenin bu gibi konularda her daim ittifak yaptıkları anlatılır. Serbesti, Kamil Paşa'ya yönelik eleştirilere de net bir cevap olarak:

> *"Kamil Paşa'nın meşrûtiyetimize ri'âyet eder bir vezîr olduğunu söylemeğe hâcet yokdur. Devletin mühim mesâ'il-i siyâsiyesiyle meşgûl bulunan bu hamiyyetli vezîrin şu nâzik zamânda baş vekâletde vücûdına şiddetle lüzum-ı hiss olunduğu vâreste-i îzâhdır."*[1121]

diye yazar ve tamamıyla Kamil Paşa'nın arkasında durur.

Mecliste yapılan tartışmalar, Cemiyet ve ordunun da baskısıyla Kamil Paşa kabinesi 14 Şubat 1909'da güvensizlik oyu ile düşürülür. Serbesti'nin bu süreçte tutumu hep Kamil Paşa'dan yana olmuş, Paşa'nın tüm açıklamalarını ve kendisiyle yaptığı röportajı sütunlarından okuyucuya duyurmuştur. Paşa bu süreçte meclise üç adet

---

[1118] Ahmet Ali Gazel, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Kamil Paşa'nın İktidardan Düşürülmesi ve Askerlerin Buna Etkisi", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi,* cilt: 5, sayı: 8, Nisan 2019, ss. 51-69, s. 56.

[1119] a.g.m., s. 58. Verilen soru önergeleri ve konuşmalar için ayrıca bkz. MMZC, Devre:1, İnikad: 1, İçtima 27.

[1120] "Post Kavgası", *Serbesti*, 87. sayı, 30 Kânûn-ı sâni 1324, s. 1.

[1121] a.g.m., *Serbesti,* s. 1.

tezkere gönderir. Üzerine atılı suçlamalara cevap mahiyetinde olan ilk tezkere şöyledir:

> *"Heyet-i vükelânın ta'dîlini müstelzim olan esbâb hakkında Meclis-i Âlî'ye bi'z-zât gidüb itâ-yı izâhate müsâra'at ârzûsunda bulunmuş idim. Harbiye Nâzırı'nın tebdîli hal ve faslı ile uğraşmakda bulunduğumuz mesâ'il-i mühimme-i hâriciyemize şiddet-i ta'allukı olduğundan bugün îzâhât-ı lâzıme itâsının menâfi'-i mukaddese-i vatana irâs edeceği derkâr olan mazarrat sebebiyle hey'et-i muhteremece nazar-ı ehemmiyetle telakkî edileceğine ve umûm meb'ûsân-ı kirâmca kanâ'at bahş olacağına emîn olduğum îzâhâtı önümüzdeki çarşamba gününe ta'like mecbûriyet hâsıl olmuşdur. Bahriye Nâzırı'nın tebdîli ise Arif Paşa Hazretleri'nin ibrâzı mukarrer olan kat'iyyü'l-mukâd istifânâmesinin kabûlünden ibâret bir emr-i tabî' olduğu gibi Ma'ârif Nezâreti'ne Ziya Paşa Hazretlerinin ta'yîni dahi nezâretin zaten açık bulunmasından ve vekîlinin eylemesinden inbi'âs eylemişdir. Bununla berâber îzâhâtın mevzû'unı teşkîl eden tebeddül-i vükelâ mes'elesine terdîfen Dersa'âdet'de bulunan Avcı Taburları'nın çıkarılmasına dâ'ir sadâretden emr i'tâ kılındığı ve bu emrin infâzına vukû' bulan muhâlefet üzerine Harbiye Nâzırı'nın tebdîl edildiği rivâyet olunmakda olub bu rivâyetin dahi mücerred meb'ûsân-ı kirâmın takdîrâtını şimdiden ihlâl ve efkâr-ı umûmiyeyi bir galeyân-ı nâ-becâya sevk etmek niyet-i mefsedet-karânesine mebnî olacağından bu şâyi'anın muğâyir-i hakîkat olduğunu şimdiden beyân ederim. Kânûn-ı Esasi'mizin kâfil olacağı idâre-i meşrûtiyetin muhâfazası emrindeki mesâ'î-i mütevâliyemin ciddiyetine en büyük delîl de Harbiye Nezâreti'ne ta'yîn olunan Nazım Paşa Hazretleri'nin şahsıdır ki iktidâr-ı askeriyesini ve hamiyyet-i vatanperverîsini tasdîk etmeyecek sâhib-i vicdân tasavvur edemediğimin beyânına ibtidâr kılındı. Efendim. Sadrazam Kamil"*[1122]

Paşa, zamanın müsait olmayışı ve harici meselelerle alakadar olduğundan hakkındaki suçlamalara ancak çarşamba günü meclise gelerek izahatta bulunabileceğini belirtir. Hüsnü Paşa'nın Bahriye Nezareti'ne getirilmesi meselesi yalnızca Arif Paşa'nın istifa etmiş olmasından ibaret olup, Maarif Nezareti'nin ise zaten boş olduğu, bu sebeple Ziya Paşa'nın getirildiği bildirilir. Kamil Paşa, Avcı Taburları meselesinde ise iğfal edilmiş bir konu haline geldiğini şimdiden beyan ettiğini, yapılan atamada bir sakıncanın olup olmadığına bakmak için Nazım Paşa'nın şahsına bakmanın yeterli olacağını anlatır. Bu tezkereden sonra Kamil Paşa meclise iki tezkere daha gönderir. İkinci tezkerede özetle yine zamanını müsait olmadığını, bu sebeple çarşamba günü gelerek izahatta bulunabileceğini, üçüncü tezkerede ise talebinin kabul olmadığını,

[1122] "Meclis-i Meb'ûsân Riyâset-i Âlisine", *Serbesti*, 89. sayı, 1 Şubat 1324, s. 2.

eğer efkârı galeyana getirme hususunda devam edilirse kendisinin istifa edeceğini ve bu tezkere suretlerini basın aracılığıyla duyuracağını bildirerek tehdit yoluna gider.[1123]

Hüseyin Cahid Bey'in meclise vermiş olduğu istizah, Kamil Paşa'nın mecliste irat ettiği beyanı[1124] neticesinde sonuçsuz kalmış; hatta Kamil Paşa bu teşebbüsü güçlenerek savuşturmuş ise de Yusuf İzzettin Efendi'nin tahta çıkarılma dedikodularını önceden bildiğini söylemesi, Avcı Taburlarını geri gönderme çabası ve nezaretlerde yaptığı tebeddülat, onun makamından düşmesiyle sonuçlanmıştır. Avcı Taburları'nı göndermenin yaratacağı infiali ve halkın onlara bakışını anlatmak adına Hüseyin Cahid, Tanin'de bunu şöyle anlatır:

> *"Sadrazam Paşa Avcı Taburları'nı İstanbul'dan Yanya'ya göndermek üzere Harbiye Nezâreti'ne emir veriyor. Nâzır-ı sâbık Rıza Paşa bu tezkere-i sâmiyeyi Erkân-ı Harb Dairesi'ne havâle ediyor. Erkân-ı Harbiye hey'eti Yanya'ya asker sevki lâzım gelib gelmeyeceğini ta'yîn kendilerine â'id bir iş olduğunu, asker sevk etmeğe karâr verilse bile gidecek askerin hangi tabura mensûb olmasını Erkân-ı Harbiye hey'eti bileceğini beyân ile bu emr-i âliyi red eyliyor. Avcı Taburları meşrûtiyetin ilk aylarda İstanbul'da bir hareket-i irticâ'iyye vukû'undan endişe edildiği zamânlarda kalbe bir hiss-i emniyet vermek ve îcâbında meşrûtiyeti müdâfa'a etmek üzere Rumeli'nden getirilmiş kahramanlardır. Bunlar idâre-i ciddiyenin timsâl-i kuvvet ve uzmeti gibi duruyorlar. Avcı Taburları efrâdını bugün İstanbul'un neresinde isbât-ı vücûd etseler derhâl kalbe bir hiss-i inşirâh ve i'timâd geliyor. Osmanlı asker görünce kalbinde necîb ve ulvî hissiyâtın canlandığını duyar, yükselir. Avcı Taburları ise şu hürriyeti istirdâd eden Rumeli ordusunun bir cüz'ü olmak itibârıyla şehrimiz ahâlisi nazarında bütün bütün hürmet ve muhabbetle telakki edilmekdedir. Hatta o derecede ki ecânib bile Avcı Taburları'na karşı bir za'af-ı kalb his ederek onları muhâfız-ı hürriyet ve meşrûtiyet birer kahramân sûretinde sevmekdedirler. Sadrazam Paşa'nın Avcı Taburları'nı İstanbul'dan uzaklaşdırmak istemesinin hikmeti elbette İstanbul ahâlisince ve bi'l-hassa kemâl-i serbesti-i vicdân dâ'iresinde meclisde söz söyleyen meb'ûslarca derîn bir endişe ile telakki edilmek zarûri idi. Yanya taraflarına asker sevk etmek lâzım ise Erkân-ı Harbiye Dairesi'nin dediği gibi başka taraflarda asker bulunamaz mıydı?"*[1125]

Hüseyin Cahid'e göre Avcı Taburları'nın gönderilme isteği yalnız basit bir yer değişikliği değil Kamil Paşa'nın elini güçlendirme politikasıdır. Avcı Taburları

[1123] a.g.m., *Serbesti,* s. 2.

[1124] Ali Kemal, "Kamil Paşa'nın Beyânâtı"*, İkdam*, 1 Kanûn-ı Sani 1324, s. 1. Hüseyin Cahid Yalçın, Kamil Paşa'nın beyanatına karşılık olarak güven oyu almasını tabii karşılamakla birlikte, meclisin verdiği kararı farklı bir pencereden ayrıca değerlendirmiştir. Meclisin kararını ve neticelerini sıraladığı yazı için bkz. Hüseyin Cahid, "Sadrazam Paşa'nın Beyânâtı", *Tanin*,163. sayı, 1 Kânûn-ı sâni 1324, s. 1.

[1125] Hüseyin Cahid, "Tebeddül-i Vükelâ", *Tanin*, 192. sayı, 30 Kânûn-ı sâni 1324, s. 1.

İstanbul'da meşrutiyeti korumak adına bulunmaktadır. Harbiye ve Bahriye Nezaretlerindeki değişiklik, bir de üstüne Avcı Taburları'nı gönderme çabası, halkın ve meclisin tepkisini çekmeye yetmiştir.

Bu süreçte tarafları Kamil Paşa ve İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak kabul etmek pek de yanlış olmayacaktır. Cemiyet taraftarı gazeteler (Tanin, Şura-yı Ümmet) Kamil Paşa'nın bu türden tavırlarını müstebitlik olarak görmüş ve meşrutiyet ruhuna aykırı olarak ilan etmişlerse de Cemiyet muhalifleri Kamil Paşa'nın atılması gerekli adımları attığını vurgulamışlardır. Örneğin Volkan Gazetesi 1 Şubat 1324 tarihli ve 45 numaralı sayısında, Kamil Paşa'nın Avcı Taburları'nın neden yerlerine iade etmeye çalıştığını şöyle izah eder: Etnik-i Eterya çetelerinin çıkarmakta oldukları taşkınlıklar, askerden kayıplara ve huzursuzluklara sebep olmuştur. Yanya'da bulunması gerekli asker olmadığından ve yerine başka yerden asker sevkinin gereksiz bir iş olduğundan Avcı Taburları'nın iadesinin gerekliliği anlatılır. Bu hususta yapılan yazışmalar ve Yanya'nın asker talebi tüm teferruatıyla verilir.[1126] Yani muhalefetin çabası Kamil Paşa'nın askeri kendi siyaseti gereği değil öyle icap ettiği için göndermeye çalıştığını kanıtlamaktır.

Serbesti, daha sonra bu konuda Kamil Paşa ile bir mülakat yapar. Yapılan mülakat ile olayın oluş biçimi ve ne tür dolaplar döndüğü şöyle aktarılır:

> *"De'b-i kadîm-i verâsete ve zât-ı şâhânenin hal'i ile bu de'bi tahvîle İstanbul'da bir komplonun mevcûdiyetini kendisine bildirenlerden biri de bu gün mâkam-ı sadâreti, çevirdiği dolablarla ihrâz Hüseyin Hilmi Paşa olduğunu beyân etti. Ve bu dolabdaki ma'lûmât-ı mühimme-i sâ'iresini vükelâ-i milletin nazargâhına vaz' etmekden kendisini men' edenler işte alâkadar olanlardır. Zîrâ menfa'atlerini bu işin ketminde arıyorlardı. Dedikten sonra bu sebebden en mukaddes olan Kânûn-ı Esâsi'nin ona bahş etdiği selâhiyetden beni mahrûm ve Kânûn-ı Esâsi'ye ben değil kedileri tecâvüz etdiler. Zîra hakkımdaki âdem-i i'timâd kararı meclis-i millice izâhâtımın verilmesinden sonra olması iktizâ ederdi. Dünkü gazetelerde gördüğünüz vechile meclisce cereyân eden müzâkerât bi'l-iltizâm muhill-i intizâm-ı meşrûtiyet idi. Çünkü bu âdem-i intizâma şiddetle müsebbib olanlar hükûmet içinde bir hükûmetin te'sîsine ve ondan menâfi'-i hasîse te'mînine çalışanlardır. İşte onlar Kânûn-ı Esâsi'ye dünkü celsede tecâvüz etmişlerdir. Benim en ziyâde te'essüf etdiğim nokta Kânûn-ı Esâsi'ye Meclis-i Meb'ûsân'ımızda da ri'âyet edilmemesi dedi."*[1127]

[1126] *Volkan*, 1 Şubat 1324,45. sayı, s. 1.
[1127] "Sadr-ı Sâbık Kamil Paşa ile Mülâkât", *Serbesti*, 90. sayı, 2 Şubat 1324, s. 1.

Kamil Paşa, işin içinde Hüseyin Hilmi Paşa'nın da bulunduğunu, asıl meşrutiyete tecavüz edenlerin, hükûmet içinde bir hükumet haline gelenlerdir diyerek Cemiyet'i işaret eder. Mecliste izahatta bulunmasına izin verilmeden sadaretten düşürülmüş olması, Kanun-ı Esasi'ye aykırı bir durumdur. Her ne kadar tüm bunları basına vereceğini söylemiş ise de meselenin ehemmiyetine binaen vermeyeceğini dile getirir ve mülakat sonlanır. Daha sonra bu konu, gazetenin 138. sayısında tekrar ele alınır ve Kamil Paşa'nın vermiş olduğu izahat yayınlanır. Paşa izahatında özetle, olayların önceden planlandığını, halk ve orduya sanki bir karışıklık varmış gibi gösterilmiş olduğunu dile getirir. Güvensizlik oyu İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından planlanmış, meclis ve asker buna alet edilerek bu plan yürürlüğe koyulmuştur. Ayrıca güvensizlik oyunun verildiği bu süreç tamamen Kanun-ı Esasi'ye aykırı bir şekilde icra edilmiştir. Kamil Paşa'nın meclise gönderdiği üç tezkereden, üçüncüsünün vükela üzerinde etkili olacağı kaygısıyla Cemiyet'e üye orta kademeli bir zabit, sanki tüm ordu galeyan halindeymiş gibi meclisi karıştırarak meclisi ordunun gölgesi altında bırakmıştır.[1128]

Kabinede Kamil Paşa'nın yaptığı değişiklikler Serbesti'nin nazarında ise şöyledir:

> *"Tabî'dir ki istibdâdın en buhranlı, en müdhiş zamânlarında bile metânet-i hamiyyetkârânesini ihlâl etmeyen bu pîr-i siyâsinin şu devr-i celîl-i meşrûtiyetde başka bir maksad ve garezi olamazdı. Halbu ki ba'zı menâfi'-i husûsiyelerini ta'kîbde pek ileri varan kimseler şu hareket-i ciddiyeyi bir darbe-i istibdâd gibi telakkî ederek Kamil Paşa'ya bir harb açdılar."*[1129]

Serbesti, tüm bu olayların özeti olarak şöyle çıkarım yapar: Kamil Paşa, devlete nüfuz etmeye çalışan harici kuvvetlerin oyuncağı olmak istememiştir.

> *"Kamil Paşa ne istdedi? Hiç şübhe yok ki inkılâbı müte'âkib olanca kuvvetiyle icrâ'-yı nüfûz eden Şeref Sokağı'nın elinde oyuncak olmamak istedi. Çünkü bir milletin bir hükûmetin kuvve-i icrâ'iyesi riyâsetinde bulunacak zâtın müdâhalât-ı husûsiye ve hafiyeden tamâmiyle azâde olması şartdır… Kabîne re'isi icrâ'âtında ancak meb'ûsân-ı millete karşı mes'ûl olmalıdır. Kamil Paşa sırf bunun içindir ki kabînenin ba'zı erkânını tebeddüle mecbûr oldu… Anlamadılar, dinlemediler. Maksad hep Hüseyin Hilmi Paşa'yı Sadrazam yapmakdır."*[1130]

[1128] "Sadr-ı Sâbık Kamil Paşa Hazretlerinin İzâhnâmesi", *Serbesti*, 138. sayı, 22 Mart 1325, s. 1. Kamil Paşa'nın izahatını içerir İkdam gazetesindeki yazı için bkz. "Sadr-ı Sâbık Kamil Paşa Hazretlerinin İzâhnâmesi", *İkdam*, 5336. sayı, 21 Mart 1325, s. 1-2. Aynı hususta Tanin'deki yazı için bkz. "Sadr-ı Sâbık Kamil Paşa Hazretlerinin İzâhnâmesi", *Tanin*, 4 Nisan 1909.

[1129] "Tebeddül-i Vükelâ İzhâr-ı Hakâyık", *Serbesti*, 90. sayı, 2 Şubat 1324, s. 1.

[1130] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.

Kamil Paşa'nın düşürülmesi, Serbesti tarafından biraz da istifa mahiyetinde ele alınmıştır. Aslında gidişata dur demek isteyen Paşa böyle bir yolu, neticesini bilerek seçmiştir. *"Âsâr-ı tereddüd zâ'il olmağla başladı. Hakîkat tezâhür etdi. Mes'ele Kamil Paşa'nın, umûr-ı hükûmete karışan (ma'hûd)ların iz'âcından bıkarak bu hale bir nihâyet vermek istediğinden ibâret olduğu anlaşıldı."*[1131] Tecrübe ve liyakatten yoksun Cemiyet üyelerinin masa başında devlet işleri hakkında verdikleri kararı uygulatmak istemeleri, Kamil Paşa'nın kabul edebileceği türden şeyler değildi.

> *"Kamil Paşa bunların müdâhalâtını kabûl etmedi. Onların vesâyetinden kurtulmak istedi. Şımarıklar yalnız Bâb-ı Âlî'de hey'et-i vükelâ müzâkerâtında bulunmağla iktifâ etseler! Avrupa'da (Cem'iyyet) nâmına meb'ûslar göndererek efkâr-ı umûmiye-i garba kadar te'sîr etmek istediler."*[1132]

İşin bir diğer boyutu da parti meselesiydi ki Paşa'nın Ahrar Fırkası yanlısı görünmesi, Cemiyet'in nefretini çekmeye yetmişti.

> *"Sâbık Sadrazam Devlet-i Osmaniye'nin 21. sene-i te'sîsi münâsebetiyle (Fırka-i Ahrar) tarafından Pera Palas'da keşîde kılınan ziyâfetde hâzır bulunarak alenen fırka-i muhtereme-i mezkûrenin proğramını kabûl eylediğini âleme i'lân etdi. Bu hareket Şeref Sokağı erkânına müdhiş bir darbe idi. Bunu (ma'hûdlar) pek a'lâ hissetdiler. Ve intikâmını almağı da kurdular. Fırsat aradılar. İlk fırsat ellerine geçdi. Şeref Sokağı'na hey'etinin a'zâsından bulunan iki nâzırın Kamil Paşa tarafından tebdîli (bir darbe-i istibdâd) diye telakki edildi. Şark'ın değil Garb'ın bile mazhar-ı takdîr ve hürmeti olan Nazım Paşa hazretleri gibi bir Harbiye Nâzırı kabînede mevcûd oldukca (darbe-i istibdâd) nasıl kâbîl olurdu?"*[1133]

İttihat ve Terakki'nin Kamil Paşa'ya karşı tutumunu eleştiren Serbesti, yanlış zamanda yanlış bir politika izlediklerinin altını çizer. İngiltere gibi büyük bir devletin dostluğunu kazanmış olan Kamil Paşa'yı düşürmenin, memleketin menfaatine yapılacak en büyük düşmanlıklardan olduğu hatırlatılır. Kamil Paşa hakkında, İngiltere dostluğu üzerine gazetede yazılan yazılar unutularak aksi istikamette şu satırlar aktarılır: *"Hiç düşünmediler ki küre-i arz üzerinde yegâne medâr-ı istinâdımız olan İngiltere devlet-i mu'azzamasının kıymetdâr dostluğunu, daha doğrusu bî bahâ mu'âvenet-i maddiye ve ma'neviyesini pâmâl menfa'at etdiler."*[1134] Serbesti, İngiltere dostluğu konusunda bu kadarıyla da yetinmez ve Kamil Paşa meselesini, Avrupa

[1131] "Asıl Mes'ele", *Serbesti*, 92. sayı, 4 Şubat 1324, s. 1.
[1132] a.g.m., *Serbesti,* s. 1.
[1133] a.g.m., *Serbesti,* s. 1.
[1134] "Tebeddül-i Vükelâ İzhâr-ı Hakâyık", *Serbesti*, 90. sayı, 2 Şubat 1324, s. 1.

dostluğunu feda etmek olarak görür. Levand Herald gazetesinde olay üzücü olarak değerlendirilmiş olmasına binaen Serbesti, *"Devletin selâmeti millet-i Osmaniye'nin himmetinden ziyâde Avrupa'nın mu'âvenetine muhtaçdır. Avrupa dostluğunu fedâ etmek millet-i Osmaniye için pek muzırrdır."*[1135] şeklinde yorum yapar.

Gazetenin 95. sayısında, Kamil Paşa'nın büyük bir siyasi deha olduğu, memleket için çok şey yapmaya çalıştığı anlatılır. Serbesti'ye göre Kamil Paşa büyük buhranların olduğu bir dönemde sadrazam olmuştur. Özellikle Bulgaristan ve Bosna ve Hersek meseleleri onun dönemine denk gelmiştir. Fakat o büyük siyasi deha, bu dönemde dahi azimle memleketin menfaatine yaraşır bir şekilde çalışmıştır. Bu menfaat, Avrupa'ya yakın olmaktan kaynaklanmıştır. Paşa özellikle İngiltere ile dostane münasebetler sürdürmeye çalışmıştır. Fakat bazı zevat elim bir gafletle bu menfaati Almanya, hatta Avusturya da aramaktadırlar. Kamil Paşa'nın bu siyasi mantığını çözemeyenlerin, onun bu politikasını kötü göstermeye çalıştıkları vurgulanır.[1136] İstibdat döneminde İngiltere'ye karşı yürütülen muhalif politika, Kamil Paşa kabinesi ile birlikte yok olmuş, dolayısıyla İngiltere ile iyi ilişkiler kurulabilmiştir. Fakat Kamil Paşa ile birlikte gelişen dostane ilişkiler onun gidişi ile bitmiştir. İngilizler Kamil Paşa'nın gelişine ne kadar sevindilerse gidişine de o derece üzülmüşlerdir.[1137]

Serbesti, Kamil Paşa'nın sadaretten düşürülmesini hukuksuzluk olarak tanımlar ve buradaki amacın memleket menfaatinden ziyade, tamamen politik olduğunu vurgulayarak bu hususta kamuoyu oluşturmaya çaba gösterir. Gazete, Fransa'da yaşanan Dreyfus Olayı[1138] nazarında, Emile Zola'nın Fransız gençlerine hitabını hatırlatarak kabine değişikliği olayı için Osmanlı gençlerine şöyle seslenir: *"Ey Osmanlı gençleri! Bizde de bir Zola çıksa, Kamil Paşalara, Nazım Paşalara bî gayr-ı hak sürülmek istenilen lekeden dolayı böyle bir su'âl tevcîh etse acabâ ne cevâb vereceğiz!"*[1139] Yapılan bu kanunsuz uygulama karşısında Osmanlı halkının birlikte olması gerektiği vurgulanmaktadır. *"Gözlerimiz önünde her dürlü haksızlıkların,*

[1135] *Serbesti*, 91. sayı, 3 Şubat 1324, s. 1.
[1136] "Kamil Paşa ve Muvaffakiyet-i Âtiye", *Serbesti*, 95. sayı, 7 Şubat 1324, s. 1-2.
[1137] "Millet-i Osmaniye ve İngiltere Dostluğu", *Serbesti*, 112. sayı, 24 Şubat 1324, s. 1.
[1138] Fransa'da casuslukla suçlanarak müebbet hapisle cezalandırılan Yüzbaşı Alfred Dreyfus'un, sırf Yahudi olması yüzünden haksız yere cezalandırıldığı iddia edilmiştir. Emile Zola, Yahudi düşmanlığı yüzünden cezalandırıldığını düşündüğü Dreyfus için, L'Aurore gazetesinde Cumhurbaşkanı'na hitaben "Suçluyorum" başlıklı bir makale yazmış; olay uluslararası boyutta ün kazanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gül Tekay Baysan, "Dreyfus Davası: Gerçek ve Adalet Savaçısı Zola", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* cilt: 19, sayı: 1, s. 181-195.
[1139] "Osmanlı Gençlerine", *Serbesti*, 95. sayı, 7 Şubat 1324, s. 1.

yolsuzlukların, kânûn-şikenâne mu'âmelâtın icrâsına karşı lâkayd davranıyoruz… Nedir bu samt ve sükûnet? Sanki dilimiz tutulmuş, ağzımız kapanmış söylemeğe mecâl yok! Neden?"[1140]

Kamil Paşa'nın düşürülmemesi gerektiğine bir gerekçe olarak da Paşa'nın harici siyasette izlediği başarılı politikalar gösterilir. Serbesti'ye göre neden iktidar mevkiinden düşürülmemesi gerektiği, gider gitmez anlaşılmıştır. Bulgaristan ve Bosna Hersek gibi önem arz eden harici meselelerde, Kamil Paşa gibi tecrübe sahibi bir devlet adamının görevi başında kalması gerektiğini, gazetenin çokça dile getirdiği hatırlatılır.

> *"Düşürmek istenilen kabînemizin daha doğrusu âlem-i siyâsetde bir mevki'-i mu'tenâ ihrâz etmiş olan Kamil Paşa gibi pîr-i tecrübekârımızın makâm-ı iktidârda kalmasını temenniye bizi mecbûr eylemiş idi. Biz gavâ'il-i hâriciyenin kesb-i vehâmet edeceğinden korkduğumuzdandır ki müşârileyhin mevki'-i iktidârda bulunması lüzûmunu birçoklarına âmâl-i hissiyât-ı ma'kûselerine rağmen şiddetle müdâfa'a eylemiş idik."*[1141]

Gazete, maalesef kimsenin dinlemediğini, yeni gelen kabinenin eski ve kötü politikalarının tekrar peyda olduğunu vurgular. *"Yeni kabine mevki'-i is'âd eyledi. Heman gavâ'il-i mahvfe-i hâriciye eski şiddet ve dehşetini irâ'e eyledi."*[1142] Hariciye konusu gazetenin 120. sayısında tekrar gündeme gelir ve Kamil Paşa için, *" Mesâ'il-i hâriciyedeki muvaffakiyet-i siyâsiyesi istisnâ edilmek şartıyla, sekiz aydan beridir şu biçâre memleketde kat'iyyen bir iş görülemedi."*[1143] denilerek ülkede Kamil Paşa dışında kimsenin bir iş görmediğine dikkat çekilir.

Serbesti'nin Kamil Paşa politikası, yukarıda görüldüğü üzere karmaşık, her dönem değişiklik gösteren ve düşmanımın düşmanı dostumdur mantığıyla belirlenmiştir. İlk başlarda Kamil Paşa hakkında yapılan tüm olumsuz eleştiriler unutulmuş, Paşa'nın yaptığı her türlü icraat sonuna kadar desteklenmiştir. Fakat devlette güç dengeleri yine değişir ve 1912'den itibaren Kamil Paşa hainliğe varan ithamlarla anılır. 1912'de meydana gelen hükümet buhranında Serbesti, her ne kadar kamuoyunda Kamil Paşa'nın sadarete getirilmesi gerektiği yönünde haberler dolaşsa da bu makama layık olmadığını söyler.[1144]

[1140] a.g.m., *Serbesti,* s. 1
[1141] "Siyâsât", *Serbesti*, 96. sayı, 8 Şubat 1324, s. 1.
[1142] a.g.m., *Serbesti,* s. 1.
[1143] "Asker", *Serbesti*, 120. sayı, 4 Mart 1325, s. 1.
[1144] "Yeni Fırka", *Serbesti*, 183. sayı, 11 Ağustos 1328, s. 1.

Cemal Kutay'ın, *"üç paşaların iktidarı ele almak için yaptıkları"*[1145]'nı söylediği Babıali Baskını, ülke gündemini feci sarsmış, tarihe kanlı hükümet darbesi olarak geçmiştir.[1146] 23 Ocak 1913'de[1147] Enver ve Talat Paşa'lar ile birlikte bir kısım İttihat ve Terakki üyesi hükümet binasını basmış, Cemiyet'in fedaisi olarak bilinen Yakup Cemil Nazım Paşa'yı vurmuştur.[1148] Bu bir hükümet darbesi olmakla birlikte, kanlı bir hadisedir. Fakat her daim halk iradesinden meclis ve kabinelerin bağımsızlığından yana tavır takınan Serbesti gazetesi bu olayı yalnızca adi bir haber niteliğinde okuyucularına duyurmuştur. Hadise 23 Ocak günü meydana gelmiş, Serbesti'nin 197. sayısı da 24 Ocak gününe rastlamaktadır. Olay gazetede, halkın gösteriler düzenlediği, galeyana gelen halkın birkaç el ateş ettiği, bu tepkilere dayanamayan Kamil Paşa kabinesinin istifa ettiği, Padişah'ın da Mahmut Şevket Paşa'yı sadrazamlığa getirdiği şeklinde haberleştirilmiştir. Üstelik Kamil Paşa'nın ne büyük yanlışlar yaptığı, istifa etmesinin memleketin kurtuluşu olacağı yönünde yorumlar da yapılır.[1149] Böylesine büyük bir hadisenin görmezden gelinmesi, daha doğrusu Serbesti'den beklenildiği şekliyle, yani olağanüstü bir şekilde sunulmamış olmasını, Kamil Paşa'ya duyulan nefret ve dönem itibarıyla İttihat ve Terakkiye yakınlaşmanın etkisinde aramak gerekir. Hatta Edirne'nin kaybedilmesinde sorumlu olarak görülen Kamil Paşa kabinesi için *"Haricin âleti olan simsâr bir kabîneyi, hayâtımızı te'mîn için öldürebildik."*[1150] denilir. Gazetenin 217. sayısında ise vatan düşmanları kimdir sorusu, Fransız İhtilalinden örnekle şöyle anlatılır: İhtilal olduğu zaman ülkenin yönetiminde söz sahibi olan bütün hainler, hırsızlar memleketi terk etmişti. İhtilali yapan vatanseverler ülke için çırpınırken onlar İngiltere başta olmak üzere yabancı memleketlere giderek bu ihtilali yapanlara, yani kendi vatanlarına karşı düşmanca savaşmayı tercih etmişlerdi. Serbesti, işte vatan düşmanları bunlardır diyerek Osmanlı Devleti'nde de aynı durumun vaki olduğunu söyler. Serbesti'ye göre ülkeyi dibe sürükleyenler bugün ülkeyi terk etme derdine düşmüşlerdir. Mısır bu dönemde bir

[1145] Cemal Kutay, *Üç Paşalar Kavgası*, Ercan Matbaası, İstanbul 1964, s. 120.
[1146] Cevdet Küçük, "Bâbıâli Baskını", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, cilt: 4, İstanbul 1991, s. 389.
[1147] Nevzat Ertuç, " II. Meşrutiyetin İlanı", *DOĞUBATI*, 45. sayı, ss. 65-83, s. 80.
[1148] Murat Bardakçı, *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi*, Everest Yayınları, 4. Basım, İstanbul 2009, s. 200.
[1149] *Serbesti*, 197. sayı, 11 Kânûn-ı sâni 1328.
[1150] "İntizârımız, *Serbesti*, 206. sayı, 20 Kânûn-ı sâni 1328, s. 1.

fesat yuvası olarak görev görmekte olup, Kamil Paşa'nın Mısır'a gitmesi de sırf bu yüzdendir. Fransız İhtilali'nde ülkeyi terk eden güruhtan bir farkı yoktur.

> *"Vatanî düşmanlar kimlerdir? Bu suâle açık bir cevâb vermek lâzım ise bilâ pervâ deriz ki: eski vükelâ, eski ricâl, unsur-ı mülevves! ... Bakınız sadrazam-ı sâbıkımız, o pîr-i siyâset sandığımız, bir vakitler oğlu Said'in entrikalarına vatanı kurbân etdiğimiz Kâmiller, hemhâl olan birçok mülevvesler terk-i diyâr etdi. Cümlesi birden Mısır'a (?) koşdu gitdi."*[1151]

Serbesti, zaten Kamil Paşa *"Ben artık siyâset-i Osmaniden çekildim. Vatanımda ihtiyâr-ı inzivâ edeceğim."*[1152] dediğinden vatanının neresi olduğunu kanıtladığını söylemiştir.

Kamil Paşa'nın Serbesti gazetesindeki yansımaları görüldüğü gibi kimi zaman övgülerle dolu, kimi zaman da ihanet derecesinde suçlamalar derecesinde yer bulmuştur. Bu değişken tavrın altında yatan sebepler elbette gazetenin çıkarları gereği yürütmekte olduğu yayın politikasıdır. Başlarda muhalif olduğu Kamil Paşa, İttihatçılara karşı sert tavırlar sergilediği an gazete tarafından kahraman ilan edilmiştir. Gazetenin ikinci döneminde ise ilk olarak Serbesti'nin İttihat ve Terakki'yi karşısına almak istememesi, ikinci olarak da Balkan Savaşları'nın getirmiş olduğu yıkım vardır. Edirne'nin kaybedilmesi ülkede büyük bir buhrana sebep olmuş, bunun sorumluluğu da Kamil Paşa'ya yüklenmiş ya da yüklenilmek istenmiştir. Hatta sorumluluk yüklemekten öteye gidilerek Kamil Paşa kabinesi hain ilan edilmiş; Edirne'den vazgeçen bu kabineye karşın Mahmud Şevket Paşa kabinesi bir kurtarıcı olarak gösterilmiştir. *"Emîn olalım: Mahmud Şevket Paşa kabînesi haysiyet-i milliye kabînesidir. Hiç bir zaman sulh teklîf etmez. Sulh teklîfini müttefiklerden bekler."*[1153] Gazete, en sonunda Kamil Paşa'yı ülke toprağını satmakla itham etmiş, mücadeleden kaçmasını ise bunun delili olarak sunmuştur.

5.7.2. Hüseyin Hilmi Paşa

Son Osmanlı Sadrazamlarından Hüseyin Hilmi Paşa, 1855 yılında Midilli'nin Şiryane köyünde doğmuş,[1154] devletin çeşitli kademelerinde, farklı görevlerde çalışmış, iki defa olmak üzere sadrazamlık makamına getirilmiştir. Ali Haydar Mithat'ın

[1151] "Vatanî Düşmanlar", *Serbesti*¸ 217. sayı. 31 Kânûn-ı sâni 1328, s. 1.
[1152] "Vâdi-i Nil", *Serbesti*, 223. sayı, 6 Şubat 1328, s. 1.
[1153] "Seyf ve Kalem", *Serbesti*, 218. sayı, 1 Şubat 1328, s. 1.
[1154] İnal, *a.g.e.*, s. 1654.

"müteredditmağrur, korkak ve İttihat ve Terakki ile yürümeğe meyli olan bira zât"[1155] diye nitelediği Hüseyin Hilmi Paşa'nın ilk sadrazamlığı 14 Şubat 1909'da[1156] buhranlı bir döneme denk gelmiştir. Paşa, ilk defa güvensizlik oyu ile düşürülen bir kabinen ardından bu koltuğa oturmuştur. Dolayısıyla güvensizlik oyu verilen Kamil Paşa taraftarlarının keskin ve tahammülsüz bakışları altındadır. Oluşturduğu kabinesi ise şöyledir: Sadrazam ve Dâhiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa, Şurayı Devlet Reisi Hasan Fehmi Paşa, Maliye Nazırı Ziya Paşa, Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa, Bahriye Nazırı Rıza Paşa, Adliye Nazırı Refik Bey, Maarif Nazırı Abdurrahman Bey, Ticaret ve Nafia Nazırı Gabriel Efendi, Orman ve Maadin ve Ziraat Nazırı Mavrokordato Efendi, Evrakı Hümayun Nezareti'ne ilave memuriyet olmak üzere vekâleten Sadaret Müsteşarı Ziya Bey.[1157] Simavi, Hilmi Paşa'yı başarısız olarak niteler ve onun başarısızlığını meşrutiyeti yanlış yorumlamasına ve vekillerin fazlasıyla tesirinde kalmasına bağlar. Ayrıca devlet işlerinde tecrübe sahibi ise de kabine reisi olarak devlet işlerini yürütme de yeterliliği olmadığını belirtir.[1158]

Selefi için müstebitlik yakıştırması[1159] yapan Hilmi Paşa, Kamil Paşa'nın kendi başına hareket ederek kabinesini bilgilendirmemekle suçlar. Fakat Hilmi Paşa, Kamil Paşa gibi siyaset piri değildir. Üstelik onun Rumeli müfettişliği dönemindeki icraatları da muhalif basında eleştirilere konu olmaktadır. 14 Şubat'ta görevine başlayan Paşa için Serbesti, hemen daha 16 Şubat'ta bir makale yayınlamış, Dâhiliye Nezareti görevini sürdürürken ne yaptı da bu görevde neler yapabilecek diyerek Hilmi Paşa'yı ikinci gününden ağır eleştirilere maruz bırakmıştır.

> *"Mâzisi herkesce ma'lûm olan ve ekser a'zâsı eski kabînede bir iş görmemekle mümtâz bulunan yeni kabîne acabâ hal-i hâzırda nedir? İstikbâlde ne olacakdır? Mâzisi ekser ahvalde hâlin ta'yînine ve istikbâlin keşfine medâr olduğundan bu yeni kabînenin hâl ve istikbâlini ta'yîn için de medâr olacağı cihetle mâzisi hakkında bir kaç söz söyleyeceğiz. Kabine re'îsi olan zât eski kabînede Dâhiliye Nezâreti mevki'ini işgâl ediyordu. Bu zât Dâhiliye Nezâreti'nde bulunduğu müddetce ne yapdı? Vilâyât-ı Osmaniye'de zuhûr eden iğtişâşâtı bütün matbû'ât-ı Osmaniye inzâr-ı ümmete vaz' ile hükûmetin dikkat ve basîretle def' ve tesviye-i iğtişâşât emrinde himmet-i serî'asını taleb etdiği sırada müşârileyh hükûmetin resmi gazetesi olan Takvîm-i Vekâyi ile vakâyi'-i mü'essifeyi muhâlif-i hakîkat olarak ve tıbkı devr-i sâbık usûl-i sahîfesine ittibâ'en tekzîb*

[1155] Ali Haydar Mithat, *Hatıralarım,* Akçit Yayınları, İstanbul 1946, s. 207.
[1156] BOA, *Yıldız Esas Evrakı* [Y. EE], 94/41.
[1157] "Dâhiliye", *Serbesti*, 91. sayı, 3 Şubat 1324, s. 4.
[1158] Simavi, *a.g.e.*, s. 105.
[1159] *Tanin*, 2 Şubat 1324, 195. sayı, s. 3.

etmekde devam eyliyordu. Vaktaki teşvîşâtın mahal-i vukû‘ olan vilâyatdan yağmur gibi yağan şikâyetnâmeler Meclis-i Meb‘ûsân’ı doldurdu. O zaman Takvim-i Vekâyi’nin daha doğrusu Hilmi Paşa’nın hilâf-ı hakîkat tekzîbnâmelerindeki mâhiyetin ne olduğu umûr-ı hükûmeti nazar-ı dikkatle ta‘kîb edenlerce ma‘lûm oldu. Hele vilâyât-ı selâsede yeniden eşkiyânın zuhûru mes’ele-i mühimmesinde Meclis-i Meb‘ûsân’da iş bu mes’elenin esnâ-yı müzâkeresinde kilisâ münâza‘âtının hâl ve faslı için istatükonun muhâfazasından başka çâre bulamaması da pek ziyâde şâyân-ı dikkat ve te’essüfdür. Zîrâ istatükonun bir fa’idesi meşhûd olsa idi (Reval) mülâkatına meydan bırakmamış olurdu.”[1160]

Rumeli’de zuhur eden hadiselerin Takvim-i Vekayi vasıtasıyla çarpıtılarak aktarıldığını kaydeden Serbesti, Paşa’nın sabık devirde icra ettiği başarısız siyasete dikkat çekmektedir. Hilmi Paşa henüz yeni göreve gelmiş olmasına ve hiçbir icraatı henüz ortaya koymamış olmasına rağmen, eski dönem uygulamaları örnek gösterilerek onun başarısız olacağı kanaatinin hâsıl olduğu anlatılır. Bunda etkin olan şey şüphesiz siyasettir. Serbesti’nin Hilmi Paşa’ya karşı bu menfi tutumuna karşın İttihatçı basın ise Paşa’nın meziyetlerinden ve önceki başarılı faaliyetlerinden kendisinin kati ve keskin görüşlerinden bahseder. Fakat yine de hükümet programının açıklanmasının gerektiği dile getirilir.[1161]

Serbesti’ye göre yine Paşa’nın Rumeli müfettişliği sırasında başarısız olduğu konulardan biri de bu coğrafyadaki unsurlar arasındaki eşitsizliğe ve mezhep çatışmalarına bir şey yapamamış olmasıdır.

“İşte Hilmi Paşa Dâhiliye Nâzırı iken ve evvelce senelerce Rumeli Müfettişliği’nde bulunmuş iken Rumeli’deki illet-i müzmineye bir devâ bulmağa gayret edeceği yerde ve ale’l-husûs anâsır-ı muhtelifenin müsâvât-ı hukûku üzerine mü’essis bir tarîk-i ma‘kûl ile ihtilâfât-ı mezhîbeye mehmâemken çâreler göstereceği halde buna cüz’î mertebede kudret-yâb olamaması değil mevki‘-i sadâretin hatta Dâhiliye Nezâreti’nin bile ehli bulunmadığına bir hân-ı kâfidir. Ne hâcet müşârileyh Dâhiliye Nezâreti’ne şeref-bahş olur olmaz Yanya Vilâyeti’nde iki unsûr-ı azîm arasında şiddetli ihtilâfât husûle gelmeğe başladı.”[1162]

Serbesti, olanca gücüyle hücum ettiği matbuat nizamnamesinin müsebbibi olarak da Hilmi Paşa’yı görür ve böyle bir kişinin nasıl olur da sadaret makamına getirildiğini sorar.

“Hükûmet-i meşrûtiyetin rükn-i mühimi bulunan hürriyet-i matbû‘âtı bi’z-zât kendisi tanzîm ve hâlâ bugün bile musırrân tasvîb etdiği o menhûs

[1160] “Kabînenin Hâl-i İstikbâli”, *Serbesti*, 91. sayı, 3 Şubat 1324, s. 1.
[1161] Hüseyin Cahid, “Yeni Kabine”, *Tanin*, 197. sayı, 4 Şubat 1324, s. 1.
[1162] a.g.m., *Serbesti,* s. 1.

nizâmnâme müşârileyhin mevki'-i sadârete değil, hükûmet-i meşrûta zamânında kabîneye duhûlüne bile mâni' olacak esbâb-ı mühimmeden iken lâyık olmadığı sadârete birde Dâhiliye Nezareti'nin inzimâmı bize lahavl dedirtmekden men' edemez. Artık bilinemez ne gibi meziyyetler tevehhüm edilerek mâzîsi böyle olan bir zât sadârete getirildi? Millet elbette birçok şuhedâ vererek istihsâl etdiği meşrûtiyeti böyle müstebidlere kurban etmez ve etmeyecekdir."[1163]

Hilmi Paşa'ya yapılan tüm bu saldırıların altında Kamil Paşa'nın Cemiyet tarafından düşürülmüş olması yatmaktadır. Serbesti, Kamil Paşa'yı öne çıkarmak adına, ikisinin karşılaştırmalarını yapar ve sözde aynı maksada hizmet edecek olan Hilmi Paşa'nın mazide hiçbir kazanımının olmadığını hatırlatır. Yine aynı makalede Kamil Paşa'nın istibdat devrinde hükûmete muhalif olduğu, hatta bu yüzden hükûmetten uzaklaştırıldığı, sırf bu yüzden bile bu temiz geçmişi olan insana yapılanın yanlış olduğu vurgulanır. Gazetenin burada ve daha birçok yerde oldukça basit bir şekilde ortaya koyduğu kıstas yine kendini göstermektedir. Eğer bir bürokrat Sultan Hamid devrinde övgüye mazhar olmuşsa müstebit, menfi bir tutuma maruz kalmışsa hürriyetperverdir. Çünkü Mevlanzade Rıfat Bey'de sabık dönemde türlü eziyetler çekmiş, sürgün dahi edilmiştir.

Diğer taraftan Serbesti'ye göre Kamil Paşa'nın harici siyasette izlediği muhteşem politika sayesinde, Osmanlı Devleti'nin büyük devletlerin takdirini kazandığı, hele hele İngiltere gibi bir devletin dostluğunu kazanmış olmasının dikkate değer olduğu belirtilir. Bu hususa İngiltere basınında yer alan Kamil Paşa hakkındaki oldukça olumlu haberler ve İngiltere Kralı'nın Sultan'a hitaben Kamil Paşa hakkındaki olumlu görüşleri kanıt niteliğindedir. Tüm bunlara karşılık Hilmi Paşa için ise:

"Acaba makâm-ı iktidâra gelen Hüseyin Hilmi Paşa bu kadar büyük bir i'timâda mazhar olabilecek midir? Biz şimdiden olamayacağını, zirâ olmak için mâzide kazanmış hiç bir sermâyesi olmadığını bi'l-ihtirâz beyân ederiz." [1164]

yorumu yapılır. Üstelik Hilmi Paşa'nın, şimdiye kadar elde ettiği makam İzzet Paşa sayesinde kazanılmıştır.

"Müşârileyh şimdiye kadar ihrâz etdiği makâmat-ı mühimmeyi hûne-i istibdâdın ser ifrâzı İzzet Paşa'nın himâyesi sâyesinde elde etmiş ve Rumeli vilâyâtında müfettiş-i umûmiliği hengâmında istibdâdın idâmesine olanca iktidârı ile çalışmış, bu uğurda bir çok kimseleri nefy ve habs ve

[1163] a.g.m., *Serbesti*, 3 Şubat 1324, s. 1.
[1164] "Hüseyin Hilmi Paşa – Kamil Paşa ve Bir Mukâyese-i Bî-Tarafâne", *Serbesti*, 93. sayı, 5 Şubat 1324, s. 1.

tağrîb eylemiş (evrak-ı muzırra) tesmiye etdikleri matbû'ât-ı müfîdenin en bî-amân hasmı kesilmiş bir zâtdır."[1165]

Serbesti'nin bir iddiası da, Kamil Paşa'nın düşürülmesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden ziyade Cemiyet'ten bağımsız gibi hareket eden Şeref Sokağı'nın parmağının olduğudur. Şeref Sokağı'yla Selanik'in aynı fikirde olmadığı, Cemiyet'in Selanik'teki yayın organı olan Neyyir-i Hakikat'ın yazılarıyla sabittir. Times gazetesi, bu konuda Cemiyet'in neden Kamil Paşa'yı düşürdüğünü açıklaması gerektiğini, yoksa Cemiyet'in mesul olacağını söylemiştir. Fakat Serbesti, bu kararın müsebbibinin meclisi tehdit ederek Kamil Paşa'nın çarşamba günü yapacağı beyanatı dinletmeden güvensizlik kararı aldıran Şeref Sokağı üyeleri olduğunu söyler.[1166] Serbesti'ye göre Şeref Sokağı, bunu sırf askere nüfuz edebilmek için yapmıştır. Bu süreçte hain bir politika şu şekilde işletilmiştir: Kamil Paşa hükûmeti hakkında yapılan kara propaganda sonrası insanların aklı bulanmaya başladı. İnsanlar acaba Kamil Paşa memleketi uçuruma mı sürüklüyor diye düşündü. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olarak hareket eden Tanin ve Şura-yı Ümmet gazeteleri bu propagandayı artırarak devam ettirdi ve Kamil Paşa hükûmeti düşürüldü. Ve daha sonra istibdat yanlısı, saraya yanaşmaya çalışan, vatan evladına acımayan Hilmi Paşa sadarete getirildi. Çünkü artık orduyu elinde oyuncak olarak kullanamayacağını anlayan Şeref Sokağı, Hilmi Paşa sayesinde eskisi gibi ordu da dâhil olmak üzere ülkenin her köşesine nüfuz edebileceklerdi.[1167]

Hilmi Paşa, muhalif basın tarafından şahsına ve kabinesine yöneltilen tüm bu eleştiri okları altında 4 Şubat 1324'de mecliste hükümet programını açıklar.[1168] Hükümet programı ele alınırken Serbesti, kayda değer şu değerlendirmeyi yapar:

"Makâsıd-ı devlet-i ta'yîn etmek üzere müteşekkil parlamento eğer vükelânın mesleğini kendi ictihâdâtına muvâfık görürse i'timâd eder. Muvâfık görmezse âdem-i i'timâd verir… İ'timâd ve âdem-i i'timâd kararları bunların şahıslarına, vicdanlarına ta'alluk etmeyib, fikirlerine, mesleklerine ictihâdlarına, programlarına ta'alluk eder. Bu cihetle vükelânın Meclis-i Meb'ûsânda (biz milletin menfa'ati için çalışacağız, meşrûtiyetin idâmesine hidmet edeceğiz, her vechile menâfi'-i vataniyenin

[1165] a.g.m., *Serbesti*, s. 1
[1166] "Yeni Kabînenin Hüsn-i Te'sîrleri", *Serbesti*, 98. sayı, 10 Şubat 1324, s. 1.
[1167] "Bir Nebze Hakîkat Daha", *Serbesti*, 108. sayı, 20 Şubat 1324, s. 1-2.
[1168] MMZC, Devre: 1, Cilt: 1, İnikad: 30, İçtima: 1, 4 Şubat 1324.

te'mînine gayret edeceğiz) gibi ta'yîn-i mesleği mutazammın olmayan sözleri bî-ma'nâdır."[1169]

Yani, bir şahsın iyi ya da kötü niyeti için itimat ya da itimatsızlık oyu verilmez. Zaten o kişi meclise vekil sıfatıyla geldiyse, onu seçen vatandaşlar iyi niyetinden şüphe etmedikleri için meclise vekil atamışlardır. Elle tutulur, somut plan ve projelerin meclise sunulması gerektiği, meclisin de bunların uygunluğunu değerlendirmesi gerekmektedir. Yoksa açıklanan hükumet programına istinaden bir güven ya da güvensizlik oyu anlamsızdır. Ertesi gün, kabinenin açıkladığı programın tetkikine devam edilir. Programdaki *"Usûl-i meşrûtiyet ve ezher cihet-i tarîk-i terakkiye dâhil olan bir hey'et-i ictimâ'iyenin ihtiyâcâtına muvâfık bir sûretde tekemmülüne çalışmış olacakdır."*[1170] bendi için, tekrar mahiyetinde şöyle bir eleştiri getirilir:

"Evvelce de zikretdiğimiz üzere millet zâten vükelânın usûl-ı meşrûtiyete muvâfık ve terakkiyât-i ictimâ'iyeyi te'mîn eder tarzda umûr-i idârenin tanzîmine çalışacaklarına sûret-i resmiyede kâni'dir. Fakat milletce ma'lûm olmayan bir cihet varsa dediğimiz gibi şu maksada vüsûl için ittihaz edecekleri mesleğin neden ibâret olduğu ve mezkûr maksadın vükelâca sûret-i telakkisi milletin ârzûsuna mutâbık olup olmadığı mes'elesidir."[1171]

Serbesti'nin gündeminde bir de Kamil Paşa'nın gidişiyle beraber harici siyasetteki aksaklıktan doğan mesuliyetin yalnızca Hüseyin Hilmi Paşa'nın sırtına mı, yoksa onu sadrazamlığa getirenlere mi yükleneceği sorusu vardır. Fakat şöyle bir şey de vardır ki Hüseyin Hilmi Paşa programını açıklarken aslında Kamil Paşa'nın takip ettiği siyaseti devam ettireceğini söylemiştir. Serbesti, haklı olmanın verdiği gurur ile şunları söyler:

"Acaba bu garîb mu'ârızlar evvelce Kamil Paşa'nın siyâset-i ihtiyâtkârânesini bütün şiddet-i kuvvetle tenkîd ederek medhûl göstermeğe çalışırlarken bugün alkışlarla makâm-ı iktidâra getirilen Hüseyin Hilmi Paşa'nın o siyâset-i kâmileyi ta'kîb etmekden başka memleketimiz için çâre-i necât olmadığını söylediği zamân ne renk ve hâl kesb etdiler."[1172]

Serbesti, Paşa'nın Dâhiliye Nezareti'ne baktığı dönemde yalnızca İstanbul'un dahi asayişini sağlamaktan aciz kaldığı biliniyorken Kamil Paşa'nın programını nasıl takip edecektir diye sorar.

[1169] "Yeni Hey'et-i Vükelânın Programı Hakkında Ba'zı Tenkîdât", *Serbesti*, 94. sayı, 6 Şubat 1324, s. 1.
[1170] "Yeni Hey'et-i Vükelânın Programı Hakkında Ba'zı Tenkîdât (mâ'bad)", *Serbesti*, 95. sayı, 7 Şubat 1324, s. 1.
[1171] a.g.m., *Serbesti,* s. 1.
[1172] "Demişdim ki", *Serbesti*, 97. sayı, 2 Şubat 1324, s. 1.

> *"Şimdi yalnız bir şey var. Kamil Paşa gibi İngiltere Kralı'nın bile sitâyiş-i fevka'l-âdesine mazhar olan bir dâhi-i siyâsetin taht-ı riyâsetinde Dâhiliye Nâzırı bulunduğu bir sırada İstanbul vilâyâtı karmakarışık bir hâle getiren Hüseyin Hilmi Paşa, o siyâset-i mevrûse-i kâmileyi hüsn-i isti'mâl edebilecek mi, yoksa millet …"*[1173]

Üstelik Serbesti'ye göre Kamil Paşa'nın programını takip edeceğini söyleyen Hilmi Paşa, selefi için yaptığı menfi tespitlerde kendini ne derece haksız çıkardığı ortadadır. Hilmi Paşa eski kabinede Dâhiliye Nazırı idi. Bu sebeple dâhilde vuku bulan her türlü işten kendisi de sorumluydu. Eğer Hilmi Paşa memleket menfaatine bir karar almış da Kamil Paşa bunu reddetmiş olsaydı, Avrupa'daki şerefli nazırlar gibi kabinede bir saat bile durmayıp istifa ederdi. Hilmi Paşa'nın bu gibi bir harekette bulunmaması, onun Kamil Paşa ile paralel fikirleri paylaştığının ispatıdır. Serbesti, Hilmi Paşa'nın takip ettiği programla ilgili şu soruları yöneltir: Eğer Şura-yı Ümmet'in dediği gibi Kamil Paşa devlete karşı bir ihanet içinde idiyse Hilmi Paşa neden sükût etti? Harici siyasette de durum aynıdır. Hükûmet programı açıklanırken harici siyasette Kamil Paşa'nın çizdiği siyasetin izleneceği vurgusu yapılması, Kamil Paşa'nın yaptığı sahtekârlıkları takip edeceğini göstermez mi?

> *"Yeni kabîne re'isi eski kabînenin sükûtuna kadar Kamil Paşa'nın efkârına sûret-i kat'iyyede muvafakat etmiş olduğu ve belki de vükelâ-yı sâ'ireden daha ziyâde yolsuz hareketlere cesâret etdiği, hatta iş mu'âmelât-ı istibdâd-kârâne icrâsı derecelerine kadar vardırdığı sâbitdir."*[1174]

Paşa'nın başarılı bir siyaset takip edemeyeceğine yönelik yapılan haberlerden hemen sonra Sadaret'in boykotaj meselesini gündeme getirmesiyle, Serbesti bir kez daha haklı çıktığını vurgular. Mesele şöyledir: Avusturya'nın Bosna Hersek'i işgali sonrasında bir boykotaj başlatılmıştır. Fakat şimdi Sadaret'ten gelen emir üzerine bu boykotaja son verileceğine ilişkin gazetelerde yazılar çıkmaktadır. Serbesti: Boykotaj hükûmetin emri ile başlatılmamıştır ki hükûmetin emri ile sona ersin; bu tamamen milletin milli hislerle ortaya koyduğu bir mücadele biçimidir diye yazar. Dolayısıyla devletin resmi politikası değildir. Zaten öyle olmadığı da en baştan beri gazetelerden duyurulmaktadır. *"Hükûmetin ikâmesine muktedir olamadığı bir şeyi emr ile cebren ref'ine nasıl muktedir olabilir?"*[1175] Eğer Sadrazam boykotaja son verileceğini

[1173] a.g.m., *Serbesti,* s. 1.
[1174] "Yeni Kabînenin Hüsn-i Te'sîrleri", *Serbesti*, 98. sayı, 10 Şubat 1324, s. 1.
[1175] "Boykotaj", *Serbesti*, 97. sayı, 9 Şubat 1324, s. 1.

söylerse sanki hükûmet bunu başlatmış da yine hükûmet sonlandıracak gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu da Osmanlı'yı bir tazminata mahkûm edebilir.

> *"Sadrazamın boykotajın ref'ine emir vereceğim demesi mezkûr boykotajın ikâmesi de emr-i hükûmetle olduğunu zımnen tasdîk demek olur ki bunun kabûlü takdîrinde Avusturyalılara tazminât iddi'âsı hakkı verilmiş olur."*[1176]

Serbesti'ye göre Bosna-Hersek meselesinde Avusturya'ya karşı diplomatik bir başarı kazanılmış ise bu Kamil Paşa sayesinde olmuştur. Hilmi Paşa'nın daha sonra bunu kendi başarısıymış gibi göstermesine bir fıkra ile karşılık verir. Fıkrada, at yarışı izleyen seyircilerden biri galip gelen at için çok sevinince yanındakiler at senin mi diye sorarlar. Adam buna cevaben at benim değil, yuları benim diye söyler. Paşa, Bosna-Hersek meselesinde, at yarışını izleyen seyirciye benzetilir.[1177]

Serbesti, Hilmi Paşa'nın başarılı bir siyaset takip edemeyeceğini söylerken Paşa'ya bir kin ya da husumetten dolayı bu tür eleştirileri yöneltmediğini de belirtir. Gazete, *"Biz menâfi'-i memleketin muhâfaza ve müdâfa'sına vakf-ı vücûd etmişiz."* diyerek istediği tek şeyin memleketin menfaati olduğunu söyler. Halka doğru haberleri ulaştırmakla mükellef bir yayın kuruluşu olarak Serbesti, mevcut iktidarı doğrusu ve yanlışı ile değerlendirmenin birinci vazifesi olduğunu vurgular. Eğer Serbesti mevcut iktidara yaranmaya çalışacak olsa övgüye bile nail olacaklarını, fakat asıl görevlerinin bu olmadığını anlatır. Buna delil olarak Serbesti'nin Kamil Paşa için yazdığı menfi yazılar gösterilir. *"Ancak Kamil Paşa asâr-ı fa'aliye göstermeğe başladığı dakikadan i'tibâren hakkında müdâfa'a ve sitâyişlerde bulunduk."* Şimdi ise Hilmi Paşa eleştirilmektedir. Çünkü Hilmi Paşa ilk defa yönetimde yer almamıştır. Önceden Dâhiliye Nazırı olarak görev yapmış, dâhilde ve hariçte asayiş problemlerini önleyememiştir. Üstelik bu asayiş problemlerine herhangi bir çözüm üretemediği gibi bu çözümü üretecek bir bürokratı da atamamıştır.[1178]

Bir de Paşa'nın nazırlık döneminde yürütmüş olduğu yanlış zirai politikalar vardır. Köylülerin ağır ve haksız bir şekilde aşar vergisine tabi tutulmaları ve sırf bu yüzden bazen ahalinin artık ambarlara hücum ederek kendi kendilerine adalet tesis etmek istemelerine sebep olunması, ahırdan hayvanlarının alınması ve yolların bakımının

---

[1176] a.g.m., *Serbesti,* s. 1.
[1177] "Ahenk-i İdâre", *Serbesti*, 133. sayı, 17 Mart 1325, s. 1.
[1178] "Ta'kîb-i Hakîkat", *Serbesti*, 99. sayı, 11 Şubat 1324, s. 1.

yapılmaması sebebiyle köylü her daim mağdur olmuştur. Bu sayılanlar elbette çoğaltılabilir. Zaten şurasını görmek lazımdır: Hilmi Paşa gerçekten meşrutiyete riayet etmiş biri olsaydı bu kadar zarar gören, mahrumiyet ve eziyet yaşayan vatandaşların dertlerini dinlerdi.[1179] Anadolu'da baş gösteren kıtlığa istinaden olumlu ve yapıcı bir açıklama yapması beklenirken *"O bir âfetdir. Vâliler Anadolu ahvâlini o derece vahîm göstermiyorlar."* şeklinde açıklama yapmıştır. Serbesti ise bu açıklama için *"Söyleyiniz! İnsafla söyleyiniz! Bu gibi bir nâzıra beyân-ı i'timâd etmek kâbil midir?"* diyerek tepkisini ortaya koyar.[1180] Üstelik bu durum sadece Anadolu için geçerli değildir. İstibdat devrindeki tüm zulümler Rumeli'de olanca gücüyle hissedilmiş, Hilmi Paşa ise bu konuda hiçbir şey yapmamıştır.[1181]

Gazetenin 103. sayısında yine Hilmi Paşa-Kamil Paşa mukayesesi yapılır. Tanin gazetesinde yer alan *Hilmi Paşa ve Macarlar* ser levhalı haberde, Hilmi Paşa'nın Macarlarla yaptığı anlaşmanın olumlu neticeler verdiğinden bahsedilir.

> *"Türkiye'nin Marki Pallavicini ile bir i'tilâfnâme hâsıl etdiğine dâ'ir vârid olan haberler burada pek ziyâde memnûniyet bahş bir te'sîr icrâ eylemişdir. Bütün gazeteler Kamil Paşa'nın leyte ve le'alle politikasına mukâbil Hilmi Paşa tarafından bir sür'at ve kat'iyyet nâme ile müşkülât-ı hâzıranın ref'i için ta'kîb olunan mesleği lisân-ı sitâyişle yâd ediyorlar."*

Tanin'e göre Kamil Paşa'nın sürüncemede bıraktığı bu husus, Hilmi Paşa tarafından bir süratle halledilmiştir. Serbesti, bu haberin hakikati yansıtmadığını, çünkü eğer Macarlar bir şükran duyacaklarsa bunun müsebbibi olarak Bosna-Hersek meselesini nihayete kavuşturma yolunda büyük çaba sarf eden Kamil Paşa'ya duymaları gerektiğini belirtir. Her ne kadar bu meselenin halledilmesi Hilmi Paşa döneminde olmuş ise de yürütülen tecrübeli siyaset sayesinde bu iş Kamil Paşa'nın sayesinde bu noktaya ulaşmıştır. Hilmi Paşa'nın bu konudaki katkısından ise şöyle bahsedilir: *"Eğer Hilmi Paşa'nın şimdilik bu husûsda meşhûd olan bir hidmeti var ise o da hükümdâr nâmına protokole vaz'-ı imzâ etmesidir."*[1182] Harici siyasetteki başarısızlığa bir örnek de, Rusya'ya ödenecek tazminat meselesidir. Her ne kadar Kamil Paşa bu işi halletmiş, Osmanlı Devleti lehine getirdiği çözüm hem Osmanlı Devleti'nce hem de Avrupa devletleri, özellikle İngiltere tarafından takdirle karşılanmışsa da Hilmi Paşa bu süreci iyi yönetememektedir. İngiltere'nin Osmanlı yanlısı tutumu da Hüseyin

[1179] "Ta'kîb-i Hakîkat 2", *Serbesti*, 100. sayı, 12 Şubat 1324, s. 1.
[1180] a.g.m., *Serbesti*, s. 1.
[1181] "Ta'kîb-i Hakîkat 3", *Serbesti*, 102. sayı, 14 Şubat 1324, s. 2.
[1182] "Kamil Paşa ve Leyte le'alle Politikası", *Serbesti*, 103. sayı, 15 Şubat 1324, s. 1.

Hilmi Paşa'nın sadarete gelmesi ile sona erer. Serbesti, neticede Paşa'nın ve onu sadarete getirenlerin yine bir şey kaybetmediğini, zaten hep kaybedenin millet olduğunu şöyle aktarır:

> *"İşte ey mu'ânidîn-i menfa'ât-perestân, millete nasıl bir nigehbân-ı sâhir olduğunuz bununla da zâhir oldu. Evet, siz yine bir şeyi kaybetmediniz. Zâten her ne olsa arada ezilen zavallı millet, bîçâre milletdir. İşte muvaffakiyet-i siyâsiyesiyle mazhar-ı i'timâd olan kâbîne..."*[1183]

Hilmi Paşa'yı bu türden eleştirilere maruz bırakan hususlardan biri de Serbesti'nin iddia ettiğine göre İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne olan bağlılığıdır. Gazetenin 114. sayısında devlet düzenindeki bozukluğa dikkat çekilerek Hüseyin Hilmi Paşa'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlılığının ve bu sebeple liyakat gözetmeksizin yaptığı bürokrat atamalarının ileride tehlikeli boyutlara ulaşabileceği belirtilir.

> *"Sadrazam Paşa hazretleri ekmek yediği kapılara bu derece fart-ı sadâkat göstermeleri bizi âtî için pek fenâ endişelere sevk ediyor… Biz bu tehlikeyi bütün fenâlıklarıyla görüyoruz. Milleti intibâha da'vet ederiz. Müşârileyhin makâm-ı sadârete gelmeleri üzerine İzzet Paşa'dan bir tebrîknâme vürûd etdiği şâyi' oldu. Ya cevâb-ı teşekkür yazılmış olmasına ne diyelim."*[1184]

Serbesti, her ne kadar Hilmi Paşa Cemiyet'e olan bağlılığını ve Cemiyet'in hükümetin iç işlerine müdahalesini inkâr etse de bunun doğru olmadığını söyler. Buna delil olarak da Hüseyin Hilmi Paşa'nın da bulunduğu Pera Palas ziyafetinde, Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey'in şu sözlerini gösterir: *"Mevcûd olan zevâtın hemân kaffesi İttihad ve Terakki Cem'iyyeti mensûbudur. Binâenaleyh bu bâbda söz söylemeğe hâcet görmem. Zîrâ Cem'iyyetimizin hidemâtını zamân gösterdi. Ve gösterecekdir."*[1185] Gazete, Ahmet Rıza Bey'in ziyafette kurduğu bu cümle için:

> *"Cümle-i celîlesi ile başlayan nutkunda zât-ı fehâmet-penâhilerini ve sâ'ir med'uvvin Cem'iyyet a'zâsından olarak göstermiş ve bu vakte kadar ne onlar ve ne de zât-ı vâlâları bu mensûbiyeti tekzîb buyurmadıklarından İttihad ve Terakki Cem'iyyeti'nin onlar ve sizlerden ibâret olduğu tebyîn etmişdir."*

diyerek Paşa'nın henüz bu konuda bir tekzip buyurmadıklarını vurgular.[1186]

Meşrutiyetin ilanından sonra devletin işleyişindeki düzensizlikler, fazladan istihdam edilen memurlar, birden fazla yerde görevli görünerek maaş alan bürokratlar göze

---

[1183] "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Bir Muvaffakiyet-i Siyâsiyesi!", *Serbesti,* 118. sayı, 2 Mart 1325, s. 1.
[1184] "Siyâsâtda Hakk-ı Ni'met", *Serbesti*, 114. sayı, 26 Şubat 1324, s. 1.
[1185] "Cem'iyyet-i Hafiyye ve Dürûğ-ı Maslahat-ı Âmîz", *Serbesti*, 135. sayı, 19 Mart 1325, s. 1.
[1186] a.g.m., *Serbesti,* s. 1.

batmaya başlamış, bunun üzerine bu alanda bir düzenlemeye gidilmiştir. Serbesti'nin irdelediği konulardan biri de işte bu Tensikat Kanunu'ydu. Devlet dairelerinde yapılacak bu türden (memur tasfiyesi) bir düzenlemenin yasal bir dayanağı olmadığı yönünde mecliste tartışmalar olmuşsa da[1187] Temmuz 1909'da bu taslak yasalaşmıştır. Temelde, memurun padişah ya da iktidara değil devlete hizmet etmesi gerektiği mantığını esas alan düzenlemeyle, devletin içinde bulunduğu çözülme ve çürümeye çare aranmaktaydı. Hüseyin Hilmi Paşa iktidarının ilk günlerinde açıkladığı programıyla ilk işlerinin devlet dairelerindeki düzenleme olduğunu, yapılacak düzenlemede en temel ölçütün tarafsızlık olduğunu beyan etmişti.[1188] Fakat kamuoyunda tensikatın ağır aksak işlediği, sadrazamın bu konuda bürokratlarına serzenişte bulunduğu yolunda haberler çıkmış, Serbesti de bunu sayfalarına taşımıştır. Serbesti'ye göre tensikatın yapılamıyor olmasının sebebi bürokratlar değil Hilmi Paşa'nın kendisidir. Gazete, 131. sayısında bununla alakalı yine bir fıkra kaleme alır. Zamanında bir konakta israf çok olduğu için konak beyi işleri düzene sokacak bir vekil tayin eder. Bu kişi konaktaki israfı azaltarak konağın düzenini sağlayacaktır. Fakat konak beyi her gün bir istekte bulunur. Şu kişiyi işten çıkarma kızım üzülür, bunu çıkarma gelinim gücenir diye. Zamanla adam bu şartlarda bu konakta işlerin düzelmeyeceğini anlayınca kendi akrabalarını da konağa işe alır. Bir zaman sonra konak beyi bakar ki işler iyice çığırından çıkmıştır. Atadığı vekile bu düzenlemeler ne zaman yapılacak diye sorar. Adam cevap verir: *"Efendim ne zaman zât-ı âliniz bu konaktan çıkarsanız ..."* Gazete bu nüktedan fıkra üzerine iki satırlık yorum yapar: *"Sadrazam Paşa hazretleri bu vakı'ada kendilerine a'id cevâbın hangi cümle olduğuna intikâl edebildiklerini acabâ isbât bulabilirler mi?"*[1189] Hilmi Paşa'nın tensikat konusundaki idaresizliğinden yakınan Serbesti, mevcut kabinenin göreve geldiği günden beri yaptığı tek şeyin matbuatı yıkmaya çalışmak olduğunu belirtir. İlk günden itibaren hiçbir probleme çare bulamadıkları gibi, görev yapan çalışkan memurları yerlerinden etmiş, sabık dönemden kalma memurları göreve getirerek

[1187] Erkan Tural, *II. Meşrutiyet Döneminde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat ve Tensikat Kanunu*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2006, s. 57.
[1188] *a.g.t.,* s. 130.
[1189] "Ahenk-i İdâre", *Serbesti*, 131. sayı, 15 Mart 1325, s. 1.

yüklü miktarda maaş bağlamıştır. Serbesti, yapılmaya çalışılan tensikatın aksine hareket eden kabinenin memleket için ne gibi bir iyi niyet besleyebileceğini sorar?[1190]

Kamil Paşa'nın devlet yönetimi için birkaç defa görüş değiştiren Serbesti gazetesi, görüldüğü gibi Hilmi Paşa için oldukça sabit bir fikre sahiptir. Paşa'ya göreve geldiği günden sonuna kadar neredeyse hiç tavizkar davranmamış, onun dâhili, harici tüm politikalarını eleştirmiştir. Hilmi Paşa'nın matbuat karşısındaki tavizsiz tutumu da onu eleştiri oklarına maruz bırakmıştır. Zaten Serbesti'ye göre Hilmi Paşa hiçbir zaman hürriyet sevdalısı, meşrutiyet yanlısı biri olmamıştır. Daha iktidarının ilk günlerinde bu konuyla alakalı olarak Times gazetesinin bir haberini yayınlar. Bu haberde:

> *"Viyana muhâbirimiz Hilmi Paşa'nın Selanik'de iken pek de efkâr-ı hürriyet perverde etmediğini hatırlatıyor. Fi'l-hakîka müşârileyh zümre-i hürriyet-i perverâna pek geç dâhil olanlardan olduğu gibi ancak meşrûtiyetin te'sîsi artık tahakkuk edince böyle hareket etmeğe karar vermişdi."*[1191]

denilerek Hilmi Paşa'nın meşrutiyetin ilanı kesinleşince hürriyetçi bloğa geçtiğini belirtir.

5.7.3. Gazi Ahmet Muhtar Paşa

1839 yılında Bursa'da doğan Ahmet Muhtar Paşa, hayatını şekillendirecek olan askerlik mesleğine ilk adımını 12 yaşındayken askeri idadi mektebinde atmış, 1860 yılında sınıf birincisi olarak erkânı harbîye mülazımı olmuştur.[1192] Bu, başarılı askerlik kariyerinin habercisi olmuş, Osmanlı Devleti'nin en gözde generalleri arasında yer almıştır.[1193] 1912 yılında ülkenin içinde bulunduğu karışık ortam, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne duyulan tahammülsüzlük, sadaret makamında tarafsız bir kişiye duyulan ihtiyaç ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın ünlü ve tarafsız biri olması gibi faktörler bir araya gelince 21 Temmuz 1912'de Sultan Reşad onu sadrazam olarak tayin etmiştir.[1194] Simavi, Ahmet Muhtar Paşa'nın sadarete gelişini şöyle açıklar: Said Paşa, Büyük Kabine öncesi istifa ettiğinde Kamil Paşa'dan nefret ettiği için, istemeyerek de

---

1190 "Herc ü Merc İdâre", *Serbesti*, 132. sayı, 16 Mart 1325, s. 1.
1191 *Serbesti*, 98. sayı, 10 Şubat 1324, s. 1.
1192 İnal, *a.g.e.*, s. 1805
1193 Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümeti ve faaliyetleri için bkz. Rifat Uçarol, *Mareşal Ayan Meclisi Başkanı Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa 1839-1919 Askeri ve Siyasi Hayatı*, Derin Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2015.
1194 Rifat Uçarol, "Gazi Ahmed Muhtar Paşa", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, cilt: 13, İstanbul 1996, s. 447.

olsa Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın sadaretinin uygun olacağı yönünde saraya beyanda bulunmuştur.[1195] Paşa'nın sadarete olan hevesi ise şöyle nakledilir: Simavi, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya sadaretin verileceğini, fakat henüz resmi irade çıkmadığından kimseye bahsetmemesi gerektiğini söylemesi üzerine Paşa *"Kırk seneden beri nihâyet bugün nasip imiş"* diyerek memnuniyetini belirtir. Paşa'nın bu makam için nasıl can attığını itiraf ettiğini söyler.[1196]

Ahmet Muhtar Paşa'nın kurduğu kabinede eski üç sadrazamın da yer alması sebebiyle onun kabinesi Büyük Kabine ya da, kabinesinde oğlunun Bahriye Nazırı olarak görev alması sebebiyle "Baba Oğul Kabinesi" olarak adlandırılmıştır. Paşa, iyi ve tecrübeli bir asker olsa da siyasi hayatı, askerlik kariyeri kadar parlak olmamıştır. Bunda iktidara geldiği dönemin karışıklıklarının da etkisinin olduğunu söylemekte fayda vardır. Kabinesinin programını sunarken kendisi de buna değinmiş, ne kadar zor bir dönemde vazifeyi üstüne aldığını söylemiştir.[1197] Ahmet Muhtar Paşa, kabine programını açıklarken memleketin içinde bulunduğu bu buhranı dört madde halinde şöyle sıralar:

> *"1.İntihâbât-ı umûmiyyede me'mûrların muhâlif-i kânun ve müdâhalât-ı muamelâtı, 2. Ordu ile me'mûrînin muhtelif fırak-ı siyâsiyyeye duhûlü, 3. Tevzî'-i vezâ'if ve menâsıbda nizâmât-ı mer'iyye ahkâmından inhirâf, 4. Kânûn-ı Esâsî ahkâmı, müktazayet ve meşrûtiyet ile kâbil-i te'lif olmayan turuk-ı tedâbîre tevessül."*[1198]

Serbesti, kabine programının geç açıklanmasından şikâyetçi olsa da anlaşıldığı kadarıyla kabineye karşı taraf olmaktan bir nebze uzaktır. Programın neden geç açıklanması konusunda da titizlikle çalışarak bir program hazırlanmakta olduğunu, hükümetin önünde Arnavutluk meselesi gibi önemli işler bulunduğunu bildirir.[1199] Kamuoyunda kabine programından memnun olanlar ve olmayanlar değerlendirilirken kendilerinin tarafsız olduğunu yineleme ihtiyacı duyar. *"Biz kelimenin butün ma'nâsıyla (bî-tarafız) vatandan vatanın câyi' olduğu hey'et-i umûmiyeden başka bir tarafa ne meylimiz vardır, ne râbıtamız."*[1200] Serbesti'nin kabineye ve programa karşı bu ılımlı ve tarafsız tutumunda, yayın hayatına yeni (ikinci dönemi itibarıyla) başlamış olmasının, birinci döneminden çıkarmış olduğu derslerin ve şüphesiz Balkan

[1195] Simavi, *a.g.e.*, s. 254.
[1196] Simavi, *a.g.e.*, s. 255.
[1197] "Kabine Programı", *Serbesti*, 159. sayı, 18 Temmuz 1328, s. 1.
[1198] MMZC, Devre: 2, Cilt: 2, İnikad: 43, İçtima: 1, 17 Temmuz 1328.
[1199] "Kabine Programı Hakkında", *Serbesti*, 158. sayı, 17 Temmuz 1328, s. 4.
[1200] "Kânûn ve Sükûn", *Serbesti*, 160. sayı, 19 Temmuz 1328, s. 1.

Harbi'nin etkisi vardır. Bu sebeple, bu dönemde hükumete yapılan muhalefeti de eleştirmekten geri kalmaz. Meclise gönderme yaparak zamanın muhalefet zamanı değil birlik zamanı olduğunu hatırlatır.

> *"Böyle nâzik bir zamânda, hem de harb esnâsında muhâlefetin bu derecesi, fark-ı siyâsiyenin bu şiddetle müsâdemesi korkarız ki hazîn bir netîce göstermesin… Herkesi haddine, vazîfesine, velhâsıl kânûna, kânûna ri'âyete, itâ'ate davet edelim. Meşrûtiyetimize, Kânûn-ı Esâsi'yemize darbe urdurmayalım. Rekabet olsun da ne yüzden olursa olsun diye ulu orta atılmayalım."*[1201]

Gazete yönetimi geçmişte yapılan hatalar için (İttihat ve Terakki nazara alınarak) gençlik ve tecrübesizlik gibi faktörlerin söz konusu olduğunu vurgular ve bugün böyle bir durumun söz konusu olmadığı için memleketin hatayı hoş görecek bir durumunun olmadığını dile getirir.

> *"Bugün mevki'-i iktidâra sa'ud edenler, ne İttihad ve Terakki kuvveti altında zebûndur, ne de tecrübesizlik derdine uğramış gençlerdir. Cümlesi başından aşağı (sâl-dîde) ihtiyâr ve muhtârdır. Pek a'lâ yaşlarından o meşhûr tecârüb-i adîdelerniden sür'atle beklediğimiz sükûn nerede? Kânûn nerede? Mantık nerede? Şu kadar gün oldu hayır memleket nâmına ne görüldü? Gençlerimiz acûl idi, tecrübesiz idi. Şeyhlerimiz de beceriksiz miydi? Biri koşuyor, diğeri uyuyor muydu? Bunların orta hallileri, orta akıllıları, orta yaşlıları, fakat iş görenleri yok muydu?"*[1202]

Yeni kurulmuş olan kabine henüz tam teşkilatlı işe başlamamışken ülke gündemini baştan aşağı değiştiren iki gelişme meydana gelir. Bunların ilki ordu içinde yeni bir hizipleşmenin neticesi olarak ortaya çıkan Halaskâr Zabitan grubundan meclis reisi Halil Menteşe'ye gönderilen mektup, ikincisi ise meclisin feshedileceğine dair söylentilerdir. 24 Temmuz 1912'de (11 Temmuz sene 1328) Halaskâr Zabitan grubundan Halil Bey'e gönderilen mektup şöyledir:

> *"Gerek İttihad ve Terakkî muhitinde ve gerek Meclis-i Meb'ûsan sahasında vatan için hiç de hayırlı olmaksızın vukua gelen bunca harekât-ı sakîmenize zamîmeten bu defa da nezd-i Şahanede sebkeden teşebbüsat ve entrikalarınız, grubumuzca malûm olmakla ve bu da mûcib-i cezâ-yı azîm görülmekle beraber, pis kanlarla lekelenmek ârzû etmediğimiz için ihtara lüzum görüyoruz ki milletle beraber ordunun mutâlebât-ı muhikkasının en mühimmini teşkil eden Meclis-i Hâzır-ı Meb'ûsanın ve daha doğrusu Fındıklı Kulüp ve Tiyatrosunun feshi hususunda bir engel olmadığınızı ve hattâ tervîc-i matkabımız yolunda bilfiil çalıştığınızı*

[1201] "Bu Derece Ricâlden Mahrûm muyuz", *Serbesti*, 161. sayı, 20 Temmuz 1328, s. 1.
[1202] a.g.m., *Serbesti,* s. 1.

kırsekiz saatte izhar ve ispat etmezseniz, üzerimize terettüp eden vazife-i vatanîyyeyi tamamen icra edeceğimizi ihbar ediyoruz."[1203]

Her ne kadar Harbiye Nazırı Nazım Paşa meşrutiyetin ilanından beri böyle blöfler yapıldığını, bunun da o türden bir vaka olduğunu söylese de bu olay asker siyaset tartışmasını hararetlendirmekle kalmamış; meclisin akıbetini de kamuoyuna taşımıştır.[1204] Aslında Halaskâr Zabitan grubunun ortaya çıkışı yeni değildi. Bu, II. Meşrutiyetin ilanından beri II. Abdülhamid dönemi asker ve memur kadrolarının azaltılarak yerlerine İttihat ve Terakki yanlısı kişilerin geçirilmeye çalışılması,[1205] İttihat ve Terakki'nin baskın rolü ve Cemiyet üyesi olmayan askerler arasında çıkan rahatsızlığın bir neticesiydi. Şöyle ki: Cemiyet mensubu olmayan askerlerin merkezden uzak yerlere görevlendirilmişti. 7 Ağustos 1909'da çıkarılan Tasfiye-i Rüteb,[1206] 24 Ağustos'ta çıkarılan Askeri Tekaüt Kanunu[1207] ve askeri düzenlemelerde sadece Cemiyet mensubu subayların muhatap alınması gibi olaylar ordu içinde bir muhalefetle sonuçlanmış; yukarıda da arz edildiği üzere bu muhalefet meclisi tehdit edebilecek bir konuma erişmiştir. [1208]

Meclis ve ordunun vaziyetinin böyle olduğu bir zamanda, çalışamayacağına hükmeden Gazi Ahmet Muhtar Paşa, İttihat ve Terakki tahakkümünden de kurtulmanın bir çaresi olarak meclisin feshi yolunu seçmiştir. Her ne kadar Cemiyet ve basından türlü muhalif[1209] sesler ortaya çıksa da 23 Temmuz 1328'de meclis feshedilmiştir. Burada İttihat ve Terakki'nin sözcülüğünü yapan Tanin'le, her ikisine de neredeyse her zaman muhalif olan Serbesti aynı çizgide buluşmuş, Gazi Paşa'nın bu kararını Serbesti'de protesto etmiştir. Gazetenin 163. sayısında herkesin dilinde bir fesih kelimesinin gezdiği, fakat çözümün meclisin feshinde değil, kabinenin görevi

[1203] MMZC, Devre: 2, Cilt: 2, İnikad: 40, İçtima: 1, 12 Temmuz 1328.
[1204] a.g.z, s. 449.
[1205] Hasan Ali Polat, "Halaskar Zâbitân Müdahalesinden Babıali Baskınına Osmanlı Bürokrasisinin Siyasetle İmtihanı: Siyasetle İştigal Edilmeyeceğine Dair Taahhütnameler", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* sayı: 65, 2019 Güz, ss. 301-341, s. 332.
[1206] Kanunun müzakereleri için bkz. MMZC, Devre: 1, Cilt: 1, İnikad: 107, İçtima: 1, 24 Haziran 1325.
[1207] Nursel Manav, "II. Meşrutiyet'te Abdülhamid Dönemi Kadrolarının Tasfiyesi ve Tekaüd Sandıkları", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 2, sayı: 1, ss. 240-260, s. 246.
[1208] Tasfiye-i Rüteb Kanunu, orduda ortaya çıkan rahatsızlıklar ve muhalefet için bkz. Zekeriya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1993.
[1209] Bunun örneklerinden biri Babanzade İsmail Hakkı'nın Tanin'de kaleme aldığı "Diktatörlük Muallimleri" isimli makalede görülür. Babanzade bu makalede: *"Meclisi fesh içün vâki' olan teklîflerden hiç biri kânûnî değildir. Kânûnî olmayan her teklîfe karşı Meclîs-i Meb'ûsân göğüs gerecek ve bu teklîfte bulunan her hangi bir hükûmeti derhâl gayr-ı meşrû' addiyle kânûn hâricine atacakdır."* diyerek bu konun meclis gündemine taşınmasının dahi kanuni olmadığını belirtir.; "Diktatörlük Mu'allimleri", *Tanin*, 1406. sayı, 30 Temmuz 1912. s. 1.

bırakmasında yattığı anlatılır.[1210] Ertesi gün yine aynı konu ele alınır ve kamuoyu sükûnete davet edilir. Serbesti, meclisin feshi gibi söylentilerin oldukça rahatsızlık verici olduğunu, çözüm yollarından hiç birinin meclisin feshi olmaması gerektiğini vurgular.[1211] Burada Serbesti'nin bu dönem için Cemiyet'e yakınlaşmasını gözden kaçırmamak gerekir. Zira meclisin feshinin altında yatan sebeplerden biri Cemiyet'in tasfiyesidir. Bu sebeple yazılar genel itibarıyla yapılanın kanuni olmadığı, yanlış olduğu, çözümün başka mecralarda aranması gerektiği yönündedir. Ve kamuoyu devamlı surette sükûnete davet edilmektedir. Bu bağlamda, meclisin feshedildiği günün hemen ertesinde, memleketin büyük bir buhran içinde olduğu, acilen idari ve hukuki çözümlerin getirilmesi gerektiği, burada da her Osmanlı vatandaşının üzerine büyük bir görevin yüklü olduğu anlatılır.[1212] Meclisin feshi sırasında yaşananlar ise özetle şöyledir: Mecliste Draç mebusu Esat Paşa, Ayan Meclisi'nin kararı üzerine, meclisin hükümsüz kaldığını, artık halkın meclisi olmadığını, bu sebeple feshedilmesi gerektiğini belirtir bir konuşma yapmış, Edirne mebusu Talat Bey ise buna şiddetle karşı çıkmış, hatta Esat Paşa'nın üstüne yürümüştür. Nihayetinde mecliste hükümetin güvensizlik oyu ile düşürülmesine karar verilmiş, bu karar Padişah'a bildirilmiştir. Bu olaydan sonra meclis dağılmış, az sayıda vekil meclisteyken Gazi Paşa meclise gelerek Padişah'ın kendisine gönderdiği 6 Haziran 1909 (*24 Mayıs [1]325*) tarihli şu telgrafı okumuştur:

> *"Said Paşa kabinesiyle hey'et-i meb'ûsan arasında Kânûn-ı Esâsi ta'dîlâtından dolayı tehaddüs eden ihtilâf üzerine Meclis-i Meb'ûsân'ın feshi cihetiyle a'zâsı yeniden intihâb olunub fî 5 Nîsân [1]328 târihinde ictimâ' ve mûceb-i ihtilâf olan madde hakkında Kânûn-ı Esâsi'nin 35. maddesi mûcebince karârını i'tâ etmiş olan hey'et-i cedîde-i meb'ûsânın müddet-i me'mûriyeti feshi intâc eden ihtilâf hakkında sıfat-ı hâkimiyetle bir re'y ve karâr i'tâsına mahsûs ve münhasır olduğu hey'et-i a'yândan Kânûn-ı Esâsi'ye tevfîkân ve tefsîrân tanzim olunan karârnâmede beyân olunmuş ve bu karâra göre meclis-i umuminin seddiyle meb'ûsânın yeniden intihâbâtına mübâşeret olunmak lazım gelmiş olduğundan seddiyle Kânûn-ı Esâsî ahkâmına tevfîkân intihâbât-ı cedîdenin icrâsını irâde ederim. Bu irâde-i seniyemin icrasına sadrazam me'mûrdur."*[1213]

Böylelikle Gazi Paşa, politikasının ilk adımını tamamlamış, meclisin feshine muvaffak olmuştur. Serbesti ise hala ılımlı politikasını sürdürmekte, tarafların söz ve

[1210] "Herkes Ne Bekliyor", *Serbesti*, 163. sayı, 22 Temmuz 1328, s. 1.
[1211] "Yine Kânûn ve Sükûn", *Serbesti*, 164. sayı, 23 Temmuz 1328, s. 1.
[1212] "Buhran", *Serbesti*, 165. sayı, 24 Temmuz 1328, s. 1.
[1213] "Meclis-i Meb'ûsân", *Serbesti*, 165. sayı, 24 Temmuz 1328, s. 1.

eylemlerindeki şedit unsurların bertaraf edilmesinden yana tavır takınmaktadır. Vatan bu haldeyken neden hala insanların birbiriyle uğraştığını, neden insanların birbirinden bu kadar nefret eder olduğunu dile getirir. *"Sanki ne oluyoruz? Yekdiğerimizin babasını mı öldürdük? Ortada bir dürlü taksîm edilemeyen hâ'in mîrâs nedir? Doğrusunu söylemek îcâb ederse bütün bu ahvâlin müsebbibi, hakîki müsebbibi yalnız bir kelime gösterir! Şerefli olmak."*[1214]

Serbesti'nin büyük kabineye getirdiği eleştiri, kabinenin şeffaf bir politika yürütmeyip, iç işlerinde dönen uyuşmazlıkları halktan saklamasıdır. Meclis feshedilmiş olsa da görevi başında olan bir kabine vardır. Fakat bu kabinede sık sık istifalar meydana gelmekte, bunlar ise halktan saklanmaktadır. Kabinedeki istifaların sebebinin, istifa edenin yerine gelen kişinin yine aynı sebepten istifa ettiğinin anlaşılamadığı, kabinede perde arkasında dönen uyuşmazlıkların sebeplerinin ne olduğunun gün yüzüne çıkmadığı anlatılır.[1215] Hükumet her işini perde arkasında yaptığından kabinede olan bitenden kimsenin haberi olmamaktadır. Bir buhran olmakla birlikte, kimsenin bu buhrandan haberi yoktur. Her ne kadar bir sıkıntının olmadığına dair açıklamalar yapılsa da hemen ardından istifalar gelmektedir. Tüm bunlar sebebiyle Serbesti bir kere daha hükümete seslenerek şeffaf bir politika yürütülmesi gerektiğini hatırlatır.[1216] Gazetenin 182. sayısında boşalan nazırlıklara kimin getirileceği hususu görüşülmüş ise de bir muvaffakiyetin sağlanamadığı, ayrıca ortalıkta Kamil Paşa'nın sadarete gelerek yeni bir kabine teşkil edeceğine yönelik söylentilerin dolaştığını, fakat henüz sadece rivayetten ibaret olduğu duyurulur.[1217]

Eleştirilen bir diğer nokta da hükumetin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin düştüğü hatalara düştüğü, onlardan fazla olarak bir de uluslararası zeminde ülkenin yalnız kalmasına sebep olmasıdır.

> *"İttihad ve Terakki'den birçok şikâyetler etdik. Bihakk müşteki olduk. Nihâyet mevki'-i iktidârdan çekildi. Onun yerine bî-taraf olduğunu i'lân eden bir hey'et-i hükûmetden meded umduk. Fakat ne umduk, ne bulduk? Memleketimizin bugünkü hâl-i perîşânisini bulduk. İttihad ve Terakki'ye isnâd olunan hatâların hangisini bunlarda eksik gördük. Fazla olarak*

[1214] "Aşk-ı Vatan", *Serbesti*, 173. sayı, 1 Ağustos 1328, s. 1.
[1215] "Anlamıyoruz", *Serbesti*, 180. sayı, 8 Ağustos 1328, s. 1.
[1216] "Perde Altında", *Serbesti*, 10 Ağustos 1328, s. 1.
[1217] "Buhran-ı Vükelâ", *Serbesti*, 182. sayı, 10 Ağustos 1328, s. 2.

ibtidâ-yı hürriyetimizden beri Avrupa'dan şimdiye kadar görmediğimiz bir mu'âmeleye hedef olduk."[1218]

Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın sadareti ve kurmuş olduğu kabinesi uzun soluklu olmamış, yaklaşık üç ay sonra 29 Ekim 1912'de istifanamesini Padişah'a sunarak sadaretten el çek(tiril)miştir.[1219] Serbesti'nin takip edebildiğimiz sayılarında, yukarıda da arz edildiği üzere Ahmet Muhtar Paşa'ya yönelik şiddetli bir muhalefet politikası güdülmemiş, genel itibarıyla kendisine ve kabinesine karşı yapıcı eleştiriler yöneltilmiştir. Fakat yapılan bu yorum, Paşa'nın sadaretinin son günlerinde (bilhassa Balkan Harbi'nde) gazete yazıları olmadığından (son sayı 1 Eylül 1912) sadece 1 Eylül 1912'ye kadarki zaman için geçerlidir.

5.7.4. Ahmet Tevfik Paşa

Osmanlı Devleti'nin son sadrazamı olan Ahmet Tevfik Paşa, 1845 yılında Üsküdar'da dünyaya gelmiş[1220], hariciye nazırlığı, sefirlik gibi memuriyetlerin yanında 1909, 1918 ve 1920 yıllarında olmak üzere üç defa sadrazamlık makamına getirilmiştir. İlk defa 31 Mart Vakasından sonra, tarafsız ve güven kazanmış biri olarak 14 Nisan 1909'da sadrazamlığa[1221] getirildiyse de vakanın ardından 6 Mayıs 1909'da istifa ederek Londra Sefirliği'ne dönmüştür.[1222] Paşa'nın ikinci defa sadaret koltuğuna oturması ise Mondros Mütarekesi'nden sonra, 11 Kasım 1918'de gerçekleşmiştir.[1223] Serbesti gazetesi nazarında Ahmet Tevfik Paşa, insani değerler bakımından olumlu değerlendirilmiş ise de bir devlet adamı olarak kayda değer işler yapamadığı anlatılmıştır.

"Tevfik Paşa hazretleri ve rüfekâ-yı mesâ'ileri vâkı'â, memleketimizdeki ricâl arasında pak, temiz ve çok muhterem olmalarıyla berâber İzzet Paşa hazretleri'nin selâmet-i vatan nâmına ittihâz etdikleri tarîk-i selîm siyâset üzerinde bu kadar zamân zâyi' etdiler. Göze görülecek ve hârice, dâhile

---

[1218] "İntihâbât", *Serbesti*, 185. sayı, 13 Ağustos 1328, s. 1.
[1219] İnal, *a.g.e.*, s. 1823.
[1220] İnal, *a.g.e.*, s. 1704.
[1221] "*Makâm-ı Sadârete Tevfik Paşa, makâm-ı Meşîhhata ibkâ'en Ziyaeddin Efendi, Harbiye Nezâreti'ne a'yândan Edhem Paşa, Bahriye Nezâreti'ne vekâleten Hacı Emin Paşa, Harbiye ibkâ'en Rıfat Paşa, Adliye Nezâreti'ne Hasan Fehmi Paşa, Dâhiliye Nezâreti'ne ibkâ'en Gabriyel Efendi, Orman Nezâreti'ne ibkâ'en Mavrokordato Efendi, Maliye Nezâreti'ne Askeri Tekâ'üd Sandığı Nâzırı Nuri Beğ, Şûrâ-yı Devlet Riyâseti'ne Hicaz Temür Yolu Nâzırı a'yândan Zihni Paşa, Evkâf Nezâreti'ne ibkâ'en Hamada Paşa.*"; "Yeni Heyet-i Vükelâ", *Serbesti*, 149. sayı, 2 Nisan 1325, s. 1.
[1222] Kemal Beydilli, "Ahmed Tevfik Paşa", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, cilt: 2, İstanbul 1989, s. 139.
[1223] Neşe Özden, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ahmet-tevfik-pasa-okday-1845-1936/?pdf=3883 (erişim tarihi 21.09.2021).

> *emniyet-bahş olacak ufak bir hatve-i milliye atmak muvaffakiyetine mazhar olamadılar. Ve istikbâli için böyle bir mazhariyete müste'id bulunduklarına delîl bir emâre bile ma'alesef şimdiye kadar gösteremediler."*[1224]

Aynı şekilde Birinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşecek olan Sulh Konferansı için de Paşa'nın pasif kaldığı, konferans öncesinde gerekli adımları atamadığı hususu eleştirilir. 5 Kanun-ı Sani 1919 tarihli gazetede Sulh Konferansı'nın yakında düzenleneceği, Osmanlı Devleti başta olmak üzere mağlup devletlerin elbette bu konferansa zor şartlar altında katılacağı, Osmanlı Devleti'nin gerekli ıslahatları yaparsa bu konferanstan en az zararla çıkılabileceği anlatılır. Büyük devletlerin Osmanlı Devleti'nden beklentisi hürriyet ve eşitlik yanlısı bir yönetim anlayışıdır. Aksi takdirde durum daha vahim bir hal alacaktır.[1225] Bu konuda yönetim pasif ve hissizlikle suçlanır.

> *"Böyle büyük bir tehlikenin huzûrunda bulunduğumuz halde pek hissiz, pek kayıdsız davranıyor, gelecek felâketin def'iyle selâmetin kenârında olsun çıkabilmek çârelerine sarılamıyoruz… Tevfik Paşa hazretleri mevki'-i iktidâra geleli iki ayı geçdi. Sadra şifâ verecek iki muvaffakiyet olsun görülemedi. Bilakis memleketin ahvâl-i dâhiliyesinde perîşânlık pek ziyâde bir hâlde artdı."*[1226]

Serbesti gazetesi, Ahmet Tefik Paşa'nın sadarette olduğu üç dönemde de yayın hayatında olmuş, hemen her döneminde Paşa için aynı görüşte kalmıştır. Gazete nazarında Paşa dürüst, ahlaklı, temiz bir kişi olmakla birlikte devlet yönetiminde bir iz bırakacak, esaslı bir duruş sergileyecek kabiliyete sahip değildir. Paşa'nın ikinci sadrazamlık döneminde, *"Memleket bu vezîrin ne devr-i Hamîdi'de ve ne de devr-i ahîrde esâslı bir muvaffakiyet ve mazhariyetine şâhid olamamışdır."*[1227] diyerek onun bu yönüne işaret etmiştir.

Ahmet Tevfik Paşa'nın üçüncü sadrazamlık döneminde ise gazetenin ondan beklediği Damat Ferit Paşa'nın düştüğü yanlışa düşmemesi gerektiğidir. Çünkü Ferit Paşa Anadolu hareketini zapturapt altına alamamış, bu sebeple istifa etmiştir. Yani Serbesti'ye göre Ahmet Tevfik Paşa'nın başarısı, Anadolu Hareketini (Milli Mücadele) ne derece kontrol altına alabileceğiyle ölçülecektir. Bu hareket ki dünya

---

[1224] "Tarihi Bir Celse", *Serbesti*, 181. sayı, 21 Kânûn-ı evvel 1919, s. 1.
[1225] Gazetenin bu tarih itibarıyla, müstakil bir Kürt devleti yolunda adımlar atılması gerektiği inancını taşıdığı bilindiğinden hürriyet ve eşitlik yanlısı ıslahatların bu çerçevede değerlendirilmesi gerekmektedir.
[1226] "Ricâlin Dikkatine", *Serbesti*, 196. sayı, 5 Kânûn-ı sâni 1919, s. 1.
[1227] "Buhran-ı Sûretâ Halledildi", *Serbesti*, 205. sayı, 15 Kânûn-ı sâni 1919, s. 1.

nazarında Osmanlı'yı zor duruma düşürmekte, büyük bir acizlik içinde bulunan memleketi daha da zor bir sürece sokmaktadır. Atılacak ilk adım bu isyan hareketini durdurmak ve sulh maddelerini yerine getirmektir.[1228]

Serbesti, Ahmet Tevfik Paşa ile Damat Ferit Paşa arasında devamlı olarak birbirini düzeltme, ya da tamamlama ilişkisi kurar. Mesela yukarıdaki örnekte Ferit Paşa'nın Anadolu Hareketi'ni kontrol altına alamadığı için, Ahmet Tevfik Paşa'nın bu nokta üzerinde çalışması gerektiğini belirtirken Ferit Paşa'nın da Ahmet Tevfik Paşa'nın hatalarını düzeltmesi gerektiği belirtilir. Damat Ferid Paşa hükümeti büyük sloganlarla iş başına gelmiş olsa da tehcir ve savaş suçlularının yargılanmaları konusunda Ahmet Tevfik Paşa gibi yavaş hareket etmektedir. Eğer Ferit Paşa bu şekilde devam ederse kabinesi uzun soluklu olamayacaktır. Ahmet Tevfik Paşa'nın bu konudaki ataleti, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne baskı kurmalarına sebep olmuştur. Bu sebeple bir an evvel Damat Ferit Paşa'nın yargılamaları seri bir şekilde hallettirmesi gerektiği vurgulanır.

> *"Zamânın ma'lûm olan nezâket ve vehâmeti, Sulh Konferansı'nın karâr vermek üzere bulunması hasebiyle icrââtda pek ziyâde sür'at ihtiyâr etmek lâzımdır. Eğer mevkûfların muhâkemesi daha ziyâde te'hir ederse hükûmetin za'if ve atâlete doğru tebdîl-i istikâmet etmiş olduğuna hükmolunur... Tevfik Paşa usûlü devâm ederse ömrünün pek uzun olmasına du'âlar etdiğimiz Ferid Paşa kabînesinin pek az bir zamân içinde -Allah o günleri bu ümmete göstermesin- memleket ile berâber sükût-ı inhidâma mecbûr olacağını hatırdan bir dakîka çıkarmamalıdır."*[1229]

Her ne surette olursa olsun, Serbesti zaman zaman Ahmet Tevfik Paşa'yı eleştirmiş olsa da onun hakkında beslediği olumlu düşünceler genel itibarıyla değişmemiştir. *"Tevfik Paşa gibi nâmûs ve şerefi bütün hayât-ı siyâsiyesince bir def'acık olsun lekelenmemiş mümtâz, mu'tedil ve müdebber bir ricâl-i devlete karşı tevcîh ve i'timâdını dâ'imâ izhâr edegelmişdir."*[1230]

[1228] "Yeni Kabine", *Serbesti*, 743. sayı, 20 Teşrin-i Evvel 1920, s. 1.

[1229] "İcrâât İzâhât", *Serbesti*, 231. sayı, 17 Mart 1919, s. 1. Serbesti gazetesinin tehcir ve savaş sorumlularının yargılanmaları konusundaki aceleci tavırlarını sırf Sulh Konferansı'na hazırlık olarak değerlendirmek yanlış olacaktır. Yargılanacak kişilerin İttihat ve Terakki mensubiyeti ve gazetenin yayın politikası birlikte değerlendirildiğinde neden bu kadar ısrarcı olduğu ortaya çıkar. Yargılamaların yapılacağı yerlerin henüz hazır olmadığı yönündeki haberler üzerine Ferit Paşa'ya hitaben bir başka makalede şöyle yazılır; *"Tevfikhânenin perdeleri, kanapeleri, odaların saksonya takımları vaz' edilmeden, yerlere kıymetdâr halılar tefrîş olunmadan diğer cemâ'at ve kâfile-i ittihâdın tevfikinin câ'iz olmayacağına dâ'ir nass-ı mutlak mı vardır?";* "Tenkîd-i Samîmi", *Serbesti*, 232. sayı, 18 Mart 1919, s. 1.

[1230] "Tevfik Paşa", *Serbesti*, 744. sayı, 21 Teşrin-i Evvel 1920, s. 1.

5.8. Serbesti'nin Milli Mücadele Karşıtlığı

Birinci Dünya Savaşı'nı resmi olarak sona erdiren Mondros Mütarekesi, 30 Ekim 1918'de Midilli Adası'nın Mondros Limanı'nda imzalandı.[1231] Anlaşma, boğazların tesliminden askerin terhisine, limanlardan tünellere kadar tüm stratejik noktaların işgali gibi çok ağır şartlar içeriyordu. Osmanlı Devleti dayatılan ağır maddelerin hemen hepsini onaylayarak anlaşmayı kabul etmek zorunda kaldı. Bu, Osmanlı Devleti için bir anlaşmadan ziyade teslimiyet belgesi hükmündeydi. Zira İtilaf Devletleri anlaşmanın 7. maddesini öne sürerek anlaşmadan hemen sonra, Aralık ayından itibaren işgallere başladı. Fransızlar Adana bölgesinden İngilizler İskenderun havalisinden işe başlamış, sadaret ise karşı konulmaması yönünde talimat vermişti.[1232] İstanbul hükümetinin teslimiyetçi tavrına karşılık, Anadolu'da Mondros'tan itibaren başlayarak Mudanya Mütarekesi (11 Ekim 1922)'ne kadar askeri anlamda, Lozan Antlaşmasına (24 Temmuz 1923) kadar ise siyasi anlamda mücadele verilmiştir.[1233]

Mudanya Mütarekesi'ne kadar olan süreç hem doğu hem de batı için oldukça önemlidir. Çünkü yaklaşık iki yüz yıldan beri yenilen, parçalanan Osmanlı Devleti'nin girmiş olduğu bu son savaş ile tarih sahnesinden tamamen silineceği bekleniyordu. Batı'lı devletlerin bu yöndeki beklentisine karşılık, Türklerin Anadolu Hareketi veya Milli Mücadele olarak adlandırılan bağımsızlık mücadelesine başladıklarında, karşılarında ordularıyla duran sadece Yunanistan kalmıştır. Türklerin bu yok oluş sürecini hayatın olağan bir akışı olarak değerlendiren Batı'ya karşılık, Türkler bunu tersine çevirmeyi başarmıştır. Cihan Harbi sonrasında batıda Rumeli'nin, güneyde ise Arap coğrafyasının elden çıkması, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına sebep olan milliyetçilik akımını tersine çevirmiş; milliyetçilik ruhu Anadolu'nun[1234]

[1231] Yücel Özkaya, Enver Konukçu vd., *Milli Mücadele Tarihi,* cilt: 1, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005, s. 28

[1232] Özkaya ve Konukçu, *a.g.e.,* s. 30.

[1233] Cevdet Küçük, "Milli Mücadele", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, cilt: 30, Ankara 2020, s.76.

[1234] Osmanlı ordusunun bazı genç subayları arasında söylenegelen "Arnavutluk ve Yemen için Türk kanı dökmek niye" sorusundan hareketle, ileride Misakı Milli olarak şekillenen Anadolu'nun kurtarılması çabası ortaya çıkmıştır. Misakı Milli'nin Anadolu'nun muhafazası kararı Erzurum ve Sivas kongrelerinde fikren kabul edilmiş ve Mebusan Meclisi'nde alınan karar ile halka duyurulmuştur. Falih Rıfkı Atay, bunu ilk defa yıllar önce Selanik'te bir gazinoda Atatürk'ün "imparatorluğun tasfiyesi" şeklinde söylediğini kaydeder. O zamanlar vatan hainliği addedilecek bu söz ile Atatürk, sınırlı olan kuvvetin Anadolu için harcanması gerektiğini ifade etmiştir.; Falih Rıfkı Atay, *Kurtuluş,* Pozitif Yayınları, İstanbul 2012, s. 16.

muhafazası için yeniden Türkler lehine dirilmiştir.[1235] Bu dönemde Anadolu Hareketi kimi çevrelerce desteklenirken kimilerince tekfir edilmiş, Avrupa'ya karşı gelmenin Türk milletini ebediyen yok edeceği söylenmiştir.

İşte Anadolu Hareketi'ni tekfir edenlerin başında gelen ve Serbesti gazetesini günümüzde en tanınır kılan yayın politikalarından biri bu dönemde ortaya çıkmıştır. Yıllardan beri savaş, yenilgi, işgal ve her türlü eziyet gören halk, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının liderliğindeki milli bir direnişe umut bağlamışken Serbesti gazetesi bu direnişi olanca gücüyle eleştirmiş; Balkan Savaşı'nda bir Osmanlı aşığı olan bu gazete, Milli Mücadele döneminde İtilaf Devletleri'nin yayın organı gibi çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa için türlü hakaretler eden Serbesti, Milli Mücadele için de eşkıyalık yakıştırması yapmıştır. Balkan Savaşı'nda güçlü bir Osmanlı arzulayan, bu doğrultuda savaşın manevi cephesi olmaya çalışan gazete Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra neden bu denli dönüşüm yaşamıştır? Bu sorunun muhtemel iki doğru cevabı vardır. Birincisi, Kürt-Ermeni meselesinde de anlatıldığı üzere Mevlanzade Rıfat Bey'in etnik kimliğinin ön plana çıkması ve Kürtlerin geleceğini (İtilaf Devletlerince söz verildiği gibi) müstakil bir devlette görmesidir. İkincisi ise uzun yıllar boyunca kalemiyle mücadele eden Mevlanzade Rıfat Bey'in Kürt kimliğini kullanarak etnik bir grubun sözcülüğünü yapması, bu sayede verdiği mücadelenin meyvelerini toplamak istemesidir. Yani Rıfat Bey'in, güttüğü politika ile Kürtlerin geleceğini teminat altına almanın yanında, kendisi için de bir mevki elde etmek çabasına girmiş olması muhtemeldir.

Rıfat Bey'in Serbesti aracılığıyla ortaya koyduğu bu siyaset, Türk halkının son takatini simgeleyen Milli Mücadele ve Kurtuluş Savaşı'yla taban tabana zıttır. Çünkü Milli Mücadele ruhu, halka boyun eğmemeyi, savaşmayı, birlik olmayı aşılamaya çalışırken Serbesti gazetesi tam aksi istikamette, İtilaf Devletleri'nin kararlarına saygı duymayı, silâhları bırakmak gerektiğini anlatmıştır.

> *"Doğru yola girmek fırsatını bile gösteremedik. Küçüldüğümüzü, harâb olduğumuzu anlayamadık. Yine kırık silâhlara sarılarak saldırmak ve bu kırık silâhlar ile de dünyâyı kendimize râm etmek istedik. İşte bu anlamamazlığın bir netîce-i elîmesi vardır. Her şeyin bir nihâyeti gelir ve haddin bir tahammülü vardır."*[1236]

[1235] Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi,* (Çev: Kadri Mustafa Orağlı), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 255-256.
[1236] "Bir Münci-i Siyâsete Müftekiriz", *Serbesti*, 768. sayı, 23 Teşrîn-i sâni 1920, s. 1.

Her şeyin bir nihayetinin olduğunu bu sözlerle anlatan gazete, Milli Mücadele mefkûresini çürütmeye çabalamışsa da başaramamıştır. Fakat başarmak adına her türlü aracı kullandığını söylemek gerekir. Sergilenen bu düşmanca tutum yalnızca Serbesti'ye ya da sadece İstanbul basınına ait değildir. Falih Rıfkı Atay, bu tutumu anlatmak adına Milli Mücadele ve Kuvayı Milliye ruhu ile Babıali zihniyeti arasındaki derin uçurumu bir örnekle şöyle açıklar: Mustafa Kemal Paşa'nın Ahmet İzzet Paşa'ya gönderdiği Kasım 1918'deki bir telgrafta Toros tünellerinin işgali mevzusu sorulmuştur. Ahmet İzzet Paşa cevaben buraların muhafaza amaçlı işgalinin söz konusu olduğunu, Suriye'deki kıtaların teslimi maddesinin ise ihtiyaten yazıldığı bildirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa verdiği cevapta özetle: Mütareke şartlarının hükümetçe farklı, İngilizlerce farklı anlaşıldığına şüphe etmediğini, bunun İngilizlerce planlanmış bir oyun olduğunu söyler. Telgraf şu sözlerle bitirilir:

> *"Pek ciddi ve samimi olarak arz ederim ki mütareke şartları arasında anlaşmazlıkları giderecek tedbirler alınmadıkça orduları terhis edecek ve İngilizlerin her dediğine boyun eğecek olursak İngiliz ihtirasının önüne geçmeye imkân kalmayacaktır."*[1237]

Ahmet İzzet Paşa'nın veya hükümetin durumu idrak edebilmesinin imkânı olmadığı gibi vatana karşı kötü niyet beslemedikleri de aşikârdır. Geriye bir tek çaresizlik kalıyor ki Babıali zihniyeti ile Kuvayı Milliye zihniyeti arasındaki fark işte bu noktada tezahür etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın gerektiği takdirde ateşle karşılık verilecektir emri, Kuvayı Milliye ruhunu temsil ederken İngiltere'ye teslimiyet[1238] ise Babıali ve Milli Mücadele muhalifi basın, asker ve sivil olmak üzere teslimiyetçi tüm kesimleri temsil etmiştir. İngiltere'nin istediği teslimiyetçi ruhun hiçbir zaman bu topraklarda yeşerememesi, en başta İngiltere kamuoyunu çileden çıkarmış olacaktır ki *The Times* İstanbul temsilcisi Graves'in şu sözleri bunu kanıtlar niteliktedir: *"Türklere kızmamın nedeni imkânsız olanı yapmaya çalışmalarındaki inatçılıktır."*[1239] The Times gazetesi temsilcisinin bu bakış açısı önemlidir. Çünkü The Times, tam manasıyla bir İngiliz görüşü ortaya koyduğundan İngiltere kamuoyunun II. Meşrutiyetten itibaren Türk

---

[1237] Falih Rıfkı Atay, *Mustafa Kemal Mütareke Defteri ve 19 Mayıs,* Yeni Gün Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 8.

[1238] Burada teslimiyetten kastedilen, Ahmet İzzet Paşa'nın barış yanlısı politikasıdır. Ahmet İzzet Paşa, İngilizlere karşı sert tedbirler almaktan kaçınmaya çalışmaktadır. Çünkü eğer İngilizler'i barış konferansında karşılarına alırlarsa durumun daha vahim bir hal alacağından korkmaktadır.; Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması 1918-1920,* Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001, s. 48.

[1239] Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme,* Kaynak Yayınları, 3. Basım, İstanbul 1996, s. 202.

milliyetçilerine, daha sonra Milli Mücadele'ye katılanlara ve en sonunda Cumhuriyet yönetimine bakış açısını doğru bir biçimde yansıtmıştır.

Osmanlı Devleti'nin (özelde İttihat ve Terakki'nin) her türlü siyasetinin silâha dayandığını, silâh gücüyle dünyayı dize getirebileceklerini düşündüğünü belirten Rıfat Bey, bu hususu birkaç yıl önce İnkılab-ı Beşer gazetesinde de dile getirmiştir. *"Bugün iflâs eden İttihâd ve Terakki siyâseti, doğrudan doğruya tahakküm-i askeriye istinâd ediyordu."*[1240] diyen Mevlanzade, İttihat ve Terakki'yi Osmanlı Devleti dahilinde yalnızca bir milletin (Türkler) hakimiyetini temin etmek ve İngiltere siyasetine zıt olarak dünyayı savaşa sürüklemek gibi suçlamalara muhatap kılmıştır. Rıfat Bey'e göre İngiltere'nin barışçıl politikasına karşılık Osmanlı Devleti'nin savaşçı tutumu *"Dünyâyı harb-i umûmi ile tehdîd eden şark mes'elesinin sulhen halline mâni' idi"*.[1241] İngiltere, işleri tüm dünyada sulh yoluyla halletmek isterken Osmanlı Devleti hem İngiltere'yi zayıflatmak isteyen hem de Osmanlı Devleti'nin içindeki anarşiden fayda sağlamayı uman Almanya'nın safında yer almıştı. Çünkü imparator böyle istiyordu.[1242]

Mevlanzade Rıfat, Milli Mücadele için o gün de bir şeyin değişmemiş olduğunu söyler. Gazetenin 597. sayısında kaleme aldığı makalesi ile Milli Mücadele liderleri İttihat ve Terakki'nin devamı niteliğinde sunulur. İnkılab-ı Beşer gazetesinde yazılı hususların açıklaması mahiyetinde, Birinci Dünya Savaşı'na ne çeşit bir akılsızlıkla girildiyse şimdi de aynı şekilde hareket edildiğini belirtir. Almanların peşinden savaşa koşanların cezalarını çekmenin vaktinin geldiği anlatılır ve şöyle devam edilir:

> *"İnsâf ile muhâkeme edelim: İttihad ve Terakki'nin ve bugünkü avanesi Mustafa Kemal ve yârânının bu zavallı ma'sûm millete etdikleri fenâlıkların cezâsız bırakılması medenî âlemin efkâr-ı umûmiyesine ne kadar acı te'sîrler vermişdir. Hükûmetimizi ne kadar elîm bir şekle sokmuşdur."*[1243]

Bir başka makalede *"Biz, bu günlerde başlayan yeni cereyânlardan, memleketi yıkan ve koca imparatorluğu virân eden İttihad ve Terakki müsîbetinin yeni bir kisve ile zuhûruna çalışanlara karşı durmak istiyoruz."*[1244] denilir. Serbesti'ye göre sulh

[1240] "Kaçırılmış Fırsatlar", *İnkılâb-ı Beşer,* 14 Teşrîn-i sâni 1918, 20. sayı, s. 1.
[1241] a.g.m., *İnkılâb-ı Beşer*, s. 1.
[1242] a.g.m., *İnkılâb-ı Beşer*, s. 1.
[1243] "Halâ mı?", *Serbesti*, 597. sayı, 22 Nîsân 1920, s. 1.
[1244] "Doğru Yürümeli", *Serbesti*, (numarasız), 9 Haziran 1336, s. 1.

görüşmelerinde Osmanlı Devleti'nin ağır şartlar ile karşı karşıya kalmasına İttihat ve Terakki'nin *"Anadolu'da başkaldırması sebebiyet vermişdir."*[1245]

Bu görüş aslında sadece Serbesti'nin değil, mücadele karşıtı tüm grupların ortak kanısıydı. Onlara göre ulusal direniş bir İttihatçı tertibi olarak ortaya çıkmıştı. İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, Londra'ya gönderdiği raporunda bunu vurguluyordu.[1246] Fakat bu durum Milli Mücadele yürütenlerce reddedilmiş, hatta bu yönde Sivas Kongresi'nde hiçbir parti ya da Cemiyet'e mensubiyetin olmayacağı, tek amaç olarak vatanın selametinin gözetileceğine dair yemin ettirilmişti. Çünkü bu hareketin İttihatçı bir görünüm alması istenilmiyordu. Zira İstanbul hükümeti ve İtilaf bloğu ile yapılacak görüşmelerde bunun engel teşkil edeceği kanaatindeydiler.[1247] Bir başka makalede yine İttihatçılık vurgusu yapılır ve ordunun içindeki İttihatçı ruhun bu hareketi başlattığını, tek amaçlarının savaş öncesindeki sefahate kavuşmak olduğu vurgulanır. Bu amaçla Enver Paşa ordu içinde kendisi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin menfaatleri için çalışan bir askeri grup ortaya çıkarmıştır. İşte bu grup, Milli Mücadele'yi başlatmış ve Anadolu'yu ateşe vermiştir.

> *"Harbiye Nezâreti'nin nüfûzu Enver tarafdârlarının elindedir. Enver tarafdârları kısa bir ta'bîr ile İttihadcı zâbitân. Bunlar kafalarına hâkim olan fikirden başka bir şeyi düşünmezler ne îcâbât-ı zamân, ne zarûret-i siyâsiye. Hülâsa hiçbir şey onları inadlarından alıkoyamaz. Onlar münhasıran kendi istifâdelerinin devâmını düşünürler. Memleketi bu günde kılıçla kurtaracaklarına inanırlar. Teşkilât-ı Milliye işte bu makûle İttihadcı erkân ve zâbitânın eser-i ma'rifetleridir. Mütârekeden sonra rüzgârı dolablarına uygun görmeyen İttihadcı askerler, ma'lûm olduğu üzere Anadolu'yu ateşe vermişlerdir. Parlak parlak propagandalarına rağmen memleketin selâmetine ma'tûf hiçbir düşünceleri yokdur. Onlar her ne bahasına olursa olsun mütârekeden evvelki muhteşem hayâtı idâme etmek sevdâsındadırlar."* [1248]

[1245] "İttihad Pusuda", *Serbesti*, (numarasız), 9 Haziran 1336, s. 1.

[1246] Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık,* (Çev: Nükhet Salihoğlu), İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2005, s. 109.

[1247] Zürcher, *a.g.e.,* s. 111. Bu konuda Falih Rıfkı Atay'da Atatürk'ün İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk faaliyetleri içinde yer aldığını, fakat daha o zamandan partinin asker ve sivil liderleri ile Atatürk'ün uyuşamadığını, bu uyuşmazlığın dünya savaşı sonlarına kadar sürdüğünü söyler.; Falih Rıfkı Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları,* Yeni Gün Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 5.

[1248] "Bir Ta'mîm Münâsebetiyle", *Serbesti*, 602. sayı, 26 Nîsân 1920, s. 1. Mustafa Kemal Paşa'nın Yenigün Gazetesi Sivas muhabiri ile yaptığı bir mülakatta bu husus ele alınmıştır. Muhabirin: *"Milli Teşkilat'ın İttihatçı kışkırtması olduğu yönünde söylentiler var. Bu konudaki görüşleriniz hangi yöndedir?"* sorusuna Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı şu şekildedir: *"Gerçek amacımız vatanı ve milleti kurtarmak olduğuna göre karşımızda iki düşman kurumun bulunması doğaldır. Bunlardan biri, şahsi menfaatleri için çoğunluğu feda eden eski hükûmet, ikincisi ise yok olmamızı bekleyen birtakım iç düşmanlarımızdır. Bunlar dünya önünde millî hareketi karalamak ve kendilerini kurtarmak için zaman gereği, güçlü bir silâha sahipti. Bu silâh ise ittihatçılık iftirası idi. Fakat gerek gerçekleştirilen millî*

Gazetenin ileri sürdüğü bu iddiaları aslında kendi penceresinden makul karşılamak gerekir. Çünkü burada iki farklı taraf ve iki farklı çıkar grubu söz konusudur. Bir taraf teslimiyeti isterken diğeri savaşmayı göze almış, bir taraf bölünmeyi arzularken öteki toprak bütünlüğünü koruma sevdasına düşmüştür. Fakat Serbesti, artık bu kimselerin Osmanlı ordusunda yerinin kalmadığını belirtir. *"Anadolu'da Osmanlı devletinin mukadderâtıyla âsilerin Osmanlı ordusunun pak kucağında yerleri kalmamışdır."* [1249] Yine bir başka yazıda Kuvayı Milliye'yi "Mustafa Kemal asileri" diye niteleyen gazete, bunların Anadolu'da emniyet ve huzuru bozdukları için Osmanlı askerinin harekât başlattığı, asilerin orduyu her gördükleri yerde kaçıştıkları anlatılır.[1250]

Kuvayı Milliye'yi halkın gözünde itibarsızlaştırmak, onlara aslında kimsenin destek vermek istemediğini, halkın büyük tepkiler gösterdiğini anlatmak adına da haberler yapılır. Böyle bir haberde, Kuvayı Milliye karşıtı bir gösteriyi dağıtmak isteyen bir yüzbaşının halka ateş açılması emrini verdiği, emrin yerine getirilmemesi üzerine kendisinin halkın içine el bombası atarak halkı katlettiği, bunun üzerine halkın yüzbaşını öldürdükleri yazılır. Üstelik bu haber *Düzce'de Ahalinin Kahramanlığı* başlığıyla verilmiştir.[1251] Görüldüğü üzere yapılan haberlerle, Kuvayı Milliye ülkeyi kurtarmak için değil de işgal etmek için dışardan gelmiş bir ordu görünümüne sokulmuştur. Adapazarı'nın Kuvayı Milliye'den temizlendiği haberi ise Miralay Mahmud Bey'in de itlaf edildiği haberiyle müjdelenir.[1252]

Serbesti'nin Kuvayı Milliye politikasını ele alan Alay Gazetesi, *Mevsim Eğlencelerinden*[1253] isimli karikatürüyle Mevlanzade Rıfat, Ali Kemal ve Refik

---

işler ve gerekse hükûmetin değişiminde gösterdiğimiz tarafsızlık, dünya kamuoyunda, aşağılık ihtiraslardan ne kadar uzak olduğumuzu kanıtladı. Bize İttihatçı diyenler unutuyorlar ki millî hareket, bütün millet tarafından uygulanıyor. Eğer işin içinde illâ İttihatçılığın olması gerekiyorsa bütün milletin İttihatçılıkla suçlanması gerekiyor. Fazla olarak gerek şimdiye kadar yayınladığımız bildirgelerle ve gerekse genel kongrede kabul edilen yeminle, hiçbir partiye üye olmadığımızı ve ittihatçılıkla da ilgimiz olmadığını dünyaya açıkladık. Hatta Padişah bile son açıklamalarında, Millî Teşkilât'ın yalnızca millî sebeplerden doğduğunu ilân buyurmuşlardı. Fakat Ferit Paşa hükûmeti yalnız millete değil (Tan) gazetesi yazarına da Anadolu hareketinin İttihatçı kışkırtmasından doğduğunu söyledi. Artık böyle bir iddiaya nasıl değer verebiliriz? Bir silâh olarak bunu kullanmak isteyen Ferit Paşa, Trabzon ve Samsun'dan Anadolu'ya akın akın Bolşevikler geldiğini illere resmî telgraflarla duyurarak ilân etmek zavallılığını göstermiştir."; Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III*, Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, s. 2.

[1249] a.g.m., *Serbesti,* s. 1.

[1250] "Tathîrat Başladı", *Serbesti*, 602. sayı, 26 Nîsân 1920, s. 1.

[1251] "Düzce'de Ahâlinin Kahramanlığı", *Serbesti*, 597. sayı, 22 Nîsân, s. 1.

[1252] "Adapazarı", *Serbesti*, 602. sayı, 26 Nîsân 1920, s. 1.

[1253] "Mevsim Eğlencelerinden", *Alay*, 8. sayı, 28 Şubat 1336, s. 8.

Halit'i[1254] batı tarzı kıyafetleriyle oynar vaziyette ele almış, hemen yanlarına da iki köpek koyarak altına *"İş bu resim, finoların maskaraları temâşâ etdiklerinin resmidir."* notunu düşmüştür. Alay'a göre adı geçen gazeteciler işgalci Batı'ya çanak tutan maskaralardır. Alay, Serbesti sütunlarında yer alan *"Bu alçak, çok alçak, pek çok alçak ... Başımızı ... Hz. İsa aşkına geliniz bizi bu Kuvâ-yı Milliye nâmı altında gizlenen şakîler, canavârlar elinden kurtarınız!"* ifadeleriyle, Serbesti'nin işgalci olan Batı'dan, ülkedeki direnişi kırmasını, Kuvayı Milliye'yi temizlemesini istediğini belirtir.[1255] Bu durum, işgalci ile direnişçinin, mazlum ile zalimin kimler olduğu konusunda bir belirsizlik ortaya çıkarmaktadır. Tabii Serbesti'nin nazarında işgalci de zalim de direnişi başlatarak teslim olmayı reddeden Kuvayı Milliye'dir.

Serbesti'nin Anadolu Harekâtına karşı kullanılabilecek her türlü argümanı ileri sürdüğü görülür. Bunlardan biri de halkın dini hassasiyeti üzerine tesir etme çabasıdır. Gazete'ye göre sözde Mustafa Kemal Paşa, farklı dini unsurları yok etmeye çalışmaktadır. Anadolu'da ölen Hıristiyanlar için Rum Patrikhanesi'nin bir ayin düzenleyeceği haberi şöyle nakledilir: *"Rum Patrikhanesi gelecek pazar günü bütün kiliselerinde Anadolu'da Kemâlîler tarafından öldürülen Hıristiyanların istirâhat-ı rûhiye için merâsim-i dîniye icrâsı edilmesini emretmişdir."*[1256]

Gazetenin Anadolu hareketine karşı başlattığı kara propaganda, Mevlanzade Rıfat Bey'in güttüğü amaç gereği anlaşılabilir. Fakat bu politika sadece Kuvayı Milliye'yi karalamakla da kalmamış, bu amaç uğrunda gazeteyi işgalcilerin sözcüsü haline getirmiştir. Mesela Yunan Tahidromos gazetesinden alınan haberde Yunan ordusundaki gelişmeler şöyle nakledilir:

> *"Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye'nin tamâmen tenkîli zımnında tanzîm edilen askeri projenin, Venizelos'un emri üzerine, mevki'-i tatbîki vaz'ına başlanmışdır. Kuvâ-yı Milliye'nin Eskişehir ile Uşak'ı tahliye etmesine intizâr ediliyormuş. Anadolu Yunan cebhesini takviye için Trakya'da ki dört Yunan fırkası Anadolu'ya sevk edilecekdir."*[1257]

722. sayıda da Yunan Umumi Karargâhı'nın 29 Ağustos tarihli tebliğine göre, Yunan ordusunun Uşak'a girdiği haberi verilir. Yunan ordusu pek bir mukavemet görmeden Uşak'a girmiş, mitralyöz ve esirler elde edilmiştir. Yine Tahidromos gazetesinin

[1254] Yaşar Zorlu, "Mütareke İstanbul'unda Mizah Gazetesi Aalay ve Politik Tavrı", *Humanities Sciences,* cilt: 10, sayı: 2, 2015, ss. 15-36, s. 32.
[1255] "Çöp Tenekesi", *Alay*, 5. sayı, 7 Şubat 1336, s. 7.
[1256] "Kemâlilerin Öldürdükleri", *Serbesti*, 749. sayı, 26 Teşrin-i Evvel 1920, s. 3.
[1257] "Yunan Harekâtı", *Serbesti*, 706. sayı, 10 Ağustos 1920, s. 1.

haberine göre de Yunan ordusu Mustafa Kemal üzerine yürüyecek ve onu tamamen ezecektir. Planlar hazırlanmış olup şöyle denmektedir: *"Bu planın mâhiyeti hakkında tabî' bir şey söylenemez. Yalnız muhakkak olan bir şey var ise o da seferin muvaffakiyeti mü'mindir. Birkaç gün zarfında netâyic karşısında bulunacağız."*[1258] 725. sayıda ise Yunanistan işgal kuvvetlerinin yayınladığı bildiriye göre, Yunan kuvvetlerinin Bursa'ya yakın bir köyü işgal ettiğini, sadece iki yaralılarının olduğunu, gittikleri yerde milliyet farkı gözetilmeksizin herkesin Yunan kuvvetlerinden memnun, Kemalist hareketten kurtulduklarına şükreder olduklarını bildirilir. *"İşgâl edilen havâlide bir sükûnet-i mutlaka vardır. Milliyet farkı olmaksızın bütün ahâli kendilerinin Kemalistlerin zâlim boyunduruğundan tahlîs edildiklerinden dolayı şükrânlarını beyân etmektedirler."*[1259]

Görüldüğü üzere Serbesti İstanbul'da değil de Atina'da faaliyet gösteren bir basın organı gibi, Yunan ordusunun en ufak başarısını dahi büyük bir zafer kazanmış gibi yazmaktan geri durmaz. Bu dönemde Yunanistan'ın işgal kuvvetlerinde olsun, Avrupa kamuoyunu kazanmaktaki çabasında olsun, azimli bir propaganda çalışması sürdürdüğü ortadadır. Bu propagandanın İstanbul basınına dahi sirayet etmiş olması, büyük Yunanistan rüyasının bir tesiridir. Ne var ki neticesi Yunanistan tarafınca bir hezimete dönmüş, bu büyük rüyadan uyanmalarına sebep olmuştur. Yunan Türkolog Dimitris Kicikis bu ruh halini şöyle izah eder:

> *"Yunanistan, hiçbir zaman 1919'daki propagandaya yönelik enerjisini bir daha bulamamıştır. Büyük Yunanistan rüyası 1922'deki trajik felaket içinde dağılmış ve ulus, yorgun düşmüş olarak yeniden küçük bir ülkenin mütevazı yaşamına dönmüştür."*[1260]

Yunan işgal kuvvetlerinin yayın organı gibi hareket eden gazete, aynı siyasetini Ermeniler için de tatbik eder. Ermenistan harekâtının nasıl başladığı ve geliştiği Ermeni gazetesi olan Jurnal Doryan'dan aktarılır. Ermeni harekâtının kararlaştırılması şöyle nakledilir: Önce Kazım Karabekir'in Ermenilerin Türk arazilerine tecavüzlerine

---

[1258] "Uşak'ın İşgâli", *Serbesti*, 1 Eylül 1920, s. 1.
[1259] "Anadolu'da Yunan Harekâtı", *Serbesti*, 725. sayı, 4 Eylül 1920, s. 1.
[1260] Dimitris Kiçikis. Ellas Ke Kseni [Yunanistan ve Yabancılar] ı9ı9-ı967. Atina: Vivliopolion Estia [Estia Kitabevi]. 1977. s. 13; Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923,* Derlem Yayınları, İstanbul 2010, s. 128. İzmir'in işgaliyle ilgili olarak Yunan basını kendi içinde de güçlü bir propaganda yürütmüştür. 16 Mayıs 1919 tarihli Efimeris Ton Valkanion gazetesinde şu habere yer verilir: *"İzmir, Ege'nin güzel şehri, asırlar önce konulduğu mezardan yeniden doğruldu ve bugün özgür Helen havası soluyor"*; "As Eortasomen liikrinos [İçten Kut1ayalım]", Efimeris Ton Valkanion [Balkanların Gazetesi].16 Mayıs (3 Mayıs) 1919, s. ı: Erdem, *a.g.e.,* s. 183.

binaen harekât önermesi, akabinde bir yazışma trafiği, sonra Gürcistan, Bakü ve Sovyetlerin nabızlarının yoklanmasının ardından doğudan Ankara'ya bir şifreli telgraf gönderilir: *"Yol serbesttir".* Bunun üzerine harekât başlatılır.[1261] İki gün sonra Türk ordusunun Nahcivan üzerine saldırıya geçtiği, fakat büyük bir Ermeni muzafferiyeti elde edildiği, Türklerin bu yenilgi sonrasında geri çekildiği nakledilir.[1262] Gazetenin aynı sayısında Türk ordusunun Kars civarında da saldırıya geçtiği, fakat birçok esir vererek geri çekilmek zorunda kaldığı anlatılır.[1263] 749. sayıda Ermenistan harekâtında Türk ordusunun Ermeni kuvvetleri tarafından ricata mecbur bırakıldığı, Türk ordusunun mevsim zorlukları ve açlıkla başa çıkamayacakları haberi verilir.[1264] Bosfor gazetesinden alınan bir haberde de Anadolu Hareketi'nden bir kısım askerin saf değiştirdiği söylenir.

> *"Esliha ve malzemesiyle berâber 800 Kemâli süvârisi, Çerkes Hasan çavuş tarafına geçmişdir. Çavuş Mustafa Kemal'in en şiddetli hasımlarından birisidir. Tokad ve Samsun havâlisinden 2500 Çerkes süvârisi ile Hasan Çavuş teşrîk-i mesâ'i etmişdir. Kazım Karabekir'le Ankara arasındaki muhâberât kat' olunmuşdur. Kızılırmak nehrinin sağ sâhili kâmilen Mustafa Kemal aleyhdârlarının elinde bulunmakdadır."*[1265]

Serbesti, milli direnişi kötüleyerek halkın ona karşı cephe almasını sağlamanın yanında, bir de yardım edecek olanlara da gözdağı vermeyi unutmaz. Anadolu Hareketi'ne destek (silâh yardımı ve fikri münasebet) verdikleri gerekçesiyle Tasvir-i Efkâr sahibi Talha Bey ve İleri gazetesi muharriri Süreyya Bey'in tevkif edilmeleri bu münasebetle haberleştirilir.[1266] Buna bir örnek de Üsküdar Mıntıka Kumandanlığı'na ait bir bildiridir:

> *"Harekât-ı Harbiyede isti'mâl edilen veya edilebilen esliha-i nâriye, cebhâne, bomba veya herhangi cins ve şekilde mevâd-ı infilâkiye veya sâire Üsküdâr mıntıkası dâhilinde meskûn bulunanların yedlerinde, hânelerinde bulunubda civâr inzibât karakollarına getirmez veya bildiği mahalli ihbâr etmezse düvel-i i'tilâfiye tarafından taharri netîcesinde meydâna çıkarıldığı takdîrde dîvân harblerince verilen i'dâm veya diğer bir cezâ ile tecziye edilecekleri, ..."*[1267]

[1261] "Ermenistan'a Ta'arruz Nasıl Kararlaşmış", *Serbesti*, 742. sayı, 19 Teşrin-i Evvel 1920, s. 1.
[1262] "Ermeni Muvaffakiyeti", *Serbesti*, 744. sayı, 21 Teşrin-i Evvel 1920, s. 1.
[1263] "Kars Havâlisinde", *Serbesti*, 744. sayı, 21 Teşrin-i Evvel 1920, s. 1.
[1264] "Açlık Tehlikesi Varmış", *Serbesti*, 749. sayı, 26 Teşrin-i Evvel 1920, s. 3.
[1265] "Kemâlilerin Dehâleti: Bosfor'dan", *Serbesti*, 749. sayı, 26 Teşrin-i Evvel 1920, s. 3.
[1266] "Talha ve Süreyya Beğlerin Sebeb-i Tevkîfi", *Serbesti*, 602. sayı, 26 Nîsân 1920, s. 1.
[1267] "Bir Bildiri", *Serbesti*, 705. sayı, 9 Ağustos 1920, s. 1.

Tüm bunlar, Anadolu'ya maddi-manevi her türlü desteği kesmek maksadıyla, bir baskı neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Serbesti'nin zaten en başından beri istediği de budur. Serbesti, halkın, ordunun silâh bırakması, galip devletlerin vereceği cezaya razı olunması ve onların istekleri doğrultusunda doğunun şekillendirilmesini istemektedir. Bunun için yapılması gereken asker, sivil herkesin maneviyatını çökerterek başka bir çarenin kalmamış olduğunu kabul ettirmektir. Mesela Mevlanzade Rıfat imzalı bir makalede Sevr Anlaşması'nın ağır sorumluluklar yüklediği, fakat icraya koymaktan başka çarenin olmadığı söylenir:

> *"Hükûmet, sulhü imzâlâdı. İmzâ edilen musâlehenâme ile de bir tâkım ta'ahhüdât altına girdi. Ta'ahhüdât-ı vâkı'a, vaz'iyyet-i hâzıra i'tibârıyla gâyet ağırdır. Ve esâslı ve serî' tedâbir ihzâr edilemezse akâmete mahkûmdur. Akâmete mahkûm olunca da felâket muhakkakdır. Ta'ahhüdât-ı vâkı'anın mu'ayyen bir zamâna rabt edilmemiş olması da ehhemmiyetini kat kat artdırmıştır. Avrupa diplomasisi günleri sâ'atleri değil, dakikaları saymakda zühûl etmez. Mes'elenin ehemmiyeti derecesinde hükûmetin dahi ciddi teşebbüslerde bulunması elzemdir. Bunda şübhe yoktur. Memleketi bu gayr-ı tabî'i vaz'iyyetden kurtarmak zarûridir. Zâhir ahvâle göre görünen ihmâl ve tekâsül mûceb-i te'essüfdür."*[1268]

Gazete bir diğer makalede yine ısrarla Sevr'in tatbikini savunur:

> *"İyi düşünelim. Bugün memleketin kıyl ü kâl ile hayâlet-i bâtıla ile geçirecek tek bir dakîkası bile kalmamışdır. Bugün devlet ve millet için en mühim bir mes'ele var: Sevr Mu'âhedesinin tatbîki… Zâhir ve ayân bir isyân, bir şımarıklık vardır. Onu kat'î bir sûretde temizlemek, Sevr Mu'âhedesinde muharrer kuyûd ve ta'ahhüdâtı nâmuskârâne îfâ etmek lâzımdır."*[1269]

Serbesti'ye göre İtilaf Devletleri ve İstanbul hükümetine karşı Anadolu'da başlatılan bu hareketi durdurmak için halkın birleşmesi gerekmektedir. Bu birlikteliği sağlayamayan halk, gazetenin gözünde vatanın mahvına sebep olan hayırsız evlat gibidir.

> *"Vatanın cesedine hücûm eden Mustafa Kemal, Ali Fuad gibi sırtlanları bu sûretle za'ifleterek kahr u tedmîre muvaffak olamıyoruz. Çünkü hem mefkûre olan biz muhâlif gençler, hâlet-i nez'de bulunan anasının ölümünü bekleyen hayırsız evladlar gibi kollarımızı sarkıtmış felâketi bekliyoruz."*[1270]

[1268] "Düşünülüyor mu?", *Serbesti*, 722. sayı, 1 Eylül 1920, s. 1.
[1269] "Hükûmet Ne Söylüyor?", *Serbesti*, 749. sayı, 26 Teşrin-i Evvel 1920, s. 1.
[1270] "Tehlike-i Vatan Karşısında Genç Kardeşlerime", *Serbesti*, 722. sayı, 1 Eylül 1920, s. 2.

Serbesti, aynı yazının devamında gençlere hitaben: Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın zamanında İttihat ve Terakki zulmüne karşı nasıl dik durduğunu, o ruhun yine canlandırılması gerektiğini, bu parti bayrağı altında yine toplanarak bu isyana dur denilmesi gerektiğini öğütler. Ayrıca sadece dur demek de yetmez. Ülke yıkıldı, ocaklar söndü fakat milletin ahı ne olacak diye soran Serbesti, tüm bunların sorumlusu olarak gördüğü ittihatçıların da cezalandırılmasını ister.

> *"Memleketin intikâmı alınmayacak mı?... Soruyorlar İttihadçılar cezâ görseler felâketden kurtulacak mıyız? Bu ne muğfil ve hâ'in bir propagandadır. İçinde çırpındığımız felâket kim bilir ne vakit bitecek. İşte bir ağır, bu uzun felâket nâmına biz adâlet istiyoruz. Giden memleketler ölen gencler, ağlayan târih için İttihadcıların tecziyesi lâzımdır. Gidenler gelmeyecek fakat bunları elden çıkaranlar neden yaşasınlar? Biz de biliyoruz; bir İttihad ve Terakki'nin değil, bin İttihad ve Terakki'nin kanı memleketin eski sa'âdetini i'âde edemez. İşte bunun için, bu telafîsi, ta'mîri gayr-ı mümkün felâket için İttihadcıların başını istiyoruz."*[1271]

Serbesti İttihatçılara karşı devamlı tetikte olunması gerektiğini belirterek bir süre sonra yine bu konuyu gündeme getirir. Hükumetin içinde son zamanlar bir bloklaşmanın hissedildiğini, Anadolu'daki ittihatçılara karşı olumlu bir havanın sezildiğini yazar. Şayet hükumet içinde tertip edilmeye çalışılan böyle bir yapılanma varsa tedbirin alınması gerektiği, perde arkasında politika yürütülmemesinin gerekliliği konusunda hükümet uyarılmaktadır. Anadolu'daki oluşum ancak ve ancak bir çete olarak nitelenebilir ve tek amacı ülkenin mahvıdır. Ayrıca eğer hükumetin Anadolu Hareketi'ne karşı bir meyli olacak olursa her adımı işgal güçleri tarafından kontrol edildiğinden onların da gözünden kaçmayacaktır.

> *"Gafletlere düşmeyelim! Hele devlet ve milletin şu mühim dakîkalarında üç beş mevki'-i ikbâl harîsinin entrikaları yüzünden İttihad zihniyetine doğru tevcihe istikâmet etmeyelim! Pekiyi bilelim ki biz bize, yâlnız değiliz. En ufak bir hareketimiz bile nazar-ı tedkîk ve teftîşden geçiyor. Onun için şübheli hareketlerden hazr etmeliyiz."*[1272]

Görüldüğü üzere Serbesti gazetesi Milli Mücadele Dönemi'nde, önceki dönemlere nazaran bambaşka bir hal almıştır. Ne Osmanlıcılık ne İslamcılık ne ittihat, evvelden savunulan hiçbir düşüncenin önemi kalmamıştır. Mücadeleyi başlatan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına her türlü tecavüzü icra etmiş, hem halkın hem de ordunun bu hareketin karşısında durması için elinden geleni yapmıştır. Müstakil, en azından özerk

[1271] "Bu Ateşi Yakanlara Nasıl Acınır?", *Serbesti*, 609. sayı, 3 Mayıs 1920, s. 2.
[1272] "Hükûmeti İkâz Ederiz", *Serbesti*, 648. sayı, 12 Hazîrân 1920, s. 1.

bir Kürt devletinin vücuda getirilebilmesi için devlet gücünün zayıflaması, hatta ortadan kalkması gerektiğinden Sevr'i imza eden ve uygulayan bir Osmanlı Devleti istenilmiştir. Fakat ne var ki Milli Mücadele ruhu galip gelmiş; yapılan tüm bu yayınlar, yeni kurulan cumhuriyetçe nefretle karşılanan yazılar olmaktan ileri gidememiştir. Mevlanzade Rıfat ise Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in de imzasının bulunduğu Vekiller Heyeti kararıyla vatana ihanetten 150'likler listesine dâhil edilmiştir. Rıfat, "Gazeteciler" başlığı altında ilk sıradan, yüzellilik listenin 97. sırasında *"Serbesti gazetesi sâhibi Hürriyet ve İ'tilâf a'zâsından Mevlanzade Rıfat"* ismiyle yer almıştır.[1273]

[1273] BOA, HR.İM, 148/4.

6. SONUÇ

Yaklaşık on bir yıllık serüveniyle günümüze kadar birçok noktadan ışık tutan Serbesti gazetesi, sadece II. Meşrutiyet basının değil Osmanlı basın tarihinin en renkli, belki de en farklı gazetelerinden biri olmayı başarmıştır. Çok defa kapatılmasına rağmen matbuat âleminden bir türlü kopamayan, bu ısrarını on yılı aşkın bir süre devam ettiren gazete, kimi zaman önemli hadiselerin vesikası olarak günümüze ulaşırken kimi zaman da sosyolojik derinliğiyle 20. yüzyıl başındaki Osmanlı Devleti'ni birçok açıdan tasvir edebilmiştir. Mesela Serbesti bizlere, II. Meşrutiyet Dönemi'nde bir yol ayrımı ve dönemin en önemli hadisesi sayabileceğimiz 31 Mart Vakası'nı günlük olarak takip etme fırsatı sunmanın yanında, asker ve halkın ruhsal durumunu, meclisin içine düştüğü çıkmazı ve bu ortamda basının hangi konumda olduğunu gösterebilmiştir. İşte bu hal, gazeteyi hem tarihi bir vesika, hem de sosyoloji laboratuvarı konumuna getirmiştir. Burada söz konusu olan, gazetenin konumu veya iyi ya da doğruya hizmet edip etmediği değil yaklaşık bir haftalık sürece dair bizlere bir perspektif kazandırabilmiş olmasıdır. Zira gazetenin konumu değişkenlik gösterdiği gibi bu konumunun doğru ya da yanlış olması, araştırmacının kendi konumuyla da alakalı olduğundan gazeteden elde edilen verilerin bu bilgiler ışığında değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Öncelikle Serbesti gazetesinin sayı ve şekil özellikleri değerlendirilirken kronolojik sıralamaya riayet edilmiş, gazete birinci dönem, Paris, Mısır, ikinci dönem ve son olarak üçüncü dönem olarak ele alınmıştır. Boyut, mizanpaj, reklam, dağıtım vs. özelliklere dair diğer gazetelerden farklı olan bir nokta tespit edilmezken gazetenin 1920 yılına kadar kaç sayı çıktığına ve numaralandırmadaki çarpıklığa ilişkin yeni veriler elde edilmiştir. Şöyle ki: Serbesti gazetesinin ne şekilde numaralandırıldığını takip etmek güçtür. Çünkü gazetenin bazen kapatıldığı bir dönemin son numarasıyla tekrar yayına başladığı dönemki numarasının alakalı olmadığı görülür. Bazen de ancak basım hatası olabileceğine hükmettiğimiz durumlar söz konusudur. Mesela 245. sayı 31 Mart 1919 tarihliyken 1 Nisan 1919 tarihli nüsha 456 numarasını alır ve numaralandırma artık bu sayı üzerinden devam eder. Tespit edilen bir husus da Mevlanzade Rıfat Bey'in Ohannes Ferit'e ait olan Ahali gazetesinin idaresini ele aldığında görülür. Serbesti gazetesinin 191. sayısından sonra Rıfat Bey Ahali gazetesini çıkarmaya başlar. Fakat Ahali kendi numarasıyla değil Serbesti'nin kaldığı

yerden, yani 192. sayıdan devam eder. Ahali, 192, 193, 194, 195, 196. sayısıyla devam ederken 197. sayı yine Serbesti ismiyle çıkar. Çalışmada da belirtildiği üzere bir süre kendi gazetesini çıkaramayan Rıfat Bey, Ahali'nin idaresini ele almış, fakat sadece başlığı Ahali olarak yazmıştır. Yani bu gazeteyi de aslında Serbesti gazetesi olarak değerlendirmek gerekir. Dolayısıyla Rıfat Bey Ahali gazetesinde sorumlu müdür olmuştur demek yerine, Serbesti gazetesi bir süre için Ahali ismiyle yayın hayatına devam etmiştir demenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Tespit edilen bir başka husus Serbesti gazetesinin 770 sayı çıktığı şeklindeki hatalı bilgidir. Serbesti'nin 245. sayısından sonra numaralandırmada hata yapıldığı bilindiğinden çok fazla sayı atladığı anlaşılmaktadır. Şayet diğer tüm sayıları tam olarak kabul edilse dahi, İstanbul'da 557 sayı ve 1 ek, Paris'te 12 sayı ve Mısır'da 7 sayı olmak üzere toplam 579 sayı çıkarıldığı görülmektedir. Sayılara ilişkin yapılan hesaplamada birkaç sayılık hata yapabileceğimiz göz önüne alınırsa bile 770 sayısından çok uzak olduğu sonucu çıkmaktadır.

Gazetenin yayın politikasının ne kadar etkili olabildiğini anlayabilmek adına, devletin gazeteyi ne derece nazarı itibara aldığı değerlendirilmiş, şöyle bir sonuca ulaşılmıştır: Serbesti gazetesi her dönem devletin takibinde olan, güçlü bir okur kitlesine sahip, kitleleri zaman zaman peşinden sürükleyebilen, resmi makamların dikkate aldığı bir gazetedir. Gazetenin yayın hayatına başladığı ilk dönemden itibaren yaptığı merkezdeki yolsuzluk, taşrada vuku bulan kıtal, açlık, cinayet, hırsızlık vb. haberleri, devlet tarafından sürekli takip edilmiş; haberlerin gerçeği yansıtıp yansıtmadığı yazışmalarla teyit edilmek istenilmiştir. Arşiv belgeleri göstermektedir ki Serbesti'nin haberleri resmî makamların yazışmalarını oldukça meşgul etmiş; bazen de gazetenin yaptığı haber üzerine o konuya dair bir gündem oluşmuştur.

Yine resmî makamların Serbesti'den ne kadar çekindiğini anlamak için, onun yasaklı dönemlerine bakmak gerekir. Onlarca arşiv belgesi sırf Serbesti gazetesinin ülkeye girişinin engellenmesi adına yapılmış yazışmalardan oluşmaktadır. Serbesti'nin sadece ülkeye girişini engellemek yeterli olmadığından sefaretler vasıtasıyla bulunduğu bölgenin yerel hükümet yetkilileriyle görüşülerek gazetenin sınır dışı edilmesi istenilmiştir. Bu amaçla Dâhiliye Nezareti, Hariciye Nezareti, Posta Nezareti, Emniyet, Zabıta vb. devletin tüm makamları canhıraş çalışmıştır. Osmanlı Devleti önce gazetenin çıktığı yerde menedilmesini sağlama yoluna gitmiş; olmayınca ülkeye

girişini engellemeye çalışmış, o da olmayınca yurt içinde gazetenin ulaştığı her bir noktanın tespitiyle, gazetenin toplatılmasını, okurlar hakkında da işlem yapılmasını sağlamaya çalışmıştır. Ne var ki yasaklar Serbesti gazetesini engelleyememiş; daha çok yabancı postaneler vasıtasıyla gazete okullara, yurtlara, hatta devlet dairelerindeki masaların üstüne kadar ulaşmayı başarmıştır.

Serbesti gazetesi sahibi Mevlanzade Rıfat Bey'e dair yapılan araştırma karşımıza üç farklı portre çıkarmıştır. II. Meşrutiyet öncesi faaliyetlerine dair sınırlı olmakla birlikte bilgi sahibiysek de düşünceleri pek bilinmemektedir. II. Meşrutiyetin ilk yıllarında Serbesti sütunlarından tanıdığımız Mevlanzade, tam anlamıyla bir Osmanlı aşığı ve aydınıdır. O, devletin toparlanıp kalkınması için her gün gazete sütunlarını doldurmuş, eğitimden adalete, ekonomiden düşünce özgürlüğüne kadar birçok konuda görüş bildirmiştir. İttihad-ı Anasır düşüncesi etrafında unsurları birleştirip bütünleştirecek politikaları öne çıkararak terakkinin ancak bu yolda olabileceğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda Serbesti, İttihat ve Terakki ile II. Abdülhamid'i eleştirir. Çünkü ona göre unsurları birleştirmek yerine yıllardır tefrik eden önce Yıldız, II. Meşrutiyet sonrasında da Cemiyet'tir. Rıfat Bey, Birinci Dünya Savaşı sonlarına değin bu düşünceler etrafında dolaşırken savaştan sonra ulusların birliğinden vazgeçer. Kürt kimliğiyle ön plana çıkan Rıfat Bey, artık her ulusun kendi kaderini tayin etmesi gerektiğine inanmaktadır. Bu yolda bir dizi çalışmalar yapar; dönemin Kürt aydınlarıyla birlikte bir Kürt ulusu inşa etmeye çalışır. Milli Mücadele'ye karşı şiddetli taarruzlarda bulunurken kurtuluşun ancak İngiltere'nin lütfuyla olacağını söyler. Bir zamanlar Osmanlı aşığı olan bu zat, Milli Mücadele Dönemi'nde Yunan ve Ermeni ordularının en ufak başarılarını dahi büyük bir zafermiş gibi aktarır. Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanması sonrasında yurdu terk eden Rıfat Bey, önceki dönemlerden de farklı olarak bu defa da muhbirlik faaliyetlerine girişir. Yüzellilikler listesine dahil edildikten sonra yurt dışında ateşli bir Kürt milliyetçisi olarak birçok faaliyetin içinde yer alırken bir taraftan da Türk hükumetine bilgi sızdırmaya, bunun karşılığında da para istemeye başlar. Dolayısıyla 1909'dan öldüğü 1930 yılına kadar farklı amaçlara hizmet ettiği sonucu ortaya çıkar. Hırslı karakteriyle ön plana çıkan Rıfat Bey'in faaliyetleri o gün için bir sonuca ulaşamamış olsa da etrafındaki Kürt ileri gelenleriyle beraber aynı amaca hizmet edecek ve etkileri günümüze değin sürecek siyasi bir hedef bırakır.

Serbesti gazetesinin genel itibarıyla dünya görüşü anlatılırken ilk olarak icra ettiği mesleğin tanımından ve sınırlarından bahsedilmiştir. Serbesti, meslek tanımını bağımsızlık ve tarafsızlık ilkesi üzerine inşa ettiğini söyler. Topluma rehberlik vazifesi gören bir kuruluşun tarafsız olması gerektiğini defaatle vurgular. Fakat teoride savunulan bu ilke, pratikte tam anlamıyla kendini gösterememiş, zaman zaman kişi, kurum ve kabinelerin savunuculuğunu yapmak adına bu ilkeden vazgeçildiği görülmüştür. İkinci olarak Meşrutiyet kavramı ve liberal bir yönetim anlayışı üzerinde durulmuştur. Meşrutiyet, Serbesti'nin olmazsa olmazı, hiçbir şekilde feda edilemeyecek yegane dayanak noktasıdır. Gazetenin bu konuda taviz vermediği, her dönem meşruti ve liberal bir yönetiminin savunucusu olduğu görülmüştür. Çünkü Serbesti'ye göre meşruti yönetim, basın özgürlüğünden kanunların işletilmesine, devlet yönetiminde şeffaflıktan, uluslararası arenadaki saygınlığa kadar tüm ilerlemelere kaynak teşkil eder. Serbesti'ye göre Avrupa'nın "Hasta Adamı", meşrutiyet sayesinde yeniden eski saygınlığına kavuşmuştur. Bu sebeple Serbesti, halka devamlı surette meşrutiyete sahip çıkılması yönünde tavsiyelerde bulunmuştur. Meşrutiyetin en belirgin aracı seçim usulü olduğundan Serbesti gazetesi de seçimlere oldukça ilgi göstermiş; bu konuda halkı eğitmek adına birçok makale yayımlamıştır. 1908 seçimleri öncesinde halka seçimin önemine dair bir dizi tavsiyelerde bulunsa da ne halk Serbesti'nin istediği gibi seçimleri önemsemiş ne de seçim O'nun istediği surette sonuçlanmıştır. Serbesti'ye göre İttihat ve Terakki Cemiyeti ikinci seçmenleri tehdit ederek kendi adaylarını dayatmış, basın yoluyla halkı iğfal etmiş, Dahiliye Nezareti vasıtasıyla kendisine resmi bir hüviyet kazandırarak seçimde eşitlik ilkesini ortadan kaldırmıştır. Sonuç olarak Serbesti gazetesi, 1908 seçimlerinin halkın gerçek iradesini yansıtmadığından geçerli olmadığını yazmıştır. Demokrasi tarihinde önemli bir adım olan 1908 seçimlerinin böylesi bir ortamda yapılması ve bu türden iddialara maruz kalması, bu tarihi olaya atfedilen önemin tekrar gözden geçirilmesini gerekli kılmaktadır.

Gazetenin askerlik kurumu için kaleme aldığı yazılarda ise bazen (özellikle Balkan Harbi'nde) yiğitlik, cengâverlik gibi yakıştırmaların yapıldığı, peygamber ocağı olduğundan zaten bir kutsiyet atfedildiği görülür. Ne var ki satır aralarında yer yer anti militarist düşünceler kendini gizleyemez. Serbesti'nin düşünce dünyasında kutsal olanın tahrip gücü yüksek, dünyayı kılıcıyla dize getiren silahlı bir kuvvetten ziyade, o ocağa mensup erlerin yaşama hakları ve standartlarıdır. Batı nazara alınarak onların

çok iyi şartlarda ve tam teçhizat askerlik yaptıkları, Osmanlı askerlerinin soğuk ve rutubetli kışlalarda perişan bir halde yaşadıkları vurgulanmak istenilir. Askerin iyi şartlarda bir hayat sürerek sadece kendi işlerini yapmaları gerektiğini savunan Serbesti, bu kurumun türlü siyasi emellere alet edilmesine de karşı çıkar. Bu sebeple ordunun içine siyasetin girmesini sıkça eleştirir. Fakat elde edilen sonuç göstermektedir ki Serbesti de zaman zaman (31 Mart Vakası'nda olduğu gibi) askeri arkasına alarak siyaset yapmaya çalışmış; üstelik bunun gayet doğal olduğunu söylemiştir.

Bu konuda bazen kendiyle çelişir söylemlerde bulunsa da gazetenin maarif politikasını da nazara alarak şu söylenebilir: Serbesti kılıçtan ziyade kalemin gücüne inanmış, bir ülkenin ordusunun doktorlardan, mühendislerden, öğretmenlerden olması gerektiğini vurgulamış, medeniyete vasıl olmak isteniyorsa ancak böyle bir ordunun vücuda getirilmesiyle bunun mümkün olabileceğini savunmuştur. Buna bağlı olarak bugüne kadar Harbiye veya Bahriye Nezaretlerine harcanan paralar eğitime harcansaydı ülkenin bu halde olmayacağını söylemiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Serbesti'ye göre eğitim bir ülkenin temel taşıdır. Hatta yukarıda değinildiği üzere tüm iyileşmelere kaynak teşkil eden meşruti yönetimin dahi temel taşıdır. Zira Serbesti, meşrutiyeti algılayabilecek zihinlerin ancak eğitim sayesinde var olabileceğini belirtmiştir. Gazetenin düşünce dünyası incelenirken şu kanaate varılmıştır: Serbesti, Osmanlı Devleti'nde olmayan ve meşrutiyetle beraber olması gerektiğine inandığı adalet, kanun, hürriyet, düşünce özgürlüğü vb. kavramların tabana, yani halk mesabesine ulaşmasının önündeki tek engelin eğitimsizlik olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla tüm bu kavramlar anlatılırken ayrı ayrı değerlendirilmiş, her birinin ne derece önemli olduğuna dair Serbesti'den deliller sunulmuşsa da bunlara ulaşabilmenin tek yolunun eğitimden geçtiği kanaatine varılmıştır.

Serbesti'ye göre Osmanlı Devleti'ni ileri götürmek için atılacak adımlardan biri de Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet fikridir. Serbesti, sütunlarına taşıdığı bu fikri Prens Sabahaddin'den almış, ülke yönetimine ne şekilde tatbik edileceğini uzun uzun anlatmıştır. Bu yönetim şeklinin Osmanlı Devleti için biçilmiş bir kaftan olduğunu söyleyen Serbesti, geniş yetkilerle donatılmış bir mülki idari amirin yerinden yönetimi sayesinde, hem halkın yönetime daha çok katılım sağlayacağını hem de halkın dilinden, örf ve adetlerinden anlayan bir yönetimin uygulanmış olacağını savunur.

Gazete'ye göre merkezden gelen bir emrin veya çıkarılan bir kanunun Sivas ve Yemen'deki uygulanabilirliği farklı olduğundan bunu her iki coğrafyada da aynı şekilde yürürlüğe sokmak güçtür.

Ülke yönetimini ilgilendiren bir diğer konu İttihad-ı Anasır fikridir. Serbesti'nin kurulduğu günden itibaren (son dönemi hariç olmak üzere) unsurların birlik ve beraberliğini savunduğu açıktır. Serbesti'ye göre istibdat devrinde tefrik edilen tüm unsurlar artık meşrutiyetle beraber kardeş mertebesine yükselmiştir. Türk, Kürt, Arnavut, Yahudi artık tek bir milletin efradı olmakla birlikte, cami ve kilise cemaati de kardeş olmuştur. Fakat istibdat devrinde düşman olan bu unsurlar meşrutiyetle beraber kardeş olmuşsa da İttihat ve Terakki yönetimiyle eskisinden beter düşman haline gelmişlerdir. Cemiyet yönetimi tarafından Rumlara verilen sözler tutulmamış, bu Müslüman-Hıristiyan çatışmasını doğurmuştur. Serbesti, Osmanlı Devleti'nde hiç kimsenin kendini ecnebi addetmemesi gerektiğini ve burada doğup büyüyen herkesin bu ülkenin her karış toprağında hakkı olduğunu söyler. Dolayısıyla bir Türk'e nasıl muamele ediliyorsa diğer tüm unsurlara da aynı şekilde muamele edilmesi gerekmektedir. Eğer Türk, Ermeni ve Rum devletin tüm imkânlarına birlikte ulaşırsa ittihat ve uhuvvette yek vücut olunur ve bu Avrupa'nın da nazarından kaçmaz. Serbesti'nin bu konudaki en belirgin tavsiyesi ise milli ve kavmi gruplara bir meyil olursa bunun vatana karşı bir darbe olacağıdır. Bu sebeple Rum Partisi, Arap Partisi, Çerkes Partisi gibi oluşumlara izin vermek Osmanlı vahdetine darbe vuracağından tehlikelidir. Fakat tüm bu yazılar ve fikirler Serbesti gazetesine aitken her unsura kendini temsil hakkı tanınmalıdır diyen de yine Serbesti gazetesidir. Gazetede özellikle bu konuda büyük değişim görülür ve tam aksi istikamette görüş beyan etmeye başlar. 1918 yılına kadar Osmanlılık esasını merkeze alan Serbesti, Mondros Mütarekesi sonrasında her ulusun kendi kendisini yönetmesi gerektiği üzerine yoğunlaşır. Bunda elbette Mevlanzade Rıfat'ın kendi Kürt kimliğini keşfetmesi, Kürt kulüp ve dernekleriyle siyasi ilişkiler içine girmesi ve bu amaçlar doğrultusunda yurt içi-yurt dışı faaliyetlerde bulunmaya başlamasının etkisi vardır. Yukarıda da bahsedildiği üzere, 1918 yılı sonrasında artık Serbesti yeni bir Kürt Devleti'nin inşası için tüm varlığıyla mücadele eder. Bu mücadelede ilk olarak tabanı eğitmek suretiyle bir itici güç oluşturmak yoluna giderken diğer yandan da Avrupa'nın desteğini kazanmak adına genelde Avrupa, özelde ise İngiltere güzellemesi yapar.

Gerçekten de Avrupa ve özellikle İngiltere'nin Serbesti gazetesinde ayrı bir yeri vardır. Balkan Harbi sıralarında Avrupa'nın müdahaleci tavrı eleştirilse de Serbesti'nin Avrupa hayranlığı ilk sayılardan beri gözden kaçırılmayacak ölçüdedir. Serbesti'ye göre başarılı olmanın yolu bir İngiliz gibi hareket etmeye bağlıdır. Bu tutum 1918 sonrası için ayrıca bir önem kazanır. Sulh Konferansı öncesinde Osmanlı Devleti'nin esaslı ıslahatlar yaparak bir şekilde kendini Avrupa'ya beğendirmesi gerektiği anlatılır. Artık Avrupa'ya olan hayranlık, onların takdirini kazanmak adına bir zorunluluk haline gelir. Hatta Türk ve Müslümanların bir Avrupalı gibi düşünüp hareket edemeyeceklerse bundan sonra yaşama haklarının kalmadığı dile getirilir. Serbesti'ye göre medeniyet zaten Avrupa'dan gelmiştir. Fakat Osmanlı Devleti bu medeniyet ile medenileşememiş; kültürden, ilim ve irfandan bihaber yaşamıştır. Serbesti, Türklerin yanı başındaki Yunan felsefesini dahi bilmediklerini, olsa olsa felsefecilerin isimlerini bildiklerini, onları da doğru bir şekilde telaffuz dahi edemediklerini söyler. Gazetenin bu denli Batı hayranlığı 1918 sonrası için zihinlerde oluşan müstakbel bir Kürt devleti için olsa da 1918 öncesinde de mevcut olduğundan bu tutumu ancak Mevlanzade'nin İngiltere hayranlığıyla açıklayabiliriz. Serbesti sütunlarında İngiltere'ye duyulan muhabbet öyle bir seviyededir ki Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girip yok olmasında dahi Türkler suçlu bulunmuştur. İngiltere her daim Osmanlı Devleti'nin yanında olsa da Türkler bu dostluğu Alman çıkarlarına değişmiş, İngiltere'yi küstürmüştür. Sonuç olarak Serbesti, İngiltere'nin hala en büyük devlet olmasına karşın, Osmanlı Devleti'nin yok olduğunu, bu yok oluşun sebebinin ise dünyanın en medeni ülkesi olan İngiltere'nin tarafında olmamaktan kaynaklandığını vurgulamıştır.

Gazetenin iki döneme dair yaptığı karşılaştırma ise kayda değer veriler sunmuştur. Serbesti, II. Abdülhamid devrini istibdat dönemi, II. Meşrutiyet sonrasını ise hürriyet dönemi olarak ele alır. Serbesti'ye göre açlık, yoksulluk, vatan hasreti, hapis cezaları, akla gelebilecek her türlü kötülüğün kaynağı istibdat devridir. II. Meşrutiyet, yani hürriyet dönemi ise sürgünlerde hayatları mahvolan nice vatan evladına yeni bir hayat bahşetmiştir. İstibdat devrine ilişkin önemli bir tespit de istibdat memurlarıdır. Serbesti, o dönemin işleyişini bir piramit misali, en tepeden gelen emrin tabana ulaşana kadar katmerlendiğini, buna sebep ise istibdat memurları olduğunu söyler. Kraldan çok kralcı olan bu memurlar daha çok göze girmek adına bire bin katmışlar, bu da baskının ve zulmün şiddetlenmesine sebep olmuştur. Fakat şöyle bir durum da söz

konusudur: İstibdat devri bitmiş, hürriyet devri başlamışsa da padişah aynı padişah, memurlar yine aynı memurlardır. Dolayısıyla Serbesti'nin iki devrin mukayesesinde önemli bir tespiti de kadroların aynı kalmış olmasıdır. Bir diğeri ve daha da önemlisi, hürriyet ve özgürlük gibi sloganların tabandaki halkın zihninde ne uyandırdığı meselesidir. Buradan hareketle Serbesti çok önemli şu noktaya değinir: Belli bir aydın zümre hariç tutulmak üzere halkın hürriyet ya da özgürlük gibi talepleri yoktur. Çünkü Osmanlı halkı bu kavramların neden ibaret olduğunu dahi bilmemektedir. Seçim usulü, liberal bir yönetim, düşünce ve basın özgürlüğü, şeffaf ve adil bir yönetim vb. kavramların tabanda bir karşılığı yoktur. Yukarıda da değinildiği üzere bu gibi talepler tabandan gelmeyip tepeden inme olduğunda, halktan bir itici güç beklemenin beyhude olacağı gibi dönemin isminin istibdat veya hürriyet olmasının da bir nazarı itibarı yoktur. Dolayısıyla II. Meşrutiyet'in başlarında yapılan bu ayrım sonradan önemini kaybetmiş; istibdat döneminin müsebbibi II. Abdülhamid iken sonradan sadece isim değiştirerek İttihat ve Terakki yönetimi olmuştur.

Gazetenin basın ve düşünce özgürlüğü adına yürüttüğü faaliyetler ise ayrıca bir öneme sahiptir. 1909 Matbuat Kanunu henüz tasarı aşamasındayken Serbesti sütunları bu değişikliğe olanca gücüyle karşı çıkmış; büyük bir kitleyi de beraberinde sürüklemiştir. Gazetenin düzenlediği mitinglere bakıldığında, orada hem halk hem siyasiler hem gazeteciler hem de ileri gelen aydınlar vardır. Yaklaşık yedi bin kişinin katıldığı matbuat mitinginin açılış konuşmasını yapan Rıfat Bey, duyduğu endişeyi dile getirmiş; dönemin önde gelen isimlerinden İbrahim Temo, Bedirhan Paşazade Abdurrahman, Mizancı Murad vb. isimleri de yanına çekmeyi başarmıştır. Serbesti'nin bu süreçte başı çekmiş olması önemlidir. Zira basının susacağı nispette kusurlu olacağını düşünmüş ve adımlarını bu doğrultuda atmıştır.

Aynı politika Balkan Harbi döneminde de görülür. Savaşın manevi cephesini oluşturmada önde gelenlerden Serbesti, hem uluslararası arenada Osmanlı Devleti'nin haklılığını ortaya koymaya çalışır hem de yurt içinde savaşa katılımı destekler. Savaşın Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri arasında olmasına rağmen, bu statüden çıkararak Avrupa'nın bir "Doğu Meselesi" haline getiren Avrupa Devletlerinin haksızlığına vurgu yapılır. Ayrıca Türk ve Müslümanlara yönelik yapılan katliamlar yüksek sesle duyurulmaya çalışılır. Yurt içinde ise Kürt halkına dedelerinin

kahramanlıklarını anlatarak haydi Kürtler savaşa diye onları teşvik eder. Savaşı göz ardı ederek kendi âlemlerinde olan zenginleri ise sık sık eleştirir.

Gazetenin Balkan Harbi'nde takip ettiği politika belki de Cihan Harbi zamanında da devam edebilirdi. Ne var ki harp zamanı Serbesti kapalıdır. Savaş sonrasında yayına başlayan Serbesti, harbi başka açılardan değerlendirmiştir. Gazete, savaşı üç açıdan ele alır: İlki savaşa neden girildiği, ikincisi Alman nüfuzu, üçüncüsü savaşın getirdiği yıkım. İlk ve ikinci husus birbiriyle bağlantılı olmakla birlikte, Serbesti'ye göre Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinin tek sebebi Alman nüfuzu değildi. Ülkeyi maceraperest bir ruhla savaşa sokan İttihat ve Terakki'dir. Plan ve programdan uzak olan Cemiyet'in önde gelen üyeleri, devleti bir oldubittiyle savaşa sokmuş, üstelik sonunu hiç düşünmemişlerdir. Onların aklında Osmanlı Devleti'nin kaybettiği toprakları dahi geri almak vardır. İttihat ve Terakki'nin en büyük ikinci hatası ise zamanında savaştan çekilmemiş olmasıdır. Serbesti'ye göre en azından Rusya'da ortaya çıkan ihtilal sonrasında Osmanlı Devleti derhâl savaştan çekilerek mevcut konumunu olsun korumalıydı. Fakat bu da yapılmamış ülkenin mahvına sebep olunmuştur. İkinci husus Alman nüfuzu meselesidir. Serbesti, özellikle Enver Paşa'yı kastederek onun bir Alman'dan daha çok Almancı olduğunu söyler. Osmanlı Devleti'nden çok Alman İmparatoru'na hizmet eden Enver Paşa, sırf onlara güzel görünmek adına koca ülkeyi savaş sokmuştur. İttihat ve Terakki'nin İngiltere politikasından ayrılarak Almanlara yaklaşması, zaten Serbesti'ye göre yapılan en büyük hatadır. Çünkü Serbesti, Osmanlı Devleti'nin ilelebet en büyük dostu olarak İngiltere'yi görür. Eğer zamanında İngiltere'den özür dilense ve onun yanında yer alınsaydı, bunların hiçbirinin olmayacağını söyler. Üçüncü husus savaşın getirdiği büyük yıkımdır. Savaştan önce dünyanın en müreffeh ülkesi olmasa da Osmanlı Devleti'nin kendi evlatlarını doyurabildiğini, savaştan sonraysa sadece enkaz ve bir avuç kemik kaldığını söyleyen Serbesti, savaş sonrası yokluğa dikkat çeker. Öncelikle muazzam bir asker kaybı ve bir yok oluş vardır. Daha sonra yiyecekten ulaşıma, ısınmadan barınmaya kadar birçok eksiklik kendini göstermiştir. Osmanlı Devleti tam anlamıyla bir yokluk ülkesi olmuş; bu ortamda da vurguncular, karaborsacılar ve vagon zenginleri ortaya çıkmıştır. Sonradan ülkeye ithal mal girişi sağlansa da halkın alım gücü olmadığından pek bir iyileşme söz konusu olmamıştır.

Serbesti'nin yayın hayatında olduğu yaklaşık on bir yıllık sürece bakıldığında birçok kabinenin başa geldiği görülür. Serbesti ise bunların neredeyse tamamına yakınına muhalefet etmiştir. Yayın hayatına başladığı günlerde Kamil Paşa kabinesi olsa da Serbesti sabık sadrazam Said Paşa için de bir makale yayımlar. Said Paşa'nın devlet adamlığı, siyasi zekâsı için oldukça olumlu görüşler bildirilse de Said Paşa'ya duyulan hayranlık, onun Avrupa'nın takdirini kazanmış olmasından ileri gelmektedir. Kamil Paşa içinse durum çok karışıktır. Şöyle ki: Serbesti ilk günlerde Kamil Paşa'ya karşı ağır eleştiriler yapar. İngiltere ile iyi olan ilişkilerin müsebbibi Kamil Paşa'dır tarzında yazılara karşı çıkan Serbesti, bir kişinin sayesinde devlet ilişkilerinin düzeltilmesi abesle iştigaldir diye yazar. Fakat Kamil Paşa bir süre sonra Serbesti'nin övgülerine mazhar olur. Bu defa da Kamil Paşa'nın Avrupa tarafından dahi takdir edilmiş bir devlet adam olduğu, özellikle Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile az da olsa iyi siyasi ilişkileri varsa bunun Kamil Paşa sayesinde olduğu söylenir. Bu denli tutarsız görüşlerin ortaya çıkmasında Kamil Paşa-İttihat ve Terakki çekişmesinin payı büyüktür. Serbesti, Cemiyet'in Kamil Paşa'yı düşürmeye çalıştığı günlerde elinden geldiğince Kamil Paşa'yı destekler. Fakat güç dengelerindeki değişiklik Kamil Paşa hakkındaki görüşleri tekrar değiştirir. 1912'de Kamil Paşa'nın sadarete getirileceği söylentilerine karşılık, Paşa'nın pek uygun olmayacağını söyler. 1913'te meydana gelen Babıali baskınını ise basit bir haber niteliğinde sunar. Paşa hakkındaki ithamlar bir süre sonra vatan hainliği boyutlarına dahi ulaşır. Sonuç olarak Serbesti'nin Kamil Paşa politikasının tamamen güç dengelerine odaklı olduğu görülür. Hüseyin Hilmi Paşa ise Serbesti sütunlarında sadece menfi ithamlarla yer bulmuştur. Hilmi Paşa Serbesti'ye göre en özet haliyle beceriksiz ve korkak bir devlet adamıdır. Özellikle onun Rumeli Müfettişliği sırasında icra ettiği dengesiz politika, unsurlar arasındaki eşitliği bozmuş, burada kargaşaya sebep olmuştur. Aynı zamanda Paşa'yı Matbuat Nizamnamesi'nin baş aktörü olarak gördüğünden onu müstebitlikle de suçlar. Paşa'nın Dâhiliye Nazırlığı sırasındaki idaresizliği, zirai alanda da ülkenin mahvına sebep olmuştur. İttihat ve Terakki ile yakınlığı ise büsbütün devlet ciddiyetine aykırıdır. Serbesti sık sık Kamil Paşa-Hüseyin Hilmi Paşa karşılaştırması yaparak Kamil Paşa'nın büyük bir devlet adamı olmasına karşılık, Hüseyin Hilmi Paşa'nın beceriksizliğinden, müstebitliğinden ve Cemiyet'in elinde bir oyuncak olmasından bahseder. Ahmet Tevfik Paşa için insani değerleri yüksek birisidir diyen Serbesti, onun da dişe dokunur bir iş başaramadığını söyler. Gazetenin bundaki maksadı, Sulh

Konferansı öncesinde Avrupa'nın istediği adımları atamamış olmasıdır. Serbesti Milli Mücadele karşıtı olduğu için, Ahmet Tevfik Paşa'nın esaslı görevinin bu hareketi durdurmak olduğunu söyler. Gazete, Paşa'nın Milli Mücadele karşısındaki ılımlı tavrını eleştirse de onun temiz ve ahlaklı olduğunun altını çizmiştir. Tüm bu yazılanlar ışığında gazetenin kabineler ile olan ilişkisi değerlendirildiğinde şu sonuç ortaya çıkar: İttihat ve Terakki ekseninde değişen güç dengeleri, Serbesti'nin de konumunu belirlemiştir. Çünkü ancak böyle hayatta kalmayı başarmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ilişkin ortaya konulan eleştiri ve bazı tespitler ise Cemiyet'in siyasal alanda doğup büyümesinden harp sonrası dağılmasına kadar geçirdiği dönüşüme dair değerli veriler sunar. Cemiyet'in şedit eylemleri, devlet kanallarına nüfuz etmesi, hükumetin işlerine devamlı müdahalesi ve gizlilik politikası gibi olumsuz eylemleri öne çıkarılır. Cemiyet'in ülkedeki konumu meselesi ise başlı başına bir problem teşkil etmektedir. Zira beş gencin bir araya gelerek oluşturduğu küçük bir cemiyet, ülkede meşrutiyetin ilanına vesile olmuş; takip eden yıllarda ise tüm gücü eline almıştır. Serbesti, meşrutiyetin ilanına kadar İttihat ve Terakki'nin varlığını ve mücadelesini takdir etmişse de takip eden zamanda onun konumunu tartışmaya açar. Çünkü İttihat ve Terakki ismen bir cemiyet olmasına karşın, aslında cemiyet gibi hareket etmemektedir. O, kendini devletin resmi bir kanalı ve kurtarıcısı gibi görmüş; siyaseten ise parti gibi hareket etmiştir. Serbesti ise tüm bunları öne çıkararak İttihat ve Terakki eğer bir parti ise bunu ilan etmesi gerektiğini, yok eğer sadece bir cemiyet ise siyasetten uzak durmasını ve devletin işlerine müdahale etmemesi gerektiğini belirtir. Böylelikle gazete, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ne olduğunu ve ne olması gerektiğini gündeme getirerek bir kamuoyu oluşturur. Bir başka problem, Cemiyet'in gizlilik politikasıdır. Serbesti bu meseleyi ele alırken kimdir bu Merkez Komitesi diye sorar? Zira başlarda Merkez Komitesi'nin kimlerden müteşekkil olduğu açıklanmamıştır. Bu mesele halkın nazarında Cemiyet'i mistik bir hale sokmaktadır. Fakat hem ülkenin hemen her işine müdahale edip hem de bu kararların kimler tarafından alındığının bilinmemesi tedirginliğe sebep olmaktadır. Gazete'ye göre İttihat ve Terakki'nin en çok tartışılan politikalarından biri de şüphesiz şedit uygulamalarıdır. Mecliste vekillere gözdağı veren, dışarda gazetecileri öldüren, hükumet dairesinde bir paşayı dahi vurup darbe yapabilecek kadar korkusuz bir oluşum, elbette Serbesti sütunlarında da çokça yer bulur. Serbesti, Cemiyet'in bu

tutumunu olanca gücüyle eleştirir fakat eleştiri oklarını ancak bir noktaya kadar götürebilir. Çünkü son aşamada kendinin de aynı kaderle yüzleşeceğini bilmektedir.

Serbesti'ye dair yapılan çalışmalarda, Serbesti'nin İttihat ve Terakki'yi her zaman düşman olarak görüp, Cemiyet'i her dönem eleştirdiği karşımıza çıkar. Ne var ki yukarıda da bahsedildiği üzere gazetenin her dönemi incelendiğinde durumun pek de öyle olmadığı görülür. Serbesti gazetesi ikinci dönemine başladığında gazeteye eski çalışanlarından birinin gönderdiği mektup, Mevlanzade Rıfat Bey'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne "yanaştığına" yönelik bilgiler içerir. Gerçekten de Rıfat Bey'in İttihatçılardan yardım talep ettiğine ilişkin ve tam bu tarihlere isabet eden bir dilekçesi mevcuttur. Her ne kadar Rıfat Bey bunu çürütmek adına uzunca bir yazı yazmışsa da gazetenin ikinci dönem politikası bu iddiayı kanıtlar niteliktedir. Bu dönem Serbesti, İttihat ve Terakki'yi bir kahraman, bir kurtarıcı olarak sütunlarına taşır. Balkan Harbi'nin kaderini köhnemiş Kamil Paşa kabinesine karşılık, genç, dinamik ve cesur olan İttihat ve Terakki'nin tayin edeceğini söyler. Ayrıca Serbesti, Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesine karşı tarafsızlık ilan etmişse de Gazi Paşa'nın meclisi feshetme çabasını eleştirir. Çünkü meclisin feshi İttihat ve Terakki'nin kadro dışına çıkarılmasına sebep olacaktır. Yine Babıali Baskını'nda Cemiyet'ten taraf alması da bunun en önemli delillerinden birini teşkil etmiştir. Tüm bu ayrıntılar, Serbesti'nin her dönem İttihat ve Terakki'ye muhalefet etmediği, ayrıca perde arkasında Cemiyet lehine bir kamuoyu oluşturmaya çalıştığı sonucunu verir. Bu dönem Serbesti-İttihat ve Terakki ilişkisini farklı bir açıdan görmek adına önemlidir.

Çalışmanın giriş kısmında Serbesti gazetesinin tüm dönemlerinin incelenerek bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Bunun önemi Hasan Fehmi örneği üzerinden açıklanabilir. Şöyle ki: Hasan Fehmi'nin öldürülmesi 31 Mart'ın son günlerine kadar İttihat ve Terakki'ye mal edilmiştir. Fakat Hareket Ordusu'nun İstanbul'a yaklaşması üzerine Serbesti farklı beyanda bulunarak cinayetin sorumlusu olarak II. Abdülhamid'i göstermeye başlar. Güya cinayetin asıl sorumlusunun Sultan Hamid olduğu fakat zamanın müsait olmayışı sebebiyle ifade edilemediği söylenir. Akabinde ise İttihat ve Terakki güzellemesi yapılarak onun neden böyle bir cinayeti işlemeyeceği anlatılmaya çalışılır. Ne var ki Serbesti'nin ifadesindeki değişiklik bununla da kalmaz ve 1919 yılında Cemiyet için, zavallı kardeşimizi öldürdü diyerek cinayetin sorumluluğunu tekrar İttihat ve Terakki'ye

yükler. Tarafımızca çıkarılacak sonuç: Serbesti'nin siyasi iklime göre konum aldığı ve konumu ne derece sağlamsa o nispette hedef göstermeye müsait olduğudur. Bu cinayet vakasına ilişkin çıkarılacak ikinci sonuç ise her ne kadar Serbesti bir yazarını kaybetmiş ve bir insan canından olmuşsa da cinayetin kesinlikle Serbesti'nin popülerliğini arttırdığı, ona büyük bir kitle sağladığı yönündedir. Zira Hasan Fehmi cinayetiyle 31 Mart Vakası arasındaki birkaç günde Serbesti'nin ülkenin nabzını tuttuğu açıkça görülmektedir. Ayrıca gazeteye gelen okur mektupları da bunu kanıtlar niteliktedir. Cinayetten sonra meydana gelen 31 Mart Vakası için de aynı şekilde ifade değiştiren Serbesti, askerin siyasete bulaşmaması gerektiğini savunurken yine Hareket Ordusu'nun İstanbul'a yaklaşması üzerine askerin meşrutiyeti ilan ettirip kışlalarına çekilmesini eleştirir. Gazete'ye göre asker siyasete elbette müdahalede bulunacak, ilan ettirdiği meşrutiyetin koruyuculuğunu devam ettirecektir.

Serbesti'de din-siyaset ilişkisi ise ilk defa olmak üzere yine 31 Mart Dönemi'nde ortaya çıkar. Gerçekten de Serbesti üzerinde yapılan araştırma göstermiştir ki dini öğeler pek kullanılmamış, gazetede dini içeriklere has bir kısım hiç oluşturulmamıştır. Fakat 31 Mart döneminde şeriatın ne olduğu, ne olması gerektiği ve neden şeri hükümlerin işletilemediği anlatılır. İsyanın zirve yaptığı günlerde İttihat ve Terakki'nin din düşmanı olduğu ve şeriatı hiçe saydığı özellikle vurgulanmıştır. İsyan bastırılmaya yakın ise asıl II. Abdülhamid Dönemi'nde şeriatın uygulanamadığı, buna sebep olarak ise gerçek şeriatı anlatan eserlerin basılmasına Sultan'ın izin vermediği gösterilmiştir.

31 Mart Vakası'nın bilinen temel faktörleri irtica, askerin huzursuzluğu, Volkan gazetesinin yayınları, Derviş Vahdeti ve İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nin faaliyetleridir. Bunlara münferit birkaç faktör daha eklenebilir. Çalışmamızdan, Serbesti gazetesinin 31 Mart Vakası'yla ne derece bağlantılı olduğuna dair bilinenden farklı sonuçlar elde edilmiştir. İlk aşamada, 1908 yılı Kasım ayında yayın hayatına başlayan Serbesti, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne diğer gazetelerden farklı olarak çok şiddetli muhalefet etmiştir. Bu muhalefet Cemiyet'ten rahatsız olan büyük bir kesimi Serbesti'nin etrafında toplamış; Cemiyet aleyhine güçlü bir kamuoyu oluşmaya başlamıştır. İkinci aşamada, Serbesti'nin düzenlediği matbuat mitingiyle her kesimden insan bir amaç için bir araya gelmiştir. O günün koşullarında altı, yedi bin kişinin toplandığı ve mevcut düzen ile İttihat ve Terakki'ye karşı duyulan nefret dile

getirilmiştir. Serbesti, "gerekirse millet bu nizamnameyi kanıyla silecektir" minvalinde yazılar kaleme almaya başlamıştır. Üçüncü aşamada, henüz planlanan ikinci matbuat mitingi gerçekleşmeden, Hasan Fehmi Bey öldürülmüş, bu olay İttihat ve Terakki'ye mal edilmiştir. Bu cinayet, İstanbul'da o güne kadar görülmemiş bir kalabalığı bir araya getirmiş; Cemiyet aleyhine muazzam bir kitle oluşturmuştur. Cenaze, Hasan Fehmi'yi son yolculuğuna uğurlamaktan ziyade, Cemiyet aleyhtarı bir gösteriye dönüşmüştür. Bu cinayetle 31 Mart Vakası arasında sadece bir hafta gibi kısa bir süre vardır. Serbesti'nin yaklaşık beş aylık yayın hayatında sivil, memur, asker tüm kesimden insanlar Cemiyet'e karşı her gün biraz daha tavizsiz olmuş; gerilen sinirler Hasan Fehmi Bey'in cenaze töreninde son haddine ulaşmıştır. Serbesti'nin bu vakadaki en temel rolü, anlatılan bu üç aşamada tüm muhalefet unsurlarını bir araya getirmiş olmasıdır. Bütün bunlar Derviş Vahdeti, İttihad-ı Muhammedî ve Volkan gazetesine gerekli malzemeyi hazırlamış, onlar sadece son olarak fitili ateşlemişlerdir. Dolayasıyla 31 Mart Vakası'nda olmasa bile bu Vaka'yı meydana getiren tüm gelişmelerde en büyük payın Serbesti gazetesi ve Mevlanzade Rıfat Bey'in olduğunu söyleyebiliriz.

Son olarak yine çalışmanın girişinde bahsedilen ve etkileri bakımından günümüze kadar önemini yitirmemiş olan Kürt meselesine dair kayda değer veriler elde edilmiştir. Mütareke Dönemi'nde Serbesti gazetesinin Kürt meselesine dair ortaya koyduğu faaliyetlerin kanaatimizce en önemlisi Kürt halkına kendi tarihlerini öğretme ve onlara bir kimlik yaratma çabasıdır. Serbesti'ye göre temelde bazı sorunlar vardır ve ilki şudur: Kürtler kendileri hakkında hiçbir şekilde fikir sahibi değillerdir. Buradan yola çıkan Serbesti gazetesi, onlara kendi tarihini, edebiyatını, lisanını, sanatını, nereden ve ne zaman geldiklerini öğretmek için bir seferberlik başlatmıştır. Bundaki maksat ise temel sorunun ikincisini teşkil etmektedir ki o da Kürtlerin henüz sahip olmadıkları bir Kürt kimliği meydana getirmektir. Nasıl ki Türk, İngiliz, Rus kavimleri varsa Kürt kavmi de sadece bu isimle öne çıkmalı; Osmanlı ya da İslam çatısı altında değerlendirilmemelidir. Buradan da anlaşılacağı üzere Ahmed Hani'nin yolundan giden Serbesti, bir yazı dizisi başlatarak Kürtlerin tarihini, Kürt lisanının etimolojik kökenini, Kürdistan bölgesindeki Kürt nüfusunun dağılımı ve miktarını yazmıştır. Mc Dowall'ın işaret ettiği üzere Serbesti de dini duyguların Kürt davasına köstek olduğunu düşündüğünden Kürtlerin özellikle İslam çatısı altında değerlendirilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca tarih boyunca Kürtlerin uğramış olduğu haksız

muameleler ve cahil bırakılmış olduklarını uzun uzun anlatarak milliyetçi rüzgarlar estirmeye çalışmıştır. Zira bu cehaletin sonucu olarak aynı coğrafyayı paylaştıkları Ermeniler karşısında Kürt halkının hep ikinci planda kalmış olduğu vurgulanmıştır.

Serbesti'nin tüm bunları yapmaktaki amacı, yeni, genç ve dinamik bir Kürt kimliği meydana getirerek "Bağımsız Kürdistan'a Doğru" sloganıyla projenin üçüncü basamağını uygulamaya koymaktır. Çünkü Osmanlı'ya bağlı her bir unsur artık milliyetçi duygularla bağımsızlığını almış ya da almaya yakınken Kürtler hala parçalanmakta olan Osmanlı Devleti'ni kurtarmak için savaşmaktadır. Mevlanzade Rıfat, Celadet Bedirhan, Kamran Ali Bedirhan gibi yazarlar artık Osmanlı'dan ziyade Kürdistan'ı kurtarmak ve kurmak gerektiğini düşünmektedirler. Zira tek problem Osmanlı'nın parçalanması değil aynı zamanda Ermenilerin aynı coğrafya üzerinde hak iddia ediyor olmasıdır. Bu sıralarda Avrupa kamuoyunda Kürtlerin yoğun yaşadığı bölgenin yeni kurulacak Ermenistan devleti sınırlarında gösterilmesi Serbesti tarafından şiddetle eleştirilerek bunun mümkün olmayacağı teferruatlı bir şekilde izah edilir. Aslında Mevlanzade, Serbesti sütunlarından Ermeni diye bir kavmin dahi olmadığını söyler. O'na göre Kürt ve Ermeni Urdu kavmine dayanan, farklı dinlere mensup tek bir millettir. Ermeni Jamanak gazetesiyle bu konu üzerine bir münakaşaya giren Mevlanzade, bunu bilimin ışığında söylediğini, kötü bir maksadının olmadığını belirtir. Nihayetinde Serbesti'nin Kürtler, Kürdistan ve Ermeni meselesi üzerine ortaya koyduğu yoğun bir çaba öne çıkar. Bu mücadelede hem mensup olduğu Osmanlı Devleti'ni hem Avrupa kamuoyunu, hem de Ermenileri razı etmek zorunda kalmıştır. Bunlardan da önemlisi ilk aşamada kendi tabanını eğitip örgütlemek gerektiğinin farkına varmış, en büyük çabayı burada göstermiştir.

Mevlanzade Rıfat Bey'i günümüzde tanınır kılan faaliyetlerin başında yukarıda bahsedilen Kürtçülük politikaları ve Serbesti sütunlarından Milli Mücadele'ye açtığı savaş gelir. Bu iki hareket birbiriyle sıkı ilişkiler barındırır. Serbesti'nin başlatmış olduğu bağımsız Kürdistan hareketinin başarıyla sonuçlanması, Milli Mücadele'yi başarısız kılacakken Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanması Anadolu topraklarını bir bütün halinde kurtarılması demektir. Dolayısıyla Kürt davasına gönül veren Serbesti'nin yazar kadrosu en tazyikli yazılarını Milli Mücadele'ye yöneltmiş; Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını vatan haini ilan ederken bu hareketi de eşkıyalık olarak nitelendirmişti. Çünkü Serbesti'ye göre ellerindeki üç beş kırık silahla dünyayı

kendilerine ram etmek isteyen bu maceraperestler, çökmüş olan devleti tamamen parçalamak niyetindeydiler. Fakat bu noktada Serbesti'nin çekindiği hususun devletin parçalanması olmadığı açıktır. Zira bu mücadele ruhunun galip gelmesi bağımsız bir Kürdistan hayalinin inkisarı demekti. Bu sebeple Serbesti, Milli Mücadele'nin başarısız olması ve büyük devletlerin muavenetiyle doğuda müstakil bir Kürt devletinin teşekkülü için elinden geleni yapmıştır. Bu amaçla kullanılan silahlardan ilki, Milli Mücadele'yi bir İttihatçı ayaklanması olarak göstermekti. Bu türden bir propagandayı temele alan Serbesti, "Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkan İttihat ve Terakki şimdi de Anadolu'yu parçalamak için elinden geleni yapmaktadır." diyerek yaygara kopartıyordu. İkincisi bu harekete katılanların dinsiz olduklarıydı. Bu söylemlerle halkın bu harekete katılımını en aza indirmek istiyordu. Üçüncüsü ise bu kişilerin birer asi olduklarıydı. Çünkü Padişah dâhil bu harekete cevaz vermiyordu. İslam Halifesinin cevaz vermediği bir harekete katılanlar hem asi hem de dinden çıkmış sayılıyorlardı. Serbesti tüm araçları kullanarak Anadolu Hareketi'ni engellemeye çalışmış hatta Yunan ve Ermeni ordularının yer yer ileri harekâtını bir zafermiş gibi sütunlarına taşımıştır. Fakat Serbesti ve benzeri gazetelerin şiddetli taarruzları, uluslararası baskı, Ermeni ve Yunan harekâtı ve nihayetinde İstanbul hükumetinin çabaları da dâhil olmak üzere hiçbirisi sonuca etki edememiştir. Mustafa Kemal Paşa, Paşa'nın Samsun'a gönderilmesine vesile olan devlet adamları, yine Paşa'nın yol ve dava arkadaşlarının başlattığı mücadele başarıyla sonuçlanmış ve yüz yıldır ayakta duran Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri atılmıştır.

Mevlanzade Rıfat Bey ve Serbesti gazetesine dair son olarak bir hususa değinmek gerekir. Rıfat Bey, Milli Mücadele dönemi ve devamındaki faaliyetleri bağlamında ele alınırsa vatanına ihanet eden biri olarak değerlendirilebilir. Kaldı ki vatana ihanetten 150'lik listeye dâhil edilmiştir. Yine Serbesti gazetesi bu minvalde değerlendirilirse aynı akıbete uğrayacaktır. Aynı şekilde Rıfat Bey ölümünden hemen önceki faaliyetleri ışığında değerlendirilirse bir Kürt milliyetçisinin gözünde ikili siyaset yürüten ve ulusuna sadık kalamayan bir kişi olacaktır. Tüm bunlar sadece bir gazeteci/siyasetçinin salt faaliyetleri ışığında değerlendirmesinden ibaret olur. Ne var ki değerli fikirler sadece yazarının faaliyetleriyle değerlendirilmemelidir. Buradan hareketle, yaşama hakkının kutsallığını savunan Serbesti sütunları, yazarından bağımsız düşünülmelidir. Aynı şekilde bir ulusu kurtaracak yegâne aracın eğitim olduğunu, işçi ve memurların haklarının teslim edilmesi gerektiğini, bir kutsal

olacaksa onun ancak ve ancak kanun olması gerektiğini söyleyen, düşünce özgürlüğünü sonuna kadar savunan Serbesti, diğer tüm unsurlardan azade, müstakil olarak bugüne ulaştırabildiği değerli fikirleriyle tetkik edilmeyi hak etmektedir.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV KAYNAKLARI

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA]:

Bab-ı Ali Evrak Odası [BEO]:

2299/172401; 1838/137828; 1838/137828; 1838/137828; 2139/160422; 2139/160422; 2139/160422; 2299/172401; 2299/172401; 3256/244152; 3462/259633 3571/267790; 3571/267790; 3530/264716; 4547/340979.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi [DH.EUM.THR]:

11/18; 13/63; 93/14; 9/10; 91/94; 46/56; 46/56.

Dahiliye Nezareti Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik [DH.MB.HPS.M]:
43/15.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi [DH.MKT]:

431/1; 759-14; 2078/14; 2651/31; 400/56; 400/56; 363/8; 431/1; 494/16; 915/23; 915/23; 915/23; 927/3; 927/3; 1158/63; 1158/63; 1158/63; 1158/63; 2623/47; 2654/69; 2655/77; 2651/31; 2896/25; 1301/34; 2897/23; 83/2; 2666/48; 2684/10; 2728/15; 2728/15; 2714/58; 2642/87; 2783/7; 2783/7; 2787/68; 1236/69; 2686/27; 2789/60-1; 2793/97-1; 2655/77; 2892/97.

Dahiliye Nezareti Muamelat Kalemi [DH.TMIK.M]:

156/26; 156/26; 156/54; 156/26.

Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi [DH.MUİ]:

1-3/24; 157/24; 12-2/22; 8-2/20; lef 17; 138/41.

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi [DH.ŞFR]:

251/56; 278/13; 416/67.

Hacı Adil Bey Evrakı [HSDHADB]:

3/56-1.

Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı [HR.İM]:

148/4

Hariciye Nezareti İstişare Odası [HR.HMŞ.İŞO]:

62/48.

Hariciye Nezareti Paris Sefareti [HR.SFR(04)]:

926-115.

Hariciye Nezareti Tahrirat Kalemi [HR.TH]:

380/8.

İrade Askeri [İ.AS]:

84/42-1.

İrade Hususi [İ.HUS]:

140/80; 174/67.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi [MF.MKT]:

1145/80.

Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti [ML.EEM]:

771/9.

Sadaret Mısır [A.}MTZ.(05)]:

5/201.

Şurayı Devlet [ŞD]:

944/87; 35/28; 2817/35; 26/3.

Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzatı [Y.PRK.BŞK]:

79/107.

Yıldız Esas Evrakı [Y.EE]:

94/41.

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal [Y.PRK.AZJ]:

40/115.

Zaptiye Nezareti [ZB]:

473/132; 464/88; 479/100; 326/146; 335/97; 25/10; 397/90.

Zaptiye Nezareti [ZB]:

335/97; 35/115; 25/110; 353/72-1; 353/73; 353/74; 497/70-1-2-3; 332/27-1; 495/92; 495/62; 331/94.

2. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA]:

30-18-1-1, 1-2-9; 30-10-0-0, 106, 695, 29; 30-10-0-0, 106, 695, 30.

3. Zabıt Cerideleri

MMZC, Devre: 1, Cilt: 1, İnikad: 27, İçtima: 1, 31 Kânûn-ı sâni 1324.

MMZC, Devre: 1, Cilt: 2, İnikad: 53, İçtima: 1, 25 Mart 1325.

MMZC, Devre: 1, Cilt: 3, İnikad: 69, İçtima: 1, 28 Nisan 1325.

MMZC, Devre: 1, Cilt:1, İnikad: 7, İçtima: 1, 17 Kânûn-ı evvel 1324.

MMZC, Devre: 1, Cilt: 1, İnikad: 30, İçtima: 1, 4 Şubat 1324.

MMZC, Devre: 2, Cilt: 2, İnikad: 43, İçtima: 1, 17 Temmuz 1328.

MMZC, Devre: 2, Cilt: 2, İnikad: 40, İçtima: 1, 12 Temmuz 1328.

MMZC, Devre: 1, Cilt: 1, İnikad: 107, İçtima: 1, 24 Haziran 1325.

4. Süreli Yayınlar

Akşam

"Köstence Mektûbu"*, Akşam*, 1584. sayı, 18 Şubat 1339.

"Köstencede Muhâlifler"*, Akşam*, 1655. sayı, 1 Mayıs 1339.

Alay

"Çöp Tenekesi", *Alay*, 5. sayı, 7 Şubat 1336.

"Mevsim Eğlencelerinden", *Alay*, 8. sayı, 28 Şubat 1336.

Cihad

"Tevhîd Âyîn-i Edyân ve Mücma' Hürriyet ve İ'tilâf", *Cihad***,** 10. sayı, 3 Şubat 1327.

"31 Mart Fecâyi'inden Bir Safha", *Cihad,* 10. sayı, 3 Şubat 1327.

"Hidiv-i Mısır ve Kamil Paşa", *Cihad,* 11. sayı, 10 Şubat 1327.

Cumhuriyet

"Kahraman Türk Ordusu Bütün Memlekette Dün Gece Sabaha Karşı İdareyi Ele Aldı", *Cumhuriyet*, 12866. sayı, 27 Mayıs 1960.

Erkekler Dünyası

"İki Söz", *Erkekler Dünyası*, 1. sayı, 6 Kânûn-ı sâni 1329.

"Mes'ûd Bir Â'ile Nasıl Teşekkül Eder", *Erkekler Dünyası*, 1. sayı, 6 Kânûn-ı sâni 1329.

Faruk

Küçük Said Paşa Büyük Teşebbüs", *Faruk*, 3. sayı, 8 Kânûn-ı evvel 1327.

"Sadık Beğ ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası", *Faruk*, 2. sayı, 2 Kânûn-ı evvel 1327.

"Sadâret Şâyi'aları", *Faruk*, 2. sayı, 2 Kânûn-ı evvel 1327.

"Lord Giçez? Hazretlerine Açık Arîza", *Faruk,* 2. sayı, 2 Kânûn-ı evvel 1327.

Hetavi Kurd

"Muhterem Hetavi Kürd Gazetesi Mü'essislerine", *Hetavi Kurd*, 2. sayı, 21 Teşrîn-i Sâni 1329.

Hukuk-ı Umumiye

"Makâm-ı Sadâretin Kânûn-ı Esâsimize Tecâvüzü", *Hukûk-ı Umûmiye*, 26. sayı, 28 Eylül 1324.

"Diktatörlük mü ?", *Hukûk-ı Umûmiye*, 27. sayı, 29 Eylül 1324.

İkdam

"Cem'iyyetler, Fırkalar", *İkdam,* 5287. sayı, 31 Kânûn-ı sâni 1324.

Ali Kemal, "Fırka-i Siyâsiler – Meclis-i Meb'ûsânımız", *İkdam,* 5210. sayı, 13 Teşrîn-i Sâni 1324.

"İttihad Cem'iyyeti ve Meclis-i Meb'ûsan", *İkdam*, 5228. sayı, 1 Kanun-ı Evvel 1324.

"Cinayet", *İkdam*, 5340. sayı, 7 Nisan 1909.

Ali Kemal, "İlk Kurban", *İkdam*, 5341. sayı, 8 Nisan 1909.

"Şehîd-i Hürriyetin Cenâze Merâsiminde", *İkdam*, 5342. sayı, 9 Nisan 1909.

Rıza Nur, "Görüyorum ki İşler Fena Gidiyor", *İkdam*, 5314.sayı, 27 Şubat 1324.

Ali Kemal, "Kamil Paşa'nın Beyânâtı", *İkdam*, 1 Kanûn-ı Sani 1324.

"Sadr-ı Sâbık Kamil Paşa Hazretlerinin İzâhnâmesi", *İkdam*, 5336. sayı, 21 Mart 1325.

İnkılab-ı Beşer

İnkılab-ı Beşer, 1. sayı, 26 Teşrîn-i evvel 1918.

"Radikal Avam Mesleği", *İnkılab-ı Beşer*, 1. sayı, 26 Teşrîn-i evvel 1918.

"Hukuk-ı Beşer, Serbesti," *İnkılâb-ı Beşer,* 1. sayı, 26 Teşrîn-i evvel 1918.

"Kaçırılmış Fırsatlar", *İnkılâb-ı Beşer*, 20. Sayı, 14 Teşrîn-i Sâni 1918.

Mizan

"İnkılâb-ı Sahih Teşekkürât-ı Bîpâyân", *Mizan*, 125. sayı, 1 Nisan 1325.

Sabah

"Said Beğ Efendi", *Sabah*, 6801. sayı, 18 Ağustos 1324.

Serbesti

"Açık Arîza Zât-ı Hazret-i Pâdişâhiye", *Serbesti*, 26. sayı, 28 Teşrîn-i Sâni 1324.

"İfâde-i Mahsûsa", *Serbesti*, 156-1. sayı, 16 Temmuz 1325.

"Millete Hitâb", *Serbesti***,** 156-1. sayı, 16 Temmuz 1325.

"Ricâ-yı Mahsûs", *Serbesti*, 156-1. sayı, 16 Temmuz 1325.

"Birkaç Söz", *Yeni Serbesti*, 1. sayı, 4 Kânûn-ı sâni 1325.

"Tanin'e Cevâb", *Serbesti*, 172. sayı, tarihsiz(ikinci Sene).

"İ'tizâr", *Serbesti*, 148. sayı, 1 Nisan 1325.

"Ricâ-yı Mahsûs", *Serbesti*, 156-9. sayı, 17 Eylül 1325.

"Muzırrü'l-Sıhha Yağlar", *Serbesti*, 2. sayı, 4 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Feryâd-ı Mazlûmeyn – Â'id Olanların Nazar-ı Dikkatine", *Serbesti,* 3. sayı, 5 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Vahşet", *Serbesti,* 27. sayı, 29 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Yine mi Makedonya!", *Serbesti*, 67. sayı, 10 Kânûn-ı sâni 1324.

"Manzûme-i Efkârdan:", *Serbesti*, 67. sayı, 10 Kânûn-ı sâni 1324.

"Yüz Kırk Bin Guruşa İğmâz", *Serbesti*, 59. sayı, 3 Kânûn-ı sâni 1324.

"Tashih", *Serbesti*, 135. sayı, 19 Mart 1325.

"Yine Tevkîfhânedeki Yolsuzluklar", *Serbesti*, 609. sayı, 3 Mayıs 1920.

"Tevkifhâne", *Serbesti*, 639. sayı 2 Haziran 1920.

"Sazende mi Mu'allim mi?", *Serbesti*, 644. sayı, 8 Hazîrân 1920.

"Dersa'âdet Habishâne-i Umûmi Müdîriyetinden", *Serbesti*, (numarasız), 9 Haziran 1336.

Mevlanzade Rıfat, "Mahkeme-i Vicdân-ı Umûmiye Beyânât", *Serbesti*, 160. Sayı, 19 Temmuz 1328.

"Tevkifhânelere Da'ir", *Serbesti*, 648. sayı, 12 Hazîrân 1920.

"Mekteblerdeki Nevâkıs", *Serbesti*, 159. sayı, 26 Teşrîn-i Sâni 1918.

"Menfur Bir Cür'et", *Serbesti*, 31. sayı, 3 Kânûn-ı evvel 1324.

"Cem'iyyet-i Hafiyye ve Dürûğ-ı Maslahat-ı Âmiz", *Serbesti*, 135. sayı, 19 Mart 1325.

"Meslek", *Serbesti*, 1.sayı, 3 Teşrin-i Sâni 1324.

"Muhâlefet – Tenkîd", *Serbesti*, 458.sayı, 3 Nisan 1919.

"Netîce-i Muhâkeme", *Serbesti*, 3. sayı, 5 Teşrin-i Sâni 1324.

"Âhenk-i İdâre – Ta'assub-ı Siyâsi", *Serbesti*, 180. sayı, 8 Ağustos 1328.

"Âhenk-i İdâre-İstiklâl-i Milli 1", *Serbesti*, 162. sayı, 21 Temmuz 1328.

"İttifâk-ı Müselles-Tanin, Şura-yı Ümmet", Sabah, *Serbesti*, 110. sayı, 22 Şubat 1324.

"Servet-i Fünûn Refîkimizden", *Serbesti*, 12. sayı, 14 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Hâkimiyet-i Millet Rûh-ı Meşrûtiyet", *Serbesti*, 2. sayı, 4 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Kuvve'-i Teşri'ye, Kuvve'-i İcrâ'iye", *Serbesti*, 13. sayı, 15 Teşrîn-i Sâni 1324.

Şerafettin Mağmumi, "Düşündüm ki", *Serbesti*, 19. sayı, 21 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Kesdirme Yol", *Serbesti*, 10. sayı, 12 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Müntehib-i Sânilere Beyânnâmeden", *Serbesti*, 26. sayı, 28 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Müntehîb-i Sâniler ve Yolsuzluk", *Serbesti*, 8. sayı, 10 Teşrîn-i Sâni 1324.

"İstanbul Halkı Meb'ûs Namzedlerini Tanımak İstiyor", *Serbesti*, 10. sayı, 12 Teşrîn-i Sâni 1324.

"İstanbul Meb'ûsları", *Serbesti*, 28. sayı, 30 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Fesh-i İntihâb", *Serbesti*, 28. sayı, 30 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Meb'ûsan-ı Milletin İlk İctimâ'ı", *Serbesti*, 10. sayı, 12 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Meclis-i Meb'ûsânın Resm-i Behîn-i Küşâdı", *Serbesti*, 33, sayı, 5 Kânûn-ı evvel 1324.

"Nutk-ı Hümâyûn Hakkındaki Müâla'amız", *Serbesti*, 34. sayı, 6 Kânûn-ı evvel 1324.

"Yemîn", *Serbesti*, 19. sayı, 21 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Sadr-ı Sâbık Kamil Paşa Hazretleri'nin İzâhnâmesi", *Serbesti*, 138. sayı, 22 Mart 1325.

"Dersa'âdet Meb'ûsları", *Serbesti*, 23. sayı, 25 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Dersa'âdet İntihâbâtı", *Serbesti*, 27. sayı, 29 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Hâkimiyet-i Milliye ve Meşrûtiyete Bir Darbe-i Kâhire", *Serbesti*, 207. sayı, 16 Kânûn-ı sâni 1919.

"İdâre-i Örfiyenin İ'lân-ı Tarafdârânı", *Serbesti*, 105. sayı, 17 Şubat 1324

"Ey Vekiller!", *Serbesti*, 11. sayı, 13 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Hakîkat Gizlenemez", *Serbesti*, 149. sayı, 2 Nisan 1325.

"Ümîdimiz... Ey Meb'ûsân", *Serbesti*, 101. sayı, 13 Şubat 1324.

"İntihâbât Başlıyor", *Serbesti*, 189. sayı, 17 Ağustos 1328.

"İntihâbât", *Serbesti*, 185. sayı, 13 Ağustos 1328.

"Hakîkat Gizlenemez", *Serbesti*, 149. sayı, 2 Nisan 1325.

"Şerî'at Esâs Meşrûtiyetdir", *Serbesti*, 151. sayı, 4 Nisan 1325.

"Temsîl-i Nisbi-Ekseriyet, Ekalliyet Hukûku", *Serbesti*, 234. sayı, 20 Mart 1919.

"Yeni Kabîne", *Serbesti*, 213. sayı, 25 Şubat 1919.

"Efkâr-ı Umûmiye", *Serbesti*, 128. sayı, 12 Mart 1325.

"Ma'ârif Nezâreti", *Serbesti,* 85. sayı, 28 Kanun-ı Sâni 1324.

"Hey'et-i İctimâ'iyemiz", *Serbesti*, 123. sayı, 7 Mart 1325.

"Efkâr-ı Umûmiye", *Serbesti*, 154. sayı, 7 Nisan 1325.

"Askerlik", *Serbesti,* 470. sayı, 19 Nisan 1919.

"Dârülfünûn", *Serbesti,* 25. sayı 27 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Mülkiye Me'zûnlarına Me'mûriyet Verilmeyecek!", *Serbesti*, 117. sayı, 1 Mart 1325.

"Mekteblerimiz", *Serbesti,* 33. sayı, 5 Kânûn-ı evvel 1324.

"Taşra Mekâtib-i Rüşdiyesi'nin Islâhı", *Serbesti,* 41. sayı, 13 Kânûn-ı evvel 1324.

"Umûr-ı Ma'ârif ve Mekteblerimiz 1", *Serbesti,* 54. sayı, 28 Kânûn-ı evvel 1324.

"Umûr-ı Ma'ârif ve Mekteblerimiz 5", *Serbesti*, 98. sayı, 10 Şubat 1324.

"Umûr-ı Ma'ârif ve Mekteblerimiz 8", *Serbesti*, 106. sayı, 18 Şubat 1324.

"Mekteblerdeki Nevâkıs", *Serbesti,* 159. sayı, 26 Teşrîn-i Sâni 1918.

"Umûr-ı Ma'ârif ve Mekteblerimiz 3", *Serbesti,* 61. sayı, 4 Kânûn-ı sâni 1324.

"Dünkü Vâkı'a", *Serbesti*, 66. sayı, 9 Kânûn-ı sâni 1324.

"İcrâât", *Serbesti,* 192. sayı, 1 Kânûn-ı sâni 1919.

"Ma'ârifde Islahât", *Serbesti*, 456. sayı, 1 Nisân 1919.

"İ'dâm Cezâsı", *Serbesti*, 457. sayı, 2 Nisân 1919.

"İ'dâm Cezâsı", *Serbesti*, 465. sayı, 10 Nisân 1919.

"Kânûn", *Serbesti,* 64. sayı, 7 Kanun-ı Sâni 1324.

"Miting", *Serbesti*, 139. sayı, 23 Mart 1325 .

"Kânûna Tecâvüz Tevâli Ediyor", *Serbesti*, 66. sayı, 9 Kânûn-ı sâni 1324.

"Mahâkim-i Adliye", *Serbesti*, 118. sayı, 2 Mart 1325.

"Miting", *Serbesti*, 139. sayı, 23 Mart 1325.

"Adliye Nezâreti'nin Yolsuzlukları", *Serbesti,* 55. sayı, 29 Kânûn-ı evvel 1324.

"Ashâb-ı Mesâlih ve Devâ'ir-i Hükûmet", *Serbesti,* 65. sayı, 8 Kânûn-ı sâni 1324.

"Mahâkimde Yolsuzluk", *Serbesti*, 124. sayı, 8 Mart 1325.

"Kânûna Karşı Bir Tecâvüz", *Serbesti*, 57. sayı, 31 Kânûn-ı evvel 1324.

"Kânûnsuzluk Devri Kapanmalıdır", *Serbesti,* 199. sayı, 8 Kânûn-ı sâni 1919.

"Mes'ûliyet", *Serbesti*, 190. sayı, 18 Ağustos 1328.

"Meclis-i A'yân", *Serbesti,* 6. sayı, 9 Teşrin-i Sâni 1324.

"Bu da mı İnkılâb?", *Serbesti,* 162. sayı, 21 Temmuz 1328.

"İnkılâb-ı Muntazır", *Serbesti*, 130. sayı, 14 Mart 1325.

"Merkeziyet, Âdem-i Merkeziyet", *Serbesti*, 142. sayı, 26 Mart 1325.

"Âdem-i Merkeziyet", *Serbesti*, 178. sayı, 6 Ağustos 1328.

"Âhenk-i İdâre-Milliyet Cereyânları", *Serbesti*, 178. sayı, 16 Ağustos 1328.

"Âhenk-i İdâre", *Serbesti*, 156-10. sayı, 24 Eylül 1325.

"Âhenk-i İdâre-İttihâd-ı Anâsır", *Serbesti,* 159. sayı, 18 Temmuz 1328.

"İttihâd-ı Anâsır", *Serbesti,* 4. sayı, 6 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Yeni Yeni Fırkalar", *Serbesti,* 191. sayı, 19 Ağustos 1328.

"Kayseriden Alınan Mektûb", *Serbesti*, 5. sayı, 7 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Geçdi Dedirtme", *Serbesti*, 133. sayı, 17 Mart 1325.

"İstatistik", *Serbesti,* 17. sayı, 19 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Nevâkısımız Müsâvât-ı Umûmiye ve Osmanlılık", *Serbesti*, 7. sayı, 10 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Anâsır-ı Osmaniye Arasında Müsâvât", *Serbesti*, 123. sayı, 7 Mart 1325.

"Efkâr-ı Umûmiyeye", Serbesti, 154. sayı, 7 Nîsân 1325.

"Ahenk-i İdâre – İdeâl", *Serbesti*, 179. sayı, 7 Ağustos 1328.

"Selâmet Yolları", *Serbesti,* 186. sayı, 26 Kânûn-ı evvel 1918.

"Milletin Bu Tali'sizliği Devam Edecek mi?", *Serbesti*, 203. sayı, 12 Kânûn-ı sâni 1919.

"Hala Uyanmayacak mıyız?", *Serbesti*, 177. sayı, 18 Kânûn-ı evvel 1918.

"Türklerin Kurtuluş Yolları, Türk Mütefekkirlerine: Avrupalaşmak İçin", *Serbesti*, 748. sayı, 25 Teşrîn-i evvel 1920.

"Türklerin Kurtuluş Yolları-Türk Mütefekkirlerine: Türkler Yunan Edebiyâtından Ne Kazanırlar", *Serbesti*, 749. sayı, 26 Teşrîn-i evvel 1920.

"İngiltere Ne Demektir", *Serbesti*, 22 Teşrîn-i Sâni 1920.

"Sadrazam Paşa'nın Beyânâtı", *Serbesti*, 482. sayı, 1 Mayıs 1919.

"Askerlik", *Serbesti*, 470. sayı, 19 Nisan 1919.

"Asker", Serbesti, 120. sayı, 4 Mart 1325.

"Asker, Yine Asker, Her Zaman Asker", *Serbesti*, 126. sayı, 10 Mart 1325.

"Milletin Hakkı Gasb Ediliyor", *Serbesti*, 80. sayı, 13 Kânûn-ı sâni 1324.

"Bahriyemiz", Serbesti, 91. sayı, 3 Şubat 1324.

"Asker", *Serbesti*, 140. sayı, 24 Mart 1325.

"Vahşet-i Beşeriye Kurbanlarından: Haremağalar, Zenci Köle Ve Câriyeler", *Serbesti*, 26. sayı, 28 Teşrin-i Sâni 1324.

"Ordu Siyasetten Uzaklaşmalıdır", *Serbesti*, 123. sayı, 7 Mart 1325.

"İsti'fâ", *Serbesti*, 134. sayı, 18 Mart 1325.

"Anâsır-ı Osmâniye", *Serbesti*, 156-2. sayı, 23 Temmuz 1325.

"Siyâset-i Mechûlemiz", *Serbesti*, 141. sayı, 25 Mart 1325.

"Şerif Paşa Hazretleri Şeref Sokağı Entrikaları", *Serbesti*, 156-10. sayı, 24 Eylül 1325.

"Fırka-i Ahrar'dan Ahmet Rıza Bey'e", *Serbesti*, 129. sayı, 13 Mart 1325.

"Mecîdiye Kaça", *Serbesti*, 113. sayı, 25 Şubat 1324.

"Enîn-i Mazlûmâne", *Serbesti*, 3. sayı, 5 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Hukûk-ı Şahsiye", *Serbesti*, 5. sayı, 7 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Hürriyeti Bilelim, Muhâfaza Edelim", *Serbesti*, 6. sayı, 9 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Meb'ûsan-ı Milletin Nazar-ı Dikkatine – Rütbeler", *Serbesti,* 37. sayı, 9 Kânûn-ı evvel 1324.

"Hâlâ mı Esâret", *Serbesti,* 46. sayı, 18 Kânûn-ı evvel 1324.

"İstikbâldeki Nedâmetler Beyhûdedir", *Serbesti,* 77. sayı, 20 Kânûn-ı sâni 1324.

"İnkılâb Alâ'imi!", *Serbesti,* 20. sayı, 22 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Hep Bekliyoruz, Hiç Görmüyoruz", *Serbesti*, 181. sayı, 9 Ağustos 1328.

"Şimdiye Kadar Ne Yapdık", *Serbesti*, 100. sayı, 12 Şubat 1324.

Şerafettin Mağmumi, "Düşündüm ki", *Serbesti*, 124. sayı, 8 Mart 1325.

"Hürriyete Dâ'ir", *Serbesti*, 106. sayı, 18 Şubat 1324.

"İdâre-i Lâhika ve Sâbıka", *Serbesti*, 108. sayı, 20 Şubat 1324.

"İki Devrin Mukâyesesi", *Serbesti*, 609. sayı, 3 Mayıs 1920.

"İttihadcılar ve Ahrâr", *Serbesti*, 140. sayı, 24 Mart 1325.

"Telgraflar", *Serbesti,* 54. sayı, 28 Kânûn-ı evvel 1324.

"Bi'l-umûm Osmanlılara Hitâb", *Serbesti*, 111. sayı, 23 Şubat 1324.

"Hükûmet, Cem'iyyet-Padişâh", *Serbesti*, 137. sayı, 21 Mart 1325.

"Âhenk-i İdâre – İstiklâl-i Milli 3", *Serbesti*, 164. sayı, 23 Temmuz 1328.

"Yeni Devir, Yeni Âdem", *Serbesti,* 182. sayı, 10 Ağustos 1328.

"Müdâfa'a-i Milliye", *Serbesti,* 205. sayı, 19 Kânûn-ı sâni 1328.

"Tehlikeli Mâni'ler, İ'tidâl ve Sekînet ve İstikbâlden Emîn Olalım", *Serbesti,* 199. sayı, 13 Kânûn-ı sâni 1328.

"Felâketden İntibâh", *Serbesti*, 230. sayı, 16 Mart 1919.

"Sadrazam Paşa'nın Beyânâtı", *Serbesti*, 482. sayı, 1 Mayıs 1919.

"Erkân-ı İttihad'ın Dünkü Muhakemesi", *Serbesti*, 486. sayı, 5 Mayıs 1919.

"Bir Ta'mîm Münâsebetiyle", *Serbesti*, 602. sayı, 26 Nisan 1920.

"Dâhiliye Nâzırı Paşa Harzertlerinden Su'âl", *Serbesti*, 28. sayı, 30 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Millet-Hükûmet, Cem'iyyet-Padişâh", *Serbesti*, 137. sayı, 21 Mart 1325.

"Yine İntihâbât Gürültüleri", *Serbesti*, 116. sayı, 28 Şubat 1324.

"Cem'iyyetler", *Serbesti,* 45. sayı, 17 Kânûn-ı evvel 1324.

"Ziyafet ve İttihad ve Terakki", *Serbesti*, 117. sayı, 1 Mart 1325.

"Alaim-i Ric'at", *Serbesti,* 56. sayı, 30 Kânûn-ı evvel 1324.

"Tanin'den: İttihad ve Terakki Cem'iyyeti", *Serbesti,* 12. sayı, 14 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Alınan Varakalar", *Serbesti*, 1. sayı, 3 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Bizde Hükûmet Âdemi Var mıdır?", *Serbesti,* 156-9. sayı, 17 Eylül 1325.

"Cem'iyyet ve Fırka", *Tanin,* 167. sayı, 5 Kânûn-ı sâni 1324.

"Yine Cem'iyyet", *Serbesti,* 63. sayı, 6 Kânûn-ı sâni 1324.

"İzmir'de İntihâb Nasıl Oldu?", *Serbesti*, 4. sayı, 6 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Makale-i Mahsûsa", *Serbesti,* 45. sayı, 17 Kânûn-ı evvel 1324.

"Şimdiye Kadar Ne Yapdık", *Serbesti*, 100. sayı, 12 Şubat 1324.

"Menâfi'-i Milliye Nâmına Bir Da'vet", *Serbesti*, 101. sayı, 13 Şubat 1324.

"Dünkü Teblîğ-i Resmî", *Serbesti*, 102. sayı, 14 Şubat 1324.

"İttihad ve Terakki Cem'iyyeti Hakkında Teblîgât (Umûm Vilâyât ve Elviye-i Gayr-ı Mülhakaya Tastîr Buyrulan Telgrâfnâme-i Sâmi Sûretidir.)", *Serbesti*, 126. sayı, 10 Mart 1325.

"Ahenk-i İdâre", *Serbesti*, 128. sayı, 12 Mart 1325.

"Kabine Yalan Söylüyor", *Serbesti*, 146. sayı, 30 Mart 1325.

"Açık Mektûb", *Serbesti,* 13. sayı, 15 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Hâkim-i Mutlak Kânûn-ı Esâsi Olmalıdır", *Serbesti,* 36. sayı, 8 Kânûn-ı evvel 1324.

"İttihad ve Terakki Cem'iyyeti ve Fırka-i Ahrâr", *Serbesti*, 96. sayı, 8 Şubat 1324.

"Ferah Tiyatrosunda Evvelki Akşamki Konferans", *Serbesti*, 109. sayı, 21 Şubat 1324.

"İkinci Tecrübe", *Serbesti*, 115. sayı, 27 Şubat 1324.

"İttihadcılar ve Ahrar", *Serbesti*, 140. sayı, 24 Mart 1325.

"Sulh Mu'âhedenâmesi", *Serbesti,* 477. sayı, 26 Nisan 1919.

"Ali Kemal-Şûrâ-yı Ümmet", *Serbesti*, 29. sayı, 1 Kânûn-ı evvel 1324.

"Meclis-i Meb'ûsân-Matbu'ât", *Serbesti*, 141. sayı, 25 Mart 1325.

"Âveng-i Hâdisât", *Serbesti*, 141. sayı, 25 Mart 1325.

"Osmanlı Milletini Ta'ziyet", *Serbesti*, 142. sayı, 26 Mart 1325.

"Dünkü Meclis-i Meb'ûsân'da", *Serbesti*, 142. sayı, 26 Mart 1325.

"Meclis-i Meb'ûsân ve Kabîne", *Serbesti*, 143. sayı, 27 Mart 1325.

"Sermuharririmiz Hasan Fehmi Beğ'in Katli Hakkında Mütâla'âtımız", *Serbesti*, 146. sayı, 30 Mart 1325.

"Ne diyelim", *Serbesti*, 147. sayı, 31 Mart 1325.

"Mecrûh Şakir Beğ", *Serbesti*, 147. sayı, 31 Mart 1325.

Şerafettin Mağmumi, "Düşündüm ki", *Serbesti*, 150. sayı, 3 Nisan 1325.

"Katil Kim", *Serbesti*, 157. sayı, 10 Nisan 1325.

"Felâketden İntibâh", *Serbesti*, 230. sayı, 16 Mart 1919.

"Şehîd Hasan Fehmi", *Serbesti*, 237. sayı, 23 Mart 1919.

"Muhterem Vatanperver Rıfat Beğ'e", *Serbesti*, 143. sayı, 27 Mart 1325.

"Vatana Hıyânet", *Serbesti*, 145. sayı, 29 Mart 1325.

"Yaşasın Harbiye Nâzırı", *Serbesti*, 147. sayı, 31 Mart 1325.

"Muhterem Vatandaşlarımıza", *Serbesti*, 148. sayı, 1 Nisan 1325.

"Lüzûm-ı Sükûnet", *Serbesti*, 148. sayı, 1 Nisan 1325.

"Bugünkü (Dünkü) Vekâyi'", *Serbesti*, 148. sayı, 1 Nisan 1325.

"Asker Kardaşlarımıza Ve *Ahâli*-yi Muhteremden Ricamız", *Serbesti*, 149. sayı, 2 Nisan 1325.

"İhtiyâcât-ı Hâzıramız", *Serbesti*, 150. sayı, 3 Nisan 1325.

"Cem'iyyet-i İlmiye-i İslâmiye'nin Beyânnâmesidir: Meb'ûsân-ı Kirâm Hey'et-i Muhteremesiyle Millet-i Necîbe-i Osmâniye'ye", *Serbesti*, 150. sayı, 3 Nisan 1325.

"Hükûmetin Nazar-ı İntibâhına", *Serbesti*, 30. sayı, 2 Kânûn-ı evvel.

"Yine Cem'iyyet", *Serbesti*, 63. sayı, 6 Kânûn-ı sâni 1324.

"Cenâze Alâyı", *Serbesti*, 143. sayı, 27 Mart 1325.

"Asker Kardaşlarımızdan Ricâ", *Serbesti*, 150. sayı, 3 Nisan 1325.

Şerafettin Mağmumi, "Düşündüm ki", *Serbesti*, 151. sayı, 4 Nisan 1325.

"Selâmet-i Vatan Sükûnet-i Efkârdadır", *Serbesti*, 151. sayı, 4 Nisan 1325.

"Asker", *Serbesti*, 152. sayı, 5 Nisan 1325.

"Hey'et-i Müttefike-i Osmaniye'nin Beyânnamesidir", *Serbesti*, 152. sayı, 5 Nisan 1325.

"Müsterih Olalım", *Serbesti*, 152. sayı, 5 Nisan 1325.

"Efkâr-ı Umûmiyeye", *Serbesti*, 154. sayı, 7 Nisan 1325.

"Kaş Yaparken Göz Çıkarmayalım", *Serbesti*, 154. sayı, 7 Nisan 1325.

"Hükûmet Ne Duruyor?", *Serbesti*, 155. sayı, 8 Nisan 1325.

"Âhenk-i İdâre", *Serbesti*, 155. sayı, 8 Nisan 1325.

"Bir Hafta Zarfında Matbu'ât'ın Mevkî' ve Lisânı", *Serbesti*, 155. sayı, 8 Nisan 1325.

"Tabaka-i Ulyâ Müfsidleri", *Serbesti*, 156. sayı, 9 Nisan 1325.

"Kâtil Kim?", *Serbesti*, 157. sayı, 10 Nisan 1325.

"Şark ve Kürdistan", *Serbesti*, 9. sayı, 11 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Gazet Doluzandan?", *Serbesti*, 17. sayı, 19 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Da'vet", *Serbesti*, 81. sayı, 24 Kânûn-ı sâni 1324.

"Beyân-ı Teşekkür", *Serbesti*, 144. sayı 28 Mart 1325.

"Âhenk-i İdâre – Vilâyât-ı Şarkiye Mes'elesi", *Serbesti*, 169. sayı, 28 Temmuz 1328.

"Kamran Bedirhan, "Kürdistan Hakkında Salâhiyetdâr", *Serbesti*, 470. sayı, 19 Nisan 1919.

"Kürdler ve Kürdistan – Kürdlerde İttifak", *Serbesti*, 489. sayı, 8 Mayıs 1919.

"Dünkü İctima'", *Serbesti*, 482. sayı, 1 Mayıs 1919.

"Kürdler ve Kürdistan – Konferans", *Serbesti*, 491. sayı, 10 Mayıs 1919.

"Kürdler ve Kürdistan – Kürd Lisânı", *Serbesti*, 477. sayı, 26 Nisan 1919.

"Kürdler ve Kürdistan – Kürd Lisânı", *Serbesti*, 486. sayı, 5 Mayıs 1919.

"Kürdler ve Kürdistan- Kürd Edebiyâtı Zîn u Mem 1", *Serbesti*, 491. sayı, 10 Mayıs 1919.

"Kürdler ve Kürdistan- Kürd Edebiyâtı Zîn u Mem 2", *Serbesti*, 495. sayı, 14 Mayıs 1919.

"Kürdler ve Kürdistan- Kürd Amele Sınıfının Vaz'iyyeti", *Serbesti*, 477. sayı, 26 Nisan 1919.

"Kürd-Ermeni", *Serbesti*, 205. sayı, 19 Kânûn-ı sâni 1328.

"Kürdistan 1", *Serbesti*, 186. sayı, 26 Kânûn-ı evvel 1918.

"Kürdistan 2", *Serbesti*, 188. sayı, 28 Kânûn-ı evvel 1918.

"Kürdistan 3", *Serbesti*, 193. sayı, 2 Kânûn-ı sâni 1919.

"Kürdistan 4", *Serbesti*, 198. sayı, 7 Kânûn-ı sâni 1919.

"Kürdler ve Kürdistan – Kürdlerin Hissiyâtı", *Serbesti*, 496. sayı, 15 Mayıs 1919.

"Ahmed Rıza Bey", *Serbesti*, 459. sayı, 3 Nisan 1919.

"Adâletde Sür'at", *Serbesti*, 469. sayı, 18 Nisan 1919.

"Kürdler ve Kürdistan-Kürdistan'a Kürd Me'mûrlar", *Serbesti*, 482. sayı, 1 Mayıs 1919.

"Kürdler ve İttihad Siyâseti", *Serbesti*, 209. sayı, 22 Şubat 1919.

"Kürdler ve Kürdistan- Su'i Tefehhüme Lüzûm Yok", *Serbesti*, 498. sayı, 21 Mayıs 1919.

"Sulh Haberleri ve Kürdler", *Serbesti*, 492. sayı, 11 Mayıs 1919.

"Kürdler ve Kürdistan – Kürdistanda Hâlet-i Fikrîye", *Serbesti*, 477. sayı, 26 Nisan 1919.

"Kürd Mektubu", *Serbesti*¸ 487. sayı, 6 Mayıs 1919.

"Kürdler ve Kürdistan-Kürd Muhâcirleri Hakkında", *Serbesti*, 490. sayı, 9 Mayıs 1919.

"Kürdler ve Kürdistan- Muhâcirîn Mes'elesi", *Serbesti*, 491. sayı, 10 Mayıs 1919.

"Kürdistan", *Serbesti*, 462. sayı, 7 Nisan 1919.

"Kürdler ve Kürdistan-Kürdlerin Âmâli", *Serbesti*, 488. sayı, 7 Mayıs 1919.

"Kürdistan'ın İstikbâli 1", *Serbesti*, 159. sayı, 26 Teşrîn-i Sâni 1918.

"Kürdistana Doğru 2", *Serbesti*, 484. sayı, 3 Mayıs 1919.

"Kürdler ve Kürdistan 3", *Serbesti*, 487. sayı, 6 Mayıs 1919.

"Kürdler ve Kürdistan", *Serbesti*, 476. sayı, 25 Nisan 1919.

"Kürdistan Te'âli Cem'iyyeti'nin Beyannâmesi", *Serbesti*, 479. sayı, 28 Nisan 1919.

"Kürdler ve Kürdistan-Nâzik Vaz'iyyet Karşısında", *Serbesti*, 485. sayı, 4 Mayıs 1919.

"Hasbihale Karşı", *Serbesti*, 495. sayı, 14 Mayıs 1919.

"Kürdler ve Kürdistan-Kürdistana Göz Dikenler", *Serbesti*, 490. sayı, 9 Mayıs 1919.

"Kürdler ve Kürdistan-Aziz Kürdistan", *Serbesti*, 492. sayı 11 Mayıs 1919.

"Sulh Hakkında Bir Mütâla'a", *Serbesti*, 645. sayı, 9 Hazîrân 1920.

"Kürdler ve Kürdistan- Kürdlerin Âmâli", *Serbesti*, 488. sayı, 7 Mayıs 1919.

"Vaz'iyyet-i Hâriciyemiz", *Serbesti*, 188. sayı, 16 Ağustos 1328.

"Felâketlerimizin Yegâne Sebebi Ahlak Bozukluğu", *Serbesti*, 211. sayı, 25 Kânûn-ı sâni 1328.

"Hükûmete Zâhir Olmalıyız", *Serbesti*, 158. sayı, 17 Temmuz 1328.

"Sükûn Dakikalarında", *Ahâli*, 196. sayı, [4] Teşrîn-i Sâni 1328.

"Hükûmete İ'timâd Lâzımdır", *Ahâli*, 192. sayı, 31 Teşrîn-i evvel 1328.

"Her Şey Vaktinde Olmalı", *Serbesti*, 224. sayı, 7 Şubat 1328.

"Siyâsetimiz", *Serbesti*, 226. sayı, 9 Şubat 1328.

"Dün Gece Neşredilen Beyannâme", *Serbesti*, 197. sayı, 11 Kânûn-ı sâni 1328.

"Tehlikeli Mâni'ler, İ'tidâl ve Sekînet ve İstikbâlden Emîn Olalım", *Serbesti*, 199. sayı, 13 Kânûn-ı sâni 1328.

"Dîde-i İntibâhı Açarsak", *Serbesti*, 201. sayı, 15 Kânûn-ı sâni 1328.

"Ma'âş ve Ma'işet Mes'elesi", *Serbesti*, 221. sayı, 4 Şubat 1328.

"Âhenk-i Harb", *Ahâli*, 193. sayı, 1 Teşrîn-i Sâni 1328.

"İntizârımız", *Serbesti*, 206. sayı, 20 Kânûn-ı sâni 1328.

"Allahuekber", *Serbesti*, 208. sayı, 22 Kânûn-i Sâni 1328.

"El Cennetü Tahte Zılâlü's-Süyûf", *Serbesti*, 209. sayı, 23 Kânûn-ı sâni 1328.

"Kürdlere Hitâb", *Serbesti*, 211. sayı, 25 Kânûn-ı sâni 1328.

"Ya İntikâm Ya Ölüm", *Serbesti*, 212. sayı, 26 Kânûn-ı sâni 1328.

"Asâkir İleri, Da'imâ İleri", *Serbesti*, 215. sayı, 29 Kânûn-ı sâni 1328.

"Otuz Beş Sene Evvelki Osmanlı Avrupa'sını İstiyoruz", *Serbesti*, 216. sayı, 30 Kânûn-ı sâni 1328.

"Millet Âti Hakkında Vüzûh İster", *Serbesti*, 220. Sayı, 3 Şubat 1328.

"İstikbâl İçin Mâziye mi Dönelim?", *Serbesti*, 225. sayı, 8 Şubat 1328.

"Sulh Etrâfında", *Ahâli*, 194. sayı, 2 Teşrîn-i Sâni 1328.

"Bu Günler", *Serbesti*, 202. sayı, 16 Kânûn-ı sâni 1328.

"Seyf ve Kalem", *Serbesti*, 218. sayı, 1 Şubat 1328.

"Sırb Vahşetleri", *Ahâli*, 194. sayı, 2 Teşrîn-i Sâni 1328.

"Müttefiklerin Mezâlimi", *Serbesti*, 214. sayı, 28 Kânûn-ı sâni 1328.

"Müttefiklerin Mezâlimi", *Serbesti*, 217. sayı, 31 Kânûn-ı sâni 1328.

"Bulgar Vahşetleri", *Serbesti*, 218. sayı, 1 Şubat 1328.

"Gümülcine Kıtâli", *Serbesti*, 219. sayı, 2 Şubat 1328.

"Müttefikleri Mezâlimi", *Serbesti*, 221. sayı, 4 Şubat 1328.

"İttihad ve Terakki Cem'iyyeti'nin Beyannâmesi", *Serbesti*, 204. sayı, 18 Kânûn-ı sâni 1328.

"Müdâfa'a-i Milliye", *Serbesti*, 205. sayı, 19 Kânûn-ı sâni 1328.

"Acabâ Ne Bekliyorlar", *Serbesti*, 210. sayı, 24 Kânûn-ı sâni 1328.

"Zenginlerde Vatanı Düşünsün", *Serbesti,* 213. sayı, 27 Kânûn-ı sâni 1328.

"İstikrâz-ı Dâhili ve Ağniyâmızda Hamiyyet !!!", *Serbesti*, 222. sayı, 5 Şubat 1328.

"Mader-i Vatanın Zengin Evlâdlarına Hitâbı", *Serbesti*, 222. sayı, 5 Şubat 1328

"Milletin Hakk-ı Müsâderesi Bâkidir – Zenginler Utanmalı", *Serbesti*, 226. sayı, 9 Şubat 1328.

"Reftâr-ı Siyâset", *Serbesti,* 171. sayı, 30 Temuz 1328.

"Bir Su'-i Tefehhüm", *Serbesti,* 244. sayı, 30 Mart 1919.

"Hâkimiyet-i Millet, Ruh-ı Meşrûtiyet", *Serbesti,* 2. sayı, 4 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Meclîs-i Meb'ûsân – Matbû'ât", *Serbesti,* 141. sayı, 25 Mart 1325.

"Ne Düşünüyorduk Ne Çıkdı", *Serbesti,* 4. sayı, 6 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Sükût mu Edeceğiz?", *Serbesti,* 7. sayı, 10 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Aynen İ'lâm", *Serbesti,* 21. sayı, 23 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Mevlanzade Rıfat Bey'e", *Serbesti,* 12. sayı, 14 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Kânûn ve Sükûn", *Serbesti,* 160. sayı, 19 Temmuz 1328.

"Hâkimiyet-i Milliye ve Meşrûtiyete Bir Darbe-i Kâhire", *Serbesti,* 207. sayı, 16 Kânûn-ı sâni 1919.

"Matbu'âtımız", *Serbesti,* 10. sayı, 12 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Sadrazam İle Şehremini'nin Muhâveresi", *Serbesti,* 16. sayı, 18 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Ahvâl-i Hâzıra'ya; Nikbîn Olalım", *Serbesti,* 159. sayı, 18 Temmuz 1328.

"Mesâ'il-i Mühimme-i Hâzıra", *Serbesti,* 77. sayı, 20 Kânûn-ı sâni 1324.

"Matbu'ât Nizamnâmesi-Matbu'âtı Boğmak İsteyenler", *Serbesti,* 79. sayı, 22 Kânûn-ı sâni 1324.

"Matbu'ât Nizamnâmesi", *Serbesti,* 78. sayı, 21 Kânûn-ı sâni 1324.

"Bugünkü Tevcîhât", *Serbesti,* 86. sayı, 29 Kânûn-ı sâni 1324.

"Matbu'ât Cem'iyyeti", *Serbesti,* 79. sayı, 22 Kânûn-ı sâni 1324.

"Miting", *Serbesti,* 81. sayı, 24 Kânûn-ı sâni 1324.

"Dünkü Miting", *Serbesti***,** 83. sayı, 25 Kânûn-ı sâni 1324.

"Makale-i Mahsûsa", *Serbesti*, 84. sayı, 27 Kânûn-ı sâni 1324.

"Hürriyet-i Matbu'ât, *Serbesti*, 85. sayı, 28 Kânûn-ı sâni 1324.

"Makâm-ı Sadâretten Taşraya Çekilen Telgrafnâmedir", *Serbesti*, 85. sayı, 28 Kânûn-ı sâni 1324.

"Serbeti", *Serbesti*, 85. sayı, 28 Kânûn-ı sâni 1324.

"Matbu'ât Lâyihası", *Serbesti*, 86. sayı, 29 Kânûn-ı sâni 1324.

Şerafettin Mağmumi, "Düşündüm ki", *Serbesti*, 92. sayı, 4 Şubat 1324.

Şerafettin Mağmumi, "Düşündüm ki", *Serbesti*, 98. sayı, 10 Şubat 1324.

"Miting", *Serbesti*, 133. sayı, 17 Mart 1325.

"Miting", *Serbesti*, 139. sayı, 23 Mart 1325.

"Miting", *Serbesti*, 141. sayı, 25 Mart 1325.

"Mitinge İştirak", *Serbesti*, 141. sayı, 25 Mart 1325.

"Miting", *Serbesti*, 142. sayı, 26 Mart 1325.

"Meclis-i Meb'ûsân ve Matbû'ât", *Serbesti*, 141. sayı, 25 Mart.

"Yarım Asır Sonra Dirilen Mu'âhede", *Ahâli,* 195. sayı, 2 Teşrîn-i Sâni 1328.

"Son Ümîdler", *Serbesti*, 230. sayı, 16 Mart 1919.

"Cihânda İnkılâb", *Serbesti*, 202. sayı, 11 Kânûn-ı sâni 1919.

"Mevlanzade Dîvân-ı Harb-i Örfide", *Serbesti*, 210. sayı, 23 Şubat 1919.

"Mevlanzade Dîvân-ı Harb-i Örfide", *Serbesti*, 211. sayı, 24 Şubat 1919.

"Sadrazam Paşa'nın Beyânâtı", *Serbesti*, 482. sayı, 1 Mayıs 1919.

"Evrâk-ı Nakdiye", *Serbesti*, 489. sayı, 8 Mayıs 1919.

"Millet Meclisinin Lüzûm-ı Teşkîli ve Vesâ'it-i Nakliyenin Te'mîni", *Serbesti*, 195. sayı, 4 Kânûn-ı sâni 1919.

"Ekmek Derdi", *Serbesti*, 196. sayı, 5 Kânûn-ı Sani 1919.

"Yeni Kabîne ve Yeni Meslek", *Serbesti*, 205. sayı, 14 Kânûn-ı sâni 1919.

"?...", *Serbesti*, 199. sayı, 8 Kânûn-ı sâni 1919.

"Un Mes'elesinde Nafi'a Nezâretinin Mantıksızlığı", *Serbesti*, 201. sayı, 10 Kânûn-ı sâni 1919.

"İ'âşe Mes'elesi", *Serbesti*, 244. sayı, 30 Mart 1919.

"Ricâl-i Devletin Meşgalesi Nedir? Mechûl…", *Serbesti*, 204. sayı, 13 Kânûn-ı sâni 1919.

"Ma'âş Mes'elesi", *Serbesti*, 194. sayı, 3 Kânûn-ı sâni 1919.

"Harb Zenginleri", *Serbesti*, 245. sayı, 31 Mat 1919.

"İktisâdi Mağlûbiyet", *Serbesti*, 496. sayı, 15 Mayıs 1919.

"İsviçre'den İstanbul'a Seyahât Bugünün Derdine Bir Devâ", *Serbesti*, 184. sayı, 24 Kânûn-ı evvel 1918.

"Harb-ı Hafiyy", *Serbesti*, 765. sayı, 20 Teşrîn-i Sâni 1920.

"Fazîlet-i Siyâsiye", *Serbesti*, 9. sayı, 11 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Ahvâlimiz", *Serbesti*, 1. sayı, 3 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Kayseri'den Alınan Mektûb", *Serbesti*, 5. sayı, 7 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Alınan Varakalar", *Serbesti*, 1. sayı, 3 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Yemen'den Alınan Husûsi Mektubdan", *Serbesti*, 4. sayı, 6 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Ma'ârif Nâzır-ı Âlisine: Mekteb-i Hukûk Hakkında", *Serbesti*, 5. sayı, 7 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Yine mi Hakkı Bey?", *Serbesti*, 18. sayı, 20 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Diyarbekir Meb'ûsu Arif Efendi'ye Gelen Telgrafname Aynen", *Serbesti*, 110. sayı, 22 Şubat 1324.

"Siyâsâtda Hakk-ı Ni'met", *Serbesti*, 114. sayı, 26 Şubat 1324.

"Ashâb-ı Mesâlih ve Devâ'ir-i Hükûmet", *Serbesti*, 65. sayı, 8 Kânûn-ı sâni 1324.

"İzmir'den Mektûb: Hâlâ Devâm Edecek mi?", *Serbesti*, 2. sayı, 4 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Mesâlih-i İbâd Te'hîr Ediyor", *Serbesti*¸ 14. sayı, 16 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Osmanlı Postaları ve Postahâneleri", *Serbesti*, 22. sayı, 24 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Şehremânet", *Serbesti*, 24. sayı, 26 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Hidmet-i Askeriye – Hidmetçilik Kölelik", *Serbesti*, 24. sayı, 26 Teşrîn-i Sâni 1324.

"İdâre-i Mahsûsa", *Serbesti*, 41. sayı, 13 Kânûn-ı evvel 1324.

"Şirket-i Hayriye Ne Zaman Hayırlı Bir Şirket Olur? 2", *Serbesti*, 94. sayı, 6 Şubat 1324.

"Şirket-i Hayriye Ne Zaman Hayırlı Bir Şirket Olur? 3", *Serbesti*, 97. sayı, 9 Şubat 1324

"Muhâkeme-i Şer'iyye", *Serbesti*, 9. sayı, 11 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Ereğli Kömür Ma'denleri – Ameleler", *Serbesti*, 97. sayı, 9 Şubat 1324.

"Nasıl Salâh, Nasıl Felâh Bulacağız", *Serbesti*, 177. sayı, 17 Kânûn-ı evvel 1918.

"Tensîkât ve Islâhât-ı Umûmiyeye Da'ir Projedir", *Serbesti*, 6. sayı, 9 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Dâhiliye Nâzırı Hakkı Bey Mağsûbâtı", *Serbesti*, 1. sayı, 3 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Sâbık Merkez Kumandanı Saadettin Paşa", *Serbesti*, 9. sayı, 11 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Emvâl-i Eytâma Tecâvüz", *Serbesti*, 10. sayı, 12 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Yeni Gazete'den: Eski Yağmalardan", *Serbesti*, 40. sayı, 12 Kânûn-ı evvel 1324.

"Semâhatlü Şehyülislam", *Serbesti*, 31. sayı, 3 Kânûn-ı evvel 1324.

"İcrâât-ı Âdlilâneye Bakınız", *Serbesti*, 36. sayı, 8 Kânûn-ı evvel 1324.

"Zavallı Milletin Parası", *Serbesti*, 61. sayı, 4 Kânû-ı Sâni 1324.

"Saraylı Ma'âşâtı", *Serbesti*, 67. sayı, 10 Kânûn-ı sâni 1324.

"Fevkü'l-Nizâm", *Serbesti*, 119. sayı, 3 Mart 1325.

"İsraf", *Serbesti*, 124. sayı, 8 Mart 1325.

"Hüseyin Avni – Mehmed Şerif", *Serbesti*, 5. sayı, 7 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa Hazretleri'ne", *Serbesti*, 5. sayı, 7 Teşrîn-i Sâni 1324, s.4.

"Meclîs-i A'yân", *Serbesti*, 6. sayı, 9 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Bizde Tensîkât Olmaz", *Serbesti*, 17. sayı, 19 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Nereye Doğru", *Serbesti,* 8. sayı, 10 Teşrin-i Sâni 1324.

"Tönbeki Şirketleri", *Serbesti,* 2. sayı, 4 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Yine Ecnebilere İmtiyâz", *Serbesti,* 10. sayı, 12 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Ziraat Bankaları ve Fukara-i Zerra'", *Serbesti*, 21 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Anadolu Kaht Zedegânı", *Serbesti*, 69. sayı, 12 Kânûn-ı sâni 1324.

"Sefâlet", *Serbesti*, 121. sayı, 5 Mart 1325.

"Bi'l-umûm Osmanlılara Hitâb", *Serbesti*, 111. sayı, 23 Şubat 1324.

"Lâkin, Heyhât", *Serbesti*, 134. sayı, 18 Mart 1325.

"Vatana Hıyânet", *Serbesti,* 145. sayı, 29 Mart 1325.

"Yaşasın Harbiye Nâzırı", *Serbesti*, 147. sayı, 31 Mart 1325.

"Ma'âşât", *Serbesti,* 2. sayı, 4 Teşrîn-i Sâni 1324.

"İş", *Serbesti*, 122. sayı, 6 Mart 1325.

Şerafettin Mağmumi, "Düşündüm ki", *Serbesti*, 134. sayı, 18 Mart 1325.

"Muhtekir Sarrâflar", *Serbesti*, 4. sayı, 6 Teşrîn-i Sâni 1324.

"İstikrâz ile Ma'âş Te'diyesi", *Serbesti,* 6. sayı, 9 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Meclis-i Meb'ûsan Açılıyor Meydanda Büdce Yok", *Serbesti,* 31. sayı, 3 Kânûn-ı evvel 1324.

"Tensîkât ve Büdcenin Te'hiri – Esbâb-ı Tezebzüb İdâre-i Tehlike", *Serbesti,* 72. sayı, 15 Kânûn-ı sâni 1324.

"Vâridât-ı Rüsûmiyede Noksân Var! Niçin?", *Serbesti,* 73. sayı, 16 Kânûn-ı sâni 1324

"Asker", *Serbesti*, 120. sayı, 4 Mart 1325.

"Said Paşa Hazretleri", *Serbesti,* 11. sayı, 13 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Kabînemizin Kusûrları", *Serbesti,* 8. sayı, 10 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Takvim-i Vekâyiden", *Serbesti,* 11. sayı, 13 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Vükelâ", *Serbesti*, 13. sayı, 15 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Asl-ı Hakîkat", *Serbesti,* 32. sayı, 4 Kânûn-ı evvel 1324.

"Tenkîd", *Serbesti*, 15. sayı, 17 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Hükûmetin Beyannâmesi", *Serbesti*, 60. sayı, 3 Kânû-ı Sâni 1324.

"Kamil Paşa'dan Beklediğimiz Nedir?", *Serbesti*, 60. sayı, 3 Kânûn-ı sâni 1324.

"Kamil Paşa'ya İ'lân-ı Harb", *Serbesti*, 89. sayı, 1 Şubat 1324.

"Post Kavgası", *Serbesti*, 87. sayı, 30 Kânûn-ı sâni 1324.

"Meclis-i Meb'ûsân Riyâset-i Âlisine", *Serbesti*, 89. sayı, 1 Şubat 1324.

"Sadr-ı Sâbık Kamil Paşa ile Mülâkât", *Serbesti*, 90. sayı, 2 Şubat 1324.

"Sadr-ı Sâbık Kamil Paşa Hazretlerinin İzâhnâmesi", *Serbesti*, 138. sayı, 22 Mart 1325.

"Tebeddül-i Vükelâ İzhâr-ı Hakâyık", *Serbesti*, 90. sayı, 2 Şubat 1324.

"Asıl Mes'ele", *Serbesti*, 92. sayı, 4 Şubat 1324.

"Tebeddül-i Vükelâ İzhâr-ı Hakâyık", *Serbesti*, 90. sayı, 2 Şubat 1324.

"Kamil Paşa ve Muvaffakiyet-i Âtiye", *Serbesti*, 95. sayı, 7 Şubat 1324.

"Millet-i Osmaniye ve İngiltere Dostluğu", *Serbesti*, 112. sayı, 24 Şubat 1324.

"Osmanlı Gençlerine", *Serbesti*, 95. sayı, 7 Şubat 1324.

"Siyâsât", *Serbesti*, 96. sayı, 8 Şubat 1324.

"Asker", *Serbesti*, 120. sayı, 4 Mart 1325.

"Yeni Fırka", *Serbesti*, 183. sayı, 11 Ağustos 1328.

"İntizârımız, *Serbesti*, 206. sayı, 20 Kânûn-ı sâni 1328.

"Vatanî Düşmanlar", *Serbesti*¸ 217. sayı. 31 Kânûn-ı sâni 1328.

"Vâdi-i Nil", *Serbesti*, 223. sayı, 6 Şubat 1328.

"Seyf ve Kalem", *Serbesti*, 218. sayı, 1 Şubat 1328.

"Dâhiliye", *Serbesti*, 91. sayı, 3 Şubat 1324.

"Kabînenin Hâl-i İstikbâli", *Serbesti*, 91. sayı, 3 Şubat 1324.

"Hüseyin Hilmi Paşa – Kamil Paşa ve Bir Mukâyese-i Bî-Tarafâne", *Serbesti*, 93. sayı, 5 Şubat 1324.

"Yeni Kabînenin Hüsn-i Te'sîrleri", *Serbesti*, 98. sayı, 10 Şubat 1324.

"Bir Nebze Hakîkat Daha", *Serbesti*, 108. sayı, 20 Şubat 1324.

"Yeni Hey'et-i Vükelânın Programı Hakkında Ba'zı Tenkîdât", *Serbesti*, 94. sayı, 6 Şubat 1324.

"Yeni Hey'et-i Vükelânın Programı Hakkında Ba'zı Tenkîdât (Mâ'bad)", *Serbesti*, 95. sayı, 7 Şubat 1324.

"Demişdim ki", *Serbesti*, 97. sayı, 2 Şubat 1324.

"Yeni Kabînenin Hüsn-i Te'sîrleri", *Serbesti*, 98. sayı, 10 Şubat 1324.

"Boykotaj", *Serbesti*, 97. sayı, 9 Şubat 1324.

"Ahenk-i İdâre", *Serbesti*, 133. sayı, 17 Mart 1325.

"Ta'kîb-i Hakîkat", *Serbesti*, 99. sayı, 11 Şubat 1324.

"Ta'kîb-i Hakîkat 2", *Serbesti*, 100. sayı, 12 Şubat 1324.

"Ta'kîb-i Hakîkat 3", *Serbesti*, 102. sayı, 14 Şubat 1324.

"Kamil Paşa ve Leyte le'alle Politikası", *Serbesti*, 103. sayı, 15 Şubat 1324.

"Hüseyin Hilmi Paşa'nın Bir Muvaffakiyet-i Siyâsiyesi!", *Serbesti*, 118. sayı, 2 Mart 1325.

"Siyâsâtda Hakk-ı Ni'met", *Serbesti*, 114. sayı, 26 Şubat 1324.

"Cem'iyyet-i Hafiyye ve Dürûğ-ı Maslahat-ı Âmîz", *Serbesti*, 135. sayı, 19 Mart 1325.

"Ahenk-i İdâre", *Serbesti*, 131. sayı, 15 Mart 1325.

"Herc ü Merc İdâre", *Serbesti*, 132. sayı, 16 Mart 1325.

"Kabine Programı", *Serbesti*, 159. sayı, 18 Temmuz 1328.

"Kabine Programı Hakkında", *Serbesti*, 158. sayı, 17 Temmuz 1328.

"Kânûn ve Sükûn", *Serbesti*, 160. sayı, 19 Temmuz 1328.

"Bu Derece Ricâlden Mahrûm muyuz", *Serbesti*, 161. sayı, 20 Temmuz 1328.

"Herkes Ne Bekliyor", *Serbesti*, 163. sayı, 22 Temmuz 1328.

"Yine Kânûn ve Sükûn", *Serbesti*, 164. sayı, 23 Temmuz 1328.

"Buhran", *Serbesti*, 165. sayı, 24 Temmuz 1328.

"Meclis-i Meb'ûsân", *Serbesti*, 165. sayı, 24 Temmuz 1328.

"Aşk-ı Vatan", *Serbesti*, 173. sayı, 1 Ağustos 1328.

"Anlamıyoruz", *Serbesti,* 180. sayı, 8 Ağustos 1328.

"Perde Altında", *Serbesti*, 10 Ağustos 1328.

"Buhran-ı Vükelâ", *Serbesti,* 182. sayı, 10 Ağustos 1328.

"İntihâbât", *Serbesti*, 185. sayı, 13 Ağustos 1328.

"Yeni Heyet-i Vükelâ", *Serbesti*, 149. sayı, 2 Nisan 1325.

"Tarihi Bir Celse", *Serbesti,* 181. sayı, 21 Kânûn-ı evvel 1919.

"Ricâlin Dikkatine", *Serbesti*, 196. sayı, 5 Kânûn-ı sâni 1919.

"Buhran-ı Sûretâ Halledildi", *Serbesti,* 205. sayı, 15 Kânûn-ı sâni 1919.

"Yeni Kabine", *Serbesti*, 743. sayı, 20 Teşrin-i Evvel 1920.

"İcrâât İzâhât", *Serbesti*, 231. sayı, 17 Mart 1919.

"Tenkîd-i Samîmi", *Serbesti*, 232. sayı, 18 Mart 1919.

"Tevfik Paşa", *Serbesti*, 744. sayı, 21 Teşrin-i Evvel 1920.

"Bir Münci-i Siyâsete Müftekiriz", *Serbesti,* 768. sayı, 23 Teşrîn-i Sâni 1920.

"Halâ mı?", *Serbesti*, 597. sayı, 22 Nîsân 1920.

"Doğru Yürümeli", *Serbesti*, (numarasız), 9 Haziran 1336.

"İttihad Pusuda", *Serbesti*, (numarasız), 9 Haziran 1336.

"Bir Ta'mîm Münâsebetiyle", *Serbesti*, 602. sayı, 26 Nîsân 1920.

"Tathîrat Başladı", *Serbesti*, 602. sayı, 26 Nîsân 1920.

"Düzce'de Ahâlinin Kahramanlığı", *Serbesti*, 597. sayı, 22 Nîsân 1920.

"Adapazarı", *Serbesti*, 602. sayı, 26 Nîsân 1920.

"Kemâlilerin Öldürdükleri", *Serbesti*, 749. sayı, 26 Teşrin-i Evvel 1920.

"Yunan Harekâtı", *Serbesti,* 706. sayı, 10 Ağustos 1920.

"Uşak'ın İşgâli", *Serbesti*, 1 Eylül 1920.

"Anadolu'da Yunan Harekâtı", *Serbesti*, 725. sayı, 4 Eylül 1920.

"Ermenistan'a Ta'arruz Nasıl Kararlaşmış", *Serbesti*, 742. sayı, 19 Teşrin-i Evvel 1920.

"Ermeni Muvaffakiyeti", *Serbesti,* 744. sayı, 21 Teşrin-i Evvel 1920.

"Kars Havâlisinde", *Serbesti*, 744. sayı, 21 Teşrin-i Evvel 1920.

"Açlık Tehlikesi Varmış", *Serbesti*, 749. sayı, 26 Teşrin-i Evvel 1920.

"Kemâlilerin Dehâleti: Bosfor'dan", *Serbesti*, 749. sayı, 26 Teşrin-i Evvel 1920.

"Talha ve Süreyya Beğlerin Sebeb-i Tevkîfi", *Serbesti*, 602. sayı, 26 Nîsân 1920.

"Bir Bildiri", *Serbesti*, 705. sayı, 9 Ağustos 1920.

"Düşünülüyor mu?", *Serbesti*, 722. sayı, 1 Eylül 1920.

"Hükûmet Ne Söylüyor?", ***Serbesti,*** 749. sayı, 26 Teşrin-i Evvel 1920.

"Tehlike-i Vatan Karşısında Genç Kardeşlerime", *Serbesti*, 722. sayı, 1 Eylül 1920.

"Bu Ateşi Yakanlara Nasıl Acınır?", *Serbesti*, 609. sayı, 3 Mayıs 1920.

"Hükûmeti İkâz Ederiz", *Serbesti,* 648. sayı, 12 Hazîrân 1920.

Servet-i Fünun

"Dersa'âdet Meb'ûsları", *Servet-i Fünûn***,** 171. sayı, 23 Teşrîn-i Sâni 1324.

Servet-i Fünûn, 986. sayı, 14 Nisan 1326.

Stamboul

*Stamboul***,** 143. sayı, 15 Haziran 1909.

Stamboul, 140. sayı, 11 Haziran 1909.

Stamboul, 175. sayı, 22 Temmuz 1909.

Stamboul, 133. sayı, 3 Haziran 1909.

Stamboul, 107. sayı, 5 Mayıs 1909.

*Stamboul***,** 61. sayı, 11 Mart 1910.

Stamboul, 70. sayı, 21 Mart 1912.

Stamboul, 126. sayı, 27 Mayıs 1912.

Stamboul, 99. sayı, 23 Nisan 1919.

Stamboul, 17. sayı, 19 Ocak 1924.

Stamboul, 355. sayı, 22 Aralık 1925.

Stamboul, 194. sayı, 13 Ağustos 1909.

Stamboul, 84. sayı, 8 Nisan 1909.

Stamboul, 84. sayı, 8 Nisan 1909.

Stamboul, 133. sayı, 3 Haziran 1909.

Şura-yı Ümmet

"Dersa'âdet Meb'ûsları- Namzedler", *Şûrâ-yı Ümmet***,** 66-140. sayı, 27 Teşrîn-i Sâni 1324.

"İttihad ve Terakki Cem'iyyeti – Diğer Cem'iyyetler", *Şûrâ-yı Ümmet*, 67-140. sayı, 28 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Köprü Cinâyeti Hakkında", *Şûrâ-yı Ümmet*, 188. sayı, 29 Mart 1325.

Tanin

"Mevlanzade Mevkûf İmiş", *Tanin*, 522. sayı, 2 Şubat 1325.

"Abdulhamid Devrinin Döküntüleri", *Tanin*, 582. sayı, 3 Nîsân 1326.

Hüseyin Cahid, "Askerler ve Cem'iyyet", *Tanin*, 412. sayı, 13 Teşrîn-i evvel 1325.

"İttihad ve Terakki Cem'iyyeti", *Tanin*, 116. sayı, 13 Teşrîn-i Sâni 1324.

"Cem'iyyet ve Fırka", *Tanin*, 167. sayı, 5 Kânûn-ı sâni 1324.

"Fırsatdan İstifâde", *Tanin*, 248. sayı, 27 Mart 1325.

"Meclis-i Meb'ûsân ve Matbû'ât", *Tanin*, 245. sayı, 24 Mart 1325.

Hüseyin Cahid Yalçın, "Kabîneni Sükûtu ve İngiltere", *Tanin*, 195. sayı, 2 Şubat 1324.

Hüseyin Cahid, "Sadrazam Paşa'nın Beyânâtı", *Tanin*,163. sayı, 1 Kânûn-ı sâni 1324.

Hüseyin Cahid, "Tebeddül-i Vükelâ", *Tanin*, 192. sayı, 30 Kânûn-ı sâni 1324.

"Sadr-ı Sâbık Kamil Paşa Hazretlerinin İzâhnâmesi", *Tanin***,** 4 Nisan 1909.

Tanin, 2 Şubat 1324, 195. Sayı.

Hüseyin Cahid, "Yeni Kabine", *Tanin*, 197. sayı, 4 Şubat 1324.

"Diktatörlük Mu'allimleri", *Tanin*, 1406. sayı, 30 Temmuz 1912.

Vakit

"Bu Vatansız Halep'te Füc'eten Öldü", *Vakit*, 4560. sayı, 18 Eylül 1930.

Volkan

Volkan, 45. Sayı 1 Şubat 1324.

Yeni Serbesti

Yeni Serbesti, 1. sayı, 4 Kânûn-ı sâni 1325.

Telif Eserler

Ahmad, F. (1999). *İttihat ve Terakki 1908-1914*, (Çev: Nurdan Yavuz), Kaynak Yayınları, 5. Basım, İstanbul.

_____.(1996). *İttihatçılıktan Kemalizme,* Kaynak Yayınları, 3. Basım, İstanbul.

Ahmad, F. Dankwart, A. R. (1976). "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918", *İstanbul Üniversitesi Güney - Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı: 4-5, 245-284.

Akşin, S. (1980). *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

_____. (2014). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, 7. Baskı, Ankara.

_____. (1997). *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi -1- 1789-1980,* Yenigün Yayıncılık, İstanbul.

_____. (1974). "Fedakaran-ı Millet Cemiyeti", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt: 29, sayı: 1.

Akyıldız, A. (2003). "Meclis-i Meb'ûsân", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, cilt: 28, Ankara.

Alakom R. (1998). *Eski İstanbul Kürtleri,* Avesta Yayınları, İstanbul.

Alemdar, K. (1980). *İstanbul(1875-1964)*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara.

Ali, C. (1985). *II. Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi*, (Yay. Haz. Faik Reşit Unat), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Alkan, A. T. (2013). *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ötüken Neşriyat, 2. Basım, İstanbul.

Alp, İ. (1990). *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1877-1989),* Trakya Üniversitesi Yayınları, Ankara.

Altay, F. (1970). *10 Yıl Savaş ve Sonrası Görüp Geçirdiklerim*, İnsel Yayınları, İstanbul.

Altıntaş, A. (2005). "Osmanlı İmparatorluğunun Tehcir Kararı Alması ve Uygulaması", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt: VII, sayı:1(Ermeni Özel sayısı).

Arı, K. (1997). *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Armağoğlu, F. (1975). *Siyasi Tarih 1789-1960*, Ayyıldız Matbaası, 3. Baskı, Ankara.

Atatürk, M. K. (1997). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

_____. (1969). *Nutuk C.III Vesikalar*, Onuncu Basılış, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Atay, F. R. (1998). *Atatürk'ün Bana Anlattıkları,* Yeni Gün Yayıncılık, İstanbul.

_____. (2012). *Kurtuluş,* Pozitif Yayınları, İstanbul.

_____. (1999). *Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs,* Yeni Gün Yayıncılık, İstanbul.

_____. (2012). *Batış Yılları*, Pozitif Yayınları, İstanbul.

Aydemir, Ş. S. (1983). *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa,* cilt:1, Remzi Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul.

Aydın, M. A. Hamidullah, M. (2002). "Köle", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, cilt: 26, Ankara, 246-248.

Aydoğan, E. Mahmutoğlu, T. B. (2018). "Osmanlıdan Cumhuriyete Milli İradenin Oluşum Aşaması: Seçimler (1908-1923)", *Social Sciences Studies Journal,* cilt: 4, sayı: 25, 5269-5285.

Ayna, B. (2018). İkinci Meşrutiyet ve Milli Mücadele Yıllarında Kürt-Ermeni İlişkileri, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 218 s.

Bardakçı, M. (2009). *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi*, Everest Yayınları, 4. Basım, İstanbul.

_____. (2015). *Enver,* Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

_____. (2014). *İttihadçı'nın Sandığı*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Bayar, C. (1997). *Ben De Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş*, Sabah Kitapları, İstanbul.

Bayur Y. H. (1991). *Türk İnkılâbı Tarihi,* cilt: 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Baysan, G. T. (2002). "Dreyfus Davası: Gerçek ve Adalet Savaçısı Zola", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 19, sayı: 1, 181-195.

Berkes, N. (2010). *Tükiye'de Çağdaşlaşma,* (Yay. Haz. Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yayınları, 15. Baskı, İstanbul.

Beydilli, K. (1989). "Ahmed Tevfik Paşa", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, cilt: 2, İstanbul.

Birinci, A. (2001). *Tarih Yolunda Yakın Mazinin Siyasi ve Fikri Ahvali,* Dergah Yayınları, İstanbul.

_____. (2020). *Tarihin Gölgesinde Meşahir-i Meçhûleden Birkaç Zat*, 2. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul.

_____. (2006). "Nacim Efendi", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, cilt: 32, İstanbul.

_____. (1996). "Abdurrahman Nacim", Müteferrika, sayı: 8-9, 109-116.

_____. (2010). "Mehmed Şerif Paşa", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, cilt: 39, İstanbul, 1-2.

Bolayır, A. E. (2013). *Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları,* (Haz. M. Kayahan Özgül), Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara.

Bozarslan H. (2008). "Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt: 4, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Brunıessen M. V. (2013). *Ağa Şeyh Devlet*, (Çev: Banu Yalkut), İletişim Yayınları, 8. Baskı, İstanbul.

_____. (2013). *Kürtlük, Türklük, Alevilik, Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleri*, (Çev: Hakan Yurdakul), İletişim Yayınları, 10. Baskı, İstanbul.

Burke, P. (2001). *Bilginin Toplumsal Tarihi*, (Çev: Mete Tunçay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Cemal, P. (2016). *Anılarım* 1913-1922, Haz. Fahri Parin, Parola Yayınları, İstanbul.

Ceran A. Ş. (1984). *Prens Sabahaddin Hayatı*, Dönemi ve Fikirleri, Arı Basımevi, Konya.

Cevat, A. (2014). *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi, II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesi*, (Yay. Haz. Faik Reşit Unat), Türk Tarih Kurumu, 4. Baskı, Ankara.

Çavdar, T. (1991). *İttihat ve Terakki*, İletişim Yayınları, İstanbul.

_____. (1999). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara.

_____. (1995). *Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

_____. (2007). *İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler,* İmge Kitabevi, Ankara.

Danişmend, İ. H. (1972). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, cilt: 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul.

Demir, K. (2019). "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basınında Tütün Tarımı ve Reji Şirketi", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt: 22, sayı: 41, 419-446.

Demircioğlu, Z. (1973). *Kastamonu Valileri 1881-1908,* Doğrusöz Matbaası, Kastamonu.

Dersimi, N. (1987). *Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım*, (Yay. Haz. Mehmet Bayrak) Özge Yayınları, İsveç.

Doktor, F. (2014). *Kürdler Tarihi ve İçtimai Tedkikat,* (Çev: Tuba Akekmekçi), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Duman, H. (2000). *Osmanlı Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928),* cilt: 2, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara.

Duman, D. (2016). "31 Mart Vakası'nın İki Öncü Habercisi Kör Ali ve Beşiktaş Olayları", The Journal of Academic Social Science Studies, sayı: 42, 95-112.

Dumont, P. François G. (1997). *Bir İmparatorluğun Ölümü 1908 – 1923,* (Çev: Server Tanilli), Yenigün Yayıncılık, İstanbul.

Duru, K. N. (1957). *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1957.

Dündar, F. (2002). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası 1913-1918,* İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Erdem, N. (2010). *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı 1919-1923,* Derlem Yayınları, İstanbul.

Erkek, M. S. (2013). "II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırları", Tarih İncelemeleri Dergisi, cilt: 28, sayı: 2, 385-416.

Ersoy, O. (1959). *Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler,* Güven Basımevi, Ankara.

Ertuç, N. (2008). " II. Meşrutiyetin İlanı", DOĞUBATI, sayı: 45, 65-83.

Gazel, A. A. (2019). "İkinci Meşrutiyet Döneminde Kamil Paşa'nın İktidardan Düşürülmesi ve Askerlerin Buna Etkisi", Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, cilt: 5, sayı: 8, 51-69.

Gökalp, Z. (2016). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak,* Toker Yayınları, İstanbul.

Gör, E. (2009). "II. Abdülhamid Döneminden Bir İstihbaratçı Profili: Serhafiye Fehim Paşa 1873-1908)", Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt: 3, sayı: 1, 71-84.

Göztepe, T. M. (1978). *Osmanoğullarının Son Padişah'ı Vahdeddin Gurbet Cehenneminde,* Sebil Yayınevi, İstanbul.

_____. (1969). *Osmanoğullarının Son Padişah'ı Vahdeddin Mütareke Gayyasında,* Sebil Yayınları, İstanbul.

Gözübüyük, Ş. Kili S. (1982). *Türk Anayasa Metinleri 1839-1980,* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 2. Bası, Ankara.

Gülcü, E. Tunç, S. (2012). "Osmanlı Basın Hayatında Kadınlar Dünyası Dergisi", Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt: 3, sayı: 2, 155-176.

Güneş, İ. (1992). "1912 Seçimleri ve Eskişehir'de Meydana Gelen Olaylar", Belleten, cilt: 56, sayı: 216, 459-482.

Güresin, E. (1998). *31 Mart İsyanı*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, Ankara.

Halıcı Ş. (2021). *Mütareke Döneminin İşbirlikçileri Yüzellilik Gazeteciler,* Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.

Halliday F. (2017). "Kürt Milliyetçiliğinin Modernist Bir Tarihini Yazabilir miyiz?", *Kürtler Milliyetçilik ve Politika,* (Der. Falih A. Cabbar, Hoşam Davud), (Çev: Emine Ayhan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Hanioğlu, M. Ş. (1985). *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902),* İletişim Yayınları, İstanbul.

_____. (1981). *Bir Siyasal Düşünür Olarak Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi,* Üçdal Neşriyat, İstanbul.

_____. (2004). "Meşrutiyet", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, cilt:29, Ankara, 388-393.

Hayta N. Uğur, Ü. (2010). *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar),* Gazi Kitabevi, 4. Baskı, Ankara.

Issı, M. (2010). "Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı-Kürt Aydını Mevlanzade Rıfat Bey", Toplumsal Tarih, sayı: 196, 2-10.

_____. (2013). "Mevlanzade Rıfat Bey ve Kürdistan", Kürt Tarihi Dergisi, sayı: 8, 56-61.

_____. (2021). “Mevlanzade Rıfat Bey’in Atina’da Çıkardığı Gazeteler Faruk ve Cihad”, Kürt Tarihi Dergisi, sayı: 44, 30-36.

İbnülemin M. K. İ. (1982). *Son Sadrazamlar,* cilt: 3, Dergah Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

İhsan, A. (1993). *Matbuat Hatıralarım,* İletişim Yayınları, İstanbul 1993.

İnuğur, M. N. (1988). *Türk Basınında İz Bırakanlar,* Der Yayınevi, İstanbul.

İskit S. R. (2000). *Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.

Jaeschke, G. (1989). *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros’tan Mudanya’ya Kadar,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, İkinci Baskı, Ankara.

Kabacalı, A. (1999). *Türk Basımında Demokrasi,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

_____. (1990). *Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü*, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul.

Karabekir K. (2004). *Kürt Meselesi*, (Yay. Haz. Faruk Özerengin), Emre Yayınları, 12. Baskı, İstanbul.

_____. (1993). *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, Emre Yayınları, İstanbul.

_____. (1995). *Ermeni Dosyası,*(Yay. Haz. Faruk Özerengin), Emre Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

_____. (1951). *İstiklal Harbimizin Esasları,* cilt: 1, Sinan Matbaası ve Neşriyat Evi, İstanbul.

_____. (1995).*Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik. Sarıkamış, Kars ve Ötesi,* cilt: 4, Emre Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Karaca, T. N. (2019). “Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey (1 Mart 1884 – 10 Nisan 1919)”, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr. (erişim Tarihi 03/06/2021).

Karacakaya, R. (2013). “Meclis-i Mebusan Seçimleri ve Ermeniler (1908 – 1914)”, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, cilt: 0, sayı: 3, 127-142.

Karal E. Z. (1999). *Osmanlı Tarihi,* cilt; 9, Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, Ankara.

_____. (2007). *Osmanlı Tarihi,* cilt: 5, Türk Tarih Kurumu, 8. Baskı, Ankara.

Karpat, K. H. (2006). *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, (Çev: Dilek Özdemir), İmge Kitabevi, Ankara.

Kartın, C. (2014). "Binbaşı Noel'in Hava Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı Arşivlerindeki Gönderilerinde Kürt- Ermeni Münasebetleri", Yeni Türkiye, sayı: 60, 3883-3895.

Kaya, E. Kadanalı, E. (2020). "Geçmişten Günümüze Lider Tarımsal Kredi Kuruluşu: T.C. Ziraat Bankası", Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, sayı: 19, 131-152.

Kayış, N. Hürkan. S. (2012). *Sansürsüz Sansür Tarihi (1795-2011),* Sinemis Yayınları, Ankara.

Kemal, A. (1985). *Ömrüm*, (Yay. Zeki Kuneralp), İsis Yayımcılık, İstanbul.

Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara.

_____. (2001).*Cumhuriyetin Tarihi – Fikri Temelleri ve Atatürk*, Süleyman Demirel Üniversitesi Basımevi, 2. Baskı, Isparta.

Koloğlu, O. (2015). *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi,* Pozitif Yayınları, İstanbul.

Kovach, B. Tom R. (2007). *Gazeteciliğin Esasları,* (Çev: Serdar Göktaş), Odtü Yayıncılık, Ankara.

Kudret, C. (2000). *Abdülhamid Dömenide Sansür I,* Yeni Gün Yayıncılık İstanbul.

Kuran, A. B. (2000). *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul.

_____. (). *Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009.

_____. *(2012). Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, (Ed. Ali Berktay), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Kurşun, Z. (2006). "Said Paşa, Küçük", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, cilt:35, İstanbul, 576-578.

Kutay, C. (1964). *Üç Paşalar Kavgası*, Ercan Matbaası, İstanbul.

_____. (1964). *Prens Sabahaddin, II. Abdülhamid ve İttihat ve Terakki,* Tarih Yayınları İstanbul.

Kutlay, N. (1992). *İttihat Terakki ve Kürtler,* Beybun Yayınları, Ankara.

Küçük, C. (1991). "Bâbıâli Baskını", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, cilt: 4, İstanbul, 389-390.

_____. (2020). "Milli Mücadele", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, cilt: 30, Ankara, 76-83.

Manav, N. (2017). "II. Meşrutiyet'te Abdülhamid Dönemi Kadrolarının Tasfiyesi ve Tekaüd Sandıkları", Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt: 2, sayı: 1, 240-260.

Mardin, Ş. (2017). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, 21. Baskı*, İletişim Yayınları, İstanbul.

_____. (1992). *Bediüzzaman Said Nursi Olayı Modern Türkiyede Din ve Toplumsal Değişim,* İletişim Yayınları, İstanbul.

_____. (1990). *Siyasal ve Sosyal Bilimler,* (Der. Mümtazer Türköne, Tuncay Önder) İletişim Yayınları, İstanbul.

_____. (1992). *İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul.

_____. (1991). *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

_____. (2011). *Türkiye, İslam ve Sekülarizm,* (Çev: Elçin Gen, Murat Bozluolcay), İletişim Yayınları, İstanbul.

_____. (1996). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu,* (Çev: Mümtaz'er Türköne vd.), İletişim Yayınları, İstanbul.

_____. (1988). "Adem-i Merkeziyet", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, cilt:1, İstanbul, 364-367.

Marx, K. (2012). *Basın Özgürlüğü Üzerine*, (Çev: Önder Kulak-Kurtul Gülenç), Dipnot Yayınları, Ankara.

Mayakon, İ. M. (1940). *Yıldızda Neler Gördüm,* Sertel Matbaası, İstanbul.

Mcdowall, D. (2004). *A Modern History Of The Kurds*, (Çev: Neşenur Domaniç), Doruk Yayımcılık, İstanbul.

Minorsky, V. (1988). *Kürtler,* Halepçe Yayınları, Köln.

Mithat, A. H. (1946). *Hatıralarım* 1872-1946, Güler Basımevi, İstanbul.

Nihad. S. (2018). "Türkiye'nin Maliye Tarihçesi", Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, sayı: 15, 257-263.

Nilüfer, E. (2010). *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923,* Derlem Yayınları, İstanbul.

Niyazi, R. (2018). Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı, Panama Yayıncılık, Ankara.

Nur, R. (1967). *Hayat ve Hatıratım,* cilt: 2, Altındağ Yayınevi, İstanbul.

Orbay, R. (1993). *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım,* cilt: 1, Emre Yayınları, İstanbul.

Okyar, F. (1980). *Üç Devirde Bir Adam*, (Yay. Haz. Cemal Kutay), Tercüman Yayınları, İstanbul.

Ortaylı, İ. (2008). *Gelenekten Geleceğe,* Timaş Yayınları, 14. Baskı, İstanbul.

_____. (1981).*II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

_____. (2014). *İmparatorluğun Son Nefesi,* Timaş Yayınları, İstanbul.

_____. (2006). *Son İmparatorluk Osmanlı,* Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

_____. (2008).*Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi,* Cedit Neşriyat, 3. Baskı, Ankara.

_____. (2007). *Üç Kıta'da Osmanlılar,* Timaş Yayınları, İstanbul.

_____. (2012). *Yakın Tarihin Gerçekleri,* Timaş Yayınları, İstanbul.

Öke, M. K. (1990). *İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C. Noel'in Kürdistan Misyonu 1919,* Boğaziçi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

Olgun, K. (2012). "Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Ara Seçimler (1908-1912 Dönemi)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, cilt: 28, sayı: 82, 1-24.

Özcan, A. (2013). *İmparatorluk Çökerken Yeni Bir Ulus Tahayyülü Kürt Milliyetçiliğinin Yayın Organı Jin 1918-1919*, Lotus Yayınevi, İstanbul.

Özden, N. (2022). "Ahmet Tevfik Paşa", https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ahmet-tevfik-pasa-okday-1845-1936/?pdf=3883 (erişim tarihi 21.09.2021).

Özen, H. (1994). *Tarihsel Süreç İçinde Türk Kadın Gazete ve Dergileri 1868-1990,* Graphis Matbaa, İstanbul.

Özkaya, Y. Enver K. v.d. (2005). *Milli Mücadele Tarihi*, Atatürk Araştırma Merkezi, cilt: 1, Ankara.

Özyüksel, M. (2000). *Hicaz Demiryolu,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Paşa, T. (2018). *Tahsin Paşa'nın Yıldız Sarayı Hatıraları*, Genç Osman Yayınları, Isparta.

Paşa, M. T. (2018). *Talat Paşa'nın Anıları,* (Haz. Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 11. Basım, İstanbul.

Paşa, S. H. (2003). *Bütün Eserler*, (Haz. N. Ahmet Özalp), Anka Yayınları, İstanbul.

Polat, H. A. (2019). "Halaskar Zâbitân Müdahalesinden Babıali Baskınına Osmanlı Bürokrasisinin Siyasetle İmtihanı: Siyasetle İştigal Edilmeyeceğine Dair Taahhütnameler", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, sayı: 65, 301-341.

Rıfat, M. (2010). *31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi*, (Sad. Berire Ülgenci), Pınar Yayınları, 3. Basım, İstanbul.

_____. (2009). *Sürgün Hatıralarım,* (Yay. Haz. Mithat Kutlar), Avesta Yayınları, İstanbul.

_____. (2017). *Türkiye İnkılabının İç Yüzü,* (Yay. Haz. Dr. Kemal Kahraman), Kaknüs Yayınları, İstanbul.

_____. (2013). *Devlet-i Osmaniye ve Siyonistler Türkiyeyi Yıkan Yahudiler,* (Yay. Haz. Ali Birinci), Derin Tarih Kültür Yayınları, İstanbul.

_____. (1326). *Yemen Hakkında Dâhiliye Nâzırı Talat Beyefendiye Açık Layiha,* Kahire.

Rıza, A. (2001). *Anılar*, (Haz. Haluk Y. Şehsuvaroğlu), Yenigün Yayıncılık, İstanbul.

Sabahaddin, P. (2007). *Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne,* (Haz. Mehmet Ö. Alkan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Sabis, A. İ. (1990). *Harp Hatıralarım – Birinci Cihan Harbi*, Nehir Yayınları, İstanbul.

Sılan, N. S. (2010). *II. Meşrutiyet ve Sonrası Hatıralarım*, (Haz. İsmail Dervişoğlu), DBY Yayınları, İstanbul.

Simavi, L. (2007). *Sultan Mehmed Reşad Han'ın Ve Halefinin Sarayında Gördüklerim (Osmanlı Sarayı 1909-1919)*, (Haz. Sevda Şakar), Şehir Yayınları, İstanbul.

Şapolyo, E. B. (1971). *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın*, Güven Matbaası, Ankara.

Şerif, P. (1990). *Bir Muhalifin Hatıraları İttihat ve Terakkiye Muhalefet,* Nehir Yayınları, İstanbul.

Şimşir, B. N. (1986). *İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri 1856-1880,* Bilgi Yayınevi, İstanbul.

_____. (1986). *Bulgaristan Türkleri,* Bilgi Yayınevi, İstanbul.

_____. (2007). *Kürtçülük 1787-1923,* 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Tabak, S. (2005). "İzmir'de II. Meşrutiyet Döneminin Başlarında İç Siyaset", Tarih İncelemeleri Dergisi, cilt: 20, sayı: 2, 113-132.

Tabakoğlu, A. (2010). *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, 10. Baskı, İstanbul.

Tanör, B. (1997). *Kurtuluş Türkiye 1918-1923,* Yenigün Yayıncılık, İstanbul.

Taş, O. (2012). *Gazetecilik Etiğinin Mesleki Sınırları*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Temizgüney, F. (2018). "Bayburt Kaymakamı Nusret Bey ve Faaliyetleri (1914-1915)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* cilt: 22, sayı: 1, 147-164.

Temo, İ. (2000). *İttihat ve Terakki Anları*, (Yay. İbrahim Demirbaş), Arba Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2000.

Tokgöz, O. (2017). *Temel Gazetecilik,* İmge Kitabevi, 12. Baskı, Ankara.

Topuz, H. (1973). *100 Soruda Türk Basın Tarihi,* Gerçek Yayınevi, İstanbul.

_____. (2003). *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi,* Remzi Kitabevi, 7. Basım, İstanbul.

Toynbee, A. J. (1999). *Türkiye I (Bir Devletin Yeniden Doğuşu)*, (Çev: Kasım Yargıcı), Yenigün Yayıncılık, İstanbul.

_____. (2007). *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi,* (Çev: Kadri Mustafa Orağlı), Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

Tunaya, T. Z. (1988). *Türkiye'de Siyasal Partiler: Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

_____. (1960). *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul.

_____. (1988). *Türkiye'de Siyasal Partiler: Mütareke Dönemi 1918-1922,* Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Tural E. (2006). II. Meşrutiyet Döneminde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat ve Tensikat Kanunu, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 368 s.

Türkmen, Z. (1993). *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İrfan Yayınevi, İstanbul.

_____. (2001). *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması 1918-1920,* Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Uçarol, R. (2015). *Mareşal Ayan Meclisi Başkanı Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa 1839-1919 Askeri ve Siyasi Hayatı*, Derin Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

Uçarol, R. (1996). "Gazi Ahmed Muhtar Paşa", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, cilt:13, İstanbul, 445-448.

Us, A. (1964). *Gördüklerim Duyduklarım, Duygularım Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar ve Tetkikler,* Vakit Matbaası, İstanbul.

Uzunçarşılı, İ. H. (1944). "Ali Suâvi ve Çırağan Sarayı Vak'ası", Belleten, cilt: 8, sayı: 29, 71-119.

_____. (1944). "V.Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri – Aziz Bey Komitesi", Belleten, cilt: 8, sayı: 30, 245-329.

Ülken, H. Z. (2016). *Bilgi ve Değer,* (Yay. Haz. Gülseren Ülken), Doğu Batı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

_____. (1992). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,* Ülken Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

Yalçın, D. (2011). Yaşar Akbıyık v.d, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,* cilt: 1, Atatürk Araştırma Merkezi, 10. Baskı, Ankara.

Yalçın, H. C. (1976). *Siyasal Anılar,* (Haz. Rauf Mutluay), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

_____. (1943). *Talat Paşa*, Yedigün Neşriyat, İstanbul.

Yalman A. E. (1997). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1(1888-1922),* (Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç), Özener Matbaacılık, İstanbul.

Yılmaz, E. (2019). "İngiliz Resmi Belgeleri ve İngiliz Basınında Adana Olayları 1909" Belgi Dergisi, cilt: 2, sayı: 18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, cilt: 2, sayı: 18, 1651-1670.

Zürcher E. J. (2005). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev: Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, 19. Baskı, İstanbul.

_____. (2005). *Savaş Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi 1908-1928*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

_____. (2005). *Milli Mücadelede İttihatçılık,* (Çev: Nükhet Salihoğlu), İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

_____. (2015). *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiyesi'ne Bir Ulusun İnşası Jön Türk Mirası,* (Çev: Lütfi Yalçın), Akılçelen Kitaplar, Ankara.

Zorlu, Y. (2015). "Mütareke İstanbul'unda Mizah Gazetesi Alay ve Politik Tavrı, Humanities Sciences, cilt: 10, sayı: 2, 15-36.

Kanun Maddeleri

1876 Kanun-ı Esâsi, Memalik-i Devlet-i Osmaniye, 35. Madde, 7 Zilhicce 1293.

1876 Kanun-ı Esâsi, Memalik-i Devlet-i Osmaniye, 60. Madde, 7 Zilhicce 1293.

Elektronik Kaynaklar

The Universty Of Chicago Library, https://www.lib.uchicago.edu/e/collections/mideast/medoc-cat/journals.html, (erişim tarihi 04/11/2022).

https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/catalog/list. (erişim tarihi 10/01/2023).

http://www.turkiyeermenileripatrikligi.org/site/jamanak-gunluk-gazete-basin/ (erişim tarihi 26/05/2021).

Beşikçi, İ., *Alman Şarkiyatçı Dr. Friç; http://www.zazaki.net/haber/alman-sarkiyatci-dr.-fric-1804.htm* (Erişim tarihi:29/11/2022).

https://tarihvakfi.org.tr/kitap/tarih-vakfi-yurt-yayinlari/kurdler-tarihi-ve-ictimai-tedkikat/ (erişim tarihi: 17/03/2023).

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/19713 (erişim tarihi 29/05/2023)

EKLER

EK-1: Mevlanzade Rıfat Bey'e ait bir fotoğraf.[1274]

[1274] Kaynak: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/19713 (erişim tarihi 29/05/2023)

EK-2: Serbesti gazetesinin 3 Teşrin-i Sâni 1324 tarihli 1. sayısı.

سربستی

SERBESTİ — CONSTANTİNOPLE

مشروطیت اداره‌سه ویلا تفریق جنس ومذهب علیالدوام حقوق عموی خزینه

مسلک

مقتدر حکمدار اعضا آمک ایسته‌مرسه وکلای استعفایه دعوت ویرمکدر .

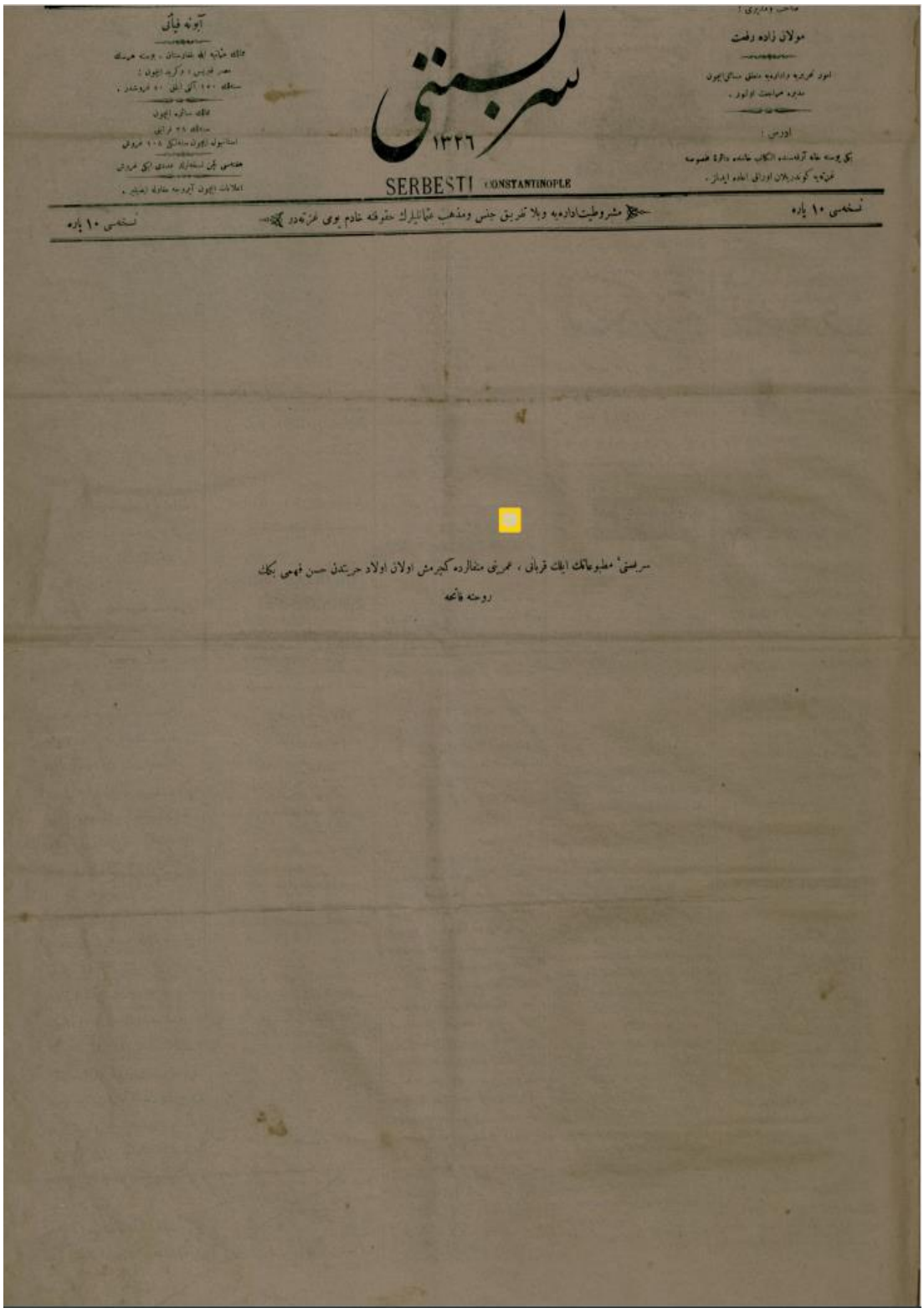
اصول اداره مشروطیه حقیقیه تأسی ایدیلدیکی تقدیرده وخصوص غیر قابل تحمل وقت دائی مشکلات وزوده اولور .

بولنده بالکز آلمانیه مسئله‌در . شواسئله وحی ایمپراطور گیوملك ، بایلات متحده‌سی تیجه‌سیدر . چونکه ایمپراطور گیوم کندی تصرفیه اولمه وانعطاسا ماکیسی وقتی ایله اکتشاف ایدیلن اداره امورده فعلاً مداخله ایتمکدن کری قالمز . بوده دائی دیکرلرینی زیاده کندوسنك دعا اولمق دولیسیکه ، تعدا قضیه خدمت اجمه‌جکنه قائل اولمه‌سندن حصولیدر .

وقتیله بسمارك اداره‌سی زمانده آلمانیه ایمپراطوری قطعاً بك مضطرب ایدی . کندوسی بسمارکدن خلقی واداره‌ٔ مطلقه‌یه دعا صباح بیلان ایمپراطور کولکده قالمغه اظهار وجود ایتمك ایچون بسمارکی عزل ایلدیکندن طولایی شکایت اجرا وعایت لامعزل عدولمان بسمارق استعفایه مجبور ایله مشروطیت اداره‌سنك مساعدسی خارجنده اولدیغی ایشاره مدعا ایدیلمکده‌در .

ایشته خلاصه‌سی : کویا روسیه وفرانسه حکومتلری وقتیله ژانسواکی جمهوریتی حمایه ایتکلرندن مشترکاً توسط اجرا ایتمك اوزره آلمانیا ایمپراطورینه مراجعت ایتمشلر ، ایمپراطور ایسه موافقت ایتمکدن ماعدا اشبو « مخابره » نك اولان استمزاجی تزیلیه ایوقت ویل جهه بولنان شمدیکی فرانه اقدام ایتمش ، فقط اولاری ایمپراطور کویا انکلتره وفرانسه واکر موافقت ایتمکدن دولایی تأدیب ایدیلمش ، ژان

EK-3: Serbesti gazetesinin Hasan Fehmi Bey'in öldürüldüğü günün ertesi gün çıkan 26 Mart 1325 tarihli ve 142. sayısı.[1275]

سربستی

۱۳۲۶

SERBESTI CONSTANTINOPLE

مولان زاده رفعت

نسخه‌سی ۱۰ پاره

مشروطیت اداره‌یه ویلا تفریق جنس ومذهب عثمانیلرك حقوقه خادم یوی غزته‌در

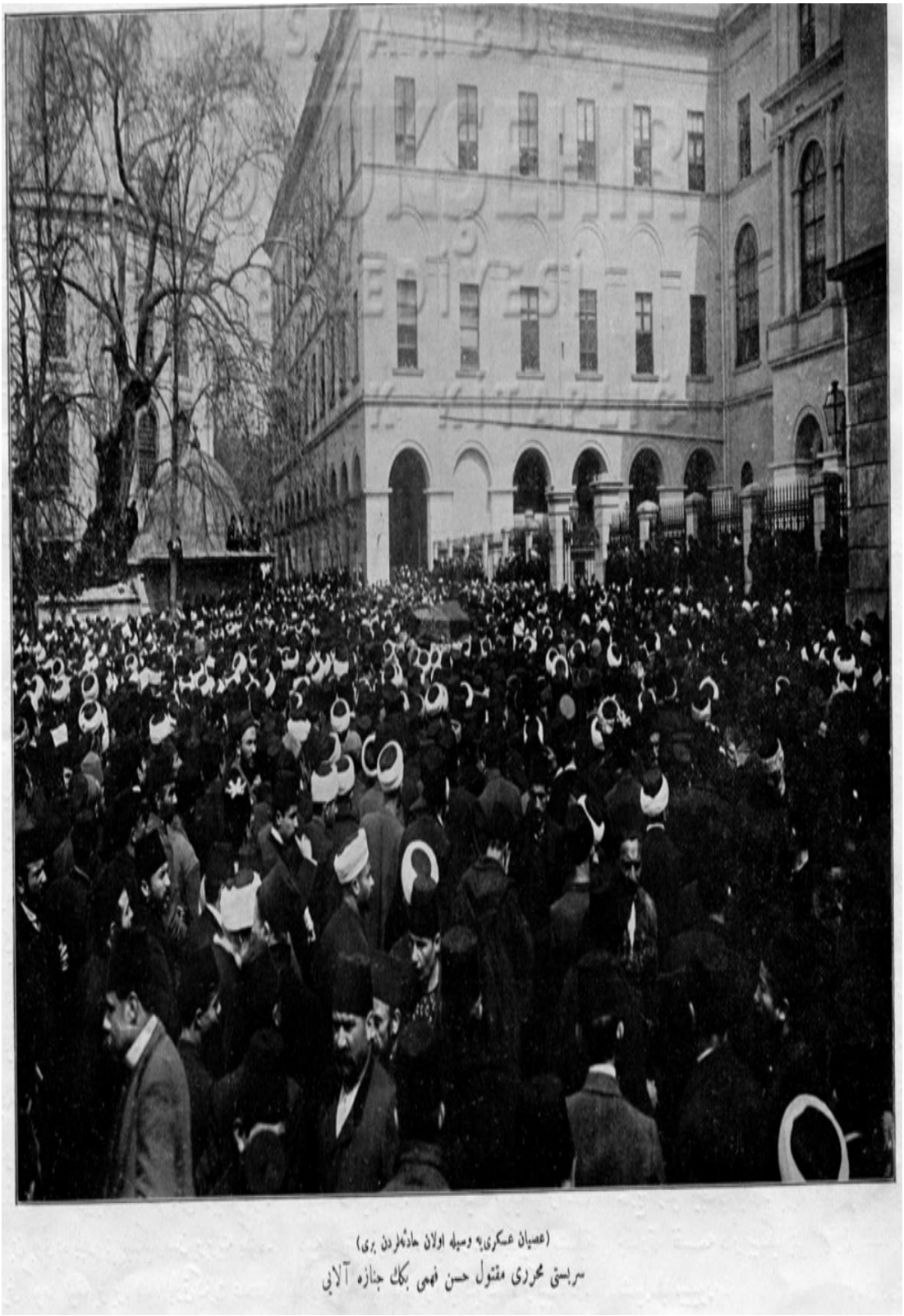
نسخه‌سی ۱۰ پاره

سربستی مطبوعاتك ایلك قربانی ، عمرنی مقاله‌ده کچیرمش اولان اولاد حریتدن حسن فهمی بکك

روحنه فاتحه

[1275] *"Serbesti-i matbu'âtın ilk kurbânı. Ömrünü menfâlarda geçirmiş olan evlâd-ı hürriyetden Hasan Fehmi Beğ'in ruhuna fâtiha."*

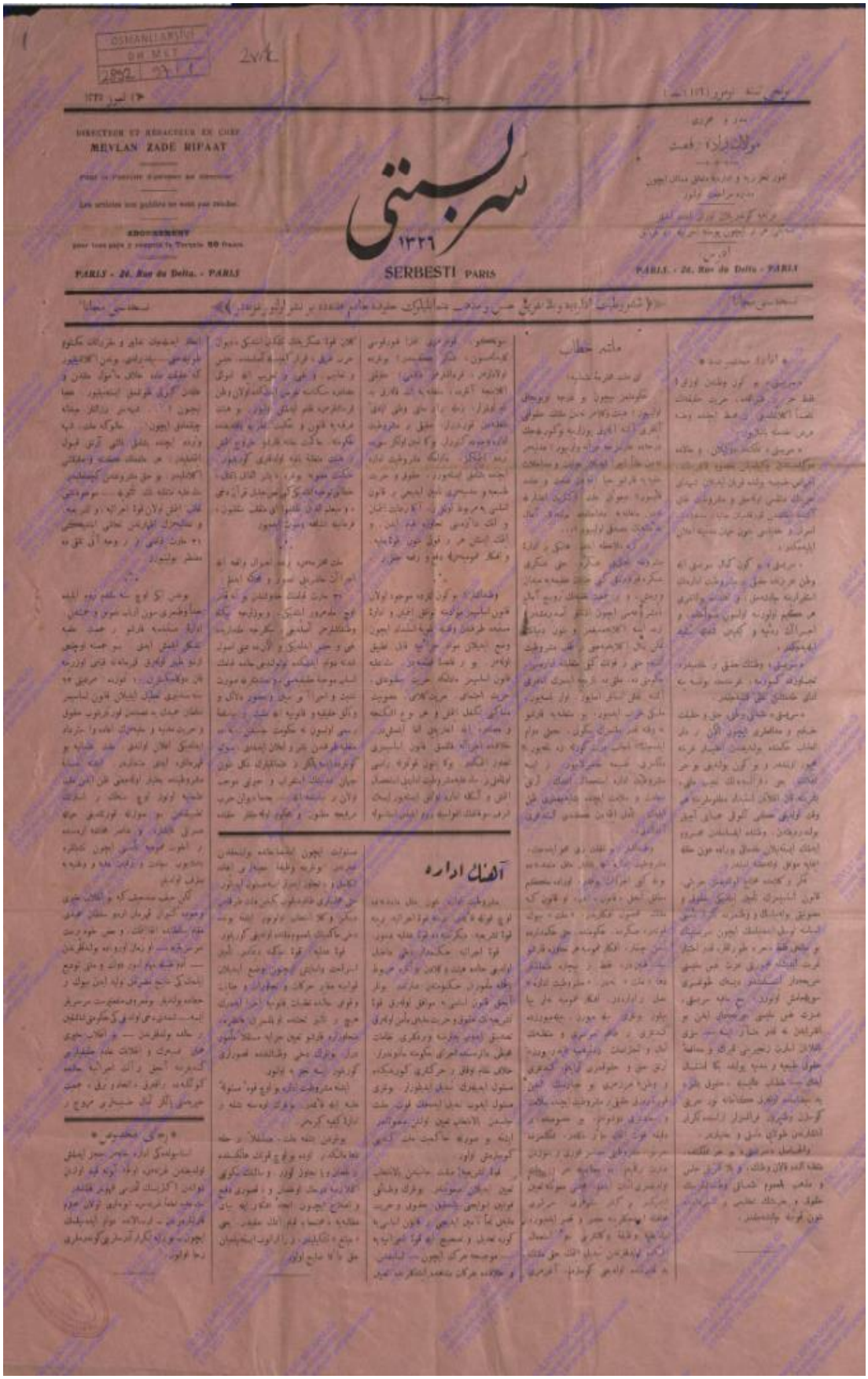
EK-4: Hasan Fehmi Bey'in cenaze alayı.[1276]

(عصیان عسکریه وسیله اولان حادثه‌لردن بری)
سربستی محرری مقتول حسن فهمی بگك جنازه آلایی

[1276] Kaynak: https://www.derintarih.com/desifre/31-marti-tetikleyen-hasan-fehmi-suikasti/ (erişim tarihi: 29/05/2023)

EK-5: Serbesti Paris'in 16 Temmuz 1325 tarihli 156-1. sayısı.

سربستی

SERBESTI PARIS

EK-6: Mısır'da çıkarılan Yeni Serbesti'nin 17 Ocak 1910 tarihli 1. sayısının Fransızca nüshası.

1re Année N° 1 — LUNDI — Le 17 Janvier 1910

YENI

SERBESTI

Le Caire (Égypte)

GÉRANT Henry GOUZÉE

ABONNEMENT pour tous pays 30 francs

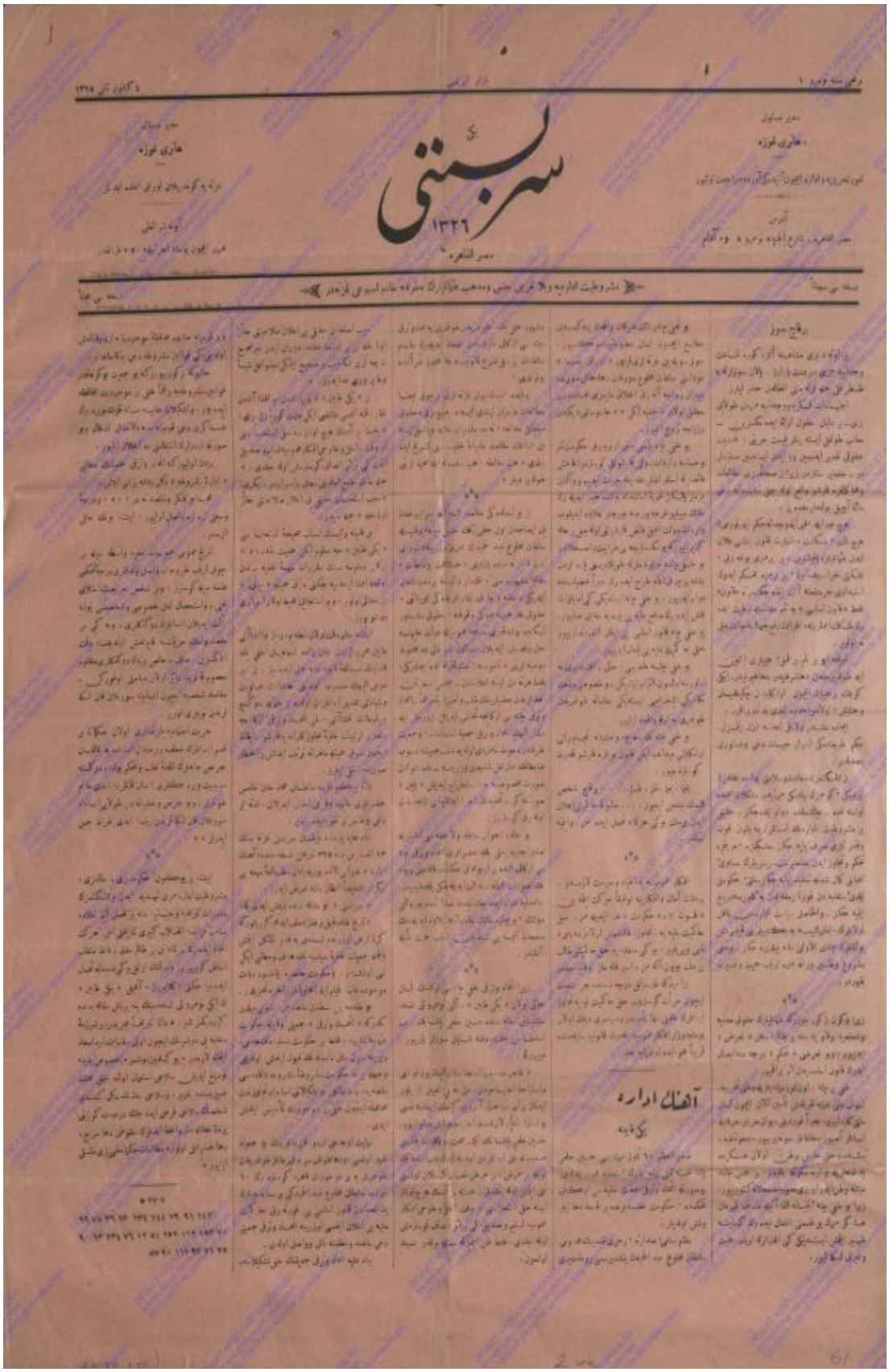
Adresse : B. ADAM 8, Chareh-el-Guinena, Le CAIRE

JOURNAL HEBDOMADAIRE

Quelques mots...

Le Caire (Égypte)

EK-7: Mısır'da çıkarılan Yeni Serbesti'nin 4 Kânûn-ı sâni 1325 tarihli 1. sayısının Osmanlıca nüshası.

سربستی

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Ahmet Aykut HORASANLI
Doğum Yeri	Erzurum
Doğum Tarihi	21/10/1988

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Gazi Üniversitesi
Fakülte	İletişim Fakültesi
Bölüm	Gazetecilik

YÜKSEK LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Kastamonu Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Tarih

YABANCI DİL

Yabancı Dil	İngilizce (Yökdil 68,75)

İLETİŞİM

E-posta	aahorasanli@gmail.com